فهرست مطالب

□ روضة الخاء

شاه اسماعیل خطایی ... ۷۰۱

حکیم افضل الدّین ابی بدیل الخاقانی الشروانی . ۷۰۲

حکیم خبّازی نیشابوری ... ۷۰۵

حکیم خسروانی ... ۷۰۶

حکیم عمر خیّام ... ۷۰۶

پادشاه خاتون ... ۷۰۸

مولانا خاوری ... ۷۰۸

مولانا خاکی ... ۷۰۸

مولانا خالدی ... ۷۰۹

خواجه امیر خسرو دهلوی ... ۷۰۹

خان اعظم ... ۷۶۵

خان عالم ... ۷۶۶

خاکی سرهندی ... ۷۶۶

میرزا جانی خاکی ... ۷۶۶

مولانا خاتمی هروی ... ۷۶۷

خاتمی اصفهانی ... ۷۶۷

خاطری کاشانی ... ۷۶۸

خادمی لحصایی ... ۷۶۸

مولانا خُردی ... ۷۶۸

حسین بیگ خروشی تبریزی ... ۷۶۸

امیر خسروی ... ۷۶۹

فخرالدّین خالد بن ربیع ... ۷۶۹

میر حیدر خصالی ... ۷۷۰

مولانا خصالی کاشی ... ۷۷۰

خضری استرآبادی ... ۷۷۱

خضری طهرانی ... ۷۷۱

خضری لاری ... ۷۷۱

خضری خوانساری ... ۷۷۲

مولانا خضری قزوینی ... ۷۷۲

محمّد یوسف خلقی طهرانی ... ۷۷۳

مولانا خلقی شوشتری ... ۷۷۳

مولانا خلاصی ... ۷۷۴

خاری تبریزی ... ۷۷۴

مولانا خاری ... ۷۷۵

مولانا خوشی ... ۷۷۵

مولانا خواجه‌خان خوافی ... ۷۷۵

مولانا خرّمی ... ۷۷۵

خواجه خضر شاه استرآبادی ۷۷۶
خطایی ۷۷۷
مولانا خلقی بخاری ۷۷۷
مولانا خواجوی کرمانی ۷۷۷
خواجه زادهٔ کابلی ۷۷۸
مولانا خیالی هروی ۷۷۸
مولانا خجندی ۷۷۸
خواجه خلیل بن میرانشاه ۷۷۹
حسن بیگ خاکی ۷۷۹
خلیفه سلطان ۷۸۰
خلیل بیگ لاهیجی ۷۸۰
میرزا شریف خازن ۷۸۱
میرزا خصمی ۷۸۱
میر حسین خالص ۷۸۱
محمّد مهدی خیّام اصفهانی ۷۸۳
میرزا غیاث الدّین محمّد ۷۸۳
باقرای خلیل تخلّص ۷۸۴
شیخ خلیل طالقانی ۷۸۴
خان دوران ۷۸۵
نظر بیگ خادم ۷۸۵

□ روضة الدّال

شمس الدّین داعی نسفی ۷۸۷
حکیم دیولی ۷۸۷
قاضی رکن الدّین دعْویدار قمی ۷۸۸
شاه داعی ۷۸۸
داعی سرخسی ۷۸۹
دایمی استرآبادی ۷۸۹
درویش دهکی قزوینی ۷۹۰
مولانا درویش سرخسی ۷۹۱
مولانا دوست محمّد ۷۹۱
مولانا دوست ۷۹۱
مولانا دوست ۷۹۲
مولانا داوودی ۷۹۲
داعی انجدانی ۷۹۳
داعی صفاهانی ۷۹۴
مولانا داعی همدانی ۷۹۴
داعی شیرازی ۷۹۵
داهی نیشابوری ۷۹۵
داخلی صفاهانی ۷۹۵
دخلی صفاهانی ۷۹۶
ملاّ درکی قمی ۷۹۶
حکیم دوایی ۷۹۷
دیـــری ۷۹۷
درویش محمّد قصّه‌خوان ۷۹۸
میرزا داوود ۷۹۸
بهزاد بیگ ۸۰۰
میرزا رضی دانش مشهدی ۸۰۰
میرزا رفیع دستور ۸۰۱
قاضی داوری ۸۰۱
میرزا هاشم ۸۰۲

□ روضة الذّال

محمّد امین ذوقی ۸۰۵

ذوقی جامی ۸۰۶
مولانا ذوقی اردستانی ۸۰۶
مولانا حیدر ذهنی صفاهانی ۸۰۸
میرزا عبدالله ذرّه ۸۰۸
□ روضة الرّاء
حکیم رافعی ۸۱۱
رافع قزوینی ۸۱۱
عزّالدّین رافعی ۸۱۲
امام الدّین ابوالقاسم رافعی ۸۱۲
امیر نصر رافعی ۸۱۳
رابعه بنت کعب القزداری ۸۱۳
خواجه رشیدالدّین محمّد وطواط ۸۱۳
خواجه رشید الدّین همدانی ۸۱۶
رشق القطنی ۸۱۶
رضی الدّین نیشابوری ۸۱۷
رضی الدّین خشاب ۸۱۸
شیخ رضی‌الدّین علی لالای غزنوی ۸۱۸
رضی الدّین بابای قزوینی ۸۱۹
شیخ رضا کیای گیلانی ۸۱۹
رفیع الدّین محمّد بن الحسن النسوی السکّاک ۸۲۰
رفیع الدّین عبدالعزیز لُنبانی ۸۲۰
رفیع الدّین مسعود لُنبانی ۸۲۱
رفیع الدّین ابهری ۸۲۲
رفیع الدّین کرمانی ۸۲۲
حکیم محمّد الرودکی سمرقندی ۸۲۲
حکیم ابوبکر محمّد علی الروحانی ۸۲۶
اصیل الدّین روحانی ۸۲۷
اوستاد ابوالمؤید رونقی بخاری ۸۲۷
شیخ روزبهان البقلی شیرازی الشطّاح ۸۲۸
میر حیدر معمّایی ۸۲۹
میرزا عبدالرّحیم خان ۸۳۱
امیر خلیل رشدی ۸۳۲
خواجگی رازی ۸۳۲
میر رازی ۸۳۳
مولانا رازی ۸۳۳
مولانا روحی ۸۳۴
مولانا رجایی هروی ۸۳۴
خواجه سیف الدّین محمود رجایی اصفهانی ۸۳۵
رستم علی ۸۳۷
مولانا جلال رفیعی ۸۳۷
خواجه رکن الدّین صاین ۸۳۸
مولانا روحی ۸۳۸
مولانا ریاضی ۸۳۸
مولانا رامی ۸۳۹
خواجه محمّد رضای جوینی ۸۳۹
قلی رامی ۸۴۰
مولانا رحیمی تونی ۸۴۰
رستم میرزا ۸۴۰
مولانا رسمی ۸۴۱
مولانا رشکی همدانی ۸۴۱
حکیم رشدی قمی ۸۴۳
محمّد رشیدی ۸۴۳

رشیدای کازرونی ۸۴۳
رشدی بافقی ۸۴۴
مولانا رضایی کاشی ۸۴۴
مولانا رضای مشهدی ۸۴۶
محمّد رضا ۸۴۶
امیر شاه رضا ۸۴۶
حکیم شاه رضا ۸۴۷
آقا رضا ۸۴۷
میرزا رضی آرتیمانی ۸۴۷
قاضی رضیالدّین محسن صفاهانی ۸۶۳
رفعتی تبریزی ۸۶۴
رفیعی شیرازی ۸۶۵
میر رمزی اصفهانی ۸۶۵
ملاّ روغنی ۸۶۵
ملاّ روشنی ۸۶۶
قاضی روح الله ۸۶۶
ملاّ روحی همدانی ۸۶۷
رونقی همدانی ۸۶۷
مولانا رهایی ۸۶۸
رهایــی ۸۶۸
رمزی شوشتری ۸۶۸
عطاءالله کشمیری ۸۶۸
میر راستی ۸۶۹
میرزا رفیع ۸۶۹
سلطان علی بیگ رهی ۸۷۰
محمّد رضا پاشا ۸۷۱
میرزا محمّد رضا ۸۷۱
میرزا سعدالدّین محمّد ۸۷۲
محمّد رضا بیگ ۸۷۳
میرزا محمّد رضا ۸۷۳
رفیعای نائینی ۸۷۴
میرزا محمّد رضای قمشهای ۸۷۴
حسن بیگ رفیع ۸۷۴
رشیدای زرگر صفاهانی ۸۷۶
میر رونق ۸۷۶
ملک محمّد رابط ۸۷۶
عاقل‌خان رازی ۸۷۷
میر محمّد علی رایج ۸۷۷
میر محمّد زمان راسخ ۸۷۷
میر جعفر روحی ۸۷۸
گرگین بیگ رومی ۸۷۸
سیّد مرتضی ۸۷۹
میرزا محمّد رضا ۸۷۹
محمّد رحیم خان گرایلی ۸۷۹
محمّد ربیع اصفهانی ۸۸۱
میرزا سیّد رضا ۸۸۲
آقا ربیع ۸۸۳
میر رفیع قزوینی ۸۸۳
میرزا محمّد رضا ۸۸۴
میرزا جعفر راهب ۸۸۴
آقا رضا ۸۸۹
میرزا ایزدبخش رسا ۸۹۰

□ روضة الزّاء
لطیف الدّین زکی کاشغری ۸۹۱
عبدالله زکی ۸۹۱
زینتی علوی سگزی محمودی ۸۹۲
شیخ زین الدّین خوافی ۸۹۳
مولانا زایری ۸۹۳
امیر زین ۸۹۴
خواجه زین الدّین نسوی ۸۹۴
محمّد قاسم زاری ۸۹۴
زاری کمانچه ۸۹۵
بی‌بی زایری ۸۹۵
میرزا زیانی ۸۹۵
مولانا زجری ۸۹۶
مولانا زکی همدانی ۸۹۶
مولانا زلالی خوانساری ۸۹۷
زلالی هروی ۸۹۸
زلالی اورگنجی ۸۹۹
مولانا زلفی ۸۹۹
مولانا زمانی ۸۹۹
مولانا محمّد زمان ۸۹۹
میر محمّد زمان مشهدی ۹۰۰
زمانی حناتراش ۹۰۱
میرزا محمّد زمان ۹۰۱
میرزا زنده‌دل ۹۰۱
زینتی استرآبادی ۹۰۱
زین خان کوکلتاش ۹۰۲
حکیم زین الدّین محمود ۹۰۲
سعدای اردستانی ۹۰۲
زینل بیگ ۹۰۲
میرزا قاسم ۹۰۳
زمانای نقّاش اردستانی ۹۰۳
زایر همدانی ۹۰۴
سیّد حسن زینتی ۹۰۴
زمانای لاهجی ۹۰۴
زایر دامغانی ۹۰۵
جعفر بیگ ۹۰۵
□ روضة السّین
شیخ سعدالدّین حموی ۹۰۷
شیخ مصلح الدّین سعدی شیرازی ۹۰۸
سعد الدّین هروی ۹۱۷
سعد ورّاق ۹۱۸
سلطان ولد ۹۱۸
سلجوق شاه ۹۱۹
سلغر شاه ۹۱۹
سلطان سلیمان شاه ۹۱۹
سلطان خوارزم شاه ۹۲۰
سلطان سویدق ۹۲۰
حکیم سمایی ۹۲۰
حکیم سنایی غزنوی ۹۲۱
حکیم سنجری ۹۴۲
حکیم سوزنی ۹۴۲
شیخ سیف الدّین باخرزی ۹۴۴

علاءالدّین سیفی نیشابوری ۹۴۵
سیف الدّین الاسفرنگی الاعرج ۹۴۵
سیده بنت ناصر ۹۴۶
خان زمان ۹۴۷
سدید الدّین اعور ۹۴۸
سراج الدّین منهاج ۹۴۹
سیّد سراج الدّین سگزی ۹۴۹
سعد الدّین الالّه ۹۵۰
خواجه سعد سلمان ۹۵۰
سعدالدّین خلیفه ۹۵۱
سعدالدّین خوراسگانی ۹۵۱
سایلی خراسانی ۹۵۲
مولانا ساغری ۹۵۲
مولانا سایلی ۹۵۲
ساقی ۹۵۳
سایلی ۹۵۳
مولانا سایری ۹۵۳
مولانا سایل ۹۵۳
مولانا سامی ۹۵۴
مولانا ساکتی ۹۵۴
شاه حسن ارغون سپاهی ۹۵۴
سراج ۹۵۵
مولانا سروی ۹۵۵
سرودی ۹۵۶
خواجه سعد گل شیرازی ۹۵۶
حافظ سعد ۹۵۶
سعید سعد ۹۵۷
درویش سقّای چغتایی ۹۵۷
مولانا سلطان علی مشهدی ۹۵۷
درویش سلطان علی ۹۵۸
خواجه سلمان ساوجی ۹۵۸
مولانا سلامی ۹۷۱
بابا سودایی ۹۷۲
مولانا سوسنی ۹۷۲
سوختهٔ کرمانی ۹۷۲
امیر نظام الدّین احمد شیخم سهیلی ۹۷۳
مولانا سیمی ۹۷۳
سیفی ۹۷۴
سیفی بخاری ۹۷۴
سیفی هروی ۹۷۵
سام میرزا ۹۷۵
سالک کاشانی ۹۷۷
شیخ ساقی ۹۷۷
مولانا سامری ۹۷۷
محمّد یوسف سابقی ۹۷۸
سامری ۹۷۸
محمود بیگ سالم ۹۷۸
مولانا ساغری ۹۷۹
مولانا سحابی ۹۷۹
سحری رازی ۹۹۴
سحابی اردستانی ۹۹۴
میر سخی رازی ۹۹۵

سخی کرمانی ۹۹۵
محمّد قاسم سراجی ۹۹۵
مولانا محمّد قاسم سروری ۹۹۶
عالم بیگ سروری ۹۹۶
مولانا سروری یزدی ۹۹۷
سرشکی کابلی ۹۹۷
سرودی خوانساری ۹۹۷
سعیدای گیلانی ۹۹۸
سکندر ۹۹۸
مولانا سلطان محمّد خندان ۹۹۸
سلطان محمّد تربتی ۹۹۹
سلطان محمّد قمی ۹۹۹
سلطان محمّد رشتی ۹۹۹
شاه سلطان محمّد خدابنده ۱۰۰۰
میرزا سلمان جابری ۱۰۰۰
سلیمی قلندر ۱۰۰۱
سلامی صفهانی ۱۰۰۱
سلطان سلیمان میرزا ۱۰۰۱
سلوکی ۱۰۰۲
مولانا سمایی کحّال ۱۰۰۲
میر سنجر کاشی ۱۰۰۲
سنجری ۱۰۰۴
مولانا سوزی ۱۰۰۴
سوزی لاهوری ۱۰۰۵
سوادی گجراتی ۱۰۰۵
مولانا سهوی ۱۰۰۶
مولانا سهمی ۱۰۰۶
سیّد نورالدّین سایلی ۱۰۰۶
مولانا سیری چرپادقانی ۱۰۰۶
سیری قزوینی ۱۰۰۷
محمّد سیری طهرانی ۱۰۰۸
مولانا سیری مشهدی ۱۰۰۸
میرزا سنجر ۱۰۰۸
سیف الملوک دماوندی ۱۰۰۹
مولانا محمّد شریف ۱۰۰۹
سناء الدّین ارقم الفارسی ۱۰۰۹
سهراب بیگ ۱۰۱۰
مرتضی قلی بیگ سروش ۱۰۱۰
میرزا امین ساکت ۱۰۱۰
میر سیّد علی ۱۰۱۱
محمّد قلی سلیم ۱۰۱۱
سعدای اردستانی ۱۰۱۴
صالحای ستّار ۱۰۱۴
سعیدای سرمد ۱۰۱۵
میر سند کاشانی ۱۰۱۷
ملاّ سالک قزوینی ۱۰۱۸
ملاّ سالک یزدی ۱۰۱۹
سعیدای نقشبند یزدی ۱۰۱۹
سایرا ۱۰۲۰
حاجی فریدون سابق ۱۰۲۱
سعیدا ۱۰۲۱
سقیما ۱۰۲۱

ملاّ سحری طهرانی ۱۰۲۲
میر حسین سرعت ۱۰۲۳
سگ لوند ۱۰۲۳
حاجی محمّد اسلم سالم ۱۰۲۳
سیّد علیخان ۱۰۲۴
میر جلال الدّین سیادت ۱۰۲۴
محمّد افضل سرخوش ۱۰۲۴
لطف علی بیگ سامی ۱۰۲۵
میرزا زاهد علی سخا ۱۰۲۶
آقای نبی سخن ۱۰۲۷
میرزا ابراهیم سالک ۱۰۲۸
میر لطف الله سالم ۱۰۲۹
خدیجه سلطان بیگم ۱۰۲۹
ملاّ ساطع ۱۰۳۵
ملاّ علی اکبر سودا ۱۰۳۶
□ روضة الشّین
شیخ شهاب الدّین ابی حفص عمر سهروردی . ۱۰۳۷
شیخ ابو علی قلندر شرف ۱۰۳۸
شاه کبود جامه ۱۰۳۹
شاه سنجان ۱۰۴۰
شرف الدّین مقبل ۱۰۴۳
شرف الدّین بن یحیی منیری ۱۰۴۴
شرف الدّین بن فخرالدّین مسعودی ۱۰۴۴
شرف الدّین الکتّاب ابن الرشید محمّد الغزنوی ۱۰۴۵
شرف الدّین شفروه ۱۰۴۵
میرزا ابوالقاسم شوکتی ۱۰۴۷
سنگین بیگ شهلا ۱۰۴۷
شرف الدّین فضل الله شیرازی ۱۰۴۷
امیر شرف الدّین علاءالملک ۱۰۴۸
امام شرف الدّین محمّد ۱۰۴۸
شرف الدّین منصور ۱۰۴۹
شرف الدّین طوسی ۱۰۴۹
شمس الدّین منوکه النسوی ۱۰۵۰
شمس الدّین بلخی ۱۰۵۰
قاضی شمس الدّین طبسی ۱۰۵۰
شمس الدّین محمّد البخاری ۱۰۵۱
امام شمس الدّین محمود بن محمود ۱۰۵۱
شمس الدّین ۱۰۵۲
شمس الدّین محمّد السگزی ۱۰۵۲
شمس الدّین بن طغان کرمانی ۱۰۵۲
شمس الدّین بُستی ۱۰۵۳
خواجه شمس الدّین صاحب دیوان ۱۰۵۳
خواجه شمس الدّین محمّد جوینی ۱۰۵۴
ملک شمس الدّین ۱۰۵۵
ملک شمس الدّین ۱۰۵۵
حکیم شمالی دهستانی ۱۰۵۵
امام شهابی سلطانی ۱۰۵۵
شهاب الدّین خالد ۱۰۵۶
شیخ ابوالحسن شهید بلخی ۱۰۵۶
شهاب الدّین احمد بن المؤیّد سمرقندی ۱۰۵۷
شیخ شهاب الدّین مقتول ۱۰۵۷
امیر شاهی سبزواری ۱۰۵۸

میرزا شاه حسین اصفهانی ۱۰۶۰
شامک مرداد ۱۰۶۰
مولانا شاه شبلی ۱۰۶۱
ابوالفوارس شاه شجاع ۱۰۶۱
مولانا شطرنجی ۱۰۶۲
مولانا شرف الدّین علی یزدی ۱۰۶۲
مولانا شرف الدّین بافقی ۱۰۶۳
میرزا شرف بن قاضی جهان ۱۰۶۵
میر شریف جرجانی ۱۰۶۶
مولانا شریف تبریزی ۱۰۶۷
میر شریفی ۱۰۷۰
شراری ۱۰۷۰
شکستی ۱۰۷۱
شکری قندزی ۱۰۷۱
شکری شیرازی ۱۰۷۱
شمس‌الدّین زرکوب ۱۰۷۱
شمس الدّین کرمانی ۱۰۷۲
شمس الدّین عبدالله شیرازی ۱۰۷۲
شمس الدّین بدخشانی ۱۰۷۲
شمس بدخشی ۱۰۷۳
شمس الدّین بخارایی ۱۰۷۳
امیر شمس الدّین صدر ۱۰۷۳
شمس شهابی ۱۰۷۴
بابا شوخی ۱۰۷۴
میر سیّد حسین شهودی ۱۰۷۴
مولانا شهیدی قمی ۱۰۷۵
شهاب الدّین ساوجی ۱۰۷۹
شهاب الدّین ۱۰۷۹
شهاب الدّین میر علی ترشیزی ۱۰۷۹
شیخ رباعی ۱۰۸۰
مولانا شیخی ۱۰۸۱
شیخی اردبیلی ۱۰۸۲
شیخ زادهٔ پورانی ۱۰۸۲
مولانا شانی تکلو ۱۰۸۲
شاه مراد ۱۰۸۵
شاملی ۱۰۸۵
بیجه شاهی ۱۰۸۵
آقا شاپور ۱۰۸۶
شاه نظر بیگ قمشه‌ای ۱۰۸۸
ملاّ شاه حسین غیاث سیستانی ۱۰۸۹
شاهمیر قمی ۱۰۸۹
مولانا شتابی گوناباری ۱۰۸۹
مولانا شجاع کاشی ۱۰۸۹
میرزا شجاع الدّین محمود اصفهانی ۱۰۹۱
مولانا شجاعی ۱۰۹۲
ملاّ شرف تبریزی ۱۰۹۲
ملاّ شرف اردستانی ۱۰۹۲
میرزا محمّد شریف طهرانی ۱۰۹۲
شریف آملی ۱۰۹۳
مولانای شرمی قزوینی ۱۰۹۳
عبدی بیگ شراری ۱۰۹۴
شعوری نیشابوری ۱۰۹۴

شعوری کاشی ۱۰۹۵
خواجه شعیب جوشقانی ۱۰۹۵
ملک شیرازی ۱۰۹۶
حکیم شرف الدّین حسن شفایی ۱۰۹۷
مولانا رضای شکیبی صفاهانی ۱۱۳۲
شکیبی رازی ۱۱۳۳
شکیبی قمی ۱۱۳۳
مولانا حیدر شکونی ۱۱۳۳
شمسای دبّاغ شیرازی ۱۱۳۴
شمس الدّین ۱۱۳۴
مولانا شمسی همدانی ۱۱۳۴
میر شمیمی ۱۱۳۵
شوقی دارابجردی ۱۱۳۵
شوقی هروی ۱۱۳۵
مولانا شهودی ۱۱۳۶
شیونی ۱۱۳۶
مولانا شیری ۱۱۳۷
مولانا شیدا ۱۱۳۷
صاحب بلخی ۱۱۴۲
مولانا میر حسین معمّایی ۱۱۴۲
ملک شجاع ۱۱۴۳
عارف ربّانی ملاّ شاه بدخشانی ۱۱۴۳
شاهدای گیلانی ۱۱۵۲
محمّد قلی بیگ شاکر ۱۱۵۲
شفیعا ۱۱۵۳
ملاّ محمّد شریف ۱۱۵۳
مولانا شوکت بخاری ۱۱۵۴
میرزا شفیع ۱۱۵۶
میرزا شمس الدّین ۱۱۵۶
میر شریف ۱۱۵۶
ملاّ شعیبا ۱۱۵۷
مولانا شکوهی همدانی ۱۱۵۷
میر محمّد حسین شوقی ساوجی ۱۱۵۸
ملاّ شوکتی ۱۱۵۸
شادمان ۱۱۵۹
میرزا هادی ۱۱۵۹
آخوند شاکر طهرانی ۱۱۶۰
آقا عبدالله شعف ۱۱۶۱
میرزا صالح ۱۱۶۱
میر سیّد محمّد شعله ۱۱۶۲
مولانا محمّد علی سکّاکی ۱۱۶۴
حکیم شیخ حسین شهرت ۱۱۶۵
میر کاظم شرر تخلّص ۱۱۶۶
□ روضة الصّاد
زین الدّین صاعد خبوشانی ۱۱۶۷
شیخ صدرالدّین نیشابوری ۱۱۶۷
خواجه صدرالدّین خجندی ۱۱۶۸
شیخ صدرالدّین قونوی ۱۱۶۸
شیخ صفیّ الدّین یزدی ۱۱۶۹
صفیّ الدّین اصفهانی ۱۱۶۹
صفیّ الدّین اسحاق اردبیلی ۱۱۷۰
ابو سحر غزنوی صندلی ۱۱۷۰

قاضی صیرفی ۱۱۷۱
مولانا فصیح الدّین صاحب ۱۱۷۱
صادق حلوایی ۱۱۷۲
صافی باخرزی ۱۱۷۲
خواجه بهاء الدّین ۱۱۷۲
صافی توزپوش ۱۱۷۳
سیّد جعفر صادقی ۱۱۷۳
میر محمّد صالح ۱۱۷۳
مولانا صالح بدخشانی ۱۱۷۴
میرزا صادق ۱۱۷۴
صبوحی سمرقندی ۱۱۷۵
مولانا صبوحی ۱۱۷۶
صبحی اوبهی ۱۱۷۶
مولانا محمّد صبوری ۱۱۷۶
خواجه کمال الدّین حسین صبوری ۱۱۷۶
میر صدر الاسلام ۱۱۷۷
سلطان محمّد صدقی ۱۱۷۷
صفیّ الدّین رازی ۱۱۸۰
صفایی صفاهانی ۱۱۸۱
صفایی خراسانی ۱۱۸۱
مولانا صفایی ۱۱۸۱
خواجه صفی الدّین محمّد ۱۱۸۲
صوفی اردستانی ۱۱۸۲
خواجه محمّد میرک صالحی ۱۱۸۲
صابر آینه‌ساز ۱۱۸۳
مولانا صابری ۱۱۸۳
صادق بیگ ۱۱۸۴
صالح کاشی ۱۱۸۵
خواجه صاین الدّین علی ترکهٔ صفاهانی ۱۱۸۵
مولانا ملک صانعی ۱۱۸۵
مولانا صانعی ۱۱۸۵
مولانا صافی شیرازی ۱۱۸۶
حافظ صالح ۱۱۸۶
میرزا صالحی ۱۱۸۶
مولانا صبوحی ۱۱۸۷
مولانا صبوری تبریزی ۱۱۸۷
مولانا صبوری ۱۱۸۸
امیر روزبهان صبری اصفهانی ۱۱۸۸
غضنفر صبری ۱۱۹۰
صبحی بروجردی ۱۱۹۰
میر صبایی ۱۱۹۱
مولانا صحبتی ۱۱۹۱
صحیفی شیرازی ۱۱۹۱
ملاّ صدر ۱۱۹۲
میان صدر جهان ۱۱۹۲
صدایی کرمانی ۱۱۹۲
مولانا صرفی ساوجی ۱۱۹۲
مولانا صفیری ۱۱۹۴
مولانا صفیری ۱۱۹۴
صفیری جونپوری ۱۱۹۴
صفیای رمّال ۱۱۹۵
آقا صفیای اصفهانی ۱۱۹۵

جلال الدّین حسن صلایی ۱۱۹۶
حسن بیگ صلایی خراسانی ۱۱۹۶
مولانا صنعی ۱۱۹۷
مولانا صنعتی ۱۱۹۷
صیقلی بروجردی ۱۱۹۷
صفی قلی بیگ ۱۱۹۸
میر عبدالباقی صهبای ۱۱۹۸
میرزا صالح منشی ۱۱۹۹
میرزا صالح تبریزی ۱۱۹۹
میر صدرالدّین ۱۱۹۹
مسیحای کاشی ۱۲۰۰
آقا صادق تفرشی ۱۲۰۰
قاسمی صیرفی ۱۲۰۱
صوفی شیرازی ۱۲۰۱
بیرم بیگ صبحی ۱۲۰۱
صالحای مشهدی ۱۲۰۲
حاجی صادق صامت ۱۲۰۲
حسینای صبوحی ۱۲۰۳
شمسای صفیر ۱۲۰۳
میر صُبحی ۱۲۰۴
حکیم کاظم ۱۲۰۴
میر صیدی طهرانی ۱۲۰۴
میر علاءالدّین محمّد صوفی ۱۲۰۶
میرزا صایب ۱۲۰۶
□ روضة الضّاد
ضیاءالدّین خجندی ۱۲۵۱
ضیاءالدّین محمّد بن محمّد بسطامی ۱۲۵۱
ضیاءالدّین محمود غزنوی ۱۲۵۲
ضعیفی نیشابوری ۱۲۵۲
بی‌بی ضعیفی ۱۲۵۲
میر نظام ضیایی ۱۲۵۲
ضیایی اردوبادی ۱۲۵۳
میر محمّد قاسم ضعیفی سمنانی ۱۲۵۳
ملاّ ضمیری همدانی ۱۲۵۳
مولانا ضمیری اصفهانی ۱۲۵۴
ضیایی ملتانی ۱۲۵۷
مولانا ضیاءالدّین محمّد کاشانی ۱۲۵۷
شاه ضیاء الدّین کرمانی ۱۲۵۸
ضیاء الدّین محمّد جابری ۱۲۵۸
ضیایی شوشتری ۱۲۵۹
ضیایی قزوینی ۱۲۵۹
□ روضة الطّاء
بابا طاهر عریان ۱۲۶۱
امیر حسین بن جلایر ۱۲۶۲
سلطان طغرل ۱۲۶۲
ملک طغانشاه بن محمّد المؤیّد ۱۲۶۳
حکیم طیان ۱۲۶۴
طلحهٔ مروزی ۱۲۶۴
طالب جاجرمی ۱۲۶۵
مولانا طاقی بخاری ۱۲۶۶
مولانا طایری بخاری ۱۲۶۶
طایری ۱۲۶۶

شاه طاهر ۱۲۶۷
طالب گیلانی ۱۲۶۷
طاهر هروی ۱۲۶۸
مولانا طوسی ۱۲۶۸
مولانا طاهر تایینی ۱۲۶۸
طاهر بیگ اردستانی ۱۲۶۹
طاهر قندهاری ۱۲۶۹
مولانا طاهر موسوی ۱۲۶۹
امیر ابو طالب شهرستانی ۱۲۷۰
بابا طالب صفهانی ۱۲۷۰
طالب آملی ۱۲۷۰
مولانا طالعی یزدی ۱۲۷۵
طالعی ۱۲۷۵
طبخی قزوینی ۱۲۷۵
مولانا طبعی سمنانی ۱۲۷۶
کمال الدّین حسین طبعی ۱۲۷۶
میر طرزی شیرازی ۱۲۷۶
طفیلی حصاری ۱۲۷۷
طفیلی مشهدی ۱۲۷۷
طلوعی کشمیری ۱۲۷۸
حکیم ابوطالب تبریزی ۱۲۷۸
مولانا طوفی تبریزی ۱۲۷۹
سلطان جنّت مکان شاه طهماسب ۱۲۸۰
حکیم طفیلی لاهجی ۱۲۸۹
میرزا طاهر ۱۲۸۹
میرزا طالب ۱۲۸۹
طاهر تربتی ۱۲۹۰
طلوعی خوانساری ۱۲۹۰
ملاّ طغرای مشهدی ۱۲۹۰
طایفا ۱۲۹۲
طبعی قزوینی ۱۲۹۲
میرزا طاهر ۱۲۹۲
طالعای رشتی ۱۲۹۳
میرزا عبدالباقی ۱۲۹۳
□ روضة الظّاء
ظهیرالدّین نصیر سجزی ۱۲۹۵
سیّد ظهیرالدّین یحیی سرخسی ۱۲۹۶
ظهیرالدّین ولیّ النسوی ۱۲۹۷
ظهیرالدّین عبداللّه شفروه ۱۲۹۷
ظهیرالدّین طاهر بن محمّد فاریابی ۱۲۹۸
ظهیر الدّین محمّد بن علی کاتب سمرقندی ۱۳۰۱
ظهیرالدّین چریادقانی ۱۳۰۲
مولانا ظریفی ساوجی ۱۳۰۲
پادشاه جنّت آرامگاه امین قطب شاه ۱۳۰۳
مولانا ظهوری ۱۳۰۳
ظهیرای نهاوندی ۱۳۱۶
ظهیرای لاهجی ۱۳۱۶

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

روضة الخاء

[۶۵۴]

شاه اسماعیل خطایی

ابن سلطان حیدر حسینی صفوی است. 90a خامهٔ دو زبان اگر با هزار زبان خواهد که شمّه‌ای از محامد صفات و شرح حالات آن شهریار کامکار برنگارد، ممکن و میسّر نخواهد بود:

فارغ است از مدح و تعریف آفتاب

مجملاً آن که با جمع قلیلی از مریدان جدّ بزرگوار خویش در اندک فرصتی اکثر خلاصهٔ ربع مسکون را به تحت تصرّف در آورده، دادِ معدلت و شهریاری داد. در اکثر تواریخ خصوص در تاریخ محمود خواندمیر به تفصیل مذکور است. در اینجا شرح آن موجب تطویل و خارج سیاق این کتاب بود. ولادت شریفش ۲۵ رجب سنهٔ ۸۷۳ و (زوال خارجیان / ۹۰۹) تاریخ جلوسش شده[1] و به حق پیوستنش ۱۹ رجب سنهٔ ۹۳۰[2]، چنانچه مولانا طاهر دکنی در تاریخ آن واقعه گفته:

(شاه جهان کرد جهان را وداع / ۹۳۰)

و مولانا حیرتی گفته:

---

۱. تاریخ جلوس شاه اسماعیل ۹۰۶ است آن چنانکه قول قاضی مسافر به آن تصریح دارد: (مذهبنا حقّ / ۹۰۶). تذکرةالشعرای نصرآبادی، ۲/۶۸۶.

۲. S پانزدهم رجب ۹۰۲

(شاه و شاه و شاه) می‌گفتند بهر ماتمش من همان الفاظ را تاریخ فوتش می‌کنم / ۹۳۰
(خسرو دین / ۹۳۰) نیز خبر از آن سال می‌دهد. و در فارسی و ترکی صاحب دیوان است. این بیت که نقش مهرش بود، خود فرموده:

بود مِهر علی و آل او چون جان مرا در بر غلام شاه مردان است اسمعیل بن حیدر

و این ابیات نیز از نتایج طبع وقّاد آن خسرو آفاق است:

ـ بیستون نالهٔ زارم چو شنید از جا شد کرد فریاد که فرهاد دگر پیدا شد
ـ چنان خوبست ماه عارض و چاه زنخدانش که یوسف مبتلا گشته است و اسماعیل قربانش
ـ اگر مجنون توانستی سر از تربت برون کردی نشستی سالها پیش من و مشق جنون کردی

[۶۵۵]

حکیم افضل‌الدّین ابی‌بدیل الخاقانی الشروانی

در میان عجم به اتّفاق همه سخنوران به محکم گویی او شاعری پیدا نشده است. عجم را به وی افتخار است، چنانکه عرب را به حسّان. پایه سخنش از آن بالاتر است که شاهین خیال به پیرامون آن تواند پرید. احدی را عدیل خود نمی‌داند و بجاست، مگر حکیم مرحوم سنایی را ـ قدّس سرّه ـ و این معنی را مکرّر اظهار کرده است و از جمله این است:

بدل من آمدم اندر جهان سنایی را بدین دلیل پدر نام من بدیل نهاد

و جای دیگر گفته است:

چون جهان عهد سنایی در نوشت آسمان چون من سخن گستر بزاد

نام وی ابراهیم بن علی نجّار است، چنانچه در تعریف پدر نیز قصیده‌ای غرّا دارد. مربّی وی ابوالعلای گنجوی بوده. در آخر حال به سبب تفتّن مردم محبّت به عداوت انجامیده، یکدیگر را اهاجی رکیکه کرده‌اند. با آنکه ابوالعلا دختر خود را به خاقانی داده بود و او را فرزند خوانده، و در ضمن احوال ابوالعلا نیز اشاره به این معنی شده. دیوانش مشهور و معروف است و سخنانش همه منتخب و عالی. در اینجا به قدر قلیل اکتفا کرده می‌شود و

باقی را حواله به دیوانش می‌کنم. او راست:

ـ شکسته دل‌تر از آن ساغرِ بلورینم   که در میانهٔ خارا کنی ز دست[1] رها
ـ مشت خسیس ریزه که اهلِ سخن نیند   با من قِران کنند و قرینان من نیند
چون شمعِ صبحگاهی و چون مرغِ بیگهی   الاّ سزایِ کشتن و گردن زدن نیند
ـ عافیت[2] آرزو کنم، هیهات!   این تمنّاست، یافتنْ دگر است
آرزویی که از جهان خواهم   بدهد، زانکه مست و بی‌خبر است
لیک[3] آن داده را به هشیاری   واستاند که سخت[4] بدگهر است
خاطرم بکر و عهدْ نامرد است   پیش[5] نامرد، بکرْ بی‌خطر است
ـ مرا دانهٔ دل بر آتش فتاده است   از آن نعرهٔ من چنان خوش فتاده است
من آن آبْ نادیده نخلِ بلندم   که از جان من در من آتش فتاده است
به هفت آسمان، هفتمین درفزایم   ز دودِ دلم کآسمانْ‌وش فتاده است
ـ کارِ من بالا نمی‌گیرد، در این شیبِ بلا   در مَضیقِ حادثاتم[6]، بستهٔ بند عَنا
می‌کنم جهدی کزین خضرای[7] خِذلان بگذرم   حبّذا روزی که این توفیق یابم، حبّذا
در همه شَروان مرا حاصل نیامد نیم‌دوست   دوست، خود ناممکن است، ای کاش بودی آشنا
من حسینِ وقت و نااهلان یزید و شمر من   روزگارم جمله عاشورا و شروان کربلا
ـ فلک کجروتر[8] است از خطّ ترسا   مرا دارد مسلسل، راهب آسا
به من نامشفقند آبایِ عِلْوی   چو عیسی، زان ابا کردم ز آبا
چرا عیسی طبیب مرغ[9] خود نیست؟   گر اَکْمَهْ را تواند کرد بینا
نتیجهٔ دخترِ طبعم چو عیسی است   که بر پاکیْ مادر هست گویا
چو من نآورد پانصد سالِ هجرت   دروغی نیست ،ها! برهانِ من، ها!

۱. H چنگ
۲. M عاقبت
۳. دیوان: لیکن
۴. همان: نیک
۵. همان: نزد
۶. S خادمانم
۷. S صحرای
۸. دیوان: کژروتر
۹. S درد

برآرم زین دلِ چون خانِ زنبور
چو زنبورانِ خاک آلوده، غوغا

زبانِ روغنیم، ز آتشِ آه
بسوزد چو دلِ قندیلِ ترسا

چو مریم سرفکنده ریزم از طعن
سرشکی چون دمِ عیسی مصفّا

چنان استاده‌ام[1] پیش و پسِ طعن
که استاده است الفهای اَطَغْنا

علیٰ الله از بَد دوران، علی الله!
تبرّا از خدا دوران، تبرّا![2]

مرا اسلامیان چون داد نَدْهند
شوم، برگردم از اسلام؟ حاشا![3]

پس از چندین چله[4]، در عهدِ سی سال
شوم، پنجاهه گیرم، آشکارا؟

بگردانم ز بیتُ الله قبله
به بیت المقْدس و محرابِ اقصا

رَوَم ناقوس بوسم، زین تحکّم
شوم، زنّار بندم، زین تعدّا!

مرا خوانند بطلیموسِ ثانی
مرا دانند فیلاقوسِ والا

فرستم نسختِ ثالثُ ثلاثه 90b
سوی بغداد در سُوقُ الثّلاثا

به قسطنطین بَرند از نوک کلکم
حُنوط و غالیهٔ مَوتیٰ و اَحیا

وگر قیصر سگالد رازِ زردشت
کنم زنده رسوم زَند و اَستا

بس ای خاقانی! از سودای فاسد!
بگو استغفرالله زین تمنّا

فَقُل وَ اشْهد[5] بِانَّ الله واحد
تعالیٰ عَنْ مَقالاتي تعالیٰ!

چه باید رفت تا روم، از سر ذُلّ[6]
عظیم الرّوم، عزّالدّوله اینجا؟

یمینِ عیسی و فخرالحَواری
امینِ مریم و کَهفُ النّصاریٰ

وحشیان، از حرمتِ دستش، سوی پیکان او
پایْ‌کوبان آمدندی، از سرِ حرص و هوا

خون صید[7] الله اکبر، نقش بستی بر زمین
جانِ صید الحمدلله، سُبحه گفتی در هوا

پیشِ تیرش آهوان را، از غم ردّ و قبول
شیرْ خون‌گشتی و خونْ شیر، آن ز خوف، این از رجا

می‌شنیدم کز نهیبِ تیرِ آن شیرِ زمین
شیرِ گردون را، اَغِثْنی یا غیاث! آمد ندا

---

۱. S افتاده‌ام
۲. S مبرّا از بد دوران مبرّا
۳. S این بیت را ندارد
۴. S صله
۵. S فقد اشهد
۶. M دل
۷. M چون صدا

خسـروِ سلطانْ نشان، خاقانِ اکبر کز جلال … روزگـارش عَـبْدُهُ الْأَصْـغَر نـویسد بـر مَلا
عطسهٔ جُودش بهشت و خندهٔ تیغش سقر … ظـلِّ چـترش آفـتاب و گـردِ رخشش تـوتیا
ـ ای لب و زلفـینِ تـو مُهره و افـعی به هـم … افــعی تــو دامِ دیــو، مُـهرهٔ تـو مُـهرِ جـم
در خُتنی رویِ تـو، حـجلهٔ[1] زنگیْ عروس … در یـمنیْ جـزعِ تـو، حـجرهٔ هـندی صـنم
مـریمِ آبستن‌است لعلِ تـو از بـوسه بـاش … تـا بـه خـدایـی شـود عـیسیِ تـو مـتّهم
خاکِ توام سایه‌وار، سایه ز من در مَدُزد … نـازْ نـه‌ام بـر مـجوش، مـار نـه‌ام در مَرَم
ـ ای لب و خالت به هم طوطی و هندوستان … پـیشِ جمالت منم، هـندوی جانْ بـر میان
ـ ای با دلِ سوداییان، عشق تو را کار آمده … تُرکانِ غمزه را بـه جـان، دلها خـریدار آمـده
آیینه بـردار و بـبین آن غـمزهٔ سحر آفرین … با زهر پیکان در کمین، ترکان خونخوار آمـده
تو بادی و من خاکِ تو، تو آب و من خاشاکِ تو … بـا خـویِ آتشناک تـو، صـبرِ مـن آوار آمـده
ای خونِ من در گردنت، زین دیر یاد آوردَنت … وز دستِ زود آزرْدَنت، جـانم بـه آزار آمـده
ـ هر شب ز درد هجران چندان به یا رب آیم … کز دست یا رب من، یـا رب بـه یـا رب آیـد
همسایه شنید ناله‌ام گفت: … خاقانی را دگر شب آمد[2]

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۶۵۶]

حکیم خبّازی نیشابوری

از نسخه‌های قدیم چنان معلوم می‌شود که خبّاز بوده و تخلّصش نیزگواه این معنی است. وی از فحول شُعراست. محمّد عوفی او را از شعرای آل سامان دانسته، اشعارش به غایت نایاب است. این دو بیت او راست:

می‌بینی آن دو زلف کـه بـادش هـمی بـرد … گویی که عاشقیست که هیچش قرار نیست
یا نه که دستِ حاجب سالار لشکر است … از دور مـــی‌نماید کـامروز بـار نـیست[3]

---

۱. S رنگین
۲. S وای با دل ... شب آمده را ندارد
۳. لباب الالباب، ۲/۲۷.

[۶۵۷]

حکیم خسروانی

اسمش ابوطاهر است. ظاهراً طبابت نیز کردی. از اوستادان جلیلِ الشأنِ رفیع المکانِ قدیم العهد است. حکیم فردوسی اشعار او را تضمین کرده، در آنجا که گفته:

بر آن بیت بوطاهر خسروانی[1]

وی از خسروان مُلک سخن و از شعرای آل سامان است. محمّد عوفی ستایش او بسیار نموده[2]. او راست:

فغان از درنگت به هنگام صلح | فغان از شتابت به هنگام جنگ
درنگم به راحت همه زان شتاب | شتابم به مردن همه زان درنگ
نبوده‌است عشق تو بی‌هجر هیچ | به یکدیگر اندر ز دستند چنگ
نهنگی‌است هجران و دریاست عشق | به دریا بود جاودانه نهنگ
بنالم به هجر اندرو نیست عار | بگریم به هجر اندرو نیست ننگ
نه چون خسروانی نه چون تو بتا | بت و برهمن دید مشکوی و گنگ

[۶۵۸]

حکیم عمر خیّام

از حکمای عظیم القدرِ بلند مرتبه بوده، در غایت جلالت شأن روزگار گذرانیدی، چنانچه سلطان سنجر وی را در یک تخت با خود نشانید. در عنفوان حال با نظام الملک و حسن صبّاح هم درس و هم تحصیل بوده. در اوایل حال غایت زهد و تقوا داشته و در آخر ابواب ملامت بر رخ خود گشوده، شراب ارغوانی را در جام معرفت نوشیدی و پیوسته سر مست و بی‌خود بودی. گویند بعد از رحلت او پیوسته والده‌اش از جناب احدیّت به گریه و زاری طلب مغفرت از برای وی نمودی. شبی در واقعه این رباعی را به مادر خود خواند:

---

۱. A: ز اشعار بوطاهر خسروانی

۲. لباب الالباب، ۲/۲۰.

ای سـوختهٔ سـوختهٔ سـوختنی — وی آتش دوزخ از تـو افـروختنی
تا کی گویی که بر عمر رحمت کن — حق را تو که‌ای به رحمت آموختنی؟

سوای رباعی، دیگر شعری از وی به نظر راقم حروف نرسیده است. این رباعیّات او راست:

- گـویند به حشر گفتگو خواهد بود — و آن یـار عـزیز تـندخو خـواهد بود
از خـیّر مـحض جـز نکـویی نآیـد — خوش باش که عاقبت نکو خواهد بود
- نه لایق مسجدم نه در خورد کِنشت — ایـزد یـا رب گِـل مـرا از چه سـرشت
چون کافر درویشم و چون قحبهٔ زشت — نـه دیـن و نـه دنیا و نـه امیدِ بهشت
- مـن بـادهٔ تـلخ تـلخ دیـرینه خـورم — انـدر رمـضان، در شب آدیـنه خـورم
انگـور حلال خـویش در خُم کـردیم — گـو تـلخ مکـن خدای تـا ایـن نـخورم
- یک هفته شراب خورده باشی پیوست — هـان تـا نـنهی در شب آدیـنه ز دست
در مذهب ما شنبه و آدینه یکی‌است — جبّار پـرست بـاش، نـه روزه پـرست
- گر باده خوری تو با خردمندان خور 91a — یـا بـا صنمی تـازه رخ و خـندان خـور
بسیار مخور، فاش مکن، ورد[1] مساز — اندک خور و گه گـه خـور و پـنهان خـور
- گـر یـار مـنید تـرک طـامات کـنید — غـمهایِ مـرا بـه مـی مکـافات کـنید
چون درگذرم ز خاک مـن خشت کـنید — در رخـنهٔ دیـوار خـرابـات کـنید
- ایزد چو نخواست آنچه ما خواسته‌ایم — کی گردد راست، آنچه ما خـواسته‌ایـم
گر هست صواب آنچه او خواسته است — پس جمله خطاست، آنچه ما خواسته‌ایم
- گویند که دوزخی بود عاشق و مست — قولی است خلاف، دل بر آن نتوان بست
گر عاشق و مست دوزخی خواهد بـود — فردا بینی بهشت را چـون[2] کـف دست
- این کوزه چو من عاشق زاری بوده‌است — در بـند سـر زلف نگـاری بـوده‌است
ایـن دسـته کـه در گـردن او مـی‌بینی — دستی‌است که در گردن یاری بوده‌است
- وقـتی کـه طـلوع صـبح ازرق بـاشد — بـاید کـه بـه کـف جـام مروّق بـاشد
گـویند بـه افـواه کـه حـق تلخ بـود — بـاید بـه هـمه حـال کـه مـی حـق بـاشد

---

۱. دیوان: فاش مساز؛ M دور؛ S درد
۲. S همچون

[۶۵۹]

پادشاه خاتون

بنت قطب الدّین سلطان محمّد است. حالاتش در *روضة الصفا* و در *تاریخ شاهرخی* مسطور است. در سنهٔ ۶۹۰ برادر خود را شربت شهادت چشانیده، بر سریر سلطنت مملکت متمکّن گردید. تربیت فضلا و شعرا و ارباب کمال می‌نمود و به نوشتن مصحف اشتغال می‌کرد تا در سنهٔ ۶۹۴ از همان شربت که به برادر داده بود نوشید. در سخنوری کمال مهارت داشته است. او راست:

- بر لعل که دید هرگز از مشک رقم — یا غالیه بر نوش کجا کردستم؟
جانا اثر خط سیه بر لب تو — تاریکی و آب زندگانی است به هم
- بس غصّه که از چشمهٔ نوش تو رسید — تا دست من امروز به دوش تو رسید
در کوی تو دانه‌های دُر می‌بینم — آب چشمم مگر به گوش تو رسید؟

[۶۶۰]

مولانا خاوری

سمرقندی بوده و پیشه‌اش خیّاطی. او راست:

من که عمری به هوس پیروی دل کردم — عمر بگذشت و ندانم که چه حاصل کردم

[۶۶۱]

مولانا خاکی

مردی درویش نهاد بوده. او راست:

- بیچاره‌ای که دل به تو نامهربان دهد — آخر در آرزوی وصال تو جان دهد
- نیازمند توییم و به ناز پرورده — تو را زمانه عجب دلنواز پرورده

[۶۶۲]
مولانا خالدی

مدّتها در هرات قلندرانه به سر کرده و به تحصیل علوم مشغول بوده. او راست:

نمی‌خواهم که برگیرد صبا از کوی او گَردی　　مباد آن توتیا را افکَنَد در چشم نامردی

[۶۶۳]
خواجه امیر خسرو دهلوی

امیر شُعراست و خسرو بُلغا. شرح کمالاتش زیاده از آن است که در این اوراق گنجایش تحریر داشته باشد. وی مرید حضرت شمس الاصفیا شیخ نظام الدّین اولیاست. شیخ را کمال توجّه نسبت به امیر خسرو بوده، چنانچه می‌فرموده که چون حق تعالی از من بپرسد چه آورده‌ای؟ خواهم گفت: سوز سینهٔ امیر خسرو را آورده‌ام. از یکّه تازان معرکهٔ ولایت و پهلوانان عرصهٔ هدایت بوده. در جمیع فنونِ هنرمندی و فضایل سرآمد عالم گردیده. تصانیف عالیه در هر فنّی به یادگار گذاشته و در نظم و نثر صاحب معجزه بوده است. *اعجاز خسروی* که یکی از مصنّفات اوست به این معنی برهانی است قاطع. در فنّ موسیقی زهرهٔ چنگی را در پردهٔ خجالت نشانیده. مخترع اقسام فنون موسیقی است. قول و غزل و کار و عمل چند تصنیف کرده به رنگی وانموده که خنیاگر فلک را هوش از سر برده است، چنانچه که تا حال که قریب پانصد سال از عهد او گذشته است، مدار علیه قوّالان هندوستان اقوال اوست و در فنّ شاعری کار به جایی رسانیده که دست شعرای فلک به دامن جاهش نمی‌رسد. جواب خمسهٔ *نظامی گنجوی* را که گفته مشهور است. سه دیوان دارد: مسمّا به *تحفة الصغر* و *وسط الحیات* و *غرّة الکمال*[1]. الحقّ بعضی از افکار بلاغت آثارش چنان واقع شده که هر یک با صد هزار بیت برابری می‌کند.

---

۱. احمد امین دیوان چهارمی با عنوان *بقیّه نقیّه* برای او ذکر می کند. همچنین دیوان پنجمی در هند با عنوان *نهایة الکمال* از او چاپ شده است.

اصل امیر خسرو از اتراک است. پدرش که مسمّا به سیف شمسی[1] بوده با پدر خود از نواحی غزنین به هندوستان آمده. گویا امیر خسرو در صغرِ سنّ بوده که همراهِ پدر به هند آمده است. بعضی گویند که والده‌اش حامله بوده و تولّد امیر خسرو در دهلی شده و ظاهراً قول اوّل اصحّ باشد. هفتاد و چهار سال عمر یافته و در سنهٔ ۷۲۵ درگذشت. (طوطی شکّر مقال / ۷۲۵) تاریخ وفات اوست. در پایین پای شیخ خود مدفون است در شهر دهلی. راقم حروف مکرّر به زیارت ایشان فایض گردیده. گویند که حضرت امیر خسرو با شیخ سعدی شیرازی ملاقات کرده و این مصرع وی نیز مؤیّد این قول است:

خسرو از خمخانه‌ای مستم که در شیراز بود

و این ابیات از منتخبات اشعار اوست:

- ای قبلهٔ ابروی تو محراب ابرار آمده / محرابیان در کوی تو از قبله بیزار آمده
هم عاشقان در شست تو، هم روزه‌داران مست تو / هم زاهدان از دست تو، در بند زنّار آمده
تا دیدم آن شکل عجب، سوگند آن چشم‌است و لب / گر هست خوابم هیچ شب، در چشم بیدار آمده
تو سرکش و من بیدلم، افتاده کار مشکلم / حاصل ز دست حاصلم، صد رنج و تیمار آمده
خسرو گرفتار هوس، دیوانهٔ روی تو بس / وز خون مژگان هر نفس، آلوده رخسار آمده
- ماه من روزه میان شکرستان دارد / ای خوش آن روزه که جا بر لب جانان دارد
سرخ از آن‌است لب چون شکرش کان شربت / چاشنی بیشتر از خون مسلمان دارد 91b
لب می‌آلوده، دهان پر شکر و نرگس مست / ای مسلمانان کس، روزه بدینسان دارد
خون من می‌خورد آخر ز مَنَش پنهان نیست / من گرفتم که خود او روزهٔ پنهان دارد
در پی کشتن من نیست به عمدا لیکن / این قدر هست که او زلف پریشان دارد
جان من گر تو قدم رنجه کنی بنده تو / قدری از آب دو چشم و دل بریان دارد
نیک شرمنده‌ام از لطف خیالت که مرا / هر شبانگاه به دیدار تو مهمان دارد
تو بدان خوبی و من عاشق و آنگه ز تو دور / هم خود انصاف بده، زیستن امکان دارد
- آن شکل جولانش نگر، وآن خلق در دنبال او / و آن خواب نازآلوده بین وآن غمزهٔ قتّال او

---

1. H شمس سیفی

یک تار مویش را صبا، هر دو جهان گوید بها هرگز بدین ندهم رضا، گر من شوم دلّال او
در بند آن زلف دوتا، دیوانه‌ای داریم ما زنهار زنهار ای صبا، گه گه بپرسی حال او
ـ هوای بستان خوش گشت و باده لطفِ جان دارد کنون هر کس که جان دارد، هوای بوستان دارد
چو ساقی هست پیش من چه حاجت باده روشن بس از آب حیات آن را که عمر جاودان دارد[1]
رها کن تا تو را بینم، گَرَم جان می‌رود، گو رو که مشغول جمالت کی سرِ تشویشِ جان دارد؟
ـ ای تمامی خواب من برده ز چشمِ نیم‌خواب وی سراسر تاب من برده ز زلفِ نیم تاب
زلف مشکینت کمند افکنده بر آهوی چین نافه را خون بسته شد در پوستِ زان[2] مشکین طناب
خواهم از زلف تو تاب آرم که بندِ جان کنم زلف در بازی در آید، چون توان آورد تاب
تاب زلفت سر به سر آلودهٔ خون من است گر نخواهی ریخت خونم زلف را چندین متاب
گُل چنان بی آب شد در عهد رخسارت که گر خرمنی کز گل بسوزی قطره‌ای ندهد گلاب
خطِ تو نارسته می‌بنماید اندر زیر پوست چون خیال[3] سبزهٔ نورسته اندر زیر آب
گرم و سردی دید این دل کز خط و رخسارِ تو نیمه‌ای در سایه مانده و نیمه‌ای در آفتاب
روز من سالی‌است بی‌تو زان که بهرِ دیدنت عمرم از رفتن به جا مانده‌است با چندین شتاب
باز می‌گیری جوابم[4] در سؤالِ بوسه‌ای با گرفته می‌شود در لب ز شیرینی جواب
مست گشتم زان شراب آلوده لبهایِ تنک مست چون گشتم آخر، گر تنک[5] بود آن شراب
شب ز مستی چشم تو شمشیر مژگان برگرفت خواست تا بر من زند کش ناگهان بگرفت[6] خواب

ـ چشم تو دانی چرا گرید اگر سرمه کنی یادش آید خاک پای سرور عالیجناب
نایب سلطان اعظم، اختیارِ دین و داد بختیاری کش ز اختر اختیار آمد خطاب

ـ مدار جانِ من از بهرِ جانِ ما روزه از آنکه جانی و جان را دهد عنا روزه
لبت پر از می و گویی که روزه می‌دارم تو خود بگوی که باشد چنین روا روزه
اگر تو روزه برای خدای می‌داری مدار بیش برای خدای را روزه
ز دیده ساخته‌ام شربتی، ولی نخوری اگر ز روزه تو را خوش بود، خوشا روزه

---

۱. کلّیات این بیت را ندارد
۲. همان: در ناف از آن
۳. همان: بر مثال
۴. همان: زبانم
۵. همان: گشتم ندانم، چون تنک
۶. همان: خواست بر خسرو زند کِش در میان بگرفت

ـ زلف مشکینت که گویی را[1] به چوگان یافته‌است / گو به صحن دیده بازی کن که میدان یافته است
گرد بر گو در زنخدان گر دمی آرد خطت / مشک زلفت را که بر هر سو پریشان یافته است
تشنه‌ای را با دهانت آشنایی ده که او / تا به لب چاهِ زنخ پر آب حیوان یافته است
خندهٔ تو یافته‌است اندر دهانْ کانِ گهر / گوهر خود جمله بیرون می‌دهد[2] کان یافته است
گر دهانت دَر دُر و مرجان سخن گوید رواست / چون لب جای سخن دَر دُرّ و مرجان یافته است[3]
در بناگوشت دلم گُم شد کسی حاضر نبود / جز خط و زلفت یکی آخر از ایشان[4] یافته است
روز وصلم هست کوتاه و شبِ هجرم دراز / کز دم سردم[5] جهان رسم زمستان یافته است

ـ اگر تو پرده حجابِ جمال خواهی کرد / مه چهارده شب را هلال خواهی کرد
بر آفتاب منه باژگونه عقرب زلف / که زهره را همه خوبی و بال خواهی کرد
به عرصهٔ چمن ای سرو نازنین مخرام / که جمله خوبی گل پایمال خواهی کرد
دمی نشین و حدیث فراق من بشنو / تو آن نه‌ای که حدیث وصال خواهی کرد[6]

ـ یا رب آن دهلی است کش چون خلد مأوا کرده‌اند / یا همان خلد نهان را آشکارا کرده‌اند
آسمان را بازی افتاده‌است بر روی زمین / کانچه در نه پرده بازی داشت پیدا کرده‌اند[7]

ـ چه روز است اینکه من خورشید تابان را نمی‌بینم / وگر شب شد چرا ماه دُر افشان را نمی‌بینم
دو روزی هست کاندر ابر مانده‌است آفتاب من / که اندر چشمها جز ابر و باران را نمی‌بینم

ـ ای به خشم از برِ من رفته و تنها مانده / تو ز جا رفته‌ای و[8] درد تو بر جا مانده
خرّمی از تو که از ناکسیم وا ماندی / وای بر من که من از چون تو کسی وا مانده
گله زین سوختگی با که کنم چون جز دل / نیست سوزنده کسی بر منِ رسوا مانده
آه و صد آه که ایمن نیَم از آتشِ آه / گر چه سر تا قدمم غرقهٔ دریا مانده
لؤلؤی دیده عزیز است به چشمِ من، از آنک / یادگاری است از آن لؤلوی لالا مانده

---

۱. M گوی مه
۲. کلّیات: خود را خجل بیرون دهد
۳. همان: این بیت را ندارد
۴. همان: زلفت کسی احضارِ ایشان
۵. همان: گر دم سردِ
۶. همان: این غزل را ندارد
۷. همان: این غزل را ندارد
۸. همان: تو ز جان رفته و

حال وامق نشناسد[1] مگر آن سوخته‌ای — که بود یک شبی از پهلوی عذرا مانده

ـ اشکم برون می‌افکند راز درون پرده را — آری شکایتها بود از خانه بیرون کرده را

دوش از برای مطبخش هیزم ز مژگان برده‌ام — گفت از کجا آورده‌ای خاشاک آب آورده را

ـ دیوانه می‌کنی دل و جانِ خراب را — مشکن به ناز سلسلهٔ مشکِ ناب را

ای عشق، شغلِ تو به چو من ناکسی رسید — گویا[2] کسی نماند جهانِ خراب را

بویِ وصال در خور این مستمند نیست[3] — ضایع مکن به دلق گدایان گلاب را

تا گفتمش بکُش، ز مژه تیغ رانده بود — ما بنده‌ایم غمزهٔ حاضر جواب را

آفت جمالِ شاهد و ساقی‌است بیهده — بد نام کرده‌اند به مستی شراب را

خونابه می‌چکانَدم از دیده[4] سوز دل — خوش گریه‌ای است بر سر آتش کباب را

ـ باز دل گم گشت در کویش[5] من دیوانه را — از کجا کردم نگاه آن شکلِ قلاّشانه را

گاه گاه ای که[6] آنجاهات می‌افتد گذر — ز آشنایان کهن یادی ده آن بیگانه را

هر شب از صد سوی[7] در می‌آیدم در دل خیال — از کدامین سو نگه دارم من این کاشانه[8] را

جان ز نظّاره خراب و نازِ او زاندازه بیش — ما به بویی مست و ساقی پر دهد پیمانه را

خسرو است و سوز دل وز ذوق عالم بی‌خبر — مرغِ آتشخواره کی لذّت شناسد دانه را

ـ چو در چمن رَوی از خنده لب مبند آنجا — که تا دگر نکند[9] غنچه زهرخند آنجا

به خانهٔ تو همه روز بامداد بود — که آفتاب نیارد شدن بلند آنجا

کجا روم که ز کوی تو هرکجا که روم — رسد ز زلف درازت خم کمند آنجا[10]

ـ نازک مگوی ساعدِ خوبان که خرد کرد — چندین هزار پنجهٔ[11] زور آزمای را

ـ عشق گنجد در دل تنگ و نگنجد در جهان — واین سخن در دل نگنجد عقل دوراندیش را

ـ عشق بیش از بیش و من بسیار از کم کمترم — من کم از کم چون کشم این بار بیش از بیش را

---

۱. کلّیات: قدر وامق چه شناسد
۲. همان: آخر
۳. همان: روزگار نیست
۴. همان: از گریه
۵. همان: کویت
۶. همان: ای باد
۷. همان: هر سوی
۸. همان: ویرانه
۹. M که دگر کسی نکند
۱۰. کلّیات: رسد ز جعد کمندت خم کمند آنجا
۱۱. همان: بازوی

درد گنج راحت است، ار مرده‌یابی طبع را داغ عین مرهم است، ار پخته بینی ریش را
ـ ز آمد شد خیال تو ترسم که بی غرض قصّاب پسرورش نکند[1] گوسفند را
پند کَسَم به دل ننشیند که دل ز عشق[2] پر شد چنانکه جای نمانده‌است پند را
ـ نوک مژگان تو در دل ماند خسرو را چنانک در رگ بیمار نشتر بشکند فصّاد را
صبا نسیم تو آورد و تازه شد دل خسرو چنین گلی نشکفته است هیچگاه صبا را
ـ هنوز از ایمان‌ودل[3] بسیار غارت کردنی دارد مسلمانی میآموز[4] آن دو چشم نامسلمان را
بدین مقدار هم رنجی بر آن خاطر نمی‌خواهم که از خونم پشیمانی بود آن ناپشیمان را
ـ بر درش مُردم و آن خاک بر اعضای من است هم به آن خاک در آرید و نشویید مرا
ـ چند گویم چون سیه‌روزی عشقم از قضاست آب شستن کی تواند داغ مادر زاد را
ـ به باغ غرقهٔ خون است لاله، دانی چیست؟ ز تیغ کوه بریده است روزگار او را
ـ خرسند به عافیت نبودیم اینک غم آن گرفت ما را
ای دیده چه ریزی از برون آب کاین شعله به جان گرفت ما را
ما بی‌خبر از نظاره بودیم جان رفت و خبر نکرد ما را
ـ شاهد مست بی‌خبر خفته، چه دارد آگهی تا همه شب چه می‌رود بر دل دردناک ما
ـ رسید باد صبا تازه کرد جان مرا نهفته داد به من بوی دلستانِ مرا
گمان همی رودم[5] کز فراق او نزیم غم نهفته یقین می‌کند گمان مرا
فغان من ز کجا بشنود به گوش آن شوخ که خود نمی‌شنود گوش من فغان مرا
خوش آن شبی[6] که درآید سپیده‌دم ز دَرم پر از ستاره و مه کرد[7] خان‌ومان مرا
نهاد بر لب من لب، نماند جای سخن که مُهر کرد به انگشتری دهان مرا
ـ ابر می‌بارد و من می‌شوم از یار جدا چون کنم دل به چنین وقت[8] ز دلدار جدا

۱. M ندهد
۲. کلّیات: ز شوق
۳. همان: دین
۴. S بیاموزند
۵. S بردم
۶. کلّیات: دمی
۷. همان: ساخت
۸. همان: روز

ابر و باران و من و یار ستاده به وداع / من جدا گریه کنم[1]، ابر جدا، یار جدا
نعمت دیده نخواهم که بماند پس از این / مانده چون دیده از آن نعمت دیدار جدا
حسن تو دیر نماند چو ز خسرو رفتی / گل بسی دیر نپاید چو شد از خار جدا
ـ زان غمزه عزم کین مکن،ترکانه قصد دین مکن[2] / تاراج جان تلقین مکن، آن هندوی بی‌باک را
جانم چو رفت از تن برون، وصلم چه کار آید کنون / این زهر بگذشت از فسون، ضایع مکن تریاک را
ـ ناخوانده سویت آمدم، ناگفته رفتی از برم / یعنی سیاست این بود فریاد نافرموده را
ـ بسی شب با مهی بودم کجا شد یارب آن شبها[3] / کنون هم هست شب، لیکن سیاه از دودِ یا ربها
ـ من ز تو محروم و خلق در گمان، این هم خوش است / باد یا رب، روز نیکو بدگمانی چند را
ـ دلم در عاشقی آواره شد آواره‌تر بادا / تنم از بیدلی بیچاره شد بیچاره‌تر بادا
رُخت تازه است بهر بردن جان[4] تازه‌تر خواهم / دلت خاره است بهر کشتن من خاره‌تر بادا
ـ بشکفت گلها در چمن، ای گلستان من بیا / چشمم به راهت منتظر، سرو روان من بیا
هر نرگس تو فتنه‌ای، هر سنبل تو آفتی / گر چه بلای عالمی، از بهر جان من بیا
ـ رفت آنکه چشمِ راحت خوش می‌غنود ما را / عشق آمد و بر آمد از سینه دود ما را
تاراج خوب رویان[5] در ملک جان در آمد / آن دل که بود وقتی گویی نبود ما را
ما را ندید هرگز از عشق او پشیمان / گیتی به محنت و غم پر آزمود ما را[6]
ـ دعای دوستی از خون نویسند اهل عشق و من / به خون دیده دشنامی که بشنودم از آن لبها
ـ ای خطِّ خوش از مشک برانگیخته مه را / بر دفتر طاعت رقمی رانده گنه را
افکنده دل ما همه در چاه زنخدان / وانگاه بپوشیده به سبزه سر چَه را
هر چند که زلف تو سپاهی است جهانگیر / زین گونه پریشان[7] نتوان کرد سپه را
ـ وه که از سوز درونم خبری نیست تو را / در غمت مُردم و با من نظری نیست تو را
دیگران گرچه دم از مهر و وفای تو زنند / به وفای تو که چون من دگری نیست تو را

۱. کلّیات: گریه کنان
۲. همان: تاراج عقل و دین مکن
۳. همان: شد آن همه شبها
۴. همان: بهر مردن خود
۵. همان: خوبرویی
۶. همان: این بیت را ندارد
۷. همان: هر روز پریشان

ـ وقتی اندر سر کویی گذری بود مرا — وندران کوی نهانی نظری بود مرا
جان به جایست، ولی زنده نیَم روز فراق[۱] — مایهٔ عمر به جز جان دگری بود مرا
ـ یا رب که داد آینه آن خودپرست را — کو دید روی خویش و ز ما برد هست را
دیوانهٔ بتان نکند رو به قبله زانک — تعظیم کعبه کفر بود بت پرست را
ـ گفتی بگوی با من غمهای بیکران را — تو پیشِ چشم وانگه جای سخن[۲] زبان را
از آه آتشینم[۳] دود از چمن بر آید — بی تو چمن[۴] چه باشد، آتش زنم جهان را
ـ چشم من خود با خیال روی او — نیمه‌ای ابر است و نیمی آفتاب
ـ پادشاه گو خون بریز و شحنه گو گردن بزن — بهر جانی ترکِ جانان مذهبِ احباب نیست
گر جمال دوست نبود، با خیالش هم خوشیم — خانهٔ درویش را شمعی به از مهتاب هست
گفتی اندر خواب گه‌گه روی خود بنما به من — این سخن بیگانه را گو، کآشنا را خواب نیست
ـ یک قدم بر جان خود نه یک قدم بر دو جهان — زین نکوتر رهروانِ عشق را رفتار نیست
بر تن شیرین نظر هم هست بار از نازکی — بر دل فرهاد کوه بیستون هم بار نیست
ـ بند جانم زخم سلسلهٔ موی کسی است — زخم تیرم[۵] ز کمانخانهٔ ابروی کسی است
از کجا آمدی ای باد که دیوانه شدم — بوی گل نیست که می‌آیدم[۶] این بوی کسی است
پند خود بیهده[۷] ضایع مکن ای صاحب پند — کز توام نیست خبر[۸] زانکه دلم سوی کسی است
دل ز[۹] من دور نرفته است، نکو می‌دانم — باز جویید همین‌جای که در موی‌کسی است
سر ابروی تو گردم، گرهش باز گشا[۱۰] — که کمانت نه به اندازهٔ ابروی[۱۱] کسی است
ـ خرّم دل آنکس که به رخسار تو دیده است — یا زان لبِ شیرینْ سخن تلخ شنیده است
این اشک به چشم من از آن جای گرفته‌است — که اندر طلب وصل تو بسیار دویده است
ـ ساقیا باده ده امروز که جانان اینجاست — سر گلزار ندارم که گلستان اینجاست

---

۱. کلّیات: نیم من، زیرا
۲. همان: گله
۳. همان: سوزناکم
۴. همان: جهان (در هر دو مصرع)
۵. همان: زخم جانم
۶. S بوی گل از تو نمی‌آیدم
۷. M «بیهده» را ندارد.
۸. M مگر.
۹. M «ز» را ندارد.
۱۰. M گشای.
۱۱. M بازوی.

خواهی ای جان برو و خواه همی باش که من
مردنی نیستم امروز که جانان اینجاست

ـ اثری نماند باقی ز من اندر آرزویت
چه کنم که سیر دیدن نتوان رخ نکویت

همه روز گِرد کویت، همه شب بر آستانت
غرضی جز این ندارم که نظر کنم به رویت

خرد و ضمیر و هوش و دل و جان و چشم من شد
ز همه خیال خالی به جز از خیال رویت

پس از این به دیده خواهم به طواف کویت آید
که بسود تا به زانو قدمم به جستجویت

ز نسیم جانفزایت دل مرده زنده گردد
ز کدام باغی ای جان که چنین خوش است بویت

ـ نفسم رسید آخر[1]، هوسم نماند جز این
که بشنوم ز تو کاین مردن از برایِ من است

ـ بندهٔ عشقم و آنان که درین غم مردند
تا زیَم گِرد سر تربتشان خواهم گشت

ـ زلف تو سیه چراست ماناک
بسیار در افتاب گشته است

زلفت سر و پا شکسته زان است
کز سرو بلند اوفتاده است

ـ من گریه خویش دوستدارم
کز درد کسیم یادگار است

ما و غم عشق و بی‌قراری
تا عمر عزیز برقرار است

ـ بسیار شد آه خلق هشدار
کاین باد نیفکند کلاهت

ـ پیش رفتارت نیاید راه کبکم در نظر
گر رونده هست لیکن چون تو خوش آینده نیست

ـ اندران معرض که خود را زنده سوزند اهل عشق
ای بسا مرد خدا، کو کمتر از هندوزنی است

ـ با غمش خو کردم امشب، گرچه در خواری[2] گذشت
یاد می‌کردم از آن شبها که در یاری گذشت

ماجرای دوش پرسیدی[3] که چون بگذشت حال
ای سرت گردم، چه می‌پرسی، به دشواری گذشت

ناخوش آن وقتی که بر زنده‌دلان بی‌عشق رفت
ضایع آنروزی که بر مستان به هشیاری گذشت

ـ تیر مژگان تو را جُستن دلها کیش است
عالمی کشته شد و تیر تو از کیش نرفت

ـ ترک دل و جان کرده به نظّاره‌ات آیم
با غمزدگان سوی تماشا نتوان رفت

ـ میلی به خسروت نشد ای آب زندگی
با آنکه میل آب به جز در نشیب نیست

ـ آب حیات من که نم از من دریغ داشت
خاکِ رهش شدم، قدم از من دریغ داشت

گه گه به بوی او شدمی زنده پیش ازین
آن نیز بادِ صبحدم از من دریغ داشت

---

۱. کلیات: نفس رسیده به آخر
۲. همان: زاری
۳. همان: می‌پرسی

مــن در سرِ قـلم زدم آتش ز دودِ دل[1] / او دودهٔ سـرِ قـلم از مـن دریـغ داشت
بـر دیگـران نـوشت بسـی نـامهٔ وفـا / در حـاشیه سلام هم از مـن دریغ داشت
کـاغذ مگـر نـماند کـه آن ناخدای تـرس / از نوکِ خـامه یک رقـم از مـن دریغ داشت
خسـرو چگونه بند کند صبر را کـه یـار / مویی ز زلفِ خم به خم از من دریغ داشت

- آن ترک نازنین که جهانی شکار اوست / جـانها اسـیر سـلسلهٔ مشکبار اوست
مـا را در آرزوی لبت جـان بـه لب رسید / خوشبخت آنکه همچو تویی در کنار اوست

- زنم به زلف تو انگشت بر دو دیده نهم / اگـر سـفید شـود ز انـتظار آمـدنت

- من چون زیم که روی دگر خوش نمی‌کند / این چشم رو سیه که به روی تو خـو گـرفت

- من کیستم که این غم تو با چو من کسی است / طـوفانِ آتشـی چـه بـه دنبالهٔ خسـی است
خـود را ببین در آینه و انصاف من بده / کز چون تویی جدا شدن اندازهٔ کسـی است

- تو ای صنم که مرا در دلی چـه سـود ازین / کـه در میان مـن و دل هزار فرسنگ است

- بـرین غـمم کـه مـبادا گـره بود بر تار / بر آن حریر که آن یار بی وفا خفته است

- ز روشنی، رخ تو گر به صد نقاب شود / کسـی نداند کـه بـر روی تـو نقابی هست
به این هـوس کـه نشانی بیابد از دهنت / وجود را به عدم هر زمان شتابی هست

- چه داغهاست کـه بـر سینهٔ فگارم نیست / چه دردهاست که در جانِ بی‌قرارم نیست
خوشم به دولت خواری و ملک تـنهایی / کـه التـفات کسـی را بـه روزگارم نیست
نـفس به آخرم آمد از آن دهن سخنی! / کـه بـهرِ کـوی عدم هیچ یادگارم نیست
ملامتش رسد از خونم، این همی کُشدم / وگـرنه بـیم ز شـمشیرِ آبـدارم نـیست

- دعـای عـمر کنندم ولی قبول مباد / ترا چو زنده نمی‌خواهد آنکه جان من است

- جراحتی جگر خستگان چه می‌پرسی / ز غمزه پرس که این شوخی از کجا آموخت

- مرا به سوی تو پیغام دوستی خام است / بـه آفتاب ز ذرّه چـه جـای پـیغام است
دل خـراب مـرا بـاز ده کـه لاف زنـم / که این خرابه ز سلطان خویش انعام است

- تـن پـاکت کـه زیـر پیرهن است / وحـده لا شـریک له چـه تن است

---

۱. کلّیات: آه

دل بسی برده‌ای، نکو بشناس / آنکه مجروح‌تر از آن من است
ـ فتنه چشم تو نمی‌خُسبید / زان کش از خار غمزه در پهلوست
ـ مگس قند و پروانه آتش گزید / هوس دیگر و عاشقی دیگر است
ـ هر زمان گویی که حال دل بگو / این کسی را پرسم کو را دل بجاست
ـ پر از خون است جوی دیدهٔ من / که از سرو روانی دور مانده است
ـ تا زیَد بنده غم عشق به جان خواهد داشت / سر به خاکِ رهِ آن سرو روان خواهد داشت
ای پسر، عهد جوانی است، زکاتی می‌ده / روزگارت نه همه عمر جوان خواهد داشت
می‌کشی خلق که از حسن خودم این سوداست / مکن این سود که روزیت زیان خواهد داشت
گفتی، ار من بروم هیچ ز من یاد کنی[1] / این حکایت به کسی گوی که جان خواهد داشت
توبه کردی ز جفا، نیست مرا باور از آنک / ناز خوبی و جوانیت بر آن خواهد داشت
ـ یار اگر برگشت در تیمار بودن خوش است / ور شکیبایی بود بی‌یار بودن هم خوش است
عزّتی گر نیست ما را نزد جانان[2] عیب نیست / عاشقان را پیش خوبان خوار بودن هم خوش است
اندک اندک گه گهی با یار بودن خوش بود / ور میسّر گرددم بسیار بودن هم خوش است
ـ عاشقان را درد بی مرهم خوش است / بیدلان را دیدهٔ پر نم خوش است
زلف را بهر خدا شانه مکن / همچنان آشفته و در هم خوش است
دیدنت نغز است گر یک ساعت است[3] / زندگانی[4] گر همه یک دم خوش است
خسروا با بیدلی خو کن که دل / هم در آن گیسوی خم در خم خوش است
ـ نیست دلی کاندرو داغ جفای تو نیست / کیست که اندر سرش باد هوای تو نیست
بر در تو هر کسی خاص شد الّا که من / هیچ کسان را مگر ره به سرای تو نیست
گفتی اگر می‌خری نقد حیاتم بهاست / گر همه تا محشر است نیم بهای تو نیست
ـ آنکه دلم شیفته روی اوست / شیفته‌تر می‌کندم آنچه روست
به که رخ از خلق بپوشد از آنک / دیدهٔ بد آفتِ روی نکوست

---

۱. کلیّات: هیچ مرا یاد کنی ۲. همان: خوبان
۳. همان: دیدنت خوش است گر خود یک ساعتی است
۴. همان: پادشاهی

هستی من رفت و خیالش بماند / اینکه تو بینی نه منم بلکه اوست

ـ دیـوانـه شـدم در آرزویت / ای چشم همه جهان به سویت
جان تو که بد شده است حالم / وان بـد هـمه از رخ نکـویت
مـاییم و تـحیّر و خـموشی / و آفـاق هـمه بـه گـفتگویت
پرسی که چگونه‌ای ز من دور / دور از تو چه پرسیم چه مویت

ـ با کسی وقتی خیالی داشتم / سالها بگذشت و آن از دل نرفت

ـ باز آن حریف بر سر سودای دیگر است / هر ساعتی به خون منش رای دیگر است
از بـهر آنکـه دست نـماید بـه جـاودان / هـر ساعدیش را، یـد بیضای دیگر است
بـه گـر بـه بـوسه‌ای بـخرد زرد روییم / کاین زعفران نه در خور حلوای دیگر است
خسرو بـه یک نـظارهٔ رویش ز دست رفت / ایـن دیـده را هـنوز تـمنّای دیگـر است

ـ جانا کـرشمهٔ تـو ره عـقل و دیـن زده‌است / فریاد از آن کرشمه که راهم چنین زده‌است
از هــر آنکـه لاف جـمال تـو مـی‌زند / هر لحظه باد بر دهن یاسمین زده است

ـ خرّم آن‌چشمی که هر روزش نظر بر روی تست / شادی آنکس را[1] که هر دم در دماغش بوی تست
موی ابرو را گره نتوان زدن، لیکن ز ناز[2] / صد گره بیش است در هر مو که در ابروی تست
من به تنهایی به خون غرق و تو پهلوی کسان / خون من در گردن آن کس که در پهلوی تست
بر شکر افسون کنند از بهر[3] دلجویی و لیک / شکّری کو خود فسون خواند، لبِ دلجوی تست
هندوان را مرده سوزند،این چنین زنده مسوز[4] / بنده خسرو راکه هم ترک‌است و هم هندوی تست

ـ ستمی کز تو بود جور و ستم نتوان گفت / جور و بیداد تو جز لطف و کرم نتوان گفت
رشکـم آیـد که بـرم نـام تـو پـیش دگران / وگر انصاف بـود پیش تـو هـم نتوان گفت

ـ گاه گاهم به قبله بودی روی / تا تو در پیش من نشستی نیست

ـ عمر اگر بد رود بلایی نیست / تو نکو مـی‌روی بلا این است

ـ صفتی‌است آب حیوان ز دهانِ نوشخندت / اثری‌است جان شیرین ز دو لعل[5] همچو قندت

---

۱. کلّیات: دل را
۲. همان: ز کبر
۳. همان: بر شکر خوانند افسون بهر
۴. همان: زنده سوزند... مرده مسوز
۵. همان: ز لبان

به کدام دل توانم[1] که ز تو صبور باشم   که دراز ماند در دل هوس قدِ بلندت

ـ رفت یار و آرزوی او ز جان من نرفت   نقش او از پیش چشم خون فشان من نرفت

دل ز من دزدید سر تا پای او جستم نبود   زیر مویش بود لیک آنجا گمان من نرفت

ـ زدم دی به زنجیر گیسوش دست   مرا گفت باز این چه دیوانگی است

ـ تا بر رخ زیبای تو چشمم نگران است   پیوسته غم عشق توام مونس جان است

ما از تو به اندیشهٔ اغیار نبرّیم   هر عهد که با زلف تو بستیم همان است

از غمزه زدی تیر جفا بر دل مجروح   این هم گذرد چون هم چیزی گذران است

بر حال من غمزده رحم آر که بی‌تو   خون دلم از دیده بدین‌گونه روان است

در پیش تو احوال دل خویش چه گویم   آنجا که عیان است چه حاجت به بیان است

جانا چو تو را جانب ما میلِ دلی هست   ما را چه غم از سرزنش مدّعیان است

خسرو همه جا پرتو رخسار تو را دید   گر صومعه زاهد و گر دیر مغان است

ـ اندوه جدایی ز کسی پرس که یک چند   دور فلک از صحبت یارانش جدا داشت

ـ ای ترک کمان ابرو، من کشتهٔ ابرویت   ملک همه هند و چین ندهم به یکی مویت

شبها همه‌کس خفته جز من که ز بی‌خوابی   افسانه دل گویم در پیشِ سگ کویت

ـ چون یار از آن دگران است، بمیریم   زیرا نتوانیم به جان دگران زیست

ـ بی‌تو ما در هیچ وقتی خوش نه‌ایم   وقت تو خوش گر تو را بی ما خوش است

گفتیم ناخوش چرایی خسروا   چون کنم آن شکل و آن بالا خوش است

ـ چه تیر بود که چشم تو ناگهان انداخت   که بر نشانهٔ دلهای عاشقان انداخت

کمال حسن تو جایی رسید در عالم   که خلق را به دو خورشید در گمان انداخت

ـ ای آرزوی دیده دلم در هوای تست   جانم اسیر سلسلهٔ مشک سای تست

گه خشم و گه کرشمه و گه ناز و گه عتاب   مسکین کسی که شیفته و مبتلای تست

ـ ما جان فدای خنجر تسلیم کرده‌ایم   خواهی ببخش خواه بکش، رأی رأی تست

ـ از لعل آتشین تو دل کان آتش است   روی تو آتش است و لبت جان آتش است[2]

۱. کلّیات: به کدام سرو بینم

۲. همان: زان لعل سوخته است دل و جانِ آتش است

جانان از آن ذقن، دل من گوی چون برد[1] دل اسب روم و روی تو میدان آتش است
ـ امروز شاه انجمنِ دلبران یکی است دلبر اگر هزار بود دلبران یکی است[2]
خلقی زبان به دعوی عشقت گشاده‌اند ای من غلام آنکه دلش با زبان یکی است
ـ شد پریشان خاطر خسرو مگر یاد آن زلف مشوّش کرده است
ـ هر که پهلوی تو خود را خواب دید تا قیامت هم بر آن پهلو بخفت
زانویش خسرو به زیر سر نیافت سر نهاده بر سر زانو بخفت
ـ لشکر کشید عشق و دلم ترک جان گرفت صبرِ گریزپای سر اندر جهان گرفت
گفتی که ترکِ من کن و آزاد شو ز غم آسان به ترکِ همچو تویی چون توان گرفت
ای آشنا که گریه کنان پند می‌دهی آب از برون مریز که آتش به جان گرفت
نظّاره هم نکرد گه سوختن مرا آن کس که آتشم زد و از من کران گرفت
اکنون که تازیانهٔ هجران چشید[3] دل صبرِ[4] رمیده را که تواند عنان گرفت؟
خسرو اگر ز دوست خورد تیغ آبدار[5] ز آتش چه غم که دشمنش اندر زبان گرفت
ـ می باید کشید هر چه کند چون دل از وی نمی‌توان برداشت
ـ اگر جان می‌رود گو رو که غم نیست تو باقی‌مان که ما را با تو کار است
ـ گه از غم میرم و گه زنده گردم طریقِ زندگانی من این است
ـ نه مرا خواب به چشم و نه مرا دل در دست چشم و دل هر دو به دیدار تو آشفته و مست
تا به گلزار جهان سرو بلندت برجاست هر نهالی که نشاندند به بستان ننشست
چشم خسرو نتوان بست ز دیدار بتان منع هندو نتوان کرد که صورت مپرست
ـ یک ره غباری ز آستان بفرست سوی چاکران تا کی چنین باشد تهی چشم من از خاک درت
در بند پرواز است جان، بنشین که سیرت بنگرم زینسان که بینم حال خود شاید ببینم دیگرت
گفتی به خنده خسروا من از توام گرچه نه‌ای تسکین جان خویش را ناچار دارم باورت
ـ دل که اندر زلف او گم گشت نتوان یافتن چشم کان بر رویِ او افتاد نتوان برگرفت

---

۱. کلّیات: سرگشته عاشق از تو، بگو، گوی چون برد ۲. همان: این غزل را ندارد
۳. همان: چشد ۴. همان: جان
۵. همان: خسرو کز اوست تشنهٔ شمشیر آبدار

- هر مژه از نرگس خونریزِ تو ناوک‌زنی است   در درون هر دل از زخم خدنگت روزنی است
چشمت آفت، غمزه فتنه، قدّ قیامت، خط بلا   زندگانی[1] با چنین خصمان نه حدّ چون منی است
گر کند چشمم نظر بر دیگران عیبش مکن   خیره‌ای نادیده‌ای آلوده‌ای تردامنی است
جان که زارم می‌کشد بر یادِ چون تو دوستی   جانِ من از تو چه پنهان آشکارا دشمنی است
ساقیا، گر می خورم از دست تو آن نیست می[2]   مُردنم را شربتی و آتشم را روغنی است
خسرو بیدل که می‌نالد به یاد کوی تو   بلبلی باشد که نالان در هوای گلشنی است[3]

- خسرو که هندوانه سخن کج مج آورد   یک خندهٔ وظیفه او چون غلام تست

- یار بی‌موجب دل از ما برگرفت   یار دیگر جست و ناز از سر گرفت

- دلم از عشق تو شد ذرّه‌ای و آن هم خون   تنم از مهر تو شد سایه و آن هم هیچ

- ز خوی زشت پس از مرگ تو عجب نبود   که استخوانت کند جنگ چون صف شطرنج
همان است گنج که ریزی به خاک و هر گنجی   که زیرِ خاک نهی، خاک بر سر آن گنج

- دل شد ز دست و بر مژه از خون نشان بماند   جان رفت و داغ عشق تو[4] بر جای جان بماند
دنبال یار رفته روان کردم آب چشم   آن رفته خود نیامد[5] و اشکم روان بماند
ای دیده ماجرای دل خون شده کنون   با دوستان بگوی که ما را زبان بماند
می‌خواست دوش عذرِ جفاهایِ او خیال   صد تیرِ آهِ نیم کش اندر کمان بماند
یک چند هرکه هست بود مست و بت‌پرست[6]   عمری گذشت و این دلِ من هم بر آن بماند[7]
گفتم کنم به توبه سبک‌دستیی، و لیک   دست صلاح در ته رطل گران بماند
خسرو ز آهِ گرم بر آتش نهاد نعل   بر هر زمین که از سم اسبش نشان بماند

- عشّاق حیات از لبِ خندان تو یابند   خوبان عملِ فتنه ز دیوانِ تو یابند
گر خاکِ وجودم، ز پس مرگ ببیزند   زنگار گرفته همه پیکانِ تو یابند
هر جا که گریزد دلِ سودا زدهٔ من   بازش به خم[8] زلف پریشان تو یابند

---

۱. کلّیات: آشنایی
۲. همان: گر می خورم بی تو نگویی کان می است
۳. همان: هر شبی خسرو که کوبد سینه در کویت به درد / زیر دیوار تو، سلطان، پاسبان چوبک زنی است
۴. همان: جان رفت و یار گم شده
۵. همان: باز نامد
۶. همان: می پرست
۷. همان: من همچنان بماند
۸. همان: به سر

- دیوانه دلم زلف پریشان که دارد جانم شکن طرّهٔ بی جان که دارد
در خانهٔ جان آمد و بیرون نرود هیچ زین ترک بپرسید که فرمان که دارد
خالی است به کنج لب خونخوارهٔ او وای کاین داغ برای دل بریان که دارد
- جایی گذرت ای بت چالاک نیفتد کز هر طرفی در جگرم چاک نیفتد
خونریز ز عشّاق فکن لعل بساطی تا سایه بالای تو بر خاک نیفتد[1]
- گر بارِ دگر ماهِ من از بام برآید بس فتنه که از گردشِ ایّام بر آید
آن را که بهشتی صفتی داغ نکرده است گر از ته دوزخ کشیش خام بر آید
- هرگز به جهان نیک مَبیناد و نبیند آن کس که مرا از تو به ناکام بر آورد
- بر آب رخت یک گل سیراب نیاید آنچه از لبت آید ز می ناب نیاید
از دل نگشاید گره‌ای گریه‌ام آری ماتم چو بود سخت به چشم آب نیاید
- همی خیزد ز زلفت نالهٔ دل چو آوازی که از زنجیر خیزد
- به خاکساری من بین که گر بسوزندم به جای دود ز آتش غبار برخیزد
- مرا گِرد سر آن چشم بیمار بگردان لیک قربان کن نه آزاد
چو یاد عاشقان در دل غم آرد نمی‌دارم روا کز من کنی یاد
- دل ز موی[2] تو دور نتوان کرد با رخت یاد حور نتوان کرد
جور تو در رخ تو نتوان گفت گله اندر حضور نتوان کرد
چشم بد دور از چنان رویی که از او چشم دور نتوان کرد 82a
- بس گریه کند چشمم تا تو به کنار آیی بس موج زند دریا تا دُرّ به کنار آید
- بس کز حسد چشمت بیمار بود نرگس از شاخ عصا سازد آنگه ز زمین خیزد
گر تیغ کشد بر من، من سر نکشم از وی کز من همه مهر آید از وی همه کین خیزد
- خوشم کآب دو چشم من همه روی زمین گیرد مبادا گَرد غیری دامن آن نازنین گیرد
ازین افسانه‌های خوش که می‌گوید دل از عشقت من بد روز[3] را ترسم که خواب[4] واپسین گیرد
مَیا در پیش هر چشم ای سپند[5] روی تو خسرو روا داری که آتش در من اندوهگین گیرد

---

۱. کلّیات: این بیت را ندارد
۲. همان: روی
۳. همان: بدبخت
۴. همان: روز
۵. همان: چشم کس سپند

ـ مبارک بامدادی کان جمال اندر نظر باشد / خجسته طالعی کان ماه را بر من گذر باشد
نظر از دور بر جانان به آن ماند که کافر را / بهشت از دور بنمایند و آن سوز دگر باشد
مگو ای پندگو اندوه بیهوده مخور چندین / چه خار از پا کشی آن را که پیکان در جگر باشد
ـ نگشتی ناله کس باورم اکنون که غم دیدم / به تزویر ار کنی نالش کند هم باورم آید
ـ ز گَرد آلوده روی شهسوار[1] من همی خواهد / که افتد بر زمین خورشید و اندر خاک در غلتد
ـ چو پوشی پرده بر روی که آن پنهان نمی‌ماند / وگر در پرده می‌داری کسی را جان نمی‌ماند
ـ هنوزت ناز گِرد چشم خون آلود می‌گردد / هنوز از تو شکیب عاشقان نابود می‌گردد
به صد جان بنده‌ام آن غمزه را با آنکه می‌دانم / که مرگم گِرد آن پیکانِ زهرآلود می‌گردد
ـ همه مستی خلق از ساغر و پیمانه می‌خیزد / مرا دیوانگی زان نرگس مستانه می‌خیزد
خیالش در دلم می‌گشت، پرسیدم چه می‌گویی[2] / گیاه دوستی گفتا کزین ویرانه می‌خیزد
بپوش آن خال را بهر خدا از دیدهٔ مردم / که مسکین مرغ غافل را بلا از دانه می‌خیزد
ـ آمد خیالش نیمه‌شب، جان دادم و گشتم خجل / خجلت شود درویش را مهمان چو بی‌گه در رسد
ـ جانم فدای قامتی کآفاق را حیران کند / از ناز چون گردد روان ره در میان جان کند
گر جور دگر رحمت کند، من راضیم از جان و دل / بگذار خودکام مرا تا هرچه خواهد آن کند
ای آنکه پندم می‌دهی کز دل برون کن یار را / از دل تو را فرمان کنم گر دل مرا فرمان کند
ـ شاهسوار من نگر مست و خراب می‌رود / هر که رخ چو ماه او، دیده ز تاب می‌رود
چشم رسیدنش مباد گر چه ز بهر کشتنم / چشمم به او نمی‌رسد بس که شتاب می‌رود
ـ ای همنفسان که پیش یارید / این شکر چرا نمی‌گذارید
جان خواهم داد زیر پایش / امروز مرا به من گذارید
ای محنت و غم، سگ شمایم / کز یار مرا به یادگارید
ـ ای خوش آن وقتی که آن بدعهد با ما یار بود / وین متاع درد را در کوی او بازار بود
بارها بینم به خود وان عیشها یاد آورم / کاین همان مرغ است یارب کاندران گلزار بود
دیده فردا بر من ار خصمی کند بر حق بود / زانکه مسکین بهر من بسیار شب بیدار بود
بیم تیغم نیست لیکن این سرِ کم بخت را / دوست می‌دارم که زیر پای او بسیار بود

۱. کلّیات: روی آن سوار
۲. همان: می‌جویی

- من ز جانان گرچه صد اندوه جان خواهم کشید — تا نپنداری که خود را بر کران خواهم کشید
آب چشمِ خون فشان تا می‌رود، خواهم فشاند — ناز و کبر نیکوان تا می‌توان خواهم کشید
- رفتیم از چشم و در دل حسرتِ رویت بماند — بر شکستی و به جان پیوند گیسویت بماند
دی‌خرامان می‌گذشتی خلق را از خون دل[1] — چشمه‌ها[2] هر سو روان شد چشمها سویت بماند
سرگذشتی بشنو از من، داشتم وقتی دلی — سالها شد در فرامشخانهٔ مویت بماند
این بگفتن راست می‌آید که خسرو خوش بزی — چون زنَد بیچاره‌ای کز دیدن رویت بماند
- شهسوارانی که فتح قلعهٔ دین کرده‌اند — التماس همّت از دلهای مسکین کرده‌اند
- چشم‌ها را گو که این ناز و کرشمه کم کنند — ورنه ترسم عالمی را خسته و درهم کنند
مرهم از لبهات می‌خواهم[3] بدین جان فگار — وای بر زخمی[4] که او را از نمک مرهم کنند
ای صبا آنان که دل‌سنگند بهر ما بگوی — ما ز غم مردیم دل از سوی ما بی‌غم کنند
- زان همه دعوی که اوّل عقل دعوی‌دار کرد — دید چون رویت به عجز خویشتن اقرار کرد
دارد اندر دل غباری وقت تست ای گریه هان — کار کن اندر دلش گر می‌توانی کار کرد
- سرمهٔ بیداریم در دیدهٔ گریان کشید — آنکه چشمت را به روی لاله جای خواب کرد
- یاد من گویند آنجا گاه گاهی بگذرد — راضیم گر بر دل او بعد ماهی بگذرد
نیست آن دولت که من پای تو را بوسم ولی — پای آن بوسم که در کوی تو گاهی بگذرد
حال پامالان راه عشق[5] می‌پرسی مپرس — وای بر موران آن شارع که شاهی بگذرد
- گر تو مرا نخواهی من خویش را بسوزم — جایی که آب نبود روزی که باد باشد
- مردمان در من و بیهوشی من حیرانند — من در آن کس که تو را بیند و حیران نشود
- بت نو رسیدهٔ من هوس شکار دارد — دل صید کرده هر سو نه یکی هزار دارد
به خدا که سینهٔ من بشکاف و دل برون کن — که درون خانهٔ تو دگری چه کار دارد
- رقعه‌ای دوش فرستادی و مسکین خسرو — خوانده در روشنی آه و به مهتاب ببرد
- رویت از غالیه خطّ بر رخ گلفام کشد — ماه را طرّهٔ مشکین تو در دام کشد

---

۱. کلّیات: خلق بیدل مانده را
۲. همان: گریه‌ها
۳. همان: می‌جویم
۴. همان: ریشی
۵. همان: خویش

صبح روی تو بدینسان که برآمد امروز   نیست اماکن که چو من سوخته تا شام کشد
ـ در نگیرد به بتان گریهٔ گرم و دم سرد   این نهالان[1] به چنین آب و هوا بر ندهند
ـ زلف را می‌برد آن شوخ که شبهای غمم   گر شود کوته از آنجا همه پیوند کند
ـ دهن غنچه ضرور است بدوزند به خار   تا در ایّام جمالت سخن گل نکند
ـ ای صبا خاک رهش آر و بینداز به چشم   که بلاها همه زین رخنه درون می‌آید
می‌گذشتی و[2] به نظّاره برون آمد دل   ساعتی[3] باش که جان نیز برون می‌آید
تا شبم چون گذرد، وای[4] که بازم در دل   یادِ آن سلسلهٔ غالیه‌گون می‌آید
ترسم از فتنهٔ چشمش که به بازی خود را[5]   مست می‌سازد و با سحر و فسون می‌آید
خوشم از گریهٔ خود، گرچه همه خونِ دل است   زانکه بویِ تو ز هر قطرهٔ خون می‌آید
خسروا، چون سخن اوّل نشنیدی، ناچار   بکش از دوست بلای که کنون می‌آید
ـ آنچه من دیدم و من می‌کشم از دست فراق   که شنیده‌است و که دیده‌است و کرا پیش آمد
ـ سینه کز درد تهی داشتمش چندین سال   اینک امروز برای غم او کار آمد
ـ طاق ابروی تو بلند و عجب است   که درو چشم تو جز خواب قضا نگذارد
ـ ای اجل آن قدری صبر کن امروز که من   لذّتی گیرم از آن زخم که بر جانم زد
ـ ساکنان سر کوی تو نباشند بهوش   کان زمینی‌است که از وی همه مجنون خیزد
ـ چشم مست تو که دی بر من بیتاب افتاد   تو نیفکندی، از آلودگیِ خواب افتاد
غمزهٔ را چشم تو در کشتن ما تیز کند[6]   آه از آن تیغ که در پنجهٔ قصّاب افتاد[7]
دل به دریایِ جمالِ تو به بازی می‌گشت   عاقبت سویِ ذقن[8] رفت و به گرداب افتاد
مشتبه می‌شودم قبله ز رویت، چه کنم؟   که ز ابرویِ تو چشم به دو محراب افتاد
ـ سوخته از پند خلق سوخته‌تر می‌شود   کآتش تیز است عشق، باد وزان است پند
ـ هرگاه می‌چکد عرق از روی ماه او   خورشید گوییا که به هفت آب شسته‌اند

---

۱. کلّیات: درختان
۲. همان: آمدی باز و
۳. همان: لحظه‌ای
۴. همان: آه
۵. همان: حذر از گوشهٔ چشمش که ز شوخی خود را
۶. همان: غمزهٔ تیز به پیرامنِ چشمش گویی
۷. همان: تیغ خون است که در مهجهٔ قصّاب افتاد
۸. همان: زنخ

ـ گاهی که از لب او باران بوسه بارد — جان غنچه‌غنچه خیزد، دل خوشه‌خوشه روید

ـ یا ربّ چه بود امشب و مهمان من که بود — تسکین جان بی سر و سامان من که بود
نگذاشت آب دیده که نیکو ببینمش — یا رب، که پیش دیدهٔ گریان من که بود
بیهوشیم بلا شد اگر نه چو خواب کرد — گر بوسه دادمیش نگهبان من که بود

ـ گفتم چگونه می‌کشی و زنده می‌کنی؟ — از یک جواب گشت و جواب دگر نداد

ـ دل باز سوی آن بت بدخو چه می‌رود — این خون گرفته باز در آن کوچه می‌رود
جان می‌رود ز من چو گره می‌زند به زلف — مردن مراست از گرهٔ او چه می‌رود

ـ افسوس ازین حیات که بر باد می‌رود — کآیین ما نه بر روشِ[1] داد می‌رود
ای من غلام دولت آن نیک بنده‌ای — کز بندگی نفس بد آزاد می‌رود
گاه خمار نیست، صد توبه می‌کنم — چون ساقی آمد آن همه از یاد می‌رود
ضایع مکن به خنده و بازی به‌سان گل — این پنج روز عمر که بر باد می‌رود
آهسته نه به روی زمین پای، کآدمی — بر روی شاهدان[2] پریزاد می‌رود

ـ باز آن سوار مست به نخجیر می‌رود — دستم ز کار و کار ز تدبیر می‌رود
دیوانه شد دلم ره زلف تو برگرفت — مسکین به پای خویش به زنجیر می‌رود

ـ می‌بینمش ز دور و نیم سیر، چون کنم — چون تشنگیِ آب ز دیدن نمی‌رود

ـ آن نخلِ تَر که آب ز جوی جگر خورد — بیچاره بلبلی که از آن نخل بر خورد

ـ عشقت خبر ز عالم بیهوشی آورد — اهل صلاح را به قدح نوشی آورد
رخسار تو که توبهٔ صد پارسا شکست — نزدیک شد که رو به سیه‌پوشی آورد
عشق[3] تو شحنه‌ای است که سلطان عقل را — موی جبین گرفته به چاوشی آورد
گفتی چرا سخن نکنی چون به من رسی — نظّارهٔ جمال تو خاموشی آورد[4]
گفتم کزان لب از پیِ دیوانه شربتی — گفت آن مفرحی است که بیهوشی آورد
من ناتوان ز یادِ کسی گشتم ای طبیب — آن داروَیم بده که فراموشی آورد

---

۱. کلّیات: ما ز پرورش
۲. همان: زاهدان
۳. همان: شوق
۴. همان: این بیت را ندارد

خسرو تو را چو نیست فسونِ پری، ببند[۱] | چشم از جمال یار که[۲] مدهوشی آورد

ـ شد اشک من حمایل گردون ز دست تو | دستم به گردن تو حمایل نمی‌شود

ـ زان گل که اندکی به ته مشک ناب شد | بسیار خلق را مژه از خون خضاب شد
در خردیش[۳] بدیدم و گفتم که مه شود | آن خود برای سوختنم آفتاب شد[۴]

ـ ترکی و خوبرویی و کسی کاین چنین بود | نبود عجب اگر دل او آهنین بود
ماییم و خوابهای پریشان تمام شب | خوشوقت آنکه با چو تویی همنشین بود

ـ چون طرّه تو سلسله بر یاسمین نهد | خورشید پیش روی تو سر بر زمین نهد
دیوانهٔ لطافت اندام توست آب | مانا که باد سلسله بر آب ازین نهد

ـ چشم فسونگر تو چو دادِ فسون دهد | دانا زمام عقل به دست جنون دهد
خونابه می‌خورم ز دل و گریه می‌کنم | آری شراب گوهر هر کس برون دهد
گفتی برون مده غم خود، چون نهان کنم | چون رنگ من[۵] گواهی حال درون دهد
مست شراب عیش[۶] کجا گردد آدمی | دور فلک چو باده به جام نگون دهد

ـ ای زاهد از دعای بد ایمن مشو که صبح[۷] | مستان دعا کنند که خون از دعا چکد
محکم قبا مبند که دامن بگیردت | خون هزار دل که ز بند قبا چکد

ـ به گرد دیدهٔ خود خاربستی از مژه کردم | که نه خیال تو بیرون رود نه خواب در آید

ـ کمند زلف تو عشّاق را به کوی تو آرد | ز بهر بندگی چشم فتنه جوی تو آرد
کجا روم ز جفایت که هر طرف که گریزم | خیال زلف توام موکشان به سوی تو آرد
شدم به راه تو خاک و درین غمم که مبادا | صبا غبارِ غم آلود من به کوی تو آرد

ـ گمان مبر که مرا هیچکس به جای تو باشد | قسم به جان و سر من که خاکپای تو باشد
چگونه بر تو نلرزم که هر طرف که در آیی | هزار دیدهٔ خونریز در قفای تو باشد

ـ به کوی عاشقی از عافیت نشان ندهند | هر آنکس که به او این دهند آن ندهند

---

۱. *کلّیات*: خسرو اگر فسونِ پری نیست در سرت
۲. همان: چشم از فسون ببند که
۳. همان: خردگیش
۴. همان: برای سوزش خلق آفتاب
۵. همان: رخ
۶. همان: مست نشاط و عیش
۷. همان: شب

-بیار بادهٔ روشن که صبح رخ بنمود ‌ ‌ ‌ که در چنین نفسی بی شراب نتوان بود
-شراب در دلم و توبه هم، کجاست قدح ‌ ‌ ‌ که دل بشویم ازین توبهٔ شراب آلود
علاج خویش مکن ضایع ای طبیب اینجا ‌ ‌ ‌ که بر جراحت عاشق دوا ندارد سُود
-سیاه روی شدم زین سپید رخساران ‌ ‌ ‌ چو هندویی که پرستار آفتاب شود
نخفت خسرو مسکین درین هوس شبها ‌ ‌ ‌ که دیده بر کف پایت نهد به خواب شود
-هزار وعده کند چشم تو وفا نکند ‌ ‌ ‌ هزار تیر زنند غمزه‌ات خطا نکند
مرا تو عمری و شاید اگر وفا نکنی ‌ ‌ ‌ چرا که عمر گرامی به کس وفا نکند
-بدیدهٔ دل من دوست خانه می‌طلبد ‌ ‌ ‌ چرا در آتش و آب آشیانه می‌طلبد
میان نازک او را ببر بگیرم تنگ ‌ ‌ ‌ که ز برای کسستن بهانه می‌طلبد
-اگر ز حال من آن شوخ را خبر باشد ‌ ‌ ‌ بسوزد ار دلش از سنگ سخت‌تر باشد
حکایت من او عشق نیست، می‌دانم ‌ ‌ ‌ که عشق دیگر و دیوانگی دگر باشد
شهید عشق که آلوده شد به خون کفنش ‌ ‌ ‌ در آفتابِ قیامت هنوز تر باشد
کنم گر از تو فراموش، خاک بر سرِ من ‌ ‌ ‌ به زیر خاک که خشتم به زیر سر باشد
-کسی که بهر تو جان باختن هوس دارد ‌ ‌ ‌ چه غم ز شحنه چه اندیشه از عسس دارد
شکیب من همه سیماب شد نمی‌دانم ‌ ‌ ‌ که کیمیای صبوری کدام کس دارد
-صبا نسیمی از آن آشنا نمی‌آرد ‌ ‌ ‌ شدم خراب، ندانم چرا نمی‌آرد
-بیا نظاره کن ای دل که یار می‌آید ‌ ‌ ‌ ز بهر بردن جان فگار می‌آید
ز مستی ار چه به هر سوی می‌فتد، لیکن ‌ ‌ ‌ برای[1] بردن دل، هوشیار می‌آید
چه گردها که برآورده باشد از دلها ‌ ‌ ‌ که فرق تا به قدم در غبار می‌آید
رسید چابک[2] من، ای نظارگی زنهار ‌ ‌ ‌ بپوش چشم گرت دل به کار می‌آید
مرا که یاد کند گر ز کوی او بروم ‌ ‌ ‌ یکی اگر برود صد هزار می‌آید
-ز بهر بردن دلهای خلق سیلِ بلاست ‌ ‌ ‌ هر آن عرق که ز روی نکو فرود آید
-بدین صفت که تو مشغولِ حسنِ خویشتنی ‌ ‌ ‌ به چارهٔ دل بیچارگان که بپردازد؟

۱. کلّیات: ز بهر ‌ ‌ ‌ ۲. همان: نازک

ـ سخن همان قدری گو که من توانم زیست / نمک همان قدری زن که در جگر گنجد
همه بضاعتِ عشقت بیار و بر من[1] نه / که درد و غم به دلِ تنگ بیشتر گنجد
ـ سواد خطّ تو یاقوت اگر دهد دستش / بر آفتاب به خطّ غبار بنویسد
ـ جهان به خواب و شبی چشم من نیاساید / چو دل به جای نباشد چگونه خواب آید
ـ غلام نرگس نامهربان یار خودم / که کشته بیند و بخشایشی نفرماید
ـ نه کم شود ز تو ای بی‌وفای سنگین‌دل / ز یک نظاره که درمانده‌ای بیاساید
ـ اگر مراد تو جان‌است کار جانان سهل‌است / چه حاجت است که چشمت به زور بشتابد

ـ تا تو را چشم جان شکار بود / هر کرا دل بود فکار بود
کُشت خال لبِ تو وام آری / مگسِ شهد زهردار بود

ـ خوش آن شب که چشمم بر آن نای بود / مژه هر نظر[2] اشک پالای بود
ـ خیال بوسه همی کردم به سینه دلی / کجاست بخت که اندر دلت همین گردد
ـ ای ز خیال ما برون در تو خیال کی رسد / با صفت عقل تو را لاف کمال کی رسد
گر همه مردم و ملک، خاک شوند بر درت / دامن عزّت تو را گَرد زوال کی رسد
ـ روز و شب می‌میرم اندر یاد تو / مرگ هم بر یاد رویت خوش بود
ـ زبان حدیث تو می‌گفت دوش دل می‌سوخت / رسید کار به جان و سخن همانم بود
ـ گفتی از درد فراق من نخواهی برد جان / تو چه گویی خود که ما را دل گواهی می‌دهد
ـ هژده هزاران جهان بین که[3] بهای تو دارد / وانگه به هژده درم یوسف کنعان خرید
گرچه که سراسر بلاست، جور تو بتوان کشید / ور همه جان قیمت است، نازِ تو نتوان خرید
داغِ غلامیت کرد پایهٔ خسرو بلند / میرِ ولایت شود بنده که سلطان خرید
ـ زلف گردآور که بازم دل پریشان می‌شود / روی پنهان کن که بازم دیده حیران می‌شود
ـ همه شب خسرو و افسانهٔ یار و هر بار / قدری گرید و پس بر سر افسانه شود
ـ عاشقی را که غم دوست به از جان نبود / عاشق جان بود او، عاشق جانان نبود
مردن از دوستی ای دوست ز هندو آموز / زنده بر آتش سوزان شدن آسان نبود

۱. کلّیات: همان ... دل
۲. همان: هر زمان
۳. همان: جهان هر که

- این چه شوخی است که گویی دل من دزدیدی — این ز تو آید و ز آنان که تو را می‌مانند
خم زلف تو که زنجیر جنون می‌خوانند — ای خوش آن طایفه کاین سلسله می‌جنبانند
صوفی امروز سرِ توبه شکستن دارد — می‌فروشان اگرش دلق کهن بستانند
می‌برد حسرت پابوس تو خسرو در خاک — چون شود خاک، بگو تا به رهت افشانند

- باد آمد و بویی ز بهارم[1] نرسانید — پنهان سخنی از لبِ یارم نرسانید
فریادِ منِ خسته رسانید به هر گوش[2] — فریاد که در گوشِ نگارم نرسانید
افسوس که بگذشت همه عمر به افسوس — بخت آرزوی دل به کنارم نرسانید

- که می‌آید چنین یا رب، مگر مه بر زمین آمد — چه گرد است اینکه می‌خیزد که با جان همنشین آمد
که می‌راند جُنیبت را که میدان عنبر آگین شد — کدامین باد می‌جنبد که بوی یاسمین آید
بتی و آفتِ تقوا و آخر دین[3]، نمی‌دانی؟ — که در شهر مسلمانان نباید این چنین آمد

- باز ابر آمد و بر سبزه درافشانی کرد — برگ گل را صدف لؤلوی عمانی کرد
غصّه‌ام می‌کشد ای دل سخن صبر مکن — وه چرا گویی از آن کار که نتوانی کرد
حبّذا ناله همین جانِ مرا خواهی سوخت — هیچ اندر دل او کار نمی‌تانی کرد
ای صبا دی که فلانی به چمن می می‌خورد — هیچ یادِ منِ سرگشتهٔ زندانی کرد
همه عمرت نکنم ای گُلِ بدعهد بِحِل — یار هر خنده که در روی تو پنهانی کرد

- می نبیند سوی ما ساقی از آنک — چشمهایش مست و خواب آلوده‌اند

- سر زلف تو یاری را نشاید — که دشمن دوستداری را نشاید
خرابم کرد چشمت، راست گفتند — که تُرک مست، یاری را نشاید
مران از در که خسرو بندهٔ توست — عزیزش کن که خواری را نشاید

- خوش آن شبی که سرم زیر پای یار بماند — دو دیده در رخ آن سرو گلعذار بماند
شرابها که کشیدم به روی ساقی خویش — برفت از سر و دردِ سر خمار بماند

- در ره بماند این چشمِ تر، کان شوخ مهمان کی رسد — لب تشنه را خون شد جگر، تا آب حیوان کی رسد
شبها که من خوار و زبون باشم ز هجران بی‌سکون — غلتان میانِ خاک و خون تا شب به پایان کی رسد

---

۱. کلّیات: نگارم
۲. همان: به کویش
۳. همان: دین آخر،

هان، ای خیالِ فتنه‌جو، جانم برآمد ز آرزو / کافر دلا، آخر بگو، کی نامسلمان کی رسد
پیچان چو جعدم از جفا، لاغر چو مویم از عنا / درهم چو زلفم از صبا، کان مو پریشان کی رسد
بردی دل حیلت‌گرم تا بخشی از لب شکّرم / این رفت باری از برم[۱] تا خود هنوز آن کی رسد
سر بر سر شمشیر شد، جان و دل از تن سیر شد / رفتند یاران، دیر شد، خسرو بدیشان کی رسد

- چه وقت بود که آمد که هیچم از خاطر / طریق آمدن آن سوار می‌نرود
- آن مست ناز جان جهان که می‌رود / وان گل به دست سرو روان که می‌رود
زین سوی منگرید که این کشته زانِ کیست / زان سو نگه کنید که جان که می‌رود

- ببرد جانم و ای کاشکی که ندهد باز / نداد بوسی و یا رب که باز بستاند
دلم فرو شد صد جان که تار مویش را / ز بهر مایهٔ عمر دراز بستاند

- گر نظر بر چشم کافر کیش او خواهد فتاد / آتشی در عاشق بی خویش او خواهد فتاد

- هر که ز روی[۲] نیکویی آفتِ عقل و جان بود / خونِ هزار بی‌گنه ریزد و جایِ آن بود
دولت اگر نمی‌کند سوی من گدا گذر / تو گذری کن این طرف، دولت من همان بود
چون تو به باغ بگذری گل نرسد به بوی تو / لیک رسد به قامتت، سرو اگر روان بود
زلف گذشت بر لبت تند[۳] شدی به روی من / بوسه‌کس دگر[۴] زند، سوی منت گمان بود
خسرو خسته را چو جان در سر و کار عشق شد / بوسه مضایقت مکن، تاش به جایِ جان بود

- ناز کم کن که نکویی به کسی دیر نپاید / زشت باشد که نکویی برود ناز بماند

- سپیده دم که جهانی ز خواب برخیزد / نقابِ شب ز رخِ آفتاب برخیزد
خوش آن‌کسی که نشیند به باده وقتِ سحر / نمازِ خفتن مست و خراب برخیزد
کجاست ساقی بیدار بخت خواب آلود؟ / که بهر دادن جام شراب برخیزد

- از یاد تو دل جدا نخواهد شد / وز بند تو جان رها نخواهد شد
یا رب به کجا گریزم از تیرت / هر جا که روم خطا نخواهد شد

- خبرم شده است کامشب بر[۵] یار خواهی آمد / سرِ من فدای راهی که سوار خواهی آمد

---

۱. کلّیات: سرم
۲. همان: هر که چو تو به
۳. همان: تیره
۴. همان: اگر
۵. همان: سر

به لب آمده‌است جانم، تو بیا که زنده مانم / پس از آنکه من نمانم به چه کار خواهی آمد؟
همه غصّهٔ[1] فراقت بکشم چنان که دانم / وگرم ز[2] بخت روزی به کنار خواهی آمد
رخِ خود بپوش ور نه رقم منجّمان را / ز حسابِ هشتم اختر به شمار خواهی آمد
همه آهوانِ صحرا سر خود نهاده بر کف / به امیدِ آنکه روزی به شکار خواهی آمد
به‌یک آمدن ببردی دل و جان صد چو خسرو / که زیَد اگر بدینسان دو سه بار خواهی آمد

ـ آن را که غمی باشد گفتن نتواند / شب تا به سحر نالد و خفتن نتواند
از ما بشنو قصّهٔ ما ورنه چه حاصل / پیغام که باد آرد و گفتن نتواند
از اشک زنم آب و کنم کوی تو را گل / تا باد سر کوی تو رفتن نتواند

ـ ای از تو گرفتاری دلهای اسیران / آنجا که تو باشی دل آزاده نباشد

ـ ز هر تن چشم او جانرا بدزدد / ز هر دل، زلفش ایمان را بدزدد
غمش دزدید عقلم را که دیده است / که دزد آید نگهبان را بدزدد

ـ ز هجران هر دمم آهی، ز آهم هر دمم دودی[3] / من از غم سوختم، جانا دلت بر من نمی‌سوزد
غمِ خسرو همی دانی و نادان می‌کنی خود را / مرا این سوخت، ورنه طعنهٔ دشمن نمی‌سوزد

ـ زین پیشتر دلت از سنگ و رو نبود / آزار دوستانت بدین گونه خو نبود
دل را فسانهٔ تو ز ره برد، ورنه هیچ / دیوانهٔ مرا سرِ این گفتگو نبود
لاغر تنِ مرا ز خمِ زلف وارهان / انگار کت به زلف یکی تارِ مو نبود
آن کیست کو بدید در آن زلف[4] یک نظر؟ / وانگاه تا بزیست در آن آرزو نبود

ـ غارت عشقت رسید، نقد دل از ما ببرد / تیغ بلا سر فکند، فتنه به خون پا فشرد
جان که به دنبال توست، چند عنانش کشم / چون ز پیت رفتنی‌است، هم به تو باید سپرد
عشق اگر یک دم است، سهل نباید گرفت / آتش اگر شعله‌ای است، خوار نباید شمرد

ـ شوق چو باقی بود، یار چه خوب و چه زشت / دوست چو ساقی بود، باده چه صاف و چه درد
خسرو اگر عاشقی، فکر سرِ خود مکن / هر که درین راه رفت، سر به سلامت نبرد

---

۱. کلّیات: غم و غصّه ۲. همان: اگرم چو
۳. همان: ز هجرم بر جگر داغی، ز عشقم هر نفس دردی
۴. همان: آن روی

- چه شد کان سروِ سیم اندام سوی من نمی‌آید / دل پژمرده را بویی از آن گلشن نمی‌آید
زمانی نیست ما را از گریبانگیری هجرش / که چاک پیرهن از جیب تا دامن نمی‌آید
مگویید ای مسلمانان که منگر در رخ خوبان / بدین معذور داریدم که این از من نمی‌آید
ز بهرِ آن چنین تاریک باشد روزن چشمم / که هرگز آفتاب من درین روزن نمی‌آید

- عاشقان نقل غمت با بادهٔ احمر خورند / گر چه غم تلخ‌است بر یاد تو چون شکّر خورند
عمر رفت و خارخار نخلش از جانم نرفت[1] / ای خوش آن مرغان کزان شاخ جوانی بر خورند
عمرها بگذشت و یاد ما نیآمد[2] در دلت / جان من یاران غمِ[3] یاران ازین بهتر خورند
کامی از لعلت ندیدم، چند دشنامم دهی[4] / کس ندیده‌است اینکه پیش از انگبین نشتر[5] خورند

- عشق آمد و از سینهٔ من جوش بر آورد / دود از منِ دل خستهٔ مدهوش برآورد
در گوش گرفتم که دگر عشق نورزم / سودای تو این پنبه‌ام از گوش برآورد
فریاد که آن غمزهٔ افسونگر جادو / یکباره مرا از خرد و هوش برآورد
گشتم به یکی جرعه چنان مست که خمّار / از میکده دوشم به سر دوش برآورد
شد رونق بازار همه عطر فروشان / آن غالیه کز طرف بناگوش برآورد
دانی که بر آورد ز عقل و دل و دینم؟ / آن سرو کمر بندِ قباپوش برآورد[6]

- غمزهٔ مردم کشی پردهٔ صبرم درید / دست من از کار ماند، کار به جانم رسید[7]
باد نیَم[8]، زین بلا چند توانم گریخت / سنگ نیَم، این جفا چند توانم کشید
عاشقم ای دوستان، بند نخواهم شکست[9] / بی‌دلم ای همدمان[10] پند نخواهم شنید

- آن سرو ناز اگر قدمی سوی من زند / بخت رمیده خیمه به پهلوی من زند
مُردم ز انتظار که کی حلقه بر درم / آن سرو قدّ سلسله گیسوی من زند

- صبا چو جانب آن سرو خوشخرام شود / سلام گویم و جان همره سلام شود
غلام اویم و هر کس که بیند آن رخِ خوب / ضرورت است که همچون منی غلام شود

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

۱. کلیات: رفت عمر و خار خار نخل بالایت نرفت
۲. همان: روزها بگذشت از ما یاد نآمد
۳. همان: ای عفاک الله غم
۴. همان: گر مرادی نیست، باری طعنه هم چندین مزن
۵. همان: شکّر
۶. همان: این غزل را ندارد
۷. همان: من نرسیدم بدو، کام به جانم رسید
۸. همان: نه‌ام
۹. همان: بی دلم ای مردمان، توبه نخواهم شکست
۱۰. همان: عاشقم ای دوستان

لب و دهان و رخت هر یکی بلای دلند
یکی دلم چه کند، جانب کدام شود؟

ـ باد صبا ز نافهٔ چینت نمی‌رسد
بویی به عاشقان حزینت[1] نمی‌رسد

ای درج لعل دوست، مگر خاتم جمی
زینسان که دست کس به نگینت نمی‌رسد

گفتم که کام دل بستانم ز لعل تو
دستم به پستهٔ نمکینت[2] نمی‌رسد

ـ مگذار چنین در انتظارش
می‌آیی زود یا بر آید

ـ برنآمد آهی از دلم، زلفت پریشان از چه شد
پیشت نکردم گریه‌ای، لبهات خندان از چه شد

هر شب به یاد زلف تو[3]، بینم پریشان خوابها
یادی نیامد سوی من[4]، خوابم پریشان از چه شد

ـ چشمم ز شوق رویت، دور[5] از تو خون فشاند
دور فلک مبادا کاین شربتت چشاند

بر جور بردنِ من انصاف داده عالم
یا رب که ایزد از تو انصافِ من ستاند

از بیمِ چشم گفتم آن روی را بپوشان
ورنه چنان جمالی پوشیده می‌نماند[6]

نارسته می‌توان خواند[7] از زیر پوست خطّت
چون نامه‌ای که او را کس از برون[8] بخواند

بر دل به هر گناهی تیغ جفا چه رانی؟
دیوانه‌ای است کایزد بر وی قلم نراند

این دیده می‌تواند غرقه شدن به دریا
لیکن کنار جستن از تو نمی‌تواند

تو سهل می‌شماری اندوه خسرو، آری
آن کو ندید رنجی، اندوه کس چه داند[9]

ـ خطابِ طلعت تو نامهٔ زمین کردند
ستارگان فلک جمله آفرین کردند[10]

ز من سؤال کنی، گر چه مست و مدهوشی
از آن دو چشم که تاراج عقل و دین کردند

سمنبران که نمودند ساعدِ سیمین[11]
به پیش تو[12] همه دست اندر آستین کردند

ز خاک مهرگیا رُست، هر کجا عشّاق[13]
ز دانه دل خورد تخم[14] در زمین کردند

ـ زنگی خط را که در آب حیات روی تو
غرقه حسن تو مو می‌گیرد و پر می‌کشد

---

۱. کلّیات: غمینت
۲. همان: شکرینت
۳. همان: خوابم نه از مُهر لبت
۴. همان: یادی ز تو نامد برم
۵. همان: چشمم ز دوری تو دور
۶. همان: پوشیده خود نماند
۷. همان: [illegible]
۸. همان: نامه‌ای که کاتب سوی برون
۹. همان: رنج کسان نداند
۱۰. همان: فرشتگان همه بر رویت آفرین کردند
۱۱. همان: بتان که دست نمودند خلق را در خون
۱۲. همان: به عهد تو
۱۳. همان: خود کجا به درت
۱۴. همان: کسان ز دانهٔ دل تخم

ـ خوبرویان به دلِ سوخته ساغر ندهند / به جز از خون جگر شربت دیگر دهند
در نگیرد به بتان گریهٔ تلخ و دم سرد / کاین درختان به چنین آب و هوا بر ندهند
ـ جانا به ناز رفتن تو مردن من است / ناچارِ مردن است کسی را که جان رود
خواهم که نام تو نبرم، لیک چون کنم / چون هر چه در دل است همان بر زبان رود
ـ کوه غم گشتم و آن می‌کشم از هر مویت / که سر مویی از آن کوه تحمّل نکند
ـ دلم را بر زنخدانش ره افتاد / قدم از ره برون زد در چه افتاد
چو در مهتاب می‌رفتی خرامان / ز تاب رویت آتش در مه افتاد
نخوردم میوه از شاخ بلندت / دریغا دست عمرم کوته افتاد
ـ دریاب کز فراق تو جانم به لب رسید / روزم در آرزوی جمالت به شب رسید
روزم به غم گذشت، شبم تا چه‌سان رود / روزی عجب گذشت و شبی بوالعجب رسید
باز آی تا که بوسه فشانم به پای تو / کز عشق پای‌بوس تو جانم به لب رسید
ـ بی تو جهان به دیده من تیره فام شد[1] / ای شمعِ جان برفروز جهان را که شام شد[2]
تو خوش به ناز خفته که عیشت حلال باد / مسکین کسی که خواب به چشمش حرام شد
خسرو که زیست با همه خوبان به توسنی / اکنون به تازیانه عشق تو رام شد[3]
ـ منم که تا زیَم از باده مست خواهم بود / به راه میکده[4] چون خاک پست خواهم بود
ز اشتیاق وصال تو نیست[5] خواهم شد / در آرزوی تو تا عمر هست، خواهم بود
ـ گفتم ای دل مرو آنجا که گرفتار شوی / عاقبت رفت و همان گفتِ منش پیش آمد
برده بودم من دل سوخته جان از غم عشق[6] / چه کنم ناز تو، جانان قدری پیش آمد
ـ کسی را این چنین زلف و بناگوش آنچنان باشد / اگر در دیده و دل جای سازد[7] جای آن باشد
بسی خواهم میانت را بگیرم، لیک می‌ترسم[8] / که تنگ آیی ز من بی‌آنکه چیزی در میان باشد
ـ درِ گوش من از پی نام تو به هر کوی بماند / چشم من از هوس روی تو هر سوی بماند

---

۱. کلّیات: بر من کنون که بی تو جهان تیره‌فام شد
۲. همان: ای شمع جان، در آی که روزم به شام شد
۳. همان: اینک به نیم چابکِ عشق تو رام شد
۴. همان: خوبان
۵. همان: از اشتیاق تو در رنج، نیست
۶. همان: برده بودم ز جفاهای فلک جان، لیکن
۷. همان: دارد
۸. همان: وه همی ترسم

ـ نه به گلزار گشاید دل من، نی در باغ — بس‌که در جان من اندیشهٔ آن روی تو باشد

ـ گل و شکوفه همه هست و یار نیست چه سود — بت شکّر لب من در کنار نیست چه سود
بهار آمد و هر گل که باید آن همه هست — گلی که می‌طلبم در بهار نیست چه سود

ـ به زلف و روی تو ترسم ز دلها[1] — شب است و آتش و دیوانه‌ای چند

ـ مهی بر آمد و از ماه من خبر نرسید — غبار از سر کویش به چشم تر نرسید
ز خون دیده نوشتم هزار نامهٔ داد — هنوز قصّهٔ اندوه من به سر نرسید

ـ فریاد که بیداد ز حدّ بردی و در شهر — فریادرسی نیست که دادم بستانَد

ـ من بندهٔ آن روی که دیدن نگذارد — آشفتهٔ مویی[2] که کشیدن نگذارند
صد شربت شیرین ز لبت خسته‌دلان را — نزدیک لب آرند و چشیدن نگذارند[3]

ـ مَهَش گویم ولیکن مه سخن گفتن نمی‌داند — گُلَش خوانم و لیکن گل گهر سفتن نمی‌داند
ز شب بیداریِ من تا سحر چشمش نشد آگه[4] — که از شب تا سحر کاری به جز خفتن نمی‌داند

ـ مرو زینسان که هر سو جامهٔ جان چاک خواهد شد — جهانی در سرِ آن قامت چالاک[5] خواهد شد
روید ای دوستان هرجا که می‌باید من و کویش — که این تن خاکِ این کویست و اینجا خاک خواهد شد

ـ سرو رعنای مرا خاصیتی هست ز لطف — که نهال قد او در چمن جان روید

ـ زین دل خودکام کارِ من به رسوایی کشید — خسروا فرمانِ دل بردن همین بار آورد

ـ دل نیست که در وی غم دلدار نگنجد — آهن بود آن دل که در او یار نگنجد

ـ رویی تو که داری گل سیراب ندارد — شیرینی لعلت شکر ناب ندارد
در خواب توان دید خیال رخ خوبان — امّا چه کنم دیدهٔ من خواب ندارد
صد شربت شیرین ز لبت خسته‌دلان را — نزدیک لب آرند و چشیدن نگذارند[6]

ـ بَرِ هم بماند دیده، کس از آن دیار ماند — اثری نماند از من، خبری ز یار ماند
به چه بندم این دو دیده که دو رخنهٔ بلا شد — ز ره تو با صبا هم قدری غبار ماند[7]

---

۱. کلّیات: به زلف و عارضت دلهای سوزان
۲. همان: دیوانهٔ زلفی
۳. همان: این بیت را ندارد
۴. همان: چشمش کجا داند؟
۵. همان: این غمزهٔ بی‌باک
۶. همان: این بیت را ندارد
۷. همان: این غزل را ندارد

ـ همی گردد خیال ساعدت در دیدهٔ گریان[1] مثال ماهیی کاندر میان آب می‌گردد
خمِ زلف تو سر بر باد[2] خواهد داد، می‌دانم که رسوا می‌شود دزدی که در مهتاب می‌گردد
ـ گل رسید و عالمی سوی گلستان می‌رود در چمن شاخ گلی هر سو خرامان می‌رود
زنده خلقی به بوی گل ولی چون من ز بیم کز گلم بوی کسی می‌آید و جان می‌رود
ـ ای رخت آشوب و چشمت فتنه و زلفت بلا دل نگر کو با کیانم آشنایی می‌دهد
اندکی رخسار زیبا باز کن تا بنگرم چون هنوزم دیده اندک روشنایی می‌دهد
یار می‌گوید که از عشقم نخواهی برد جان می‌کند دعوی و ما را دل گواهی می‌دهد
ـ چون نیست دلم را ز غمت روی رهایی دل مصلحت خویش به لطف تو رها کرد
دیروز چون شکرِ وصل تو نگفتم امروز مرا درد فراقِ تو سزا کرد
ـ تن پیر گشت و آرزوی دل جوان هنوز بگذشت عمر و ذکر بتان بر زبان هنوز
عالم تمام پر ز شهیدان فتنه گشت تُرک مرا خدنگ جفا در کمان هنوز
ـ جان ز تن بردی و در جانی هنوز دردها دادی و درمانی هنوز
هر دو عالم قیمت خود گفته‌ای نرخ بالا کن که ارزانی هنوز
آشکارا سینه را بشکافتی همچنان در سینه پنهانی هنوز
ـ او می‌رود و عاشقِ مسکین نگرانش چون مرده که در سینه بود حسرت جانش
ـ نیاید گر چه هرگز از فرامش گشتگان یادش غلامِ آن سر زلفم که بر هم می‌زند[3] بادش
به مکتب دانشی نآموخت جز آزارِ مسکینان ندانم تا کدامین سنگدل بوده است استادش
اگر چه پاس دلها نازنینِ من نمی‌دارد دعای عاشقان هرجا که باشد پاسبان بادش
مرا این آهِ بیهوده است پیشِ آن دل سنگین ازین آتش که من دارم نگردد نرم[4] فولادش
ـ گر آن ماهِ مسافر را ببینی ای صبا جایی سرش گردی و پا بوسی، ولی ندهی ز من یادش
ـ آفتاب نیمروزی و به خدمت کردنت می‌رسد خورشید، اگر در نیم شب می‌خوانیَش
ـ پای طلب گر شبی بر سر کویت نهم[5] سرمهٔ دیده کنم خاکِ کف پای خویش

---

۱. کلّیات: همی گردد خیال رویت اندر خانهٔ چشمم
۲. همان: سرِ زلفت سرش بر باد
۳. همان: در هم می‌کند
۴. همان: گرم
۵. همان: پا چو به کویت نهم غیرت کوی تو را

حسن فروشی به دل، ناز[۱] فروشی به جان — این همه ارزان مکن[۲] قیمت کالای خویش
ـ نظر ز دیده بدزدم چو بنگرم رویش — که دیده نیز نخواهم که بنگرد سویش
دگر به دیده مرا خواب از کجا آید؟ — که شب نماند به عالم ز پرتوِ رویش
ولی ز رویش اگر در جهان نماند شب — هزار شب نتوان ساختن ز هر[۳] مویش
ـ رخی بر خاک می‌سایم کیَم من تا قبول افتد — نماز ناروای من به محراب دو ابرویش
گذشت آنها که مستی کردی[۴] از بویش، صبا اکنون — خرابم هم به‌بوی خود که از من می‌دمد[۵] بویش
ـ ای جفا آموخته از غمزهٔ بدخوی خویش — نیکویی نآموزی آخر از رخِ نیکوی خویش
روی من از اشک و رویت از صفا آیینه شد — روی خود در روی من ببین، روی من در روی خویش
ـ نیست چون بخت وصالم بهرِ صبر از خون دل — هر زمان[۶] یکجا نویسم نامِ او[۷] با نام خویش
ـ دل من برد و نتوان یافت بازش — که دستی نیست بر زلف درازش
ـ رویی چنان مپوش ز عشّاق کاهل دل — از تشنگان دریغ ندارند آب خویش
او حال پرسد از من و گریه دهد جواب — فریاد من ز گریهٔ حاضر جواب خویش
ـ هر که بر حال عاشقان خندد — گریه‌ای واجب است بر حالش
ـ گل ز بیمِ باد زیر پرده می‌دارد چراغ — آری آری، باد طاقت نمی‌آرد چراغ
خواست ابر تیره[۸] نگذارم می روشن ز کف — کس به تاریکی روان از دست نگذارد چراغ
برگ می‌ریزد ز گل، آن سروقد خواهد رسید[۹] — میهمان آید به خانه چون که گل بارد چراغ
ـ جسم ما را ساخت همچون کاه آن ماه از فراق — چند کاهیم از فراق؟ آه از فراق، آه از فراق[۱۰]
ـ بسی خواهم که گنجم در دلت لیک — محال است اینکه گنجد موی در سنگ[۱۱]
ـ هستی ز فرق[۱۲] تا به قدم آرزوی دل — آبِ حیات رانده خیالت به جوی دل
دل بستَمت به زلف و ندانستم اینقدر — کز وی چنین دراز کشد گفتگوی دل

---

۱. کلّیات: ناله
۲. همان: سهل چنین هم مکن
۳. همان: ز یک
۴. همان: گذشته‌ست آن که مستم کردی
۵. همان: می‌زند
۶. همان: هر دمی
۷. همان: تو
۸. همان: ابرها تیره است
۹. همان: گل، دانم خزان خواهد رسید
۱۰. همان: این بیت را ندارد
۱۱. همان: این بیت را ندارد
۱۲. همان: ای فرق تا

گر خون دل خوری نکنم جز دعای تو
زیرا که من به سوی توام نی به سوی دل

ـ خیز که عشوه[1] می‌دهد چهرهٔ دلگشای گل
عالمِ بیخودی طلب[2]، خاصه که در هوای گل

ـ در حریم کعبهٔ روحانیان یعنی که دل
جز خیال دوست کس را نیست امکانِ دخول

ـ رسته بودم مَه من چندگه از زاری دل
از نمکدان تو شد تازه جگر خواری دل

تو همی آیی و صد غارتِ جان از هر سو
در چنین فتنه کجا سود کند یاریِ دل؟

وقت آن است که دستِ من گریبان گیری[3]
که فرو رفت به گِل پا ز[4] گرانباریِ دل

ـ من مسکین چه کنم، پیشِ که گویم غم دل؟
که ز عشقِ تو جز اندوه[5] ندارم حاصل

خلق را میل به حوران بهشتی باشد
چه کنم، نیست مرا جز به تو خاطر مایل

ـ اگر یادِ سرِ زلفت چنین است
کجا ما و کجا جان و کجا دل

ز تو از گوشهٔ چشمی اشارت
ز ما عقل و ز ما جان و ز ما دل

دل ار بیگانه گشت از وی[6] نرنجم
که با عاشق نباشد آشنا دل

مرا گویی که جانت از چه سوزد؟
مرا جان شد بلا، جان را بلا دل

بماندم در بلایِ دل که یا رب
مبادا هیچکس را مبتلا دل

مگوییدم که دل نه، پند بشنو
که صد منزل ز من راه است تا دل

قناعت کن به یک دلدار خسرو
که نبود هیچ عاشق را دو جا دل

ـ من نخواهم برد جان از دست دل
ای مسلمانان، فغان از دستِ دل

هر که از دستانِ دل غافل شود
زود گردد داستان از دستِ دل

جاویدانی دیده‌ای باید مرا
تا بگریم جاودان از دستِ دل[7]

بر رخم خوناب و در جان آتش‌است
این ز دست چشم و آن از دست دل

ـ خواهم اکنون[8] پای در دامن کشم
لیک جانا[9] کی توان از دستِ دل

---

۱. کلّیات: جلوه
۲. همان: بیخودی خوش است
۳. همان: وقت آن است که دستی دهی، ای دوست به لطف
۴. همان: که فرو رفتم در گِل ز
۵. همان: تو بجز غصّه
۶. همان: من
۷. همان: این بیت را ندارد
۸. همان: گفته بودم
۹. همان: وین حکایت

قـوّت پـایی نـداری، خسـروا — تـا نـهی سـر در جـهان از دستِ دل

ـ برون آ اندکی، جانا که بسیار آرزو دارم — وداعِ عـمر نـزدیک و دیـدار آرزو دارم

ـ مرا گفتی که ای خسرو چه داری آرزو از من؟ — مـیسّر نیست ورنـه از تـو بسیار آرزو دارم

ـ مگـر هـر پـارهٔ دل را بـه دلداری دهـم، ار نه — چه خواهم کرد با خوبان به این یک‌دل که من دارم

ـ ز دنیا می‌رود خسرو، به زیر لب همی گوید — دلم بگـرفت از غـربت، تـمنّای وطـن دارم

ـ بر آمد دودم از جان چند سوزم زین دل‌پاره — مسـلمان نـه دل دادم کـه آتشپاره‌ای دارم

ـ سواره آمدی و صید خود کردی دل و تـن هـم — عنان عقل[1] بگسستی لجامِ نفسِ تـوسن هـم

به دامن می‌نهفتم گریه ناگه مست بگذشتی — شدم رسوا منِ تر دامن و صد چاک دامن هم

نهادم هرچه بود از سر، سری ماندست اکنون بس[2] — چو بارِ سر سبک کردی، سبک‌کن بارِ گردن هم

ملامت بر دل صد پارهٔ عاشق بدان ماند — که باشد زخمِ شمشیر و بدوزندش به سوزن هم

چه‌کیش‌است‌آخر‌ای‌خسرو‌که بی‌خوبان نیی یکدم — زمانی آخر از بت باز می‌ماند برهمن هم

ـ ای از نـظرم رفـته، نـظر سوی کـه دارم؟ — دل کز تو ستانم، به خمِ موی که دارم؟

هر جا که یکی روی نکو جانِ من آنجاست — یا رب، که چه بد آدمیم، خوی که دارم؟

گفتی که تو این بیدلی از روی که داری؟ — از روی تـو دارم دگـر از روی کـه دارم؟

اندازهٔ من نیست که برگیرم از او چشم — کان چشم که برگیرم از او، سوی که دارم؟

ـ برونم از دل پر خون نمی‌روی[3] چه کنم؟ — ز جان سوخته بیرون نمی‌شوی چه کنم؟

به یک فسون که نمودی درآمدی به دلم — کنون ز دل به صد افسون نمی‌شوی چه کنم؟

بگو به طنز که خسرو مکن فراموشم[4] — کنم اگر بشوی، چون نمی‌شوی[5] چه کنم؟

ـ عاشق شدم و محرم این کار ندارم — فریاد که غم دارم و غمخوار ندارم

مرگم ز تو دور افکند، اندیشه‌ام این است — اندیشهٔ این جانِ گرفتار ندارم

ـ ببین که باز به دست که اوفتاد دلم — متاع کاسد خود را کجا نهاد دلم؟

هزار عهد بکردم که ننگرم سویش[6] — چو پیشِ چشم من آمد نایستاد دلم

---

۱. کلّیات: کمندِ عقل
۲. همان: سری مانده مرا بر تن
۳. همان: نمی‌شوی
۴. همان: به جان تو که فراموش نیستی نفسی
۵. همان: اگر چه می‌شدی اکنون نمی‌شوی چه کنم
۶. همان: رویش

اگـر بـه نـاخوشی روزگـار سـوختگان / دلت[1] خوش است، همه عمر خوش مباد دلم

ـ بخت برگشت ز من تا تو برفتی ز برم / کی بود باز که چون بخت در آیی ز درم؟

گفتم احوالِ دلِ خویش نگویم به کسی / لیکن از بی خبری رفت به عالَم خبرم

پیش از این یک نفَسی بی تو نمی‌رفت به سر / بعد از این تا ز فراقِ تو چه آید به سرم

جان سپر ساخته‌ام ناوکِ مژگان تو را / تا همه خلق بدانند که من جان سپرم

بی گُل روی تو چون غنچه دلم تنگ آمد / بیم آن است که بر خویش گریبان بدرم

سرو گفتم که به بالای تو ماند لیکن[2] / نتوانم[3] که ازین شرم به بالا نگرم

ـ ما دامن از بساط جهان درکشیده‌ایم / رخت خسرو به کوی قلندر کشیده‌ایم

فقر است و صد هزار معانی درو چو موی / آن را گلیم کرده و بر سر کشیده‌ایم

ـ نه دست آنکه دست به زلف تو درکنم / نه پای آنکه از سر کویت سفر کنم

چندین شبم گذشت به تکرار نام او[4] / روزی نشد که[5] لوح صبوری ز بر کنم

ـ باده در اسلام اگر گویی حرام، این است کفر / کاین چنین نعمت خوریم آنگاه کفرانش کنم

ـ قامتش از سرو نبود کوته ار یک‌جا کنند / ور بود کوته سر خویشش به زیر پا کنم

ـ گر رسم روزی به آن مه آشناییها[6] کنم / هر چه باید خواهم و بخت آزماییها کنم

از درِ او مست بیرون آیم و در پیشِ خلق / چون گدای نو[7]، توانگر خودنماییها کنم

ـ فلک را کور بادا دیدهٔ مهر / که نارد دوستان را دید با هم

ـ غمی دارم که باد از دوستان دور / چه جای دوستان[8] کز دشمنان هم

ـ وه چنان افتد که یک شب مست در دست افتدم / وندران مستی به دست آن زلف چون شب افتدم

چون عسس بیدارم و سرگشته هر شب تا سحر / کانچنان مستی مگر ناگاه در دست افتدم

ـ نفسی برون ندادم که حدیث تو نگفتم / سخنی نگفتم از تو که ز دیده در نسفتم

من از آن گهی که دیدم به دو چشم خوبناکت / به دو چشم خوابناکت که دگر شبی نخفتم

---

۱. کلّیات: دلت به ناخوشی ... اگر
۲. همان: روزی
۳. همان: زهره‌ام
۴. همان: به کنج خراب خویش
۵. همان: ممکن نشد که
۶. همان: روزی به تو نوآشناییها
۷. همان: چون گدایان
۸. همان: به حقّ دوستی

ـ بس که بیرون و درونم همگی دوست گرفت — بوی یوسف دهد ار باز کنی پیرهنم
ـ گفتند یاد می‌کندت دل نمی‌دهد — کاین تهمت دروغ بر آن آشنا نهم
ـ تو ای عزیز که با یوسفی غنیمت دان — که من ز گمشدهٔ خود نشان نمی‌یابم
ـ در آب دیده تنم غرق گشت و آه نکردم — ز تیر من چه گشاید چو نم گرفت جانم
ـ رخی که بر کف پای تو سیم تن مالم — دریغم آید اگر بر گل و سمن مالم
در آن شبی که کنم گشت کوی تو همه روز — دو دیده را به کفِ پای خویشتن مالم
به یاد تو همه شب خون خورم، چو روز شود — ز بیمِ سنگدلان خاک بر دهن مالم
غبارِ کوی تو با خویشتن بَرَم در خاک — عبیرِ رحمت جاوید بر کفن مالم
ـ حدیث وصل نگویم که گفته شد روزی — ز بخت بد چه لگدها که بر دهن خوردم
ـ زبانم تیشهٔ فرهاد شد بر دهر سنگین دل — ز بس کافسانهٔ شیرینِ خود بسیار می‌گویم
ـ به محشر گر تو را پرسند خسرو را چرا کُشتی — چه خواهی گفت، قربانت شوم تا من همان گویم
ـ وای که خونم آب شد، چند ز دیده خون کشم — آه که سوخت جانِ من، چند ز دل بلا کشم
ـ ای رخت چون ماه و از مه بیش هم — خسته کردی سینه‌ام[1] را ریش هم
غمزهٔ تو بر صفِ سلطان[2] زند — گر نرنجی بر دلِ درویش هم
کُشتم از جور و جفایت[3] خویش را — بر تو آسان کردم و بر خویش هم
هر زمان گویی که نوشِ من خوش است — گر ز خسرو پرسی ای جان، نیش هم
ـ جانِ من از غمت چنان شده‌ام — که ز غمخوارگی به جان شده‌ام
کوه دردم تو را، گنه چه نهم — که اگر بر دلت گران شده‌ام
خار منگرم که خسروم آخر — گر[4] غلام تو رایگان شده‌ام
ـ در فراقت زندگانی چون کنم — با چنین غم شادمانی چون کنم
عشق و افلاس و غریبی و فراق — من بدینسان زندگانی چون کنم؟
من نبودم مردِ سودای تو، لیک — با قضای آسمانی چون کنم؟

---

۱. کلّیات: سینهٔ ما
۲. همان: خوبان
۳. همان: از دستِ جفایت
۴. همان: که

مست حسنی، پاسِ لب فرماییم[1]؟   من که دزدم پاسبانی چون کنم؟
نرخ بوست[2] نیک می‌دانم و لیک   بی درم بازارگانی چون کنم؟

ـ می‌خلی روز و شب اندر دل آزردهٔ من   به چه مشغول شوم کز تو فراموش کنم
ای خردمند درین گوشی سخنهای کسی است   کی توانم که سخنهای تو را گوش کنم

ـ ابر بهار باران، وین چشم خون‌فشان هم   بلبل به باغ نالان، عاشق به صد زبان[3] هم
باز آ که شهر بی‌تو تاریک و تیره باشد   در شهر بی‌تو نتوان، والله که در جهان هم
خواهی به دیده بنشین، خواهی به‌سینه جا کن   سلطانِ هر دو ملکی، این زانِ توست آن هم
گفتی به حجّت خط شد مِلکِ من دلِ تو   گر راست پرسی از من، دل ملک توست[4] جان هم

ـ ای لعل تو عمر جاودانم   دل ده که ز بیدلی به جانم
دیدم رخ تو نکو نگردم   هر بد که کنی سزای آنم

ـ این تویی یا به خواب می‌بینم   یا به شب آفتاب می‌بینم

ـ آن لحظه که در کشتن من تیغ برآری   خلقی همه سوی من و من سوی تو باشم

ـ پیش آن زلفِ پریشان تو آید یا رب   آنچه از وی همه شب تا به سحر می‌بینم

ـ من اگر بر درِ تو هر شبی افغان نکنم   خویش را شهرهٔ و بدنام بدینسان نکنم
گر دهم دردِ سر از ناله تو را تنگ مَیا[5]   نتوانم که تو را بینم و افغان نکنم

ـ روزی از یاد رُخت پیش گلی خواهم مرد   من همان بِه که گذر جانب بستان[6] نکنم
شکر گویم ز تو، ای گریه که کورم کردی   تا نظر بازی از این بیش به خوبان نکنم
چند گویید[7] که خسرو ز بتان چشم بدوز   گر میسّر شودم روی بدیشان نکنم

ـ من و شبها و یاد آن سر کویی که من دانم   دلم رفته‌است و جان هم می‌رود سویی که من دانم
ز بهر نیکوان عشّاق سر بازند و من جان را[8]   ذخیره می‌کنم از بهر بدخویی که من دانم

---

۱. کلّیات: مست باشی، پاس چون فرماییم
۲. همان: بوسه
۳. همان: فغان
۴. همان: جانان تویی و جان هم
۵. همان: گر دهم دردسری تنگ مبا بر من، از آنک
۶. همان: بیش به بستان
۷. همان: گویند
۸. همان: چو کشتن رسم خوبان است، جان گر حیله می‌دارم

ـ می‌گذشتی و به سویت نگران می‌دیدم   زار می‌مردم و در رفتن جان می‌دیدم
ـ تویی در پیش چشم دیده، هر سویی[1] که من دارم   به خوبان دیدنم خو شد، عجب خویی که من دارم
به طعنه گوییم خسرو، توانی رستن از دستم[2]   توانم، خاصه با این زور بازویی که من دارم
ـ هر دم غم خود با دلِ افگار بگویم   چون زهرهٔ آن نیست که با یار بگویم
هر لحظه روم بر سر آن[3] کوی و غم خویش   دیوانه صفت با[4] در و دیوار بگویم
ـ تو گر چه از غم من خوشدلی کنی، لیکن   کجاست دوست، آنم که با تو غم گویم
ـ گر با تو غمی گویم در خواب کنی خود را   این دردِ دل است آخر، افسانه نمی‌خوانم
ـ گمره شده‌ام، ره سوی جانان ز که پرسم؟   وز هجر بمُردم، خبر جان ز که پرسم؟
برد از دلِ من نقشِ بتان سحرِ دو چشمت   سحری که تو از دل بروی آن ز که پرسم؟
ـ نی طاقت هجر یار دارم   نی قوّت انتظار دارم
ای مه گله‌ای ندارم از تو   از گردش روزگار دارم
جانا، تن همچو موی باریک   از زلفِ تو یادگار دارم
در آب دو دیده از تو غرقم   امّید لب و کنار دارم
ـ گذشت عمر و دمی در رخ تو سیر ندیدم   رسید جان به لب و من به کام دل نرسیدم
چو غنچه تا به تو دل بستم ای بهار جوانی   به هیچ جا ننشستم که جامه‌ای ندریدم
ـ می‌خواستم که روزه گشایم نماز شام   سر بر زد آفتابِ جهانسوز من ز بام
برداشت پرده از رخ و چون روزه فرض شد   بر من نماز صبح به وقت نماز شام
ـ دوش یاران روی ماهِ دلربایی دیده‌ام[5]   جان فدایش، گر چه بهر جان بلایی دیده‌ام
گشت آن ذوقم که چون مرا گفتید[6]، گفت   یاد می‌آید که من روزیش جایی دیده‌ام
ـ پریرویی که من حیران اویم   به جان آمد دل از هجرانِ اویم
بگفتندش فلان مُرد از غمت، گفت   نخواهد مُرد چون من جانِ اویم

۱. کلّیات: همی خواهم تو را بینم، نظر سویی
۲. همان: لطیفه گوییم خسرو، توانی زیست در هجرم
۳. همان: هر شب روم اندر سر آن
۴. همان: چون نشود او، با
۵. همان: دوش من رویِ چو ماه آشنایی دیده‌ام
۶. همان: مست آن ذوقم که دی از حال من گفتند، گفت

چو مُردم تشنه در وادی هجران[1] — چه سود از چشمهٔ حیوان اویم
چو بر خسرو سیاست راند، گفتند — کیی تو[2]، گفت من سلطان اویم
ـ وقت دیدار تو خون آمد و چشمم بر بست — بنگر از دیده غمدیده چه بر می‌بندم
ـ هر دم به خون دیدهٔ خود غرقه می‌شوم — من خون گرفته با تو کجا آشنا شدم
ـ مرا اگر چه به دست بلا فروخته‌ای — هنوز داغ غلامیت بر جبین دارم
ـ گر ز تو بهر کشتنم جرم دروغ می‌نهی — حیف بود ز بهر جان دعوی بی‌گناهیم
ـ رخت[3] ای نازنین که می‌بینم — جان ستاند، چنین که می‌بینم
گفتی از رویم آرزوی تو چیست؟ — آرزویم همین که می‌بینم
نتوان وصف هجر یار شنید[4] — منِ بیچاره بین که می‌بینم
بهرِ روی تو دوست می‌دارم — هر گل و یاسمین که می‌بینم
ـ با ما سر راستی ندارند — این کج‌کُلهان مو پریشان
ـ زبانِ آن پسر ترکی و من ترکی نمی‌دانم — چه خوش‌بودی اگر بودی زبانش در دهان من
ـ خواب ز چشمِ من بشد، چشم تو بست خواب من — تاب نمانده در دلم[5]، زلف تو برد تاب من
تشنه به خون فتنه‌ام بس‌که بخورد خون من — دشمنِ آب دیده‌ام بس‌که بریخت آب من
فتنهٔ چشم تو ستد خوابِ من شکسته را[6] — فتنه چو خواب کم کند، بهر چه برد خواب من
ـ دل در آن زلف‌است عذرش مشنو ای باد صبا — مو به موی او بجوی و بند بند او ببین
ـ در ره عشق از بلا آزاد نتوان زیستن — تا غمش در سینه نبود، شاد نتوان زیستن
دشمنی چون عشق در بنیادِ جان[7] افشرد پای — بر امیدِ صبر بی بنیاد نتوان زیستن
ـ آن گرانی دارم از غمها که با این لاغری — سایهٔ من بر زمین و آسمان آید گران
ـ جانِ من آخر گهی از بیدلان یادی بکن — ور به انصافی نمی‌ارزیم بیدادی بکن
هر شبی ماییم و تنهایی و زندانِ فراق — گر توانی از فرامش گشتگان یادی بکن

---

۱. کلّیات: هجر
۲. همان: که با تو
۳. همان: رویت
۴. همان: نتوان رنج عشق او بشنید
۵. همان: تنم
۶. همان: خواب مرا به عهد تو
۷. همان: دل

ـ مه چو بینم؟ چون ز مه روی تو نتوان یافتن گل چه جویم؟ چون ز گل بوی تو نتوان یافتن
آفتاب ار گم شود در سایهٔ گیسوی تو تا چراغی نبود از روی تو نتوان یافتن[1]
ـ کمترین بازی‌است اندر عاشقی جان باختن در بساط پاکبازی کفر و ایمان باختن
ـ روزگار آشفته‌تر یا زلف تو یا کار من ذرّه کمتر یا دهانت یا دل افگار من[2]
ـ اگر از فروغ رویت بدمد سپیده ناگه گرهی ز زلف بگشا، شبِ ما درازتر کن
وگر از سیاهی شب دل نازکت بگیرد ز عذار طرّه بر کش، شبِ تیره را سحر کن
ـ چه بلاست از دو چشمت نگهی به ناز کردن[3] مژه را گشاد دادن، در فتنه باز کردن
تو بخسب ای ستمگر که مرا چو شمع خو شد[4] همه روز مرده[5] بودن، همه شب گداز کردن
به جفات دل نهادم، بکن آنچه می‌توانی چه کنم نمی‌توانم ز تو احتراز کردن
ـ ای باد بوی یار به این مبتلا رسان چشم مرا[6] ز خاکِ درش توتیا رسان
ما چون نمی‌رسیم بدان آرزوی دل یا رب تو آرزوی دل ما به ما رسان
ـ شب خواب دیدمت به بر خویشتن ولی آن بخت کو که راست شود خواب عاشقان
ـ برداشتن نظر ز نگاری نمی‌توان ور نیز می‌توان ز تو باری نمی‌توان
از چون تو گل چگونه کسی[7] آستین کشد دامن کشیدن از سر خاری نمی‌توان
ـ ز زلفِ تو مگر[8] فتنه بر میان بستن ز من به یک سر مویت همه جهان بستن
دل پر آتشِ من زان به زلف بر بستی که بس عجب بود آتش به ریسمان بستن
ـ دریغ صحبت دیرینهٔ وفاداران خوش آن نشاط و تنعّم که بود با یاران
ـ وقتی[9] اگر به سوختهٔ محنتی رسی بر آتشِ نهفتهٔ[10] او دل سپند کن
دشمن گرت ز پستی همّت لگد زند تو خاکِ راه شو و همّت بلند کن
ـ آستینِ یار و آنگه خون من شاد باش ای طالعِ میمون من

---

۱. کلّیات: این غزل را ندارد
۲. همان: این غزل را ندارد
۳. همان: چشمت نظر نیاز کردن
۴. همان: تو بخسپ خوش که ما را ز غمش چو ...
۵. همان: زنده
۶. همان: در چشم من
۷. همان: گل بگوی که
۸. همان: کمر
۹. همان: روزی
۱۰. همان: درونه

کاری افتاده است با شبها مرا
تو بخسب ای بخت دیگرگون من

ـ صبوحی کرده از مجلس برون آی
بتان را چاشتگه بازار بشکن

ـ گر چه ز خویِ نازکت سوخته گشت جانِ من
سوی تو می‌کشد هنوز این دلِ مهربان[1] من

بس‌که تو شوخ و دلبری، گم شود از دلِ کسی
گرچه که دیگری رود بر تو بود گمان من

ـ گر دهیم به جان امان نزل غم[2] تو عمر من
ور کشیم به رایگان گِرد سر تو جان من

خون دل من آب شد از پی روی شستنش
خواب نمی‌رود هنوز از سر نوجوان من[3]

ـ من خود ز زهر دردِ تو[4] در تلخی جان دادنم[5]
ابرو ترش کرده مرو، ای ترک خشم آلود من

ـ یک‌دم فراموشم نه‌ای گر چه نیاری یاد من
انصاف حسنت می‌دهم با آنکه ندهی داد من

ـ سواره اینک آن سرو روانم می‌رود بیرون
بگیریدش عنان[6]، کز کف عنانم می‌رود بیرون

کمر بگشای، ای کافر که دینم می‌شود غارت
عنان گِرد آر، ای خونی که جانم می‌رود بیرون

ـ چشم است یا رب آنچنان یا خود بلای جان من
جعدست[7] زانسان دلستان یا غارت ایمان من

شوخ و مقامر پیشه‌ای، قتّال و بی‌اندیشه‌ای
خونی[8] چو شیر بیشه‌ای، صیدت دلِ قربان من

هر روز آیم سوی تو، دل جویم از گیسوی تو
کان دل که دارد موی تو، بوده‌است وقتی زان من

از غارتِ خوبان مرا جانی رها شد مبتلا
تو شوخ دیگر از کجا پیدا شدی بر جان من؟

ای گنج دلها هستیت[9]، در قتل چابک دستیت
دردِ من آمد مستیت، دیوانگی درمان من

هجرم بکشت و شوق هم، روزی نگفتی از کرم
چون‌است در شبهای غم، آن عاشق حیران من؟

گفتم بیا در خانه‌ام، بر بوسه ده پروانه‌ام
من عاشق و دیوانه‌ام تا نشنوی فرمان من[10]

با عاشقانِ تنگدل زینسان منه در جنگ دل
آخر بترس ای سنگدل، ز آهِ دل پیران من

خیز ای صبای مشک بو، بر گلرخ من راه جو
حالِ من مسکین بگو در خدمتِ جانان من

ـ چشم را در ملک خوبی شحنهٔ بیداد کن
غمزهٔ خونخواره را بر جاودان استاد کن

---

۱. کلّیات: ناتوان
۲. همان: ره
۳. همان: از پی این جوان من
۴. همان: ز دست هجر تو
۵. همان: کندنم
۶. همان: بگیریدش او
۷. همان: جور است
۸. همان: خونین
۹. همان: مستیت
۱۰. همان: این بیت را ندارد

ناله را هر چند می‌خواهم که پنهان بر کشم
سینه می‌گوید که من تنگ آمدم، فریاد کن

دل به زلفت بستم ار در بندگی در خورد نیست
ای سرت گردم، بگردان گِرد سر، آزاد کن

حسرت رویت هلاکم کرد از بهر خدای
روی بنما و دل درمانده‌ای را شاد کن

من نه‌ام زانها که خواهم از وفایت[1] سر کشید
خواه فرمانِ ستم فرمای و خواهی داد کن

سینهٔ من کوه در دست و بناخن می‌کَنم
آنکه خسرو بود نامم[2]، بعد ازین فرهاد کن

ـ منم و جان و دل خسته و چشمِ پر خون
کس نپرسید که چونی تو و احوال تو چون

بی‌قراری همه بیرون و درونم بگرفت
نه درون است قرارم همه شب نی بیرون

ـ ماهِ هلال ابروی من، عقلِ مرا شیدا مکن
غمزه‌زنان بیرون[3] میا، آهنگِ جان ما مکن

گه زلف سوی رخ بری، گه خال زیر لب[4] نهی
جان دارد آخر آدمی، چندین بلا یکجا مکن

گفتم که از گیسوی تو زنّار خواهم بست، گفت
در کفر اگر[5] صادق نه‌ای، زنّار را رسوا مکن

ـ شدم از دیدنش دیوانه و دل
همی گوید که بار دیگرش بین

ـ جانم بگداز آمد و کو آن همه عشرتها
شبهای دراز آمد و کو آن همه خواب من

ـ گریهٔ چشم من نگر، شور ندارد آب جو
نالهٔ زار من شنو، داد ندارد ارغنون

ز آتش عشق سینه‌ام، سوخته گشت جان من
جان به چه‌سان برون رود، چون تو نمی‌روی برون

ـ هر چند بینمش هوسم بیش می‌شود
روزی درین هوس رود البتّه جان من

ـ آفت زهد و توبه شد تُرک شرابخوار من
یار گر اوست کی بود توبه و زهد کار من

ای چو تویی نخواسته پهلوی من نشین دمی
تا بنشیند از درون آتش انتظار من

رغبت اگر نمی‌کنم ساقی خون خود شوم
مطرب رایگان تو نالهٔ زار زار من[6]

ـ اینها که تو می‌کنی برین دل
از دل نشود به روزگاران

ـ تنگِ شکر چه‌سان بود[7] لب بگشا که همچنین
آبِ حیات چون رود خیز و بیا که همچنین

هرکه بگویدت که گل خنده چگونه می‌زند
غنچهٔ شکّرین خود باز گشا که همچنین

---

۱. کلّیات: جنابت
۲. همان: آنکه نامم بود خسرو
۳. همان: زین سو
۴. همان: پیش لب
۵. همان: کفر هم
۶. همان: زیروار من
۷. همان: تنگ نبات چون بود

هر که بگویدت که جان چون بود اندرون تن؟
یک نفسی بیا نشین در برِ ما که همچنین

ور به تو گویم ای پسر، کت به کنار چون کشم
تنگ ببند هر طرف[1] بند قبا که همچنین

ـ چندانکه در تو بینم چشمم نمی‌شود سیر
چون دیدهٔ گدایان از خوانِ پادشاهان

ـ عجب که یک نفس از جان من روی بیرون
چنین که خوی شدت در میانِ جان بودن

ملامتت نکنم گر جفا کنی، آری
رها نمی‌کندت حسّ مهربان بودن

ـ تو از برای جانی و جان از برای تو
من از برای دردم و درد از برای من

ـ خونی ز چشمم می‌رود، در انتظار کیست این؟
تیری به جانم می‌خلد، از خارخار کیست این؟

دل کز بتانِ بوالهوس آورده بودم باز پس
باری دگر دزدیده کس، بنگر که کارِ کیست این؟

گلگون ناز[2] انگیخته، مشکین[3] کمند آویخته
دل بسته[4] و خون ریخته، چابک سوارِ کیست این؟

ـ بدینسان کز غمت بر خاک دارم هر زمان پهلو
ز آهن بایدم ای سنگدل نه ز استخوان پهلو

تو خوش می‌خسب کز خواب جوانی بس که سرمستی
به هر پهلو که می‌خسبی نمی‌گردی از آن پهلو

ـ خون گریَم ار چه از ستم بیکرانِ تو
هم خاک روبم از مژه بر آستانِ تو

ابرو ترش مکن که شود کُشته عالمی
زین چاشنی که می‌نگرم در کمانِ تو

گفتی که خسرو آنِ من‌است این چه دولت‌است
یعنی منم که می‌گذرم بر زبانِ تو

ـ کس چون کند[5] ز گیسوی همچون کمند تو
جایی که آن کمند بود پای‌بندِ تو

آموخت چشمهای مرا گریه‌های تلخ
دزدیده[6] خنده‌های لبِ نوشخندِ تو

ـ تو آگه نی و من با تو بدینسان عشق می‌بازم
که خود را گه‌گهی دشنام گویم از زبانِ تو

ـ ای تو به جای جان مرا، نیست کسی به جای تو
عمر اگر وفا کند، جان من و وفای تو

ـ باد بر آستانِ تو خاک همه[7] وجود من
تا به طفیلِ آستان بوسه زنم به پای تو

از حسدِ خیال تو با دلِ خود به حیرتم[8]
گلخنیی چرا کشد هودجِ کبریای تو

ـ نیست گمان غمت چون که به بازوی من
گوشه گرفتم ولی، گوشهٔ ابروی تو

---

۱. کلّیات: ببند بر میان
۲. همان: انار
۳. همان: گیسو
۴. همان: خسته
۵. همان: جهد
۶. همان: در دیده
۷. همان: شده
۸. همان: غیرتم

ـ آیینِ تو جان[1] بردن است، ای چشمِ شهری[2] سوی تو / خوی تو مردم کُشتن است، ای من غلامِ خوی[3] تو

گر من نمانم، ظن مبر کز کوی تو دامن کشم / با باد همراهی کند خاکِ من آید سوی تو

ـ نیست امید کز توام یک گل بخت بشکفد / عمر بباد می‌دهم بیهده در هوای تو

ـ دل ز من بستانی و گویی نمی‌دانم که برد / این چنین یکبارگی هم جانِ من نادان مشو

ـ گفتی که بدین زاری از بهر که می‌میری / والله که برای تو، بالله که برای تو

ـ آن کیست که می‌آید صد لشکر دل با او / درویشِ جمالش ما، سلطان دل ما او

بی صبح شبی خواهم کو را غم خود گویم / من گریَم[4] او خندد، تنها من و تنها او

ـ عاشق و دیوانه‌ام، سلسلهٔ یار کو / دل ز تب غم بسوخت[5]، شربتِ دیدار کو

عشق چو روی آورد، گر تو غم جان خوری[6] / دوستی جان بود، دوستی یار کو

آه که رویی چنان، روزی این چشم نیست / دیده بی‌خواب هست، دولت بیدار کو

ـ بپرس این ناتوان را، پیش از آن دم[7] / که پرسی خلق را کان ناتوان کو

به دل گویم که اینها[8] خواهَمَش گفت / چو او پیشِ نظر آید، زبان کو

ـ خواهید تا چو من نشوید از بلای عشق[9] / در من نگه کنید و ببینید سوی او

ـ ای خال و خط و زلف تو آرایش دیده / گر دیده بسی دیده و مثل تو ندیده[10]

در عشق تو بدنامم و از وصل تو محروم / گرگ دهنِ آلودهٔ یوسف ندریده

رفتن به چه ماند به خرامیدن طاووس / دیدن به نگه کردن آهوی رمیده

هر لحظه به سویم کند از غمزه اشارت / جان می‌طلبد از من غمدیده به دیده

دنبال خودم می‌کشد آن نرگس جادو / فریاد از آن نرگس دنباله کشیده

تا صبح سخنِ بوالعجبم می‌شنواند / خسرو به همه عمر نصیحت نشنیده

ـ ای که در دیده درونی و در آغوش نه‌ای / هم به یادِ تو که یک لحظه فراموش نه‌ای

---

۱. کلّیات: دل
۲. همان: خلقی
۳. همان: روی
۴. همان: گویم
۵. همان: سینه ز هجران بسوخت
۶. همان: آه که دعوی عشق، پس غم جان چون بود
۷. همان: پیشتر زانک
۸. همان: که غمها
۹. همان: هجر
۱۰. همان: این غزل را ندارد

گر به آغوش بریزند گل اندر برِ من
آن همه خار بود چون تو در آغوش نه‌ای
ـ سر آن دو چشم گردم که چو هندوان رهزن
همه را ز نوک مژگان زده بر جگر کناره
ـ من که به نامش کمم[1]، وصف جمالش بگوی
غرقهٔ یک قطره را غوطه به دریا مده
ـ از غمزه پیش چشم صفی برکشیده
ملک جهان بگیر که لشکر کشیده
ـ بیا شبی برِ من سرخوش از شراب شده
که بهر نقل تو دارم دلی کباب شده
بسانِ طفل کز آواز خوش به خواب رود
ز آه و ناله من بخت من به خواب شده
ـ ای فراق تو یار دیرینه
غمِ تو غمگسارِ دیرینه
درد تو میهمانِ هر روزه
داغِ تو یادگارِ دیرینه
غرق خونم که می‌خلد هر روز
بر دلم خارخارِ دیرینه
گاه گاهی خرامشی نکنی
بر سرِ خاکِ یارِ دیرینه
چندگاهی خلاص یافته بود
جانم از کار و بارِ دیرینه
وه که باز آمدی و خسرو را
بردی از دل قرارِ دیرینه
ـ دیریست کای گلبرگ تَر بر روی من خندان نه‌ای
هستی جوان[2] و خوبرو، زان در وفا چندان نه‌ای
زلف دو تاهت چیست این، زیر کلاهت چیست این؟
چتر سیاهت چیست این، گر بر دلم سلطان نه‌ای؟
چون در تو می‌دارم نظر، از چیست زینسان چشم تر
آخر ندانی اینقدر، زانگونه هم نادان نه‌ای
زین پیش بودی هم‌نفس، اکنون نمی‌بینم[3] به کس
خسرو همان بنده‌است و بس، تو آنکه بودی آن نه‌ای
ـ ای از گل تو ما را در دیده خار مانده
وز خار[4] غمزهٔ تو جانم فگار مانده
تا بو که چون تو ماهی بینم به طالعِ خود
هر شب به گریه چشمم انجم[5] شمار مانده
تن موی گشت و گه گه زان می‌کنم عزیزش
کز زلفِ توست ما را این یادگار مانده
ـ قصد جانم می‌کنی چون دشمنان
دوست می‌دارم تو را با این همه
در بناگوش تو سر در کرده زلف
کُشتن ما می‌کند تلقین همه
ـ ای غمزهٔ خونریز تو خونم به افسون ریخته
افسونِ چشمِ ساحرت[6] زینگونه در خون ریخته

---

۱. کلّیات: کتم
۲. همان: لطیف
۳. همان: نمی‌مانی
۴. همان: وز نوک
۵. همان: اندر
۶. همان: کافرت

هرکس‌که باشد[1] یار تو، حیران شود[2] در کار تو ‌‌ ‌ ای زیر لب گفتار تو در باده افیون ریخته
دلِ آبرویم چندگه می‌داشت از عزّت نگه[3] ‌ ‌ ‌ آن را دو چشم رو سیه در راهت اکنون ریخته[4]
ای کرده خسرو را زبون، حالش نپرسیده[5] که چون ‌ ‌ ‌ خون کرده دل را از درون، وز گریه[6] بیرون ریخته
ـ از خطت مشک بر اطراف سخن بیخته‌ای ‌ ‌ ‌ یا بنفشه است که در دامن گل ریخته‌ای
بر رخت زلف گرانبار چرا افتاده است؟ ‌ ‌ ‌ گر نه از هر خمِ مویی دلی آویخته‌ای
ـ از تو هر روز گرفتار بلای دگرم ‌ ‌ ‌ تو چه دانی، که بدین روز گرفتار نه‌ای
ـ رویت درون پردهٔ و صد پرده چاک ازو ‌ ‌ ‌ خرّم کسی که روی خود از او نموده‌ای
ـ ای عشقت آتشی به همه شهر در زده ‌ ‌ ‌ وان آتش از درونهٔ من شعله در زده
تو تیغِ جور بر سرِ من می‌زنی و من ‌ ‌ ‌ آیم همی به کوی تو هر روز سر زده
ـ ای شوخ[7] هر کجا لب خندان گشوده‌ای ‌ ‌ ‌ از دل بسا گره که به دندان گشوده‌ای
آبِ حیات می‌گذرد[8] بر زبان تو ‌ ‌ ‌ گویی دهانِ[9] چشمهٔ حیوان گشوده‌ای
ـ تو هیچ گاه ندیده‌ای به چشم نیک مرا ‌ ‌ ‌ منت به جان ز پیِ چشمِ بد دعا کرده
ـ سر پر[10] خمار، شب به کنار که بوده‌ای؟ ‌ ‌ ‌ لبها فگار، همدم و یار که بوده‌ای؟
ما را ز اشک صد جگرِ پاره در کنار ‌ ‌ ‌ ای[11] پارهٔ جگر به کنار که بوده‌ای؟
با چشمِ آهوانه که شیرت[12] کند شکار ‌ ‌ ‌ ای آهوی رمیده شکار که بوده‌ای؟
ـ منم امروز ز روی چو تو یاری مانده ‌ ‌ ‌ بادهٔ عیش ز سر رفته خماری مانده
رفته از پیش نظر نقشِ نگاری و مرا[13] ‌ ‌ ‌ بر رخ از خونِ جگر نقش و نگاری مانده
بوستانی که درو جز گل بی‌خار نبود ‌ ‌ ‌ چون توان دید گلی[14] رفته و خاری مانده

---

۱. کلّیات: تا هر که باشد ‌ ‌ ‌ ۲. همان: بیخود شود
۳. همان: ای آنکه گردون چندگه می‌داشت در خونم نگه
۴. همان: زین هر دو چشمِ روسیه شد اینک اکنون ریخته
۵. همان: هرگز نپرسیده ‌ ‌ ‌ ۶. همان: دیده
۷. همان: تو شوخ ‌ ‌ ‌ ۸. همان: می‌رودَت
۹. همان: رهِ‌آب ‌ ‌ ‌ ۱۰. همان: سر در
۱۱. همان: تو ‌ ‌ ‌ ۱۲. همان: شیران
۱۳. همان: نگارِ زیبا ‌ ‌ ‌ ۱۴. همان: که گل

خلق گویند که چونی ز فراقش خسرو؟[1] / چون بود بلبلِ نالان[2] ز بهاری مانده

ـ شهری است معمور و درو از هر طرف مه پاره‌ای / مسکین دلم صد پاره و در دست هر مه پاره‌ای

هر کس که با او می‌کند دعوی حسن از نیکوان / باید ز سروش قامتی، وز برگ گل رخساره‌ای

وصفش تعالی الله چسان گویم من آزرده جان / آن تن چو سیم و اندران، آن دل چو سنگ خاره‌ای[3]

آن مه برآید هر زمان از طرفِ بامِ دیگران[4] / هرگز نشد بخت مرا[5] طالع چنین سیّاره‌ای

او کافری مردم کُشی، شوخی بلائی آفتی / من بیدلی سرگشته‌ای، از خانمان آواره‌ای[6]

ـ شانه چرا به مو رسدت، وه که ارّه باد / بر فرقِ آنکه بهرِ تو این شانه ساخته

ـ گذشت از شب[7] درازی شبم، ترسم که ناگاهان / درین شبهای بی‌پایان شوم یک روز صد ساله

ـ دل را روا کن حاجتی[8]، ای راحت جانِ همه / با ما چنین تلخی مکن، ای شکّرستان همه

زانروی چون مهتابِ شب، یکدم نکردم خواب خوش / از تو نخوردم آبِ خوش، ای آبِ حیوان همه

ـ ای صد شکست زلف تو را زیر هر خَمی / وز درهمیش[9] مانده به هر گوشه درهمی

مویی شدم در هجر تو گر گویی اینقدر / کاین از پیِ من است، نگنجم به عالمی

جانا، دگر به پرسش[10] بیماریم میا / ترسم که در دل آیدت از دیدنم غمی[11]

چون درد کهنه در دلِ من یادگارِ توست / روزی مباد[12] دردِ مرا هیچ مرهمی

گر بی تو در بهشت برندم، زنم ز آه / آتش در آن بهشت که گردد جهنّمی

ـ ای چهرهٔ زیبای تو رشک بتانِ آزری / هر چند وصفت می‌کنم، در حسن از آن زیباتری

هرگز نیامد در نظر صورت[13] ز رویت خوبتر / شمعی[14] ندانم یا قمر، فرزند آدم[15] یا پری

آفاق را گردیده‌ام، مِهر بتان ورزیده‌ام / بسیار خوبان دیده‌ام، امّا تو چیزی دیگری

---

۱. کلّیات: که بی او به چه سانی خسرو
۲. همان: مسکین
۳. همان: این بیت را ندارد
۴. همان: زینسان که ماه عارضش شد آفتاب دیگران
۵. همان: به بخت ما نشد
۶. همان: این بیت را ندارد
۷. همان: از حدّ
۸. همان: جانا، روان کن راحتی
۹. همان: وز هر خمیش
۱۰. همان: گر جان رود تو پرسش
۱۱. همان: نمی
۱۲. همان: یا رب
۱۳. همان: نقشی
۱۴. همان: شمسی
۱۵. همان: حوری ندانم

عالَم همه یغمای تو، خلق جهان[1] شیدای تو / آن نرگس رعنای تو، آورده رسم[2] کافری
ای راحت و آرام جان، با قدّ چون سروِ روان / زینسان مرو دامن کشان، کآرام جانم می‌بری
خسرو غریب است و گدا، افتاده در شهر شما / باشد که از بهرِ خدا سوی غریبان بنگری

ـ ای کاش مرا با تو سر و کار نبودی / تا دیده و دل هر دو گرفتار نبودی
شرمنده نبودی اگر از ریختنِ خون / زینسان سر زلفِ تو[3] نگونسار نبودی

ـ به فراغِ دل زمانی نظری به خوبرویی[4] / بِه از آنکه چتر شاهی همه عمر های و هویی
نفسم به آخر آمد، نظرم ندید سیرت / به جز این نماند ما را هوسی و آرزویی[5]
به خدا که رشکم آید به رخت ز چشم خود هم / که نظر دریغ باشد به چنان لطیف رویی
مکن ای صبا مشوّش، سر زلف آن جوان را[6] / که هزار جانِ خسرو به فدای تارِ مویی

ـ بهاری این چنین خرّم، مرا آواره‌دل جایی / من و کنج غم و هرکس به باغی و تماشایی
ز هجران خون همی گریم، نروید جز گیاهِ غم / چنین ابری معاذالله اگر بارد به صحرایی

ـ به خاری کز جفایت می‌خلد در سینه خرسندم / اگر از نخل بالایت نمی‌ارزم به خرمایی
کبابِ خامِ سوزم را حریفی چاشنی داند / که‌از سوز جگر روزی چو من پخته‌است سودایی

ـ ای رفته در غریبی، بازآ که عمر و جانی / یا خود چو عمر رفته باز آمدن ندانی؟
در راه تو بمیرم، گر چه تو را نبینم / باری خلاص یابم از ننگ زندگانی
رفتی و از فراقت[7] بر لب رسید جانم / باشد[8] که زنده یابی، باز آی اگر توانی

ـ گفته‌ای من باشم اندر سینه‌ات یا جان تو / شرم بادت خویش را با جان برابر می‌کنی

ـ تو مست خواب چه دانی که تا چه می‌گذرد / بر آن دلی که به شبهای تار می‌گذری

ـ ای ز غبارِ توسنت[9] یافته دیده روشنی / چند به ناز و سرکشی کرده[10] هلاک من تنی
وه که ز آتشِ غمت دود[11] برآمد از دلم / یار نه‌ای تو فتنه‌ای[12]، دوست نه‌ای تو دشمنی

---

۱. کلّیات: خلقی همه
۲. همان: کیش
۳. همان: آن زلف نگون تو
۴. همان: ماهرویی
۵. همان: جستجویی
۶. همان: آن پریوش
۷. همان: رفتی و ز آرزویت
۸. همان: مانا
۹. همان: خنگِ تو
۱۰. همان: چند به شوخی و خوشی گِرد
۱۱. همان: ز شوق چون تویی دود
۱۲. همان: خوب نه‌ای تو آفتی

باده خورد به[1] دامنم، پاک کن آن دهان و لب / تا نکنیم بعد ازین[2] دعوی پاک دامنی
دعوی مهر وانگهی بر دلِ ریش خنده‌ها[3] / ریش دل است[4] آخر این، چند نمک پراکنی

ـ در دیده خیال خواب داری / بر لب اثر شراب داری[5]
ترّی خطّت به حال[6] خویش است / هر چند در آفتاب داری
خونریز که گر بپرسدت کس / در هر مژه صد جواب داری
گفتی کنمت به غمزه بسمل / بسم الله اگر شتاب داری

ـ سمن داری به زیرِ سبزه یا خود یاسمن داری / رخی داری به از هر دو، نه آن داری نه این داری[7]
ز غمزه می‌کشی ناوک، ندانم بر که خواهی زد / جنیبت تند می‌رانی، ندانم با که کین داری
از آن زلف و دهان خوش سلیمانی مکن دعوی / که هم دیوت به فرمان است و هم انگشترین داری
به زلف کافرت دارم دل مؤمن[8] مزاج خود / به زنّاری بدل کردم همه اسبابِ دینداری
تو را چون آب‌حیوان عارض و ما پیش[9] تو مرده / چه حاصل از چنان عارض[10] که ما را این چنین داری
خطِ سبز از پر طاووس می‌سازد مگس رانت / رها کن تا مگس رانم که در لب انگبین داری
لب شیرین به خسرو ده، مبادا خط فروگیرد / شکر در کامِ طوطی نِه، که زاغان در[11] کمین داری

ـ ای بی‌غم از دل من، بسیار شد جدایی / چون من ز پا فتادم با من چرا نیایی[12]
دانی[13] چگونه باشد شبهای دردمندان / آنکس که خفته روزی بر بستر جدایی
نزدیک شد که جانم از ضعفِ غم بر آید[14] / ای دستگیرِ جانها، آخر بگو کجایی؟

ـ صبا آمد ولی بویی از آن گلزار بایستی / چه باشد بوی[15] گل ما را، نسیم یار بایستی
ز خوبی آنچه باید نازنینان را همه داری / و لیکن از وفا خالی بر آن رخسار بایستی

---

۱. *کلّیات*: می بخورو و به
۲. *همان*: تا نکنم از این سپس
۳. *همان*: بر دل خسته رخنه‌ها
۴. *همان*: ریش من است
۵. *همان*: بر لب اثر شراب داری / وز غمزه خیال خواب داری
۶. *همان*: به جای
۷. *همان*: هم این داری، هم آن داری
۸. *همان*: کافر
۹. *همان*: آب حیوان روی و عاشق پیش
۱۰. *همان*: چه سودم از چنین رویی
۱۱. *همان*: زاغ اندر
۱۲. *همان*: شادی به رویت ار چه بر غم کنان نیایی
۱۳. *همان*: داند
۱۴. *همان*: در حسرت جمالت جانم به لب رسیده
۱۵. *همان*: چه باشد از بوی

- مرا جان در وفاداری بر آمد　　هنوز اندر حقِ من بدگمانی
- رفتار توست آفت جانها غریب نیست　　کز زلف، پای خویش به زنجیر می‌کنی
- به عشوه عیش مرا تلخ می‌کنی هر دم　　مکن که خو شودت این چنین به بدخویی
من که از خود بر تو غیرت می‌برم　　چون توانم دیدنت با دیگری
- من بیمار را گفتی که زود آیم به بالینت　　طبیب من، از آن ترسم که دیر آیی و جا بینی
- دعای بد نخواهم کرد لیکن این‌قدر گویم　　که یا رب مبتلا گردی چو من روزی به هجرانی
- غلام طرّهٔ مرغول هندوانهٔ اویم　　که هست هر خمی از موی او شکنجهٔ جانی
- نیست دلی که هر دمش آفتِ دین نمی‌شوی　　مهر فزون نمی‌شود تا تو به کین نمی‌شوی
می‌نگری در آینه، من ز قرار می‌شوم　　گر چه تو نیز می‌شوی، لیک چنین نمی‌شوی
- چو خواهی از پی نامم زبان بگردانی　　هزار بار زبان در دهان بگردانی[1]
خوش آن زمان که بری نام عاشقان، وانگه　　که نام من به لب آید، زبان بگردانی
سواره می‌روی و تسیرِ آه می‌بارد　　تو آن نه‌ای که ازینها عنان بگردانی
غلام اویم[2] و گر بینی آن رخ، ای زاهد　　غلام تو شوم ار چشم از آن بگردانی
- بر سر کوی تو دانم که سگان بسیارند　　نیک بنمای وفادارتر از من دگری
شرمسارم زگران جانی خود زانکه نماند　　بر سر کوی تو بسیارتر از من دگری
- نفسی به آن نگاری گذرد به شادمانی　　مفروش آن نفس را به حیاتِ[3] جاودانی
مکن ای امام مسجد، من رند را ملامت　　تو به شهرِ می‌پرستان نرسیده‌ای، چه دانی؟
- گر ز جا می‌روی از آینه دیدن چه عجب　　عجب این است که چون باز به جایی آیی
- ای غنچه را بربسته لب، شکل و دهان چون تویی　　چون لاله خون کرده دلم سروِ روانِ چون تویی
روزی منِ دیوانه‌وش، بر باد خواهم داد جان　　دستِ تظلّم در زده اندر عنانِ چون تویی
آن‌دل که رفت از دست‌من، گفتم‌که داند[4] تا چه شد؟　　من صد گمانِ بد برم، او میهمانِ چون تویی
اندازهٔ خسرو بود[5] کآید بر آن لب ذکر او　　یعنی که نامِ چون منی، بس بر زبان چون تویی

---

۱. کلّیات: چو لب زنی به می و در میان بگردانی / من آن شراب نگویم که جان بگردانی
۲. همان: رویم
۳. همان: لذّتش را به حیات
۴. همان: گفتم نداند
۵. همان: گر هر زبان خسرو بود

ـ مست آمده‌ای باز مهمان که بودی؟ دانم شکری، در شکرستان که بودی؟
ای یارِ جدا مانده، دلِ تنگِ که جُستی؟ ای یوسفِ گم گشته به زندان که بودی؟
جانِ دگری، در تنِ نالان که رفتی؟ کانِ نمکی بر دل بریان که بودی؟
می دوش کجا خوردی و ساغر به که دادی؟ در ظلمتِ شب چشمهٔ حیوانِ که بودی؟
آراسته و مست در آغوشِ که خفتی این بخت کرا بود و به فرمان که بودی؟
جعدت که کشیده‌است و لبت را که گزیده‌است؟ پیشِ که نشستی شب و مهمانِ که بودی؟

ـ مرا تا چند از[1] خود دور داری؟ دلم زار و تنم رنجور[2] داری
روا باشد که با آن رویِ چون شمع شبِ تاریک ما بی نور داری
میان داری چو زنبورانِ کافر مژه کافرتر از زنبور داری
ـ افسوس بود جور تو بر هر دل و جانی من دانم و من قدر جفایی که تو داری
ـ ای ز رویت چشم و جان[3] را روشنی زلف مشکن تا دلِ من نشکنی
گفتی ایمن شو که من زانِ توام عهد تو بد عهد[4] و آنگه ایمنی
چیست کز دستم نمی‌نوشی شراب؟ روشنم شد تشنهٔ خونِ منی
ـ نکردی رد سؤالِ بوسه هرگز گدایی در دلم شیرین تو کردی
نه مردِ عشق بودم من، و لیکن مگس را طعمهٔ شاهین تو کردی
مرا این ماجرا از دیده با توست چنینم بی‌دل و بی‌دین تو کردی
ـ جان می‌رودم برون، غم نیست غم نیست که تو درون جانی
دود از دل عاشقان بر آورد حسن تو ز آتشِ جوانی
هر شب منم و خیال زلفت شبهای دراز پاسبانی
من دانم درد جان به عشقت هر چند تو قدر آن ندانی
از دوستیِ تو ناتوانم ای دوست بپرس اگر توانی

---

۱. کلّیات: مرا چند آخر از
۲. همان: دلم را در هم و رنجور
۳. همان: چشمِ جان
۴. همان: عید بر عمر است

- تا داشت دلم طاقت[1]، بودم به شکیبایی
چون کار به جان آمد، زین پس من و رسوایی
امروز که جان دارم، بخشودنیم جانان
چون جان بدهیم فردا آنگاه ببخشایی[2]
در زاویهٔ محنت دور از تو چو رنجوران
تنها منم و آهی، آه از غم تنهایی
گفتی که شکیبا شو تا نوبتِ وصل آید
تو پیشِ نظر، وانگه امکان شکیبایی!
- او بد کند ز شوخی من جز نکو نگویم
چون گویم اینکه بر من بد می‌کند نکویی
- یک ره تو را نبینم، پس پیش تو بمیرم
من بیش ازین ندارم در عالم آرزویی
- تنِ من چو مومَ از آتش، بگداخت در فراقت
سر آن کرشمه گردم چو به کشتنِ من آیی
- به دلم چو سنگ خارا تو هنوز همچنانی
نفروشم آن نفس را به حیات جاودانی
- ای قامتت چون شاخِ گل، از برگ گل خندان‌تری
چون لالهٔ تر نازکی، چون سبزهٔ[3] بستان تری
گل داشت لختی[4] بوی تو، آمد به دعوی سوی تو
از آفتابِ روی تو، شد خشک با چندان تری
گفتِ منّت بادِ وزان، در جورِ تو من لب گزان[5]
خوبی و رعنایی از آن، هر روز بی‌فرمان‌تری

رباعیّات

- یا رب به در تو عذرخواه آمده‌ام
وز فعل بد خود به پناه آمده‌ام
زانجا که سپید کاری رحمت توست
بپذیر مرا که رو سیاه آمده‌ام
- هر چت برسد به که ز یزدان دانی
عیب است که لطفِ خلق احسان دانی
هر چیز که سلطان دهدت از حق دان
نی آنکه حقت دهد ز سلطان دانی
- هر کس که به ظلم کردن آموخته شد
از ناوک مظلوم دلش دوخته شد
پروانه که بر شمع زد افروخته شد
بر سوختگان هر که بزد سوخته شد
- ای برده به چرخ رایت والا را
وی بندهٔ خود کرده جم و دارا را
چون تو کف دست خویش دریا سازی
یک دم چو کف دست کنی دریا را
- ای گاه شکار کردنت شیرِ ژیان
شد جانب تو ز نیستان نعره زنان

---

۱. همان: تا داشت به جان طاقت
۲. کلّیات: این بیت را ندارد
۳. همان: سرو
۴. همان: وقتی
۵. همان: گفت منت آید گران، وز همچو من تو بر کران

چندان تیرش به تن نشاندی به نشان — کو بار دگر شد به نیستان پنهان

ـ آیینه مبین و روی چون ماه ببین — آن فتنهٔ جانِ من گمراه ببین

جز سوی تو من نخواهم دیدن — تو خواه ببین سوی من و خواه مبین

ـ بین تا به دلم زان بت بدخو چه گذشت — او کی داند که در دلم زو چه گذشت

تیر افکن را ز دردِ آهو چه خبر — آهو داند که در دل او چه گذشت

ـ چشم تو و چرخ هر دو در یک ستم‌اند — قدّ تو و سرو هر دو با یک قدم‌اند

زلف تو و مشک هر دو از یک خون‌اند — خطّ تو و نافه هر دو از یک شکم‌اند

ـ در هجر تو جانا دلم از صبر تهی‌است — وین واقعه را چاره نمی‌دانم، چیست

بر مردن من بی تو جهانی بگریست — گر دریابی، هنوز هم بتوانم زیست

ـ زین سان که اسیر و مبتلایم بی‌تو — باری به جهان زنده چرایم بی‌تو؟

هرگز تو نپرسی که کجایی بی من؟ — من نیز ندانم که کجایم بی‌تو

ـ گفتی که فلان ز ما چو تنها ماند — شاید که دلش به جای خود وا ماند

زین‌گونه که خون دل رواناست ز چشم — خود گوی که دل چگونه بر پا ماند؟

ـ سنبل ز خطِ مشک طرازش بشکست — مشک از شکنِ جعد درازش بشکست

نامد چو رخش اگر چه گردون مه را — هرگاه تمام کرد و بازش بشکست

ـ ای دل که حجاب صبر بشکافته‌ای — تنهایی من دیده از آن تافته‌ای

شب تیره و یار دور و مونس کس نه — ای هجر بکش که بی کسم یافته‌ای

ـ هر دم ز توام هزار بیداد آید — یادت نه گهی از من ناشاد آید

در انگشت دست چو ریسمان بربندم — لاغر تن خود تا ز منت یاد آید

ـ هر قطره که از دیده به ره می‌فکنم — دُرّی‌است که در پای تو مه می‌فکنم

گفتی که بیفکنم سرت را از تیغ — من خود ز برای این کُلَه می‌فکنم

ـ حالم به نگار ماه، رو بنمایید — یا خود به من آن رویِ نکو بنمایید

دل دادم و او را ننمودید به من — چون جان بدهم مرا به او بنمایید

ـ هجرش غم و گریه‌ای که بر من بگماشت — دل پاره و دیده کور کرد و نگذاشت

ای دیده هنوز روی او خواهی دید — وی دل تو هنوز دوستش خواهی داشت

ـ جانا به خوشی عیش مدامت بادا — خون دل من بادهٔ جامت بادا
می گر چه ز نیکویی حلالت بادا — بی ما که همی خوری حرامت بادا
ـ در سلک بستان دگر آن درّ خوشاب — می‌رفت خرامان و خوش و مست و خراب
گفتم‌که تو را به خواب دیدم امشب — خندید که لاف عاشقی وانگه خواب
ـ از آرزوی دیدنت ای مایهٔ ناز — بر هم ننهم هیچ شب این دیدهٔ باز
فریادکنان تا به سحر بیدارم — فریاد ز بیداری شبهای دراز
ـ تا کی دل من ای صنمِ عربده‌باز — داری به جفا سوختهٔ ناز و نیاز
هر روز چو سالی‌است مرا بی‌تو و من — نزدیک به مرگ با چنین عمر دراز
ـ ای شیوهٔ تو ز بنده دوری کردن — گوییم همی صبر ضروری کردن
آیینه ببین و خود بگو کز چو تویی — اندازهٔ من بود صبوری کردن
ـ هرچند که از تو صدجفا خواهم دید — هم در تو به صدگونه رضا خواهم دید
تا دل باشد همین تو را خواهم خواست — تا دیده بود همین تو را خواهم دید
ـ من شادی وصلت به جهان بستانم — ور غم دهیَم نیز به جان بستانم
فرمان دادی که جان ده و بوسه ستان — فرمان برم این بدْهم آن بستانم
ـ یاد آیدت آن مهر و وفاداریها — وندر حق من به لطف غمخواریها
اکنون به تصوّر چنان یاریها — ماییم و شب دراز و بیداریها
ـ یاری که وفاش راه در سینه نکرد — جز با دل مهربان من کینه نکرد
بی‌هیچ گنه نظر ز ما باز نگرفت — یادی ز حق صحبت دیرینه نکرد
ـ نی بختِ مساعد و نه دولت بر کار — نه دل به کف و نه یار فرمان بردار
باید نه یکی، هزار چشمِ خونبار — تا بر من و روزگار من گرید زار
ـ تا بر سر کوی نیکوان راه من است — جان و دل و دیده هر سه بدخواه من است
کس نیست که بر من بوَدش دلسوزی — دل سوزم اگر هست همین آه من است
ـ آن نمک بر دلِ ریش آمد باز — آن روز که بلا رفت پیش آمد باز
خورشید سوی ذرّه خویش آمد باز — آن سخت گمانِ سست کیش آمد باز
ـ ما را صنما جان به وفای تو بماند — سر در هوس سجده پای تو بماند

هرجا که دلی هوای خود راند و گذشت
الاّ دل من که در هوای تو بماند

ـ هوشم نه موافقان و خویشان بردند
این کجکُلَهان مو پریشان بردند

گویند که دل چرا به خوبان دادی
بالله که من ندادم، ایشان بردند

ـ با تو نرسد دعویِ یاری کس را
زیرا که به کس می‌نشماری کس را

دل می‌دهدم که دوستت می‌دارم
یعنی که تو نیز دوست داری کس را

ـ نی در دل تو هوای یاری خیزد
نی آرزوی بوس و کُناری خیزد

خاک ره تو شدم به بادم دادی
اندیشه نکردی که غباری خیزد

ـ صد بار بگفتم ای دلِ خواری دوست
کآمیختن تو با جوانان نه نکوست

اکنون خون خور مگو که یارم بدخوست
کز توست هر آنچه بر تو آید نه ازوست

ـ عمری به غم تو یار ضایع کردم
و اندیشه درین شمار ضایع کردم

بر بوی گلی که از تو ما را بشکفت
افسوس که روزگار ضایع کردم

ـ هر چند که کار عشق در هم کاری‌است
هم بِهر رخت نه جان من کم کاری‌است

با آنکه نبود هیچ کاری به میان
بدنام شدن با چو تویی هم کاری‌است

ـ هر چند که خواستم نسپارم دل
البتّه ستد یکی جفاکارم دل

شهر دهلی و خوبرویان بسیار
دیوانه شدم چند نگه دارم دل

ـ هر مشغله کاین دل غمین می‌کندم
بدخواه به طعنه شرمگین می‌کندم

نی من به هوس همی شوم دیوانه
چیزی است درین دل که چنین می‌کندم

ـ جانم همه فتنه از خیالت دارد
چشمم همه خونابه ز خالت دارد

ما را غم دیده نیست از گریه و لیک
بر ما حق دیدن جمالت دارد

ـ یاری که به چرخ ازو فغانم برود
یک دم چه شود گر ز تهانم برود

ترسم که نفس به ناگهانم برود
نامش به زبان ماند و جانم برود

ـ جانا محل تو ماه نتواند داشت
کس بی تو عنانِ آه نتواند داشت

دل را به فنا نهم چو رفتی تو از آنک
جان جای تو را نگاه نتواند داشت

ـ یاری که از اوست سینه سوزی ما را
ننواخت شبی به دلفروزی ما را

زو خود نتوان یافت مرادی، بین
کز تهمت نیز، نیست روزی ما را

- چون دیده به فتنه رهنمون می‌آید / ناچار دل خسته زبون می‌آید
از خاکِ درت پُر نکنم رخنهٔ چشم / کآفت همه زین رخنه درون می‌آید
- شمع از دل عاشقان نشان می‌آرد / جان از سر سوز در میان می‌آرد
خوش می‌سوزد و لیک عیبش این است / کو سوزشِ خویش بر زبان می‌آرد
- خواهی ز فراق ناتوان دار مرا / خواهی به وصال شادمان دار مرا
من هیچ نگویم که چه‌سان دار مرا / هرگونه که خواهی آنچنان دار مرا
- دل از همه بر کنم ز بالای تو نی / ترک همه کس کنم ز غمهای تو نی
آن لحظه که دیده را به پای تو نهم / بر دیده نهم منّت و بر پای تو نی
- دل در شکنِ زلفِ دوتای تو بماند / جان نیز چو ذرّه در هوای تو بماند
هرکس سر خود گرفت ورفت از کویت / الاّ سر من که زیر پای تو بماند
- بگداختم از غصّهٔ پیراهن تو / وز رشک گریبان و لبِ دامن تو
کاین بوسه همی دهد قدمهای تو را / و آن دست کند همیشه در گردن تو[1]
- هر روز به کار عشق شوریده‌تریم / یا رب که چه رسوا شدهٔ در بدریم
صد جامه کنیم پاره در بدنامی / یک پیراهن به نیک نامی ندریم
- هرگز نشدم ز وصلِ کس روزی شاد / کو بر دل من داغ فراقی ننهاد
با هر که در آمیختم از من ببرید / جز غم که هزار آفرین بر غم باد
- ای تُرک چو تو کمانکشی آغازی / دل را هدف خدنگ خود می‌سازی
دانی ز چه می‌رود خدنگت نالان / کز خویشتنش دور همی اندازی
- ای تقوی و زهد، نیستی در خور ما / وی تهمت نام و ننگ، دور از بر ما
ای عشق بریز باده در ساغر ما / وی عقل برو که تو نداری سر ما
- ایّام وصال و موسم دلداری / بگذشت و دلم بماند در غمخواری
شبها که به وصل یار بودم بی‌خواب / خوابی بوده است گویی آن بیداری
- ای از تو مرا امید بهبودی نی / با من تو چنانکه پیش از این بودی نی

۱. نسخهٔ خطی شمارهٔ ۴۵۹۳ آستان قدس رضوی: و آن را همه سال دست در گردن تو

می‌دانستم که عهد و پیمان مرا / بر هم شکنی ولی بدین زودی نی

ـ هر گه که دلم ز هجر فریاد کند / باد آید و از توام شاد کند

با این همه رشک بمیرم کآخر / بوی تو چرا همرهی باد کند؟

ـ چشم از رخ تو جای دگر نتوان برد / سودای تو از سینه به در نتوان بُرد

بی‌روی تو می‌برم به سر عمر عزیز / ضایع‌تر ازین عمر به سر نتوان برد

ـ آباد کن از نشاط ویرانهٔ عمر / خوش کن ز طرب مجلس مستانهٔ عمر

پیمانه ز باده پر کن ای عمر عزیز / زان پیش که پر کنند پیمانهٔ عمر

[۶۶۴]

خان اعظم

موسوم به عزیز کوکه، ابن شمس الدّین اتکه خان است. به فهم و فطانت و به جامعیّت کمالات مشهور[۱] بوده. تقی اوحدی نوشته که در نزدیکی قلعه گوالیار وی را دریافته‌ام فی سنهٔ ۱۰۲۳. وی راست:

ـ در کوی مراد، خودپسندان دگرند / در وادی عشق، مستمندان دگرند

آنانکه به جز رضای جانان طلبند / آنان دگرند و دردمندان دگرند

ـ ای دل چو بود عاریتی عمر عزیز / زنهار که صرفش مکن الاّ به دو چیز

یا مِهر[۲] نگاری که پسندیده بود / یا صحبت یاری که بود ز اهل تمیز

این بیت نیز از اوست:

گشت بیمار دل از درد غم تنهایی / ای طبیبِ دلِ بیمار[۳] چه می‌فرمایی؟

---

۱. H و معروف
۲. S عشق
۳. S دل مجروح

[۶۶۵]
خان عالم

از امرای مقرّر معتبر اکبر پادشاه است. بعد از وی که جهانگیر پادشاه بر سریر سلطنت هندوستان جلوس نموده، وی را به سفارت ایران فرستاد. شاه عبّاس ماضی مغفور تلطّف و عنایت بسیار به وی فرموده، خا را به جیم مبدّل کرده، مخاطب به جان عالمش نمود. وی چندان فریفتهٔ الطاف شاهی شد که از دل و 92b جان حلقهٔ بندگی و ارادت آن شهریار را به گوش جان کشید، چنانچه جهانگیر پادشاه او را بعد از مراجعت از نظر انداخت، چه از بس مدح و تعریف شاه مغفور می‌کرده. نامش برخوردار بیگ است و این ابیات او راست:

ـ لباس آل به بر کرده، شوخِ مهوش من   به جلوه آمده و تیز کرده آتش من
ـ ای که کردی به هرزه ریش سفید   یک به یک می‌کنی ز بهر نمود
به زیان داده‌ای جوانی را   ریش کندن کنون ندارد سود

[۶۶۶]
خاکی سرهندی[1]

خوشنویس و کاتب بوده[2]. او راست:

چنان با طالعم دارد زبونی نسبت خویشی   که مقراض اجل نتواند این پیوند ببریدن[3]

[۶۶۷]
میرزا جانی[4] خاکی

از اعاظم زمان شاه طهماسب ماضی مغفور بوده. او راست:

---

۱. H سهرندی
۲. S شاعری بوده
۳. H بریدن
۴. S خان

-زآن‌سان شده‌ام خوار به پیش تو که از جور هر چند که کردم گله انکار نکردی
-بر تربت خاکی زکرم بازگذر کرد کو جان که فدای کرم یار کند کس
-غم که پیر عقل تدبیرش به مردن می‌کند می فروشش چاره در یک آب خوردن می‌کند
-با آنکه هست آمدنش پیش من محال شب تا به روز دیدهٔ امّید در ره است
-جان به حسرت می‌دهم پیش تو، تیغ کین نکش زانکه در محشر مبادا شرمسار من شوی
-غم عالم مرا دلتنگ دارد بر سر آنم که بردارم سر خود راواز عالم شوم بیرون
-ز بیم پند و نصیحت بریدم از خویشان ببین که ساخته‌ای در وطن غریب مرا

[۶۶۸]

مولانا خاتمی هروی

به هند آمده، از آنجا به سفر حجاز رفته بوده است. این دو بیت او راست:

جان باد فدای قدم تازه نهالی کو در چمن حسن به اندام برآید
بازیچه مپندار که بی مصلحتی نیست هر نقش که از گردش ایّام برآید

[۶۶۹]

خاتمی اصفهانی[۱]

کاتبِ خوشنویسِ صاحب ذوق بوده. او راست:

-به قربانت شوم شبهای هجران در دلم مگذر که این دریای آتش دوست از دشمن نمی‌داند
-صبح است و ترنّم دف و نی مردم ز خمار ساقیا می
تابی به سرم نبرده هجران پر کن قدحی و ده پیاپی

---

۱. H صفاهانی

[۶۷۰]

خاطری کاشانی

سیاحت می‌کرده و در هند درگذشته. او راست:

مابیم که نوحه مایهٔ شادی ماست   در عشق، اسیر بودن آزادی ماست
از غمزه که خون ما خورد خرسندیم   هر عشوه که راه ما زند هادی ماست

[۶۷۱]

خادمی لحصایی[1]

اصلش از خراسان است. جوان فهیم نیکو وضعی بوده، شاهی بیگ خان حاکم قندهار وی را به درجه شهادت رسانیده است. او راست:

یار هرگه نمک از لعل سخندان ریزد   عاشق الماس ز چشم جگرافشان ریزد
ماتم از طاقت ایزد که چنین صورت خوب   چون توانست که در قالب امکان[2] ریزد

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۶۷۲]

مولانا خُردی

از ماوراءالنهر است. معاصر عبدالله خان اوزبک بوده و در فضیلت بهره‌ای داشته. او راست:

طفلِ اشکم خویش را رسوای مردم کرده است   می‌دود هر سو، نمی‌دانم کرا گم کرده است؟

[۶۷۳]

حسین[3] بیگ خروشی تبریزی

در خدمت شاه عبّاس ماضی مغفور به مرتبهٔ امارت رسیده و کمال قابلیّت داشته. او راست:

---

۱. H لحسانی؛ M لحصامی؛ S کحصتانی   ۲. S انسان
۳. H حسن

ـ ای در دل سودائیان، عشق تو را بازارها   رفته به خواب بی‌خودی، از تو بسی بیدارها
ـ رنج بهر عیادتم مبرید   مُرده‌ای را ندیده انگارید

[۶۷۴]
امیر خسروی

از سادات قاین است. به اکثر کمالات آراسته، خصوص در انشای نظم و تیراندازی و علم موسیقی کمال مهارت داشته، به هند آمده شهید شده. او راست:

ـ اگر ز هستی ما در سرت[۱] ملالی هست   بر آر تیغ که ما را هم انفعالی هست
ـ بر ما خیال زلف تو شبهای تار را   چندان[۲] دراز کرد که روز از میانه رفت
ـ خسروی روز وداع است و تو خود را کشتی   آه از آن روز که یارت دو سه منزل برود
ـ غبار چشم من و غیر اگر بیامیزند   ز هم به بوی محبّت جدا توان کردن
ـ یارم که به جلوه نقدِ هستی ببرد   وز دیر رواجِ بت پرستی ببرد
چندان نمکش هست که گر عکس لبش   در جام افتد ز باده مستی ببرد

[۶۷۵]
فخرالدّین خالد بن ربیع

موطن آبا و اجدادش مکّهٔ معظّمه است و فخرالدّین از افاضل و دانشمندان خراسان بود. گوی فصاحت و بلاغت از همگنان ربوده، با حکیم انوری دوستی بسیار داشته. مشاعرات فیما بین ایشان اکثر واقع شده است. او راست:

ـ ای دست برده از همه خوبان به دلبری   نآوردمت به دست و بماندم ز دل بری
ای در صف جمال، زبر دست نیکوان   در حسن، زیر دست تو هم حور و هم پری

---

۱. S دلت   ۲. S چشمان

- مهرت به دل و به جان دریغ است / عشق تو به این و آن دریغ است
در کوی وفای تو به انصاف / یک غم به هزار جان دریغ است
خالد سگ توست غم به او ده / هر چند به استخوان دریغ است
- امروز چنانی که تو را بنده توان بود / وز وصل تو با دولت پاینده توان بود
بی عقل ز نور رخ تو راه توان یافت / بی روح به یاد لب تو زنده توان بود

[۶۷۶]
میر حیدر خصالی

از شهر تون است. به غایت خوش صحبت و به دل آشنا بود. به هندوستان آمده، در ملازمت مهابت‌خان به سر می‌برده است. او راست:

- در شکست خویش کوش ار عزّت افزون بایدت / بر سر خود می‌دهندش جا، چو گل را پا شکست
- می‌کند در قیدم آن چشم از فریب و من / ز شوق می‌دوم زان‌سان که گویی صید آهو می‌کنم
بی‌تو بوی گل به بستان نشترم زد در دماغ / بعد ازین گل می‌گذارم، خار را بو می‌کنم
- دست پرورد بهارم گو خزان بشناسدم / می‌شناسد بلبلم گر باغبان نشناسدم 93a
- ز عُجب توبه میندیش و بی‌خطر بشکن / غرور توبه بت توست، زودتر بشکن

[۶۷۷]
مولانا خصالی کاشی

از شاگردان مولانا محتشم است. او راست:

- وصیّت می‌کنم قاصد چو باز آری پیامش را / اگر من مرده باشم یک به یک با خاک من گویی
- ز امساک ره عیش به محفل ندهی / در دل به خیال دوست منزل ندهی
از تو عجبی نیست که از غایت بخل / عاشق شده باشی و به کس دل ندهی

[۶۷۸]

خضری استرآبادی

او راست:

زد آتش داغ تــوام از ســینه عـلم بـاز　　چون شمع مرا سوخت ز سر تا به قدم باز

[۶۷۹]

خضری طهرانی

در زمان شاه طهماسب ماضی مغفور بوده. او راست:

ز باغبان نکشـد هیچ‌کس کـنون منّت　　که از لطافت آب و هـوای فـیض آثـار
ز جِرم خاک چنان رفت تیرگی[1] بیرون　　کـه نـیست مـانع نـظّارهٔ کسـی دیـوار

[۶۸۰]

خضری لاری

در زمان شاه عبّاس ماضی مغفور بوده. تقی اوحدی این بیت را که

درون خلوت دل از هجوم درد تو سوزی‌است　　سرشک را به عبث پای در نگار ندارم[2]

از خضری خوانساری نوشته و میرزا طاهر نصرآبادی به نام خضری لاری آورده[3]. و الله یعلم تحقیقه. و این ابیات نیز منسوب به خضری لاری است:

- صد وعده گر خلاف کنم روزیم مباد　　کـازرده خـاطر از تـو مـحبّت گسل شـوم
- نازت به غارت می‌برد جان و دل ناشاد را　　یادت عمارت مـی‌کند جـان خـراب آباد را
نخجیرگاه عشق را یارب چه صید لاغرم　　کز ننگ صیدم تا ابد خجلت بـود صیّاد را

---

۱. S سرکشی　　۲. H دارم
۳. *تذکرة الشعراء*، ۱/۴۰۰.

ـ شدم به کوه که از نالهٔ دل کنم خالی چو نالهٔ دل من کوه سنگدل بشنید
ز نالهام دل کوه آن چنان به درد آمد که من خموش شدم، او هنوز می‌نالد
ـ بنده‌ام آن می‌پرستی را که در باغ وجود شد چو نرگس پیر و ترکِ جام نتوانست کرد

[۶۸۱]

خضری خوانساری

خلف رشید مولانا تاجری است. در سخنوری گوی از میدان همگنان ربوده، مثنوی فرهاد و شیرین درکمال عذوبت معانی و چاشنی الفاظ منظوم کرده بوده است. در سنهٔ ۹۹۹ به سرای جاودانی شتافته. والده و همشیره‌اش تمام اشعار او را پاره پاره کرده با آن مثنوی بر سر تابوتش می‌افشانند. او راست:

ـ بر هم نزنم اگر بمیرم چشمی که در انتظار یار است
ـ بر گِرد گل گریهٔ ما رنگ قبولی تا کار به آمیزش خون جگر افتاد
ـ تا کی ز بیم خوی تو آهی که سر دهم بازش عنان بتابم و سر در جگر دهم
بر روی هم نشانده حجاب تو صد نگاه چون صد نگاه را به تو یکبار سر دهم[۱]
ـ ز رفتن تو دلی باز پس نمی‌ماند تو می‌روی و درین شهر کس نمی‌ماند

[۶۸۲]

مولانا خضری قزوینی

بی تعلّقانه[۲] می‌زیسته است. او راست:

ـ همّتی کز سر کویت رفتم همه جا دیدهٔ حسرت به قفا[۳]
آفتی همچو تمنّا در پی دشمنی همچو محبّت هم پا

---

۱. S «تا کی ... سر دهم» ۲. S و مجرّدانه
۳. H همین بیت را به نام خضری خوانساری نوشته‌اند در بیاض میرزا صایب

ـ سر کوی یار خضری به حریم کعبه ماند / که به‌هر طرف نهی رو، بتوان نماز کردن
ـ دستِ آزار از گریبان اسیران برنداشت / آسمان تا سخت‌جانی همچو من پیدا نکرد
ـ از بوی گل که همرهی باد می‌کند / در آتش است بلبل و فریاد می‌کند
سخت است رام کردن مرغ دلی که او / رم از تپیدن دل صیّاد می‌کند
ـ مویی ز سر زلف توام تار کفن شد / در حشر همان باعث آمرزش من شد
ـ امشب که جا در انجمن یار داشتم / از شرم گریه روی به دیوار داشتم
در بزم او کسم به بدی یاد هم نکرد / هر چند گوش در پس دیوار داشتم
ـ دگر مباد نصیبم که نام عشق برم / بس است آنچه کشیدم من از محبّت تو
ـ اجل همی کندم[1] قصد جان و می‌گوید / که روزگار ز حسرت کشان همین دارد
ـ ز ناامیدیم آگاه می‌شوی روزی / که انتظار جواب سلام خویش کشی
ـ سیاه‌بختی از این بیشتر نمی‌باشد / که مجلس دگری روشن از چراغ من است
ـ نآید ز من گناهی و شرمنده‌ام که تو / پر میل جنگ داری و هیچت بهانه نیست

[۶۸۳]
محمّد یوسف خلقی طهرانی

معاصر شاه طهماسب ماضی مغفور بوده. او راست:

ـ ما را هوای وصل[2] تو از سر نمی‌شود / مشتاق خدمتیم و میسّر نمی‌شود
ـ بر گل روی تو از سنبل نقاب افتاده است / یا نقاب از ابر بر آفتاب افتاده است
ز خیل اهل وفاییم در زمانهٔ تو / سگ توییم ولی دور از آستانهٔ تو

[۶۸۴]
مولانا خلقی[3] شوشتری

از شاعران زمان اکبر پادشاه بوده، آخر به شیراز مراجعت کرده. او راست:

---

۱. M نمی‌کندم
۲. H فصل
۳. H خلفی

- هان نبری بی چون منی بیهده ظنّ ساحری | کز قلم آنچه ریزدم وحی بود نه شاعری
- دهر به سنگ محنتم چند زند چو گازران | غافل از آنکه شستنی نیست پرند شوشتری
- کوکب طالع مرا گر چه نبود هیچ گه | از نظرات اختران جز نظر بد اختری
از در سعد اکبرم گر نظری رسد رسد | بر فلک سعادتم دعوی سعد اکبری
- ترسم آسیبی رسد بر تیرت از جانم، مکش | تو نهالی را ز جای خود چه بی‌جا می‌کَنی؟
- گر کفر پسندی هوس دین نکنم | ور خار دهی حدیث[1] نسرین نکنم
ور هجر طلب کنی ز پا ننشینم | تا دست به خون وصل رنگین نکنم

[۶۸۵]

مولانا خلاصی 93b

از همان عهد است، در ایران بوده. او راست:

- به قول مدّعی گشتم جدا از آفت جانم | چسان خواهد شدن حال دلم بی او نمی‌دانم؟
- اگر آن پسر زمانی بر من قرار گیرد | کنم اضطراب چندان، که ز من کنار گیرد
همه روز بی قرار، همه شب در انتظارم | که میانهٔ من و او به کجا قرار گیرد

[۶۸۶]

خاری تبریزی

از عزیزان همان عهد بوده است. او راست:

- میرم از هجر و نخواهم که به من رام شوی | ترسم از عشقِ منِ سوخته، بد نام شوی
- دنبال کرد خیلِ غمت اهل داد را | منْ ناتوان‌تر از همه بودم مرا گرفت
- بی وفاییها نخواهد یافت چندانی خلل | پیش مردم گر به تقریبی گهی یادم کنی

---

۱. S خدمت

بخت آنم کو که خواب آلوده برخیزی شبی　　نالهام نشناسی و گوشی به فریادم کنی
ـ درد هجران، ذوقِ وصل از خاطر ناشاد بُرد　　محنتی پیش آمد از هجران که وصل از یاد بُرد
ـ مدّت بیگانگیها یافت چندان امتداد　　کز ضمیرم رفت ذوق آشناییهای تو

[۶۸۷]

مولانا خاری

نام شاعری راست:

به تیغ هجر جدا باد بند بندِ رقیب　　که سنگ تفرقه او در میان ما انداخت

[۶۸۸]

مولانا خوشی

نام شاعری راست از متقدّمین:

نقد جان صرف ره آن دلستان خواهیم کرد　　خدمتی کز دست ما آید به جان خواهیم کرد

[۶۸۹]

مولانا خواجهخان خوافی[1]

در هند بوده و از طرف شاهجهان دیوانی گجرات کرده. او راست:

در کارم و بیکارم چون مدّ به حساب اندر　　خاموشم و گویایم چون خطّ به کتاب اندر

[۶۹۰]

مولانا خرّمی

مولد و منشأش هرات و مدفنش نیز همانجاست. با امیر علیشیر و مولوی جامی معاصر

۱. H خافی

بوده، پادشاه و اعیان اعزاز وی می‌کرده‌اند. او راست:

سرشک خون که فتد دم به دم ز چشمِ تر من   شـرارهـاست کـه افـتد ز آتشِ جگـرِ مـن
پس از وفـات، خـدا را بـه تـربتم قـدمی نـه   در آن زمان که شوم خاک، پا مکش ز سرِ من
نه قاصدی کـه پیامی از او بـه نـزد مـن آرد   نه محرمی کـه بـه آن بی‌خبر بـرد خبرِ مـن

این بیت را تقی اوحدی به نام وی ذکر کرده و در *تذکرهٔ سام میرزا* به نام شیخ احمد خلخالی به نظر رسیده:

کشم بر صفحهٔ جان صورت جـانانهٔ خـود را   بدین صورت دهم تسکین دل دیوانه خود را[1]

[۶۹۱]
خواجه خضر شاه استرآبادی

نسخ تعلیق را خوش می‌نوشته. مثنویی در سلک نظم کشیده است مسمّا به زید و زینب[2]، چون مثنوی مبنی است[3] به قصّهٔ عاشقی پسر عمو و دختر عمو، سالهاست که راقم حروف در به هم رسانیدن او سعی بلیغ به کار برده و می‌برد، زیرا که سخت مشتاقم به دیدن آن، لیکن تا حال به دست نیامده است. این یک بیت از آنجاست:

ای چهره‌گشای هر جمیلی   نـام تـو شـفای هـر عـلیلی

و این ابیات معلوم نیست که از اوست یا از خواجه خضر نام شخصی غیر او:

دردم ز حدّ گذشت به درمان خبر کـنید   کارم به جان رسید به جانان خبر کـنید[4]
آن خضر را که آب حیات است در لبش   از حـــال تشـنگان بـیابان خـبر کـنید

---

۱. *تحفهٔ سامی*، ۱۳۰.
۲. S: زینت
۳. S: منتسب است
۴. H: را و لیکن غارت دیدند

[۶۹۲]

خطایی

تخلّص شخصی بوده سوای شهریار مغفور شاه اسماعیل ماضی که او راست:

سیه چشمان گجراتی که رشک صورت چین‌اند نگویم کافر ایشان را ولی غارتگر دین‌اند
به گیسو جمله چون عنبر و لیکن عنبر سارا به چشمان جمله چون آهو، ولی آهوی مشکین‌اند

[۶۹۳]

مولانا خلقی بخاری

به تجارت معیشت کردی. او راست:

سوخت مغز استخوانم از غم و آگه نه‌ای کی بود معلوم مضمون نامهٔ پیچیده را

[۶۹۴]

مولانا خواجوی کرمانی

مرید شیخ علاءالدّوله سمنانی ـ رضی الله تعالی عنه ـ و مدّاح ابوسعید خان بوده. مضجعش تلّ الله اکبر شیراز است. وفاتش در سنهٔ ۸۴۲ بوده[1]. او راست:

ـ پیش صاحب نظران مُلک سلیمان باد است بلکه آن است سلیمان که ز مُلک آزاد است
اینکه گویند که بر آب نهاده‌است جهان مشنو ای خواجه که تا در نگری بر باد است
دل در این پیره‌زن عشوه‌گر دهر مبند این عروسی[2] است که در عقد بسی داماد است
خیمهٔ انس مزن بر در این کهنه رباط که اساسش همه ناموضع و بی‌بنیاد است
ـ بنشین نفسی تا نفسی با تو بر آریم کز عمر همین یک دو نفس بیش ندارم

۱. M, S ۸۳۲ بوده
۲. M نو عروسی

[۶۹۵]

خواجه زادهٔ کابلی

در عهد همایون پادشاه بوده. او راست:

بر رخ نشسته گَرد غریبی بسی مرا نبود عجب اگر نشناسد کسی مرا

[۶۹۶]

مولانا خیالی هروی

از خوش خیالان بوده. او راست:

- ای تیر غمت را دل عشّاق نشانه خلقی به تو مشغول و تو غایب ز میانه
گه معتکف دیرم و گه ساکن مسجد یعنی که تو را می‌طلبم، خانه به خانه
هر کس به زبانی صفت حمد تو گوید عاشق به سرود غم و مطرب به ترانه
تقصیر خیالی به امید کرم توست یعنی که گنه را به ازین نیست بهانه
- ما به چشمت عشق می‌بازیم و او در عین خواب بر رخت حقّ نظر داریم و می‌پوشد نقاب

[۶۹۷]

مولانا خجندی

او راست:

- چنین که چشم تو پروای دادخواه ندارد سزد که جان برد از خلق و دل نگاه ندارد
- تا زلف رهزن تو ز عنبر کمند کرد مشّاطه‌اش گرفت به دزدی و بند کرد[۱] 94a
دل را غمت به علّت قلبی نمی‌خرید لیکن چو دید داغ تو بر وی، پسند کرد

---

۱. M پسند کرد؛ S مشّاطه‌اش گرفت و گره داد و به بند کرد

ـ اساس مِهر[1] و وفا با تو محکم است مرا ولی چه سود که بنیاد عمر محکم نیست

[۶۹۸]
خواجه[2] خلیل بن میرانشاه

ابن امیر تیمور صاحبقران است که بعد از امیر تیمور بر سریر سلطنت سمرقند جلوس فرموده. در مدّت چهار سال خزانهٔ صاحبقرانی را به مصرف رسانیده، اثری از آن نگذاشت و حقیقت احوالش در تواریخ مسطور است. در نظم کمال قدرت داشته، این ابیات از اوست:

ـ لله الحمد که دیدار تو را دیده بدید دل غمدیده دگر ره به مراتب[3] نرسید
حاصل عمر گرانمایه به بازیچه فروخت هر که او حاصل کونین به یک جو نخرید
ـ هر کسی پیش دلآرام کشد هر چه بود دل من هیچ نمی‌یافت، از آن آه کشید
شکرها کرد که پابوس تو دریافت خلیل زانکه بسیار به سر در طلب وصل دوید

[۶۹۹]
حسن بیگ خاکی

صاحب طبیعت عالی و ذهن دقیق بوده. مدّتها در هند به سر کرده، به یمن مکرمت جهانگیر پادشاه به دیوانی صوبهٔ بهار سرفراز گردیده. در آنجا تاریخی نوشته است که احوال عالم را از آدم تا خاتم ذکر کرده است. شنیده شد که آن تاریخ بسیار منقّح و وجیز نوشته[4]. وفات حسن بیگ مذکور در سنهٔ ۱۰۲۱[5] در هندوستان واقع شده است. او راست:

۱. M عهد
۲. M, H سلطان
۳. M مرادت
۴. مراد کتاب *منتخب التواریخ* است. *فهرستوارهٔ کتابهای فارسی*، ۱/۶۶۰.
۵. H ۱۰۳۱

- گل رشک آنقدر از باغ جمالت چیدم / که اگر آه کشم از بغلم می‌ریزد[1]
- عشق خوبان وفا کیش ندارد سودی / سر آن یار بگردم که جفا کیش بود

[۷۰۰]

خلیفه سلطان

اسم ایشان سیّد علاءالدّین حسین بود. از طرف والد از اولاد میر بزرگ است که از اعاظم سادات مازندران و فرمانفرمای آن مُلک بهشت نشان بوده و از طرف والده به سادات شهرستان نسب می‌رساند. نوّاب خلیفه به مصاهرت شاه عبّاس ماضی معزّز[2] شده و در زمان شاه صفی و شاه عبّاس ثانی به منصب وزارت اعظم سرفرازی داشته. در علم و فضل سرآمدِ فضلای زمان و علمای دوران بوده. فاضل نحریر مبرور آقا حسین خوانساری از تلامذهٔ ایشان است. در شهور سنهٔ یک هزار و شصت و چهار هجری در مازندران به جوار رحمت الهی رفته، عالم فانی را بدرود نموده. گاهی فکر شعر می‌فرموده. این رباعیّات از نتایج طبع اوست:

- افسوس که عمر گشت بیهوده تلف / دنیا به تعب گذشت و دین رفت ز کف
رنجید خدا و خلق راضی نشدند / ضایع کردیم پاره‌ای آب و علف
- حسن تو فزون است به گِردت گَردم / با درد تو کش به خون دل پروردم
بی دردی باشد ار بگویم حُسنت / بی انصافی است گر بگویم دردم

[۷۰۱]

خلیل بیگ [لاهیجی]

در زمان شاه سلیمان مغفور وزیر قرا اُلوس بوده، هم در آن عهد فوت شده. او راست:

- ایّام شباب با هوس بودم جفت / نه دیدهٔ دیدار و نه گوش شنفت

---

۱. S گل ریزد
۲. M مقرّر

در خواب غرور صرف شد نقدِ حیات　　بیدار کنون شدم که می‌باید خفت
ـ از خوان کرم نانِ بخیلی نخوری　　وز دهر فریب چرخِ نیلی نخوری
از دست دعاهای شب مظلومان　　غافل نروی به خواب و سیلی نخوری

[۷۰۲]
میرزا شریف خازن

از تبارزهٔ ساکن عبّاس آباد اصفهان است. در زمان شاه سلیمان مغفور وزیر یوسف خان بختیاری بوده است. او راست:

تا گیرمش تمام در آغوش همچو عکس　　هر جا که یار جلوه کند آب می‌شوم

[۷۰۳]
میرزا خصمی

در زمان شاهجهان پادشاه به هند آمده و باز به ایران مراجعت نمود. او راست:

تو را بیند چو بیند خویشتن را　　از آن خصمی همیشه خودپسند است

[۷۰۴]
میر حسین خالص

در زمان عالمگیر پادشاه از ایران به هند وارد شده، به تدریج ترقّی نموده به درجهٔ امارت رسید و به خطاب امتیازخانی علم امتیاز برافراشت. همیشه اوقاتش با اهل کمال به سر می‌رفت. در حسن خلق و علوّ همت مشهور بوده، آخر به زیارت عتبات عالیات از هند بر آمد و دویست هزار روپیه بر سبیل زاد با خود داشت. در عرض راه خدایارخان زمین‌دار

سند آن سیّد مظلوم را شربت شهادت چشانیده، معلومش را متصرّف شد[1] ـ رحمه الله. دیوان آن مرحوم قریب به سه هزار بیت است. این چند شعر از اوست:

ـ افتادگی دلیل فنا شد برای ما / این راه را نمود به ما نقش پای ما
ـ محض حرف‌است که رفته‌است از آن کو خالص / بس‌که لاغر شده از دیده نهان است آنجا
ـ ز بس‌که تازه بود رنگ‌وبو، حنای تو را / به سر زنم چو گل سرخ، نقش پای ترا
ـ بر نخواهد آمدن ای محتسب، غیر از شراب / می‌رسانی گر زمین خانهٔ ما را به آب
ـ از رنگ حنای تو نه امروز کبابیم / عمری است که از دست تو خون در جگر ماست
ـ ای که گفتی که تو را حال ز هجرم چون است / جام می بی‌تو به دستم قدح پر خون است
ـ گاهی اسیر زلف و گه آشفتهٔ خطّم / هر لحظه در سرم ز تو سودای دیگر است
ـ با خسّتی که لازم ارباب دولت است / دشنام می‌دهند به سایل، غنیمت است
ـ درون سینه به انداز کوی دوست دلم / چو مرغ قبله‌نما در کمین پرواز است
ـ به کف آیینه چو خوبان خودآرا گیرند / سر راهی به خود از بهر تماشا گیرند
ـ دیوانه به راهی رود و طفل به راهی / یاران مگر این شهر شما سنگ ندارد 94b
ـ این گرد که برخاسته می‌آید از آن کو / یا رب ز دل ما چه خبر داشته باشد
ـ بلبل تازه به دام آمده‌ام، ای صیّاد / با قفس یک دو سه روزی به گلستانم بر
ـ یک طفل اشک را به دو عالم نمی‌دهم / دارم تعلّقی به جگرگوشه‌های خویش
ـ دل از من رفت و من هم رفتم از خود / تو تا رفتی دل و دین[2] هر دو رفتیم
ـ ازین زیاده شوی پاره پاره ای دل من / هزار بار تو را بیشتر رفو کردم
ـ پا کشیدن ز سرِ کوی بتان آسان نیست / این نه کاری‌است که از دست من آید بیرون
ـ دل و دیده را چه سازم که تو یک نفس ز شوخی / نه به دیده می‌نشینی نه به دل قرار داری
ـ از می به رنگ لاله برافروز چهره را / آتش برای سوختن ما به هم رسان
ـ ندارد دور از او طاقت، دلِ مشکل پسند من / چو بر آتش رسد آرام می‌گیرد سپند من

---

۱. H را همان مجهول متصرّف شد

۲. M رفتی من و دل

[۷۰۵]
محمّد مهدی خیّام اصفهانی

پدرش به خیمه‌دوزی مشغول و خود از صبا تا شباب به جدّ[۱] تمام تحصیل می‌کرد و مبادی علوم را خوب دیده بود. بسیار خوش صحبت و آزاد وضع و در کمال بی‌تکلّفی با همه کس به سر می‌برد و شوق سخنوری بسیار داشت و طبعش خالی از قدرتی نبود. اهاجی رکیکه به لغات مختلفه در هم بافته، غرابت و ملاحت تمام داشت. در محاصرهٔ اصفهان خیمه به صحرای عدم زد. این بیت از اوست:

تا شد قفس شکسته، بال و پرم فرو ریخت پرواز را درین باغ بر ما حرام کردند

[۷۰۶]
میرزا غیاث‌الدّین محمّد

متخلّص به **خیال**. خلف الصّدق مرحمت و غفران پناه میرزا صدرا و نوادهٔ ثالث المعلّمین میر محمّد باقر داماد ـ قدس سرّه ـ است. به مصاهرت فاضل مرحوم آقا جمال خوانساری ـ طاب ثراه ـ مخصوص و در فضل و عرفان نمونهٔ جدّ عالی‌مقدار خود بود. با کمال جلالت قدر بسیار فقیر مشرب و در عبادت و تقوا یگانهٔ دهر و اویس عصر گردیده، احصای کمالات و حسن اخلاق آن سیّد جلیل الشأن از حیّز بیان بیرون است. به همه طور سخن آشنا و طبعی در کمال قدرت در ترتیب نظم داشت و در نهایت معنویّت و شکستگی[۲] گفتگو می‌نمود. ترکیب هفت بند در مدّاحی سرور اولیا ـ علیه التّحیّة و الثنا ـ منظوم و در آن دادِ سخنوری داده، مقبول طبع سخن‌سنجان گردید. چند سال پیش از تسلّط افغان و اختلال اوضاع ایران در دارالسلطنهٔ اصفهان وداع عالم ناپایدار نموده، به عالم بقا شتافت. این چند بیت از نتایج افکار اوست:

---

۱. H به حدّ
۲. H شسنگی

هر که زیبای جهان است ز زیبایی تـوست — حُسن هر جا که رود صید تماشایی توست
گـنه از ذرّه مـبین جذبهٔ مِهر است رسا — عذر سرگشتگیم جلوهٔ هـر جایی تـوست

[۷۰۷]

باقرای خلیل تخلّص

کاشی است. در زمان شاه سلیمان مغفور در مشهد مقدّس[1] ساکن بوده، در همانجا فوت شد. دیوانش به چارده هزار بیت می‌رسد. او راست:

ـ یک ناله که بی‌تو کرده‌ام از روی اشتیاق — از شش جهت هنوز صدا مـی‌توان شـنید
ـ شـاید بـه روی یـار کـنم نسبتی درست — هـر دم بـه خـود بـهانه‌ای آغاز مـی‌کنم
ـ تـا بـه پـای دار آمـد از بیم، شیون‌کنان — هیچ جا در حقّ من[2]، زنجیر کوتاهی نکرد
ـ رسوا شدهٔ معشوق، آیینهٔ مـعشوق است — در خویش نـمی‌گنجم از جوش تـماشایی

[۷۰۸]

شیخ خلیل طالقانی

اخذ علوم ظاهریّه و فنون حکمیّه از افاضل روزگار نموده. بعد از آن به صحبت بسیاری از مشایخ فرقهٔ علیّهٔ صوفیّه رسیده. در مراحل خمسین به دارالسلطنهٔ اصفهان انزوا گزید و قریب سی سال در آنجا منزوی بود. اوقات گرامی را به نحوی مربوط داشت که در هیچ حال تخلّف از وضع معهود ممکن نبود. بعد از فراغ از وظایف و ذکر و فکر و عبادات و ریاضات شاقّه ساعتی را صرف کتابت کتب علمیّه به خطّی کـه درکمال نـیکویی بـود می‌نمود، چنانچه قریب هفتاد مجلّد از این کتب به خطّ ایشان بر طلبهٔ وقف گردیده بود. با آنکه همّت بر تصنیف نمی‌گماشت[3]، باز دو رسالهٔ نفیسه از او به یادگار آمده: یکی در آداب

۱. H + رضویّه — ۲. S ما
۳. H نمی‌گذاشت

سلوک در نهایت وجاهت مسمّا به *زاد السّبیل* و یکی در علم *مناظر و مرایا* و متن کافیه شیخ ابن حاجب را به فارسی درکمال بلاغت نظم کرده‌اند. این رباعی از واردات طبع اوست:

ای شوخ بیا در دل درویش نشین　　کانِ نمکی در جگر ریش نشین
در هجر تو دامنم گلستان شده‌است　　یک دم به کنار[1] کشتهٔ خویش نشین

[۷۰۹]
خان دوران

از اعاظم امرای هندوستان بوده. اسمش خواجه عاصم است و پدر بزرگوارش خواجه قاسم به حلیهٔ فقر و درویشی آراسته بود. خانِ دوران در زمان محمّد فرّخ سیر پادشاه به پایهٔ والای امارت ترقّی نموده و در زمان پادشاه عالم پناه ترقّیات نمایان کرده به خطاب امیرالامرایی سرفراز و محسود سایر ارکان سلطنت گردیده و آخر در جنگ کرنال که با قهرمان ایران اتّفاق افتاده بوده کشته شد، چنانچه شطری از این واقعه در ضمن احوال برهان الملک بهادر رقم زدهٔ کلک بیان گردیده. پیوسته با فضلا و ارباب کمال محشور می‌بود و در مراعات این گروه مساهله نمی‌ورزید. اگر چه با شعر و شاعری چندان ربط نداشت، امّا این دو بیت به او منسوب است:

ـ سحر خورشید لرزان بر سر کوی تو می‌آید　　دل آیینه را نازم که بر روی تو می‌آید 95a
ـ خاکساران را نمی‌باشد تلوّن در مزاج　　سایه یکرنگی است گر صد رنگ پوشی جامه را

[۷۱۰]
نظر[2] بیگ خادم

از تلامذهٔ میر محمّد افضل ثابت است. چند سال قبل از این فوت شده. او راست:

---

1. S یک بار کنار　　2. M نظیر

- گر کند از قفس آزاد مرا
می‌کشد دوری صیّاد مرا

صورتش دید و ز شرم آب نشد
حیرت از آینه رو داد مرا

- چه طالع است که هرکس کشد ز من سختی
برد به تیغ جفا چون قلم، زبان مرا

- ای که می‌گویی دم مُردن فراموشم مکن
من که می‌میرم برایت چون فراموشت کنم؟

- خویش را ساخته بودم به هوس قاصد خویش
چون رسیدم به تو پیغام خود از یادم رفت

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

روضة الدّال

[۷۱۱]
شمس الدّین داعی نسفی

خورشید سپهر دانش و سخنوری است. محمّد عوفی گوید که شیخ الاسلام نخشب بوده، در بخارا به صحبت وی رسیدم. در وعظ و تذکره و حدیث و تفسیر یگانهٔ روزگار است[۱]. او راست:

ـ دانی ز چه معنی شده‌ای درّ یتیم　　لعل لب تو حجاب دندان چو سیم
خورشید رخت نخست تیغی که بزد　　بر لعل لبت فتاد و کردش به دو نیم
ـ ای نام تو وِرد نامداران جهان　　خُردانِ درت بزرگواران جهان
نوک قلم کمینه شاگردانت　　فرمان ده تیغِ شهریاران جهان
ـ دل در لب تو معجزهٔ عیسی دید　　در فرق تو تا قدم همه معنی دید
مجنونِ سر زلف چو زنجیر تو شد　　مجنون نشود هر که چنان لیلی دید

[۷۱۲]
حکیم دیولی[۲]

او راست:

ـ ای پسر چند زنی چنگ بر آن دامن، چنگ　　چنگ و آواز به یک‌سو نِه و چنگ آر به چنگ

---

۱. *لباب الالباب*، ۱/۱۸۳.
۲. همهٔ نسخه‌ها: دیوکی؛ دیول از توابع تته است و دیبل معرّب آن است. *فرهنگ سخنوران* ۱/۳۴۹.

چنگ من به سر زلف تو و چنگ بـه چـنگ — چنگ در چنگ نه و زلف به چنگ من از انگ
هـر کـجا خـنده نـوشینت بـه خـروار شکـر — هر کجا جنبش زلفین تو مشک است به بنگ
آنچه بر من شکن زلف تو کرده‌است به صلح — ناصر دولت بر دشمن خـود کـرده بـه جـنگ

[۷۱۳]
قاضی رکن‌الدّین دَغویدار قمی

از فضلای عالی مقدار روزگار و شعرای والا تبار کامکار بوده. در عربی و فارسی اشعار و تألیفات گران قدر دارد. ممدوح جمال الدّین عبدالرّزاق و کمال الدّین اسماعیل است. وی نیز ایشان را مدح کرده و صلات نمایان به جهت ایشان همیشه می‌فرستاده و وی مدّاح امیر یحیی الدّین[1] مرتضی قمی است. تخلّصش داعی[2] و شعرش این است:

ـ دست در حـلقهٔ آن زلف مـعنبر زده‌ام — کار دل چون سر زلف تو به هم بـر زده‌ام
دست من گیر که این دست همان‌است که من — بـارها در[3] غـم هـجران تـو بـر سـر زده‌ام
دیده و لب تر و خشک‌است مرا کز پی تـو — آتش عشق به خشک و تـر خـود در زده‌ام
ـ شرم باد ای خون مـن در گـردنت — یا ز خـود، یـا از خـدا، یـا از مـنت
چند خون ریزی نیندیشی از آنک — ایـن هـمه خـون بـر نـتابد گـردنت
ـ گاه گاهت به خواب مـی‌دیدم — خواب بر چشم من از آن بستی
ـ ای روی خوش تو گلشن مـن — خـوی تـو هـمیشه گـلخن مـن
تـنها نـه دل است عـاشق تـو — هر موی دلی است بـر تـن مـن
در دوسـتی تـو هـستم امـروز — زان سـان کـه مـباد دشـمن مـن

[۷۱۴]
شاه داعی[4] ـ قدّس سرّه ـ

مولد و مدفنش دار العلم شیراز است. از کاملان محقّق و واصلان حق بوده، شرح بزرگواری

---

۱. H محی الدّین
۲. همهٔ نسخه‌ها: دعوی. با توجّه به دیوان تصحیح شد.
۳. M از
۴. H + الله

قدرش در این مختصر نمی‌گنجد. فقیر در شیراز مکرّر به زیارت مرقد مطهّرش مشرّف شده‌ام. وی با شاه نعمت الله ـ قدّس سرّه ـ معاصر بوده و از صحبت یکدیگر فیضها برده‌اند. او راست:

ـ چو باد خاک تو خواهد به هر طرف بردن — مهل که از تو نشیند به خاطری گَردی
ـ می بنوش که رنگِ نگار ما دارد — گلی ببوی که بویی ز یار ما دارد
فتاده عکس رخ یار بر دل خونی[1] — کجاست آنکه سرِ لاله زار ما دارد؟
ـ ای روی تو آفتاب عالمتابی — زلف تو به خویشتن فکنده تابی
جاوید شبی خواهم و خوش مهتابی[2] — تا با تو کنم حکایت از هر بابی

[۷۱۵]
داعی سرخسی

از روستاق خراسان است. در زمان شاه اسماعیل ماضی صفوی بوده. او راست:

هر دم از ناخنْ خراشم سینهٔ افگار را — تا ز دل بیرون کنم غیر خیال یار را
نیست آن شبنم به روی برگ گل دور از رخت — آب چشمم می‌نشاند آتش گلزار را

[۷۱۶]
دایمی[3] استرآبادی

او راست:

آن پری را که ز گلبرگ، قبا در بر اوست — هر طرف بند قبا نیست که بال و پر اوست

۱. M خونین
۲. S مهمانی
۳. M ,H داعی

[۷۱۷]

درویش دهکی قزوینی

مرد از خودگذشته‌ای بود و در فنّ سخنوری کمال اوستادی داشته. مولوی جامی در هنگامی که روانه حجاز شده در مسکن وی با او ملاقات کرده است و او مولوی جامی را وقعی ننهاده، بلکه صحبت به کلفت منجر شده، از دیدن یکدیگر حظّی برنداشته‌اند، لیکن مولوی اذعان به شاعری او داشته است و او بر خلاف آن. وی راست:

- ای باد صبا بگو به جامی / کای دزد سخنوران نامی
بردی اشعار کهنه و نو / از سعدی و انوری و خسرو
اکنون که سر حجاز داری / آهنگ حجاز ساز داری
دیوان ظهیر فاریابی / در مکّه بدزد اگر بیابی
- کوهکن در کوه شیرین گوید و گردد خموش / تا رسد از کوه باز آن نام شیرینش به گوش
- به غیر ناقهٔ لیلی که می‌کَند خاری / دگر کرا غمی از رهگذار مجنون است؟ 95b
- بر مثال صورت دیوار، بی جان مانده‌ام / پشت بر دیوار و رو سوی تو حیران مانده‌ام
- به مستی چاک کردی پیرهن در بزم می‌خواران / دری بگشودی از فردوس به روی گنهکاران
- چو بر یاد خطش آهی برآید از دل چاکم / پس از مردن شود ابری و گرید بر سر خاکم
- ز بس که جامه کنم چاک بر تن از غم او / ز هر طرف که کنم سر برون، گریبان است
- چون ز پیش آمد خدنگش بر قفا بندم سپر / تا نیابد ناوک مژگانش ره زان سو به در
- در نسخه‌ای که وصف لبت را بیان کنم / جان در میان نهم چو ورق را نشان کنم
- این تراشیدن ابروی تو از تندی خوست / تا نگویند که بالای دو چشمت ابروست
- دهن ز خنده گشود و میان ز لطف گشاد / به ناز گفت مرا هیچ از تو پنهان نیست
- سزای مست همین بس که شد شراب زده / دگر چه محتسب‌اش بهر احتساب زده
- هر کس[1] به خواب رفت از او چیزها برند / در خواب برد نرگس مست تو، خواب من
- بر نشانِ زخم عاشق را بزن زخم دگر / تا کند شادی که آب رفته‌اش آمد[2] به جو[3]

---

۱. S نرگس
۲. M آب رفته باز

و این بیت که به نام شاه عبّاس ثانی ضبط کرده‌اند به درویش دهکی نیز منسوب داشته‌اند:

صبا را شرم می‌آید[۴] به روی گل نگه کردن   که رخت غنچه را بگشود[۵] و نتوانست ته کردن

[۷۱۸]

مولانا درویش سرخسی

او راست:

کشم به دیده و دل نقش ابروان تو را   ببین به چشم که چون می‌کشم کمان تو را

[۷۱۹]

مولانا دوست محمّد

او راست:

بلاست از تو به ما هر زمان جفای دگر   جفا که بر دگری می‌کنی، بلای دگر[۶]

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۷۲۰]

مولانا دوست

سبزواری است. معاصر سلطان حسین میرزای بایقرا بوده، در صفت ممدوح گوید:

ای حریم حرمتت را، عرش، فرش آستان   وی ز رفعت، آستانت، هشتم هفت آسمان
رسم اگر بودی نهادن نقطه در پایان قاف   قافِ قدرش را به جای نقطه بودی فرقدان

---

۳. S این بیت را ندارد   ۴. M ,H. صبا از شرم نتواند
۵. M غنچه را وا کرده است
۶. یکی از نسخه‌های چاپ هند(؟) شرح حال امیر دوری را اضافه دارد بدون ذکر اشعار. برای آگاهی بیشتر اشعار وی را از هفت اقلیم رازی نقل می‌کنیم: امیر دوری / خوشنویس بوده و در خدمت همایون پادشاه و اکبر پادشاه به سر می‌کرده و خطاب کاتب الملکی داشته است. او راست: تا از نظر آن یار پسندیده برفت / خون دلم از دیدهٔ غم دیده برفت / رفت از نظر و ز دل نرفت این غلط است / کز دل برود هر آنچه از دیده برفت

[۷۲۱]
مولانا دوست

از سخنوران مسلّم بوده، غالباً که همان مولانا دوست است که گذشته است. وی راست:

وقت گل آمد و اسباب طرب نیست مرا باده نایاب و زکس روی طلب نیست مرا

[۷۲۲]
مولانا داوودی[1]

برادر هلالی بوده. وی راست:

کار ما باشد پریشان همچو زلف یار ما هیچ کس بیرون نمی‌آرد سری از کار ما

تقی اوحدی در تذکرهٔ خود نوشته که از بزرگی نقل است که روزی به بیمارستان بغداد گذشتم. دیوانه‌ای عشق لقب، جوانی دیدم که به همین نام بر زبانها افتاده بود و به غایت صباحت منظر داشت. جامه‌های فاخر پوشیده بر حصیر کهنه نشسته، مروحه‌ای در دست و زنجیری بر پا. قومی بر سر وی جمع و او این بیت می‌خواند:

در عشق تو انگشت‌نمای زن و مَردم هر لحظه فزون است ز سودای تو دردم

پس پیش آن جوان رفته، گفتم: هیچ حاجتی داری که به تقدیم رسانم؟ گفت: دارم. گفتم: چیست؟ گفت: اگر توانی به محلّهٔ حاج[2] رو، آنجا که در سرای احمد دهقان است، رو به قبله سرای ترسایی است:

قبلهٔ من سرای آن ترساست جانم اندر هوای آن ترساست
کافرم در ره مسلمانی گر مرا کس به جای آن ترساست

---

۱. S دوری ۲. M, H حجّاج

چون بدان جا برسی، در بکوب و از زبان من بگو:

در عشق توام طاقت تنهایی نیست   در هجر توام تاب شکیبایی نیست
تا وسع توان بود تحمّل کردم   دیگر چه کنم وسع توانایی نیست

من نیز حسب الفرمودهٔ آن جوان بر درِ آن سرای رفته، در زدم. پیرزنی بیرون آمد. این حکایت به وی گفتم. چون زن به درون رفت، ناگاه آوازی آمد. چون گوش کردم دختر بود که جواب شعر گفته، بدیهه می‌خواند:

در عشق کسی را که توانایی نیست   در هجر تحمّل و شکیبایی نیست
مرگ است علاج او و بیرون از مرگ   هر مصلحتی دگر که فرمایی نیست

چون آن شنیدم باز آمده، پیش جوان بگفتم. نعره‌ای[1] زد و جان داد و چون به محلّهٔ دختر بازگشتم فریاد آمد که دختر نیز درگذشت. بلی اینها از عشق عجب نیست:

عشق ازین بسیار کرده است و کند

[۷۲۳]

داعی انجدانی

مرد صوفی روشِ خجسته منشی بوده، بیشتر اوقات در کاشان به سر می‌کرده. وی برادر کَلان ملک طیفور است، معاصر شاه عبّاس ماضی‌اند. از اوست:

ـ تو را که آخر حسن‌است در اوایل عشق   چه لازم است که ما را ز خود برنجانی؟
ـ تا آن زلف سیاه کارش زده است   مانَد به کسی دلم که مارش زده است
آزارِ دلِ عاشق بیچاره چرا؟   آن را چه زنی که روزگارش زده است؟
ـ ساقی قدح ماه معین تو کجاست؟   آن آینهٔ خدای بین تو کجاست؟

۱. S + رفتم و قصّه را باز گفتم، جوان چون بشنید نعره‌ای

خـواهـم کـه طـهارتی دهـم بـاطن را   آن لوله شکسـته، لولئین تـو کـجاست؟

[۷۲۴]
داعی صفاهانی

پسر مولانا ضمیری است. هرزه‌گرد کسی بوده. چون همدم مولانا سوزی ساوجی است، لهذا شعرای آن زمان تاریخ فوتش را (همنفس سوزی / ؟)[1] یافته‌اند. او راست:

ـ نـقشبند صـورتت نـوعی که بـاید آفـرید   بیش ازین خوبی به ظرف حسن گنجایش نداشت
ـ تو را سری است کـه در وی وفـا نـمی‌گنجد   مـرا دلی است کـه در وی جـفا نـمی‌گنجد
ـ آمـدی رفت ز دل صـبر و قـرارم، بـنشین   بـنشین تـا بـه خـود آیـد دل زارم، بنشین
دل و دین بردی و اکنون پـی جـان آمـده‌ای   بنشین تـا بـه تـو آن هـم بسپارم، بنشین 96a
ـ خوش آن شبها که همچون شمع بـاشم هـمنشین بـا او   شود مجلس تهی از غیر و من مـانم هـمین بـا او

[۷۲۵]
مولانا داعی همدانی

از شعرای همان عهد بوده. او راست:

ـ با اساس هـمّتم یک‌جـا نـمی‌گنجد فـلک   آسمان‌گو، خیمه آن‌سوتر زن از صحرای مـن
ـ هــمه اجــزای تـنم آیـینهٔ یکـدگرند   تا نمایند به هم صـورت حیرانـی خـویش
ـ آن را کـه حـدیث عشـق در دل گـردد   شرط است که در عشق چو بسـمل گـردد
از خـاک تـپان تـپان رخ آلوده بـه خـون   بــرخــیزد و گِــرد سـر قـاتل گـردد

---

۱. مادّه تاریخ افتادگی دارد و تاریخ فوت او به دست نیامد، امّا ظاهراً وی در اواخر قرن دهم زنده بوده و صـادقی بیگ افشار او را دیده است.

[۷۲۶]

داعی شیرازی

او راست:

ـ صد ره گَرَم چو شمع سر از تن جدا کنی | از ذوق خـنجرت سـر دیگـر بـر آورم
ـ به شیوه‌ای کُنَدم منع از نظارهٔ خویش | که دیده را به تماشا حریص‌تر[1] سازد

[۷۲۷]

دانهی نیشابوری[2]

اشعارش اکثر به همان زبان است. او راست:

قـتلم آن شـوخ خـردکک مکـنه | جان فدایش که خوش نگک مکنه
چشـمکم مـزنه دلم مـبره | چشمک دیگـرش کـمک مکنه
شـه جـلال دیـن مـحمّد غازی | کـه دعـاش بـر فـلک مکـنه
صـلهٔ شـعر شـاعران گـذر | یک لک و دو لک و سه لک مکنه
مکه مدحش به صد زبان بگیم | صـلهٔ شـعر مـن نـمک مکـنه
مُـچه نـالم ز احـمد و محمود | هر چه مکنه به مـن فـلک مکنه

[۷۲۸]

داخلی صفاهانی

از شعرای درگاه پادشاه دین پناه شاه طهماسب ماضی بوده. او راست:

من ناله ندیدم کـه اثر در پـی داشت | من شام ندیدم که سحر در پی داشت
گویند که شادی آورد غم، غلط است | هر غم کآمد، غم دگر در پـی داشت

---

۱. M حریص‌تر

۲. S شرح حال دانهی نیشابوری را ندارد.

[۷۲۹]
دخلی صفاهانی

او راست:

از کفر و دین برآمده زنّار و سبحه را / در نیمه راه کعبه و بتخانه سوختیم

[۷۳۰]
ملّا درکی قمی

از شاعران مقرّر زمان و معاصر شاه عبّاس ماضی بوده. او راست:

- چون توان جستن که زلفش گشته دامنگیر ما / پاسبان در زیر سر دارد سر زنجیر ما
- در شرح بی‌وفایی نامهربان ما / طومارِ شکوه است زبان در دهان ما
- یادِ آن گریهٔ مستانه که ابر از مژه‌ام / آب می‌برد و خیال لب دریا می‌کرد
- کم از یوسف نه‌ای، پیش صبا بگشا گریبانی / که در عهد تو هم یک چشم نابینا شود روشن
- با شمع مگویید که مُردیم ز غیرت / ما طاقت سرگوشی پروانه نداریم
- بر سر خالت میان هر دو چشمم کوشش است / همچو موری کز دهان مور گیرد دانه را
- ما را به مهمانی صیّاد الفت است / ورنه به نیم ناله، قفس می‌توان شکست
- سفری بی‌تو نکردم که مرا راه نبرد / جاده تیری است که در چلّه بیابان دارد
- تکلّف برطرف باغی که دارد چون تو شمشادی / گل خورشید می‌باید به سر زد باغبانش را
- بر رخ عاشق کم حوصله افسوس که نیست / آنقدر رنگ که در پیش تو تغییر دهد
- پس از مردن چراغ کشته‌ای نه، بر سر خاکم / که دارم از تو در دل آنقدر آتش که درگیرد
- گل را نَسَب به نکهت بوی تو می‌رسد / میراث آفتاب به روی تو می‌رسد
  نسبت به طرّهٔ تو دلم می‌کند درست / مشکن که این شکست به موی تو می‌رسد
- هر کجا داغی که بینم بر سر دیوانه‌ای / بر سرش گَردم که این گل از گلستان من است
- یک شیوهٔ او نیست که فریاد ندارد / معشوق به این شیوه کسی یاد ندارد

ـ خط دمید از عارضش تا همنشین غیر شد آتش او تا مرا می‌سوخت خاکستر نداشت
ـ به روزگار تو هر دل که بود پرخون شد ستم تو کردی و تهمت نصیب گردون شد
جنون ز روز ازل بود قسمتم، لیکن به اینکه دیر رسیدم نصیب مجنون شد
ـ کرده ذوق چمنی[1]، گرم طلب باز مرا شوق گل با قفس آورد به پرواز مرا
رشته سانم فلک از بیم گره زد به گره تا سرانگشت مرادی، نکند باز مرا
ـ روزی که به حسرت ز سر کوی تو رفتم تا نقش پِیَم از هَوَست رو به قضا داشت

[۷۳۱]

حکیم دوایی

گیلانی است. تقی اوحدی نوشته که در خدمت اکبر پادشاه بود و به صحبت وی رسیدم. او راست:

چهل سال هر روزه هم آزمود که تعطیلِ روزیش، روزی نبود
نه سر بی‌کُلَه ماند و تن بی‌لباس همان می‌تپد دل، زهی ناسپاس

[۷۳۲]

دیــری

تخلّص شاعری در گجرات بوده. تقی اوحدی نوشته که او را دیده‌ام. این بیت و رباعی از اوست:

ـ ناله ز ناله روید و درد ز درد سر زند آه ز آه خیزد و داغ ز داغ بشکفد
ـ شبها که ز هجر او پریشان گردم از بی‌تابی به گِرد افغان گردم
زان‌سان شده‌ام ضعیف کز بیم غمش در سایهٔ آه خویش پنهان گردم

۱. S کرده است ذوق خمی

[۷۳۳]

درویش محمّد قصّه‌خوان

بسیار نیکو صحبت بوده. در خدمت امیرخان ترکمان به سر برده. یک بار که به مطایبه امیرخان او راکف پایی زده، در آن وقت گفته است:

پایم که دویده بود در هر وادی چون بی‌ادبی نموده، دادش دادی
از دولت تو رسید پایم به فلک دیگر به زمین نمی‌رسد از شادی

[۷۳۴]

میرزا داوود

زبان قلم از تعریف و توصیف آن ذات مقدّس معترف به قصور است:

فارغ است از مدح و تعریف آفتاب

آن مغفور خلف الصّدقِ نور دیدهٔ آفرینش میرزا عبدالله متخلّص به عشق است که اگر گویم عالم به طفیل حضرت عشق است بجا خواهد بود. سلسلهٔ علیّهٔ ایشان از سادات جلیل القدر و در همهٔ ایران به حسب و نسب مشهور و پیوسته مرجع و ملجای نزدیک و دور بوده‌اند. سلاطین صفویه ـ انارالله براهینهم ـ مکرّر به این سلسلهٔ علیّه وصلت[۱] فرموده‌اند و الحقّ به جلالت شأنِ ایشان در ایران کمتر کسی بوده. امید که حق تعالی ـ جلّ شأنه ـ این دودمان را[۲] از فترات آخر الزّمان مصون و محروس داشته، نهال آمال و امانی ایشان را به آبیاری الطاف خویش برومند گرداند. بمحمّد و آله.

خلاصه میرزا داوود مغفور در وفور فضل و کمال 96b یگانهٔ زمان خویش و در کثرت خَدَم و حَشَم از اقران در پیش. مربّی اهل دانش و هنر، سرمه کش دیدهٔ ارباب بینش و نظر بوده. در همّت و رشادت و وسعت خُلق و تقوا از آفتاب مشهورتر است. در زمان خاقان مالک رقاب

۱. S وصیّت
۲. H + تا قیام قیامت

ـ انار الله برهانه ـ مدّتی مدید به تولیت مشهد مقدّس رضوی ـ علیه التحیّة و الثّناء ـ سر افتخار به اعلیٰ علّیین می‌رسانید. در آن زمان، خاقانِ مغفور مزبور آن جلیل الشأن مبرور را به جهت تفویض منصب وزارت اعظم از مشهد مقدّس به اصفهان طلب فرمودند. ایشان از قبول این امر إبا و از تبدیل این نعمت به آن خدمت تحاشا فرموده، قصیده‌ای که این چند بیت از آنجا ثبت می‌گردد در سلک نظم کشیده به حضور اقدس فرستادند:

دوش در واقعه با چرخ نزاعم افتاد — من تُنک‌حوصله در بحث و فلک هرزه‌در است
بیع می‌کرد جهان را به من و در عوضش — ذرّهٔ خاکِ در شاه خراسان می‌خواست
گفتم ای چرخ تو هر چند که پر زورتری — لیک در بیع و شرا جبر نمی‌آید راست
ذرّهٔ خاک درش را به دو عالم ندهم — دو جهان از تو[1] و خاک از من و سودا به رضاست

حضرت میرزایی را از طرف والده به شاه عبّاس ماضی مغفور نسب می‌رسد. ملکهٔ دوران و مخدومهٔ جهان نوّاب شهربانو بیگم ـ طاب ثراها ـ که صبیّهٔ شهنشاه مغفور شاه سلیمان صفوی و همشیرهٔ خاقان مالک رقاب مبروراند در عقد جناب میرزایی بودند، چنانچه مخدوم‌زادهٔ جهانیان میرزا سید محمّد ـ سلّمه الله تعالی ـ از بطن آن مهد علیا[2] به عرصهٔ وجود خرامیده‌اند که حال تحریر که سنهٔ یک هزار و یک صد و شصت هجری است به تولیت مشهد مقدّس رضوی ـ علیه التحیّة والثّنا ـ به دستور والد مغفور سر عزّت به اوج رفعت می‌رسانید. خلاصه از جناب مخدومی میرزا داوود ـ طاب ثراه ـ اشعار آبدار در صفحهٔ روزگار بسیار به یادگار است. در هنگام تحریر زیاده بر این چند بیت در نظر نبود:

ـ افتاد به کف زلف تو و کام گرفتیم — شب بر سر دست آمد و آرام گرفتیم
ـ بی تو از شعلهٔ آه دل دیوانه ما — سیل دودی شد و برخاست ز ویرانهٔ ما
ـ مردمک می‌جهد از دیدهٔ آهو چو سپند — نگه گرم که بر دامن صحرا افتاد
ـ در راه تو از بس که سراپا نشناسم — تبخاله حسرت به لبم آبلهٔ پاست

---

۱. M عالمت از تو
۲. S ممهد علیّن

[۷۳۵]

بهزاد بیگ

دوستاق تخلّص. دوستاق به زبان ترکی محبوس را گویند. از غلامان گرجی خاصّهٔ پادشاهی بوده به صلاح و تقوا اوقات عمر را می‌گذرانیده و در اصفهان بوده، معاصر شاه سلیمان مغفور است واین ابیات او راست:

بی جمالت گر برافروزد چراغ زندگی هر سر مویم شود روشن ز داغ زندگی

[۷۳۶]

میرزا رضی دانش[1] مشهدی

از ارباب دانش وکمال بوده، به هندوستان آمده در خدمت شاهجهان پادشاه نوازش یافت. بعد از مدّتی به وطن خویش مراجعت نموده، در آستانهٔ شاهِ زمان و زمینِ رخِ نیاز به خاک توفیق می‌ساید[2]. او راست:

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

- چه‌سان بینم که می را محتسب بر خاک می‌ریزد که می‌لرزد دلم برگی اگر از تاک می‌ریزد
- چشم به راه نسیم خوش خبر داریم ما همچو بوی گل عزیزی در سفر داریم ما
- لب تشنهٔ تیغم بگو قاتل ما را کو آب که شیرینی جان زد دل ما را
- توبهٔ ما گر کهن شد، حسرت ما تازه است دست ازین آبِ به خون‌آلوده نتوان پاک شست
- راهِ دور هند، پا بستِ وطن دارد مرا چون حنا، شب در میان رفتن به هندوستان خوش‌است
- گره نتواند از کارم گشودن قلم در دستم انگشت زیاد است
- سیه شد بختم از مژگان سیاهان ندیدم راستی زین کج کلاهان
  به امّید وصالت در شب هجر نمی‌خوابم چو خون بی‌گناهان
- از حنا گشته سیه پای تو همچون پر زاغ خوب حرفی است که تاریک بود پای چراغ

---

۱. M ,H + رضوی

۲. S دیوانش به قدر چهار هزار بیت است

ـ نوبهار آمد که ابر تَر[1] چمن پرور شود نکهت گل، مایهٔ شور جنون در سر شود
تاک را سیراب کن ای ابرِ نیسان در بهار قطره تا مَی می‌تواند شد، چرا گوهر شود؟
ـ وعدهٔ هم‌صحبتانِ رفته، روز محشر است دیـر مـی‌آید قیامت، کشت تنهایی مـرا
ـ در آن وادی که من می‌باشم، آبادی نمی‌باشد سیاهی می‌کند از دور، گاهی چشم آهویی
ـ هیچکس در عهدِ رخسار تو با گل خوب نیست باغبان از دشمنی در زخـمْ آبش مـی‌دهد
ـ پنجهٔ رنگین ساقی سایه بر مینا فکند بر سر سروی، تذروی بال خود را باز کرد
ـ به غربت افتم آن‌ساعت‌که‌از مستی به‌هوش آیم مرا خاک وطن در عالم آب است پنداری
ـ بنازم جرأت مژگان شوخِ فتنه انگیزش[2] که جنگِ صف کند پیوسته با ابروی خونریزش

[۷۳۷]

میرزا رفیع دستور

در حکمت صاحب دستگاه بوده، همراه شیخ محمّد خاتون به هند آمده و از آصف خان نوازش یافت. او راست:

شد تیره دلم به علم حکمت روشن هر چند که در دلایلش بود سخن
برهان غلط به سوی مقصودم برد این راه تمام طی شد از لغزیدن 97a

[۷۳۸]

قاضی داوری

از آران[3] کاشان بوده. شخصی را در مشهد مقدّس مدح کرده بود، مادحش می‌گوید که مدح ما معنی ندارد. در آن باب این قطعه را گفته:

در خراسان مدحتی گفتم نه از روی طمع او غلط فهمید و گفتا مدح ما معنی نداشت

---

۱. S ابر سرخ
۲. S نیارم خواب مژگان شوخ چشم فتنه انگیزش
۳. H آزادان؛ M ارکان

گفتمش بسیار نیکو گفتی این انصاف بود[1] بنده هم دانسته‌ام مدح شما معنی نداشت

[۷۳۹]
میرزا هاشم

متخلّص به دل. از سادات عالی درجات آرتیمان من اعمال همدان بوده و نوادهٔ مرحوم میرزا ابراهیم ادهم خلف میر رضی آرتیمانی است. صافِ شراب صفوت و بیختهٔ جوهر فتوّت بود. جود بی‌دریغش از مشارکت حاتم عار و دل دلیرش از مساهمت رستم خار خار داشت. در قریهٔ مذکوره که از منزّهات محال عراق و سیورغال اجدادی ایشان است با سایر خویشان در کمال عزّت و صفا گذرانیده. موایدِ انعامش برای مسافر و مجاور از وضیع و شریف و قوی و ضعیف گسترده بود و مشربی به غایت وسیع و طبعی بی‌نهایت کریم داشت. خود به زیّ فقرا اغلب در لباس نمد و جامه درشت گذرانیده و چاکران و خدمه را به لباس فاخر و وضع اهل تجمّل می‌داشت. آن قدر به صحبت شعر مولع و محظوظ بود که بیشتر اوقات شبانروزی را صرف آن می‌نمود. طبعش در ترتیب نظم کمال قدرت داشت. در اوایل اسم را تخلّص قرار داده و در اوان ورود به اصفهان از مخدومی شیخ محمّد علی حزین استدّعای تخلّصی نمود. جناب ایشان دل را اختیار و این رباعی را در جواب فرستادند:

ای ماه دو هفته کاملت می‌خوانم نور دل و شمع محفلت می‌خوانم
اظهار تخلّصی نمودی به حزین خود جانِ جهانی و دلت می‌خوانم

تا آنکه در ایّام فتنهٔ عظیمی که افاغنه باغیه دارالسّلطنه اصفهان را محصور داشتند، ایشان از فرط حمیّت و مردانگی جمعی از سادات منسوبان خود و ملازمان همگی دویست نفر سوار و پیاده را اختیار و از خانهٔ خود سوار شده به عزم محاربهٔ اعدا به سپاه حاکم همدان

---
۱. نصرآبادی: ای انصاف جو

ملحق گردیده. در دو منزلی اصفهان افاغنه را استقبال نموده، حربی سخت اتّفاق افتاد. بالاخره حاکم همدان تاب مقاومت نیاورده، با تمام سپاه فرار اختیار و آن هاشمی شیر دل با یاران خود در معرکه پای ثبات استوار و با قلّت اعوان چنان گرم کارزار شد که آن لشکر انبوه را مشغول نموده، مجال تعاقب گریختگان احدی را نماند. و در آخر روز که یراق کمانداری تمام شده بود، هجوم افاغنه ایشان را در میان گرفته تمامی سوای پنج کس که گریخته بودند شربت شهادت چشیده، الفِ زخم بر جگرها کشیدند. این چند بیت از اشعار ایشان است:

ـ گل باغ کی به چشم من زار آید ای دوست؟ — که بدیده بی‌جمالت، مژه خار آید ای دوست

مقطع این غزل طور خوشی افتاده:

ـ ز فشار پنجهٔ غم چو رمد[1] در آتش افکن — دل خون گرفته دیگر به چه کار آید ای دوست؟

ـ ترک من و رسم دلربایی نکنی — دوری ز تو مرگ است جدایی نکنی

ترسم که بمیرم و نبینم دگرت — ای عمر عزیز بی‌وفایی نکنی

این رباعی را میرزا یوسف تبریزی متخلّص به عزیز به نام خود در نزد راقم حروف خوانده و شیخ محمّد علی حزین منسوب به میرزا هاشم نمود. باقی یعلم عندالله.

۱. M رهد

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

روضة الذّال

[۷۴۰]

محمّد[1] امین ذوقی

از جماعت ترکمان است که درکاشان توطّن داشته‌اند. معاصر شاه طهماسب مغفور ماضی است، با کمال فضیلت و پرهیزگاری در عالم سخنوری چون آفتاب عالمتاب بی‌مثل و بی‌نظیر بوده. او راست:

ـ خوشم که در دل من عشق، مدّعا نگذاشت
مرا به بوالهوسیهای خویش وا نگذاشت

چه آفتی تو، ندانم که در جهان امروز
محبّت تو، دو کس با هم آشنا نگذاشت

ـ یارب این درد چه درداست که درمانش نیست؟
این چه اندوه و ملال است که پایانش نیست؟

هم نشینم به خیال تو و آسوده دلم
کین وصالی‌است که در پی، غم هجرانش نیست

ـ به من وقت جدایی مهربان‌تر ساخت دورانش
که خواهد بیشتر سوزد دلم از داغ هجرانش

ـ گر نمی‌آیم به پرسش، نیست از تقصیر من
کور بادا دیده‌ام، بیمار چون بینم ترا

ـ دی رقیب تو جدا بوده و دل آزرده نبود
شاد گشتم که غمِ عشق تو چندانش نیست

ـ چنان[2] به دوستیم خواهم اعتماد کنی
که صد ستم کنی و عذرخواه من نشوی

ـ گناهم را عذابی باید، از دوزخ فزون ترسم
که سوزندم به داغ هجر، فردای قیامت هم

---

۱. M امیر محمّد

۲. M چندان

- آنچه من فهمیده‌ام از شیوه‌های چشم تو   اینکه دیرم کشته‌ای، با من مدارا کرده‌ای
- هنری نیست محبّت به قیامت بردن   سهل عشق است که تا روز قیامت باقی است
- خاک عالم به سرم کز تو شوم روگردان   گرچه با خاک سیاه از تو برابر شده‌ام

[۷۴۱]

ذوقی جامی

از مدّاحان خاندان نبوّت بوده. این رباعی از اوست:

آیینهٔ مهر روشن از یاد علی است   اوراد مَلَک بر آسمان ناد علی است
گر سلطنت دوکون خواهی ذوقی 97a   در بندگی علی و اولاد علی است

[۷۴۲]

مولانا ذوقی اردستانی [1]

نام وی علی شاه است. اگر چه ازکسب علوم بی‌بهره بوده، لیکن در سخنوری مرتبهٔ عالی داشته و اکثر در اصفهان می‌بوده است. غالباً گیوه‌دوزی می‌کرده. وقتی حکیم شفایی از وی رنجیده صد رباعی در هجو بینی او گفته است، و او خود هم در این باب رباعی دارد که بیت آخر او این است:

بینی نبود آنکه به روی ذوقی است   تابوت شفایی است که می‌گرداند

و این ابیات نیز او راست:

- چگونه کعبه نپوشد لباس ماتمیان   که خانه‌ای چو دلش در مقابل افتاده است
- آهی که مرا از دل پر درد برآید   رخشنده چو خورشید جهانگَرد بر آید

---

۱. A اوردستانی

بنشین که زمین طاقت این جلوه ندارد / ترسم که ز بنیاد جهان گَرد برآید

- تا داغ تو در کیسهٔ جانم در می‌کرد / عمری به همین مایه دلم محتشمی کرد

چندان به اَلَم خوی گرفتیم که آخر / با حوصلهٔ طاقت ما درد کمی کرد

- از خود برون نرفتم و آوردمش به دست / ممنون همّتم که مرا در به در[1] نکرد

- نه شکوفه‌ای نه برگی، نه ثمرْ نه سایه دارم / همه حیرتم که دهقان به‌چه کار کشت ما را؟

- روزگارم ز چه رو منصب نادانی داد / گر نمی‌خواست که من مرشد کامل باشم؟

- آخر مهر و محبّت نه همین سوختن است / تا چها بر سر خاکستر پروانه رود

- از جنون عشق زنجیری که در پای من است / چشمها بگشوده و حیران، سودای من است

- دل بی قرار چندان شده گرم جستجویش / که به چشم اگر درآید، نَفِتَد نظر به سویش

- دلم زان عنبرین مو می‌گریزد / جراحت دیده از بو می‌گریزد

- هرگز نظرت بر من غمناک نیفتد / تیری است نگاه تو که بر خاک نیفتد

- چو خواهم از سر کوی بتان کناره کنم / به دانه‌های سرشک خود استخاره کنم

هزار کار مرا پیش عشق فرموده‌است / کجاست فرصت آنم که سینه پاره کنم؟

- دل می‌شود جدا ز تو، امّا نمی‌شود / مانند معنی که شود از سخن جدا

- متاب چهره که حسن تو بر صحیفهٔ خوبی / خطی نوشته که از عهدهٔ نگاه برآید

- پیوند دوستداری از آن پاره می‌کنم / تا بار بندم و به تو نزدیکتر شوم

- هر دو بر همزنِ هنگامهٔ عیش و طربند / که شب جمعه به مرگ رمضان بنشینند

- انگشت مزن بر لب کم حوصلهٔ ما / بگذار که سربسته بماند گِلهٔ ما

- غمزه در تیغ زدن بود که مژگان دریافت / قسمت این بود که مقتولِ دو قاتل باشم

- مرنج از من اگر سر می‌کشم گاهی ز فرمانت / نمک پروردهٔ نازِ توام، آیین او دارم

- ای خضر، منم ماهی دریای سراب[2] / چون شعله سراسیمه جان در تف و تاب

ما را به تو هیچ آشنایی نبود / ما زنده به آتشیم و تو زنده به آب

---

۱. S در بلا

۲. S شراب

[۷۴۳]
مولانا حیدر ذهنی صفاهانی[۱]

در خدمت عادل شاه دکنی می‌بوده. در نقّاشی کمال مهارت و در قماربازی نهایت سماجت داشته، چنانچه روزی تمام مایعرف خود را در باخته است. نعم ما قیل:

خنک آن قماربازی که بباخت هر چه بودش — نه بماند[۲] هیچش الاّ هوس قمار دیگر

از اوست:

- بس‌که مستی می‌کند بر گوشهٔ دستار، گل — محتسب گفته است نفروشند در بازار، گل
- به حیرتم که چه گم کرده‌ام، چه می‌جویم؟ — در این دیار که بویی ز آشنایی نیست
- یا می‌ستانم از تو خطّ بنده پروری — یا خطّ بندگی تو را پاره می‌کنم
- بعد از هلاک هر قلم استخوان ما — سربسته نامه‌ای است به نامهربان ما
- لطف ار باشد توان بی منّتِ جان زیستن — ور نباشد با زلال خضر نتوان زیستن
- باشد از هر ذرّه‌ام نسبت به یار آمیزشی — محرم است این، دمی باید به حرمان زیستن
- ذهنی ار کام تو حاصل نشود، شکوه مکن — کز تمنّای تو بوی هوسی می‌آید

[۷۴۴]
میرزا عبدالله ذرّه

فرزند ارجمند آخوند ملاّ محمّد باقر مجلسی است. به محاسن صوری و معنوی و حدّت فهم و فطنت یگانهٔ روزگار بوده. در اواخر شباب همّت به تحصیل علوم گماشته، از فرط شعور و سلیقهٔ خداداد در اندک زمانی در اکثر مطالب علمیّه صاحب دستگاه عالی شد. از اصفهان در ایّام محاصره برآمده، در بلدهٔ خرّم آباد به سرای جاودانی ارتحال نمود. چون این قضیّه[۳] در شهر رمضان اتّفاق شده بود، شیخ محمّد علی حزین تاریخ آن را چنین یافته:

---

۱. M اصفهانی
۲. M ,H به نماند
۳. H قصّه

شد در غم آن نورِ دل و دیده روان　　خونابهٔ[1] دل ز دیده اشک افشان
پرسید ز سال و ماه و تاریخ کسی　　نالید حزین و گفت: ماه رمضان

طبعی درکمال سخن‌شناسی داشت. این چند بیت از اوست:

ـ مرا از بادهٔ وصلش به رخ[2] گر رنگ می‌آید　　ولی زان سنگدل مینای من بر سنگ می‌آید
مگر از نوگلی، خاری به پا دارد نگار من　　که همچون غنچه از سیر چمن دلتنگ می‌آید
ـ آرایشی بهر خس و خار از بهار ماند　　نخل حیات ماست که بی‌برگ و بار ماند[3]
چون شاخ خشک، دستم از آغوش گل جداست　　داغی به دل، ز لاله‌رخی یادگار ماند

---

۱. S چون نامهٔ　　۲. S به خود
۳. S این بیت را ندارد

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

روضة الرّاء

[۷۴۵]

حکیم رافعی

از شعرای نامدار است. مدّاحی سلطان محمود و حسن میمندی کرده و نظامی عروضی نیز ذکر احوال وی نموده[۱]. او راست:

ـ سرو دیدستی چمان کز دل بود زو[۲] را چمن — گر ندیدستی ببین تا بیدلی گردی چو من
ماه را ماند گر از جان ماه را باشد فلک — سرو را ماند گر از دل سرو را باشد چمن
ـ تا به مجلس مهر ورزد، هست ماهِ رود سار — تا به میدان کینه جوید، هست سروِ تیغ زن
بستهٔ مهرش به مجلس، دوستان را جان و دل — خستهٔ کینش به میدان، دشمنان را جان و تن
ـ دیده‌بانِ مرغزار و گل به چشم دلفریب — پرده‌دار آفتاب و مه به زلف پر شکن 98a
ابر گوهر بار برد از چشم من گوهر به کیل — باد عنبر بیز برد از جعد او عنبر به من

[۷۴۶]

رافع قزوینی

نام وی ابوسعید بابویه است و خاقانی مدح وی گفته و این چند بیت را منسوب به‌وی داشته‌اند:

---

۱. چهار مقاله، ۴۵.
۲. S ,M او

ـ رخت دلم هرچه بود عشق به غارت ببرد ‌ ‌ ‌ صبر نه راهیست سهل، عشق نه کاریست خُرد
ـ بار جفاهای او کوه نیارد کشید ‌ ‌ ‌ حلقهٔ زلفین او باد نیارد شمرد
ـ وصل شد و هجر ماند، حیف که در باغ وصل ‌ ‌ ‌ خار به پیری رسید، گل به جوانی بمرد

[۷۴۷]

عزّالدّین رافعی

بعضی از سبزوارش دانسته‌اند. محمّد عوفی گوید: از رؤسای خراسان است و مولدش اسفراین[1]. و عوفی مزبور در عهد وی به عرصه آمده بود. در سیاق و حساب مهارتی داشته. او راست:

سودای تو آب زندگانی ببرد ‌ ‌ ‌ نا دیدن تو زیب جوانی ببرد
بی‌خدمتت ای جانِ جهان نزدیک است ‌ ‌ ‌ تا جان سبک روح گرانی ببرد

[۷۴۸]

امام الدّین ابوالقاسم رافعی

تألیفات بسیار دارد. شرح کبیر و شرح صغیر از مصنّفات اوست و این رباعی مشهور را به وی منسوب داشته‌اند:

در جامهٔ صوف، بسته زنّار چه سود؟ ‌ ‌ ‌ در صومعه رفته، دل به بازار[2] چه سود؟
ز آزار کسان راحت خود می‌طلبی ‌ ‌ ‌ یک راحت و صد هزار آزار چه سود؟

در سنهٔ ۶۳۳ وفات یافته.

---

۱. *لباب الالباب*، ۱/۱۵۱.
۲. S بیمار

[۷۴۹]

امیر نصر رافعی

به نیشابور منسوب است و این ابیات به وی منسوب:

چه روی‌است اینکه در حُسنش همی بیدل شود ناظر چه موی‌است اینکه در وصفش همی گمره بود خاطر
به بوی او گذارم روز، روزی گر بود غایب به رنگ او فروزم وقت، وقتی گر بود حاضر
همیشه چشم عیّارش به خون بیدلان راغب همیشه زلف مکّارش ز عهد عاشقان نافر

[۷۵۰]

رابعه بنت کعب القزداری

دختری است که به زورِ بازوی سخنْ دستِ مردان را بر پشت بسته. صاحب مذاق نشأتین بوده، در لغت تازی و دری اشعار آبدار بسیار گفته است. آخر زمان سامانیه را دریافته و با آل بابویه معاصر بوده[۱]. وی راست:

دعوت من بر تو آن‌است کایزدت عاشق کناد بر یکی نامهربان سنگین دلی[۲] چون خویشتن
تا بدانی درد عشق و داغ مهر و غم خوری چون به هجر اندر بپیچی، پس بدانی قدر من
عشق بار دیگر آوردم به بند کوشش بسیار نآمد سودمند
توسنی کردم ندانستم دریغ کز کشیدن سخت‌تر گردد کمند
زشت باید دید و انگارید خوب زهر باید خورد و انگارید قند[۳]
عشق دریای کرانه ناپدید کی توان کردن شنا ای مستمند؟

[۷۵۱]

خواجه رشیدالدّین محمّد وطواط

وی خلف عبدالجلیل الکاتب البلخی العمری است، چه نسبت ایشان به خلیفهٔ ثانی که

---

۱. S دیوانش قریب دو سه هزار بیت است
۲. H سنگین دلی نامهربان
۳. S این بیت را ندارد

فاروقش گویند می‌رسد. جامع اکثری از فضایل و هنر بوده، ایمهٔ شعر به فصاحت و بلاغت و اوستادی او اعتراف دارند و اکثر شعرا مدح وی گفته‌اند. در خدمت سلطان اتسز رتبهٔ عظیم داشته و حقیقت گرفتاری و خلاصی او از خدمت سلطان سنجر در تواریخ به تفصیل مذکور است. گویند نود و هفت سال عمر یافت و در سنهٔ ۵۷۸ در خوارزم درگذشت. صاحب ترجمهٔ صدکلمه و *حدایق السّحر* است و این ابیات وی راست:

- ای زمان را پادشاه و ای زمین را شهریار / پادشاه کامران[1] و شهریار کامکار
چرخ را مانی، به کوشیدن، چو برخیزی به جنگ / بحر را مانی، به بخشیدن، چو بنشینی به بار
چون تکبّر در سر شاهان حُسامت را مقام / چون تفکّر در دل گردون[2] سنانت را قرار

- زان زلف بی‌قرار دلم گشت بی قرار / زان چشم پر خمار سرم هست پر خمار
سر پر خمار خوشتر و دل بی‌قرار بِه / زان چشم پر خمار و از آن زلف بی‌قرار
بگذشت روز وصل و مرا زان همه نعیم / آمد شد خیال تو مانده است، یادگار
آید ز راه دور و زیارت کند مرا / الحق ندیده‌ام چو خیال تو غمگسار

- روز و روزی نیستی، لیکن به شرق و غرب نیست / همچنان کز روز و روزی خلق را از تو گریز

- جانا، دلم به عشق گرفتار می‌کنی / جان مرا نشانهٔ بیمار می‌کنی
لشکرکشان به لشکر جرّار کی کنند؟ / آنها که تو به طرّهٔ طرّار می‌کنی

- ای آنکه رخت بهار چین است / رویم ز غم تو بر زمین است[3]
خاتم دهنی و بی تو رویم / از گوهر دیده پر نگین است
همچون تن من تو را میان است / همچون غم من تو را سرین است

- زهی فروخته حسن تو در جهان آتش / مرا زده غم[4] تو در میانِ جان آتش
برتر است ز بیداد در میان خارا / دل مراست ز تیمار در میان آتش
اگر نه خاره در آتش نهان بود، چون است / دل تو خاره و در دل مرا نهان آتش؟
چو باد می‌گذری بر من و مرا بر راه / همی گذاری چونان که کاروان آتش

---

۱. دیوان: پادشاه نامداری
۲. همان: چون تهوّر در دل گردان
۳. M پر ز چین است
۴. دیوان: زده مرا غم

ـ نه رخ است آن، که زهره و قمر است　　نه لب است آن، که پسته و شکر است
حالم از بد بتر شده است و رواست　　کان نگارین ز خوب خوبتر است
خبرِ درد[1] من به عالم رفت　　آن جفاجو هنوز بی خبر است[2]

ـ زین سینهٔ پر آتش و زین دیدهٔ پرآب　　دردا! که گشت قاعدهٔ عمر من خراب
گردون دهد ز دیدهٔ[3] حسرت مرا طعام　　گیتی دهد ز ساغر عشرت[4] مرا شراب
گفتم که در شباب کنم دولتی به دست　　نآمد به دست دولت و از دست شد شباب
آن لؤلؤی خوشاب که باریدمی به[5] طبع　　بارم کنون ز دیده همان لؤلؤی خوشاب

ـ رفت آن نگار و عشق رخ آن نگار ماند　　او شد ز دست و دست نشاطم ز کار ماند
از دیده رفت چهرهٔ همچو نگار او 98b　　وز اشک و دیده چهرهٔ من پر نگار ماند
بودی مرا قرار دل از دیدن رخش　　او رفت و بی رخش دل[6] من بی قرار ماند
خوردم بسی شراب وصالش، کنون مرا　　حاصل از آن شراب دل[7] پر خمار ماند
گلنار بود طلعت زیبای او مرا　　اکنون ز دست شد گل و در دیده خار ماند

این دو رباعی را تقی اوحدی از وی نقل کرده است:

ـ می‌رفت و گلاب از سمنش[8] می‌بارید　　مشک از خط عنبر شکنش می‌بارید
وز گفتهٔ من دو بیتی اندر حق خویش　　می‌خواند و شکر از دهنش می‌بارید

ـ دور از لبت ای شکر لب شیرین بر[9]　　از رنج تن و سوز دل و داغ جگر[10]
حالی است[11]، که گر عوض کنم با مرگش　　چیزی دگرم نهاد باید بر سر

این قطعه نیز از اوست و بسیار خوب گفته:

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

---

۱. دیوان: خبر رنج؛ S خبر خوب
۲. همان: ای دریغا که یار بی خبرست
۳. همان: ز سفره
۴. S محنت
۵. M ز
۶. S و سرخوش و دل
۷. دیوان: سر
۸. M سخنش
۹. دیوان: امروز مرا بی رخت، ای سیمین بر
۱۰. همان: درد دل و خون جگر
۱۱. همان: عمری است

ـ اگر آید ز دوستی گُنهی   به گناهی نباید آزردن
زانکه نزدیک بخردان بتر است   عفو ناکردن از گنه کردن

[۷۵۲]
خواجه رشید الدّین همدانی

از وزرای جلیل القدر است. جامع رشیدی از اوست. به غایت فهیم، زیرک، دانشمند، مخیّر نیک اندیش بوده. مدّتها وزارت ارغون سلطان و محمّد خدابنده کرد. عاقبت الامر وی و پسرش[۱] به تسلّط خواجه علیشاه شهادت یافتند و اعضای ایشان را به اقالیم فرستادند، چنانچه شرح آن در تواریخ مشهور است. تقی اوحدی این ابیات را از وی آورده:

ـ سالها خاطر مرا ز نشاط   هیچ پروای قیل و قال نبود
ماه ملکم غمِ کسوف نداشت   روز عیش مرا زوال نبود
چرخ می‌خواست تا کند ضرری   لیکنش قدرت و مجال نبود
حاصل الامر آنچه خواست بکرد   به طریقی که در خیال نبود
ـ پیریم ولی چو بخت دمساز آید   ایّام نشاط و طرب و ناز آید
از زلف رسای تو کمندی فکنم   بر گردن عمر رفته تا باز آید

[۷۵۳]
رشق القطنی

نام وی جمال‌الدّین است از جماعهٔ محلّهٔ پنبه‌رسهٔ قزوین بوده، از قدمای حکما و عظمای علماست. گویند تا عهد اباقاخان در قید حیات مستعار بوده. محمّد عوفی و تقی اوحدی همین رباعی را از وی آورده‌اند:

۱. H سه پسرش

ای زر تویی آنکه جامع اللّذاتی　　محبوب خلایق به همه اوقاتی
ای زر تو خدا نه‌ای[1] و لیکن به خدا　　ستّار عیوب و قاضی الحاجاتی

[۷۵۴]

رضی الدّین نیشابوری

از شعرایی است که صیت دانش و اوستادی او از مشرق تا مغرب رسیده و در تواریخ و تذکره‌ها احوالش مفصّل مذکور است. از اوست:

ـ ماه در مشک نهان کرده که این رخسار است　　شکّر از پسته روان کرده که این گفتار است
سنگ در سینه نهان کرده که این چیست؟ دل است　　سرو را کرده خرامنده که این رفتار است
صحبت باد صبا کرده اثر در زلفش　　که صبا وارش جولان همه بر گلزار است
نتوان دل ستد از نرگس او باز به زور　　نرگسش گر چه که بیمار بوده عیّار است
خواه گو وصل کزین خواهی گو هجر نمای　　زان میان دل را با خون شدن خودکار است
ـ همیشه چشم من مانده‌است اندر تاب روی تو　　از آن در پیش خورشیدش همی دارم که نم دارم
ـ نصیب من همه رنج و جهان پر از شادی　　تبارک الله گویی مگر دفِ سورم
ـ هر آنکه خاتم مدح تو کرد در انگشت　　سر از دریچهٔ زرّین برون کند چو نگین
ـ حال شبهای مرا همچو منی داند و بس　　تو چه دانی که شب سوختگان چون گذرد؟
ـ از آن سمند تو فربه سرین بود کاعضاش[2]　　ز بهر داغ[3] تو آیند جمله سوی کفل
ـ چه مایه رنج کشیدم ز عشق تا این کار　　بر آبدیده و خون جگر گرفت قرار
ـ شکم بزرگ از آن است کوس تو که بود　　به مژدهٔ ظفر و فتح دایم آبستن
ـ ای پسر نیک ز حد می‌بری کار جمال　　با چنان حسن ز تو صبر کنم هست محال
چشم دارم که سخن گویی با من پس ازین　　که چو طوطی شکرت گشت زمرّد پر و بال
روی بسیار بود لیک نه چونین به فروغ　　حسن بسیار بود لیک نه چونین به کمال

---

۱. هفت اقلیم: بی شکّ نه خدایی تو　　۲. هفت اقلیم: اجزاش
۳. همان: ز عشق داغ تو

نه مرا شیوهٔ صبر و نه تو را طاقت رحم	نه مرا طاقت[1] هجر و نه تو را برگ وصال
ـ بتی که طعنه زند لعل ناب بر گهرش	سه روز[2] شد که نمی‌یابم از کسی خبرش
قبا مثال همه عمر مانده‌ام در بند	که کی به سان قبا، تنگ درکشم ببرش
ـ اگر امروز دلدارم چو دی سر مست برخیزد	دل پر درد من از صبر و هر چش هست برخیزد
شبی خواند بهر عمری و چون رفتم، برون راند	دمی آمد به هر سانی و چون بنشست برخیزد
قبا را دوست می‌دارم که چون بگشود، ننشیند	ولی خصمِ کمر گشتم که چون بربست برخیزد
ـ در جستن راز فلک دایره‌وار	از بس که بگشتیم به سر چون پرگار
در کار شکست این تن چون سوزن	دردا که نیافتیم سر رشتهٔ کار
ـ این ابر مرا در آتش تیز نشاند	وین آب دلم ز دیده خون افشاند
گر ابر ز غنچه گل به صحرا آورد	باری گل ما ز ابر در غنچه بماند

[۷۵۵]
رضی الدّین خشاب

وی نیز از نیشابور است و جمعی از کاشانش دانند. مدّتها بعد از رضی‌الدّین اوّل به عرصه آمده. در مدح سیف الدّین باخرزی و خواجه صاحب دیوان و شاه غیاث الدّین اشعار بسیار دارد. او راست:

چو رسی به طورِ همّت أرِنی بگو و بگذر	که نیرزد این تمنّا به جواب لَنْ تَرانی

[۷۵۶]
شیخ رضی‌الدّین علی لالای غزنوی

وی از مریدان شیخ 99a نجم‌الدّین کبراست. گویند که از یکصد و شصت و چهار شیخ خرقه گرفته و در هندوستان صحبت بابا رتن جوکی را دریافته، و ابنِ عمّ حکیم سنایی است و

---

۱. S قدرت

۲. هفت اقلیم: ... لعل ناب را شکرش / دو روز...

الحقّ جلالت شأنش زیاده از آن است که به حوصلهٔ تصوّر و توهّم در آید. مدفن شریفش در اصفهان بهشت نشان است در مکانی که مشهور به گنبد لالاست. وفاتش در سنهٔ ۶۴۳ واقع شده. وی راست:

ـ هم جان به هزار دل گرفتار تو است | هم دل به هزار جان خریدار تو است
اندر طلبت نه خواب دارد نه قرار | هر کس که در آرزوی دیدار تو است
ـ عشق ار چه بسی خون جگرها دهدت | می خور چو صدف که هم گهرها دهدت
هر چند که بار عشق باری‌است عظیم | چون شاخ بکش بار که برها دهدت

[۷۵۷]
رضی الدّین بابای قزوینی

از جانب اباقاخان مدّتها حکومت دیاربکر نموده و در حضرت خان کمال عزّت و احترام داشته. بعد از آنکه وی را عزل فرمود، جلال الدّین حسن را به جای او نصب نموده. این رباعی را گفت:

ـ شاها ستدی کشورت از همچو منی | دادی به مخنّثی، نه مردی، نه زنی
زین کار، چو آفتاب روشن گشتم | پیش تو چه دف زنی، چه شمشیر زنی
ـ ای دُرّ عقیق کرده نهان لؤلؤی عدن | وی مشک ناب ریخته بر برگ نسترن
دانند عاقلان که چه بیداد می‌رود | از زلف عنبرین تو بر نافهٔ ختن
ـ عدل تو دست باد ببندد به راستی | گر دست باد به رخِ آب افکنَد شکن

[۷۵۸]
شیخ رضا کیای گیلانی

به غایت خوشگو و شیرین زبان و سخن سنج بوده. وی راست:

ـ ما از آن روز که از مادر فطرت زادیم | چون هدف در گذر تیر بلا افتادیم
مردن ما چه عجب، زیستن ما عجب است | زانکه ما زنده به جمعیّت این اضدادیم

ـ خانهٔ خاکی ما بر سر آب است و در او   ما چو شمع سحری منتظر یک بادیم

[۷۵۹]
رفیع‌الدّین محمّد بن الحسن النسوی السکّاک

از افاضل عصر و اکابر دهر بوده، مدّاحی قلبج[۱] طمغاج خان ابراهیم بن حسین بسیارکرده. محمّد عوفی به صحبت وی رسیده و توصیف او در تذکرهٔ خود نموده. تخلّصش رفیع است و این ابیات از اوست:

ای دلت گوهر کرم را کان   کان که دیده‌است بحر بی‌پایان

در تعریف قلم گوید:

ای ز صفر افتاده در سودا   در تمنّای عارض بیضا
به جنون درکشیده هر سودات   که به بند آمده‌است سر تاپات
در همه دستها به نشست تو راست   هرچه خواهی بکن که دست تو راست
فرق ننهند عالمی مردم   جز به یک حرف از تو تا فکرم

[۷۶۰]
رفیع الدّین عبدالعزیز لُنبانی

دولتشاه گوید که از اقران جمال الدّین عبدالرّزاق است. لُنبان از قرای اصفهان بوده، الحال اتّصال به شهر یافته، از محلاّت شده است. مسجد جامع در آنجاست که نهایت فیض و برکت و صفا و زینت[۲] دارد. رفیع در عین جوانی از دنیا رفته، اثیر الدّین اومانی اوصاف سخنوری او بسیار نموده، و رفیع با سعید هروی نیز معاصر بوده[۳]. او راست:

---

۱. M، H قلج
۲. M نزهت
۳. *تذکرة الشعرا*، ۱۷۲.

ـ به سنبلی که عذارت بر ارغوان افکند / هزار شور درین جان ناتوان افکند
به آب دیده فروکی نشیند آن آتش / که سوز عشق توام در میان جان افکند
بگو که تیر جفا بر که راست خواهی کرد / که ابروی تو خمی باز در کمان افکند
دَرِ وصال تو بر کس گشاده نیست و لیک / دلم به شوخی خود را بر آستان افکند
جز آفتاب چه‌ای؟ کز فروغ حسن و جمال / نظر بر آن رخ زیبا نمی‌توان افکند
ـ ای چشم تو به غمزه کرده جهان گشایی / بر تخت جان نشسته عشقت به پادشاهی
بشکست غمزهٔ تو عهدی که بست با من / آری عجب نباشد از تیغ بی‌وفایی
دانم که هستی ای جان، اندر دلم و لیکن / از بیدلی که هستم می‌پرسمت کجایی؟
ـ لبت ز پرتو عارض نیافتم زان رو / که ماه یک شبه با آفتاب می‌جستم
ـ گِرد رخسار تو دیدم خطی از مشک سیاه / روکه در دایرهٔ حسن کنون آمده ماه
خط برون ماند ز لعل تو که دیده است آخر / بی‌گناهی که خطی را ندهد در خود راه
ـ مرا خلاصهٔ عمر آن دم است کاندر وی / ز یاد روی تو عالم شود فراموشم
ـ آن روح مجسّم، آن بت مهوش کو؟ / آن راح مروّق، آب چون آتش کو؟
با این دل و روزگار ناخوش که مراست / یک شیشه می ناب و حریفی خوش کو؟
ـ ای بی تو دلم چنانکه دانی / دریاب مرا چو می‌توانی
شاید که نبینمت که چشمی / شاید که نیابمت که جانی

[۷۶۱]

رفیع الدّین مسعود لُنبانی

از شعرای نامدار و بلغای روزگار بوده. وی راست:

مرا به این دل اندُه‌پرست شیدایی / کجا رسد که کنم دعوی شکیبایی
چو او به مصرِ دلم یوسف است جان عزیز / که باشد ار نکشد محنت زلیخایی
به ملک حسن تو گویی خلل کند که دمی / سنان غمزه به خون دلم نیالایی
چه سایه در پس پرده‌نشین که خوش نبود / که گویم ای شده چون آفتاب هر جایی

ز نور عارض رخشنده همچو مردم چشم — بـه کلبه در، زِ پس هفت پرده، پیدایی

[۷۶۶]

رفیع الدّین ابهری

از شعرای رفیع القدر عالی منزلت بوده، باکمال الدّین اسماعیل و اثیر اومانی گویند معاصر بوده. اشعارش[1] مدوّن است. وی راست:

ـ از مدح من فزون نشود کبریای تو — خود را کنم بزرگ چو گویم ثنای تو
پای تو دردناک از آن شد که آسمان — دادش به بوسه زحمت بسیار هر زمان 99b
ای طرفه دست درد به پای تو چون رسد — گویی که ساق عرش برین ساخت نردبان
ـ رسوایی خلق داستان است به تو — بد نامی قاضیان عیان است به تو
مردان زمانه قلتبانند به زن — بیچاره زن تو قلتبان است به تو

[۷۶۷]

رفیع الدّین کرمانی

گویند از وارستگان بوده. او راست:

با چرخ ستیزه، با فلک جنگ مکن — وز زخم زمانه ناله چون چنگ مکن
در خاک زر و در آب دریا گوهر — ضایع نگذارند تو دلتنگ مکن

[۷۶۸]

حکیم محمّد الرودکی سمرقندی

اسم اصلش عبدالله و کنیتش ابوجعفر و ابوالحسن بوده. از قدمای طبقهٔ علیّه بلغا و از

۱. S + به دویست هزار

فصحای طایفهٔ[1] شعراست. جمیع شعرای زمان ریزه‌خور خوانِ بلاغت و خوشه‌چین خرمنِ فصاحت اویند. الحقّ وی نادرهٔ دوران و اعجوبهٔ زمان بوده، در شیوهٔ سخنوری و آیین بلاغت گستری مخترع طرز و اطوار است و اوست که زبان طعن عرب را از عجم کوتاه و عرب را به فصاحت عجم معترف ساخته:

او چو ابر کرم به فرق جهان　　زیرکان چون صدف گشاده دهان

اوستاد رشیدی در حق وی گفته است:

گر سری یابد[2] به عالم کس ز نیکو شاعری　　رودکی را بر سر آن شاعران زیبد سری
شعر او را من شمردم: سیزده ره صد هزار[3]　　هم فزونتر آید ار چونان که باید بشمری

شعرای عالی مقدار اکثر مدّاحی وی کرده‌اند و وی در خدمت امیر نصر احمد سامانی آن قدر ترقّیات یافته که شرح آن در این مختصر نمی‌گنجد و به تفصیل در تواریخ مسطور است. اشعار وی به سبب فتورات زمان از میان رفته است، قطع نظر از فترات و حوادثات زمان، نوشتن این قدر اشعار مقدور میسور و کسی می‌تواند بود؟ و همچنین در زمانهٔ ما کلّیات میرزا صایب مرحوم که یک صد هزار و کسری بیت می‌شود کسی نمی‌نویسد و به مختصر از آن کلّیات که بیست هزار بیت باشد اکتفا کرده‌اند. نه این معنی از راه انتخاب است، چه اشعار میرزا صایب مرحوم در عالم خود اکثر منتخب است، بلکه بنا بر تسهیل این روش را اختیار کرده‌اند. به هر حال این چند بیت از اشعار اوست:

ـ شاد زی، با سیاه چشمان، شاد　　که جهان نیست جز فسانه و باد
ز آمده شادمانه باید[4] بود　　وز گذشته نکرد باید یاد

---

۱. H + شریفهٔ　　۲. H باید

۳. منظور از سیزده ره هزار می‌شود هزار هزار ـ یعنی یک میلیون ـ و سیصد هزار بیت. پاره‌ای بر این عقیده‌اند که منظور رشیدی سمرقندی از «شعر او را برشمردم سیزده ره صد هزار» این است که سیزده بار شعر او را شمردم صد هزار بیت بود، و این قدری دور از ذهن است؛ زیرا دلیلی ندارد که او سیزده بار شعر او را شمرده باشد. (نفیسی، سعید، دیوان رودکی سمرقندی، تهران: نگاه، ۱۳۷۶، ص۲۳).

۴. دیوان: بباید

مـن و آن جـعد موی غـالیه بـوی / مـن و آن مـاه روی حـور نـژاد
نیک بخت آن کسی که داد و بخورد / شور بخت آن که او نخورد و نداد
باد و ابر است این جهان، افسوس! / بـاده پیش آر هـر چـه بـادا بـاد
- زهی فزوده جمال تـو زیب و آرا را / شکسته سنبل زلف تو مشکِ سارا را
قسم بدان دلِ آهن خورم که از سختی / هزار طرح نهاده‌است سنگِ خارا را
که از تو هیچ مروّت طمع نمی‌دارم / که کس ندیده ز سنگین‌دلان مدارا را
تو رودکی به غلامی قبول اگر بکنی / بـه بندگی نـپسندد هـزار دارا را
- روی به محراب نهادن چه سود / دل بـه بـخارا و بـتان طـراز
ایـزد مـا وسـوسهٔ عـاشقی / از تـو پـذیرد، نـپذیرد نـماز
- زلف تو را جیم که کرد؟ آن که او[1] / خـال تـو را نـقطهٔ آن جـیم کـرد
- مار است این جهان و جهانجوی مارگیر / از مـارگیر مـار بـر آرد گـهی دمـار
- زان عـقیقین مـیی کـه هـر کـه بدید / از عـقیق گـداخـته نشـناخت
هـر دو یک گـوهرند، لیک بـه طـبع / ایـن بـیفسرد و آن دگـر بگـداخت
- کـار بـوسه چـو آب خـوردن شـور / بـخوری بـیش تشـنه‌تر گـردی
- بیار و هان بده آن آفتاب کش چو خوری / ز لب فـرو شـود و از رخـان بـر آیـد زود

در مرثیت حکیم ابوالحسن مرادی بخاری گفته:

- مـرد مـرادی نـه هـمانا کـه مـرد / مرگ چنین خواجه نه کاری است خرد
جـان گـرامـی بـه پـدر بـاز داد / کـالبد تـیره بـه مـادر سـپرد
- دشوار نمایی رخ و دشوار دهی بوس / آسـان بـربایی دل و آسـان بـبری جـان
- سما و باده رنگین و ساقیان چو ماه / اگـر فـرشته بـبیند هـمی رود از راه
نظر چگونه بدوزم که بهر دیدن دوست / ز خاک من همه نرگس دمد به جای گیاه
کسی که آگهی از ذوق عشق جانان یافت / ز خـویش حـیف بـود گـر دمـی بـود آگـاه
نـیاز نگـذارد آنـجا کـه شـاه کـرد گـذر / مـلال نگـذرد آنـجا کـه شـاه کـرد نگـاه[2]

---

۱. M آنکه کرد
۲. دیوان: این بیت را ندارد

- ز بهر آمده کان دست او همیشه به کار — ز بهر نآمد کان چشم او همیشه به راه
- ای دل آشوب و دل آرای و دل آزار پسر — عهد بسته به وفا با من و نابرده بسر
من بیارایم هر روز رخان را به سرشک — تو بیارایی هر روز رخان را به گهر
تا فراق تو خبر بود تنم بود عیان — چون فراق تو عیان گشت تنم گشت خبر
- یکبار بود عید به هر سال به یکبار — همواره مرا عید ز دیدار تو هموار
هر بار به سال اندر یکبار بود گل — روی تو مرا هست همیشه گل پر بار
یک روز بنفشه چینم از باغ به دسته — زلفین تو پیوسته بنفشه است به خروار
یک هفته پدیدار بود نرگس دشتی — وان نرگس چشم تو همه ساله به دیوار
نرگس نبود باز که بیدار نباشد — باز است سیه نرگس تو خفته و بیدار
سرو است که در باغ همه ساله بود سبز — با قدّ تو آن نیز بود کج و نگونسار
یک چند بود لاله و گلنار همیشه — تو لاله به کف داری و گلنار به رخسار
پیرایهٔ گلهای تو از عنبر ساراست — وان لاله تر پیرهنِ لؤلؤ شهوار
از معدن زنگار پدید آمده لاله — بر لاله تو را باز پدید آمده زنگار
چون مرکز پرگار خطی داری مشکین — کوچک دهنی داری چون نقطهٔ پرگار
حوری به سپاه اندر و ماهی به صف اندر — سروی گه آسایش و کبکی گه رفتار
گر حور زره‌پوش بود ماه کمانکش — گر سرو غزل گوی بود کبک قدح خوار
دل سوختگان را نتوان بست به زنجیر — آید به مدارا و به شیرینی گفتار[1]
- به چشم دلت دید باید جهان — که چشم سر تو نبیند نهان
بدین آشکارت ببین آشکار — نهانیت را بر نهانی گمار[2]
- در عشق چو رودکی شدم سیر ز جان — وز گریهٔ خونین مژه‌ام شد مرجان
القصّه که از دستِ عذاب هجران — در آتش رشکم دگر از دوزخیان
- چون کار دلم ز زلف او ماند گره — بر هر رگ جان ز آرزو ماند گره
امّید ز گریه بود، افسوس افسوس — کان هم شبِ وصل در گلو ماند گره

---

۱. این قصیده از رودکی نیست بلکه از قطران تبریزی‌است که در مدح ابونصر محمّد گفته است. دیوان قطران، ۱۱۳.
۲. S ،A «مار است این جهان... نهانی گمار» را ندارد

- چون کشته ببینیم دو لب کرده فراز | وز جان تهی این قالبِ فرسوده به آز
بر بالینم نشین و می‌گوی به ناز | کای کشته تو را من[1] و پشیمان شده باز
- دیدار به دل فروخت، نفروخت گران | بوسه به روان فروشد و هست ارزان
آری که چو آن ماه بود بازرگان | دیدار به دل فروشد و بوسه به جان

[۷۶۹]

حکیم ابوبکر محمّد علی الروحانی

ولادت وی در غزنین شده و توطّنش در بخارا و نشو و نمایش در سمرقند بوده. از شاگردان اوستاد رشیدی و مدّاح بهرام شاه است. قصیده‌ای از زبان بهرام شاه در مدح وی گفته که مطلعش این است:

منّت خدای را که جهان در پناه ماست | سجده‌گهِ ملوک جهان بارگاه ماست

و الحقّ این قصیده را بسیار خوب گفته است و این ابیات عالی نیز از اوست:

- چو لعلت جنبش آغازد، خهی پرنوش ساغرها | چو جزعت ناوک اندازد زهی بر زهر پیکانها
چو در پشت پدر بودی که از چهر[2] تو دایت را | به جای شیر، خونِ دل فرود آید ز پستانها
- آسمانی بهر آن سیماب‌گون بندی کمر | آفتابی زان سبب زنگارگون پوشی قبا[3]
تا تو را روی چو خورشید است، ما را چاره نیست | همچو نیلوفر در آبِ دیدگان کردن شنا
- گر چه او دامن ز من در می‌کشد | دل چو جانش تنگ در بر می‌کشد
زلف او بر دیده مالیدم، چه گفت؟ | روی دریا بار عنبر می‌کشد
همچو مشرق هر سحرگه جان من | آتشین آهی ز دل بر می‌کشد
در ترازوی بهانه‌جوی تو | هر سخن را بارها بر می‌کشد

---

۱. دیوان: کای من تو بکشته و
۲. S مهر
۳. M بندی قبا

ـ سنبلت بر صفحه گل مشک سایی می‌کند   عارضت در کشور خوبی خدایی می‌کند
زهر هجرت گرچه تلخ آمد به کام عیش لیک   شربت وصل تو کار مومیایی می‌کند
گشت روحانی به دور لعل جانان می پرست   گرچه عمری شد که مسکین پارسایی می‌کند 100a
ـ مرد آزاده به گیتی نکند میل دوکار[1]   تا همه عمر ز آفت به سلامت باشد[2]
زن نخواهد اگرش دختر قیصر بدهند   وام نستاند اگر وعده قیامت باشد

[۷۷۰]

اصیل الدّین روحانی

تقی اوحدی در تذکرهٔ خود چند بیتی از وی نوشته است و گفته که در نسخه‌ای قدیمی به نظر رسید، معلوم نیست که همان روحانی است یا غیر او. راقم حروف این دو بیت را از آن ابیات انتخاب نموده، بر می‌نگارد:

آنها که محقّقان راهند   بر مسند فقر پادشاهند
در رزم یلان بی نبردند   در بزم سران بی کلاهند

[۷۷۱]

اوستاد ابوالمؤید رونقی بخاری

از افاضل شعراست. اوایل غزنویّه و اواخر سامانیّه را دریافته. محمّد عوفی همین دو بیت را از وی آورده است:

ـ جانی است تیغ شاه که دید این چنین شگفت؟   جانی کزو بود تن و جانِ همه خراب
لرزان به جای گوهر در جرم او پدید   جانهای دشمنانش چون ذرّه در آفتاب

در صفت شراب می‌گوید:

---

۱. S سه چیز
۲. S گر همه ... یابد

نبیذی که نشناسی از آفتاب   چو با آفتابش کنی مقترن
چنان تابد از جام گویی که هست   عقیقِ یَمَن در سُهیل یَمَن[1]

[۷۷۲]
شیخ روزبهان البقلی شیرازی الشطّاح ـ قدّس سرّه ـ

کنیت وی ابو محمّد بن ابی نصیر بقلی شطّاح است. مولدش فسا و موطنش شیراز بوده. قدوة العشّاق و زبدة الآفاق بوده. از جملهٔ اولیای عصر و اقطاب دهر است. عظمت شأنش از آن زیاده است که وصف آن درین مختصرات گنجد:

گر نویسم شرح آن بی حدّ شود

حاجی نصیر درویش مرحوم که الحق از بزرگان این طایفه بود رشته‌ای از پشم شتر بر روی قبر شیخ ـ قدّس سرّه ـ مالیده به کمر راقم حروف بسته. امید از کرم الهی آن است که به یمن توجّه روحانیّت شیخ و دست مبارک حاجی مرحوم رشتهٔ علایق دنیوی بالمرّه از پای خاطر گسسته گردد. بمحمّد و آله.

خلاصه آنکه شیخ ـ قدّس سرّه ـ در جمیع علوم و فنون کامل واقعی بوده‌اند. تصانیف عالیه در اکثر علوم شریفه دارند و تفسیر عرایس ایشان خود مشهور و معروف است. شرح عاشق شدن شیخ در کعبهٔ معظّمه به زن مغنیّه و رفتن به خانقاه مشایخ صوفیه و خرقهٔ خود را بر آوردن و در نزد آن جماعه گذاشتن و گفتن که من الحال لایق پوشیدن این خرقه نیستم و بعد از خلاص شدن از دام محبّت آن مغنیّه و هدایت کردن او و آمدن نزد مشایخ و خرقهٔ خود را طلبیدن و پوشیدن به تفصیل در نفحات و کتب دیگر مسطور است در اینجا اختصار نمود. وفاتش در محرّم سنهٔ ششصد و شش بوده و در شیراز مدفون است. از زاده‌های طبع ایشان این دو بیت و چند رباعی ذکر کرده می‌شود:

---

۱. *لباب الالباب*، ۲/۲۶.

- رخ معشوق خواهی جان برافشان غبار هستی از دامان برافشان
- بسوزم عالم ار کارم نسازی چه فرمایی بسازی یا بسوزم؟
- تا در پی لذّت هوا خواهی شد انصاف بده که بینوا خواهی شد
دیدی که چه کردی از کجا می‌آیی بنگر که چه می‌کنی، کجا خواهی شد
- گر دست بر آن زلف نگون اندازی زهّاد به صومعه به خون اندازی
در عکس جمال خود برون اندازی بتها به سجود سرنگون اندازی
- دل داغ تو دارد ار نه بفروختمی در دیده تویی و گرنه بر دوختمی
جان منزل توست، ورنه روزی صدبار در پیش تو چون سپند بر سوختمی
- زنهار در آن کوش که باشی پیوست مقبول کسان گرت برآید از دست
مگذار که افتی از نظر مردان را هر چیز که از طاق دل افتاد، شکست
- تا چند سخن تراشی و رنده زنی تا کی به هدف تیر پراکنده زنی
گر یک سبق از علم خموشی خوانی بسیار بدین گفت و شنو خنده زنی

[۷۷۳]

میر حیدر معمّایی[۱]

رفیعی تخلّص. از سادات رفیع الدّرجات کاشان است. در اقسام سخن خصوص معمّا و تاریخ بی‌مثل و عدیل بوده، مکرّر به هند آمده باز به وطن خویش مراجعت نموده است. میر هاشم سنجر تخلّص خلف الصدق اوست. تقی اوحدی نوشته که به صحبت وی در اصفهان[۲] رسیده‌ام. او راست:

- سگش را با رقیب از ساده‌لوحی آشنا کردم کنون آنها به‌هم یارند و من چون سگ پشیمانم
- چرا باید شکایت از رقیب آنچنان کردن که گر دوری کند جانان به‌او دل خوش توان کردن

۱. H شرح حال میر حیدر را ندارد
۲. M + و کاشان مکرّر

ـ نهانی رنجشی کش روزگاری در میان باشد
بسی بهتر از آن صلحی که باری در میان باشد

اگر خوانی وگر رانی، نرنجم، بر زبان نارم
که جایی گنجد اینها کاعتباری در میان باشد

ـ همین بس کوهکن را باهمه دوری که از نامش
برافروزد رخ شیرین و خسرو مضطرب گردد

ـ نخواهم خواست عذری گر به محنت خانه‌ام آیی
اگـر بـاور نـداری مـی‌توان کـرد امتحان مـن

ـ صبح خوش مخمور و پیراهن قبا مـی‌آمدی
در کجا شب مانده بودی[1]، از کجا می‌آمدی؟

ای به محنت خانه‌ام فرموده، خاموشی چرا
گـر همان باقی‌است رنجش، پس چرا می‌آمدی؟

ـ بهر مـن نـاز خـود آن طنّاز ضـایع مـی‌کند
مـن نـخواهـم داد دل، او نـاز ضـایع مـی‌کند

ـ من عاشق مـعشوق مـزاجـم چـه تـوان کـرد
نازک دلم ای دوست علاجم چه تـوان کـرد؟

ـ غم ز هرجا کـه رسـد سـر زده آمـد بـه دلم
چـه کـنم خـانهٔ مـن بـر سـر راه افتاده است

ـ ز حد بردی جفا نسبت به غیر و مُردم از غیرت
که بر مهر و وفای او کمال اعتماداست این

ـ دی وعده داد و نآمد، بی‌وعده آمد امـروز
هم سوخت ز انتظارم، هم ساخت شـرمسارم

ـ زاهــد نکــند گــنه کــه قــهّاری تــو
مــا غــرق گـناهیم کـه غـفّاری تـو 100b

او قــهّارت بــخوانــد و مــا غـفّارت
یــا رب بـه کـدام نـام خـوش داری تـو؟

ـ چـنان آمـیزشی کـرده است بـا غـیر
کــه هــرگز در دلم بــی او نـیاید

این قطعه که در تاریخ سلطنت و فوت شاه اسماعیل ثانی صفوی گفته در نهایت خوبی واقع شده است:

جــهاندار قــهّارِ گـردون وقـار[2]
کـه بـودش لقب قـهرمان عـجم

دو تاریخ زیبنده مـی‌خواست فکـر
کــه بـر لوح عـالم نگـارد قـلم

یکـی بـهر جـاهش در اقـلیم دهـر
یکـی بـهر عـزمش بـه مـلک عـدم

(شهنشاه روی زمین) گشت ثبت/ ۹۸۴
(شهنشاه زیر زمین) شد رقم/ ۹۸۵

۱. کاروان هند: در کجا می‌خورده بودی
۲. S مدار

[۷۷۴]
میرزا عبدالرّحیم خان

مخاطب به منعم‌خان خانخانان. ابن بیرم‌خان خانخانان است که فی الحقیقه این پسر و پدر هر دو گوهر[۱] دریای وجودند که به سنگ حوادث شکسته شدند:

بی مزد بود و منّت، هر خدمتی که کردم　　یا رب مباد کس را، مخدوم بی عنایت

فی الجمله احوال بیرم‌خان در ضمن اسمش مرقوم قلم شکسته رقم گردیده و مجملِ احوال عبدالرحیم‌خان این است که از فرط دانش و کمال و نهایت همّت و شجاعت و علوّ مرتبه محسود همگنان بل عالیمان گردید و حسّاد از هر طرف در نزد اکبر پادشاه به سعایت وی کمر چست کردند و آن پادشاه بی‌مروّت سخنان ارباب غرض را در حقّ وی باور نموده، همّت به دفعش گماشت تا آنکه به تدابیر و لطایف الحیل او را از دکن طلب داشته، مغضوبش[۲] فرمود و اولاد رشیدش در نظرش به قتل رسانیدند و اهانت بسیار به وی نمودند که تفصیل آن احوال موجب تطویل مقال می‌گردد.
رئیس دشمنان وی شیخ ابوالفضل نسناس بوده که آخر آن نیز به سزای خود رسیده به زشت‌ترین احوالی از دست کفره هنود به دارالبوار شتافت. عرایضی که در سعایت خانخانان نوشته اکثر آنها به نظر راقم حروف رسیده درکمال بی‌رتبگی و خامی و بی‌مزه گی است. تاریخ *اکبر نامه* که به اسم ابوالفضل مشهور است پر غلط است، آری هر چه مضامین پوچ خوشآمدآمیز است از اوست، لیکن الفاظ و تحریر آن ریخته قلم منشیانی است که ملازم و متعیّن او بودند و شاهد این مقال سنجیدن مکاتیب و عرایضی است که شیخ مزبور مخفی به دست خویش به پادشاه و زوجات پادشاه و پرده‌نشینان حرم که پادشاهزاده‌ها و غیره باشند نوشته است. هر که آنها را دیده باشد تصدیق این مقال خواهد کرد. خلاصه خانخانان مرحوم در سنهٔ ۱۰۳۶ در شهر دهلی به جوار رحمت حق پیوست. در انشای نظم و نثر به لغات ثلاثه که ترکی و فارسی و هندی باشد کمال مهارت داشته، از آن جمله است:

---
۱. H + بی بهای　　۲. S مقتولش

ـ شمار شوق ندانسته‌ام که تا چند است / جز این قدر که دلم سخت آرزومند است
ادای حق محبّت عنایتی است ز دوست / وگر نه خاطر عاشق به هیچ خرسند است
نه زلف دانم و نه دام، این‌قدر دانم / که پای تا سرم هرچه هست در بند است
به دوستی که به جز دوستی نمی‌دانم / خدای داند و آن کو مرا خداوند است
از آن خوشم به سخنهای آشنای رحیم / که اندکی به اداهای دوست مانند است
ـ پاره پاره گشت دل امّا نمی‌گردد دو نیم / زانکه پیکان تواش صدبار برهم دوخته است
ـ دماغ تو چو هوسخانه شد به عشق مپیچ / ز کام داری ازین گلستان بو نرسد
ـ گر به دل بُردنت فتد سر و کار / همه اعضای من دل آرد بسار
ـ تمامْ مهر و محبّت شدم، نمی‌دانم / که دل کدام و محبّت کدام و یار کدام
ـ ای دوست نه دشمنی، دل آزاری چیست؟ / خوی تو نه دهر است، ستمکاری چیست؟
چشم تو نه بخت ماست در خواب چراست؟ / بخت تو نه چشم ماست بیداری چیست؟
ـ جاسوس دلم به سوی تو، بوی تو بس / دربان محارثان همین خوی تو بس
استاد پریشانی من موی تو بس / مشّاطهٔ روی تو همین روی تو بس
ـ ای آتش سینه، شعله بازی بس کن / ای اشک نیاز دُرّ نثاری بس کن
چون داده و ناداده نه از امروزست / داری بس کن و گر نداری بس کن

[۷۷۵]

امیر خلیل رشدی

تخلّصی بوده. تقی اوحدی این بیت را به نام او نوشته:

از ضعف به هرجا که نشستیم وطن شد / وز گریه به هرسو که گذشتیم چمن شد

[۷۷۶]

خواجگی رازی

وی برادر خواجه محمّد شریف هجری تخلّص است که در عهد شاه طهماسب ماضی

مغفور وزیر اصفهان شده بوده. او راست:

نه آن بد مهر را با خویش همدم می‌توانم کرد　　نه از دل آرزوی دیدنش کم می‌توانم کرد
نمی‌خواهم که مردم بشنوند آوازهٔ حُسنش　　وگرنه آنچه مجنون کرد من هم می‌توانم کرد

[۷۷۷]

میر رازی

از مستعدّان روزگار و از سادات رفیع المقدار[۱] هَری است. دراکثر علوم صاحب بهره بوده و در موسیقی و شطرنج کمال مهارت داشته. او راست:

ـ قدم هر کو درین میدان نهاد از پا فتاد آخر　　دلا تا کار ما سر بر کجا خواهد نهاد آخر
ـ شوق دیدار تو کرد از دو جهان فرد مرا　　روی دل از دو جهان سوی تو آورد مرا
دردم از عشق تو بگذشت ز درمان و هنوز　　فارغ از درد منی، می‌کشد این درد مرا

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۷۷۸]

مولانا رازی

او راست:

ـ مصوّر ار بکشد نقش آن بت چین را　　توان به صورت او داد جان شیرین را
نشان خون شهیدان عشق می‌طلبند　　حذر کن ای گل و منمای دست رنگین را[۲]
ـ خوش آنکه شب کُشی و روز بر سرم آیی　　که آه این چه کس‌است و که کشته‌است او را؟

ابیات مذکور به نام چند کس به نظر 101a رسیده است، لیکن پادشاهزادهٔ والاگهر فرخنده سیر میر سام میرزای مغفور صفوی به نام مولانا رازی در *تحفة السامی* ذکر فرموده به تبعیّت

۱. S الدرجات　　۲. S به مردمان منما آستین رنگین را

تتبّع و تحقیق خداوندگاهی لازم نموده، لهذا از نسبت دیگران دامن تذکار افشاند[1]. بر فرض تقدیر که فی الحقیقه از دیگری بوده باشد چون اختیار بیوت و اثاث البیوت و جان و مال رعیّت و سپاه با سلاطین و خداوندان نعمت است، اگر دو سه بیت دیگری را به دیگری مرحمت فرموده باشند مختارند و حال آنکه اغلب از مولانا رازی خواهد بود، چه تحقیق شاهزادهٔ مغفور به تحقیق دیگران نماند و این بیت نیز از آن جمله است:

سوختم از غم و هیچت نظری با ما نیست　　آه ازین درد که مُردیم و تو را پروا نیست

[۷۷۹]
مولانا روحی[2]

از شاگردان مولوی جامی بوده مثنوی *مناظرهٔ شمع و پروانه* و *مناظرهٔ گل و بلبل* از اوست. این بیت نیز وی راست:

نمی‌خواهم کسی یابد ز سرّ حالم آگاهی　　وگرنه عالمی سوزم به یک آهِ سحرگاهی

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۷۸۰]
مولانا رجایی[3] هروی

اسمش حسن علی است. در موسیقی مهارت داشته و بسیار عاشق پیشه و دردمند بوده. وی راست:

- حریم گلشن کویت نشد نشیمن ما　　نیافتیم دریغ، اعتبار خار و خسی
به صدق خاک درت غایبانه می‌بوسم　　به پای بوس سگانت چو نیست دسترسی
- خرّم کسی که دامن یاری گرفته است　　از مردم زمانه کناری گرفته است
دل جان سپرد بس‌که تپیده است در برم　　من خوش بدین گمان که قراری گرفته است

۱. تحفهٔ سامی، ۲۳۴.
۲. S راوجی
۳. S رعنایی / رضایی

[۷۸۱]

خواجه سیف‌الدّین محمود رجایی اصفهانی

در سخنوری بی‌نظیر و در محرّری بی عدیل بوده، محاسبی مثل او کمتر به عرصهٔ ظهور آمده است. او راست:

صنوبر قد من که نازش بود بر بسرو بسته‌ام دل چو بار صنوبر
به گاه سخن هست گویا دهانش ز یاقوت دُرجی لبالب ز گوهر
برآورده سر سبزه و لاله از خاک گرفته چمن رنگ صحرای محشر
هوا از سرِ بید برگ، ارغوان را چنان نیشتر زد که دستش نشد تر
شقایق برای بحار از جوانب گل عنبر افکند بر روی اخگر
مگر مرغ روح خلیل است بلبل که هر چند گلبن بر آورده آذر
از آن سوختن هیچ پروا ندارد زهی رتبهٔ عشق الله اکبر
درین فصل اگر صورت عندلیبی مصوَّر کند در گلستان مصوِّر
به یک دم زدن جان دهد باد صبحش که دارد چو عیسی دم روح پرور
مثالی بود از جوانی و پیری بهار و زمستان به آن نفع و آن ضر
جوانی و پیری چو خواهی بدانی ز روی خرد چشم بگشا و بنگر
هوای جوانی ز آذار و نیسان نمودار پیری ز آبان و آذر
ز سرمای وی جویبار چمن بین که یخ بسته محکمتر از سنگ مرمر
مگر از پی دفع[۱] یأجوج سرما نهاد است بنیاد سدّ سکندر
حدیث گل وغنچه، ای دل بیان کن ازین گفتگوهای افسرده بگذر
بیا باغبان منبر سبز گلبن بنه برتر از هرچه زان نیست برتر
بگو تا مُطلّس کند زرگر باغ درمهای گل بر عیار مقرّر
که خواند هزار از سر صدق خطبه زند صیرفی صبا سکه بر زر

---

۱. M وضع

به القاب مالک رقابی که باشد　　برو ختم دارایی هفت کشور
شهنشاه والاگهر شاه طهماسب　　در درج احمد، گل باغ حیدر
ز عدلش چنان شد که باز از پر خود　　زنند سایبان از برای کبوتر
ستم آنچنان بر طرف شد به عهدش　　که جز چشم خوبان نبینی ستمگر
چنان پنجهٔ ظالم از عدل پیچد　　که آهو کند اشتلم با غضنفر
اگر مهر لافد به هم چشمی او　　غضبناک جلّاد این چرخ اخضر
برون آورد دیدهٔ روشنش را　　به قلّاب ماه نو از کاسهٔ سر
چمن محرم[1] بزم او گشت و باشد　　سهی سرو و گل آتش دود و مجمر
سمند ار به جولان درآرد تو گویی　　سلیمان نشسته است بر باد صرصر
چو خورشید اگر تیغ رخشنده بر کف　　به کوه از مهابت شود حمله آور
ز کوه زمین آن چنان بگذراند　　که از زیر و بالا توان دید اختر
سوی زهر قاتل گر از لطف بیند　　کند چون زلال خضر روح پرور
شده کهکشان، تیغ آفاق گیرش　　که انجم برو هست مانند گوهر[2]
چو سازد علم تیغ را صبح آسا　　کند عالمی با به یک دم مسخّر
همای سعادت که روی زمین را　　گرفته چو خورشید در سایهٔ پر
بر آن شمسهٔ قصر باشد نمایان　　چو گنجشگ بر گوشهٔ بام قیصر
دور ترکند خورشید و ماه دو هفته　　ره خدمت شاه پویند از سر
اگر بهر دفع شعاع از سلیمان　　گهی بر سرش مرغ شد سایه گستر
تو آن آفتابی که از بهر چترت　　ملایک رسانند شهپر به شهپر
کسان را که در دیده جا کرده بودم　　چو مردم به خونم نویسند محضر
ملایک سپاها سپاهان خراب است　　ز اعمال عمّال پر زور و پر زر
پریشان شده از شر و شور دهقان　　رعیّت پراکنده از شور و از شر
خورد خون مردم عملدار و گوید　　که بر من حلال است چون شیر مادر

---

۱. M مجمر　　۲. S جوهر

پـــــریشانی مـــــردمِ آن ولایت　　اگـــر شـاه را نـیست از بـنده بـاور
ز روی عـــدالت بـجوید ز هـر کس　　حسـاب و کـتاب و طـوامـیر ودفـتر
سـخن مـختصر کـن، دعـا گـو رجایی　　کـه از هر چه گویی دعا هست بهتر 101b
الهـــی کـــه تـــا ابــلقِ آسـمان را　　بـود بسته بـر گـردن از مهر، زیـور
جَـنیبت کِشَت جـبرئیلِ امـین بـاد　　نـبیّ و ولی[1] بـاشدت یـار و یـاور
ـ بـیگانه‌وار بـر در دل حـلقه زد غـمش　　جان گفت: کیست؟ گفت: برون آ، که آشناست
از شـوق پـابوس سگّـان تـو جـان دهـد　　هر آهوی که سبزهٔ خـاک مـنش چـراست
ـ آن گـل کـه دل اهـل وفـا را خـون کـرد　　خون کرده چنان که کس نداند چـون کـرد
سرپنجه بـه خـون عـاشقان گـلگون کـرد　　چون شـاخ گـلی کـه غنچه‌ها بیرون کـرد
ـ شـاهی طـلبی، بـرو گـدای هـمه بـاش　　بـیگانهٔ خـویش و آشـنای هـمه بـاش
خواهی که تو را چـو تـاج بـر سـرگیرند　　دست همه بوس و خاکِ پـای هـمه بـاش

[۷۸۲]

رستم علی

نام جوانی بوده درکمال حسن و جمال[2]. او راست:

هرگه ز ناز رو به چمن خنده می‌کنی　　گلهای باغ را هـمه شـرمنده مـی‌کنی

[۷۸۳]

مولانا جلال رفیعی

او راست[3]:

گر پای کشم از سر کـویت بـه مـلامت　　یا رب که ازین کو نبرم ره به سـلامت[4]

---

۱. S علی
۲. H + و خوبی
۳. S نام شاعری بوده. او راست:
۴. H که ازین راه برم سر به سلامت

[۷۸۴]

خواجه رکن‌الدّین صاین

وی را سمنانی دانسته‌اند. در خدمت محمّد مظفّر و شاه محمود و شاه شجاع و پادشاه بهادر مغفور شاه منصور می‌بوده و در مدایح ایشان اشعار گفته است:

- ناز روی تو آفتاب کشد / بار زلف تو مشک ناب کشد
جز نسیم صبا کراست مجال / که ز رخسار تو نقاب کشد
- زهی ز لعل لبت گشته جان چو ساغر خون / ز عکس عارض و چهره چمن گلگون
چو نکتهٔ تو بود روح در لبت پنهان / چو طرّهٔ تو بود ماه بر رخت مفتون
- ای بر خط جمالت، خورشید سر نهاده / وی از هوای لعلت، خون گشته جام باده
خواهم شبی به بازی، زلفت به باد دادن / تا در غم تو باشم، عمری به باد داده

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۷۸۵]

مولانا روحی

از قدما بوده. او راست:

به دل خیال تو دارم، خراب چون نشوم / در آتشم ز تو هر دم، کباب چون نشوم

[۷۸۶]

مولانا ریاضی

امیر علیشیر وی را سمرقندی دانسته[1] و دیگران تربتی گفته‌اند. وقایع احوال سلطان حسین میرزا به نظم آورده و همانا به اشارهٔ آن پادشاه بوده. سعادت ملازمت پادشاه مغفور مبرور شاه اسماعیل صفوی را نیز دریافته. در تاریخ فتح خراسان که از آن پادشاه جنّت آرامگاه به

۱. مجالس النفائس، ۴۸.

وقوع آمده:

امیرالمؤمنین حیدر علی ابن ابی طالب / ۹۱۶

یافته است و این ابیات او راست:

ـ قامتش چون کند هلاک مرا　　زیر سروی کنید خاک مرا
گرچه بودم گناه آلوده　　آتش عشق، سوخت پاک مرا
ـ ستاره‌ای است در گوش آن هلال ابرو　　ز روی حسن به خورشید می‌زند پهلو
ـ گر دورم از تو، نقش توام در نظر بس است　　دل پیش توست دولت من این‌قدر بس است
ـ زود میرم تا گیا آید برون از تربتم　　توسنش باشد که میل سبزهٔ خاکم کند

[۷۸۷]

مولانا رامی

نام شاعری راست:

ـ چه واقع‌است که چشمت ز غمزه بیکار است　　چه شد که ناز تو باز از نیاز بیزار است
ز ناله منعِ دلم می‌کنی، نمی‌دانی　　که بی قرار تو را، ضبط ناله دشوار است
ـ شهید عشقم و آتش فروزد از خاکم　　چه سود از آنکه گل افشان کنند تربت من

[۷۸۸]

خواجه محمّد رضای جوینی

در خدمت شاه عبّاس ماضی به وزارت مازندران و محال دارالمرز سرفراز گردیده، بلکه منتظر وزارت اعظم بوده است. اصلش قزوینی است و تخلّصش رضاست. این رباعی از اوست:

آن شعلهٔ دردم که شرر می‌ریزم　　خون می‌شوم و ز چشم‌تر می‌ریزم
چون خانهٔ طفلان که به بازی سازند　　تا در نگری ز یکدگر می‌ریزم

[۷۸۹]

قلی رامی

در یزد سرتراشی می‌کرده. تقی اوحدی این ابیات را به نام وی نوشته و بنده از شخصی به نام میر والهی قمی شنیده بود:

شنیدم که دوشینه در بزم غیر   می عشرت از جام زر خورده‌ای
ندانم دو پیمانه یا بیشتر   در آن بزم پر شور و شر خورده‌ای
به هر حال غوغاست در هر طرف   که جز باده چیز دگر خورده‌ای

[۷۹۰]

مولانا رحیمی تونی

اسمش زین العابدین است و از سادات حسینی بوده. او راست:

بازم به سر کوی ملامت گذر افتاد   بازم به رخ عربده‌جویی نظر افتاد

[۷۹۱]

رستم میرزا

ابن سلطان حسین میرزا بن بهرام میرزا بن شاه اسماعیل صفوی حسینی است. شاهزادهٔ والاگهر فرخنده خصالی بوده و در سخنوری کمال مهارت داشته. به جهات چند که در تواریخ مسطور است به هندوستان آمده، تا حال اولادش در هندوستان هستند. او راست:

- به سنگ رخنه شد از بس گریستم بی‌تو[1]   چنان شدم که ندانم که چیستم بی‌تو
- برچید دلم بساط ایمانی را   کج باخته‌ام نرد خدادانی را

۱. H: ز سنگ سخت‌ترم من که زیستم بی‌تو

ابروی بتی، قبله‌نما ساخته‌ام   بر طاق نهاده‌ام مسلمانی را
- ای چهرهٔ دولت تو رشک گل و مُل   با خصم چو آتشی و با دوست چو گل
هر چند که عزّتم بدل گشته، به ذل   مشمار مرا ز دوستان سر پُل

[۷۹۲]
مولانا رسمی

سه کس به این تخلّص بوده‌اند: اوّل، حکیم فغفور لاهجی که اوّل رسمی تخلّص می‌کرده، در هند تغییر داده فغفور تخلّص نمود. دوم، رسمی قلندر یزدی بوده و یک کس دیگر به این تخلّص گذشته است. این اشعار در میان ایشان معلوم نیست که 102a از کدام است:

- مصیبت دیدهٔ هجر تو هرگز شاد ننشیند   به بزم وصل هم از بند غم آزاد ننشیند
پس از کشتن، ز عشق افسردگی[1] نبود شهیدان را   که این آتش به آب خنجر جلّاد ننشیند
- زان روز که گشتیم به دام تو گرفتار   شد کعبهٔ مرغان بهشتی قفس ما
- ستیز چند کنی با دلی که همچو حباب   همیشه بر سر خونابهٔ جگر باشد

[۷۹۳]
مولانا رشکی همدانی

نام وی محسن بیگ بوده. در میدان سخنوری گوی فصاحت از همگنان می‌ربوده است و الحقّ اشعار خوب[2] دارد. در عهد پادشاه دین پرور شاه طهماسب ماضی صفوی در تبریز عسسی کرده، به دست یکی از اجامره[3] کشته شد. او راست:

- پدر چو طالع من دید بر سرم زد و گفت: سرت مباد که رسوای خاندان منی
- از حال خود آگه نیم، لیک این‌قدر دانم که تو   هرگاه در دل بگذری، اشکم ز دامان بگذرد

---

۱. S آسودگی
۲. H از وی به نظر رسیده است
۳. H، M «به دست یکی از اجامره» را ندارد

- ناز هر چند تو را بر سر بیداد آرد		عاشقان را نتواند که به فریاد آرد

- روزی که رود کشتهٔ شمشیر تو در خاک		تا حشر نهد منّت زخم تو زمین را

- به دل از بس رسیده زخم خوبان، چون خورم تیری		ز لذّت می‌شناسد کز کدامین کیش می‌آید

- شاید به مدّعای تو گویم حکایتی		یک بار عرض حال مرا می‌توان شنید

- غیر در ساختن اکنون چه علاج است مرا		روز اوّل ز بلای تو جدا می‌بایست

- دارد امید که بیند رخ جانان رشکی		امشب ای هجر تحمّل کن و فردای دگر

- سرت گردم درین ایّام با محنت، سری داری		دلت نازم ز درد عشق، مژگان تری داری

- غبار آلوده‌ات هر صبح بینم زنده چون مانم		نشان‌است این‌که شبها تکیه بر خاک دری داری

- ناصح چو ز اشفاق به من یار شود		از نیش زبانش دلم افگار شود

اوگرم نصیحت است و دل می‌گوید		بی‌درد به صد بلا گرفتار شود

- ما کم بضاعتیم و وصالت گران بها		مشکل میان ما و تو، سودا به هم رسد

- ای که گاهی می‌توانی آستانش بوسه داد		مشت خاکی بهر دور افتاده‌گان بر باد ده

- تو ای غافل ز آتش خانهٔ رشکی چه می‌پرسی		ببین از دور تا دود از کدامین خانه می‌خیزد

- رفتم از کوی تو ای خوب جفا کرده بگو		صرف اوقات به آزار که خواهی کردن؟

- رشکی به صید چون تویی عمداً نمی‌آید کسی		شاید به دامی اوفتی، از آشیان پرواز کن

- چه منّت است اگر دیده‌ام محبّت از او		محبّت است که این می‌کند چه منّت از او

- رشکی دلش پر است ز بیداد نیکوان		تا حرف می‌زنی، گِله بنیاد می‌کند

- شب هجر عاشقی را که اجل رسیده باشد		به چه درد مرده باشد که تو را ندیده باشد

- چه سان قاصد فرستم تا نماید عرض حال آنجا		که رشکم می‌کشد، گر بگذرد پیک خیال آنجا

- کار رشکی از نگاه اولین گردد تمام		گر حجاب عشق بگذارد که سر بالا کند

- ای دل به زلف یار فریبم چه می‌دهی		سر رشتهٔ هزار بلا را چه می‌کنم؟

- ای کاش به دوزخ نفرستند و نپرسند		جرمم که ندارم سر و سودای قیامت

- آخر به هیچ خاطرش آزرده شد ز من		رشکی ببین که طالع دشمن چه می‌کند

- ای که هستی محرم بزمش، نگو دیوانه‌ای		آمد و بر گِرد این دیوار و در، گردید و رفت

- چه حالت‌است که شبها تو را به خواب کند		فغان من که کسی را به خواب نگذارد

ـ ز جورش آه مکش رشکی، از خدای بترس | مـبـاد تـیـر تـو نـاگـاه بـر نشـان آیـد
ـ رفتم و اندوه هجران تـو را بـردم بـه خـاک | تا ببینم بی تو حال خفتگان خـاک چیست

[۷۹۴]
حکیم رشدی[۱] قمی

در زمان شاه طهماسب ماضی مغفور بوده و ادراک زمان پادشاه فردوس آرامگاه شاه عبّاس ماضی را نیز کرده. وی راست:

ـ مردمک نیست مرا در نظر گوهر بار | کـه دل سـوخته آیـد پـی نـظّارهٔ یـار
همره اشک مگر آمده در دیدهٔ من | آن سیاهی که فتاد است ز داغ دل زار
ـ شـاها بـه تـو دادهانـد دنیا بستان | تـاج از فـلک و کـمر ز جـوزا بسـتان
مشتِ خاکی است گر چه دنیا بر تو | این خـاک بـرای چشـم اعـدا بسـتان

[۷۹۵]
محمّد رشیدی

وی نیز از معاصران شاه طهماسب ماضی مغفور بوده. وی راست:

ـ گفتم مگر به وصل کشـد روزگـار عـمر | چندان کشید هجر که بگسست تار عـمر
ـ شیخ صنعان را چو دل از دست شد، زنّار بست | رخنه تا در دل نیفتادش، خـلل در دیـن نشـد
ـ شود از دیگران در خشم و دامن بر من افشاند | غباری در دل از هرکس که دارد بر من افشاند

[۷۹۶]
رشیدای کازرونی

در عهد شاه عبّاس مغفور به هند آمده، باز به ایران مراجعت کرده. او راست:

---

۱. H رشیدی

ـ یک کفم شد خاک و یک کف جام می‌گیرد هنوز   نیم دل شد آب و نیمی کام می‌گیرد هنوز
ـ یارب چه نازک است آن گلشن از حیا   از یک نگاه گرم سراپا گلاب شد
حرف مراد هر چه نوشتیم ای رشید   بر صفحهٔ زمانه چو نقش بر آب شد
ـ ای دل چو هوای خاک آن در داری   شرمت بادا که میل افسر داری
گر سر نگذاری اندرین ره باری   از سر بگذار آنچه در سر داری 102b
ـ می می‌خورم و ندارم از مفتی باک   بندم سر شیخ و محتسب بر فتراک
چون خون و رگ مرا زمین خواهد خورد   من نیز خورم خون زمین از رگ تاک

[۷۹۷]
رشدی بافقی[۱]

او راست:

ـ سنگ ستم به قصد دل خسته بر مدار   کاین شیشه را به باد نفس می‌توان شکست
ـ بی سامان اشکم دیده دیگر کاسه در خون زد   حباب سیل اشکم خیمه بر بالای گردون زد

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۷۹۸]
مولانا رضایی کاشی

به کتابت اوقات می‌گذرانیده و به وجه آن معیشت می‌کرده. تقی اوحدی این اشعار را به نام وی نقل کرده:

ـ من رو به گلخن می‌کنم، او گشت گلشن می‌کند   من داغ بر جان می‌نهم، او گل به دامن می‌کند
ـ نیاز عاشقان معشوق را بر ناز می‌آرد   تو سر تا پا وفا بودی، تو را من بی وفا کردم
ـ دست و پا چند زنی عرض شهیدان بردی   آنقدر صبر کن ای کُشته که قاتل برود
ـ حاضری لیک حجابم ز تو دارد محروم   طرفه حالی‌است تو اینجایی و حرمان اینجاست

---

۱. H رشیدی یافعی

ـ ز گرمیهای دوشین تو امشب یاد می‌کردم — سپند آسا ز جا می‌جستم و فریاد می‌کردم
فریب خویش می‌دادم که اینک یار می‌آید — ز هر آواز پای خاطر خود شاد می‌کردم
رضایی گر به زور از پیش رفتی کار عاشق را — به این بی‌دست و پایی، کار صد فرهاد می‌کردم

ـ حجابم پرده می‌گشت و می‌شد در میان حایل — تو حاضر بودی و من بهر یک نظّاره می‌مردم

ـ قبرم بشکافید و ز تأثیر محبّت — اعضای درست و جگر پاره ببینید

ـ در سبوی دل شراب التفاتم پر مریز — نازک‌است این ظرف می‌ترسم که‌نم بیرون دهد

ـ هر روز یک قدم ز درت دورتر روم — شاید که رفته رفته ز کویت به در روم

ـ گر بند به پایم ننهد غیرتِ اسلام — برخیزم و گِسرد سر زنّار تو گَردم

ـ چو غم نمی‌گذرم هیچ‌گه به خاطر تو — غمت مباد که خوش کرده‌ای فراموشم

ـ گره‌گردید در دل صد سخن امّا تو کافر دل — گره‌تا بر جبین‌داری که یارای سخن دارد

ـ هر چند بینمَت به تو میلم فزون شود — آب حیاتی، از تو کسی سیر چون شود

ـ شیرین‌تر از دهان تو کنج دهان توست — باریکتر ز موی تو، موی میان توست

ـ کسی چگونه ره غم ز دل نگه دارد — خزانهٔ[1] دل عاشق هزار ره دارد

ـ ز جهانیان ندارم به کسی جز از تو الفت — اگرم تو هم نخواهی، سر بی‌کسی سلامت

ـ چه کند اگر نه عاشق سر راه یار گیرد — غم عشق می‌گذارد که کسی قرار گیرد
ز جهانیان گرفتم که کناره گیرد این دل — تو که در میان جانی ز تو چون کنار گیرد

ـ رو به هرجا من محنت زده آرم، ز آنجا — عاقبت یک دو سه منزل به قفا بنشیند

ـ زنجیر دَرِ زندانِ غم، از بس‌که با من کرده خو — هرگاه می‌خیزیم به پا، بنیاد شیون می‌کند

ـ سینه من چاک شد از بس‌که امشب دل تپید — وعدهٔ وصل تو کم از زخم شمشیری نبود

ـ هم سرآید شام هجران، هم شب غم بگذرد — روزگار خوشدلی بگذشت، این هم بگذرد

ـ تو کز من عار داری شب همه شب — چه می‌گَردی به گِرد دیدهٔ من

ـ به حمّام آمدم صبحی، گل رخساره‌ای دیدم — چو دیدم در میان آب، آتشپاره‌ای دیدم

---

۱. M خرابهٔ

[۷۹۹]

مولانا رضای مشهدی

در سخن فهمی مسلّم بوده، معاصر تقی اوحدی است. او راست:

چشم حسرت به ره ناقهٔ لیلی دارد هرگیاهی که سر از تربت مجنون زده است

این بیت به نام ضیای شوشتری هم به نظر رسیده.

[۸۰۰]

محمّد رضا

گاه دوری و گاه رضا تخلّص می‌کرده. او راست:

- شده‌ام کافر زلفی که مسلمانی را بر درش همچو گنهکار درون می‌آرند
- هر شبم دور از گلی در چشم بی‌خواب آتش است حیرتی دارم که چون همخانهٔ آب آتش است
بس که میل سوختن دارم شب از دیوانگی هر زمان از دور پندارم که مهتاب آتش است

[۸۰۱]

امیر شاه رضا

از منتسبانِ سلسلهٔ نوربخشیه بوده، رضا تخلّص می‌کرده. او راست:

- خواری بدان رسید که بدگویی مرا سرمایهٔ خوشامدِ اغیار کرده‌ای
- چون در نظرش خوار نگردم که ندارم آن صبر که سویش نروم، ناطلبیده
- به روز وصل از آن خاطر غمین دارم که دشمنی چو فراق تو در کمین دارم

[۸۰۲]

حکیم شاه رضا

از نواحی فارس است. در زمان اکبر پادشاه به هند آمده، هنوز رحل اقامت نینداخته بود که عازم مُلک فنا گردید. او راست:

- ای سالک راه، خانه‌سوزی می‌کن وز شعله آن، جهان فروزی می‌کن
بر عمر چه مقدار که امّیدت هست در خورد همان تلاش روزی می‌کن[۱]

- سلطان به جهان پرده‌سرایی زد و رفت درویش به دهر پشت پایی زد و رفت
القصّه بهر دو روز در گلشن عمر مرغی به سر شاخ نوایی زد و رفت

[۸۰۳]

آقا رضا

در همان عصر بوده. او راست:

تا دیده به روی دوست باز است از هستی خویش بی‌نیاز است
بر من به هزار قفل بسته است آن در که به روی غیر باز است

[۸۰۴]

میرزا رضی آرتیمانی

از سادات صحیح النسب آرتیمان است. در علوّ فطرت یگانهٔ آفاق و در مدارج کمالات در عالم طاق بوده. از معاصرین زمان پادشاه فردوس آرامگاه شاه عبّاس ماضی صفوی است. میرزا ابراهیم ادهم خلف الصّدق آن مرحوم است. اشعار 103a وی در نهایت عذوبت و شکستگی واقع شده، از آن جمله به قلیلی اکتفا می‌شود:

---

۱. H ردیف: می‌کنی

من قصایده

- چند ز دوران چرخ، چند ز هجران یار سینه شود شعله ریز، دیده شود اشکبار
طاقت من طاق شد، دور از او چند چند سوزم در اشتیاق، سازم در انتظار
دین و دلم شد ز دست، ای به فدای رهت جان نه یکی صد جهان، دل نه یکی صد هزار
راه خرابات گیر، تا که ببینی در او خُرد و کلان عشقباز، پیر و جوان باده خوار
با تو نیم در میان، وز تو نیم بر کران ای به همه در میان، وی ز همه بر کنار
گر ننهی پرده‌ای، بر رخ چون آفتاب وای به روز شکیب، وای به صبر و قرار
پیش تو کس چون برد، نام بهار و بهشت عشوه ندارد بهشت، جلوه ندارد بهار
آنچه کشیدم از او، من به یکی جرعه می میکده‌ها بایدم، از پی دفع خمار
من همه صحرای عشق، او همه دریای حُسن من همه شور جنون، او همه باد بهار

- بس که بر سر زدم ز فرقت یار دلم از دست رفت و دست ز کار
مشربم تنگ و عشق شورانگیز مرکبم لنگ و راه ناهموار
بحر پر شور و ناخدا ناشی دل به دریا همی کنم ناچار
ای که در عشق دم زنی به دروغ خویش را هرزه می‌کنی آزار
این قدر شور نیست در سر تو که پریشان شود ازو دستار
خنده زان رو کنی چو بی‌دردان کت ندادند ذوق گریهٔ زار
سر به کعبه کجا فرو داری در خرابات اگر بیابی بار
کارت از دیر و کعبه بر ناید یارت ار نیست بر در خمّار
تا به هوش خودی نیاری گفت لیس فی الجُبّتی سوی الجبّار
چند باشی ز غصّه بوقلمون چند گردی ز غم چو بوتیمار
آسمان و زمین و هر چه دروست همه پامال توست سر بردار
پشت پای بزن برین مردود دست خود را بشوی ازین مردار
در ره دوست پوست پوشیدم ما فکندیم هفت پوست چو مار
هیچ کس او به ما نداد نشان خاطر از هیچ جا نیافت قرار

تـا بـه جـایی رسـید شـور جنون کـــه بـر افـتاد پـردهٔ پـندار
دوست دیدم همه به صورت دوست یـــار دیـدم هـمه بـه صـورت یـار
خــانهٔ او ز هـر کـه جستم گـفت لیس فـــی الدّار غـــیره دیّـــار
دَور اگــر نـیست بـر مـراد مـرنج کـه نـه در دست مـاست این پرگار
ای کــه گـویی کـه دل ازو بـرگیر گــر تـوانـی تـو چشـم ازو بـردار
صـــوفی ار ســجدهٔ صـنم نکـنی خـرقه خـصمت شـود، کـمر زنّـار
مـرگ بهتر کـه صحبت بی دوست گـور خـوشتر کـه خـلوت بـی یـار
ـ در خــرابـات مـجانین کـن گـذر تــا بــبینی رســم و آیــین دگــر
عادت اینجا ترک رسم و عادت است رسـم ایـنجا تـرک رسـم و تـرک سـر
کوی عشق است این و در وی صد بلا راه عشق است این و در وی صد خطر
آســمان ایـنجا بـبوسد آسـتان جــبرئیل ایـنجا بـریزد بـال و پـر
جــان دهـند ایـنجا بـرای درد دل ســر دهـند ایـنجا بـرای درد سـر
الامـــان ایـنجا کـــنند از الامـان الحـذر ایـنجا کـنند از الحـذر
ســر نـمی‌دارد خـبر ایـنجا ز پـا پــا نـمی‌دارد خـبر ایـنجا ز سـر
جان نبرده هـرکس اینجا بـرده جـان سـر نـبرده هـر کس اینجا بـرده سر
دیـــده بـردوز از خـود او را بـبین خــود مـبین انـدر مـیان، او را نگـر
خود بسوز و هر چه می‌خواهی بساز خود بباز و هـر چـه مـی‌خواهی ببر
در کـلاه عشـق مـی‌باید سـه تـرک تـرک دیـن و تـرک دنـیا، تـرک سـر
کس ز کس ایـنجا نـمی‌دارد نشـان کس ز کس ایـنجا نـمی‌دارد خـبر
بوالعجب طوری است طور عـاشقان جـمله بـا هـم دوست‌تـر از یکـدگر
در فـــراق یکـــدگر اشکـــند و آه در مـــذاق یکــدگر شـهد و شکـر
جـز فـتوّت نـیست ایـنجا مـیزبان جـز مـحبّت نـیست ایـنجا ماحضر
کو جگـر بـر خوانشـان در لخت دل در ریـوده هـمچو گـرگ از یکـدگر
جـای در زنـدان و دایـم در سـرور پـــای در دامـــان و دایـم در سـفر
جـنّت و طـوبی از ایشـان سـرفراز دنـــیی و عـــقبی از ایشـان مـفتخر

نشنود در بزم سر مستان کسی	جز حدیثِ عاشقی حرف دگر
ای بسی نازکتر از گلبرگ تر	از نگاهت عالمی زیر و زبر
در دل او جای کردم عاقبت	مهربانی می‌کند در سنگ اثر
ای به قدر سرو و به رخ خورشید و ماه	وی به دل از سنگ و سندان سخت‌تر
والهٔ گفتار تو پیر و جوان	مست از دیدار تو دیوار و در
نامه و پیغام‌گو هرگز مباش	می‌دهند اینجا به دل از دل خبر
خویش را هر چند می‌سازم خموش	مطلع از مقطع برآرد سر به در
سوزد ار آهی کشم در یکدگر	هر تر و خشکی که دارد بحر و برّ
کوه از اندوه آهم تیره شد	دود در خاشاک بوده است این قدر
گرچه جای دلنشین است این جهان	بانگ منشین آید از دیوار و در
سر منه با این خسیسان، سر منه	خون مخور، از خوانِ دونان نان مخور
سرخ و زرد و چرب و شیرین کرده‌اند	خانهٔ دین تو را زیر و زبر
پاره می‌خواهی نگردد پرده‌ات	تا توانی پردهٔ مردم مدر
نیکنامی خود ار خواهی مدام	هیچ کس را نام بد هرگز مبر
از همه باشد نباشد زو گریز	از همه باشد نباشد زو گذر
دور از آن گُل مانده‌ام خارم به چشم	دور از آن درمانده‌ام خاکم به سر
می‌روم از دست غم مست و خراب	گه به سینه گه به پهلو گه به سر
بر در شاه نجف شیر خدا	افتخارِ دودمانِ بوالبشر
یک نفس از شهرِ بینش سر بر آر	شهر دانش را ببین تا کیست در
روح قدسی گو و انفاس مسیح	تا ثنای او تواند کرد سر
ای خجل از مدح تو مدح و ثنا	عاجز اندر ستر تو عقل بشر
من که و شعرم چه و مدحم کدام	ای خدا و مصطفایت مدح گر
کس نبودی مثل تو مانند تو	مثل تو می‌داشتی ایزد اگر
اوست باللّه، اوست مجری قضا	اوست باللّه، اوست منشی قدر
گر شفیق ما نه‌ای، کیف المدار؟	ور شفیع ما نه‌ای، أین المقر؟

مصدر مستقبل و ماضی و حال   نیست غیر او حکایت مختصر
مشنو از من، بشنو از دیوار و در   تا ز خیبر او چسان بر کند در
از نظرها خویش را افکنده‌ایم   چون تو بر افتادگان داری نظر
بی‌نشان شو گر ازو خواهی نشان   بی‌خبر شو گر ازو خواهی خبر
از در او دور بودن مشکل است   رفتن آسان است از عالم به در
ای کمالاتت برون از حدّ و حصر   وی کراماتت برون از عدّ و مر
عیب و نقصان و قصور ما بپوش   ای سرشته پای تا از سر هنر
نیست حرفی او، زبانی واگذار؟   نسیت وصفی او، در همانی درگذر
در علوّ قدر و شأنش متّفق   دوستان و دشمنان یکدگر
تا بود روشن صباح و تیره شام   تازه روی دوستانت چون سحر
گم شد اندر وادی مدحت رضی   نی خبر یابند از او و نی اثر
- در روی تو دل به ما نمی‌ماند   در راه تو سر ز پا نمی‌ماند
برقع ز جمال اگر براندازی   یک خرقهٔ پارسا نمی‌ماند
گر جلوه چنین کنی تو یک زاهد   در گوشهٔ انزوا نمی‌ماند
یارب تو قبله‌ای که در طوفت   یک حاجت ناروا نمی‌ماند
آغشته به خاک و خون شهیدان را   کوی تو ز کربلا نمی‌ماند
ای ماه اگر به او تو مانندی   او هیچ به تو چرا نمی‌ماند
جان رفت و ز سر نرفت سوداش   بیگانه به آشنا نمی‌ماند
خوش باش به دوستان کاین بستان   پیوسته به یک هوا نمی‌ماند
گویی برهی به مرگ از هجرم   هجر تو ز مرگ وا نمی‌ماند
- چون نام لب تو بر زبان رانم   از دست مگس گریخت نتوانم
هرگز نشوم به کام دل روشن   گویی که چراغِ تیره‌روزانم
جرمم همه اینکه شخص ادراکم   عیبم همه اینکه عین عرفانم
- هیچ کاری نشد به تدبیرم   چه کنم مبتلای تقدیرم
شده نخجیر از کف و مانده   چشم بر نقش پای نخجیرم

گشته‌ام استخوان از دردت — بسکه سازی نشانهٔ تیرم
از تف دل چو موم بگدازم — گر ز آهن کشند تصویرم
نی چنان است با توام پیوند — که بریدن توان به شمشیرم
ور هلاکم همی کنی تقصیر — من ندانم که چیست تقصیرم
گر نخوانی ز شوق می‌سوزم — ور بخوانی ز ذوق می‌میرم
دامن از من مکش که در محشر — خیزم از خاک و دامنت گیرم
همه حیرانی و جنون آرد — گوش کس مشنود تقریرم[1]

من غزلیّاته

ـ نقابی برافکن پی امتحان را — که تا بینی از جان لبالب جهان را
چو در جلوه آیی بدین شوخ و شنگی — به رقص اندر آری زمین و زمان را
ـ بهارت دلا کس ندانست چون شد — به هر حال دریاب فصل خزان را
فراموش کردند از مهربانی — چه افتاد یاران نامهربان را
مده بر باد زلف عنبرین را — مکن تاراج عقل و هوش و دین را
اگر برقع براندازی ز رخسار — چه منّت ز آسمان، دیگر زمین را
ـ سوزی[2] نه چنان گرفت ما را — کز دست توان گرفت ما را
ما هیچ گرفته‌ایم جز او — او هیچ از آن گرفت ما را
مردیم و ز کس وفا ندیدیم — دل از همه زان گرفت ما را
هرگه به تو عرض حال کردیم — در حال زبان گرفت ما را
درد دل ما نمی‌کنی گوش — درد دل از آن گرفت ما را
ـ هجرم ز وصل غیر خبر می‌دهد مرا — مرگم نوید مرگ دگر می‌دهد مرا
ـ عشقی به تازه باز گریبان گرفته‌است — آه این چه آتش‌است که در جان گرفته‌است
ای دل ز اضطراب، زمانی فرو نشین — دستم به زور دامن جانان گرفته است

---

۱. S ،A «بس که بر سر زدم ... مشنود تقریرم» را ندارد ۲. M شوری

آن لعـــل آبــدار بــه تسـخیر کـاینات / خـــاصیّت نگـین سـلیمان گـرفته است
دارد سـر خـرابـی عـالم مگر کـه بـاز / این دل که همچو شام غریبان گـرفته است
آه و فـــغان مـــاتمیانم بـــلند شــد / گـویا طبیب دست ز درمـان گـرفته است
نیلی قبا و طرّه پریشان و سینه چـاک / آیـین مـاتمم بـه چـه سـامان گـرفته است
نتوان گشودنش بـه نسیم ریـاض خـلد / آن دل کـه در فـراق عـزیزان گـرفته است
کـافر چـنین مـباد نـدانـم رضی تـو را / درد دل کـــدام مســـلمان گـــرفته است
ـ مگـــر زان روی بـــرقع بـرگرفته است / کـــه آتش در هـــمه کشـور گـرفته است
حـــذر ای زاهـــدان، پـــرهیز رنـدان / که این آتش بـه خشک و تَر گـرفته است
ز وصـــــلش دل نـــیاساید هـــمانا / خـــیالش را کســـی در بـر گـرفته است
رضی را دست و پـــا گـم کـرده دیـدم / هـــمانا عـــاشقی از سـر گـرفته است
ـ شورت در سر خمار نگـذاشت / شـوقت در دل قـرار نگـذاشت
آن پـیچش طرّه بر سـر دوش / در هـــیچ دل قـرار نگـذاشت
ـ محبّت کـرد آخـر بـا منش رام / الهـی مـن بـه قـربان مـحبّت
مگو دیگر محبّت را اثر نیست / رضی جـان تـو و جـان مـحبّت
ـ کمر تا کی به خونم آن بتِ نامهربان بندد / که باشم من، که بر خونم چنین شوخی میان بندد
نـه از صدق و صفا رنگی، نه از مهر وفا بویی / کسی چون، دل به سرو و لالهٔ این بوستان بندد
ـ به خـدا کز دهـنش هیچ تـواند کس دیـد / هیچ اگـر دیـد، تـوان پس دهـنش را نگـرید
ـ آن روی چون مه، آن زلف چون نار / گـــیرم نـــمایی، کـو تـاب دیـــدار
خواهـی کـه سـازی، زاهـد بـرهمن / بـــردار پـــرده، بـــنمای دیـــدار
رفـــتی و بـــردی، جـان رضی را / ای خـوشتر از جـان، بـازآ و بـاز آر
ـ زبان در ذکر و دل در فکر آن نامهربان دارم / نمی‌گردد به چیزی غیر ذکرش تا زبان دارم
ز من گر آشنا بیگانه گردد جـای آن دارد / که با بیگانه حـرفِ آشنایی در میان دارم
ـ پرده بردار کـه تـا بـر هـمه روشـن گـردد / کز چه رو مذهب خـورشید پـرستان دارم
ـ بـرقع چه احتیاج که از حیرت جمال / بی هم نشسته‌ایم چو با هم نشسته‌ایم

- با رخ همچو صبح و زلف چو شام   بامدادان بـر آی بـر لب بـام
تـا بـدانـند نـور از ظـلمت   تـا شـناسند کـفر از اسـلام
از دعـای فـرشته بـیزارم   گـر از آن لب بـه مـن دهـی دشـنام
قـصّهٔ خـود رضی بـه بـاد بگـو   از تـو کس چـون نـمی‌برد پـیغام
- در قتل من به غیر نهان یار بوده‌ای   مـن غافل از فریب و تو در کار بوده‌ای
امسال بـوی سنبلم آشفته مـی‌کند   در هر گل زمین که در او پار بـوده‌ای
- نـمی‌دانـم چـو رسـم دوسـتداری   نـمی‌دانـم کـه با جـانم چـه داری؟
بگـو پـیمان عـهدم اسـتوار است   کـه در پـیمان شکسـتن اسـتواری
غـمت چندانکه با مـا سـازگار است   تـو صد چندان بـه مـا نـاسازگاری
غـبارم را تـوانـی داد بـر بـاد 103b   اگـر داری بـه دل از مـن غـباری
رضی گویی ترا دیگـر چـه حـالست   خـبر گـویا ز حـال مـا نـداری
- بـهار و بـاده و عـیش جـوانـی   غـنیمت دان، غـنیمت تـا تـوانـی
زمـن آمـوخت زلفت تـیره روزی   بـه مـن آمـوخت چشمت نـاتوانـی
- ندیدم جز جفا از خطّ و خالش   نـمی‌دارد وفـا هـندوستانی
مـن آن مـزدور مـحرومم کـه دارم   گـل داغـی، بـه مـزد بـاغبانی
چه پرسی از رضی نـام و نشـانش   غلام تو، سگ تـو، هـر چـه خـوانـی
- نگـاهی دیـدم از چشـم سـیاهی   کـه کـوه صـبر پیشش بـود کـاهی
اگـر بـرقع بـرانـدازی ز رخسـار   کـرشمه گـیرد از مـه تـا بـه مـاهی
- بـهارم را تـماشا کـن، نگـارا   سـرشکم ارغـوانـی، چـهره کـاهی
بـه سـر تـا چـند گـردانی رضی را   الهـی مـن سـرت گـردم الهـی
- چـه التفات بـه خـار و خس چـمن داری؟   کـه عـار و نـنگ ز نسرین و نسترن داری؟
چه دوستی است به آن سنگدل رضی دیگر   چه دشمنی است که با جان خویشتن داری؟
- هـجران اگـر نکـردی، آهـنگ زنـدگانی   بـیچاره جـان چـه کـردی، از نـنگ زنـدگانی

من ترجیعه

بی پرده بر آی بر لب بام — کارواح شوند جمله اجسام
روشن شود از تو چشم اعمی — این است اگر صفای اندام
دل لذّت خواری از درت یافت — در خلد دگر نگیرد آرام
درد دل ما نوشتنی نیست — کاین کار نمی‌شود به پیغام
گفتیم کنیم پای بوسش — چون دست نمی‌دهد به ناکام

بنشینم و خو کنم به هجران
ور جان برود فدای جانان

آسوده دلی شعار ما نیست — راحت در روزگار ما نیست
زان قامت آسمان خمیده است — کش طاقت حمل بار ما نیست
باور نکنید اگر بسوزیم — کس در دل بی‌قرار ما نیست
دل شیفتهٔ تو شد چه سازیم — دیوانه به اختیار ما نیست
فکر سر خود کنیم کو را — پروای دل فگار ما نیست
یک دم به مراد دل نشستن — در طالع روزگار ما نیست
هر لحظه برآردم به شکلی — سودای تو کردگار ما نیست
شاید که کنیم ناز بر چرخ — خورشید به حسن، یار ما نیست
از دولت عشق کامرانیم — هر چند که بخت، یار ما نیست
هر چند تحمّلی ندارم — هر چند که صبر کار ما نیست

بنشینم و خو کنم به هجران
ور جان برود فدای جانان

هر چند وفا نکرد با من — دستش نکنم رها ز دامن
در دام نیفتدم به کونین — عنقا نگرفته کس به ارزن
شب نیست که من ز دوری او — نزدیک نمی‌شوم به مردن
ما نیز چو تو صنم پرستیم — پرهیز مکن ز ما برهمن

بـــردند قـرار و صـبرم از دل ‌ حُسـن آن رو و لطـف آن تـن
کس نیست که دستشان بگیرد ‌ بـنگر کـه چـه مـی‌کنند بـا مـن
ای شیرین لب ز سوز عشقت ‌ آمـاده شـراب و شـاهد مـن
زان چشـم نـمی‌روم بـه خـمّار ‌ زان روی نـمی‌روم بـه گـلشن
در دم نکشـید نـنگ درمـان ‌ دودم نشـناخت راه روزن
ای لطف و صفای تو به خروار ‌ وی خـوبیهای تـو بـه خـرمن
هـر چـند نـباشدم تـحمّل ‌ هر چند که نیست صبر با من

بنشینم و خو کنم به هجران
ور جان برود فدای جانان

نـام کـه گـذشت بـر زبـانم ‌ کآتش افـتاده در دهـانم
از پـای در آمـدم بـه نـاچار ‌ زین غم که نهاد سر به جانم
جـز مـن دگـری نمی‌شناسد ‌ گـویی غـم دهـر را ضـمانم
کـاهید ز درد هـجر جسـمم ‌ پـوسید ز غـصّه استخوانم
فـریاد کـه آتش فـراقت ‌ بگـداخـته مـغز استخوانم
وصفت چو کنند جمله گوشم ‌ نـامت چـو بـرم هـمه زبـانم
هر چند که سوخته‌است صبرم ‌ هـر چـند کـه زار و نـاتوانـم

بنشینم و خو کنم به هجران
ور جان برود فدای جانان

آن چشم به کس نظر نینداخت ‌ کش واله و بـی‌خبر نینداخت
قـامت نفراخت هیچ سروی ‌ تا پیش قدتت سپر نینداخت
هـرگز ز عتاب بر نیفروخت ‌ کآتش در خشک و تر نینداخت
نـنهاد بـه نـاله‌ام شبی گوش ‌ یک بار بـه مـن نـظر نینداخت
بـر خسـتهٔ مـا نـظر نـیفکند ‌ کز رشک به دل شرر نینداخت

بنشینم و خو کنم به هجران
ور جان برود فدای جانان

ای وای کـه آن سـوار چـالاک　　از نـنگ نـبندم بـه فـتراک
مفشان به عبث سـرشک کـاینجا　　یـاقوت بـرابـر است بـا خـاک
واقـف نـه‌ای از فـروغ رویت　　کان شعله چه می‌کند به خاشاک
جـز بـا غـم تـو نـمی‌شکیبد　　این جان حزین و جسم غمناک
دور از تـو چو مرغ نیم بسمل　　گـاهی در خـون و گـاه در خـاک

بنشینم و خوکنم به هجران
ور جان برود فدای جانان

چـون نیست زبان‌ودل به‌هم یار　　در دست چه سُبحه و چه زنّار
یار است رسیده بر سرت یار　　چشـمی بگشا هلاک دیدار!
در خانه نشین که می‌کند باز　　دیـوار و در تـو کـار دیـدار
رو مـی‌تابی کـرشمه از نـو　　مـی‌ریزد صد هـزار خـروار
آنـان کـایزد نـمی‌پرستند　　گشـتند هـمه تـو را پـرستار
ای آنکه نداده‌ای دل از دست　　زان روی کـنی بـه عشق انکـار
در کـارت اگـر کـنند ازین مـی　　معلوم کنی کـه چیست در کـار
شستیم دو دست خود ز ایمان　　بستیم میان خـود بـه زنّـار
مطرب دستی به چنگ بر زن104a　　سـاقی پـایی بـه رقص بـردار
سـر در نآری دگـر بـه کونین　　بینی سر خود اگر برین دار
کـو از نـظرم مـرو کـه بسیار　　جـویی و نـیابیم دگـر بـار
زنـهار ز دست دوست گـفتی　　زنـهار دگـر مگـوی زنـهار
انکـار مکـن کـه آشکـار است　　از انکـارت هـزار اقـرار
از دست من آن دوچشم جادو　　بـردند هـر آنچه بـود یک‌بـار

بنشینم و خوکنم به هجران
ور جان برود فدای جانان

ای[1] شوخ به شیوهٔ شکرخند زخمم ز نمک لبالب آکند
آن ترک به طرّهٔ پریشان دین و دل ما ز هم پراکند
بگسیخت مرا ز یار و اغیار ببرید مرا ز خویش و پیوند
صد بار شکست و باز خوردم زان شوخ فریب عهد و سوگند
ما مردهٔ مهر و او مسیحا ما بندهٔ عشق و او خداوند
این است اگر هوای لیلی مجنونم اگر شوم خردمند
سر در نآرم به پادشاهی دارد سر بنده چون خداوند
بنشینم و خو کنم به هجران
ور جان برود فدای جانان

ابدال صفت، خزیده در پوست کویم در دشمنان که یا دوست
از دشمن و دوست نیست باکم چون دشمن و دوست هرچه هست اوست
این خاک که پایمال سازی دندان و لب است و چشم و ابروست
بنشینم و خو کنم به هجران
ور جان برود فدای جانان

از ساقی نامه

الهی به مستان میخانه‌ات به عقل آفرینان دیوانه‌ات
به دریاکش لجّهٔ کبریا که آمد به شأنش فرو انّما
به درّی که عرش‌است او را صدف به ساقیِ کوثر، به شاه نجف
به نور دلِ صبح خیزانِ عشق ز شادی به اندُه گریزان عشق
به اندُه پرستان بی پا و سر به شادی فروشان بی شور و شر
به رندان سرمست آگاه دل که هرگز نرفتند جز راه دل
به مستان افتاده در پای خُم به مخمور با مرگ در اشتُلم

۱. M آن

که خاکم گِل از آب انگور کن سراپای من آتشِ طور کن
خدا را به جمان خراباتیان کزین تهمتِ هستیم وارهمان
به خمخانهٔ وحدتم راه ده دل زنده و جان آگاه ده
که از کثرت خلق تنگ آمدم به هر سو شدم سر به سنگ آمدم
میی ده که چون ریزیش در سبو همه قسل هو الله آید ازو
از آن می که در دل‌چو منزل کند تنم را فروزان‌تر از دل کند
از آن می که گر عکسش[1] افتد به باغ[2] کند غنچه را گوهر شب چراغ
از آن می که گر شب ببیند به خواب شبیخون برد بر سر آفتاب
از آن می که گر عکست افتد بر آن توانی درو دید حق را عیان
از آن می که گر ریزیش[3] در سبو بر آرد سبو از دل آواز هو
از آن می که در خم چو گیرد قرار خم آتش بر آرد ز دل چون چنار
میی صاف از آلودگی بشر مبدّل به خیر، اندرو جمله شر
میی معنی افروزِ صورت گداز میی گشته معجون ناز و نیاز
میی از منیّ و تویی گشته پاک شود جان، چکد قطره‌ای گر به خاک
به یک قطره می آبم از سر گذشت به یک آه، بیمار ما درگذشت
چشی گر از این باده، کوکو زنی شوی چون از او مست، هوهو زنی
دماغم ز میخانه بویی شنید حذر کن که دیوانه هویی شنید
بگیرید زنجیرم ای دوستان که پیلم کند یاد هندوستان
دماغم پریشان شد از بوی می فرو نایدم سر به کاووس و کی
پریشان دماغیم، ساقی کجاست؟ شرابِ ز شب مانده باقی، کجاست؟
بیا ساقیا می به گردش در آر که دلگیرم از گردش روزگار
میی صاف، ز آلایش ما سوا از او یک نفس تا به عرش خدا
تو در حلقهٔ می پرستان درآ که چیزی نبینی به غیر از خدا

---

۱. تذکرهٔ میخانه: چون چشمت ۲. M باد
۳. M چون ریزیش

خدا را ببینی به چشم خدا / کنی خاک میخانه گر توتیا
به این عالم ار آشنایی کنی / ز خود بگذریّ و خدایی کنی
به میخانه آی و صفا را ببین / مبین خویش را و خدا را ببین
نگویم که از خود فنا چون شوی / به یک قطره زین باده بی‌چون شوی
به شوریدگان گر شبی سر کنی / و زان می که مَستند، لب تر کنی
جمال[1] محالی که حاشا کنی / ببندی دو چشم و تماشا کنی
قمر دُرد نوش است از جام ما / سحر خوشه چین است از شام ما
بس آلوده‌ام، آتش می کجاست؟ / پر آسوده‌ام، نالهٔ نی کجاست؟
چو پیمانه از باده خالی شود / مرا حالت مرگ، حالی شود
خرابات را گر زیارت کنی / تجلّی به خروار غارت کنی
بیا تا به ساقی کنیم اتّفاق / درونها مصفّا کنیم از نفاق
چو مستان به هم مهربانی کنیم / دمی بی‌ریا زندگانی کنیم
بگرییم یک دم چو باران به هم / که اینک فتادیم یاران ز هم
جهان منزل راحت‌اندیش نیست / ازل تا ابد یک نفس بیش نیست
سراسر جهان گیرم از تست و بس / چه اندوزی آخر درین یک نفس
فلک را چه‌ها بین به ما می‌کند؟[2] / چه‌ها کرده است و چه‌ها می‌کند
برآورده از خاک ما گَرد و دود / چه می‌خواهد از ما سپهرِ کبود
نمی‌گردد این آسیا جز به خون / الهی که در گردد این سرنگون
رسد هر دم از همدمانم غمی / نبودم غمی گر بُدم همدمی
من آن بینوایم که تا بوده‌ام / نیاسایم ار یک دم آسوده‌ام
درین عالم تنگتر از قفس / به آسودگی کس نزد یک نفس 104b
نه در مسجدم ره، نه در خانقاه / ازین هردو در، هر دو رویم سیاه
نماندست در هیچکس مردمی / گریزان شده آدم از آدمی

---

۱. S خیال
۲. M فلک بین که با ما چه‌ها می‌کند

همه متّفق با هم اندر نفاق	به بدخویی اندر جهان جمله طاق
همه گرگ مانا، همه میش پوست	همه دشمنی کرده در کار دوست
شب آلودگی، روز شرمندگی	معاذالله از این چنین زندگی
برونها سپید و درونها سیاه	فغان از چنین زندگی، آه آه
همه سر برون کرده از جیب هم	هنرمند گردیده در عیب هم
اگر مرد دینی، ز دانش بگوی	که او را نداند کسی غیر اوی
برو کفر و دین را وداعی بکن	به وجد اندر آی و سماعی بکن
ندوزی چو حیوان نظر بر گیاه	بیابی اگر لذّت اشک و آه
همه مستی و شور و حالیم ما	نه چون تو همه قیل و قالیم ما
مکن مَنعم از باده ای محتسب	که مستیم از جامِ لایحتسب
بزن هر قدر خواهیم پا به سر	که سر مست، از پا ندارد خبر
چه آب است کآتش به جان افکند	اگر پیر نوشد، جوان افکند
چو ما زین می ار مست و نادان شوی	ز دانایی خود پشیمان شوی
مغنّی سحر شد، خروشی بر آرا	ز خامانِ افسرده، جوشی بر آر
که افسردهٔ صحبت زاهدم	خراب می و ساغر و شاهدم
سرم در سر میپرستانِ مست	. که جز می فراموش‌شان هرچه هست
مگو تلخ و شور است، انگور را	که روشن کند دیدهٔ کور را
به من عشوه‌ای چشم ساقی فروخت	که دین و دل و عقل را جمله سوخت
کدورت کشی از کفِ کوفیان!	صفا خواهی، اینک صفِ صوفیان
چه گرم سماع‌اند هر سو صفی	حریفان اصولی، ندیمان کفی
ازین دل به دنیا فروشان مباش	به جز بندهٔ باده‌نوشان مباش
چه درماندهٔ دلق و سجّاده‌ای	مکش بار محنت، بکش باده‌ای
حدیث فقیهان برِ ما مکن	ز قطره سخن پیش دریا مکن

که نور[1] ازل در دلم جوش زد — جنون آمد و بر صف هوش زد
قلم بشکن و دور افکن سبق — بسوزان کتاب و بشوران ورق
که گفته‌است چندین ورق را ببین — ورق را بگردان و حق را ببین
تعالی الله از جلوهٔ آن شراب — که بر جملگی تافت چون آفتاب[2]
تو زین جلوه ار جا نرفتی که‌ای؟ — تو سنگی، جمادی، کلوخی، چه‌ای؟
رخ ای زاهد از می‌پرستان متاب — تو در آتش افتاده‌ای، ما در آب
ردا کز ریا[3] بر زنخ بسته‌ای — بینداز دورش که یخ بسته‌ای
مگو هیچ با ما ز آیین عقل — که کفر است در کیش ما، دین عقل
ز ما دست ای شیخِ مسجد بدار — خراباتیان را به مسجد چکار؟
صبوح است ساقی! برو می بیار — فتوح است مطرب! دف و نی بیار
نماز ار نه از روی مستی کنی — به مسجد درون، بت پرستی کنی
به می صاحب تخت و تاجم کنید — پریشان دماغم، علاجم کنید
دلم گه از آن، گه ازین جویدش — ببین کآسمان از زمین جویدش
به می هستی خود فنا کرده‌ایم — نکرده کسی آنچه ما کرده‌ایم
حسد دادم و جان گرفتم ازو — چه می‌خواستم، آن گرفتم ازو
به می گرم کن جان افسرده را — که می زنده دارد تن مرده را
چه می‌خواهد از مسجد و خانقاه — هر آن کو به میخانه برده است راه
درونِ خرابات ما شاهدی است — که بدنام ازو هر کجا زاهدی‌است
به خور می که در دور عبّاس شاه — به کاهی ببخشند کوه گناه
سکندر توان و سلیمان شدن — ولی شاه عبّاس نتوان شدن
که آیین شاهی از آن ارجمند — نشسته است بر طرفه[4] طاقِ بلند
یکی از سواران رزمش هزار — یکی از گدایان بزمش بهار

---

۱. S سوز
۲. تذکرهٔ میخانه:... آن جناب / که بر جملگی تافته، جز کتاب
۳. S گر ز ما
۴. S طرف

سگش بر شهان دارد از آن شرف / که باشد سگِ آستانِ نجف
الهی به آنان که در تو گم‌اند / نهان از دل و دیدهٔ مردم‌اند
نگهدار، این دولت از چشم بد / بکش مدّ اقبال او تا ابد
همیشه چو خور، گیتی افروز باد / همه روز او عید نوروز باد
شراب شهادت به کامش رسان / به جدّ علیه السّلامش رسان
[رضی روز محشر علی ساقی است / مکن ترک می تا نفس باقی است]

من رباعیّاته

ـ ای عشق به حسن دیده‌ور ساز مرا / عیبم همه سربه‌سر هنر ساز مرا
دلگیرم از آب زندگانی، دلگیر / لب تشنه به خونابِ جگر ساز مرا
ـ تا نام لب تو سرو چالاک بریم / رنگ از رخ آب زندگی پاک بریم
دادیم به باد در تمنّای تو عمر / مگذار که حسرت تو در خاک بریم
ـ هر چند که عیش و کامرانی داری / محبوب نی و می و جوانی داری
نه در جگر آهی و نه آبی در چشم / خاکت بر سر، چه زندگانی داری؟
ـ تا کی ز جفای چرخ من باشم زار / جان خسته و دل شکسته خاطر افگار
چشمم بیدار عکسِ بختم، ای کاش / بختم بودی به جای چشمم بیدار
ـ گر بویی از آن زلف معنبر یابی / مشکل که دگر پای خود از سر یابی
از خجلت دانایی خود آب شوی / گر لذّت نادانی ما دریابی
ـ ناصح که شود زبانت از پندم، بند / یک بار بیا، ببین در آن سرو بلند
گر چشم ز روی او توانی برداشت / من نیز دل از غمش توانم برکند

[۸۰۵]

قاضی رضی‌الدّین محسن صفاهانی

در حدّت ذهن و دقّت فهم اعجوبهٔ زمان بوده. گویند هر فقره‌ای از نظم و نثر که بر روی

بخواندندی، بی‌تأمّل 105a گفتنی که چند حرف است. به سرعت انتقال وی کم کسی پیدا شده است. در زمان شاه عبّاس به هند آمده باز به وطن مراجعت کرده، از آنجا به وطن اصلی رجعت کرده. او راست:

ـ نه هر که چهره برافروخت، از غم آزادست / که سرخ رویی گل از طپانچهٔ بادست

ـ کعبه دریافته و کام نجستیم، لیک / شرط راهست رضی، طیّ بیابانی چند

ـ ای که بیرونی ازین بزم، به حسرت منگر / که پر از خون دل ماست، دل شیشهٔ ما

ـ زخمی به من نزد که دم تیغ برنگشت / برگشتگیّ بخت مرا زین قیاس کن

ـ از خدا قربِ خود آن روز که می‌خواست رقیب / کاش آزادی ما نیز تمنّا می‌کرد

ـ زلفش به خط سپرد رضی عهد دلبری / خوبی ازین دو سلسله بیرون نمی‌رود

ـ لب بر لب ساغر نه و فرصت مده از دست / شنبه مخور آن باده که آدینه حلال است

ـ با آنکه سراپای مرا تیغ تو لب کرد / هرگز نتوانم ز تو یک بوسه طلب کرد

ـ شد زین دو سه روزه رنجش تو / از ما دل روزگار خالی

ـ به جان آمد دلم زین ناصبوری / نصیب جان دوری باد، دوری

ـ شکفتگی طلبیدن ز بی‌غمی است رضی / به دشمنانِ محبّت سپار خندیدن

ـ زبان شکوه خاموشی ندارد / فراموشی، فراموشی ندارد

ـ امشب به نظاره‌ای دَرِ دیده زدم / تیر مژه‌ای بر جگر دیده زدم

رفتم به تماشای گلستانِ رخی / شاخ گل نور بر سر دیده زدم

[۸۰۶]

رفعتی تبریزی[۱]

در سنهٔ ۱۰۰۲[۲] به هند آمده، باز به ایران مراجعت کرده. او راست:

۱. S رفعتی

۲. M ۱۰۳۲

ـ خورشید اگر ز شرمِ جمال تو آب شد هر ذرّه‌ای که دید تو را، آفتاب شد
ـ بُد همّت ما اگر فرازی دیدیم بُد دیدهٔ ما گر دَرِ بازی دیدیم
سرتاسر ملک هند گشتیم آخر خوش خواب پریشان درازی دیدیم

[۸۰۷]

رفیعی شیرازی

او راست:

ـ رای[1] تو مهر، آتشِ موسی شرر خلق تو روح و دم عیسی بدن
در دهنم از صفتِ خلق تو بر زبر روح بغلتد سخن
چون رقم خلق تو انشا کنم نامه شود نافهٔ مشک ختن

[۸۰۸]

میر رمزی اصفهانی

او راست:

خوردن خاک قناعت بر ارباب خرد بِه ز نانی که درو منّت دونان باشد

[۸۰۹]

ملاّ روغنی

در عهد اکبر پادشاه به هند آمده و با مولانا غزالی مشهدی و غیره مشاعرات کرده. او راست:

ـ از جفای او نمی‌نالم که می‌ترسم رقیب یابد از تأثیر فریادم که از بیداد کیست
ـ قبا گلگون، مهی دامن‌کشان، جایی دچارم شد عجب شاخ گلی در جلوه دیدم، خار خارم شد

۱. S راه

ـ نه عکس روی تو در آینه نمایان است ببین که همچو تویی در رخ تو حیران است
ـ پا ز سر کرده به طوفِ سر کویت آیم تا پسیَم بساز نیایند حریفان بر سر
ـ زبانی گوی قاصد حرف شوقم را که در نامه ز دست بیخودی، حرف از قلم بسیار افتاده
ـ تا بهر کُشتنم بود او را بهانه‌ای ثابت کنم به خویش گناه نبوده را
ـ در بزم از آن به پهلوی خود جا دهد مرا تا راست سوی او نتوانم نگاه کرد

[۸۱۰]
ملاّ[1] روشنی

در همان عصر بوده، مولدش همدان است. او راست:

ـ بر من نسیم وصل او مشکل وزد، کز بخت بد باد سموم از خاک من برچیده دامان بگذرد
ـ با چنین بختی که خود هم دشمن جان خودم ساده‌لوحی بین که خواهم دوستدار من شوی
ـ کیفیّت نظّاره ز خود بی‌خبرم کرد این می نه به اندازهٔ پیمانهٔ ما بود
ـ مَنعم مکن ز گریه که آغاز عاشقی است لازم بود ترشّح آب از سفال نو

[۸۱۱]
قاضی روح الله

برادر قاضی شرف جهان قزوینی است که در عهد شاه طهماسب مغفور صفوی ماضی صدر ایران بلکه مدار المهام بوده. او راست:

ـ مراست غرقه به خون چشم اشکبار از تو چه خون دل که مرا نیست در کنار از تو
ـ هزار سال ز مرگم گذشته بود اکنون به مرگ خویش اگر بودی اختیار مرا

---

۱. H مولانا

[۸۱۲]
ملاّ روحی همدانی

بسیار خوش طبیعت و هزّال بوده. میرزا مخدوم شریفی و یعقوب خان را هجای رکیک[۱] کرده بود. حسب الامر شاه عبّاس مغفور یعقوب خان زبانش را برید. تقی اوحدی تاریخی به جهت بریدن زبان وی گفته، لیکن آن قدر بی‌مزه واقع شده است که اگر زبان او را هم می‌بریدند، گنجایش داشت. به هر حال این اشعار از اوست:

- به روی او نگرستن ز من نمی‌آید — من این دو دیده برای گریستن دارم
- مبین به جانب ما بیدلان ز روی عتاب — که شیشهٔ دل ما، از نگه شکسته شود
- به بزم کس نروم گر خضر دلیل بود — شراب کس نخورم گر چه سلسبیل بود
نوید بزم وصالت غریب می‌دانم — اگر چه مژده ده وصل، جبرئیل بود
- در کوی تو سرهای شهیدان محبّت — بی ضربت جلاّد جدا گشته ز تنها

[۸۱۳]
رونقی همدانی

از همان عصر است، به هند آمده باز به ایران برگشت. در موسیقی صاحب وقوف بوده. او راست:

- تنم با ناتوانی بس‌که بی روی تو خو دارد — ز عکس جسم زارم دیدهٔ آینه مو دارد
- باز خون از جگرم دیده تمنّا دارد — ابر چون خشک شود چشم به دریا دارد
- حرفت از شوق ز بس با همه کس می‌گویم — با تو گر می خورم، اوّل به عسس می‌گویم
- دور از تو رفت جان ز تن ناتوان من — پاشید روزگار ز هم استخوان من
تا نامه‌ام رسید به پایان گریستم — چندانکه سبز گشت قلم در بنان[۲] من 105b

۱. M رکیکه
۲. M بیان

ـ رفو کردیم چاک سینه را تا رفت دل بیرون　　چو آن مفلس که از بی‌رونقی[1] بندد دکانش را
ـ تا در آمد از در ما آتشین رخسار ما　　شمع روشن می‌کنند از سایهٔ دیوار ما
ـ آب سخن ز فیض خموشی شود گهر　　این راز سر به مهر ز دریا به ما رسید

[۸۱۴]

مولانا رهایی

در مجالس ذکر وی هست[2]. این بیت از اوست:

غنچه را در سخن آورده دهن می‌گوید　　می‌فشاند گهر از لعل و سخن می‌گوید

[۸۱۵]

رهایی

دیگری بوده، از مردم اُردستان است. او راست:

در کشتنِ اسیر محبّت، گه عتاب　　شمشیر کارِ چینش[3] ابرو نمی‌کند

[۸۱۶]

رمزی شوشتری

او راست:

در زلف تو ز تابِ رُخت بس‌که سوخت دل　　آید مدام از سر زلف تو بوی دل

[۸۱۷]

عطاءالله کشمیری

رضوی تخلّص می‌کرده. او راست:

---

۱. M شرمندگی
۲. مجالس النفائس، ۱۵۹.
۳. H جنبش

زعفران خورده است گویا صبحدم از آفتاب ورنه بی‌دردی‌است یک دم عمر و خندان[1] زیستن

[۸۱۸]
میر راستی

شجر وجودش از چمن تبریز است. مستجمع اخلاق حمیده و اطوار پسندیده بوده. پادشاه زادهٔ والا گهر مبرور سام میرزا در *تحفة السّامی* ذکر فرموده که الحال احتساب مملکت به او مرجوع است و در آن کار خطیر کم آزاری شعار خود ساخته، سلوک او با مردم بسیار نیکوست و این مطلع و رباعی او راست:

ـ دل مرا کشتهٔ آن غمزهٔ پر فن می‌خواست لله الحمد چنان شد که دل من می‌خواست

ـ شوق تو برون ز تن نخواهد رفتن تا جان ز بدن برون نخواهد رفتن

گفتی که برون کن ز دلت مهر مرا این از دل من برون نخواهد رفتن[2]

[۸۱۹]
میرزا رفیع

از اجلّهٔ سادات شهرستان است. در زمان پادشاه مغفور شاه عبّاس ماضی به منصب احتساب ممالک سرفراز بوده، در زمان شاه صفی معزول شد. بعد از چندگاه رحلت نموده. از اوست:

مردودی دور ما ز مقبولی به فارغبالی ز قید مشغولی به

---

۱. S چندان

۲. مصحّح تحفهٔ سامی با توّجه به نسخه‌های که در اختیار داشته شرح حال میر راستی و اشعار او را برای کمال اسماعیل آورده است. سام میرزا با ذکر یکی از اشعار کمال اسماعیل اصفهانی که مناسب حال میر راستی است به تعریف و تمجید وی می‌پردازد، امّا کاتبان سهواً کمال اسماعیل را مدخلی فرض کرده و شرح حال میر راستی و اشعارش را به نام کمال اسماعیل ثبت می‌کنند. تحفهٔ سامی، ۵۰

افسوس که شد آخر عمرم معلوم   کز منصب روزگار معزولی به

این رباعی را در مرثیهٔ شاه عبّاس مغفور گفته:

از مردن شاه دین، فلک شیون کرد   وز مهر فلک، داغ به دل روشن کرد
در صبح عزا چرخ گریبان بدرید   وز ظلمت شب پلاس در گردن کرد

[۸۲۰]
سلطان‌علی بیگ رهی

نوادهٔ علیقلی‌خان شاملو است که از امرای شاه عبّاس ماضی مغفور بوده. در زمان شاه سلیمان مغفور سلطان علی بیگ به خدمت مُهرداری و یساولی صحبت سرفراز بوده، از فرط تجرّع به بستر هلاک افتاده، در عین جوانی عالم فانی را وداع کرده. او راست:

- بادهٔ معنی نخواهد ریخت صورت را ز جام   کج نگه دارد اگر آیینه‌دار آیینه را
- کبوتری که ندارد به بال نامهٔ دوست   پرش بُرنده‌تر از تیغ قاتل است مرا
- هرگز دو گل شکفته ندیده است آسمان   چون آفتاب غنچه شود، ماه بشکفد
- بر سر سرو سهی بال تذروی دیدم   شکنِ طرف کلاه تو به یادم آمد
- رسید یار، دلا وقت آه می‌گذرد   بهوش باش که عمرِ نگاه می‌گذرد
- به مستی سرو می‌گوید اسیر آن خرامم من   بنفشه گردنی کج کرده کان شه را غلامم من
- داغ ماتم ما شهیدان را، گلِ سوری بود   استخوان در مشهد ما، شمعِ کافوری بود
- غیر از نگاه وحشی مردم شکار تو   صیّاد کس ندیده ز آهو رمیده‌تر
- ز مژگان پیش برد آن چشم ظالم خوش نگاهی را   تکلّف بر طرف شمشیر می‌باید سپاهی را
سراسر نامهٔ اعمال رندان شسته می‌گردد   بیفشارند گر دامان شیخ خانقاهی را
- گفتم به بلبلی چه کنم در هوای یار   از شاخ گل به خاک فتاد و تپید و مرد
- بی درد را دوا و مرا درد می‌رسد   روزی به قدر حوصلهٔ مرد می‌رسد
- کی راست پادشاه تواند برین نشست   درویش اگر سری نکشد در گلیم خویش

- از نزاکت می‌رود حسنت که از یادم رود چون خیالی در نظر می‌آیدم اندام تو
- اگر چه چهرهٔ او در نظر نمی‌آید دو کون را مژه بر یکدگر نمی‌آید
- میان مور به دلتنگی دهانت نیست زبان مار به باریکی[1] میانت نیست
- قیامت کن از این ویرانه برخیز که حشر مردم دانا همین است
- اگر غلط بکنم ز آتش محبّت اوست گر آفتاب لب صبح می‌زند تبخال

[۸۲۱]

محمّد رضا پاشا

اصلش از تبارزهٔ عبّاس آباد اصفهان است. گویند به اتّفاق محمّد حسین چلبی که از بني اعمام او بوده به روم رفته، به حسب تقدیر پاشای مصر شد و آخر از آن شغل معزول گشته در مکّه مجاور گردید. میرزا طاهر این اشعار را در تذکرهٔ خود از وی آورده:

- ای فلک ما اسیر بند توایم فکر ما را ازین نکوتر کن
دو رفیقیم مختلف اوضاع وضع ما را به هم برابر کن
یا بیاموز مردمی او را یا مرا نیز مثل او خر کن
- تا کی خرد به وسوسه‌ام گمرهی دهد کو غفلتی که از تو مرا آگهی دهد
مفلس ز نقد طاعتم و خوش‌دلم که دوست دامان وصل[2] خویش به دست تهی دهد[3]

[۸۲۲]

میرزا محمّد رضا

مشهور به سارو خواجه. در زمان شاه عبّاس ماضی وزیر آذربایجان بوده، شاه جنّت مکان یکی از حواری سرادق حشمت را در سلک ازدواج او کشیده بودند. در آن باب گفته است:

۱. S نازکی ۲. M، S فضل
۳. تذکرة الشعراء، ۱/۹۶.

ای شاه جهان جهان به کامت بادا تا هست جهان
دایم می خوش‌دلی به جامت بادا با مغبچگان
از وصل بتی کامروایم کردی در آخر عمر
عمر ابد و عیش دوامت بادا با لاله رخان

آنم که ضعیف و خسته تن می‌آیم جان بسته به تار پیرهن می‌آیم
مانند غباری که بپیچد بر باد 106a پیچیده به آه خویشتن می‌آیم

[۸۲۳]

میرزا سعدالدّین محمّد

راقم تخلّص. ولد خواجه عنایت تجّار[1] مشهدی است. به اتّفاق والد خود به عزم تجارت به هندوستان آمده، مراجعت کرد. چون آثار کمال از وجنات حالش ظاهر بود در زمان شاه سلیمان مغفور به منصب وزارت خراسان سرفراز شد. او راست:

ـ نامم از خاطرت نرفت هنوز چقدر بر دلت گران شده‌ام
ـ برگ عیشی می‌پرستان را چو برگ تاک نیست نامهٔ معشوق، معشوق است هجران دیده را
ـ نیست در کعبه ز خود رفتن ما امروزی بارها مست گرفتند درین خانه مرا
ـ نقش قدم گرم روان آبله دارد دل سوخته چشم بر این قافله دارد
ـ ز آتش حسن تو از بس دیده‌ها افروخته‌است نیست مژگان اینکه می‌بینی، نگاه سوخته است
ـ ساقی به قدح ریز می توبه شکن را تا از سخن توبه بشوییم دهن را
ـ بیرون نرود هیچ کس از مرحلهٔ ما چون نقش قدم ماند به جا قافلهٔ ما
ـ بخت سیه اگر چه به خاکم نشانده است دارد به رنگ سرمه کسی در نظر مرا
ـ چو شمع تا مژه برهم زدیم، سوخته‌ایم به یک نگاه تمام است زندگانی ما
ـ می‌کند وعدهٔ دیدار به فردا امروز یار دانسته که امروز مرا فردا نیست
ـ رفته بودم ز کار بیکاری چقدرها به کار من آمد

---

[1] H. نجّار

ـ به رنگ نکهتِ گل، زین چمن سبک برخیز
چنانکه تکیه به دوش صبا توانی کرد

کسی نماند که آگه نشد ز خواری من
دگر نوازش من تا کجا توانی کرد؟

ـ خلاف وعده از بس دیده‌ام زان بی‌وفا دایم[1]
در آغوشم اگر باشد مرا باور نمی‌آید

ـ شیشه از سنگ نمی‌بیند و اسلام ز کفر
آنچه من می‌کشم از دست دل کافر خویش

ـ تا روز قیامت سرِ برخاستنم نیست
هر جا که چو نقش قدم آرام گرفتیم

ـ امشب که ز رویت نظر افروخته بودم
رفتم مژه‌ای گرم کنم، سوخته بودم

ـ به بزم یار سرمشق خموشی از قلم دارم
سخن می‌گویم امّا برنمی‌خیزد صدا از من

ـ نشان[2] موی میانش کنون توانم یافت
که خضر ره شد دستی که بر کمر دارد

ـ گر چه دست آرزویم کوته از گلچیدن است
یک بغل چاک گریبانم چو گل در دامن است

ـ هر لحظه چو گل رفته ز آغوشِ نسیمی
بر خاطر ما نکهتِ گل سخت گران است

ـ گذشت عمر و نگردید کامِ دل حاصل
به هرزه چشم بر این نخل بی‌ثمر دارم

ـ ز من چه فیض به‌مردم رسد که در همه عمر
نشد که سایهٔ خود را ز خاک بردارم

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۸۲۴]

محمّد رضا بیگ

اجدادش کلانتر همدان بوده‌اند و خود به وزارت امرا مثل ساروتقی و خلیفه سلطان اشتغال می‌نموده. در زمان شاه سلیمان مغفور فوت شد. او راست:

پیکرم وقف سنگ طفلان باد
تا شکستن در استخوان دارم

[۸۲۵]

میرزا محمّد رضا

در زمان شاه سلیمان مغفور وزیر قم بوده و به صفات حمیده[3] اتّصاف داشته. او راست:

---

۱. S زانم ۲. S به سان

۳. H + و اطوار پسندیده

ـ دور از تو ندانم چه دل زار کشیده   چندانکه تو را خواسته آزار کشیده
ـ خوش آن‌دمی که تو ای یار، یار من باشی   ستارهٔ سحرِ انتظار من باشی

[۸۲۶]
رفیعای[1] نائینی

از صلحای آگاه و مقرّبان پیشگاه اله بوده. قبول خلایق و عنایت خالق هر دو از برای او اتّفاق افتاده بود. در عهد شاه سلیمان درگلشن وجود خرامیده. او راست:

برگشته ز اسلام به خویش آمده‌اند   پس‌رفته به‌این گمان که پیش آمده‌اند
این قوم که در پناه ریش آمده‌اند   گرگند که در لباس میش آمده‌اند

[۸۲۷]
میرزا محمّد رضای قمشه‌ای

از اعزّه آنجاست. در خدمت میرزا حسن پسر خلیفه سلطان مشغول امر وکالت و وزارت بوده، در عهد شاه سلیمان فوت شده. او راست:

سرم به عرش رسد گر زمانهٔ بی‌مهر[2]   به قدر آنکه به خاکم فکند، بردارد

[۸۲۸]
حسن بیگ رفیع[3]

گویند اصلش از قزوین است، به سبب توطّن مشهد مقدّس به مشهدی اشتهار یافته. در زمان شاهجهان پادشاه به هندوستان آمده، سکونت نموده و آنچه میرزا طاهر نصرآبادی از

---

۱. S ،M: رفیقای   ۲. H: به مهر
۳. S + مشهدی

احوال وی نوشته اعتبار را نشاید[1]. این ابیات او راست:

ـ خطّ لبِ لعلت به دلم جای گرفته‌است / در موم چه حاجت به سیاهی‌است نگین را
ـ نگه گرم تو با اهل هوس بسیار است / شعله را میل به آمیزش خس بسیار است
عمر گر خوش گذرد زندگی خضر کم است / ور به ناخوش گذرد نیم نفس بسیار است
ـ صد هنر چون خامهٔ مو دارم و نقّاش دهر / انتقام از هر بن مویم به رنگی می‌کشد
ـ به هرکسی که بود کار دیده چون سوزن / چو رشته پیرو او باش تا تمام شوی
ـ گَرَم چو رشته لباس از گهر بپوشانی / برآورم خود را همان به عریانی
ـ دل مَنه بر الفت دشمن که تا گرم است آب / گرچه می‌جوشد به آتش لیک با او دشمن‌است
ـ ز کار بسته‌ام خاطر چرا اندوهگین باشد / چو زخم بسته شاید روی بهبودم درین باشد
ـ مگر[2] به خار و خس از آفتاب بهره رسید / وگر نه بر رخ گل رنگ کی تواند دید
ـ بُلهوس تا به زُخت خط نبود، پابند است / دل به مهرش نگذاری که به مویی بند است
ـ پیش تو یکی است دشمن و دوست / خورشید به کاینات یک روست[3]
ـ من به آن روی نکو درمانده‌ام / چون نقاب او به رو درمانده‌ام
ـ فلک آن زمان گذارد به‌دلم مدار خود را / که قفس به دست بلبل، دهد اختیار خود را
نه فریب وعدهٔ یار، نه امید وصل همدم / به چه حیله روز سازم، شب انتظار خود را
ـ به خدمت تو چون نقصان نارسیدن ما / یکی‌است در نظرت دیدن و ندیدن ما 106b
ـ همچو خاک ره که او را باد در شور آورد / چون سمندت جلوه‌گر شد برد آرام مرا
ـ آوازهٔ خلیل ز بنیاد کعبه نیست / مشهور شد از آنکه در آتش نکو نشست
ـ تا رفت دل از سینه به پندم ننهد گوش / عضوی که ز جا رفته به فرمان کسی نیست
ـ همچو من نسیتی ای مرغِ چمن، شکوه مکن / پیش معشوق مرا راه سخن بسیار است
ـ برون منه ز دل من قدم که جا اینجاست / اگر بلاست قدت، خانهٔ بلا اینجاست
ـ عمر چون بنویسمت، دانم که عار آید تو را / قصّه معلوم است یار بی‌وفا خواهم نوشت

---

1. *تذکرة الشعرا*، ۱/۳۷۹.
2. S نگر
3. S این بیت را ندارد

[۸۲۹]

رشیدای زرگر صفاهانی

در میناکاری و زرگری کمال مهارت داشته. میرزا طاهر نصرآبادی او را دیده است[۱] و این ابیات از اوست:

- طوفانی بلا[۲] را بیمِ خطر نباشد — خس راکنار هر موج آغوش ناخدایی‌است
- چو رفتم از سر کوی تو، فیض گلها چید — چو باغبان رود از باغ، مفتِ گلچین است
- سیرم چو بوی غنچهٔ پژمرده نارساست — در بیضهٔ روزگار مرا بال و پر شکست
- هرکه یک دم سرِ همصحبتی ما دارد — گر همه تیغ بود بر سر ما جا دارد

[۸۳۰]

میر رونق

از ولایات فارس بوده، شوریدگی در طبع داشته. اوّل سمندر تخلّص می‌کرده و آخر رونق قرار داده. او راست:

بی‌مروّت، بی‌حقیقت، بی‌وفا، دیر آشنا — این همه نامهربانی جنگ هم می‌داشته است

[۸۳۱]

ملک محمّد رابط

ربطش به عالم سخن کم از اقران نبوده، در اوان شباب وادی رندی را بسیار دویده و آخر پای ندامت به دامن نامرادی کشیده، در اصفهان به صحافی اشتغال داشته است. این یک بیت و رباعی از اوست:

---

۱. *تذکرة الشعراء*، ۱/۵۵۳.

۲. H فنا

ـ حسن تو به گلبرگ تر آمیخت جان را ابروی تو بر طاق مه آویخت کمان را
ـ گفتی رفتی به آستان تو که نه مستم خواندی به نرگسان تو که نه
گفتی دل و دین به جای دیگر دادی ای جان و دلم قسم به جان تو که نه

[۸۳۲]
عاقل‌خان رازی

اصلش خوافی و تولّدش در هند بوده. در خدمت عالمگیر پادشاه کمال اعتبار داشت و در ایّامی که آن پادشاه جمجاه متوجّه تسخیر دکن بود، مدّتها به صاحب صوبگی دارالخلافهٔ دهلی عَلَم امتیاز می‌افراشت. در تربیت شعرا و ارباب کمال به قدر استطاعت می‌کوشید. **قصّهٔ پدماوت** را از هندی به فارسی نقل کرده. دو سه مثنوی دیگر هم گفته، امّا شعرش چندان نمک ندارد. این بیت از اوست:

تنها نشسته‌ایم و طلبکار چون خودیم مکتوب اشتیاق به عنقا نوشته‌ایم

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۸۳۳]
میر محمّد علی رایج

از سادات سیالکوت[1] بوده، در آنجا به فقر و وارستگی به سر می‌برده. چند سال قبل از این به عالم بقا شتافت. این شعر از اوست:

جز هوای نبرد این همه ما و منِ ما خالی از تن چو حباب آمده پیراهن ما

[۸۳۴]
میر محمّد زمان راسخ

از مردم سهرند[2] بوده، در اواخر عهد عالمگیر پادشاه ودیعت حیات سپرد. میرزا سرخوش

۱. A سالکوت
۲. S ،M سرهند

در تاریخ وفاتش گفته:

محمّد زمان راسخ خوش خیال دریغا به جان آفرین جان سپرد
چو تاریخ فوتش دل از عقل خواست خرد گفت با دل که (راسخ بمرد / ۱۱۰۷)

این چند بیت از اوست:

ـ جامهٔ صبر به بالای جنون تنگ آمد آنچه[۱] از دست برآمد به گریبان کردیم
ـ ز گلگشت چمن بیرون چو آن سروِ خرامان شد گشاد بال قمری باغ را چاک گریبان شد
ـ اثر به نالهٔ عاشق ز اضطراب خود است چو برق جوهر تیغم ز پیچ و تاب خود است

[۸۳۵]

میر[۲] جعفر روحی

از سادات قصبهٔ زنبهیرپور[۳] بوده من مضافات لکهنو. در مذاق تصوّف و عرفان در آن دیار مَثَل نداشت. اکثر مطالب علیّه صوفیهٔ را در رباعیّات ادا می‌کرد، امّا با محاورهٔ فارسی آشنا نبود. این رباعی از اوست:

زاهد نه زبان بهر تقاضا داریم نه دست دعایی به تمنّا داریم
هر گردش[۴] دیده دانهٔ تسبیح است حسنی است عیان، ذکر تماشا داریم

[۸۳۶]

گرگین بیگ رومی

پسر سیاوش بیگ سلطان بوده، وی راست:

یا کاکل مشکین تو یا زلف تو دارد احوال دل بی سر و سامان ز که پرسم؟

---

۱. M هر چه
۲. S میر محمّد
۳. H رنهبیرپور
۴. S هرگز قفص

[۸۳۷]

سیّد مرتضی

رضی تخلّص می‌کرده. از سادات شرفی شیراز و قاضی آن شهرِ دلنواز بوده. او راست:

ـ هرچه ما بیداد می‌پنداشتیم، آن داد بود　　خصمی افلاک با ما سیلی استاد بود
ـ برادرانه بیا قسمتی کنیم رقیب　　جهان و هر چه درو هست از تو، یار از من

[۸۳۸]

میرزا محمّد رضا

خلف الصّدق آخوند مرحوم ملاّ محمّد باقر مجلسی صفاهانی است. در فقه و حدیث و تفسیر بهره‌ای وافی داشته، سلیقه‌اش به شعر و انشا بسیار مأنوس بود. اکثر با شعرا و ندما مصاحبت می‌کرد، به این سبب از تدریس و افاده باز مانده، مورد اعتراضات غایبانهٔ طلبهٔ علوم می‌گردید. انشایی مسمّا به *معراج النفس* درکمال متانت وکیفیّت از خامهٔ آن کمالات دستگاه عنوان طراز صحیفهٔ روزگاراست. در ایّام استیلای افاغنه به دارالسّلطنهٔ اصفهان به جوار رحمت الهی پیوست. در مقبرهٔ والدش مدفون شد. او راست:

تدبیر در برابر تقدیر می‌کنی　　این خواب غفلت است که تعبیر می‌کنی
یک ره بیا به کلبهٔ حیرتْ نصیب ما　　انگار سیرِ مجلس تصویر می‌کنی

[۸۳۹]

محمّد[۱] رحیم خان گرایلی107a

ولدِ شاهویردی سلطان حاکم گرایل است. در سنهٔ ۱۱۰۲[۲] در همانجا متولّد شده و خود نیز در اوایل حال به حکومت گرایل سرفراز گردیده. در حینی که ابتدای ترقّی و هنگام

۱. H «محمّد» را ندارد
۲. H ۱۱۲۰

قورچی باشی گری و اوایل دولت و مقدّمه عزّت و رفعت قهرمان ایران بوده، طرح موافقت و مرافقت با او انداخته، رونق بخش دولت یکدیگر می‌بودند، چنانچه رفته رفته به حکومت استرآباد سربلند شد و بعد از فتح اصفهان و اخراج طاغیان افغان حسب الصلاح پادشاهِ سکندر شأن به نظارت بیوتات سرکار خاصّهٔ شریفهٔ والا و ایشک آقاسی باشی گری دیوان اعلی سرفرازگردید. بعد از چند ماه پادشاه جمجاه مزبور از ملازمت سلطان صاحب قران او را طلبیده در سفر هرات و محاربات افاغنه ابدالی و فتح آن بلده ملازم رکاب خود فرمود. بعد از مراجعت پادشاه مزبور از آن سفرِ خیر اثر و معاودت به اصفهان و ظهور اختلالِ دولت صفوت نشان و اقتدار قهرمان ایران و وقوع واقعات مشهوره و قصد تنبیه اهل روم و عزیمت آن مرز و بوم در حین محاصره قلعهٔ فلک بنیادِ بغداد، پادشاه والاجاه مذکور به جهات چند که شرح آن موجب اطناب مطلب می‌گردد به ایشان بد مظنّه شده، خواست که بهانه‌ای انگیخته به دیگرانش رساند. خان مزبور به فراست این معنی را دریافت نموده به بهانهٔ زیارت نجف اشرف از خارج بغداد سوار شده، تنها رانده، خود را به پناه آن آستان که ملجأ عالمیان است رسانیده و همان ساعت به لباس فقر برآمده، گوشه‌نشین شد. پس از آن هر چند قهرمان ایران به استمالت او کوشید، رام نگردید.

بعد از آمدن توپال پاشای سر عسکر[1] روم از دارالاسلام سلام‌بول به کومک محصوران بغداد و مقابله فرمودن پادشاه سکندر شأن مزبور در ارض کرکوک و هزیمت سپاه ایران و برآمدن بغدادیان از تنگنای محاصره احمد پاشای بن حسن پاشا که حاکم بغداد و مستجمع صفات حمیده و اطوار پسندیده است، کمال احترام و محبّت به خان معزّالیه فرموده، در ماندن و رفتن و اختیارکردن خدمت دولت عثمانیّه مختار نمودند. ایشان بهبود خود را در نبودن آن ملک دیده، رخت عزیمت به جانب هندوستان کشیده، وارد این ملک گردید. برهان الملک بهادر مرحوم لوازم محبّت و دوستی به عمل آورده، از تاریخ ورود به بندر سورت الی یوم رحلت خود را در طریق مهمان نوازی به هیچ وجه معاف نداشت، لیکن بنابر اقتضای وقت و حالت عصر رونقی که بایست در احوالش به هم نرسید. طبایع

۱. H: لشکر

دون پرور ارکان هندوستان به تربیت و نوازشش اقبال نکرد. از پادشاه سوای منصب پنجهزاریِ لاحاصلِ بی‌مداخل نسبت به ایشان دیگر شفقتی به عمل نیامد، لهذا ایّامی به ملال گذرانید. هر چند به ظاهر خود را به عیش و عشرت مشغول می‌داشت، لیکن لحظه‌ای بی‌کدورت و اندوه نمی‌بود. گویا این رباعی مصداق حال ایشان شده بود:

گر هند بود کعبه، روم سوی کِنشت — دوزخ طلبم اگر بود هند بهشت

خواهم که ز بد کردن خود برگردم — مانند نگاه عاقل از صورت زشت

تا آن که قریب به ورود موکب قهرمان ایران به دارالسّلطنه لاهور و آشوب هندوستان به مرض ذات الجنب در شاهجهان آباد درگذشت و در همانجا مدفون شد. به بعضی مطالب علمیّه مربوط بوده و خط نستعلیق[1] را خوب می‌نوشت. به صفات ظاهری سرآمد امثال و اقران خویش و در فن سپه‌داری از اکثر سپه‌داران در پیش بوده. با راقم حروف نهایت خصوصیّت و کمال اتّحاد داشت. در ایران و هندوستان به صحبت یکدیگر می‌رسیدیم. گاهی میل به گفتن شعری می‌نمود از جمله این چند رباعی را نسبت به خود می‌داد:

- با آنکه صباح و شام در کوی توام — محروم وصالِ قدِّ دلجوی توام

بی‌طالعیم[2] نگر که همچون سایه — از وصل تو بی‌نصیب و پهلوی توام

- بر اسب سیاه آن بت مه پیکر — تا گشت سوار، خاست صد فتنه و شر

شد جلوهٔ حسنش اَرد و بالا چه عجب — مه را به شب تیره بود فیض دگر

- زاهد گوید که خبر در دنیا نیست — بگذر ز جهان که عاقبت پیدا نیست

آری ز جهان گذشتن آسان باشد — مقدور کسی گذشتن از صهبا نیست

[۸۴۰]
محمّد ربیع[3] اصفهانی

بقدر تحصیلی کرده. به کتاب[4] فروشی مدارا می‌کرده. به شعر و شاعری نیز دخل به هم

---

۱. H نسخ تعلیق
۲. S بی‌طاقتیم
۳. H رضیع
۴. S کتابت

رسانیده. گاهی بیتی موزون می‌نمود. مآل حالش معلوم نشد. این بیت از اوست:

بس‌که در دل داشت جا، ذوق گرفتاری مرا　　مشت خاک من پس از مردن زمین دام شد

[۸۴۱]

میرزا سیّد رضا

خلف میرزا شاه تقی از سادات جلیل القدر حسینیّه [۱] اصفهان که از قدیم الایّام در آن مکان فیض بنیان که ساختهٔ معمار همّت ایشان است، سکونت داشت و تا حال با کثرت عواصفِ فترات و فتن، آن عمارات رفیع البنیان باقی و منازل احفاد آن سلسلهٔ جلیل الشّأن است:

از نقش و نگار در و دیوار شکسته　　آثار پدید است صنادید عجم را 107b

بالجمله میرزای مومی‌الیه صاحب تقوا و فطرت عالی و سلیقهٔ مستقیم بوده، همواره به اعزّه و مستعدّان آن دیار بزم صحبت گرم داشته، عشرت پیرا بوده، در ملاحت و نکته‌دانی و شیرین سخنی [۲] قرینه نداشت. یاران او را نمکِ خوانِ اصفهان گفته بودند و در اواخر که سنّش به سبعین رسیده بود و مداومت به کیف نیز معتاد شده، اصلاً تغیّر در قوت دماغش نشده، درکمال انبساط بود. در سخن فهمی بی‌عدیل وگاهی فکر نظم می‌نمود. قلیلی قبل از فتنهٔ افاغنه به جوار رحمت ایزدی پیوست [۳]. این دو مطلع از ایشان است:

- اشکم ببین ز دیده چه بی‌تاب می‌رود　　تا چشم کار می‌کند این آب می‌رود
- هر کس که چشم مست تو را یاد می‌کند　　خاموش می‌نشیند و فریاد می‌کند

---

۱. تذکرهٔ حزین: حسینیّه　　۲. S زبانی

۳. H منتقل گردید

[۸۴۲]
آقا ربیع

خلف الصّدق زبدة الافاضل آقا رضی خوانساری بوده و برادر زادهٔ آقا جمال بن مجتهد مبرور آقا حسین ـ طاب ثراه ـ است که نسلاً بعد نسلاً اسوهٔ فضلای زمان و قدوهٔ علمای دوران بوده‌اند. قدری از جلالت شأن آقا حسین مرحوم در روضة الحاء در ضمن نام نامی آن مغفور سمت گزارش یافته. خلاصه این سلسلهٔ علیّه همیشه مرجع انام بل قبلهٔ خاصّ و عام بوده و هستند. از جملهٔ فضیلت مآب آقا محمّد ربیع ـ سلّمه الله تعالی ـ که فضایل علوم را با خصایل نیکو و اخلاق حمیده و وسعت مشرب و کمال وفا و مردمی جمع فرموده، گوی خوبی از میدان سلف و خلف ربوده است. با راقم حروف از ابتدای صبا مونس و رفیق و انیس و شفیق بوده‌اند، همچنین تمامی این سلسلهٔ علیّه را با دودمان این بی‌خانمان اتّحاد و یگانگی ارثی و ازلی است. در این مدّت که راقم حروف مجاور هندوستان بود، مهاجرت آقای مزبور نهایت دشوار می‌نمود. عاقبت الامر به یمن جذبهٔ محبّت آن والا مقدار نیز دو سال قبل از حال تحریر که یکهزار و یکصد و شصت و یک است، وارد شاهجهان آباد گردیده، آبی بر آتش دل سوختگان بادیهٔ مهاجرت زده به زلال وصال التهاب مفارقت را مرتفع نموده:

دیدار شد میسّر و بوس و کنار هم از بخت خود به شکرم و از روزگار هم

گاهی بر سبیل نوادر به انشای نظم میل می‌فرمایند. این ابیات از نتایج طبع شریف ایشان است:

کی سر و برگ تماشای بهار است مرا گل به چشم از غم هجران تو خار است مرا
دلم آینه صفت آب شد از شوق رخش آه اگر جلوه کند طاقت دیدار کجاست؟

[۸۴۳]
میر رفیع قزوینی

تخلّصش رفیع و شاعر سخن شناس بود. در همان بلده به سر می‌برد و هم در آنجا مدفون

شد. این بیت از اوست:

نه تنها لاله را داغ شکفتن، کاسه در خون زد   گل ار خندید نی از عالم دل، خیمه بیرون زد

[۸۴۴]
میرزا محمّد رضا

از سادات دست غیب شیراز و اباً عن جدٍ از اعیان سکنهٔ آن بلدهٔ نزهت طراز است. ادراک بسیاری از ارباب کمال نموده، به حلیهٔ دانش و تقوا و محامد خصال آراسته، خلقی وسیع و ذهنی مستقیم دارد. حسن تدبیرش در مهام دنیویه تمام و سلوکش با طبقات انام به مقتضای مقام است. در غیرت و حمیّت و پاس آشنایی و وفاداری سرآمد اکثر ابنای جنس و در مواظبت طاعات و عبادات به وجه اتم ساعی است. توفیق حج و زیارات تمامی ائمّه ـ علیهم السّلام ـ یافته و از فیض صحبت علما به بسیاری مسایل و معارف آشنا شده و به انشا و شعر بسیار مربوط و سر زدن بیتی از خاطرش به اقتضای وقت منوط است. چند سال قبل از این حسب الفرمان سلطان صاحبقران به حکومت خطّهٔ لار سرفراز شده و با آنکه اوان اختلال اوضاع آن حدود بود، در آن شغل خطیر کمال حسن تدبیر به ظهور رسانیده. بعد از سه سال از آن امر معاف و الحال که سنین عمرش به ستّین رسیده در حدود فارس به عبادت اوقات مصروف دارد. این بیت از اشعار اوست:

صیقلی زنگار دل را همچو عکس یار نیست   خلوت آیینه را شمعی به از رخسار نیست

[۸۴۵]
میرزا جعفر راهب

عندلیبِ گلستانِ بلاغت، طوطیِ شکرستانِ فصاحت، کحل الجواهرِ دیدهٔ دانش و بینش، گلِ سر سبدِ گلشنِ آفرینش، نگارندهٔ خال و خط عروس معنوی، مشّاطهٔ شاهدِ غزل و مثنوی، مصدوقهٔ آیت کمال، مجموعهٔ فرهنگ دانش و خیال است. الحق تا دیدهٔ روزگار به

جواهر سرمهٔ لیل و نهار روشن شده، مثلش ندیده و تاگوش فلک دوّار به لآلی ثوابت و سیّار مزیّن گردیده مانندش نشنیده. در سپهر کمالِ مهری است درخشنده و در بحر خیال ابری است خروشنده. احصای کمالاتش از حدّ خیال بیرون و تعریف مقالاتش از اندازهٔ قیاس افزون. مذهبش را شاهدِ مطلب در آغوش، مشربش[۱] را مذهب غلام حلقه به گوش است.
آن سیّد کامل از اوّل شباب تحصیل اکثر علوم خصوصاً حکمت در خدمت افاضل عصر نموده، به اکثر مطالب علمیه 108a مربوط و مستحضر گردیده. تولّد شریفش در دارالسّلطنهٔ اصفهان بهشت نشان در سنهٔ ۱۱۱۸ اتّفاق افتاده و تا حال تحریر از آن بلده به جایی حرکت نفرموده. همگی همّت والا نهمت را به تحصیل کمال و صحبت ارباب حال گماشته.
میرزای معزّالیه نوادهٔ فاضل مرحوم میرزا رفیع نائینی است، لیکن سه چار پشت ایشان در صفاهان تولّد یافته‌اند. امروز در تمام شهر بلکه در تمام ملک ایران به لطف طبع و سخن سنجی ایشان کسی نیست. در علم رمل و نوشتن خطّ نستعلیق و مهارت انشا بی‌نظیر و انگشت‌نمای برنا و پیر است. از فرط محبّت و اتّحادی که فیما بین فقیر و آن یار عزیز می‌بود، در ایّام عزیمت هندوستان با وجود کثرت وابستگان و اختلال احوال و موانع دیگر عزم جزم فرموده بودند که به اتّفاق حرکت فرمایند. بنا بر مؤانستی عظیم که گریبانگیر خاطر طرفین بود هیچ یک تصوّر مفارقت یکدیگر نمی‌توانستیم. خلاصه از آنجاکه از تقدیر چاره‌ای و از نصیب گریزی نیست ناچار با دیدهٔ اشکبار وداع یکدیگر نمودیم.
در اقسام شعر استاد زمان بل یگانهٔ دوران‌اند، چنانچه افکار بلاغت آثارش بر این دعوی حجّتی است ناطق و دلیلی است صادق. این لآلی آبدار از جواهر خانهٔ[۲] طبع آن بحر زخّار و زادهٔ کلک آن یگانهٔ روزگار است:

ـ ز شوق وصل تو بر لب، رسیده جانی هست — وصیّت است بیا تا مرا زبانی هست
اگر ز تیغ تو بی بهره‌ام، به این شادم — که از خدنگ تو بر دل، مرا نشانی هست
بده به قیمت دل هر چه می‌دهی که مرا — نه فکر سود و نه اندیشهٔ زیانی هست
به احتیاط نظر می‌کند به گل بلبل — در آن چمن که چو شبنم نگاهبانی هست

۱. S منزلش ۲. H خامه

به شمع نوبت گفتار کی رسد راهب / به محفلی که چو من آتشین زبانی هست
ـ افکنده به پا سلسله آن زلف دوتا را / آراست برای دل ما دام بلا را
نه مژدهٔ وصلی، نه پیامی، نه حدیثی / درکوی تو بستند مگر باد صبا را
تا چند سر زلف تو در دست نسیم است / مپسند پریشان‌تر ازین خاطر ما را
آسوده‌ام از غارت زلفش من بیدل / از درد چه غم، رهرو بی‌برگ و نوا را
صد عقدهٔ غم از دل غمدیده راهب / بگشاید اگر بازکنی بند قبا را
ـ ضعف تن بس‌که مرا مانع شبگیر شده‌است / سایه‌ام همچو خط جاده زمین‌گیر شده است
به اسیران بلا هیچ نمی‌پردازد / غمرهٔ یار ز خون خوردن ما سیر شده است
مدّتی شد که درین میکده خمیازه کشیم / تا رسد دور به من دختر رز پیر شده است
می‌رود رو به قفا صید زنخجیرگهش / شوق آن حلقهٔ فتراک گلوگیر شده است
راهب از میکده گر پا بکشم معذورم / خطّ پیمانه مرا حلقهٔ زنجیر شده است
ـ افکند چین بر ابروی خود در عتاب ما / بر روی خویش تیغ کشید آفتاب ما
ما جای بادهٔ خون دل خویش می‌خوریم / پیمانه احتیاج ندارد شراب ما
نخجیرکی ز حلقهٔ فتراک سر کشد / باشد کمند زلف تو مالک رقاب ما
اخگر شود به دیده سرشک از تف جگر / ریزد به جای قطره شرار از سحاب ما
راهب نجات کشتی ما در شکستن است / آرام بحر شد سبب اضطراب ما
ـ گر پیش نهال قد او جلوه طراز است / عذر گنه سرو همین بس که دراز است
عاشق خبر از گردش ایّام ندارد / روز و شب محمود رخ و زلف ایاز است
در پنجهٔ او صید تپیدن نتواند / مژگان تو گیرنده‌تر از چنگل باز است
نقدی که سزاوار تو باشد به کفم نیست / چیزی که مرا هست همین عجز و نیاز است
راهب اگر آن چشم سیه مست جفا کرد / خوش باش که دنبالهٔ ایّام دراز است
ـ کسی در دل از من غباری ندارد / زمانه چو من خاکساری ندارد
در احسان اهل ستم نیست فیضی / فروغ شرر اعتباری ندارد
بکش پا ز بزمی که باشد رقیبی / گلی را طلب کن که خاری ندارد
خرابم از آن گردش چشم، ورنه / به ما فتنهٔ دهر کاری ندارد
میسّر شود گر وصال تو راهب / تمنّای باغ و بهاری ندارد

- ز سوز نرشته کوته‌نظر یاری طمع دارد　　کسی از تنگ‌چشمان کی وفاداری طمع دارد؟
در آتش چون سپندم افکند، گر دم زنم رنجد　　ز من آن شعلهٔ جانسوز خودداری طمع دارد
ز چشمش مردمی جوید دل پردرد و حیرانم　　که بیماری ز بیماری پرستاری طمع دارد
چو مرغ نیم بسمل تا بکی راهب به خون غلتد　　ز شست غمزه‌ات یکتاوککاری طمع دارد
- بی نصیبم ز لبش گر همه پیمانه شوم　　نکنم جا به دلش گر همه افسانه شوم
چشم بر راه وصالم، ولی از وصل چه سود　　آید و بی خود از آن جلوهٔ مستانه شوم
عمرها شد که ندیدم خم زلفی راهب　　در نظر سلسله‌ای نیست که دیوانه شوم
- هر که در بزم تو چون من مژه‌ای تَر دارد　　نه غم خُلد و نه اندیشهٔ کوثر دارد
می کشد عاقبت کار محبّت به جنون　　باده چون کهنه شود نشئه دیگر دارد
اغنیا را نبود بهره‌ای از عمر دراز　　زودتر بگسلد آن رشته که گوهر دارد
لحظه‌ای آینه از وصل تو محروم نشد　　می توان گفت که اقبال سکندر دارد
راهب از حسرت لعل تو به محفل، همه شب　　باده از خون دل خویش به ساغر دارد 108b
- دارد از پی صبح وصل، شام هجران، غم مخور　　هست پنهان در سیاهی آب حیوان، غم مخور
گر ببندد بر رخت، رضوان در فردوس را　　در نظرها هست آن چاک گریبان، غم مخور
هست در کف تا سر زلف پریشانی مرا　　گر شود شیرازهٔ عالم پریشان، غم مخور
گرچه خوبان را به افسون رام کردن مشکل است　　می شود هر مشکلی در عشق آسان، غم مخور
راهب از آسایش کُنج قفس، غافل مباش　　چند روزی گر شود دور از گلستان، غم مخور
- این صفحهٔ رخسار بود یا مه تابان　　یا سر زده خورشید از آن چاک گریبان
این حلقهٔ زنجیر بود یا شکن زلف　　این ترکش پر تیر بود یا صف مژگان
این حقّهٔ[1] یاقوت بود یا قدح لعل　　این ساغر پر باده بود یا لب خندان
این لعل شکربار بود یا می گلرنگ　　این گوهر شهوار بود یا دُرّ دندان
راهب به نهایت نرسد قصّهٔ آن زلف　　این طرّهٔ شبرنگ بود یا شب هجران

---

۱. M حلقهٔ

ـ جان به لب آمد حریفان را ز استغنای تو / شد به ساغر باده، خونْ از حسرت لبهای تو
از شماتت کردن پروانه می‌سوزد دلم / شمع من در انجمن، خالیست امشب جای تو
گر نکردم دیده را فرش رهت بی‌وجه نیست / ترسم از مژگان من خاری خلد در پای تو
جان حسرت دیدگان را نیست تاب انتظار / می‌کشد امروز ما را وعدهٔ فردای تو
همچو راهب بی‌تکلّف گفتگویی می‌کنم / باد سر تاپای من قربانِ سر تا پای تو
ـ ساقیا بی شرّ و شور است بسی محفل ما / سر مینا بگشا تا بگشاید دل ما
عاقبت نخلِ محبّت ثمری خواهد داد / کوتهی گر نکند طالع بی‌حاصل ما
ـ درین دیر کهن چون شمع نتوان زیستن، دیری / دلا تا فکر اسباب جوانی می‌کنی، پیری
سراغی از دل دیوانهٔ گم گشته می‌گیریم / ز هر جانب که در گوش آیدم آواز زنجیری
کشیدم رنجها تا آنکه ویران ساختم خود را / از آن ترسم که باز آلوده سازندم به تعمیری
اگر راهب تمنّای طواف کوی او داری / بزن گامی به ره تا کی چو نقش پا زمین گیری
ـ بجوشد خون می در خم، چو من از جوش بنشینم / بنالد در چمن بلبل چو من خاموش بنشینم
هم آغوش‌است با گل، بلبل و با شمع، پروانه / ستم باشد که من راهب تهی آغوش بنشینم
ـ خستهٔ لعل تو خونین جگری نیست که نیست / محو رخسار تو صاحب‌نظری نیست که نیست
از تمنّای تو خالی نبود هیچ، ولی / داغ سودای تو در هیچ سری نیست که نیست
گنه از کوتهی همّت غوّاص بود / ورنه در بحر حقیقت گهری نیست که نیست

رباعی

ـ دل بی تو طمع ز هستی خویش برید / شد دیده در انتظار وصل تو سفید
چون نقش قدم نشسته‌ام بر سر راه / چون حلقه به در دوخته‌ام چشم امید
ـ راهب نگه‌اش مست و خرابم دارد / زلف سیه‌اش به پیچ و تابم دارد
دانم ز تغافل لبِ کم سخنش / این آتش خاموش کبابم دارد
ـ ای رشک چمن، کفِ حنا بستهٔ تو / آشوب زمانه، نرگسِ خستهٔ تو
باشد قد من خمیده چون قدّ کمان / پیوسته ز ابروانِ پیوستهٔ تو
ـ جان بی‌تو ز لذّت خور و خواب گذشت / از ساغر لعل و بادهٔ ناب گذشت

از تیغ تو دل نمی‌کند قطع امید | لب تشنه نمی‌تواند از آب گذشت
- راهب به من آن ستیزه‌خو یار نشد | وز نالهٔ من دلش خبردار نشد
آمد به سر رحم، پس از مردن من | تا دیده بخفت، بخت بیدار نشد
- راهب، خُم باده پیر دیری بوده است | پیمانه، حریف گرم سیری بوده است
این مشت گِلی که گشته خشتِ سر خُم | می‌خوارهٔ عاقبت بخیری بوده است

گاهی به جهت تنشیط خاطر کمیتِ خامه را در میدان هجا نیز رخصت جولانی می‌دهند. اهاجی نمکین بسیار از ایشان بر زبانها مذکور است. از جمله: روزی با میرزا کریم ولد میرزا سیّد محمّد که از سلسلهٔ خلیفهٔ سلطان‌اند در مجمع ضیافتی شریک خوان حاضری بودند. ظاهراً از میرزا کریم نسبت به میرزا اندک ستم شریکی واقع شده و از آنجا که طبع شوخ را بهانه کافی است در همان لحظه این قطعه را بدیهه خوانده، چاشنی خوان صحبت گردید:

با تو گویم گوش کن ای صاحب نفس سلیم | چارکس در چار خصلت بی‌نظیر افتاده‌اند
در شجاعت رستم و در اشتها میرزا کریم | در سخاوت حاتم و در معدلت نوشیروان

اهاجی رکیک بسیار دارند. این رباعی که در هجو خانمی نام فاحشه که معشوقهٔ بیجن بیگ[1] یوز باشی غلامان وارد شده، نسبت به سایر اهاجیش رکاکتش کمتر بود، تحریر نمود:

میلم به جماع خانمی گشت فزون | رفتم به برش، گفت که ای ساده درون
هرکس که درین چاه فتد چون بیژن | مشکل که به سعی رستم آید بیرون

[۸۴۶]
آقا رضا

خلف مرحمت پناه آخوند مولانا محمّد گیلانی است مشهور به سراب. به مؤدّای (وَلَدُ العَالِمِ نِصْفُ العَالِم) به اکثر مراتب علمیّه مربوط بود. سلیقه‌ای مستقیم و فطرت عالی

۱. S بیژن بیگ

داشت. در حداثت سن، رغبت به شاعری نموده، شعر بسیار گفته بود. در ایّام استیلای افاغنه به رحمت الهی پیوست. این غزل از ایشان است:

هرگز طبیب فکر من مبتلا نداشت   گویا برای درد دل ما دوا نداشت
محکم نگشت با تو اساس محبّتم   از بس‌که حرف سست تو هرگز بنا نداشت
خلوت طلب برای چه می‌گشت هر زمان   گر مدّعی ز وصل تو صد مدّعا نداشت 109a
خاموشیَم نبود ز آسودگی رضا   از بس‌که بود تنگْ دلم ناله جا نداشت

[۸۴۷]

میرزا ایزدبخش رسا

متوطّن اکبرآباد بوده و در نظم و نثر دستی داشته. در زمان عالمگیر پادشاه فوت شده. او راست:

ـ نباشد در خور دیوانه‌ام پیراهن صحرا   گریبان می‌دَرَد مجنون من تا دامن صحرا
ـ آفت تاراج نبود رهروان عشق را   نیست غیر از غم متاعی کاروان عشق را

روضة الزّاء

[۸۴۸]

لطیف‌الدّین زکی کاشغری

محمّد عوفی که صاحب *لباب الالباب* است گفته که تولّدش در کاشغر و اصلش از مراغه است و لهذا به زکی مراغه‌ای مشهور شده. از اوستادان فنون شعر است. کلامش در کمال رونق و شکفتگی واقع شده[1]. او راست:

تا گِرد ماه عارضش از خط، نشان نشست — گویی که گَرد غالیه بر ارغوان نشست
یا بر کران چشمهٔ خور، سایه اوفتاد — یا در میان شعلهٔ آتش، دخان نشست
طوطی است آن خط و دهنش ترجمان ولی — طوطی برای نطق، بر ترجمان نشست[2]

این قصیده را در مدح سلطان سنجر گفته و این رباعی نیز از اوست:

ای زلف تو هم گشاده، هم بافته خوش — گاهی گرهی زده، گهی تافته خوش
هم زلف تو دیده از رخت، روزی نیک — هم روی تو از زلف، شبی یافته خوش

[۸۴۹]

عبدالله زکی

ابن ابو تراب بهرام بن زکیّ بن عبدالله بنجیر است. در رسالهٔ *اخبار الاخیار فی اسرار الابرار*

---

۱. *لباب الالباب*، ۲/۳۷۱.

۲. S این بیت را ندارد

آمده[۱] که وی اوستاد جمیع فضلا و علمای زمان خود بوده. قاضی ناصرالدّین بیضاوی و قطب الدّین علاّمه و ابو النّحاس ظهیرالدّین عبدالرّحمن بزغش از تلامذهٔ اویند و قاضی بیضاوی از او خرق عادات نقل کرده. از جمله گفته است که بعد از فوت باز زنده شده و فتوای اهل مصر را جواب گفته، باز درگذشت و بنابر این به ذُوالمَوتین ملقّب شده. وقع هذا الامر فی سنة سبع و سبعین و ستّمأئة[۲]. و وی را در عربی و فارسی اشعار بسیار است. او راست:

در عـالم بـی‌وفا دویـدیم بسـی　　بیچاره‌تر از خویش ندیدیم کسی
تـازانـهٔ روزگـار خوردیم بسـی　　از دست دل بی ادب پر هوسی[۳]

[۸۵۰]

زینتی[۴] علوی سگزی محمودی

از اجلّهٔ افاضل و شعرای عهد سلطان محمود غزنوی است. معلوم نشد که محمودی تخلّص نموده یا مخاطب به این خطاب است، لهذا در تحت حرف زا مذکورش کردیم که احتمال تخلّص به لقب زینتی هم می‌رفت و مشهور هم به زینتی بوده، شاید اسمش هم همین باشد. تا زمان ابراهیم مسعود نیز باقی بوده، سلطان محمود به وی شفقت تمام داشته و نوازشاتی که از آن پادشاه یافته در *تاریخ بیهقی* به بسط تمام مذکور شده است. او راست:

ایـا شـهریاری کـه گَـرد سـپاهت　　کـند چشـم دین را همی تـوتیایی
بـود داد تـو مـر جـهان را هـمیشه　　چـو انـدام آزرده را مـومیایی
مگر شرط داری که در هر سواری[۵]　　شـهی را بـبندی و کشـور[۶] گشایی

---

۱. همهٔ نسخ: ابرار فی الاخبار الاخیار. در متن اصلاح شد. این رساله از تألیفات عبدالحقّ محدّث دهلوی است، امّا در چاپ سنگی پاکستان شرح حال عبدالله زکی را نیافتم.
۲. M: ۷۷۷.
۳. M، S: از دست دل خویش نه از دست کسی
۴. A: زینی
۵. *لباب الالباب*: مگر نذر داری که هر مه که نو شد
۶. M: شهری

مگر عهد داری که همچون سکندر ملوک زمین را تو قدرت نمایی

[۸۵۱]

شیخ زین الدّین خوافی[۱]

از مریدان شیخ عبدالصّمد مصری است. مدّتها بر وسادهٔ هدایت و مسند ولایت متمکّن بوده، بسیاری از تشنه لبانِ وادی طریق[۲] از بحر الطافش سیراب گشته‌اند. در دوم شوّال سنهٔ ۸۳۳ به مرض طاعون درگذشته. او راست:

ـ آنجا که نقدها را ناقد، عیار جوید مردان مرد بینی، در اضطراب مانده
ـ دلا منگر در این عالم به رویی نخواهی دید در عالم چو اویی
تو خود آیینه‌ای در خود نظر کن که بینی عاقبت روی نکویی
جمال با کمالِ لایزالی منزّه حسن او از روی و مویی
اگر خواهی که یابی نشئهٔ عشق بکش گه جرعه‌ای، گاهی سبویی
تو تا در مصلحت بینی خویشی نخواهی یافت زین میخانه بویی
ـ آتش به من اندرزن، سوز دلم افزون کن این دود وجودم را از روزنه بیرون کن
ـ نفسی دارم که هر زمان مه گردد گفتم که ریاضتش دهم به گردد
چندانکه به جهد لاغرش گردانم از یک سخن فضول فربه گردد

این رباعی به نام شیخ عطّار نیز به نظر رسیده.

[۸۵۲]

مولانا زایری

از مشهد مقدّس بوده. او راست:

---

۱. H خافی ۲. H طریقت

مرا سرویست در دل کرده جا، در چشم روشن هم چـو گل پاکیزه‌رخ همچون صبا، پاکیزه دامن هم

[۸۵۳]

امیر زین[۱]

از سخنوران زمان بوده. او راست:

در کعبه و کویش روم، آن‌هم ره‌است این‌هم ره‌است در ماه و رویش بنگرم، آن‌هم مَه‌است این‌هم مَه‌است

در ره روم چَه بنگرم، خوف از زنخدانش کنم از هر دو ترسان بگذرم، آن‌هم چَه‌است این‌هم چَه‌است

[۸۵۴]

خواجه زین الدّین نسوی

از جام حقیقت سرخوش بوده. او راست:

در جستن جام جم جهان پیمودم روزی ننشستم و شبی نغنودم

ز استاد چو وصف جام جم بشنودم خود جام جهان‌نمای جم من بودم

[۸۵۵]

محمّد قاسم زاری

مولد و مدفنش اصفهان است و این ابیات او راست:

- شیشهٔ می خلعت سبزی به بالای من است سبز ته گلگون که می‌گویند مینای من است

- بر دار می‌کشند سر عاشقانِ زار زاری تو نیز عاشقی، آنجا سری بر آر

- خورشید و مه به یک طرف او به یک طرف عالم تمام یک طرف، آن رو به یک طرف

---

۱. S امیر زین الدّین

ـ در شب هجران، چراغم غیر شمعِ آه نیست 109b آن هم از بخت سیاهم گاه هست و گاه نیست

[۸۵۶]
زاری کمانچه

شیرازی بوده. تقی اوحدی نوشته که بسیار با او صحبت داشته‌ام. وی راست:

بس‌که کردم گریه نم در چشم خونبارم نماند آب کی ماند در آن ظرفی که نم بیرون دهد

[۸۵۷]
بی‌بی زایری

اگر چه در صورت زن بوده، لیکن در معنی گوی بلاغت و هنرمندی به چوگانِ زلف سخن از میدان مردان می‌ربوده. وی راست:

خوردن خون دل از چشم تر آموخته‌ام خون دل خورده‌ام و این هنر آموخته‌ام
شیوهٔ عاشقی و رسم نظربازی را همه از مردم صاحب نظر آموخته‌ام
ناصحا چند کنی منع من از عشق بتان من ز استاد ازل[1] این قدر آموخته‌ام
زایری بهر طوافِ حرمِ کوی بتان صبح خیزی ز نسیم سحر آموخته‌ام

[۸۵۸]
میرزا زیانی[2]

او راست[3]:

مجنون دل آزردهٔ بی‌صبر و قرار می‌گشت به کوه و دشت با نالهٔ زار

---

۱. M قضا
۲. S زمانی
۳. S شاعری بوده

خار و خس دشت را به مژگان می‌رُفت　　تـا نـاقهٔ لیـلی کـند آسـوده گـذار

[۸۵۹]

مولانا زجری

در عهد شاه طهماسب مغفور ماضی بوده. وی راست:

- تو چنین غیر طلب، عشق چنین رشک فزا　　خود بگو چون ز غم عشق تـو رسـوا نشـوم
- قـاصد بسـی ز گـفتهٔ خـود دارد انـفعال　　تـا کـسی دروغ نـقل کـند از زبـان تـو

[۸۶۰]

مولانا زکی همدانی

از اوستادان مقرّر زمان است. در سنهٔ یک هزار و سی وفات یافته. او راست:

- لب تـو کـرده چـنان عـام، رسـم احیا را　　کـه مـی‌دهد بـه اجـل مـنصب مسیحا را
- گـر دل از عـرض نـیازم بـه مـرادی نـرسید　　ایـنقدر شـد کـه تـو را بـر سـر نـاز آوردم
- کـیفیّت از شـراب نـدارد[1] سـبوی مـا　　آب حـیات زهـر شـود در گـلوی مـا
  آزارِ جـان مـا، دل آزار بشـکـند　　از سـنگ خـود بترس و مـزن بـر سبوی مـا
- عذر ستمی خواست که خون در جگرم کرد　　مـی‌خواست تـلافی کـند آزرده‌تـرم کـرد
  یک نـاوکِ کـاری ز کـمان تـو نـخوردم　　هـر زخـم تـو مـحتاج بـه زخـم دگـرم کـرد
- بـلاکشـان مـحبّت لب از فـغان بسـتند　　گـره ز جـبهه گشـادند و بـر زبـان بسـتند
  تـو را بـه نکـهت پیراهنی مضایقه نیست　　ولی بـه طـالع مـا راه کـاروان بسـتند
  آخـر کشـد بـه کـنج قـفس طـوف گـلشنت　　کز هیچ باغ نیست که راهی به دام نیست
- بـازار زعـفران شکـنند، زعـفران مـا　　در خـون صـد بـهار نشـیند خـزان مـا

---

۱. M: بدرّد

چون نخلِ دود، ریشه در آتش دوانده‌ایم　　از جوی شعله آب خورد بوستان ما
ـ سر بریده خموش است و درین بزم چو شمع　　هر کرا سر ببریدند و زبانش دادند
پایم از آبله، صد دیدهٔ پر خون دارد　　بس‌که در راه تو، بر دیده نهادم پا را
ـ این هم تظلّمی است ز خویت که دادخواه　　شد خاک دَرِ ره تو و خاکی به سر نریخت
ـ به گردنی نفکندم چو پیرهن دستی　　نبوده است مرا طالع گریبانی
ز قتل من مشو ایمن که انتقامِ خزان　　به خون بلبلی آتش زند گلستانی
ـ شدم غبار و از آن طرّه‌ام جدایی نیست　　به مرگ هم زکمند توام رهایی نیست
برون ز مسجد و میخانه، منزلی دگر است　　قبول عشق به رندی و پارسایی نیست
ـ پیش ازین در سینه نتوان آه را زنجیر کرد　　پر حذر باشید، کین دیوانه را سر می‌دهم
ـ غبار مضطرب بر گرد کویش دیدم و مُردم　　ازین غیرت که گویا بی‌قراری گشته خاک آنجا
ـ هزار بحرِ بلا خفته در کمین دارم　　دعای نوحم و طوفان در آستین دارم
ـ گر خاک شوم در طلب توست غبارم　　مجنون تو را مرگ هم از پا ننشاند
ـ ز رویش بس که می‌دزدم[1] نگه از بیم رسوایی　　ز دست طاقت من آرزو خون در جگر دارد
ـ ز بس لذّت لبِ خود می‌مکد زخمِ دل عاشق　　به شهد خنده گویا آب دادی تیغ مژگان را
ـ خاکسترم در آرزوی گل به باد رفت　　گردی که ماند بر پر بلبل نشانه‌ای است

[۸۶۱]

مولانا زلالی خوانساری

زلالِ افکارش اکثر دردآمیز است، امّا آنچه صاف افتاده کوثر را در خوی خجلت نشانیده. در زمان پادشاه مغفور شاه عبّاس ماضی بوده. مدّاحی میر محمّد باقر داماد بسیار نموده و نوازشها از وی یافته. چند مثنوی در سلک نظم کشیده، این ابیات از *محمود و ایاز* اوست:

نزاکت بستهٔ موی میانش　　عدم گم گشتهٔ راه دهانش

۱. S می‌دارم

لب چون غنچه لبریز از تبسّم | دهان را راه خندیدن دروگم
دمی کان نوش لب، چون پسته خندید | ز شیرینی لبش بر خنده چسبید
لب او گر نمی‌شد خنده آلود | ملاحت تا قیامت بی‌نمک بود
سر بی عشق را باید بریدن | به دوش این بار را نتوان کشیدن
گریبان کو ندارد چاک بیداد | به قربان سر چاک[1] کفن باد
چنان از جوش لشکر قحط جا بود | که نعش سایه بر دوش هوا بود
نزاکت آن چنانش نقش بستی | که بار رنگ شاخ گل شکستی
به زیر ران در آوردند بادی | که صد میدان به آتش طرح دادی
ز جستن جستن او سایه در دشت | چو زاغ آشیان گم کرده می‌گشت
الهی بر دلم از عشق زن نیش | زبان از عشق ریشم می‌شود ریش
ز بس لبریز مهرت شد درونم | نمی‌گنجد به خونم رنگ خونم
گرم از در برانی بی‌بهانه | چو خون کشته‌ات گردم روانه
و گر گویی که گامی چند پیش آی | سرم صدگام افتد پیش از پای

[۸۶۲]

زلالی هروی

امیر علیشیر این ابیات را از وی نقل کرده است: 110a

ـ لیلی عذاری می‌رسد، دامن‌کشان در خون من | دیگر ندانم چون شود، حال دل مجنون من[2]
ـ آنکه او خسرو خوبان جهان است، تویی | وآنکه خلقی به جمالش نگران است، تویی
آنکه از عشقِ تو بی‌نام و نشان است، منم | وآنکه در کشتن عشّاق نشان است، تویی
ـ لاله کز سرو سر زد، عارض نیکوی توست | سنبلی کز گل برآمد، زلف عنبربوی توست

---

۱. S خاک

۲. مجالس النفائس، ۷۲، ۲۴۳.

ـ چشـمی کـه بـود لایـق دیـدار، نـدارم دارم گــله از چشم خـود، از یـار نـدارم

[۸۶۳]

زلالی اورگنجی

در هرات سرکه فروشی کردی. وی راست:

نخواهی کرد باور خار خارِ سینهٔ چاکم مگر روزی که گیرد دامنت خارِ سر خاکم

[۸۶۴]

مولانا زلفی

در عهد شاه اسماعیل ماضی صفوی بوده. او راست:

ساقی بیا که جمعی از بهر یک پیاله پهلوی هم نشسته، چون برگهای لاله

[۸۶۵]

مولانا زمانی

اوّل وفایی تخلّص کردی، آخر زمانی قرار داد. او راست:

به آب دیده یک ره گم نشد سوز دل زارم مگر کز خاک تسکین یابد این آتش که من دارم

[۸۶۶]

مولانا محمّد زمان

مشهور به زمانی یزدی، در عهد شاه عبّاس ماضی مغفور بوده. او راست:

ـ سـعی در دوخـتن چـاک دل مـن مَکنید پـیرهن، کس نـتوانـد بـه تـن آتش دوخت

- لاله نبود که سر از دامن هامون زده‌است / اشک ما خیمه به سر منزل مجنون زده‌است
گر مه عید نماید فلکت، شاد مشو / که غرضهاست در آن نعل که وارون زده‌است
- بوستان را نرسد پا به زمین از شادی / چون سر زلف تو را باد صبا بگشاید
- باده‌ای کز جام استغنا به ما بنموده‌ای / از برای امتحان یک قطره بر فولاد ریز
- آنجا که صف کشد سپه قهرمان عشق / افلاک یک سواره، زمین یک پیاده است
- به خاک ما چو رسی، سرکشی مکن چون شمع / که ذوالفقار برهنه‌است و دست ما به کفن
- ای لبت خوش، دهنت خوش، قد و بالای تو خوش / تا دل ناخوش من هم به تمنّای تو خوش
- زبان حال خموشان کسی نمی‌داند / وگر نه سوسن آزاد در فسانهٔ توست
- بادی از گلزار کویش گر به خاکم بگذرد / استخوانهای مرا چون نی به فریاد آورد
- شجر وادی ایمن بدرخشید و نشست / همچنان طارم آن کور بلند است که بود
- خوش آن بلبل که می‌بیند دگر بار / عزیز رفته‌اش را در بهاران
- بنفشه نامه‌ای پیچیده دارد / ز موی تابدار گلعذاران
- آب لعلش خرّمی در باغ اعجاز آورد / دانهٔ خالش ملایک را به پرواز آورد
- جان برو افشانم و منّت نهم برجان خویش / بی سبب رنجیده‌ام را گر کسی باز آورد
- گر صاف دلم با همه عالم عجبی نیست / خورشید، دَرِ مسجد و میخانه نداند
- شبها که زهر چشم تو در کار دیگری‌است / بینم ز رشک تا به سحرگاه خواب تلخ

[۸۶۷]

میر محمّد زمان مشهدی

وی نیز در همان عصر بوده است. او راست:

یا رب سببی که از دکن برگردم / گِرد سر شاهِ هفت کشور گردم
سر در ته پای شاه عبّاس نهم / مندیل صفت به گِرد آن سر گردم

[۸۶۸]

زمانی حناتراش

تبریزی بوده، لیکن در اصفهان به سر می‌کرده. او راست:

- آن نوش لب، چو روی به می نوشی آورد گلبرگ شعله را به هم آغوشی آورد
- در کامم از آن لب که سیه مست عتاب است زهری است که نامش به کتابت شکراب است
- چیست مانع در هلاکم تیغ بیداد تو را از تو شیرین‌تر که خواهد گشت فرهاد تو را

[۸۶۹]

میرزا محمّد زمان

تخلّص وی زمانی و اصلش سیستانی بوده، تقی اوحدی وی را دیده است. این شعر از اوست:

در دیده‌ام زیاده ز یک دجله خون نماند من بعد بایدم به مدارا گریستن

[۸۷۰]

میرزا زنده‌دل

او راست:

گر خدنگی بر دل آید زان کمان ابرو مرا مونسی باشد به زیر خاک در پهلو مرا

[۸۷۱]

زینتی استرآبادی

او راست:

صنوبر تا ز خدمتکاری قدّت جدا مانده شده دیوانه و ژولیده مو، سر در هوا مانده

[۸۷۲]

زین‌خان[1] کوکلتاش

از امرای والاقدر اکبر پادشاه بوده. او راست:

-از امتداد هجر بدان خوشدلم که یار گوید تو کیستی که فراموش کرده‌ام
-به یک شب چه عشرت توان کرد با تو تماشا کنم می خورم، راز گویم

[۸۷۳]

حکیم زین‌الدّین محمود

از فهپایهٔ اصفهان است. در همان عهد بوده. او راست:

علم ازلی آب و گلم را چو سرشت تخمی ز بد و نیک عمل در وی کِشت
او عالِم و من معترف کردهٔ زشت کاتب گنه مرا چه بیهوده نوشت

[۸۷۴]

سعدای اردستانی

تخلّص وی زکی است. مستجمع کمالات حمیده بوده، در سنهٔ ۹۹۵ به دکن آمده، ترقّیات کرده باز به ایران رفت. او راست:

یکبار[2] مرا بخت بد از کین خواهی افکند ز رنجش تو در گمراهی
بپذیر که آورده‌ام اینک امروز صد گونه خجالت به شفاعت خواهی

[۸۷۵]

زینل بیگ

ولد اصلان خان است که از اعاظم امرای گرجستان‌اند. اصلان خان مزبور در زمان شاه

۱. S زینت ۲. M یک چند

عبّاس ثانی حاکم مرو بوده و زینل بیگ به یمن تربیت والد خویش به معراج کمال رسید. او راست:

- بی تو چشمم عندلیبِ گلستان گم کرده‌است / مانده سرگردان چو مرغِ آشیان گم کرده است
- ز غنچهٔ دهنت بوسه‌ای به خواب گرفتم / بمردم وز گلِ آرزو، گلاب گرفتم

[۸۷۶]
میرزا قاسم

زاهد تخلّص. از اکابر تبارزهٔ عبّاس آباد اصفهان بوده، در عهد شاه سلیمان مغفور پیوسته با امرا و اعزّه صحبت داشته، در نهایت عزّت اوقات می‌گذرانیده. او راست:

- مرا به چهره سبزان، نظر زیاده بود / که نو خط است رخ سبز،اگر چه ساده بود
نهال قدّ تو چون شمع از سرافرازی / به مجلسی که نشسته است،ایستاده بود 110b
- چون تنگ ظرفانْ نه براندازه ساغر می‌کشم / صد قدح چون شاخ گل یک‌بار بر سر می‌کشم
- چو خضر زندهٔ جاوید شو به حسن عمل / کنون که در قدحت آب زندگانی هست
- چشمت چو ز سرمه مدّ آهی بکشد / از کیش جفا تیر نگاهی بکشد
مژگان تو عالمی به خون غلتاند / یک خامه مو، شکارگاهی بکشد

[۸۷۷]
زمانای نقّاش اردستانی

بعضی وی را اصفهانی دانسته‌اند. از خوش طبعان زمان بوده. او راست[1]:

- قصد قتلم گر کنی بدنامیی خواهی کشید / زانکه خنجر تا بر آری انتظارم می‌کشد
- یک خنده چو گل نامزدم ساخته بودند / خندید مرا غنچه و آنهم ز میان رفت

۱. H + خواجه چون خواهد که از بهر سرا چاهی کند / تا نباشد اهل بینش را ز بی آبی عذاب

ـ گر وحشیانه از روش خلق می‌رمم   عذرم بسی بجاست که آدم ندیده‌ام
ـ در عرصهٔ دهر آدمی پیدا نیست   ور هست در او به جز کمی پیدا نیست
عالم به سواد چشم خوبان ماند   کش مردم هست و مردمی پیدا نیست
ـ بی‌لعل لبت گر شکر ناب خورم   گویا به جگر خنجر قصّاب خورم
بی‌روی تو هر می که به جامم ریزند   آبی است که در تشنگی خواب خورم

[۸۷۸]

زایر همدانی

عاشق پیشه و کوچه‌گرد بوده، به هندوستان آمده. در زمان شاه سلیمان به ایران مراجعت کرده. او راست:

در موج خیز حادثه چون دیدهٔ حباب   عمری به یک نگاه به سر برده‌ایم ما

[۸۷۹]

سیّد حسن زینتی

نطنزی است. با کمال صلاح در نهایت فقر و تنگدستی به سر می‌برد. معاصر شاه سلیمان مغفور است. این ابیات او راست:

ـ گر وعده دوزخ است و گر خلد، شاد باش   بیرون نمی‌برند تو را از دیار دوست
ـ هرجا که می‌رویم غمش پیش پیش ماست   نتوان ز نور دیده به سعی قدم گذشت
ـ راست کن کار خود امروز که فردا چون تیر   گرم رفتن چو شدی، روی به پس نتوان کرد

[۸۸۰]

زمانای لاهجی

از طالب علمان بوده. او راست:

مکـــیدن لب شــاهد و زخـم کـردن نمک خوردن است و نمکدان شکستن

[۸۸۱]

زایر دامغانی

نامش اسماعیل و معاصر شاه سلیمان مغفور صفوی بوده. او راست:

ز لیـــلی لیـلی مـن دلربـایی بـیشتر دارد ز مجنون اندکی دیوانه‌تر می‌خواستم خود را

[۸۸۲]

جعفر بیگ

متخلّص به زرکوب. از غلام زادگان سلاطین صفویّه بوده. شغلش از تخلّص ظاهر است. اکثر اشعار سلف و خلف را تضمین‌های رکیک مضحک نموده، بر زبان اراذل انداخت. دیوانی قریب به هفت هزار بیت ترتیب داده مشتمل بر مزخرفات. یک مرتبه راقم حروف نظر به آن کرد در آب انداختم. در سنهٔ ۱۱۳۳ در صفاهان فوت شد. این بیت که مصداق حال اوست با خلق من جانب الله از زبانش سر زده:

صافدل از کج حسابان پا مکرّر می‌خورد آب در دریا لگـدها از شـناور مـی‌خورد

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

روضة السّين

[۸۸۳]
شیخ سعدالدّین حموی ـ قدّس سرّه ـ

اسم مبارکش محمّد بن المؤیّد بن ابی‌بکر بن حسن بن محمّد بن حمویه است. وی از اصحاب شیخ نجم‌الدّین کبری ـ قدّس سرّه ـ است. دبدبهٔ کوس ولایتش گوش فلک را کر ساخته و طنطنهٔ جاهش مشرق تا مغرب ناسوت را فرو گرفته. از فرط شهرت محتاج به توصیف و تعریف نیست. به دو زبان که عربی و فارسی باشد، شعر می‌فرموده‌اند. شصت و سه سال عمر یافته و در سال ششصد و پنجاه روز عید الضّحی رحلت نموده، در بحرآباد مدفون شد. وی را در تصوّف و اسما و حروف، تصانیف عالیه است از جمله *سجنجل الارواح* است. گویند وقتی سیزده روز روح از جسدش منسلخ شده، مرده‌وار افتاده بود و بعد از رجوع روح به بدن مطلقاً از آن خبر نداشته است. اگر چه اسم مبارکش محمّد است، لیکن چون شهرت تام به لقب دارد تابع شهرت گردیده، در حرف سین مذکور کردیم تا مورد طعن عزیزان نکته سنج نگردد. این رباعیّات وی راست:

ـ گر عین خدا به خویش مقرون بینی	در کلّ جهان خدای بی‌چون بینی
چون کلّ جهان آینهٔ کلّ خداست	در کلّ خدا غیر خدا چون بینی؟
ـ کافر شوی ار زلفِ نگارم بینی	مؤمن شوی ار عارضِ یارم بینی

در کفر میاویز و به ایمان منگر تا عزّت یار و افتقارم بینی

- بی تو نظری نیست مرا در کاری بی روی تو خوش نیایدم گلزاری
در باغ رضای چون تو زیبا یاری پیدا و نهان روی تو دیدم باری

- بر مرکب عشق اگر سوار آید دل بر جمله مراد کامکار آید دل
گر دل نبود کجا وطن سازد عشق؟ ور عشق نباشد به چه کار آید دل؟

- در دل ز فراق خستگیها دارم در کار ز چرخ بستگیها دارم
با این همه غم تو نیز پیمانِ وفا مشکن که جز این شکستگیها دارم

- سرگشته چو من در شکن موی تو نیست کس نیست که او شیفتهٔ روی تو نیست
گویند بهشت جاودان خوش باشد دانم بیقین که بهتر از کوی تو نیست

- ای قدّ تو معتدل، نه بالا و نه پست وی چشم تو مخمور، نه هشیار و نه مست
بالجمله چنانی که چنان می‌باید کس را چو تو معشوق نبوده است و نه هست

این رباعی را نیز در مجموعه‌ای کهنه به نام وی دیدم:

آنم که جهان چو حقّه در مشت من است وین قوّت حقّ ز قوّت پشت من است 111a
از کون و مکان و هر چه در عالم هست در قوّت قدرت دو انگشت من است

[۸۸۴]
شیخ مصلح‌الدّین سعدی شیرازی - قدّس سرّه -

ازکبرای مشایخ طبقهٔ علیّه صوفیّه است. شرح حالاتش از آن مشهورتر است که محتاج به تقریر و تحریر باشد. ظهورش در زمان اتابک سعد بن زنگی است. تصانیفش مشهور و بر السنهٔ جمهور مذکور بوده، از جمله کتاب *گلستان* که فی الحقیقه طلسمی است که جز به سرپنجهٔ مثل اویی گشوده نگردد و از برای پیدایی احوال فرخنده مآل حضرت شیخ - قدّس سرّه - کتاب *گلستان* و *بوستان* کافی است:

میل دیدن هرکه دارد در سخن بیند مرا

و از خوارق آنکه کتاب *گلستان* را فیضی هست که خوانندهٔ او به شرط نصیب و بصارت در می‌یابد که آن چگونه فیض است [که] به تحریر و تقریر نگنجد. گویند که حضرت شیخ یکصد و بیست سال عمر یافته، چهل سال در خدمت فقرا و درویشان به سر کرده و به اعلی مدارج کمال عروج فرموده. چهل سال دیگر سیاحت نموده، اکثر ربع مسکون را دیده به وطن مراجعت کرده. چهل سال دیگر به افاده و تربیت خلق اشتغال نموده. وفاتش در شوّال سنهٔ ۶۹۱ در دارالعلم شیراز واقع شد و در مکانی که خود در زمان حیات ساخته بود ـ و الحقّ عجب مکان بفیضی است ـ مدفون گردید و الحال آن بقعه به سعدی مشهور است. و حضرت شیخ خرقه از شیخ شهاب الدّین عمر سهروردی ـ قدّس الله سرّه العزیز ـ گرفته‌اند و با حضرت خضر ـ علیه السّلام ـ مصاحبت کرده. مشهور است که خضر آب دهان مبارک خود را به دهان شیخ انداخته، این همه علم و شیرین زبانی به یمن صحبت و آب دهان حضرت خضر ـ علیه السّلام ـ است.

شیخ مرحوم در فنّ سخنوری سرآمدِ شعرای جهان و سخنوران زمان بوده. الحق به این شیرین زبانی هیچ کس تکلّم نکرده و مخترع فنّ غزل حضرت شیخ است؛ چه قبل از شیخ، احدی از اوستادان طریقهٔ غزل را نپیموده، اگر چه در دیوان بعضی از قدما غزل یافت می‌شود، لیکن غزلیّات آنها به طریق قصیده است و اختصار داده، نامش را غزل کرده‌اند و حال آنکه غزل گویی را طریق علی حدّه متکثّره است که مطلق مشابهت به طریق قصیده گویی ندارد. از جمله واضع و مخترع این فنّ خود شیخ‌اند ـ علیه الرّحمه ـ و بعد از شیخ حضرت خواجه حافظ ـ قدّس سرّه ـ تجدید این فنّ فرموده، در عالم شور افکنده؛ چنانچه در زمان خواجه این فنّ رایج و مشهور شده، اکثر معاصرین [چون] خواجه سلمان ساوجی و غیره قدم در این میدان گذاشته، گوی بلاغت و صناعت از یکدیگر می‌ربوده‌اند. و بعد از آنها رفته رفته اوستادان[1] خلف تغییری در وضع گفتگو داده هر یک اجتهاد تازه نموده، بعضی مقلّد آنها و بعضی مقلّد سابقین شده‌اند. از جمله بابا فغانی ـ علیه الرّحمه ـ که وضع تازه در طریق غزل گویی اختراع فرموده و مجتهد فنّ خویش گردید و مولانا وحشی بافقی

۱. H استادان

يزدی و مولانا نظيری نيشابوری و مولانا ضميری صفاهانی و مولانا عرفی شيرازی و خواجه حسين ثنايی[1] و حکيم شفايی اصفهانی و حکيم رکنای مسيح کاشی و بعضی ديگر مقلّد طرز بابا فغانی شده‌اند، اگر چه فی‌الحقيقه تفاوتی در فروع سخن با هم دارند، ليکن اصولشان رفتار بابا فغانی است و بعد از آن ميرزا صايب ـ عليه الرّحمه ـ تبريزی لوای سخنوری افراشته، شيوه‌ای نو آغاز نهاد و در طرز خود کار به جايی رسانيد که احدی را مجال همسری وی نماند:

سبحان الله کجا بودم، اکنون فتادم کجا

به تقريب احوال شيخ سعدی ـ قدّس سرّه ـ کميتِ خامه توسنی نموده، فارس بيان را به ميدان ديگر انداخت. باری اشعار حضرت شيخ ـ قدّس سرّه ـ از آن مشهورتر است که مذکور نمايم و انتخاب ابياتش از آن بيشتر است که در اين مختصرات گنجد، مقيّد[2] به انتخاب نبوده، چند بيتی که در نظر بوده ثبت نمود:

ـ قادری بر هرچه می‌خواهی به جز[3] آزار من زانکه گر شمشير بر فرقم زنی آزار نيست
ـ هيچکس بی دامن تر نيست امّا ديگران باز می‌پوشند و ما بر آفتاب افکنده‌ايم
ـ دو عالم را به يک بار از دل تنگ برون کرديم تا جای تو باشد
ـ گفته بودم چو بيايی غم دل با تو بگويم چه بگويم که غم از دل، برود چون تو بيايی
ـ آنکه برگشت و جفا کرد و به هيچم بفروخت به هم عالمش از من نتوانند خريد[4]
ـ گرش ببينی وُ دست از ترنج بشناسی روا بود که ملامت کنی زليخا را
ـ چشم مسافر چو بر جمال تو افتد عزم رحيلش بدل شد به قامت
ـ به جهان خرّم از آنم که جهان خرّم از اوست عاشقم بر همه عالم که همه عالم از اوست
ـ هزار جهد بکردم که سرّ عشق بپوشم نبود بر سر آتش ميسّرم که نجوشم[5]
ـ خبر من برسانيد به مرغان چمن که هم آواز شما در قفسی افتاده است

---

۱. S مينايی
۲. S محتاج
۳. H بخر
۴. S ،A «گفته بودم... نتوانند خريد» را ندارد
۵. S ،A «چشم مسافر... که نجوشم» را ندارد

ـ ز من مپرس که از دست او دلت چون است   ازو بپرس که انگشتهاش در خون است
ـ جمال در نظر و شوق همچنان باقی   گدا اگر همه عالم به او دهند گداست
ـ به لطف دلبر من در جهان نبینی کس   که دشمنی کند و دوستی بیفزاید
ـ حدیث عقل در ایّام پادشاهی عشق   چنان شده است که فرمان حاکم معزول
ـ هرگز وجود حاضر و غایب شنیده‌ای   من در میان جمع و دلم جای دیگر است
ـ عزلت نگذارد که بگویم که مرا کشت   تا خلق ندانند که معشوق کدام است
ـ ملامت من مسکین کند کسی که نداند   که حسن تا به چه حدّاست و عشق تا به چه غایت[1]
ـ چون جان سپردنی است به هر صورتی که هست   در کوی عشق خوشتر و در آستان دوست
فریاد مردمان همه از دست دشمن است   فریاد سعدی از دل نامهربان دوست
ـ دلی که عاشق صابر بود مگر سنگ است   ز عشق تا به صبوری هزار فرسنگ است
به خشم رفتهٔ ما را که می‌برد پیغام   بیا که ما سپر انداختیم اگر جنگ است
ـ دنبال تو بود، گنه از جانب ما نیست   با غمزه بگو تا دل مردم نرباید
ـ نی طریق دوستان است و نه شرط مهربانی   که ز دوستی بمیرم و تو را خبر نباشد
ـ طالب عشقی دلی چو موم به دست آر   سنگ سیه صورت نگین نپذیرد[2]
ـ تو آن نه‌ای که دل از صحبت تو برگیرند   وگر ملول شوی صاحب دگر گیرند
به چند سال نشاید گرفت ملکی را   که خسروان ملاحت به یک نظر گیرند
ـ گفتمش سیر ببینم مگر از دل برود   آنچنان جای گرفت است که مشکل برود
دلی از سنگ می‌باید به سر راه وداع   که تحمّل کند آن لحظه که محمل برود 111b
ره ندیدم چو برفت از نظرم صورت دوست   همچو چشمی که چراغش به مقابل برود
ـ هر پای که در خانه فرو رفت به گنجی   دیگر همه عمرش سر بازار نباشد
ـ دشمن به دشمن آن نپسندد که بی‌خرد   با نفس خود کند به مراد هوای خویش
ـ گر تو خواهی که بجویی دلم امروز بجوی   ورنه بسیار بجویی و نجویی بازم؟
ـ گفتم ببینمش مگرم درد اشتیاق   کمتر شود بدیدم و مشتاق‌تر شدم

---

۱. A، S «هرگز وجود ... چه غایت» را ندارد

۲. A، S «دلی که ... نگین پرور» را ندارد

ـ از دشمنان برند شکایت به دوستان ／ چون دوست دشمن است شکایت کجا بریم؟
ـ هر غمی را فرحی هست ولی می‌ترسم ／ پیش از آنم بکشد زهر که تریاق آید
ـ گوشه گرفتم ز خلق و فایده‌ای نیست ／ گوشهٔ چشمت بلای گوشه‌نشین است[1]
ـ فراق یار که پیش تو برگ کاهی نیست ／ بیا و بر دل من بین که کوه الوند است
ز ضعف قوّت آهم نماند و می‌ترسم ／ گمان برند که سعدی ز دوست خرسند است
ـ رفتی و نمی‌شوی فراموش ／ می‌آیی و می‌روم من از هوش
ای خواجه برو به هر چه داری ／ یاری بخر و به هیچ مفروش
گر توبه دهد کسی ز عشقت ／ از من بینوش پند منیوش
سعدی همه روزه[2] پند مردم ／ می‌گویی و خود نمی‌کنی گوش[3]
ـ تا مست نباشی نبری بار غم عشق ／ آری شتر مست کشد بار گران را
ـ در قیامت که سر از خاک لحد بردارم ／ گَرد سودای تو بر دامن جانم باشد
ـ برگ درختان سبز در نظر هوشیار ／ هر ورقی دفتری است معرفت کردگار
ـ ز نزدیکی شمع، آتش فتد در جان پروانه ／ مرا شمعی‌است کز دوری او شب تا سحر سوزم
ـ سعدی به روزگاران، مهری نشسته در دل ／ بیرون نمی‌توان کرد الاّ به روزگاران
ـ به روزگار عزیزان که روزگار عزیز ／ دریغ باشد و بی‌دوستان به سر بردن
ـ تو با این مردم کوته‌نظر در چاه کنعانی ／ به مصر آ تا پدید آیند یوسف را خریداران
ـ به کس مگوی که پایم به سنگ عشق برآید ／ که عیب گیرد و گوید چرا به فرق نرفتی
ـ ای از بهشت جزوی و از رحمت آیتی ／ حق را به روزگار تو بر ما عنایتی
ـ همه عمر تلخی کشیده است سعدی ／ که نامش بر آمد به شیرین زبانی
ـ یک روز به شیدایی در زلف تو آویزم ／ وز آن دو لب شیرین صد شور برانگیزم
ـ ای دل اگر به دیدهٔ تحقیق بنگری ／ درویشی اختیار کنی بر توانگری
ـ دنیا زنی است عشوه ده و دلستان و لیک ／ با کس به سر همی نبرد عهد شوهری
ـ نه خلاف عهد کردم که حدیث جز تو گفتم ／ همه بر سر زبانند و تو در میان جانی

---

۱. A، S «هر پای... گوشه نشین است» را ندارد ۲. کلیّات: همه ساله
۳. A، S «رفتی و... گوش» را ندارد

ـ من نخواهم که دگر شعر نویسم که مگس / زحمتم می‌دهد از بس که سخن شیرین است
ـ درد هجران به سویّت‌تر ازین قسمت کن / کاین همه درد به جان من شیدا نرسد
ـ سعدیا حبّ وطن گر چه حدیثی است صحیح / نتوان مُرد به سختی که من اینجا زادم
ـ من از دست کمان‌داران ابرو / نمی‌یارم گذر کردن به هر سو
ـ همه جان خواهد از عشّاق مسکین / ندارد سنگ کوچک‌ورتر از او؟
ـ چو روزگاران ستیزه نتوان کرد؟ / ضرورت است که با روزگار سازی
ـ گفتی بر هم بنشین، یا از سر جان برخیز / بسر گِرد سرت گردم، بنشینم و برخیزم
ـ طمع مدار که از دامنت بدارم دست / به آستین ملالی که بر من افشانی
ـ گو برو در پیش زانوی سلامت بنشین / هرکه از دست ملامت به فغان می‌آید[1]
ـ ای دریغا گر شبی مست و خرابت دیدمی / سرگران از خواب و سرمست از شرابت دیدمی
این تمنّایم به بیداری میسّر کی شود / کاشکی خوابم ببردی تا به خوابت دیدمی
ـ بخت آیینه ندارم که درو می‌نگری / خاک بازار نیرزم که برو می‌گذری
ـ دیدار می‌نمایی و پرهیز می‌کنی / بازار خویش و آتش ما تیز می‌کنی
ـ به شادمانی دشمن کسی سزاوار است / که نشنود سخن دوستان خیر اندیش[2]
ـ گفتم لبت گزم که دلم را تو برده‌ای / گفتا چه لب، چه دل، چه نشان، کی، کجا که برد
ـ دو دوست قدر شناسند روز صحبت را / که مدّتی ببریدند و باز پیوستند
ـ یکی درخت گل اندر میان خانهٔ ماست / که سروهای جهان پیش قامتش پستند؟
ـ فراق دوستانش باد یاران / که ما را دور کرد از دوستداران
ـ خیال روی کسی در سر است هر کس را / من و خیال کسی کز خیال بیرون است
ـ تسویه کنند از گناه خلق شعبان / در رمضان نیز چشمهای تو مست است
ـ مگو آنچه طاقت نداری شنود / که جو کشته گندم نخواهد درو[3]
ـ دی زمانی بَرِ سعدی به تکلّف بنشست[4] / فتنه بنشست چو برخاست، قیامت برخاست
ـ از خندهٔ گل چنان به قفا اوفتاده باز / کو را خبر ز مشغلهٔ عندلیب نیست

---

۱. S ،A «ای از بهشت... فغان می‌آید» را ندارد
۲. S ،A «دیدار می‌نمایی... خیر اندیش» را ندارد
۳. S ،A «یکی درخت... نخواهد درو» را ندارد
۴. M دی زمانی به تکلّف بر

ـ ای خواب گِرد دیدهٔ سعدی دگر مگرد   در دیده جای خواب بود یا خیال دوست
ـ سعدیا کنگرهٔ وصل بلند است اگر   پای بر سر ننهی، دست تو آنجا نرسد
ـ هرگز حسد نبردم بر منصبی و مالی   الّا به آنکه دارد با دلبری وصالی
ـ عشقبازی نه من آخر به جهان آوردم   یا گناهی است که اوّل من مسکین کردم[۱]
ـ همه عالم نگران تا نظر بخت بلند   بر که افتد که تو یک دم نگرانش باشی
ـ سرو قدی میان انجمنی   به که هفتاد سرو در چمنی
ـ پاکبازان را ز روی خوب دیدن منع نیست   سجده کایزد را بود، گو سجده‌گه بتخانه باش
ـ چون است حال بستان، ای باد نوبهاری   کز بلبلان برآمد فریاد بی‌قراری
یا خلوتی برآور یا برقعی بیفکن   ورنه به شکل شیرین، شور از جهان برآری
گل نسبتی ندارد با روی دلفریبت   تو در میان گلها چون گل میان خاری
ـ همیشه در دل من هر کس آمدی و شدی   تو برگذشتی و نگذشت بعد از آن دیّار
ـ خواستم تا نظری بنگرم و باز آیم   گفت ازین کوچهٔ ما راه به در می‌نرود[۲]
ـ تو را هر آینه باید به شهر دیگر رفت   که دل نماند درین شهر تا ربایی باز[۳]
ـ حلال نیست محبّت مگر کسانی را   که دوستی به قیامت برند سعدی
ـ گر صورتی چنین به قیامت برآورند   عاشق هزار عذر بگوید گناه را[۴]
ـ به هر سلاح که خون مرا بخواهی ریخت   حلال کردمت الّا به تیغ بیزاری
ـ گر بدانم به در مرگ که حشرم با تُست   از لحد رقص کنان تا به قیامت بروم
ـ کافران از بت بی‌جان چه تمتّع دارد   باری آن بت بپرستید که جانی دارد
ـ سعدی از داغ دلم پنبه مکش   مگشا روزن آتشکده را
ـ کشته بینندم و قاتل نشناسند که کیست   کاین خدنگ از نظر خلق، نهان می‌آید
ـ سعدیا شرمی مدار، آخر چه می‌ترسی، بگو   نیست بعد از مصطفی مولای ما الّا علی
ـ گر به تیغم زنی با تو مرا خصمی نیست   خصم آنم که میان من و تیغت سپر است
ـ پرده بردار که بیگانه خود آن روی نبیند   تو بزرگی و در آینه کوچک ننمایی

---

۱. S ,A «هرگز حسد... مسکین کردم» را ندارد
۲. S ,A «همیشه خواستم... در نمی‌رود» را ندارد
۳. S ناز نایی باز
۴. S ,A «حلال نیست... گناه را» ندارد

- مردمان منع کنندم که چرا دل به تو دادم — باید اوّل به تو گفتن که چنین خوب چرایی
- یادت نمی‌کنم به همه عمر زانکه یاد — آن کس کند که دلبرش از یاد می‌رود[1]
- می‌توانی که نیایی ز دَرِ سعدی باز — لیک بیرون شدن از خاطر او نتوانی
- پیرهن می‌بدرم، دمبدم از غایت رشک — که وجودم همه او گشت و مَنَش پیرهنم
- دردی است در دلم که گر از پیش آب چشم — بردارم آستین، برود تا به دامنم؟
- ای مهر تو در دلها وی مهر تو بر لبها — وی شور تو در سرها وی سرّ تو در جانها
تا خار غم عشقت آویخته در دامن — کوته نظری باشد رفتن به گلستانها
آن را که چنین دردی از پای دراندازد — باید که فرو شوید دست از همه درمانها
هر کس نظری باشد با یار کمان ابرو — باید که سپر باشد پیش همه پیکانها
- پیش دگری نمی‌توان رفت — از تو به تو آمدم به زنهار
- جهد کردم که دل به کس ندهم — چه توان کرد با دو دیدهٔ باز
- سعدی از بند تو هرگز به در آید، هیهات — بلکه حیف است بر آن‌کس که به زندان تو نیست
- یار آن بود که صبر کند بر جفای یار — ترک رضای خویش بگوید برای یار[2]
- اگر حدیث کنم تندرست را چه خبر — که اندرون جراحت رسیدگان چون است؟
- زینهار از کسی که از غم دوست — پیش بیگانه زینهار کند
- چو مور افتان و خیزان رفت باید — اگر چه ره به زیر پای پیل است
- من ره نمی‌روم مگر آنجا که کوی دوست — من سر نمی‌نهم مگر آنجا که پای یار
- روز و شب شکر عشق می‌گویم — که گرم دل بسوخت جان بنواخت
- شکایت از دل سنگین یار نتوان کرد — که خویشتن زده‌ام آبگینه بر سندان
- آنکه پا از سر نخوت ننهادی بر خاک — عاقبت خاک شد و خلق بر او می‌گذرند
- کاشکی قیمت انفاس بدانند این خلق — تا دمی چند که مانده‌است غنیمت شمرند
- گل بی خار میسّر نشود در عالم — گل بی خار جهان، مردم نیکو سیرند
- سعدیا مرد نکو نام نمیرد هرگز — مرده آن است که نامش به نکویی نبرند

---

۱. A، S «گر به... یاد می‌رود» را ندارد

۲. A، S «دردی است...برای یار» را ندارد

- وصـال دوست بـه جان گر میسّر گردد — به جز کـه دیر بـه دیـر اوفتد چنین ارزان[1]
- ز دستِ دوست بـه نـالیدن آمـدن، سعدی — تو قدر دوست ندانی که دوست داری جـان
- دیـدار تـو حلّ مشکلات است — صبر از تـو خلاف مـمکنات است
ترسم تو به سحر غمزه یک روزه — دعـوی نکنی کـه مـعجزات است
- زر از بـهر خـوردن بـود ای پسـر — بـرای نـهادن چـه سنگ و چـه زر

از قطعات[2]

- ابـر اگـر آب زنـدگی بـارد — هـرگز از شـاخ بید بـر نـخوری
بـا فـرومایه روزگـار مـبر — کـز نـی بـوریا شکـر نـخوری
- زر به دست آر در نشیمن خاک — چند روزی کـه در جـهان بـاشی
گـر بـمیری و دشـمنان بـخورند — بِـه کـه مـحتاج دوستان بـاشی
- تـا دل دوسـتان بـه دست آری — بـوستان پـدر فـروخته بِـه
بـا بدانـدیش هـم نکـویی کـن — دهن سگ به لقمه‌ای دوخته بِه
- چـون بـود اصـل جوهر قـابل — تـربیت را در او اثـر بـاشد
هـیچ صیقل نکـو ندانـد کـرد — آهـنی را کـه بـد گـهر بـاشد
خـر عیسی اگـر بـه مکّـه رود — چـون بـیاید هـنوز خـر بـاشد

رباعیّات

- آن مـاه کـه گـفتی مـلک رحـمان است — امروز نگه کـنش کـه چـون شیطان است[3]
رویی که چـو آتش زمستان خـوش بـود — امـروز چـو پـوستین بـه تـابستان است
- آن دوست[4] که عهد دوستداری بشکست — مـی‌رفت و مـنش گـرفته دامـن در دست
می‌گفت که بعد از این به خوابم بینی — پـنداشت کـه بـعد ازو خـوابـی هـست
- ای کـاش کـه مـردم آن صـنم دیـدندی — یـا گـفتهٔ دلسـتانش بشـنیدندی

---

۱. S ،A «چو مور ... چنین ارزان» را ندارد
۲. S ،A «قطعات و رباعیّات» را ندارد
۳. کلّیات: این بار اگرش نگه کنی شیطان است
۴. همان: آن بار

تا بیدل و بی‌قرار گردیدندی / بر گریهٔ عاشقان نخندیدندی
ـ هر سرو قدی که بگذرد از نظرم / در هیأت او خیره بماند بَصرم
چون من نتوانم[1] که جوان گردم باز / آخر کم از آنکه در جوانان نگرم
ـ من بندهٔ[2] آنم که دلی برباید / یا دل به کسی دهد که جان آساید
آن کس که نه عاشق و نه معشوق کسی است / در ملک خدا اگر نباشد شاید
ـ هر ساعتم اندرون بجوشد خون را / واگاهی نیست مردم بیرون را
الاّ مگر آنکه روی لیلی دیده است / داند که چه درد می‌کشد مجنون را

[۸۸۵]

سعدالدّین هروی

از سخنوران شیرین زبان فصیح بیان است. دیوانش قریب به پنجهزار بیت می‌رسیده، مدّاح خواجه عزّالدّین طاهر فریومدی است که در عهد چنگیزخان وزیر خراسان بوده است. وفاتش در سنهٔ ۶۴۵ واقع شده. او راست:

ـ ببرد روی نگارم ز ماه تابان گوی / دلم ربوده سرِ زلف او ز چوگان گوی
بتی که گوی زنخدان به یاری لب او / ز لعل آب ببرد و ز آب حیوان گوی
بگفتمش که مرا، بوسه‌ای نخواهی داد / به خشم گفت: که‌ای خیره دیده پنهان گوی
بگفتمش که سر زلف تو ربوده دلم / به خنده گفت: زهی مردک پریشان گوی
جواب دادم و گفتم زهی نگار شریف / اگر چه جان جهانی سخن به سامان گوی
ز شاعران، منم امروز در بسیط زمین / که برده‌ام به فصاحت ز جمله اقران گوی
خیال پرور و ایهام گوی و دوراندیش / لطیفه ساز و صناعت نمای و آسان گوی
چنین که بر گل رویت همی سرایانم / مرا مگوی[3] که شاعر، هزار دستان گوی 112a
ـ دلبری دارم که ماه از عشق او شیدا شود / چهره‌ای دارد که گل در پیش او رسوا شود

۱. کلیّات: چون چشم ندارم
۲. همان: من چاکر
۳. M، S: بگوی

گر ببیند حلقهٔ زنّار زلفش را به خواب	شیخ صنعان بار دیگر در حرم ترسا شود
ناقه‌ها بیند فتاده زیر پای خویشتن	یک گره از زلف مشک‌افشان او گر وا شود

[۸۸۶]

سعد وزّاق

از اکابر بوده، میر محمّد تقی این دو رباعی را از او نقل کرده است:

ـ دی جعد چمن تا باد به هم بر می‌کرد	بر گردن و گوش شاخ زیور می‌کرد
گل در صفت روی تو هر دم فصلی	می‌گفت و صبا دهانش پر زر می‌کرد
ـ بی روی تو با جان خروشان چه کنم؟	بی‌لعل تو با شکر فروشان چه کنم؟
گر دست رسد مرا به لعل تو شبی	دانی که بر آن لعل درّ افشان چه کنم؟

[۸۸۷]

سلطان ولد ـ قدّس سرّه ـ

ثمرِ شجرِ وجود مبارک حضرت مولا جلال الدّین رومی است. وی نیز مثل پدر و به خلاف برادر مرید حضرت قطب زمان شمس الدّین تبریزی است ـ قدّس الله سرّه ـ و حضرت شمس در حقّ وی به حضرت مولوی فرموده که در راه تو ما سرّ خود را به یک پسرت دادیم و سر خود را به پسر دیگر. حضرت سلطان ولد ازکبار و اعاظم این طبقهٔ علیّه است. شرح احوالش فی الجمله در *نفحات الانس* و سایر کتب قدما مسطور است. قدم بر قدم والد بزرگوار عالی مقدار خود می‌رفته و کلامش نیز به کلام والدش بسیار مانا و شبیه است، چنانچه در اختتام مثنوی معنوی روشن و هویدا است. او راست:

گر یک ورق از کتاب ما برخوانی	حیران ابد شوی زهی حیرانی
گر یک نفسی به درس دل بنشینی	اوستادان را به درس خود بنشانی

[۸۸۸]

سلجوق شاه

ابن سلغر شاه از سلاطین فارس است. در هنگامی که در قلعهٔ اصطخر برادرش محمّد شاه وی را حبس فرموده بود، این رباعی را گفته به وی فرستاده است:

درد و غم من بنده درازی دارد عیش و طرب تو سرفرازی دارد
بر هر دو مکن تکیه که دوران فلک در هر دو هزار گونه بازی دارد

[۸۸۹]

سلغر شاه

فرزند اتابک سعد بن زنگی است. مدّتها به استقلال تمام در فارس[1] بر سریر سلطنت متمکّن بوده. او راست:

ای بر دلم از فراق تو بار جهان بر جانم از اندوه تو تیمار جهان
دریاب مرا به وصل یکبار دگر پیدا نبود که چون بود کار جهان

[۸۹۰]

سلطان سلیمان شاه

برادرزادهٔ سلطان سنجر بن ملکشاه سلجوقی است. شهزادهٔ عالی‌قدرِ والا مقدارِ عیاشِ خوش روزگار بوده. در هنگامی که محبوس مسعود بن محمود بن ملکشاه بوده، این رباعی را گفته، فرستاده:

از دست تبه‌کاری این مشتی رند در کام حیات ماست حنظل چون قند[2]
ای ایزد بی‌نیاز، آخر مپسند دیوان همه آزاد و سلیمان در بند

۱. H مملکت فارس
۲. H، S چون حنظل قند

[۸۹۱]
سلطان خوارزم شاه

پادشاهِ فاضلِ خجسته اطوارِ عادل بوده و به همّت موصوف. او راست:

امروز خرد با من بیچاره به ناز   گفتا بشنو پند حقیقت نه مجاز
ایّام بلاست، شادمانی مَطْلَب   با نیک و بد آن چنانکه می‌باید ساز[۱]

[۸۹۲]
سلطان سویدق

ازکبار افاضل و بزرگان عهد خویش بوده و در سخنوری کمال قدرت داشته. بسیار شیرین زبان و خوش بیان است. او راست:

به چمن اگر درآیی، قد سرو پست گردد   ز دو لعل جان فزایت، دل خلق مست گردد
به فراق جانگزایت، همه هست نیست گردد   به وصال دل نوازت، همه نیست هست گردد
فلک ار به صورت تو، به مثل بتی نگارد   نبود یکی مسلمان، که نه بت پرست گردد

[۸۹۳]
حکیم سمایی

نامش محمود بن علی است. از مرو بوده، در نزد سلاطین عظام کمال قرب و عزّت داشته. الحقّ از مستعدّان روزگار است و وی مدّاح آل سلجوق است. غزنویّه را نیز مدح بسیارکرده است. او راست:

ـ دل از کار خود آنگه برگرفتم   که با تو عشقبازی درگرفتم
ز جان خویش دست آنگاه شستم   که مِهرت را چو جان در برگرفتم

---

۱. S آنجا که نمی‌باید ساز

بسا شب کـز تـو گـفتم روی تـابم چـو صبح آمد غمت از سـر گـرفتم
ـ تـو را در دلبـری دستِ تـمام است مـرا در عـاشقی درد مـدام است
اگر از من بری صد جان، حلال است وگـر بی تـو زیَم یک دم حـرام است
هـمانا کآسمان در روزگـاری کـه جـور و آفت تـو بـر دوام است
ز عشـق تـو کـه جـاویدان بـماناد بـه سـوی دل، پـیام انـدر پیام است
سمایی نشکـند مـهر تـو هـرگز اگـر چـه از تـو کـارش بی‌نظام است

[۸۹۴]

حکیم سنایی غزنوی

کنیت او ابوالمجد و نامش مجدود بن آدم است. مشرقِ طلوعِ حقایق، محورِ فلکِ دقایق، معدنِ جواهرِ اسرار الهی، مخزنِ نقودِ رموزِ نامتناهی است. دبدبهٔ کوس ولایتش گوش عرشیان را کر ساخته و طنطنهٔ صیت هدایتش غلغله در گنبد گردون انداخته. آفتاب سپهر عزّ و جلال، بدر فلکِ هنر و کمال است. خامهٔ الکن را چه مجال که در محفلِ وصفش دم تواند زد و کلکِ سبک پر را چه یارا که در بیدای تعریفش قدم تواند برداشت:

کـتاب فـضل ورا آب بـحر کـافی نیست که ترکنی سرانگشت و صفحه بشماری

مصنّفات و منظوماتش چهرهٔ شاهدِ حالش را آیینه‌ای است روشن و سخنان معجز آیاتش در اثباب علوّ قدرش حجّتی است مبرهن. ولادت سراسر سعادتش در عهد سلطان محمود غزنوی است. وفاتش 112b در سنهٔ ۵۲۵ در غزنین بوده، مدفنش نیز همانجاست. این چند بیت از لآلی طبع گهربارش نمونه‌ای است:

من قصایده

مکن در جسم و جان منزل که این دون‌است و آن والا قدم زین هر دو بیرون نه، نه اینجا باش و نه آنجا
به هرچه از راه دور افتی، چه کفر آن چیز و چه ایمان به هرچه از دوست وا مانی، چه‌زشت آن نقش و چه زیبا
شهادت گفتن آن باشد که هم ز اوّل در آشامی همه دریای هستی را، بدان حرف نهنگ آسا

بیابی خار و خاشاکی درین ره چون به فرّاشی کمر بست و به فرق استاد، در حرف شهادت لا
عروس حضرت قرآن براندازد نقاب آنگه که دارالملک ایمان را مجرّد بیند از غوغا
عجب نبود که از قرآن، نصیبت نیست جز حرفی که از خورشید جز گرمی، نبیند چشم نابینا
بمیر ای دوست پیش از مرگ، اگر عمر ابد خواهی که ادریس از چنین مردن، به هستی گشت بیش از ما
چه ماندی بهر مرداری، چو زاغان اندرین پستی قفس بشکن چو طاووسان، یکی بر پر به این بالا
چو علم آموختی از حرص، آنگه ترس کاندر شب چو دزدی با چراغ آید، گزیده‌تر برد کالا
تو پنداری که بر بازی‌است، این ایوان چون مینو تو پنداری که بر هرزه‌است، این میدان چون مینا
تو را ایزد همی گوید که در دنیا مخور باده تو را ترسا همی گوید که در صفرا مخور حلوا
ز بهر دین بنگذاری حرام از حرمت یزدان و لیک از بهر تن مانی حلال از گفتهٔ ترسا
به حرص ار شربتی خوردم، مگیر از من که بد کردم بیابان بوده، آب سرد و تابستان و استسقا

این قصیده تمام از این قماش است. به جهت اختصار کلام اکتفا به این چند بیت نمود:

- درگه خلق همه زرق و فریب است و هوس کار درگاه خداوند جهان دارد و بس
هر که او نام کسی یافت ازین درگه یافت ای برادر کس او باش و میندیش ز کس
بندهٔ خاص ملک باش که با داغ ملک روزها ایمنی از شحنه و شبها از عسس
گر چه با طاعتی از حضرت او لا تأمن گر چه[1] با معصیتی از در او لا تیأس
گر چه خوبی تو[2] سوی زشت به خاری منگر کاندرین ملک چو طاووس به کار است مگس
تو فرشته شوی ار سعی کنی از پی آنک برگ توت[3] است که گشته‌است به تدریج اطلس
رو که استاد تو حرص است از آن در ره دین سفرت هست چو شاگرد رسن تاب از پس
چنگ در کفّهٔ یزدان و پیمبر زن و رو کانچه قرآن و خبر نیست فسانه است و هوس
اوّل و آخر قرآن ز چه با آید و سین یعنی اندر ره دین رهبر تو قرآن بس
- ای خداوندان مال، الاعتبار الاعتبار ای خداوندان جاه[4]، الاعتذار الاعتذار
پیش از این کاین جان عذرآور فرو ماند ز نطق پیش ازین کان چشم عبرت‌بین فرو ماند ز کار

۱. دیوان: ورچه
۲. همان: ور چه خوبی به
۳. M توذ
۴. دیوان: ای خداخواهان قال

پند گیرید ای سیاهیتان گرفته جای پند — عذر خواهید[1] ای سپیدیتان دمیده بر عذار
پرده‌دار عشق دان اسم ملامت بر فقیر — پاسبان درّ شناس آن آب تلخ[2] اندر بحار
عقل جزوی کی تواند گشت بر قرآن محیط — عنکبوتی کی تواند کرد سیمرغی شکار
هرچه دشوار است بر تو هم ز باد و بود توست — ورنه عمر آسان گذارد مردم آسان گذار
کی شود ملک دو عالم تا تو باشی ملک او — کی بود اهل نثار آن کس که برچیند نثار
ـ نیست عشق لایزالی را در آن دل هیچ کار — کو هنوز اندر صفات خویش مانده است استوار
هیچ‌کس را نامده‌است از دوستان در راه عشق — بی‌زوال ملک صورت ملک معنی در کنار
صد هزاران کیسهٔ سودائیان[3] در کوی عشق — از پی این کیمیا خالی شد از زرّ عیار
من به او چون بنگرم یا او به من چون بنگرد — من همی او گردم و او من به روزی چند بار
ـ برگ بی‌برگی نداری لاف درویشی نزن — رخ چو عیّاران مدار و جان[4] چو نامردان مکن
یا برو همچون زنان رنگی و بویی پیش گیر — ورنه چون مردان در آ و گوی در میدان فکن
هر چه یابی جز بدی[5] آن دین بود بر جان‌فشان[6] — هر چه بینی جز خدا آن بُت بود در هم شکن
ـ چون دو عالم زیر پایت نَطْع شد پایی بکوب — چون دو کون اندر دو دستت جمع شد دستی بزن
ـ سر بر آر از گلشن تحقیق تا در کوی دین — کشتگان [را] زنده بینی انجمن در انجمن
در یکی صف کشتگان بینی به تیغی چون حسین — در دگر صف خستگان بینی به زهری چون حسن
درد دین خود بوالعجب دردی‌است کاندر وی چو شمع — چون شوی بیمار بهتر گردی از گردن زدن
سالها باید که تا یک سنگ اصلی ز آفتاب — لعل گردد در بدخشان یا عقیق اندر یمن
ماهها باید که تا یک پنبه دانه ز آب و گل — شاهدی را حُلّه گردد یا شهیدی را کفن
روزها باید که تا یک مشت پشم از پشت میش — صوفیی[7] را خرقه گردد یا حماری را رسن
روی بنمایند شاهان شریعت مر تو را — چون عروسان طبیعت، رخت بندند از بدن
این جهان و آن جهانت را به یک دم درکشد — چون نهنگ درد دین ناگاه بگشاید دهن

---

۱. دیوان: آرید
۲. همان: تلخ آب
۳. همان: روحانیان
۴. همان: عیّاران نداری، جان
۵. همان: هرچه بینی جز هوا
۶. همان: نشان
۷. همان: زاهدی

با دو قبله در ره توحید نتوان رفت راست / یا رضای دوست باید یا رضای[1] خویشتن
سوی آن حضرت نپوید هیچ دل با آرزوی / با چنین گلرخ نخسبد هیچ کس با پیرهن
ـ گویی که بعد ما چه کنند و کجا روند / فرزندگان و دخترکان یتیم ما
خود یاد ناوری که چه کردند چون شدند / آن مادران و آن پدران قدیم ما
ـ ای همیشه دل به حرص و آز کرده مُرتَهن / داده یکباره عنان جان[2] به دست اهرمن
از پی آن تا یکی گوهر بدست آید مگر / ننگری تا چند گونه رنج بیند کوهکن
نه ز رنج کوه کندن رنج طاعت هست[3] بیش / نه کم از کان گهر گنج بهشت ذوالمنن
خرمن خود را به دست خویشتن سوزیم ما / کرم پیله هم به دست خویشتن دوزد کفن
از صف هستی گریز اندر مصاف نیستی / در مصاف نیستی هرگز نبیند کس شکن
ـ بمیر ای حکیم از چنین زندگانی / کزین زندگانی چو مُردی بمانی
از آن پیش کز استخوان تو مالک / سگان سقر را کند میزبانی[4]
به پیش همای اجل کش چو مردان / به عیّاری این خانهٔ استخوانی
ازین مرگ صورت نگر تا نترسی / ازین زندگی ترس کاکنون در آنی
تو روی نشاط دل آن گاه بینی / که از مرگ رویت شود زعفرانی
بدان عالم پاک مرگت رساند / که مرگ است دروازهٔ آن جهانی
اگر مرگ خود هیچ راحت ندارد / نه بازت رهاند همی جاودانی
اگر خوشخویی از کران قلتبانان / وگر بدخویی از کران قلتبانی
ـ خواب ناید مر زنی را کش در[5] آن باشد نیت / که ز گرمابه به سوی خانهٔ[6] شوهر برند
ای به همّت از زنی کم چند خسبی چون تو را / هم کنونْ زی کردگار قادر اکبر برند
کافران را حشر گردانند فردا با یزید / مؤمنان را زی امیرالمؤمنین حیدر برند[7]
ـ آن دست و آن زبان که در او نیست نفع خلق / غیر از زبان سوسن و دست چنار نیست؟

---

۱. دیوان: هوای
۲. همان: خود
۳. همان: رنج کوه کندن طاعت تو هست
۴. همان: میهمانی
۵. همان: دختری را کاندر
۶. همان: هفتهٔ دیگر مرو را خانه
۷. همان: این بیت را ندارد

ـ عاجز آمد از نبشت زلّت[1] عصیان تو دفترت در دوده می‌مالد کرام الکاتبین

ـ خرد کمتر از آن باشد که او در وی کند منزل مُغیلان چیست تا سیمرغ در وی آشیان دارد

خرد را آفریند او کجا اندر خرد گنجد بنان در خط نگنجد گرچه خطّ نقش از بنان دارد

چو من شست اندر اندازم[2] به دریا اندر آویزم به کام و حلق آن ماهی که در پشت این جهان دارد

چو شست اندر کشم لابد همه عالم شود ویران از آن[3] بانگ و فغان خیزد ز هر کو خانمان دارد

بجنبد عالم عِلْوی چو زین یک بیت برخوانم چرا چندین عَجَب داری که نادانی فغان دارد

نخستین شعر من این‌است تا دیگر چسان باشد چگونه باشد آن آتش کزین‌گونه دُخان دارد

ـ بسا پیری مناجاتی که بر مرکب فرو مانده بسا رند خراباتی که زین بر شیر نر بندد

ـ خیز تا از راه مستی بیخ هستی بر کنیم نقش دانش را فرو شوییم و آبش در زنیم

ـ آرزوها را فرو شوییم از دل کآرزو شیوهٔ آبستنان آمد نه ما آبستنیم

ـ ای بنده به درگاه من آنگاه بر آیی کز جان قدمی سازی و در راه در آیی

ـ از غیر جدا گردی و خوب آنکه در این راه هم خواست نداند که تو خواهندهٔ مایی

ـ گر همی یک چند بی‌کام تو گردد دور چرخ تا نباشی همچو ابر ای نایب دریا دژم

ـ از وجود غم چرا بددل چنین باشی از آنک کار اقبال تو می‌سازند در پرده عدم

ـ می‌کنند از خانهٔ فضل الهی بهر تو تختهٔ تقدیر ایزد را به تأییدت رقم

منگر این درد غم و اندیشه کز روی خرد شادی صد ساله زاید مادر یکروزه غم

ـ دین ز درویشان طلب، زیرا که شاهان[4] مقیم رسم باشد گنج در جای ویران داشتن

اَهل دنیا اَهل بودن را ازین دور است و نیست[5]؟ هم سکندر بودن و هم آب حیوان داشتن

زشت باشد خویشتن بستن بر آدم وانگهی نقش[6] آدم را غِلاف نفس شیطان داشتن

ـ کار عاقل نیست در دل، عشق[7] دلبر داشتن جان نگین مُهر و مهر شاخ بی‌بَر داشتن

از پی سنگین دل نامهربانی روز و شب بر رخ چون زر، نثار گنج و گوهر داشتن

---

۱. دیوان: مشیّت زلت
۲. همان: آویزم
۳. همان: همی
۴. همان: شاهان را.
۵. همان: اهل دنیا اهل دین نبوند ازیرا راست نیست
۶. همان: نفس
۷. همان: مهر

چون نگردی گرد معشوقی که روز وصل او / بر تو زیبد شمع مجلس، مهر انور داشتن
یوسف مصری نشسته با تو اندر انجمن / زشت باشد چشم را بر نقش آزر داشتن
احمد مُرسل نشسته کی روا دارد خرد / دل اسیر سیرت بوجهل کافر داشتن
هر که چون کرکس به مرداری فرو آورد سر / همچو طوطی کی تواند طعم شکّر داشتن
رایت همّت ز ساق عرش برباید فراش / تا توان افلاک زیر سایهٔ پر داشتن
تا دل عیسی مریم باشد اندر بند تو / کی روا باشد دل اندر بند مَر خر داشتن[1]
بحر و بر[2] کشتی‌است لیکن جمله در گرداب خوف / بی سفینه نوح نتوان چشم معبّر داشتن
گر نجات دین و دل خواهی همی تا چند ازین / خویشتن چون دایره، بی‌پا و بی‌سر داشتن
من سلامت خانهٔ نوح نبی بنمایَمَت / تا توانی خویشتن را ایمن از شر داشتن
کی روا باشد به ناموس و حیل در راه دین / دیو را بر مسند قاضی اکبر داشتن
آفتاب اندر سما با صد هزاران تاب و نور / زُهره را کی زَهره باشد چهره انور[3] داشتن
شو مدینهٔ علم را در جوی و پس در وی خرام / تا کی آخر خویش را چون حلقه در بر[4] داشتن
چون همی‌دانی که شهر علم را حیدر در است / خوب نبود غیر حیدر میر و مهتر داشتن
من چه گویم چون تو دانی مختصر عقلی بود / قدر خاک افزونتر از گوگرد احمر داشتن
از تو خود چون می‌پسندد عقل نابینای تو / پارگین را قابل تسنیم و کوثر داشتن
مر مرا باور نمی‌آید ز روی اعتقاد / حقّ حیدر بردن و دین پیمبر داشتن
آنکه او را بر علیّ مرتضی خواندی[5] امیر / باللّه ار بر می‌تواند کفش[6] قنبر داشتن
تا سلیمان‌وار باشد حیدر اندر صدر ملک / زشت باشد دیو را بر تارک افسر داشتن
خضر نام‌آور[7] دلیلی را کمر[8] بسته چو کِلْک / جاهلی باشد ستور لنگ رهبر داشتن
چون درخت دین به باغ شرع خود حیدر نشاند / باغبانی زشت باشد جز که حیدر داشتن
جز کتاب الله و عترت ز احمد مرسل نماند / یادگاری کان توان تا روز محشر داشتن

---

۱. دیوان: «هر که چون ... خر داشتن» را ندارد
۲. همان: بحر پر
۳. همان: ازهر
۴. همان: بر در
۵. همان: او را بر سر حیدر همی‌خوانی
۶. همان: کافرم گر می‌توتند کفش
۷. همان: خضر فرّخ پی
۸. همان: میان

از گذشت مصطفای مجتبی جز مرتضی / عالم دین را نیارد جز[1] معمّر داشتن
از پس سلطان ملک شه چون روا داری روا[2] / تاج و تخت پادشاهی جز که سنجر داشتن
از پس سلطان دین پس چون روا داری روا / جز علیّ و عترتش محراب و منبر داشتن
اندران صحرا که سنگ خاره خون گردد همی / وندران میدان که نتوان پشت و یاور داشتن
هشت بستان را کجا هرگز توانی یافتن / جز به حبّ حیدر و شبّیر و شبّر داشتن
گر همی خواهی که چون مهرت بود مهر قبول / مهر حیدر بایدتْ با جان برابر داشتن[3]
هفت زندان را زبانی برگشاید هفت در / از برای فاسق و قاصر[4] مجاور داشتن
گر همی مؤمن شماری خویشتن را بایدت / مهر زرّ جعفری بر دین جعفر داشتن
کی مسلّم باشدَت اسلام تا کارت بود / طیلسان در گردن و در زیر خنجر داشتن
گر همی دیندار خوانی خویشتن را شرط نیست / جسم و جان از کفر و دین فربه و لاغر داشتن
پند من بنیوش علم و دین طلب از بهر آنک / جز ز دانش خوب نبود زینت و فر داشتن
علم چبْود فرق دانستن حقّ از باطلی / نه کتاب زرق شیطان جمله از بر داشتن

ـ چون رخ به شراب[5] آری ای مه به شراب اندر / اقبال گیا روید در چین به سراب[6] اندر
ور رای شکار آری از شکر شکار او را[7] / الحمد کنان آید جانش به کباب اندر
لعلت به درنگ اندر جانها به شتاب آرد[8] / تنها[9] به درنگ آرد لعلت به شتاب اندر
هر لحظه یکی عیسی از پرده برون آری / مر میکده‌ها[10] داری گویی به حجاب اندر
ای جوهر روح ما درهم شده با عشقت / چون بوی به باد اندر چون رنگ به آب اندر

ـ از پی ردّ و قبول عامه خود را خر مکن / زانکه نبود کار عامه جز خری یا خرخری
گاو را دارند باور در خدایی عامیان / نوح را باور ندارند از پی پیغمبری

ـ ای بلبل درد[11] تو طربناک / وی غمزه‌ات زهر و خنده تریاک

---

۱. دیوان: کس
۲. همان: چون نمی‌داری روا
۳. همان: این بیت را ندارد
۴. همان: مجرم
۵. همان: سراب
۶. همان: در عین سراب
۷. همان: ور رای کباب آری از شکر شکاری را
۸. همان: جانها به شتاب آرد لعلت به درنگ اندر
۹. همان: دلها
۱۰. همان: مریم کدها
۱۱. همان: وصل

از بهر شمارش ستاره   پیشانی ماه تختهٔ خاک
از زلف تو صد هزار منزل   تا روی تو وهمهٔ خطرناک
از رشک تو آفتاب از[1] صبح   هر روز قبای نو کند چاک

ـ ای چو عقل از کلّ موجودات فرد   وی جوان از تو جهان[2] سالخورد
خاکبوسان سر کوی تواَند   چرخ و خورشید و مه گیتی نورد
پاسبانان در و بام تواَند   روشنان کارگاهِ لاجورد
زان سوی تو نامدم[3] زیرا بود   پیش بینا مرد عریان روی زرد
گر تن و جانم به خدمت نامدند   عذرشان بپْذیر و کمتر کن نبرد
صدر تو چرخ است و تن را پای سست[4]   روی تو مهر است و جان را چشم درد

ـ گفتار ز هر چیز فزون است و لیکن   جور تو و مدح تو فزون است ز گفتار

ـ در بهشت از بهر خودبینی نباشد آینه   آینهٔ سیمین بران آنجا بود رخسار[5] تو

ـ گوگرد سرخ خواست ز من سبز من پری[6]   زی او اگر نبردهامی رنگ زردمی[7]
هم سهل سهل بود[8] که گوگرد سرخ خواست   گر نان خواجه خواستی از من چه کردمی

ـ طلب ای عاشقان خوش رفتار   طرب ای مطربان[9] شیرین کار
آفرینش نثار فرق تواَند   بر مچین چون خسان ز راه نثار
باش وقت معاشرت با خلق   همچو عفو خدایْ بد بردار[10]
علم کز تو تو را نبستاند   جهل از آن علم بهْ بود صد بار
چون دو گیتی دو نعل کفش[11] تو شد   بر سر کوی هر دو را بگذار
گر سنایی ز یار ناهموار   گله کرد از او شگفت مدار
آب را بین که چون همی نالد   هر دم از همنشین ناهموار

---

۱. دیوان: چون
۲. همان: سپهر
۳. همان: زان به خدمت نامدم
۴. همان: بال سست
۵. همان: سیما
۶. همان: پریر
۷. همان: در پیشش ار نیافتمی روی زردمی
۸. همان: هم سهل بود سهل
۹. همان: نیکوان
۱۰. همان: پذرفتار
۱۱. همان: نعل پای

ـ بُتا پای این ره نداری چه پویی؟ / دلا جای آن بت ندانی چه جویی؟[1]
تو جانی و انگاشتَستی که جسمی[2] / تو آبی و پنداشتَستی سبویی
یقین دان که تو او نباشی و لیکن / چو تو در میانه نباشی تو اویی
ـ پیوسته بود به هم غم و دل / پیش تو و پیش من به هم نیست
آنجا که منم غم است و دل نیست / آنجا که تویی دل است و غم نیست
ـ زان پیش که عمرت[3] به سر آید تو در آن کوش / تا مردهٔ زنده شوی ای زندهٔ مرده
ـ بس که شنیدی صفت روم و چین / خیز و بیا ملک سنایی ببین
تا همه دل بینی بی‌حرص و بخل / تا همه جان بینی بی کبر و کین
پای نِه و چرخ به زیر قدم / دست نِه و ملک به زیر نگین
زر نه و کان ملکی زیر دست / جو نه و اسب فلکی زیر زین
رسته ز ترتیب زمان و مکان / جسته ز ترکیب شهور و سنین
بوده چو یوسف به چَه و رفته باز / تا فلک از جذبهٔ حبل المتین
زیر قدم کرده ز اقلیم شک / تا به نهانخانهٔ عین الیقین
کرده قناعت همه گنج سپهر / درّ صدف گوهر روحش دفین
روح امین داده به شستش از آنک[4] / داده به مریم ز ره آستین
ـ ای بت سنگدل سیم تَنَک / دلبر شوخک شیرین تَخَنَک
چون کشد بار صلاح این تن تو / که گران است بر او پیرهَنَک
ـ ای ازل دایه بود جان تو را / وی خرد مایه بود کان تو را
از برون تن تو بتوان دید / از لطیفیّ درون، جان تو را
چند زیر لبم دهی دشنام / تا ببندم مگر زبان تو را
می بر آن[5] آریم که برخیزم / بوسه باران کنم دهان[6] تو را
ـ ای ز عشقت روح را آزارها / بر در تو عشق را بازارها

---

۱. دیوان: گویی
۲. همان: شخصی
۳. همان: نوبت
۴. همان: به دستش چنانک
۵. همان: بدان
۶. همان: لبان

عـــاشقان در خـدمت زلف تـوآنـد / از کـــــمر بـــر ســـاخته زنّـــارها

ـ ای از بنفشه ساخته بر گل مثالها / در آفـــتاب کـــرده ز عـــنبر هـــلالها

ای کاشکی ز خواسته مفلس نبودمی / تـا کـردمی فـدای جـمال تـو مـالها

ـ از دو چشمش تیز گـردد جادوی ابلیس را / وز لبـــانش کُـند گـردد تـیغ عـزرائـیل را

ـ دوش رفتم بـه سـر کـوی بـه نظّارهٔ دوست / شب هزیمت شده دیدم ز دو رخسارهٔ دوست

ـ ای پُر درگوش من ز چنگت / وی پُر گـل چشـم مـن ز رنگت

در صلح چگونه‌ای کـه بـاری / شهر است پر از شکر ز جنگت

ـ بـر دو رخ هـم کـفر و هـم ایـمان تـر است / در دو لب هـم درد و هـم درمـان تـر است

گـــر دو صـــد یـــعقوب داری زیـبذت / کانچه یـوسف داشت صـد چـندان تـر است

ـ رشته‌ای گشتم ز باریکی به خیّاطم فـرست / تـــا بـــه مـن دوزد گـریبان ذرّهٔ پـیراهـنت

ـ اندر دل من مهر تو چون علم یقین[1] است / بر دیدهٔ مـن نـام تـو چـون نـقش نگـین است

امّـــید وصـــال تـــو مـرا عـمر بـیفزود / خـــود وصلْ چه چیز است که امّید چنین است

ـ مستان همه خیزید[2] که هنگام صبوح است / هر دم که درین وقت زنی، جمله فتوح است[3]

باده که درین وقت خوری، باده مباح است / توبه که در این حال کنی، تـوبه نـصوح است

خـود روز هـمه نـوبت تـن خـواهـد بـودن / هان راح که این یک دو دمک نوبت روح است

طـــوفان بـــلا از چپ و از راست در آمـد / در بـاده گـریزید کـه آن کشـتی نـوح است

ـ آن را کـــه خـــدا از قـلم لطـف نگـارد / شـاید کـه بـه خـود[4] زحـمت مشّـاطه نـیارد

مشّاطه چه حاجت بود آن را که همی حُسن / هـــر ســـاعت مـــاهی ز گـریبانش بـرآرد

ـ بر مَه از عنبر همی معشوق من چنبر کند / هیچ کس دیدی که بر مَـه چـنبر از عـنبر کند

ـ ناز را رویی ببـاید هـمچو ورد / گر[5] نداری گِرد بدخویی مگرد

یا بگستر فرش زیبایی و حسن / یا نه فرش[6] کبر و ناز اندر نورد

زشت باشد روی نازیبا و نـاز / سخت باشد چشم نـابینا و درد

---

۱. دیوان: عشق تو چون نور یقین

۲. همان: ای مستان خیزید

۳. همان: درین حال زنی دام فتوحست

۴. همان: که برو

۵. همان: ور

۶. همان: یا بساط

ـ ای بی سببی از بر ما رفته به آزار　　وی مانده ز آزار تو ما سوخته و زار
ما در طلب زلف تو چون زلف تو پیچان　　ما در هوس چشم تو چون چشم تو بیدار
ای بوی تو با خوی تو هم آتش و هم عود　　وی روی تو با موی تو هم مهره و هم مار
هستی‌است دهان تو سوی عقل، کم از نیست　　پودی است میان تو سوی وهم کم از تار
ـ از لطف میان تو نحیفی است ستمکش　　در قهر لبان تو ضعیفی است ستمکار
ما را ز فراق تو خرد هیچ نمانده است　　وین بی‌خردیها همه معذور همی‌دار

ـ زینهاری دارم اندر گردنت　　زینهار ای بت بر آن زینهار باش

ـ بسا زهّاد عالم[1] راکه بردی　　بدان لبهای چون بی مایهٔ هوش
بسا شیران عالم راکه دادی　　ز چشم آهوانه خواب خرگوش

ـ ای سنایی دل چو دادی در پی دلدار باش　　دامن اوگیر و از هر دو جهان بیزار باش
بر امید آنکه روزی بوس یابی از لبش　　گر بباید بود عمری در دهان مار باش
چشم را بیدار دار اندر غم او زانکه تو[2]　　دل نداری تا تو راگویم به دل بیدار باش

ـ خورشید تویی و ذرّه ماییم　　بی‌روی تو روی کی نماییم
هر چند ز گلبن[3] تو خاریم　　هر چند ز باغ[4] تو گیاییم
گر دستهٔ گل نیاید از ما　　هم هیزم دیگ را نشاییم[5]؟
یک روز نپرسی از ظریفی　　کاخر تو کجا و ما کجاییم

ـ ای ناگذاران[6] عقل و جانم　　وی غارت کرده این و آنم
تا با خودم از عدم کمم کم　　چون با تو شدم[7] همه جهانم
خواننده تو باش پیش[8] خویشم　　تا مرکب پی بریده رانم
در دیده[9] به جای دیده بنشین　　تا نامهٔ نانبشته خوانم
تو عاشق هست و نیست خواهی　　بپذیر مرا که من چنانم

---

۱. دیوان: گیتی
۲. همان: غم او زان کجا
۳. همان: آخر نه ز گلبن
۴. همان: آخر نه ز باغ
۵. همان: بشاییم
۶. همان: ناگزران
۷. همان: بوم
۸. همان: نزد
۹. همان: نامه

- از پند تو ای خواجه چه سوداست چو یار   آن نقش که نقّاش ازل کرده همانم
- رو رو که دل از مهر تو بد مهر[1] گسستیم   وز دام هوای تو بجستیم و برستیم
- الا ای ساقی دلبر مدار از می تهیدستم   که من دل را دگر باره به دام عشق در بستم
کنون از باده پیمودن نخواهم یکدم آسودن   که نتوان جز چنین بودن درین سوداکه من هستم
- ای گل باغ الهی زکه آموخته‌ای   دیده‌ها را به دو رخسار گلستان کردن
- زنهار کیانند به زیر خم زلفت   زنهار به هُش باش گه زلف بریدن
ما بندگی خویش نمودیم و لیکن   خوی بد تو، بنده نیارست خریدن
- بیش پریشان مکن از پی آشوب من   جعد گره بر گره، زلف شکن در شکن
- در چمن روی تو غلطان غلطان رود   مردمک چشم من بر گل و بر یاسمن
- جانا نخست ما را مرد مدام گردان   وانگه مدام در ده ما را مدام[2] گردان
از ما و خدمت ما کاری نیاید[3] ای جان   هم تو بنا نهادی هم تو تمام گردان
- هر که را دردسر است از دست قیفالش زنند   چون تو را درد دل است از دیده‌ها قیفال زن
- ای گشته ز تابش صفای تو   آیینهٔ روی ما قفای تو
خود قاف ز هم همی فرو ریزد   از سایهٔ کاف کبریای تو
- باد عنبر بُرد خاکِ کوی تو   آب آتش ریخت رنگ روی تو
جاودان را نیست اندر کلّ کون   هیچ دولت خانه چون ابروی تو
کفر و دین را نیست در بازار عشق   گیسه داری چون خم گیسوی تو
گر نشد عاشق دو زلف یار بر رخسار او   چون ز من[4] پنهان کند هر ساعتی دیدار او
- من سوی تو شنبه و تو پیش[5] من   چون سوی طفلان[6] شب آدینه‌ای
گفتم که امسال شوی بِه ز پار   رو که همان احمد پارینه‌ای
- ایمنی از چشم بد زان کز صفا بینندگان   جز که نقش خود نمی‌بینند بر رخسار تو[7]

---

۱. دیوان: بد عهد
۲. همان: در ده مست مدام
۳. همان: ما چیزی نخیزد
۴. همان: ما
۵. همان: نزد
۶. همان: سوی کودک
۷. همان: این بیت را ندارد

ـ کی باشد کی که در تو آویزم | چون در زر و سیم مرد نادیده
تو روی مرا به ناخنان خسته | من دو لب تو به بوسه خاییده
ـ ای کرده دلم سوختهٔ درد جدایی | از محنت تو نیست مرا روی رهایی
معذوری اگر یاد همی نایَدَتْ از من[1] | زیرا که نداری خبر از درد جدایی
من بی تو همی هیچ ندانم که کجایم | ای از بَرِ من دور نگویی[2] که کجایی
ـ نور زاید همی از چاه زنخدانش نه آب | دارد آن مَه چه مگر از چشمهٔ خورشید رهی
ـ آخر شرمی بدار تا کی[3] ازین بدخویی | چون تو من و من توام، چند منی و تویی
گلشن گلخن شود چون بستیزه کنند | در یک خانه دو تن دعوی کدبانویی
با رخ تو بیهده است شعبدهٔ زلف تو[4] | با کف موسی که را دست دهد جادویی
ـ ای سنایی عاشقی را درد باید درد کو | بار حکم نیکوان را مرد باید مرد کو
بر درختی کان چنان مرغان همی دستان زدند[5] | زان درخت امروز بیخ و شاخ و برگ[6] و ورد کو
ز آتش و از باد و خاک و آب[7] ایشان یاد آر | یک فروغ و یک نسیم و یک نم و یک گَرد کو
ـ بی‌تو ای آرام جانم زندگانی چون کنم | تا نباشی در کنارم[8] شادمانی چون کنم
هر زمان گویی که دل در بند دیگر یار نه | پادشاهی کرده باشم پاسبانی چون کنم
ـ مرا بگوی کان شعله دوش با تو چه کرد | چراتْ بینم با اشک و دم سرد
ـ جفا نمود و نبخشود و دل ربود و نداد | وفا بگفت و نکرد و جفا نگفت و بکرد
نه چاره‌ای که دل از دوستیَش باز کشم[9] | نه حیله‌ای که توانمش به راه باز آورد
به انتظار میان دو حال مانْدَسْتم | کشید باید رنج و چشید باید درد
ـ از خلد برین یاد کنم روی تو بینم | وز فتنهٔ دین یاد کنم موی تو بینم
چشمم همه دل گردد و چون از گنهم یاد | دل چشم کنم یکسر چون روی تو بینم[10]

---

۱. دیوان: ما
۲. همان: دور ندانم
۳. همان: بدار چند
۴. همان: است بلعجبی چشم تو
۵. همان: کانچنین ... زنند
۶. همان: برگ و شاخ و بیخ
۷. همان: زاتش و باد وز آب و خاک
۸. همان: چون تو پیش من نباشی
۹. همان: برگیرم
۱۰. همان: این بیت را ندارد

ـ ای رخ تو بهار و گلشن من　　عشق تو جان پاک در تن من[1]
دست تو طوق گردن دگری　　عشق تو طوق گردن من
ـ گفتی که نخواهمت همی[2] گرت چنینی　　ظنّم نه چنان بود که با ما تو چنینی
ای بس که بجویی و[3] مرا باز نیابی　　ای بس که بپویی و مرا باز نبینی
با من به زبانی و به دل با دگرانی　　هم دوست‌تر از من نبود هر که گزینی
من بر سر صلحم تو چرا بر سر جنگی[4]　　من بر سر مهرم تو چرا بر سر کینی
کوی دگری گیر بُتا[5] شرط نباشد　　تو یار نخستین من و یار[6] پسینی
ـ بقا و مال و جمالت چو عشق باد همیشه[7]　　که هیچ عمر ندارد چو عمر عشق درازی
ـ ز باده بده ساقیا زود دادم　　که من خرمن توبه بر باد دادم
بدان آتش آنجا مبادا که سوزم　　وزین آتش اینجا رهایی مبادم
منم بندهٔ عشق تا زنده‌ام من[8]　　اگرچه ز مادر من آزاد زادم
دل از بادهٔ عشق خوبان نتابم　　چنین باد تا باد رسم و نهادم[9]
ـ مرگ اگر مرد است گو نزد من آی[10]　　تا در آغوشش در آرم تنگ تنگ[11]
من ازو جانی ستانم جاودان[12]　　او ز من دلقی ستاند رنگ رنگ

و این قطعه که هم از وی است در دیوان ادیب صابر نیز نوشته‌اند[13]:

ـ ای دریغا که روز برنایی　　عهد بشکست و جاودانه نماند
از زمانه غرض جوانی بود　　لیکن[14] از گردش زمانه نماند

۱. دیوان: همچو جان است عشق در تن من
۲. همان: نخواهیم تو را گر
۳. همان: تو مرا
۴. همان: تو چرا جنگ گزینی
۵. همان: مها
۶. همان: باز
۷. همان: همیشه باد چو عشقت
۸. همان: تا زنده باشم
۹. S ،A «درگه خلق همه ... رسم نهادم» را ندارد
۱۰. دیوان: آید پیش من
۱۱. همان: تاکشم خوش درکنارش تنگ تنگ
۱۲. همان: جانی برم بی رنگ و بو
۱۳. این قطعه بدون بیت تخلّص در همان ادیب صابر ص ۳۴۴ آمده است.
۱۴. دیوان: لیک

آب معشوق را زمانه بریخت   آتش عشـق را زبـانه نماند
ای سنایی دل از جهان بر کن   بر کس این دور جاودانه نماند
ـ هر که چون کاغذ و قلم باشد   دو زبـان و دو روی گـاه سخن
همچو کاغذ سیاه کن رویش   چون قلمْ گردنش به تیغ بزن
ـ پسرا خیز تا صبوح کنیم   راح را همنشین روح کنیم
باده نوشیم بی‌ریا از آنکه   با ریا توبهٔ نصوح کنیم

من رباعیّاته

ـ برهان محبّت نفسِ سرد من است   عنوان نیاز چهرهٔ زرد من است
میدان وفا، دلِ جوانمرد من است   درمانِ دل سوختگان درد من است
ـ گفتم پس این[1] همه طلبهای درست   پاداش رهی[2] یکشبه وصل آمد، چست
برگشت و به خنده گفت: ای عاشق سست   این یکشبه را هنوز باقی بر تست
ـ غم خوردن این جهان فانی هوس است   از هستی ما به نیستی یک نفس است
نیکویی کن اگر تو را دسترس است   کاین عالم یادگارِ بسیار کس است
ـ آن کس که سرت برید، غمخوار تو اوست   وآن کت کُلَهی نهاد، طرّار تو اوست
وآنکس که تو را بار دهد، بار تو اوست   وآنکس که تو را بی‌تو کند، یار تو اوست
ـ در مرگ حیات اهل داد و دین است   وز مرگ روانِ پاک را تمکین است
نز مرگ دل سنایی اندوهگین است   نامرده[3] همی میرد، مرگش این است[4]
ـ گر پای من از عجز طلبکار تو نیست   تا ظن نبری که دل گرفتار تو نیست
نه زانانم که دل خریدار تو نیست   خود دیدهٔ ما محرم رخسار تو نیست[5]

---

۱. دیوان: پس از آن
۲. همان: همان
۳. همان: بی مرگ
۴. این رباعی در ضمن رباعیّات مولوی در *دیوان* شمس این چنین آمده است: در مرگ حیات اهل داد و دین است / وز مرگ روانِ پاک را تمکین است / آن مرگ لقاست نی جفای و کین است / نامرده همی میرد مرگش این است
۵. دیوان: این رباعی را ندارد

- منگر تو بدان که ذو فنون آید مرد / در عهد وفا نگر که چون آید مرد
از عهدهٔ عهد اگر برون آید مرد / از هر چه گمان بری فزون آید مرد

- زن، زن ز وفا شود ز زیور نشود / سر، سر ز خرد[1] شود ز افسر نشود
بی‌گوهر گوهری ز گوهر نشود / سگ را سگی از قلاده کمتر نشود

- دشنام که از لب تو مهوش باشد / دُرّی شمرم کش اصل از آتش باشد
نشگفت که دشنام تو دلکش باشد / بادی که بر آتش گذرد[2] خوش باشد[3]

- آنی که فدای تو روان می‌باید / پیش رخ تو نثارِ جان می‌باید
من هیچ ندانم که که را مانی تو / القصّه[4] چنانی تو که چنان می‌باید

- می بر کف گیر هر دو عالم بفروش / بیهوده مدار هر دو خانه بفروش
چون[5] هر دو جهان نباشد اندر می کوش / در دوزخ مست بِهْ که در خُلد بهوش

- راحت همه از غمت[6] برانداخته‌ام / در بوتهٔ روزگار بگداخته‌ام
کاری نه چو کار عاشقان[7] ساخته‌ام / نقدی به امید نسیه درباخته‌ام

- گفتم که مگر دل از تو برداشته‌ام / معلوم شد ای صنم که پنداشته‌ام
امروز که بی روی تو بگذاشته‌ام / دل را به بهانه‌ها نگه داشته‌ام[8]

- بی عقل نیم اگر چه کم شد هوشم / بی‌برگ نیم اگر چه کم می‌کوشم
درویشی اگر به مرگ مالد گوشم / آزادی را به بندگی نفروشم[9]

- گر بر دل تو گران بدم چون آهن / اینک بردم گرانی و رفتم من
بسیار مرا ای چو زمانه پر فن / چون عمر گذشته یاد خواهی کردن[10]

- هر چند به دلبری کنون آمده‌ای / در بردن دل تو ذو فنون آمده‌ای

---

۱. دیوان: ز وفا
۲. همان: کان باد که بر گل گذرد
۳. این رباعی در ضمن رباعیّات مولوی در دیوان شمس آمده است: دشنام که از لب تو مهوش باشد / چون لعل بود که اصلش آتش باشد/ برگوی که دشنام تو دلکش باشد / هر باد که بر گل گذرد خوش باشد
۴. دیوان: ای دوست
۵. همان: گر
۶. همان: غمی
۷. همان: کاری نو چو کار عاقلان
۸. همان: فرو داشته‌ایم
۹. همان: این رباعی را ندارد
۱۰. همان: این رباعی را ندارد

با جامهٔ آلوده[1] به خون آمده‌ای
گویی که ز چشم من برون آمده‌ای
ـ گر آمدنم به من بُدی نآمدمی
ور نیز شدن ز من بُدی کی شدمی
بِهْ زان چه بُدی که اندرین دیر[2] خراب
نه آمدمی نه بُدمی نه شُدمی
ـ فریاد کنم ز جور آن زلف دراز
تا با رخ تو او نگوید راز
دست از رخ تو زلف تو کی دارد باز
کاین روی تَذرو آمد و آن چون گُلِ باز[3]
ـ عاشق که ز ناز و نازکی فرد بود
در مذهب عشّاق جوانمرد بود
مر عاشق را چه[4] ناز در خورد بود
یعقوب که یوسفی کند سرد بود[5]
ـ ای دل ز دلی بگرد و خون در خون شو
وی عقل اگر چند شریفی دون شو
در پردهٔ آن نگار دیگرگون شو
با دیده در آ و بی‌زبان بیرون شو
ـ خود را چو عطا دهی فراوان مَستای
ور منع کنی نیز مشو نیک از جای[6]
در منع و عطا تو را نه دست است و نه پای
بندنده خدای است و گشاینده خدای
ـ از خلق ز راه تیز هوشی[7] نرهی
وز خود ز ره[8] سخن‌فروشی نرهی
زین هر دو بدین دو گر بکوشی نرهی
از خلق و ز خود به جز خموشی نرهی[9]
ـ ای مه تویی از چهار گوهر شده هست
زان است که در چهار جایی پیوست
در چشم آبی و آتشی اندر دل
بر سرِ خاکی و بادی اندر کف دست
ـ با ابر همیشه در عتابش بینم
سرگرم به مهر[10] آفتابش بینم
گر مردمک دیدهٔ من نیست چرا
هر گه که نظر کنم در آبش بینم[11]
ـ رو گِرد سراپردهٔ اسرار مگرد
شوخی چه کنی که نیستی مرد نبرد

---

۱. دیوان: آلوده همه جامه
۲. همان: نبدی که اندرین دهر
۳. همان: این رباعی را ندارد
۴. همان: دیو
۵. همان: این بیت را ندارد. در دیوان شمس این رباعی با قدری اختلاف آمده است.
۶. همان: وز منع کسی نیز مرو نیک از جای
۷. همان: تیزگوشی
۸. همان: ز سر
۹. این رباعی با اختلاف اندک در دیوان شمس تبریزی آمده است
۱۰. دیوان: جوینده نور
۱۱. همان: چون چشم گشایم اندر آبش بینم

رندی[1] باید ز هر دو عالم شده فرد — کو درد به جای آب و نان داند خورد

- چون آمد و شد بریدم از کوی تو من — دانم نرهم ز گفت بدگوی تو من
پر خیره چرا نگه کنم سوی تو من — بر عشق تو عاشقم نه بر روی تو من

- چون موی شدم ز رشک پیراهن تو — وز رشک گریبان تو و دامن تو
کاین بوسه همی زند قدمهای تو را — و آن راست همیشه دست[2] در گردن تو

- هر عشوه که تو فروختی بخریدم — هر سرد که بود در جهان بشنیدم
هر زرق و حیل که داشتم ورزیدم — تا دوری تو نبینم آخر دیدم[3]

- گر من چو تو سنگین دل و ناخوش‌خومی — کی بستهٔ آن زلف و رخ نیکومی
آن خو که تو راست[4] کاشکی تو منمی — و آن رو که تو راست کاشکی من تومی

- ای کسرده زمان ز ...[5] خط ادبت — خورشید سیه پوش نهاده لقبت
وقت است که گوید به بناگوش لبت — ای در شب خط بمانده خوش باد شبت[6]

- با من ز دریچهٔ مشبّک دلخواه — هر نوع سخن گفت[7] و من استاده به راه
گویی که ز نور روی آن بتْ ناگاه — صد کوکب سیّاره بزاد از یک ماه

- روزی که سر از پرده برون خواهی کرد — دانم که زمانه را زبون خواهی کرد
گر زیب جمال ازین فزون خواهی کرد — یا رب چه جگرهاست که خون خواهی کرد

- زین‌گونه به نیستی که من خرسندم — چندین چه دهی ز بهر هستی پندم
روزی که به تیغ نیستی بکشندم — گرینده من کیست بر آن می‌خندم[8]

- در صورت هر هست چرایی مدهوش — وز حسرت هر نیست چرایی به خروش
این هر دو یکی کن و بخور همچون نوش — پس به لوح مال و بنشین خاموش[9]

- تقدیر بد و نیک ز تو بود نخست — حکم همگان هم به تو باز آمد چست

---

۱. دیوان: مردی
۲. همان: وان را شب و روز دست
۳. همان: این رباعی را ندارد
۴. همان: این دل که مراست
۵. M یک کلمه ناخواناست
۶. دیوان: این رباعی را ندارد
۷. همان: هر نوع سخن گفت
۸. همان: این رباعی را ندارد. در دیوان شمس با اختلاف اندک آمده است.
۹. همان: این رباعی را ندارد

از جمله همه کار تو داری به درست   از تست و به تست و آنِ تست و سوی تست
ـ گیرم ز غمت جان و خرد پیر کنم   خود را هدف[1] ناوَک تقدیر کنم
بر هر دو جهان چهار تکبیر کنم   شایستهٔ تو نیم چه تدبیر کنم
ـ از عمر گذشته جز گناهی بنَماند   در دست به جز حسرت و آهی بنَماند
تا خرمن عمر بود بودی در خواب   بیدار کنون شدی که گاهی بنَماند
ـ آن یار که امسال گزیدی بر من   چندان هشته است یار در هر برزن
گر کون به کست بر زند ای رعنا زن   فی الحال به پیریت کند آبستن
ـ آنم که مرا نه جان و نه دل نه تن است   بر من ز من از صفات هستی بد نیست
هم ظن نبری که سایهٔ من ز من است   این سایه ز من نیست که از پیرهن است
ـ هر گرد که بر روی زمینی بوده است   خورشید رخی زهره جَبینی بوده است
گرد از رخ آستین به آزرم فشان   کان هم رخ خوب نازنینی بوده است
ـ گفتی که به جان و دل علی دارم دوست   این دوستی تو نزد هر دوست نکوست
با دشمن دوست گر نباشی دشمن   باور نکنم که دوست می‌داری دوست
ـ فتحی که به آمدنتْ منصور شوم   عمری که ز رفتن تو رنجور شوم
ماهی که ز دیدن تو پر نور شوم   جانی که نخواهم که ز تو دور شوم[2]

و این رباعی راکه خواهد آمد، میرزا صایب به نام حکیم سنایی ـ قدّس سرّه ـ نقل کرده به این طرز:

پندی دهمت اگر پذیری ای تن   تا سور تو را بدل نگردد شیون
عضوی ز تو گر دوست شود با دشمن   دشمن دو شمر، تیغ دو کش، زخم دو زن

و تقی اوحدی در تذکرهٔ خود به اسم اوستاد ابوالفرج رونی ضبط نموده، به این قسم:

این پند نگاهدار همواری تن   تا سور تو را پیش نیاید شیون

۱. دیوان: هوس
۲. S، A «گر پای من از... دور شوم» را ندارد؛ دیوان: «از عمر گذشته ... دور شوم» را ندارد

الی آخر و این رباعی را میرزا صایب به نام حکیم سنایی ضبط نموده و شیخ بهایی ـ قدّس سرّه ـ در کشکول به نام خواجه ضیاءالدّین ترکه نقل فرموده:

بی‌خوابی شب، جان مرا گرچه بکاست / جز بیداری ز روی انصاف خطاست
باشد که خیال او شبی رنجه شود / عذر قدمش به سالها نتوان خواست

و این رباعی را میرزا صایب به اسم حکیم سنایی نقل کرده و تقی اوحدی به نام شیخ ابوسعید ابوالخیر در تذکرهٔ خود ضبط نموده:

ای عهد تو عهد دوستان سر پل / از وصل تو هجر خیزد، از کین تو ذل
پر مشغله و میان تهی همچو دهل / ای یکشبه همچو شمع، یکروزه چو گل

مصراع ثانی را تقی اوحدی چنین نوشته:

از مهر تو کین خیزد از عزّ تو ذل

و این به سیاق باقی مصراع اقرب است. راقم حروف را اعتماد به قول و ضبط تقی اوحدی نیست چه میر مزبور بسیارکم مایه وکم تتبّع بوده، چنانچه بعض رباعیّات شیخ ابوسعید و بابا افضل کاشی را به نام شیخ بایزید ـ قدّس سرّه ـ نقل کرده و حال آنکه هیچ کس از متقدّمین و متأخّرین و ارباب خبرت و اهل تحقیق ذکر نکرده‌اند که شیخ بایزید شعر می‌فرموده. تقی اوحدی را نسیان بسیاری نیز بوده، چنانچه گاه هست که یک شعر را به نام سه کس و چهار کس نقل کرده است. سوای آنچه 113a بر خود وی مشتبه بوده است، در حالت تحریر این کتاب دواوین این همه اوستادان در نظر نبود که تحقیق آن حسب الواقع تواند شد، لهذا به مضمون العهدة علی الرّاوی عمل نموده، صحّت و سقم اقوال را حوالهٔ لسان ناقلان سلف نموده، چنانچه در دیباچه اشاره بدان رفته است.

دیگر از اشعار و منظومات حکیم سنایی ـ قدّس سرّه ـ مثنوی *حدیقة الحقیقه* است که به اتّفاق شعرا و به اجتماع بلغا در مرتبهٔ شاعری و در تحقیق حقایق مانند او مثنوی منظوم نشده، چنانچه در مثنوی مزبور خود اِشعاری به این معنی فرموده‌اند که

زیــن نکــوتر ســخن نگـوید کس　　تا به حشر این سخن جهان را بس[۱]
کس نگفت این چنین سخن به جهان　　ور کسـی گـفت گـو بـیار و بـخوان
زین نمط هر چه در جهان سخن است　　گــر یکـی ور هـزار آنِ[۲] مـن است
چــون ز قــرآن گــذشتی و اخـبار　　نــیست کس را ازیــن نـمط گـفتار
کــردی از نـیستی بـه مـن نسبتش　　دیــو قــرآن فــارسی[۳] لقـبش
بــه خــدا ار بـه زیـر چـرخ کـبود　　چون منی هست و بود و خواهـد بـود
خـاطرم بـنده‌ای است[۴] حکـم پـذیر　　هــر چــه گـویم بـیار، گـوید گـیر
هــزل مـن هـزل نیست تعلیم است　　شـعر مـن شعر[۵] نیست اقلیم است
شـعر مـن شـرح شـرع و دیـن بـاشد　　شــاعری عــقل را چـنین بـاشد[۶]
بــندهٔ دیــن و چــاکــر ورعــم　　شــاعر راست گــوی بــی طـمعم
هــمچو آبــم بـه هـر کـجا بـاشم　　تــا نـیابی گـران بـها بـاشم
آب نـــایافته گـــران بـــاشد　　چــون بـیابند رایگــان بـاشد
آب چـون کـم بـود بـه‌جان جـویند　　چـون بـیابند کـون از آن شـویند

اگر چه گنجایش داشت که به قدر یک دو هزار بیت از حدیقه در این کتاب نوشته شود، لیکن از اطناب اندیشیده به شهرت واگذاشت، چه آن کتاب مستطاب از آن مشهورتر است که محتاج به تکرار تحریر بوده باشد. این چند بیت از *زاد السّالکین* حکیم ـ قدّس سرّه ـ نوشته می‌شود:

در خرابات عشق مردانند　　که زمین چون فلک بگردانند

نیز از آنجاست:

نــالهٔ نــی ز درد خــالی نـیست　　شوقش از روی زرد خالی نیست
از دمش شـعله‌ها هـمی خـیزد　　چه عجب گر نی آتش انگیزد

---

۱. حدیقه: جهانیان بس
۲. همان: زان
۳. حدیقه: پارسی
۴. همان: چاکری است
۵. همان: بیت من بیت
۶. همان: شاعر راست گوی این باشد

نیز از همان مثنوی است:

رزق آن را که صبر کرد فراخ   قطرهٔ سنگ را کند سوراخ
شکرِ بسیار نعمت افزاید   مادر شکر این خلف زاید
گر بود گوهر خردمندی   پادشاهی است گنج خرسندی
تو بتی کن که توبه گفتن نیست   باز گفتن چو بازگشتن نیست
فکر بر دست عقل چون باز است   همچون چرغ بلند پرواز است
گر چه بر شاخ دل مقر دارد   هر دو عالم به زیر پر دارد
ذکر حق پرورد زبانت را   ماهی چشمهٔ دهانت را

این دو بیت از مثنوی *طریق التّحقیق* حکیمِ مرحوم نوشته می‌شود:

جگرم خون شده‌است و نیست کسی   که بود غمگسار من نفسی
جمله روی زمین بگردیدم   کافرم همدمی اگر دیدم

[۸۹۵]
حکیم سنجری

از اعاظم شعرا و افاضل قدماست. گویند به نسبت سلطان سنجر این تخلّص را یافته:

گر بر رخ چون ماه تو ای جانِ جهان   از آبله چون ستارگان هست نشان
حسن تو نهان نگردد ای ماه بدان   هرگز ز ستاره مه نگشته‌است نهان

[۸۹۶]
حکیم سوزنی

لقب و کنیت و نامش شمس الدّین ابوبکر محمّد بن علی است. مولدش قریهٔ کلاش است که از مضافات سمرقند است. در میدان سخن رستمی است که با گرز سام هر طرف جولان

نموده و در عالم نظم رضوانی است که ایوان جنان بلاغت را بر روی خلق گشوده. از قدمای حکماست. احوالش در کتب سلف و تواریخ مسطور و اشعارش در افواه و السنه مشهور. هزّالی را به ذروهٔ اعلی رسانیده و هجاگویی را به درجهٔ والا نشانیده است. چهارده هزار بیت در هجا و هزل از وی ضبط کرده‌اند . او راست:

ـ تا کی ز گردش فلک آبگینه رنگ / بر آبگینه خانهٔ طاعت زنیم سنگ
بر آبگینه سنگ زدن فعل ما و ما / تهمت نهاده بر فلک آبگینه رنگ
یکباره شوخ دیده و بی‌شرم گشته‌ایم / نه شرم از صغیره و نه از کبیره ننگ
میدان فراخ یافته‌ایم و دلیروار / بر مرکب هوا و هوس بسته‌ایم تنگ
نمرود وقت گشته و فرعون مملکت / گه با رسول کینه و گه با خدای جنگ
جایی که جنگ باید آورده‌ایم صلح / جایی که صلح باید آورده‌ایم جنگ
چنگ اجل گرفته گریبان عمر ما / ما خوش گرفته دامن آز و هوا به چنگ
ای سوزنی بر اسب انابت[1] سوار شو / بستان ز دست دیو فریبنده پالهنگ

ـ از فرق تا قدم همه خوبی و دلبری است / غازی بت من آنکه ز جانم برهمنش

ـ کیر من ای کودکان زکار فرو ماند / زار بگریم بر او که زار فرو ماند
کیر نگویم، زکار مانده بگویم / رستم دستان ز کارزار فرو ماند

ـ سوزنیم مرد به اندام کیر / شاعر پخته سخن خام کیر
هر که برآید بَرِ من میهمان / شام خورد کیر و پس از شام کیر

ـ سوزنیم مرد به اندازه کیر / تازه رخ و تازه دل و تازه کیر
یار مسافر چو در آید ز راه / فرش کنم تا در دروازه کیر

ـ سوزنیم موم دلِ خاره کیر / پیر ترش‌رویِ شکر پاره کیر
طفل بودم خفته به گهواره در / خاسته چون دسته به گهواره کیر 113b
از در نظّاره نیم من و لیک / هست مرا از در نظّاره کیر

---

1. S: امانت

-کیری بودم به زخم چون شمشیرا | در معرکهٔ نبرد همچون شیرا
واکنون حرکت نمی‌کند تا دیرا | واویلا، وامصیبتا، واکیرا

در هجو پسر خود گفته:

ای دزد هجا و مدح دیوان پدر | گویی که شدم سوار میدان پدر
من رستم شعرم و تو سهراب منی | از خنجر من جان نبری، جان پدر

[۸۹۷]

شیخ سیف‌الدّین باخرزی

از کاملان واصل سلسلهٔ علیّه صوفیّه است. در خدمت حضرت شیخ نجم الدّین کبری - قدّس سرّه - به مدارج عالیه عروج فرموده، در یک اربعین به مرتبهٔ خلافت رسید، چنانچه در کتب و تواریخ مسطور است که وی به یمن توجّه پیر کامل خویش به اعلی مراتب حقیقت فایز گردید. سلاطین عظام پیاده در رکابش رفتندی و به آن مفاخرت ساختندی[۱]. در سنهٔ ۶۵۸ در بلدهٔ بخارا وفات یافت. وی راست:

-گر من گنه خلق جهان کردستم | عفو تو امید است که گیرد دستم
گفتی که به وقت عجز دستت گیرم | عاجزتر ازین مخواه کاکنون هستم
-هر چند گهی ز عشق بیگانه شوم | با عافیت[۲] آشنا و همخانه شوم
ناگاه پریرخی به من برگذرد | برگردم ازین حدیث و دیوانه[۳] شوم
-هر شب به مثال پاسبان کویت | می‌گردم گِرد آستان کویت
باشد که برآید ای صنم روز شمار | نامم ز جریدهٔ سگان کویت
-هر روز شوم سوی گلستان غمناک | چون غنچه گریبان صبوری زده چاک
باشد که بگوید گل نورسته ز گل | با من خبری زان گل نو رفته به خاک

---

۱. M، H جستندی
۲. S تا عاقبت
۳. S بیگانه

-کردم به طواف خانهٔ یار آهنگ   سنگی دیدم نهاده آنجا بر سنگ
چون بود تهی ز یار ناکرده درنگ   واگردیدم سنگ‌زنان بر دل تنگ

-تاکی بود این جور و جفا کردن تو   بیهوده دلِ خلایق آزردن تو
تیغ‌است به دست اهل دل، خون‌آلود   گر در تو رسد خون تو در گردن تو

-از دیدهٔ سنگ، خون چکاند غمِ تو   بیگانه و آشنا نداند غم تو
غم درکشم و همه غمت نوش کنم   تا از پس من به کس نماند غم تو

و این رباعی که خواهد آمد در *مجالس العشّاق* که مؤلّف آن سلطان حسین میرزای مغفور است به نام شیخ سیف الدّین ضبط شده و هم در *دیوان جامی* به نظر رسیده و الله یعلم بحقیقة:

بگذر به دیار یارم ای پیک شمال   بر خاک رهش به جای من چهره بمال
ور قصّهٔ حال من کند از تو سؤال   قل مات مِن الهجر علی اصعب حال

[۸۹۸]
علاءالدّین سیفی نیشابوری

نام وی حکیم علی بن احمد است. گویند اشعار مصنوعهٔ ممتنع الجواب بسیار دارد. این رباعی وی راست:

رخسارهٔ تو زرد شد ای مایهٔ ناز   از محنت آنکه می‌کند ریش آغاز
لاحول کنی چو ریش بینی هر روز   این دیو به لاحول کجا گردد باز

[۸۹۹]
سیف‌الدّین الاسفرنگی الاعرج

از اوستادان کهن و دانشوران این فنّ است. حدیث بلاغت[1] و آوازهٔ فصاحتش به عالم

---

۱. H صیت بلاغت

رسیده، شعرای زمان اذعان به علوّ درجات سخنانِ سحر بیانش نموده‌اند. گویند[1] وفاتش در سنهٔ ۵۷۳ بوده. وی راست:

- آن را که غمزهٔ تو به کشتن امان دهد / این‌است خونبها که به یاد تو جان دهد
- سوختم ز آتش نهانی خویش / مُهر کردم در امانی خویش
آخر حال چون سبکروحان / برم از دوستان گرانی خویش
چون چراغم که پر شد از روغن / کشتهٔ آب زندگانی خویش
- خستگان سنانِ غمزهٔ تو / مرگ را مرهم شفا شمرند
کشتگان شراب عشوهٔ تو / آب حیوان به نیم جو نخرند
- دل از غم تو به جان نیاید / تا بر دل تو گران نیاید
در منزل کاروان عشقت / بانگ جرس امان نیاید
با یاد تو شاید ار کسی را / یاد گل و بوستان نیاید
- ای نشان عشق تو دیوانگی / آشنایی در برت بیگانگی
عاشقی بر روی تو سرگشتگی / عاقلی در کوی تو دیوانگی
- ز سرشک می‌نویسم به تو رازِ نامهٔ دل / که سواد قصّهٔ غم به قلم دریغ باشد
- هر که مرا دید با تو از سر غیرت / گفت زهی یار دلستان که تو داری

[۹۰۰]

. سیده بنت ناصر

از صاحب کمالان و سخنوران بوده و از فضیلت نیز بهره‌ای داشته، چنانچه از کلامش نیز ظاهر است. در جواب رشید وطواط و مدح ممدوح گوید:

زهی بقای تو در نامهٔ ابد مسطور / زهی ثنای تو از خامهٔ ازل مذکور
مناقب تو بر اوراق مکرمت مکتوب / فضایل تو بر الواح مملکت مسطور

---

۱. H «گویند» را ندارد

خصال تو همه بر کسب محمدت موقوف　　فعال تو همه بر بسط مکرمت مسطور
سرشت ذات شریف تو از مثالت پاک　　بهشت طبع لطیف تو از معایب دور

[۹۰۱]
خان زمان

تخلّصش **سلطان** و اسمش علی قلیخان است و وی و بهادرخان که مذکور گردید، برادرند. در شجاعت و همّت و پرورش اهل کمال بی‌نظیر و همال بوده‌اند. غزالی مشهدی مدّتها در ملازمت ایشان به سر کرده. در اوایل حال از امرای همایون پادشاه بوده‌اند و آخر الامر مدّتها در جونپور خودسر حکومت کرده‌اند، بلکه داعیهٔ سلطنت هم ایشان را می‌شده و با اکبر پادشاه علانیه طبلِ مخالفت کوفته، مدّتها به آن روش گذرانیدند تا آنکه عاقبت الامر پادشاه مزبور خود بر سر ایشان 114a شتافته، نخل دولت و حیات آنها را از پا در آورده. در تاریخ آن گفته‌اند:

چون خان زمان ازین جهان رفت به باد　　بنیاد فلک سراسر از پا افتاد
تاریخ وفاتش از خرد جستم، گفت　　(فریاد ز دست فلک بی بنیاد/ ۹۷۵)

(ادب خان زمان و بهادر خان/ ۹۷۴)[۱] نیز تاریخ شده است. او راست:

عیسی نفسی که زار و حیرانم کرد　　چون طرّهٔ خویشتن پریشانم کرد
از کفرِ سر زلف خودم کافر ساخت　　وز مصحف روی خود مسلمانم کرد

به اکبر پادشاه نوشته:

ای سدّ سکندر زمانه در تو　　یاجوج بود سیاهی لشکر تو
در دَور تو آثار قیامت پیداست　　دجّال تویی خواجه امینا خر تو

۱. این تاریخ بدون احتساب کلمهٔ خان است.

اکبر پادشاه در جواب نوشته:

ای خان زمان که پر بود لشکر تو	شد دولت من باعث کرّ و فر تو
کمتر باشم از خر دجّال امروز	فردا من اگر جدا نسازم سر تو

خان زمان در جواب نوشته:

تا هست اثر خالصه در کشور تو	مشکل که به من جنگ کند لشکر تو
بگذر ز زر و سیم که تا نوکر تو	از سر گذرد برای سیم و زر تو

اکبر پادشاه در جواب نوشته:

با آنکه بود خاک درم افسر تو	امروز به من فرو نیاید سر تو
از دولت من هست تو را سیم و زری	از زور زر است قدرت لشکر تو

خان زمان در جواب نوشته:

ای شاه زمان منم کمین نوکر تو	وز ترس نمی‌توانم آمد بر تو
از دور چو قصد کشتن من داری	نزدیک چه سان توانم آمد بر تو

اکبر پادشاه در جواب نوشته:

گفتی تو چو راستی خدا یاور تو	صد رحمت حق بر پدر و مادر تو
تغییر مده تو سکّه و خطبهٔ من	تا من نکنم آرزوی کشور تو

[۹۰۲]

سدیدالدّین اعور

با اثیر الدّین اخسیکتی معاصر بوده، اثیر در هجو او گفته است:

قلب تو ز نور معرفت عور چراست؟	بینی تو بر روی تو چون کور چراست؟

و وی در جواب گفته:

- گفتی تو مرا کور و همه خلق شنید	گفت تو چه حاجت است چون هست پدید
چشم دگر ار کور بدی شایستی	تا روی تو زن جلب نبایستی دید
- مرد باش و زن مکن زیرا که در ایّام ما	زن نخواهد هیچ مرد با تمیز هوشیار
ور اسیر شهوتی باری کنیزی خر به زر[۱]	سیم ساق و سرو قدّ و ماه روی و گلعذار
تا به طبع تو بود با او بزن بر سنگ سیم	ور بدل گردد مزاجش هست او زر عیار
اینقدر دانی که چون برخاست مردم بامداد	روی مال خویش بیند به که روی وامدار
- گویند که بر دمید از گل خارش	جرمی است که می‌نهند بر گلزارش
چون صورت او همیشه بر چشم من است	عکس مژهٔ من است بر رخسارش

[۹۰۳]
سراج‌الدّین منهاج

مؤلّف تاریخ طبقات ناصری است که به اسم نصیرالدّین[۲] ملک الهند تمام کرده. مولدش لاهور و اصلش از سمرقند است. او راست:

پرتال جامع علوم انسانی

آن دل که ز هجر، دردناکش کردی	از هر شادی که بود پاکش کردی
از خوی تو آگهم که ناگه ناگه	آوازه درافتد که هلاکش کردی

[۹۰۴]
سیّد سراج الدّین سگزی

از اوستادان زبردستِ فنّ سخنوری بوده، مدّاحی ملوکِ مکران خاصّه نصرت الدّین ابوالفتح و سلسلهٔ ایشان نموده و مدّاحی ناصرالدّین محمود شاه[۳] نیز کرده. در نعت و

---

۱. S کنیزی را بخر	۲. H ناصرالدّین
۳. H، M ناصر الدّین محمود بن سبکتکین. وی از جانشینان شمس الدّین التتمش است که از ۶۴۴ تا ۶۶۴ در دهلی سلطنت می‌کرد.

منقبت[1] نیز قصاید غرّا دارد. این چند بیت او راست:

- شکّرین لعلی که کردم جای جان در شکّرش / عنبرین دامی که بستم پای دل در عنبرش
زان دو زلف عنبرین چون عنبر اندر آتشم / چون شکر در آبم از عشق دو شیرین شکّرش
بر سر چاه زنخدان عنبرین دارد رسن / عنبرین دیدی رسن گر مشک باشد چنبرش
در دلم غم فربه است و صبر لاغر سال و ماه / زان سرینِ فربه او، با میان لاغرش
بت پرست و بتگر ار بینند نقش روی او / سجده آرد بت پرست و قبله سازد بتگرش
سرو را ماند به قامت، ماه را ماند به روی / سرو و مه گیرد به بر، هر کس که گیرد در برش

- سرمست و بی‌قرار و دل‌آزار نیمشب / آمد به عربده بر من یار نیمشب
آن دلبری که آمد و پای دلم ببست / دست غمش به طرّهٔ طرّار نیمشب
بنشست و گفت خیز و بیارای بزم‌وار / روشن میی چو روضهٔ فرخار نیمشب
آن می که گردد از لمعات شعاع او / روشن چو نیم روز، شبِ تار نیمشب
ساقی اگر نگاه کند نیمشب در او / گردد رخش به گونه گلزار نیمشب

[۹۰۵]
سعدالدّین الالّه[2]

او راست:

یک سخن گرچه ادب نیست بخواهم گفتن / چون تو پیوسته نظر سوی رهی داشته‌ای
روزگارم چو به امّید تو بگذاشته است / تو مرا باز به امّید که بگذاشته‌ای؟

[۹۰۶]
خواجه سعد سلمان

وی والد مسعودِ سعد سلمان است. از فضلا و شعرای عالی مقدار بوده، از همدان که مولد

---

۱. S جناب پیغمبر و اهل بیت علیهم السّلام.
۲. الالّه: شاید نام قومی و قبیله‌ای است. روز روشن، ۳۵۶

و موطن اوست به لاهور افتاده بوده است. این رباعی او راست:

گر بگذاری مرا و گر بنوازی　　از کوی تو نگذرم به بازی بازی
چون باد به پایت اندر آیم به مثل　　گر چون خاکم ز در برون اندازی

[۹۰۷]
سعدالدّین خلیفه

از اوستادان روزگار بوده. او راست:

از بخشش و کوشش تو ای شاه جهان　　دارند همیشه آشکارا و نهان
اصحاب تو چون صدف، دهان پر گوهر　　اعدای تو چون هدف، شکم بر پیکان

[۹۰۸]
سعدالدّین خوراسگانی[۱]

او راست: 114b

ای ساقی غمگسار برخیز　　مستانه شراب[۲] را برانگیز
از غصّهٔ بیشمار مُردیم　　این آب حیات در قدح ریز
ای مطرب دلنواز بنشین　　با این دل بی قرار مَستیز
هان گوش رباب سخت برتاب　　برگوی ترانهٔ دلآویز
از زرق و فساد، دل بپرداز　　وز زهد میان تهی، بپرهیز
آن ره که نه سوی اوست، مسپر　　وز هر چه نه روی دوست، برخیز
از چرخ کبود جمله بگذر　　وز خاک سیاه کاسه[۳] بگریز

---

۱. همه نسخه‌ها: هراسگانی. جایی آن را نیافتم به نظر می‌رسد که صحیح آن همان ضبط ما باشد. خوراسگان از توابع اصفهان است و امیر تقی الدّین محمّد مشهور به شاهمیر نیز از آنجاست.
۲. M ،H: مستان شبانه　۳. S: کاله

[۹۰۹]

سایلی خراسانی

او راست:

نه عیب‌است این‌که سازم با گریبان، چاک دامان را   کــــه من در بیخودی نشناسم از دامن گریبان را

[۹۱۰]

مولانا ساغری

با مولانا جامی معاصر بوده، مولوی جامی این دو بیت را در هجو او گفته:

ساغری مـی‌گفت، دزدان مـعانی بـرده‌انـد   هرکجا در شعر من، یک معنی خوش دیده‌اند
دیــدم اکثر شعرهایش را، یکی معنی نداشت   راست می‌گفت اینکه معنیهاش را دزدیده‌اند

بعد از آن که وی از خدمت مولوی شکوه کرده، مولوی در جواب فرموده که من شاعری گفته‌ام، خوش طبعان شاعری را ساغری کرده‌اند. او راست:

تا شنیدم که توان لعل تو را جان گفتن   آتشـی در دلم افتاد کـه نـتوان گـفتن

[۹۱۱]

مولانا سایلی

اصلش از عراق و نشو و نماش در خراسان بوده. او راست:

چنان به صورت آن آفتاب حیرانـم   که تیغ اگر بزند[۱] چشم خود نپوشانم

۱. H زندم

[۹۱۲]
ساقـــی

نام شاعری است. او راست:

قـــلادهٔ سگ او کُـــن زه گـــریبانم که هر زمان نشود چاک تا به دامانم

[۹۱۳]
سایلـی

از ولایت قرشی بوده. او راست:

به روز تشنگی آب روان نبود هوس[۱] ما را دم تیغ تو راگر بر گلو یابیم[۲] بس مـا را

[۹۱۴]
مولانا سایری

گویند با مولانا حیرتی معاصر بوده. او راست:

زاهد چو دید در کف ساقی پیاله را بـر باد داد طـاعت هـفتاد سـاله را

به اعتقاد راقم حروف اگر به جای بر باد داده، بر آب داده بخوانند، بهتر است.

[۹۱۵]
مولانا سایل

همدانی است. در عهد سلطان حسین میرزا بوده، ادراک زمان شاه طهماسب مغفور نیز

۱. H هوش ۲. H یابم

کرده. او راست:

- منم از عشق بتی خونین دل   دور ازو ساخته در خون منزل
از غمش دست فرو شسته ز جان   در رهش پای فرو رفته به گل
نه شکیبی که نشینم خاموش   نه انیسی که بگویم غم دل
یار بی‌رحم و فلک مستغنی   عمر کوتاه و اجل مستعجل
- آبگینه است خاطر شعرا   تا درست است با صفا گهری است
چون شکستی از او حذر می‌کن   که از او ذرّه ذرّه نیشتری است

[۹۱۶]

مولانا سامی

از شعرای خراسان است. وی نیز در عهد سلطان حسین میرزای مغفور بوده. او راست:

- ای در دلت بی‌موجبی، از دوستان آزارها   رنجند از هم دوستان، امّا نه این مقدارها
- دیده را گفتم که در رویش به گستاخی مبین   گفت: گستاخی نباشد، عین مشتاقیست این

[۹۱۷]

مولانا ساکتی[1]

او راست:

عمرم درین خیال سر آمد که وه چرا   روز وصال چون شب هجران دراز نیست

[۹۱۸]

شاه حسن ارغون سپاهی

از یکّه تازان معرکهٔ سخنوری بوده. او راست:

---

۱. H ساکنی

در یک‌دل و جان جای خیالِ تو کم است	صد دیده هنوز در وصالِ تو کم است
عینک بنهم که چار گردد چشم	زان رو که دو دیده با مه جمالِ تو کم است

این بیت را تقی اوحدی به نام وی ذکر کرده و امیر علیشیر به نام یاغمورچی بیگ سپاهی ضبط نموده[1] و سام میرزا به نام بیانی بجرآبادی نقل فرموده[2]:

به مسجدی که روم در فراق دلبر خویش	بهانه سجده کنم، بر زمین زنم سرخویش

[۹۱۹]

سراج

نام شاعری راست :

خوشا دردی که درمانش بود یار	خوش آن جانی که جانانش بود یار
خوشا زخمی که درمانش بود وی	خوش آن کُشته که تاوانش بود یار
خوشا تیری که بگشاید از آن شست	خوش آن گویی که چوگانش بود یار
خوشا حاجت که از دلبر برآید	خوش آن حجّت که برهانش بود یار

[۹۲۰]

مولانا سروی

در چمن رعنایی فصاحت، سروِ آزادِ الفاظ بندهٔ قامت شمشادش و در گلشنِ زیبایی بلاغت، گلهایِ معنی گریبان چاکش بوده‌اند. حسن معنوی را علاوهٔ حسن صوری کرده بود. این بیت از اوست:

کاشکی دامن کشان آید قد رعنای او	تا نبیند دیدهٔ غیری نشانِ پای او

---

۱. *مجالس النفائس*، ۱۱۱ ۲. *تحفهٔ سامی*، ۳۰۹.

[۹۲۱]

سرودی

از خوش آهنگان خراسان است و با هلالی معاصر بوده. او راست:

گه بریزد باده و گه بشکند پیمانه را | در شکست و ریخت دارد محتسب میخانه را
آشنایان را ز خود بیگانه خواهی ساختن | گر بدینسان آشنای خود کنی بیگانه را
از سرودی گر شود او را ملالی دور نیست | زانکه کلفت باشد از دیوانگان فرزانه را

[۹۲۲]

خواجه سعد گل شیرازی

از سخنوران والا قدر بوده، با[1] خواجه حافظ ـ قدّس سرّه ـ و مولانا اهلی در مصلاّی شیراز در یک مضجع مدفون است. او راست:

ـ مگر تو خود به کلید قبول بگشایی | در خزانه[2] به مهر تو و نشانهٔ توست
ـ تنم از ضعف چنان شد که اجل جُست و نیافت | ناله هرچند نشان داد که در پیرهن است
ـ کشید پیش تو هر کس متاع خویش دلم | نداشت چیز دگر نالهای زار کشید
بدان خوشم ز ضعیفی خود که تیر تو را | نمی‌توانم ازین سینهٔ فگار کشید
ـ به دست پنبهٔ داغم به جای نسرین است | گلی که از چمن دهر چیده‌ام این است
ـ خوش کن به پرسشی، دل بیمار سعد را115a | زان بیشتر که پرسی، گویند درگذشت

[۹۲۳]

حافظ سعد

از مریدان شاه قاسم انوار بوده است. او راست:

---

۱. H از
۲. S ،M در دل

- نشان در تختهٔ هستی نبود از عالم و آدم که جان در مکتب عشق از تمنّای تو می‌دارم[۱]
- برو ای عقل نامحرم که امشب با خیال او چنان خوش خلوتی دارم که من هم نیستم محرم
- مرا گویند سعد از عشق او حاصل چه‌ها کردی؟ ملامتهای گوناگون، جراحتهای بی مرهم

[۹۲۴]
سعید سعد

از شعرای زمان بوده. او راست:

برگل عبیر داری و بر لاله مشک ناب بر نار ناردانه و بر نارون گلاب
بر نسترن بنفشه و سندس بر ارغوان بادام تر ز نرگس و بر یاسمن نقاب
در حقّه لعل داری و در لعل آب خضر در آب عکس آتش و آتش میان آب
دارد مدام در غم عشقت سعید سعد چشمی پرآب و سینه پر آتش، جگر کباب

[۹۲۵]
درویش سقای چغتایی

بخاری است در عهد همایون پادشاه در هند بوده. او راست:

- شد روزگار ما سیه از دود آه ما یا رب کسی مباد به روز سیاه ما
- طرف کلاه و کاکل مشکین شکست و بست صد فتنه سرزده به جهان زین شکست و بست
با ما شکست عهد و به اغیار بست دل واحسرتا که گشت مرا زین شکست و بست

[۹۲۶]
مولانا سلطان علی مشهدی

در خوشنویسی مسلّم و مشهور آفاق است و در شاعری نیز کمال مهارت داشته. این رباعی

۱. H می‌دادم

که بوی درد از وی به مشام جان می‌رسد، او راست:

-با این همه بی‌حاصلی و بوالهوسی درمانده به نارسایی و هیچکسی
داریم نشان به گنج مقصود تو را گر ما نرسیدیم تو شاید برسی
-گل در بهار از آن رخ گلگون نمونه‌ای است چون اشک من‌که از دل پر خون نمونه‌ای است

[۹۲۷]
درویش سلطان علی

در خدمت مولوی جامی می‌بوده. او راست:

از عشق تو آتش زده ناموس ننگ و نام را داده به بادِ نیستی، هستی خاص و عام را

[۹۲۸]
خواجه سلمان ساوجی

نامش جمال الدّین محمّد بن خواجه علاءالدّین محمّد است. اباً عن جدٍ از ارباب قلم و اهل دفتر و سیاق بوده‌اند. خواجه سلمان در معرکهٔ سخنوری رستم دستان و پهلوان زمان بوده. در اوایل حال به خدمت شیخ حسن نویان رسیده، نوازشات از وی یافته، به مدارج عزّت عروج نمود. بعد از وی به خدمت سلطان اویس و دلشاد شاه[۱] به سر برده، مدایح ایشان بسیار گفته، در اواخر عمر منزوی گردیده، ترک علایق دنیوی کرد. در سنهٔ ۷۶۹ به حق پیوست. دیوانش از تحایف روزگار است و اشعارش بهتر از لآلی آبدار. بعضی غزلیّات که در دیوان وی مسطور است در دیوان خواجه حافظ شیرازی نیز هست. معلوم نیست که آن اشعار از خواجه است که در دیوان وی به اشتباه کتّاب ضبط شده یا بالعکس. به هر حال طرز گفتگوی این هر دو یکّه‌تاز بسیار به هم ماناست. او راست:

۱. S ویس شاه

ـ آن ماه، رو اگر بنماید شبی به ما | در وجه او نهیم دل و جان به رونما
رویش مه مبارک و مویش لیال قدر | خود قدر آن لیال که داند به غیر ما؟
ای خدّ دلفریب تو بر قدّ دلکشت | چون ماه چارده شبه[1] بر خطّ استوا
تا عاشقان به روی تو بینند ماه عید[2] | بردار برقع از رخ و ابرو به ما نما
سرو ایستاده‌است همه روز در نماز | تا بهرِ جان درازی عمرت کند دعا[3]
گردد خیال یار[4] همه گِرد چشم من | آری، خیال دوست نکو داند[5] آشنا
من می‌روم که روی بتابم ز کوی تو | موی تو می‌کشد ز قفا باز پس مرا
باری مرا هوای تو[6] خواهد به باد داد | آری[7] اگر عنایت سلطان کند رها
سلطان، معزّ دولت و دین پادشه اویس | آن بر جهان ز عدل به تحقیق پادشا[8]
از چرخ دوخت بر قد قدرش قبای قدر | لیکن نداد همّت او تن در آن قبا
هم ذروهٔ کمال تو افزون ز کمّ و کیف | هم سدرهٔ جلال تو بیرون ز منتها
گر در دلِ[9] حسود خیال بلا رکت | آید به خاصیّت، سرش از تن شود جدا
ملک آن توست و تیغ گران است در میان | بر خصم خویش می‌گذران هر زمان، گوا

ـ ای منزل ماه علمت، اوج ثریّا | روی ظفر از آینهٔ تیغ تو پیدا
گَرد سپهت خاک[10] زند در رخ خورشید | موج کرمت آب کند زهرهٔ دریا
در آخر منشور ابد عهد تو تاریخ | در اوّل احکام ازل نام تو طغرا
خاقان زمان[11] شیخ اویس آنکه به تعظیم | شاهان جهان راست درت[12] کعبهٔ علیا
یک شمسهٔ ایوان[13] تو خورشید منوّر | یک خیمه در اردوی تو گردون معلاّ

---

۱. کلّیات: چارده شب،
۲. S ماه نو
۳. کلّیات: «تا عاشقان...کند دعا» را ندارد
۴. همان: دوست
۵. همان: دوست بگرداند
۶. همان: باری هوای روی تو
۷. همان: ما
۸. همان: آشنا
۹. همان: در سر
۱۰. همان: خال
۱۱. همان: ای خان زمان
۱۲. همان: را در تو
۱۳. همان: یک شمّه به ایوان

گه مار سنان تو گزیده دل دشمن
گه شیر لوای تو دریده صف هیجا

ای همّت والای تو بیرون زده خیمه
از پرده سرای فلکِ اطلس والا

وی دیدهٔ ادراک تو از منظر امروز
ناظر شده بر کارگه عالم فردا[1]

عقل از روش رای تو خواهند که باشند
روح از اثر لطف تو اندوخته احیا

کاووس و کی و نوذر و هوشنگ و فریدون
کرده چو سعادت به جناب تو تولاً

بدخواه سبکبار تو را وعدهٔ مرگ است
زان گرز گرانش به سر آید به تقاضا

آنجا که کند لشکر بدخواه سیاهی
شمشیر تو چون صبح نماید ید بیضا

ای سایهٔ حق پرتو انوار الهی
در ناصیهٔ توست چو خورشید هویدا

تو یوسف عهدی که دگر باره جوان گشت
ای پیرزن دهر به عهدت چو زلیخا

- ز سیم برف، زمین شد چو قلزم سیماب
بیا و کشتی دریای لعل را دریاب

بیا و یک دو قدح کش، چه می‌کنی آتش
که در شتا نرسد هیچ آتشی به شراب

ز آب سرخ می افتاده است[2] زال خرد
چه جای زال که رستم بیفتد از سرخاب

رود به باد چو دست چنار پنجهٔ مرد
نعوذ بالله اگر آورد برون ز ثیاب

میان برف بود پای را همان قدرت
که دست و پنجهٔ مفلوج راست در سیماب

نمی‌کند نظر مِهر آسمان به زمین
که در میانهٔ ایشان کدورت است و حجاب

چگونه نور به مردم رسد؟ که عین زمین
همه بیاض گرفته است تا سواد سحاب

زمانه خواست که خاک سیه کند[3] بر سر
ز دست ابر، ولی بر زمین نیافت تراب

بر آب چشم من، ابروی توست بسته پلی
چو نیست در نظر من پلی‌است زان سوی آب

خیال چشم تو در خواب می‌توان دیدن
خیال چشم تو دارم، ولی ندارم خواب

به حسن عارض و خط تو می‌برند[4] پناه
بهشت و طوبی و «طوبی لهم و حسن مآب»

مرا به دور لبت شد یقین که جوهر لعل
پدید می‌شود از آفتابِ عالمتاب

بهار شرح جمال تو داده در هر فصل[5]
بهشت ذکر جمیل تو کرده در هر باب

---

۱. A، S «عقل از روش ... وجود ما ز سراب» را ندارد. ۲. کلّیات: افتاده با
۳. همان: خاک سیه خواست تا کند ۴. همان: برده‌اند
۵. همان: داده در یک شرح

بسوخت این دل تنگ[1] و به کام دل نرسید — بـه کـام اگـر بـرسیدی بـریختی خـوناب
لب و دهـان تـو را ای بسـا حـقوق نـمک — که هست بـر جگـر ریش و سینه‌های کباب
هزار صید بـه هـر موی مـی‌کشی در قید — کـمند طـرّه بـه هـر سـو کـه مـی‌کنی پرتاب
نـوایب[2] تـو فـلک را ببسته راه مسیر — اوامـر تـو زمـین را گشـاده پـای ذهـاب
چه حاجت است که سایل کند سؤال از تو؟ — کـه بـر سؤال، کـفت را مقدّم است جواب
عـدو بَـلارَکت، آبـی تُـنُک تـصوّر کـرد — چو پای پیش نهاد از سرش گـذشت آن آب
به روزگـار تـو ابـر از محیط آبی خـواست — کف تو گفت بـه لفظی چـو لؤلؤی خـوشاب
تـو ابـر تشـنه لبِ تـیره‌روز را بـنگر — کـه آب مـی‌طلبد بـا وجـود مـا ز سـراب

ـ آمد نگـار مـن بـه چـمن بـر نگـار دست — شست از نگار سر وز دست نگـار دست
گـر بت نگـار چین نکـرد در نگـار من — مـن بـعد بـر قلم ننهد بت نگـار دست
صورتگری که نقش پری می‌کشید و حور — رویش چو دید، باز کشید از نگـار دست
ای کـرده زاغِ خـال تـو بـر لاله‌زار جای — وی بـرده باغ حسـن تـو از نـوبهار دست
لغزد خرد ز لعل تو چون از شراب پای — لرزد دلم ز چشم تو چون از خمار دست
هر حلقه‌ای ز طرّهٔ تو با دوست شست — هر گوشه‌ای ز دامن تو با هزار دست 115b
موی تو با تو دست هوس کـرده در کنار — با یار خوش بـود شبی، انـدر کـنار دست
صدبار بیش گفتمت ای دل که عشق باز — نه کار توست، درکش ازین کار و بار دست
سـودایی است ورنـه چـرا مـی‌کند دراز — زلفت بـه عـهد مـعدلت شـهریار دست
چـون کـاه کـوه را بـربـاید اگـر کـند — قـهرش بـه زور در کـمر کـوهسار دست
قـوّت ز رایت ار نگـرفتی، نـیافتی — سلطان یک سوار درین نه حـصار دست[3]

ـ گفت: لبش نکته‌ای، لعل بدخشان شکست — زد دهنش خنده‌ای، پستهٔ خندان شکست
کی بـه رخ او رسـد، بـا هـمه تـاب آفتاب — خاصه که طرف کله[4] بـر مـه تـابان شکست
روی تو بس فتنه‌ها، کـز پـی[5] بـرقع نـمود — چشم تو بس قلبها، کز صف مژگان شکست

---

۱. کلّیات: دل خام
۲. همان: نواهی
۳. A، S از این بیت تا آخر قصاید را ندارد.
۴. کلّیات: او طرف گل
۵. همان: پس

گریهٔ خونین من، رشتهٔ گوهر گسست / خندهٔ شیرین تو، حقّهٔ مرجان شکست
در دل من بود و هست آرزوی روی[1] تو / هجر تو آن آرزو، در دل سلمان شکست
آتش روی بتان، آب جمالت نشاند / گردن اعدای دین، دولتِ سلطان شکست
داور خورشیدفر، شاه اویس آنکه او / از شرف و منزلت، پایهٔ کیوان شکست
آب حسامش به روم، آتش قیصر نشاند / لعب سنانش به چین، لعبت خاقان شکست
رویِ فلک لشکرش، درگه جنبش نهفت / پشت زمین مرکبش، درگه[2] جولان شکست
بازوی او گاه رزم[3]، بازوی رستم ببست / پنجهٔ او روز زور، پنجهٔ دستان شکست
خوانِ فلک گر چه هست، رزق جهانی برو / سفرهٔ انعام او پایهٔ آن خوان شکست
کاسهٔ خوان فلک، چیست که در مطبخش / روز ضیافت ازین[4]، کاسه فراوان شکست
شب به خلافت مگر، زد نفسی ورنه صبح / در دهن شب چرا، آن همه دندان شکست
صیت سنانت به بحر، گوش نهنگان بسفت / زخم عمودت به بر، مهرهٔ ثعبان شکست
عقل چو با آفتاب، رای تو را دید، گفت: / پایهٔ خورشید را سایهٔ یزدان شکست
- در درج درّ عقیق لبت نقد جان نهاد / جنسی نفیس[5] یافت، به جایی نهان نهاد
قفلی ز لعل بر در آن درج زد لبت / خالت[6] ز عنبر آمد و مهری بر آن نهاد
باریکتر ز مو کمرت را دقیقه‌ای / ناگاه در دل آمد نامش میان نهاد
ای دل مجوی سود ز سودای او که عشق / بنیاد این معامله را بر زبان نهاد
ایزد هوای خاک درِ دوست پیش از آن / در خاک[7] من نهاد که در خاک جان نهاد
رویش نشان غالیه دارد مگر که روی / بر خاک پای پادشه کامران نهاد
سلطان اویس داور دین کز کمال عدل / در سلطنت قواعد نوشین روان نهاد
از کیسهٔ فواضل انعام عام اوست / هر گوهر نفیس که کان در دوکان نهاد
عمری عنان توسن ایّام چرخ داشت / چون پیر گشت در کف این نوجوان نهاد

۱. کلّیات: زلف
۲. همان: در صف
۳. همان: بزم
۴. همان: چنین
۵. همان: عزیز
۶. همان: خالی
۷. همان: جان

نصرت که مرغ بیضهٔ پولاد تیغ اوست / بـر شـاخه‌های[1] رایت او آشیان نـهاد
چون سدّ آهنین حسامش کشیده دید / چرخش لقب سکندر گیتی ستان نهاد
ای وارث نگـین سـلیمان کـز اعـتقاد / سر بر خط مطاوعتت انس و جان نهاد
شبدیز خسروی ز مه نو رکاب یافت / تـا شهسوار قـدر تـو پا در میان نهاد
قدر تو با سماک سنان در سنان فکند / صیت تـو بـا شمال عنان در عنان نهاد
بـنّای روزگـار کـه ایـن خشت زرنگـار / بـر طـاق چـارمین بـلند آسمان نـهاد
در خاکِ درگه تو که با مشک همدم است / طـبع زمـانه خـاصیت زعـفران نـهاد
اوضـاع مـملکت هـمه نـیکو نـهاده‌ای / جز وضع مـن کـه بـهتر ازیـن مـی‌توان نـهاد

ـ هر کرا بخت هم عنان باشد / در رکـاب خـدایگـان بـاشد
کـامرانـی کـه در مـوکب او / صد چو نوشین روان روان بـاشد
بـر سپهر از وکـالت حـرمت / هـندویی چـرخ دیده‌بان بـاشد
در جـهان از نـیابت قـهرت / تـرک افـلاک قـهرمان بـاشد
بـا کـمالت کـه بی‌زوال آمد؟ / در صـفایت کـه بی‌کران باشد؟
فکـر را پـای در رکـاب بـود / نطق را دست بـر دهـان بـاشد
پیش صرصر چگونه پاشد کاه / کوی با جملهٔات چنان بـاشد[2]

ـ خم چـوگان تـو تـا زلف پریشان باشد / گوی خورشید تـو را در خم چوگان باشد
هـمه بـیم مـن از آن غـمزهٔ بیمار بـود / هـمه تشـویشم از آن زلفِ پـریشان باشد
در مقامی کـه دهـان تـو درآیـد بـه سخن / سـخن انـدر دهـن پستهٔ خـندان بـاشد
در مـحلّی کـه جـمال تـو درآیـد بـه نـظر / نـظر انـدر رخ خـورشید درخشـان بـاشد
می‌کنم ذکـر تـو زان از نفسم مشک دمد / مـی‌برم نـام تـو زان در لب مـن جان باشد
شب هجران تـو از روز قیامت کـم نیست / غـالباً روز قـیامت شب هـجران بـاشد

ـ ترک آهو چشمم ای آهوی چشمت شیر گیر / صید آهوی توام بـر صـید خـود آهـو مگیر
چشمت آهویی‌است گردان در میان لاله‌زار / غمزه‌هایت کرده بر وی راست از اطراف تیر

---

۱. کلّیات: شاخسار

۲. همان: این قصیده را ندارد

صورت زلف تو می‌بندم مسلسل در خیال   ساغر لعل تو می‌گردد مدامم در ضمیر
من به پیری در فراق آن لبان شکّرین   همچو طفلی‌ام که ناگه باز گردیدم ز شیر
گر امید وعدهٔ فردای وصلت نیستی   آه شبگیرم در مشرق براندودی به قیر
فتنه‌ای در گوشهٔ چشم تو می‌بینم مگر   فتنه گشت از هیبت دارای دوران گوشه گیر

-گویی خیال قدّ تو ای گلستان چشم   سروی است راست رسته بر آب روان چشم
تا نوبهار حسن تو بر چشم من گذشت   شد پر گل و شکوفه مرا بوستان چشم
چشم و دلم فکند درین رنج می‌کشم   گاهی خسارت دل و گاهی زیان چشم

-ای سر کوی تو را کعبه رسانیده سلام   عاشقان را حرم کعبهٔ کوی تو مقام
سعی در راه تو حجّ است و غم و زاد مراست   در ره حجّ تو این زاد همه عمره تمام
جز به زلف سیه‌ات فرق نشاید کردن   که کدامی است جمال تو و خورشید کدام
هر کجا گفته جمال تو که عبدی عبدی   زده لبّیک لب خواجهٔ سیّاره غلام

-نسیم صبح سلامم به دلستان برسان   سلام[1] بلبل عاشق به گلستان برسان
به همرهیت روان را روانه خواهم کرد   روانه کرد و به جانان من[2] روان برسان
هزار قصّه رسیدست ز من به گوش اگرش[3]   وگر مجال نباشد یکی از آن برسان
مجال دم زدنت گر بود در آن حضرت[4]   زمین ببوس و دعایم زمان زمان برسان
به آستان مرسانش غبار من لیکن   به من غباری از آن عالی آستان برسان
دل مرا که کباب‌است و می‌چکد خونش   ببر به آتش رخسارِ دلستان برسان
به زلف او خبری زین دل شکسته بده   به گوش من سخنی زان لب و دهان برسان
گرت به باغِ رخ او بنفشه بار دهد   ز من سلام به نسرین و ارغوان برسان
به حق صدقی و مِهری که داری ای دم صبح   که صدق من به محبّانِ مهربان برسان

-ای سرو گلعذار و مه آفتاب روی!   ما را متاب از[5] غم و از ما متاب، روی
یا رب چه نازکی که چو بر گل گذر کنی؟   گیرد تو را از آتش اندیشه تاب، روی

---

۱. کلّیات: پیام
۲. همان: روان
۳. همان: به گوش
۴. همان: خلوت
۵. همان: در

وی[1] کاشکی خیال تو دادی مجال خواب!	بودی که بخت من بنمودی به خواب، روی!
دل بر امّید وعدهٔ وصلت نهاده‌ام	مانند تشنه‌ای که نهد بر سراب روی
عشق تو آبروی مرا برد، اگر چه من	دارم همیشه در غم عشق تو[2] آب روی
آنکس که آبرو طلبد گو برو بنه	بر خاک پای مریم عیسی جناب، روی
دلشاد پادشاه[3] جوانبخت، کز شرف	بر خاک درگهش نهد افراسیاب، روی
آن کو نمود[4] بر سر دریای همّتش	نه قبّهٔ سپهر، به شکل حباب، روی
ـ باد سحرگهی به هوای تو جان دهد	آب حیات را، لب لعلت روان[5] دهد
در بوستان به یاد دهان تو غنچه را	هر دم هزار بوسه صبا بر دهان دهد
گلگونه از جمال تو خواهد به عاریت	باد صبا که[6] عرض گل و گلستان دهد
بردم گمان که هست میانی مگر تو را[7]	امّا کجا میان تو تن در گمان دهد
در[8] چند در هوای جمالت به آب چشم	بر چهره لاله کارم و بر زعفران دهد؟
ماند به پستهٔ تو دهن طفل غنچه را	گر دایهٔ صبا، شکرینش لبان دهد[9]
ما بیدلیم و راه غمت پر خطر، بگوی[10]	با زلف پر دلت که دل[11] بیدلان دهد
دادم دل[12] ضعیف به دست ستمگری	کس چون چنین دلی به چنان دلستان دهد
چشمت به خنجر مژه عالم خراب کرد	کس خنجر کشیده به مستی چنان دهد
هر ناوک بلا که گشاید قضا ز چرخ	چشم تو راستش به دل من نشان دهد
چون منبع حیات بگردد[13] به خاصیت	آن لب که بوسه بر در شاه جهان دهد؟
دریای جود، شیخ اویس آنکه دولتش	آب نهال عدل ز تیغ یمان دهد
بر قامت بزرگی او اطلس فلک	می‌زیبد ار بزرگی او تن در آن دهد

۱. کلّیات: ای
۲. همان: عشقت بر
۳. همان: شاه، شاه
۴. همان: نموده
۵. همان: نشان
۶. همان: چو
۷. همان: میان تراکمر
۸. همان: تا
۹. همان: شکرش در دهان دهد
۱۰. همان: بگو
۱۱. همان: ره
۱۲. همان: دلی
۱۳. همان: نگردد

یک روزه وجه خرجِ دل دوست، او بود   هر دُرّ که بحر بخشد و هر زر که کان دهد
چون چرخ پیر طلعتِ بخت تو را بدید   گفت: ار دهد مرا مدد این نوجوان دهد

ـ عیداست برخیز ای صنم پیش آر پیش از صبحدم   در بزم جمشید زمان، خام خم اندر جام جم
هان پختگان را خام ده، دُردی‌کشان را جام ده   اسلامیان را نام ده، از ننگ[1] بر ما کش رقم
هیچ از ورع نگشایدت، کاری از آن برنایدت   می خور که می بزدایدت، ز آیینهٔ جان[2] زنگ غم
ملک سلیمان را برو، سلمان به جامی کن گرو   ور چنگ داوودی شنو، هر دم به رغم غم نغم
آن پیر سن[3] برنا شده، در پرده‌ها رسوا شده   بر پوست رگ پیدا شده، از لاغری سر تا قدم
تلخ‌است بی نی عیش می، با باده شو دمساز وی   احوال عالم را چو نی، بنیاد بر باد است و دم
دیشب در اثنای عمل، بر یاد خورشید دول   می‌ساخت ناهید این غزل، خوش بر نوای زیر و بم
کای در هوای بوی تو، جان داده باد صبحدم   پیش جمال روی تو، بست از خجالت، صبحدم
آنچه از رخت باید مرا، از ماه برناید مرا   ماه تو افزاید مرا، مهری دگر هر صبحدم
خواهی جمال خود عیان، آیینه‌ای نه در میان   وز دور الحمدی بخوان، بر روی همچون صبحدم
چند آهنین[4] جان مرا، مِهر تو تابد در جفا   هر بامدادی گوییا، مهر آتش است و صبحدم
هر دم دلم پر خون کنی، وز خون رخم گلگون کنی   در دامن گردون کنی، از دیده‌ام هر صبحدم
چون زلف مشک‌افشان تو، خلقی‌است سرگردان تو   قدّ من از هجران تو، چون ابرویت پیوسته خم
زلف تو دارد قصد دین، در عهد دارای زمین   آن را که در سر باشد این، از سر برآید لاجرم
دارای افریدون نسب، جمشید اسکندر حسب   دارندهٔ دین عرب، فرمان ده ملک عجم
خورشید دولت رای او، صبح ظفر سیمای او   دایم به خاک پای او، روح ملایک را قسم

ـ ای عید رخت کعبهٔ دل اهل صفا را   هر لحظه صفایی دگر از روی تو ما را
تو کعبهٔ حسنی و سرِ زلف تو حلقه   بگذار که در حلقه زنم دست خدا را
در معشر زلف تو حرم روح قدس را   در موقف کوی[5] تو مقام اهل صفا را
لبیک زنان بر عرفات سر کویت   صد قافله جان منتظر آواز درا را

۱. کلّیات: وز کفر
۲. همان: جام
۳. همان: پیر بین
۴. همان: آهنی
۵. همان: کون

در آرزوی زمزم آتش‌وش لعلت	جان هر نفسی بر لب خشک آمده ما را
رو در خم محراب دو ابروی تو کردم	گفتم مگر آنجا اثری هست دعا را
در سایهٔ محراب نظر کرد دلم دید	ترکان ختایی نسبِ حور لقا را
فریاد برآورد که ای قوم که ره داد؟	سرمست به محراب حرم تُرک ختا را
چشمت به کرشمه نظری کرد که تن زن	برمست همان بِه که نگیرند خطا را

ـ سرّ سودای سر زلف تو تا در سر ماست	همچو مویت سر سودای من بی‌سر و پاست
ما چو موی تو همه حلقه به گوشت شده‌ایم	حلقهٔ موی پریشان تو سر حلقهٔ ماست
مو به مو حال پریشانی ما می‌گوید	مو به موی سر زلفت که برین حال گواست
گفته‌ای یک سر مویم[1] به جهانی نی‌نی	یک‌سر موی تو را هر دو جهانیم[2] بهاست
شام را تیرگی از موی تو می‌باید برد	صبح را روشنی از روی تو می‌باید خواست
هر سحر مجمر[3] بوی تو در دست شمال	هر نفس سلسلهٔ موی تو برپای[4] صباست
می‌کند سرکشی آن موی فرو مگذارش	که در آن سرکشی آشوب و پریشانیهاست

ـ کجایی ای ز نسیمت دماغ باغ معطّر؟	بیا که باغ به شمع شکوفه گشت منوّر
صنوبر ار بدل راست نیست سرو[5] قدت	چراست این همه دل در هوای قدّ صنوبر؟
برون کشید جهان از قفا زبان بنفشه	مگر نکرد چو سوسن به ذکر شاه زبان تر
سپهر مرتبه[6] دلشاد شاهِ جم گهران کو؟	ز خسروان به گهر بر سر آمده است چو افسر
هزار بار به روزی شکسته از سر تمکین	شکوه مقنعهٔ او کلاه گوشهٔ سنجر
زهی ز بادیهٔ آز کاروان امل را	انامل تو به سر حدّ آرزو شده رهبر
سعادت ازلی در ولای جاه تو مدغم	شقاوت ابدی در خلاف رای تو مضمر
ز خاک پای شریفت عیون حور مکحّل	ز بوی خلق لطیفت دماغ روح معطّر
فروغ نعل سمندت هلال غرّهٔ دولت	مثال سایهٔ چترت سواد دیدهٔ کشور
ز عصمت نکشیده شمال گوشهٔ برقع	ز عفت نگرفته خیال دامن معجر

---

۱. کلّیات: مویت
۲. همان: جهان نیم
۳. همان: مجمرهٔ
۴. همان: دست
۵. همان: بندهٔ
۶. همان: سر سلاطین

تویی که دور فلک راست ظلّ چتر تو مرکز
تویی که کلک[1] قضا راست خطّ رای تو مسطر

فسانه‌ای است ز بزم تو ذکر روضه و جنّت
نشـــانه‌ای است ز رای تو اوج طارمِ اخضر

بـه دور عـدل تـو آهوی نـاتوان رمیده
چو چشم مستِ بتان است شیرگیر و دلاور

ز رهگذار تو بر دل کرا نشست غباری؟
مگر غبار رهت کان نشست بر دل اختر

ـ ای کـانِ زرّ یسارت، دریـای درّ یـمینت
پـیوسته کـان و دریـا بـاشد در آستینت[2]

أنـوار شـهریاری مـی‌تابد از جـمالت
اسـرار بـختیاری پـیداست در جـبینت

امّید و بیم گیتی مـوقوف کـلک تیغت
سود و زیان عالم مخصوص مِهر و کینت

هرجا که می‌خرامی فتح است هـمعنانت
هر جا که می‌نشینی بخت است همنشینت

ای ملک دامنش را از کف مـده کـه دانـم
دیگر بـه کـف نـیاید حـبلی چنین متینت

ای تخت شد فزونت، صد پایه در جلالت
تـا پـا نـهاد بـر سـر سـلطان جـلال دینت

غزلیّات

ـ اگر حسن تو بگشاید، نقاب از چهره دعوی را
بـــه گل رضوان براندازد، در فردوس اعلی را

بهارِ عالم حسنت، دل و جان تازه می‌دارد
به رنگ اصحاب صورت را، به بو ارباب معنی را

ـ کنار از ما چه می‌جویی، میان بگشا دمی بنشین
بــــه اقبالت مگر کاری برآید زین میان ما را

قیامت آن‌زمان باشد که بر بوی تو چون نرگس
ز خواب خوش برانگیزند مست و سرگران ما را

ـ یک شب خیال چشم تو دیدیم ما به خواب
زان شب دگـر بـه چشـم نـدیدیم خـواب را

ـ نور چشمی و به مردم، نظری نیست تـو را
آفـتابی و بـه خـاکـم، گـذری نـیست تـو را

ـ ای که روی تو، بهشت دل و جان است مرا
ای کـه وصـل تـو مـراد دو جـهان است مـرا

مـی‌برم نـام تـو و از تـو نشـان مـی‌جویم
در ره عشـقِ تـو تـا، نـام و نشـان است مـرا

دم به مهر تو زنم،تا که حیاتم باقی است
وصف حسن تو کـنم تـا کـه زبـان است مـرا

من نه آنم که به جور از تو بگردانم روی
می‌کشم جور تو تـا، تـاب و تـوان است مـرا

مــی‌کند رنگ رخـم، حـال دل زار بـیان
خـــود درین حال، چه حاجت به بیان است مرا

ـ دل با عـذار سـاده‌ات، جـمعیّتی دارد ولی
تشویش سلمان می‌دهد، هندوی طرّار شما

۱. کلّیات: حکم

۲. همان: این قصیده را ندارد

ـ قبلهٔ ما نیست، جز محراب ابروی شما   دولت ما نیست، الاّ در سر کوی شما
روز محشر، در جواب پرسش سودای کفر   هیچ دست آویز ما را نیست، جز موی شما
ـ بیمار غمت را به جز از صبر، دوا نیست   صبر است، دوای دل و دردا که مرا نیست
از هیچ طرف راه ندارم که ز زلفت   در هیچ طرف نیست که دامی ز بلا نیست
زاهد دهدم توبه ز روی تو، زهی روی   هیچش ز خدا شرم و زِ روی تو حیا نیست[1]
ـ شب فراق تو را روز وصل، پیدا نیست   عجب شبی که درین شب، امید فردا نیست
غمِ ملامت دشمن، ز هر غمی بتر است   مرا ملامت هجران یار، تنها نیست
ـ داغ سودای تو بر جان من تنها نیست   در جهان کیست که سوزندهٔ[2] این سودا نیست
هرکه گوید که منم فارغ ازین غم، غلط است   هیچ‌کس نیست که او غرقهٔ این دریا نیست
مردگان را نظر[3] مرحمتت زنده کند   این نظر با دگران است، تو را با ما نیست
دل و دین کرده‌ای از ما طلب واین سهل است   مشکل این‌است که دین و دل ما بر جا نیست
ـ حاصلی زین دورِ غم فرجام، نیست   در جهانِ دوری، چو دور جام نیست
گرچه دورانی خوش‌است ایّام حسن[4]   خوشتر از ایّام عشق، ایّام نیست
ناله می‌گوید به آواز بلند   قصّهٔ ما حاجت پیغام نیست
ـ من خراباتیم و باده پرست   در خرابات مغان عاشق و مست
می‌کشندم چو سبو دوش به دوش   می‌برندم چو قدح دست به دست
رندی و عاشقی و قلاّشی   هیچ شک نیست که در ما همه هست
آن زمان نیز که گردیم غبار   بر در میکده خواهیم نشست
همه ذرّات جهان می‌بینیم   به هوایت شده خورشید پرست
بود در بند تعلّق سلمان   در کمند تو در افتاد و برست
ذرّه‌ای بود به خورشید رسید   قطره‌ای بود به دریا پیوست
ـ بر دل من تا خیال آن پری پیکر گذشت   کافرم گر در خیالم، صورتی دیگر گذشت

---

۱. H + این بیت وی در دیوان خواجه حافظ علیه الرّحمه نیز هست.
۲. کلّیات: شوریده
۳. همان: اثر
۴. همان: گل

غـرقهٔ دریـای بـی‌پایان هـجران را اگـر دستگیری می‌کنی دریاب، کآب از سر گذشت
- باز دل سودای آن زنجیر مو، از سر گرفت آتشـــم بنشسته بود از شمع رویش، در گرفت
- آمد به برج عاشقان ماه مبارک منزلت ای ماه مهر افروز من بادا مبارک منزلت
خلوتسرای چشم و دل این شسته و آن رفته‌ام فرما و بنشین ای صنم هر جا که می‌خواهد دلت
تو سرو باغ جنّتی از جوی جان برخاسته یا شاخ طوبی کآسمان بنشاند در آب و گلت
- آخرت روزی ز سلمان یاد می‌بایست کرد خاطر غمگین او را شاد می‌بایست کرد
- دوش دل می‌زد در وصلش که بگشاید مگر از درون آمد ندا، کین در ز بیرون بسته‌اند
از سم اسپش نشانی یافتم، رفتم ز پی گفت: سلمان، نعل این شبدیز وارون بسته‌اند
- سر سودای تو تنها نه من بیدل راست مایه‌داران جهانم همه انبازانند
- در فراقت می‌نویسم نامه و از دست من خامه خون می‌گرید و خط خاک بر سر می‌کند
- غنچه را پیش دهان تو صبا خندان یافت آنچنان بر دهنش زد که دهان، پر خون شد
- کار بر عکس فتاد آیینه و لیلی را آیینه لیلی و لیلی همگی مجنون شد
- در ازل عکس می لعل تو در جام افتاد عاشق سوخته دل، در طمع خام افتاد
- عشق اگر زیبا بود معشوق گو زیبا مباش عشق را با صورت زیبا و نازیبا چه کار
- گر سپهر از پای بنشیند دخانی گو مخیز ور زمین از جای برخیزد غباری گو مباش
- من نمی‌رفتم ز کویش، دل کشید آنجا مرا هر کجا دل می‌کشد، ناچار می‌باید شدن
- برافشان آستین تا من ز جان[1] دامن برافشانم برافکن پرده تا پیدا شود احوال پنهانم
- عشق بود با من روزی که من نبودم گم گشته بودم از خود عشق تو ره نمودم
من جان نازنینم در داده تن به قالب اینجا پیاله بودم و آنجا مدام بودم
- صبح محشر که من از خواب گران برخیزم به جمال تو چو نرگس نگران برخیزم
برنخیزم ز سر کوی تو تا جان دادم ور رسد کار به جان از سر جان برخیزم
- در همه عالم نمی‌گنجی ز فرط کبریا در دل تنگم نمی‌دانم که چون جا کرده‌ای

---

۱. دیوان: ز خود

رباعیّاته

ـ دل اگر بار کشد بار نگاری، باری
ور کسی یار گزیند چو تو یاری، باری
بارها بار غم عشق کشیدیم و لیک
نکشیدیم ز هجران تو باری، باری

ـ به قدّ همّتم گر دست بودی
فلک در زیر پایم پست بودی
مرا همّت بلند و دست کوتاه
چه بودی جای همّت دست بودی

ـ آمد سحر این ندا ز میخانهٔ ما
کای رند خراباتی دیوانهٔ ما
برخیز که پر کنیم پیمانه ز می
زان پیش که پر کنند پیمانهٔ ما

ـ خواهم شبکی چنانکه تو دانی و من
بزمی که در آن بزم تو وامانی و من
من بر سر بسترت بخوابانم و تو
آن نرگس مست را بخوابانی و من

ـ از بس که شکسته، باز بستم توبه
فریاد همی کند ز دستم توبه
دیروز به توبه‌ای شکستم ساغر
امروز به ساغری شکستم توبه

از مثنوی که موسوم به جمشید و خورشید و قصّهٔ عشقیّه است و در کمال شستگی و پختگی واقع شده و در مثنوی، قصّه‌ها کم کسی چنین طرح نموده باشد؛ بلکه گمان راقم حروف اینکه از کسی دیگر نخواهد بود و کتاب یوسف و زلیخای مولوی جامی بر تتبّع همین مثنوی و معجزهٔ مولوی است و کمال واسوختگی و فراق در آن یافته می‌شود، لیکن به تلاذمهٔ شاعری این مثنوی نمی‌رسد و کتاب مذکور بسیار کمیاب و مطلع آغاز کتاب این است:

الهی پردهٔ پندار بگشای
در گنجینهٔ اسرار بگشای[1]

[۹۲۹]
مولانا سلامی

اسمش شاه محمّد است، در هَری ابریشم‌کار بوده. او راست:

---

۱. M کاتب این نسخه در متن ۴۷۴ بیت از این مثنوی را آورده و در حاشیه چنین نوشته است: این مثنوی در این تذکره نبود، بنده که ناقل این کتاب است داخل نموده و چندی از هر مقام برنوشت. حرّره محمّد عمر.

می‌شدم در طلب یار و نمی‌پرسیدم — خبرش را ز کسی تا که نگوید، دیدم
هرکجا یافتم از نعل سمند تو نشان — تا نبیند دگری، روی در آن مالیدم

[۹۳۰]
بابا سودایی[۱]

به غایت خوش طبیعت و تیز فهم و عالی فطرت بوده و حریفِ حرف و حاضر جواب، و در شاعری نهایت روانی طبع داشته و با این همه نیکو 116a اعتقاد هم بود ـ رحمه الله علیه و علی آبائه. این چند بیت شاهد احوال اوست:

- بر لوح سیم صبح به کلک زر آفتاب — بنوشته نام احمد و اوصاف بوتراب
دو بود اسمشان و مسمّا بود یکی — احول دو دیده، ورنه یکی بود در حساب
- برخوان حدیث لحمک و لحمی و سر مپیچ — بشنو رموز دمک دمی و سر متاب
از خیل انبیا، نبیّ الله هاشمی — وز جمع اولیا، اسدالله بوتراب

[۹۳۱]
مولانا سوسنی

او راست:

مجرّدان که ز قید زمانه آزادند — نه صید گشته به دام کسی، نه صیّادند

[۹۳۲]
سوختهٔ کرمانی

او راست:

بهر سرچشمه‌ای کان زلف چون قلّاب بگشاید — ز شوق شست او ماهی دهن در آب بگشاید

---

۱. M سوزنی

[۹۳۳]
امیر نظام‌الدّین احمد شیخم سهیلی

امیر علیشیر در *مجالس* نوشته که از مردم متعیّن خراسان است و تعریف او بسیار نموده. به زبان ترکی و فارسی شعر می‌گفت. وکالت سلطان حسین میرزا تعلّق به وی داشته. *انوار سهیلی* به نام وی نوشته شده و شعرای زمان مدح وی بسیار کرده‌اند. گاهی سهل و گاهی سهیلی تخلّص می‌کند. شیخ آذری این تخلّص را به وی داده است و به این تخلّص غیر از او چند کس هم گذشته‌اند. خدمت سلطان ابوسعید میرزا نیز کرده است. او راست:

- گویند روز حشر به پایان نمی‌رسد　　صد روز از آن به یک شب هجران نمی‌رسد
چندان ز غصّه دست گزیدم که بعد ازین　　دندان به دست و دست به دندان نمی‌رسد
- دل چو شکسته‌ای، مکش عاشقِ خسته حال را　　سنگ ستم چه می‌زنی، مرغ شکسته بال را؟
- بی درد بین که پنبهٔ غفلت کند خیال　　مشت نمک که تازه مرا بر جراحت است
- بسان[1] پیرهن آل عنبرین مویی است　　که واجگونه[2] ز سر می‌کند برون، لاله
- زآشفته دلان مهر و وفا با همه داری　　در حیرت آنم که سهیلی چه گنه کرد

این بیت هم به نام وی و هم به نام میرزا صالحی به نظر رسیده:

چون نظر، دزدیده بر رخسار زیبایش کنم　　می‌کند عمداً تغافل، تا تماشایش کنم

[۹۳۴]
مولانا سیمی

نیشابوری است و در معمّا نهایت مهارت داشته و در هنرمندی و اکثر فضایل منفرد زمان بوده. مکتب‌داری می‌کرده است و در سرعت کتابت عدیم المثل، چنانکه از این بیت وی معلوم توان کرد:

---

۱. S ,M نشان
۲. S واژگونه

یک روز به مدح شاهِ پاکیزه سرشت   سیمی دو هزار بیت گفت و بنوشت

او راست:

- نمی‌گنجد ز شادی غنچه در پوست   چو سیمی نسبتش با آن دهن کرد
- بر لبِ بام آمد آن مه، گفت: باید مردنت   کآفتابِ عمرت اینک، بر لبِ بام آمده است

و گویند این بیت معمّایی است که اسمای لامتناهی از او اخراج می‌شود.

[۹۳۵]
سیفی

از امرا زادگان جناب شاهرخی است. او راست:

با همه موی شکافی نتوانست صبا   سری از زلف پریشان تو بیرون آورد
بوی پیراهن یوسف ز جهان گمشده بود   عاقبت سر ز گریبان تو بیرون آورد

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۹۳۶]
سیفی بخاری

با مولوی جامی معارض و مصاحب بوده. در عروض و قافیه کمال مهارت داشته، شهر آشوبی دارد. این بیت از آنجاست:

- تا به نقدِ جان، مه خبّاز من نان می‌دهد   عاشقِ بیچاره نان می‌گوید و جان می‌دهد
- ترازو در کف بقّال و من در صورتش حیران   بیا ای مشتری بنگر، قمر در خانهٔ میزان
- درد و بلای عشق را مرگ بود نهایتش   سر نکشیم زین بلا، کشته شویم غایتش

امیر علیشیر این بیت را در *مجالس* از وی ضبط فرموده است:

دلا وصفِ میانِ نازکِ جانان من گفتی   نکو رفتی حدیثی از میان جان من گفتی[۱]

[۹۳۷]
سیفی هروی

او راست[۲]:

ـ غم تو خجسته بادا که غمیست جاودانی   ندهم چنان غمی را به هزار شادمانی
دل من کجا پذیرد عوض تو دیگری را   به تو دیگری نماند، تو به دیگری نمانی
ـ شبی که ماه رخت دیده شد به خواب مرا   زیاد می‌شود امروز، اضطراب مرا

[۹۳۸]
سام میرزا

ابن پادشاه غفران پناه شاه اسماعیل بن سلطان حیدر صفوی موسوی حسینی است. جلالت شأنش زیاده از آن است که در این مختصرات تواند گنجید. در تربیت فضلا و شعرا و ارباب کمال سعی موفور به عمل می‌آورده و در نوازش طبقات انام[۳] نهایت جدّ و جهد داشته. در صفات حمیده سیّما شجاعت و همّت و فضیلت و دانش و بردباری و خیراندیشی و کوچک‌دلی بی‌نظیر آفاق بوده. شرح احوالش در کتب تواریخ و سفاین مبسوط ذکر کرده‌اند. این اوراق گنجایش شرح محامد صفات وی ندارد. در فنّ سخنوری نهایت قدرت داشته و کلام بلاغت نظامش در کمال سلاست و عذوبت و شکستگی واقع شده. *تحفهٔ سامی* از مؤلّفات آن پادشه‌زادهٔ والاگهر مغفور است و الحقّ که به نظر احقر هیچ تذکره‌ای به آن خوبی نرسیده. راقم حروف را از مطالعهٔ آن کتاب فیضها حاصل شد، بلکه باعث تحریر این کتاب[۴] دیدن آن تذکره است.

---

۱. *مجالس النفائس*، ۵۷، ۲۳۰.
۲. S از خوش طبعان روزگار بوده.
۳. H طبقات خلق
۴. H اوراق

خلاصهٔ کلام آنکه پادشاه‌زادهٔ مزبور به شومی بد ادایی‌ها القاص میرزای برادرش که به نزد پادشاه روم رفتی و چند مرتبه سپاه بر سر برادر بزرگوارش شاه طهماسب مغفور کشیده و هر مرتبه بی‌نیل مقصود مراجعت کرد و شاه جنّت آرامگاه از این رهگذر از همه برادران بل جمیع پادشاه‌زادگان بد ظنّ شده، هر یک را در جایی حبس فرموده، ایشان هم محبوس گردیدند و بعد از رحلت 116b شاه طهماسب که امرای قزلباش اسماعیل میرزای بن شاه طهماسب را از حبس برآورده به شاهی برداشتند، اسماعیل میرزای بدبخت جمیع اعمام و برادران و ابنای اعمام را به قتل رسانید. سام میرزای مرحوم نیز در آن بلیّه به درجهٔ شهادت رسید و شرح این احوال در تواریخ مفصّل مذکور شده. خلاصه این ابیات از آن پادشاه‌زادهٔ مغفور است:

- ز بی‌صبری مراد از هیچ یاری بر نمی‌آید ز دست صبر هم دیدیم، کاری بر نمی‌آید
- ای همچو پری از من دیوانه رمیده صد بار مرا دیده و گویا که ندیده
آزرده شد از چشم من امشب کف پایت دردا که کف پای تو را چشم رسیده
ای وای بر آن عاشق محروم که هرگز نه با تو سخن گفته و نه از تو شنیده
- درنده چو شیر در شکاریم همه با نفس و هوای خویش یاریم همه
گر پرده ز روی کارها بردارند معلوم شود که در چه کاریم همه
- خون در جگرم ز لعلِ جان پرور توست تنگی دلم ز حقّهٔ گوهر توست
هر تار ز کاکلت جدا فتنه‌گری است حاصل که تمام فتنها بر سر توست
- سامی ز غم زمانه بی غم می‌باش با محنت و درد عشق همدم می‌باش
چون موجب شادی حقیقی مرگ است گر مرگ رسد تو شاد و خرّم می‌باشد
- سامی عَلَم مراد افراشته گیر چرخ و فلکت به فرق برداشته گیر
کوتاه سخن تمامی روی زمین آورده به دست و باز بگذاشته گیر

[۹۳۹]
سالک کاشانی

نام وی محمّد علی بوده و در شاعری دستگاه عالی داشته. او راست:

- از جنبش باد خاطرم بار کشد | آشفتگی از نسیم گلزار کشد
پیغام تو تازه می‌کند ریش دلم | چون زخم که از بوی خوش آزار کشد
- بی روی تو ای مردم کاشانهٔ چشم | پر بادهٔ حسرت است پیمانهٔ چشم
تو جای دگر گرفته‌ای خانه و من | بهر تو سپید[1] کرده‌ام خانهٔ چشم
- گر سوخت دلم، شکسته خاری کم گیر | خاری ز ره باد بهاری کم گیر
گر رفتم ازین جهان بی‌صبر و قرار | از خانهٔ عنکبوت تاری کم گیر

[۹۴۰]
شیخ ساقی

ماوراءالنهری است. تقی اوحدی نوشته که بعضی وی را با ساقی قصیده‌گو متّحد دانسته‌اند. گویند در زمان عبدالله خان اوزبک بوده. او راست:

- ز نگه یافت که دل گشته شکارش آری | شست را تیر هدف خورده خبردار کند
من همان گرم تغافل، تو همان مستغنی | ساقی این درد بگو تا به که اظهار کند
- ساقی سر فتنه را گریبان گشتم | چون کعبه مقام کفر و ایمان گشتم
بویی نشنیدم از محبّت هر چند | گِرد دل کافر و مسلمان گشتم

[۹۴۱]
مولانا سامری

ولد مولانا حیدری تبریزی است. در عهد شاه عبّاس ماضی مغفور بوده و به تجارت

---

۱. M و S: سفید

اشتغال داشته. او راست:

در حیرتم که به هرچه مستور مانده‌ام مشهورتر ز ننگم و معروف‌تر ز عار

[۹۴۲]

محمّد یوسف سابقی

از اجلّهٔ زمان است. در عهد شاه طهماسب مغفور بوده و در سیاق مهارت داشته. او راست:

دی سوی چمن چو رفتی ای شمع چگل از قدّ دلآرای تو شد سرو خجل
گلهای چمن خنده زنان بگشادند از شوق جمال تو گرهها از دل

[۹۴۳]

سامری

بعضی تونی و بعضی گونابادیش دانسته‌اند. وی نیز در همان عصر بوده. اسمش محمّد قاسم است. او راست:

دل بی‌سببی نیست که از جان گِله دارد از جان گِله دارد که ز جانان گِله دارد

[۹۴۴]

محمود بیگ سالم

از احفاد جهانشاه ترکمان بوده، بسیار خوش سخن واقع شده. او راست:

- چنان خو کرده جانم با غم او که جان‌است این ندانم یا غم او؟
- از جنون منّت پذیرم زانکه یارم عمرهاست از نظر رفته‌است و با او گرم گفتارم هنوز

این بیت آخر در همین تذکره به نام دیگری هم مذکور شده، والله اعلم که فی الحقیقه از کیست؟

[۹۴۵]
مولانا ساغری

در زمان اکبر پادشاه بوده. او راست:

ز خون کس نیندیشد، ستمکار این چنین باید   فرح می‌بخشد از آزار، آزار این چنین باید

[۹۴۶]
مولانا سحابی

از فرط اشتهار محتاج تعریف و توصیف نیست. عارفی است که از قاف تا قافِ جهانِ وجود در زیر بال عنقای عرفان اوست. چهل سال در نجف اشرف منزوی بوده، در همانجا مدفون شد. شش هزار رباعی از وی دیده شده. مولانای مغفور در زمان شاه عبّاس ـ انار الله برهانه ـ بوده. تقی اوحدی نوشته: مولدش شوشتر و اصلش از جرجان است، لیکن آنچه به راقم حروف معلوم شده، مولدش استرآباد و مسکنش نجف اشرف است. او راست:

ـ عشق پیدا کن که گردی از غمِ عالم خلاص   نه غلط گفتم که عالم را کنی از غم خلاص
ـ عاشق که جمله عشق شود پی به او برد   چون پر شود پیاله به می سر فرو برد
ـ قدّ برافراختی و رفت قرار از منِ زار   شمع چون جلوه کند، سایه نماند به قرار
ـ بر امید آنکه او یک دم طبیب من شود   هر کجا دردی است می‌خواهم نصیب من شود
ـ زهد را بگذار ای صوفی می نابی بکش   خرقهٔ آلوده داری، بیا آبی بکش
ـ پیش رخ تو چون کنم از برگ گل سخن   آنجا که یوسف است که گوید ز پیرهن
ـ به هر طرف که روی ساغر شراب زده   بتان شوند چو گلهای آفتاب زده
ـ دیده پوشیدم چو در دل یافتم دلدار را   در ببندد هرکه او در خانه یابد یار را
ـ زلف پرچین تو چون حلقه دو تا ساخت مرا   خاتمِ لعل تو انگشتنما ساخت مرا
ـ دل خراب من و مهر بُو تراب در او   خرابه‌ای است که تابیده آفتاب در او 116a

این شعر را میرزا صایب در بیاض خود به نام میر جمله نوشته است.

- کارم گهی صنم‌گری و گه شکست اوست — بیتاب عشق هرچه کند حق به دست اوست
- بس‌که دام سر زلف تو رسا افتاده است — هیچ کس نیست که این سلسله‌اش برپا نیست
- غنچه‌سان گر من دلتنگ خموشم چه عجب — در دلم فکر دهانی است که نتوان گفتن
- سر همه را بر خطّ فرمان او — چون رمهٔ تشنه بر اطراف جو
- عشق حقیقی است، مجازی مگیر — این دُم شیر است به بازی مگیر

رباعیّاته

- هان جهدی کن که بشنوی بوی خدا — کز بوی خدا رسی تو در کوی خدا
خولیت همی برد به وادی هلاک — هر سوی که می‌روی به جز سوی خدا

- آیینه نقش جسم و جانی همه را — یعنی خود را بدان که دانی همه را
راز دو جهان و مرده و زندهٔ آن — از خود بشنو که ترجمانی همه را

- یک جلوه نمود دلبر جانی ما — آرام ربود از دل زندانی ما
تا بویی از آن بهشت باقی بردیم — دوزخ گردید هستی فانی ما

- بشتاب پی دیده گشودن خود را — زنگار ز آیینه زدودن خود را
هر چند تو او را نتوانی دیدن — او نتواند به تو نمودن خود را

- عشق آمد و سوخت یاد کفر و دینها — شد آینهٔ جمال او آیینها
هر چند که علم و فضل گفتم، رد کرد — کای گول منم مراد و مقصد زینها

- آن لعل به کام در نیامد ما را — این باده به جام در نیامد ما را
از عشق، نه عقلِ کشفْ آگاه نه علم — این صید به دام در نیامد ما را

- گه نور علا مقام بینم خود را — گاهی ظلّ و گه ظلام بینم خود را
هستم ز فلک برون و شخصم بر خاک — یا رب چه کنم، کدام بینم خود را؟

- ای جان و دل آزردهٔ ریش تو، مرا — هر دم زخمی به تیر کیش تو، مرا
خوش نیست ز حد بردن چیزی، ورنه — باید بی حدّ نیاز پیش تو، مرا

ـ ای مهر تو در سینهٔ بی‌کینهٔ ما / ای درد و غم تو یار دیرینهٔ ما
جز داغ تو کو تمام عالم را سوخت / چیزی دیگر نماند در سینهٔ ما

ـ تحقیق گهی که رو نماید خود را / حق ار همه ازو نکو نماید خود را
زان رو، خودبین به خود اسیر است که حق / در صورت او به او نماید خود را

ـ گه آب جمال داد، گلزار تو را / گه آتش قهر زد، خس و خار تو را
ای آمده در شور، که او کو، او کو / این کیست که گرم کرده بازار تو را

ـ حقّ است در این تفرقه کیشان، پیدا / هم در حق این جمعِ پریشان، پیدا
حقّ بینش و آیینه و شخص‌اند همه / ایشان در حقّ و حقّ در ایشان پیدا

ـ هر جا که تویی، قبلهٔ جان است آنجا / سرها همه خاک آستان است آنجا
ما را چو مراد، آفتابِ رخ توست / هرجا که تو باشی، آسمان است آنجا

ـ دارم ز شراب معرفت مستیها / زان مستیها، عقول در پستیها
یعنی که مرا نیستیی پیش آمد / کان دارد خنده، بر همه هستیها

ـ زاهد که همه خیال و خواب است او را / راهی به برون ز خاک و آب است او را
او رنگ همی بیند و حق بی رنگ است / آن چشم نه چشمِ بل حجاب است او را

ـ نه هستی و نه کبر و نه لاف است مرا / ای جانِ جهان جای معاف است مرا
بر من عملِ تباه، اثبات مکن / بر هستی خود چه اعتراف است مرا

ـ حقّ است حقیقت شده هر آیین را / زان است یکی شاه و گدا حق بین را
عادل آن شد که او خبر یافت از این / ظالم آن گشت کو ندانست این را

ـ خلق حقّ است جمله کفر و دین را / در عین ظهور دیدهٔ حق بین را
خورشید بر آمد و جهان بگرفت / بهر چه کسی نهفته گویند این را

ـ هر چند جان جهان عشق است مرا / نه قصّه و نه بیان عشق است مرا
این نیست فتیله‌ام که بر داغ دل است / مهری است که بر دهان عشق است مرا

ـ ای کرده به ظن هستی احول خود را / محو او شو مکن معطّل خود را

این خوف و رجای بود تا چند آخر / تا بود ببین چنانکه اوّل خود را[1]
ـ ای ساقی عشق بی خبر ساز مرا / وز بی خبری زیر و زبر ساز مرا
زین هستی خویشتن ملولم بسیار / جامی بده و کس دگر ساز مرا
ـ هر قرعه که زد حکیم در بارهٔ ما / دیدیم نبود غیر آن چارهٔ ما
بی حکمت نیست آنچه[2] سر زد از ما / مأمورهٔ اوست، نفس امّارهٔ ما
ـ ای از تو حقیقت تو بس ناپیدا / با آنکه تویی ز هر چه پیدا، پیدا
توحید طلب، عین همه اشیا شو / همچون یک جان، در همه اعضا پیدا
ـ حق چون به جهان بود، آورد تو را / بوده همه در نمود، آورده تو را
گفتی که کی آورده جهان را به وجود؟ / آن روز که در وجود آورده تو را
ـ وصلی و به هجر می‌سپاری خود را / دیدار به وعده می‌گذاری خود را
وقت تو از آن است پراکنده که تو / نقدی و به نسیه می‌شماری خود را
ـ این گنج نکرد هیچ ظاهرشان را / تا خلق نکرد حضرت انسان را
شمع است نماینده کس در شب تار / هر چند که خود ریخته باشد آن را
ـ خورشید وجود روبرو نیست تو را / تا پشت به کام و آرزو نیست تو را
همچون مه چارده، نه در حدّ کمال / زانی که تمام رو به او نیست تو را[3]
ـ تا بیرونی ز خود یقین نیست تو را / در خلوت سینه شمع دین نیست تو را
نطق احد و صورت احمد داری / امّا چه کنم که دید این نیست تو را
ـ حاشا که کس از خرد شناسد ما را / ز اندیشه نیک و بد شناسد ما را
این بی خبران مقلّد یکدگرند / آن است از ما که خود شناسد ما را[4]
ـ با دشمن و دوست جز مدارا دان عیب / تا یابی[5] از این هنر کتاب لاریب
یعنی که به هر صلحی و جنگی در ساز / کان با تو خطابی و عتابی است ز غیب
ـ مادام که مرد پایبند دنیاست / اظهار غناش دعوی بی معنی است

---

۱. S، A «حقّ است حقیقت... اوّل خود را» را ندارد ۲. M هرچه
۳. S، A رباعیّات دیگر را ندارد. این قسمت با رباعیّات سحابی استرآبادی نسخهٔ شمارهٔ ۴۷۹۸ آستان قدس مقابله شد که اختلاف آن را با رمز /C/ نشان دادم. ۴. C این رباعی را ندارد
۵. C تا خوانی

تن نان خواهد اگر چه جانش پاک است | خر بی کَه و جَو میرد اگر از عیسی است[1]

ـ در هر که رسی نکو ببین کو نیکوست | کو ساخته و خاستهٔ حضرت اوست
بر بی سر و سامانی من عیب مکن | شاید که مرا دوست چنین دارد دوست

ـ عالم به خروشِ لا اله الاّ هوست | غافل به گمان که دشمن‌است این یا دوست
دریا به وجود خویش موجی دارد | خس پندارد که این کشاکش با اوست

ـ این سو همه طعنه رقیب بدگوست | وان سو نگریم تیغ بی لطفی اوست
حاصل به جهان عشق کان عرصهٔ اوست | گه کشتهٔ دشمنیم و گه کشتهٔ دوست[2]

ـ عشق است که شور او در آب و خاک است | آغشته به خون دو عالم و خود پاک است
بس عاشق و معشوق که هر سو مُردند | این عشق همان فتنه‌گر و بی باک است[3]

ـ شمع احد از مشبّک دشمن و دوست | بر صحن عدو تافته یعنی همه اوست
گفتی که کجاست جنّت و کو دوزخ | جنّت آن سو که اوست دوزخ این سوست

ـ مغرور خرد که جز کم و کوته نیست | شایستهٔ نظّارهٔ وجه الله نیست
پروانه به گرد شمع زان می گردد | کو را خبری ز آفتاب و مه نیست

ـ در محبوبی هر آنکه او پیشتر است | در حقّ محبّان کرم اندیشتر است
گفتند به عاشقی که معشوق تو کیست | گفتا آن کس که لطف او بیشتر است

ـ با انسان است گر بد و گر نیکوست | پیدایی هر چه هست چه مغز و چه پوست
یعنی هر کس که خویشتن را بشناخت | آن جام جهان نما که می‌گویند اوست

ـ کامل متواضع و نیاز اندیش است | ناقص متکبّر است و نازش کیش است
خورشید مرید ذرّه‌های خویش است | هرچند کمال بیش ارادت بیش است

ـ در عشق که پیش باشد و پس باشد | هم جمله هم جمله مقدّس باشد
گر کس به هوای خس رود خس گردد | گر خس به مراد کس شود کس گردد[4]

ـ ای اهل مراد، عدل و دادی بکنید | یعنی یادی ز نامرادی بکنید
ای آزادان که بهره‌مندید همه | از بندهٔ بی‌نصیب یادی بکنید

---

۱. C این رباعی را ندارد
۲. C این رباعی را ندارد
۳. C این رباعی را ندارد
۴. C این رباعی را ندارد

ـ آن باده که عرش و فرش مستند از او
ساقی ازل به ساغر انسان داد
انسان بُدم بیان جهان را جان داد
یعنی هر چیز بود شرح آن داد

ـ جان در بازار او چه ارزد، چه کند
دل زین سودا جز آنکه لرزد چه کند
کس را در عشق لاف عقلی نرسد
خس با دریا چه حیله ورزد چه کند

ـ عالم همه درد است و دوا می‌خواهد
از خوان کرم برگ و نوا می‌خواهد
کس بی حاجت نمی تواند بودن
درویش غذا شه اشتها می‌خواهد

ـ آن نور که بر تو از یقین می‌تابد
بیرون ز مکان عقل و دین می‌تابد
در خانهٔ تو پرتوی روزن دیدی
خورشید خود از چرخ برین می تابد

ـ دانی غافل کی از خدا یاد کند
آن دم که جلال صیحه بنیاد کند
از خواب که خفته را کند کس بیدار
آهسته چو برنخاست فریاد کند

ـ هر نقش که بر آیینه کام افتاد
در عالم دید بی‌سرانجام افتاد
حاصل که در آتش تمنّای کسی
بسیار خیال پختم و خام افتاد

ـ عالم همه درد است و طبیبی دارد
یعنی که محبّتِ حبیبی دارد
کس نیست که از عشق در او نوری نیست
هر ذرّه ز خورشید نصیبی دارد

ـ آن را که نه بر سبیل انداخته‌اند
در بند بلا ذلیل انداخته‌اند
این آدم عاصی که اسیر فلک است
دزدی است که پیش پیل انداخته‌اند

ـ هر چند که بر ضدّ هم آیات آمد
در دیدهٔ بیننده ز یک ذات آمد
هر چند که خلق نفی توحید کنند
از بهر خداشناس اثبات آمد

ـ گفتم همه بیداد نمی‌باید کرد
گفتا که ز خود یاد نمی‌باید کرد
گفتم که چنان گوی سخن تا شنوم
خندید که فریاد نمی‌باید کرد

ـ آن ذات که صید خرد و هوش نشد
یک دم دل از او غافل و خاموش نشد
هرچند به گِرد وصل و هجرش گشتم
در یاد نگنجید و فراموش نشد

ـ استاد ازل که کام و ناکام نهاد
کاری دو بکرد و نیک و بد نام نهاد
هر کار که نیک بود، خاص خود خواند
و آن کار که بد، به گردن عام نهاد

ـ هر کس نه ترک ز اعتبار[1] خود کرد ‌ ‌ ‌ او کار خدا نکرد کار خود کرد
زاری و نیاز و عجز می‌خواهد عشق ‌ ‌ ‌ کس را نتوان به زور یار خود کرد

ـ یاری چه کنی که تا مسلّم باشد ‌ ‌ ‌ با هر کس از تو بیش همدم باشد
آن یار گزین کو نبود جز به تو یار ‌ ‌ ‌ هر چند که با تمام عالم باشد

ـ هر کس بهری ز دین و ملّت[2] دارد ‌ ‌ ‌ سرّ توحید در جبلت دارد
علم و عمل تهی ز توحید ریاست ‌ ‌ ‌ در پوست که مغز نیست علّت دارد

ـ هر دم به فنی مرا به من بد می‌کرد ‌ ‌ ‌ در سلسلهٔ غمی مقیّد می‌کرد
از اوّل عمر تا به آخر غم خویش ‌ ‌ ‌ من عرض همی کردم و او رد می‌کرد

ـ بس ساده‌دلی کزین ره آگاه افتد ‌ ‌ ‌ بس اهل خرد که در ته[3] چاه افتد
زین کار حوالتی نه علم و عملی است ‌ ‌ ‌ چون گنج که تا کرا به او راه افتد

ـ زاهد همه خویش را زیان دیده و سود ‌ ‌ ‌ عاشق همه محو جمال جاوید و شهود
هر دو کردند رهنمایی امّا ‌ ‌ ‌ آن راه عدم نمود و این راه وجود

ـ آنانکه نه کار و بار پیدا کردند ‌ ‌ ‌ از کار دو کون یار پیدا کردند
مؤمن اقرار کرد و کافر انکار ‌ ‌ ‌ خلق بیکار کار پیدا کردند

ـ هر گه به جهان جاودان خواهی شد ‌ ‌ ‌ از جزو و نهان ز کل عیان خواهی شد
گویی که چو میرم از جهان خواهی رفت ‌ ‌ ‌ وین طرفه که آن دم تو جهان خواهی شد

ـ آنانکه به داغ عشق افروخته‌اند ‌ ‌ ‌ هر چیز به غیر او نیندوخته‌اند
دین و دنیا و دی و فردا همه را ‌ ‌ ‌ در آرزوی کرشمه‌ای سوخته‌اند

ـ هر کس دل را به عشق حیّ می‌بیند ‌ ‌ ‌ هر سو نگرد جمال وی می‌بیند
جز غفلت نیست غیر اندیشیدن ‌ ‌ ‌ کس خواب نکرده خواب کی می‌بیند

ـ زین هستی باطل نشده پاک وجود ‌ ‌ ‌ کس را ز دعا و ذکر حق سود نبود
سدّه ز جگر دفع کن ای مستسقی ‌ ‌ ‌ کز خوردن آب نیست بسیارت سود

ـ گر از حرم عشق خطابت آید ‌ ‌ ‌ وارستگی از خیال و خوابت آید

---

۱. C هر کس که نه ترک اعتبار
۲. C مذهب
۳. C تک

ناخوانده کتاب صد[1] علومت بخشند — ناکرده سؤال صد جوابت آید
ـ در وصل خدا علم و هنر را چه کنند — چون صلح شود تیغ و سپر را چه کنند
خود را چو شناسند خبر را چه کنند — خود را چو بیابند[2] اثر را چه کنند
ـ گفتار کزان مسیح دم می‌آید — چون روح به مرده مغتنم می‌آید
یا رب سخن است کان دهن می‌گوید — یا جان من است کز عدم می‌آید
ـ عالم همه فرع توست ای اصل وجود — هر چند وجود تو درو خورد نمود
پرتو مر شمع را محیط افتد و بس — با آنکه ز شمع باشدش بود و نبود
ـ در هر چه کنی نگاه نیکو باشد — در چشم تو گر بدی از آن سو باشد
آنانکه کرشمه‌ای ندیدند از او — چون در نگری کرشمه او باشد[3]
ـ ساقی تا چند این غم بود و نبود — در ده قدحی دوا مگیر از ما جود
این غمکدهٔ خیال را رنگین کن — شاید[4] که در او دمی توانیم آسود
ـ با خلق جهان سخن ز دین نتوان کرد — با اهل گمان شرح یقین نتوان کرد
راز دل ما ز کوی هستی آنسوست — یعنی که نه مرده فهم این نتوان کرد
ـ معشوق به عاشق چو نظر باز کند — عاشق به همان شیوه ادا ساز کند[5]
این ترک نیاز من به او از من نیست — آیینه به حسن او به او ناز کند
ـ عالم به ره کیش تو خواهند آمد — شاهان همه درویش تو خواهند آمد
از بهر خدا نشسته فارغ ز همه — بنشین که همه پیش تو خواهند آمد
ـ از خلق بسی مشرب عاجل دارند — بعضی تعمیر خانه دل دارند
فرق است بسی ز کوزه‌گر تا بنّا — هرچند که هر دو دست در گل دارند
ـ عقلم همه بر راز نهان می‌دارد — یعنی خامش ز هر بیان می‌دارد
گر جِد گویم نه خلق اهل جدّند — ور هزل کنم مرا زبان می‌دارد
ـ خوبان جهان را که دل و جان گویند — آیینهٔ عشق اهل عرفان گویند

۱. C بس
۲. C گم کرده چو بیابند
۳. C این رباعی را ندارد
۴. C باشد
۵. C شیوه او ساز کند

جز پرتو اشتیاق مشتاقان نیست آن شیوه که در حسن بتان گویند
ـ این عشق که شور هر کِه و مِه باشد لطفش همه کس را نه طرب ده باشد
گفتند به رندی که میارش در قهر گفتا شاید که قهر او به باشد
ـ عشقم هر دم به صد زبان پند دهد توبه ز جهانِ ناکریمند دهد
هرگه که نظر کنم در آن مصحف حسن از غیر ویم هزار سوگند دهد
ـ مردان دل از این سپهر خالی کنندند دندان طمع ز دون عالی کنندند
از خیمه عمر[1] استقامت مطلب کش میخ امید از حوالی کنندند[2]
ـ افسوس که هیچکس به حاصل نرسید یک تن به طواف حرم دل نرسید
در وادی ترک خود که وصل حق است کس راه نرفت از آن به منزل نرسید
ـ چون خضر کسی که آب حیوان طلبد باید که ز سرچشمهٔ مردان طلبد
دانی که در اصل کیست شیطان رجیم آن کس که خدا برون ز انسان طلبد
ـ از خوان سپهر هیچکس بهره نبرد زین مادر دهر هر که را زاد بخورد
افسوس که بی مراد می‌باید زیست فریاد که نا امید می‌باید مرد
ـ اندر ره توحید قدم بردارید گر مذهب و ملّت پیمبر دارید
یاری است عزیز جان به او باید داد یاران عزیز دل ز هم بردارید
ـ رو دوست گزین که نیست گر هست برد جامی بدهد[3] پس آنگهت مست برد
گفتی چه کس است دوست، خویش دانم آن کس که تو را نامش، از دست برد
ـ بی چون طرح ظهور می‌اندازد غیبت همه بر حضور می‌اندازد
امّا تعمیق فیلسوفانه‌ای تو زین نزدیکت به دور می‌اندازد
ـ محو آن وجه پاک می‌باید شد آخر چو همی هلاک می‌باید شد
کار خود را مگیر آسان که تو را می‌باید مُرد و خاک می‌باید شد
ـ نادیده رخ تو با تو کاریم نبود جان زار و دل فکاریم نبود
دیدار تو را دیدم و از دست شدم در دوستی تو اختیاریم نبود

۱. C عیش
۲. C میخ غفلت چو از حوالی کنندند
۳. C جامی دهدت

- جمعیّت خلق را رها خواهی کرد　　یعنی ز همه روی به ما خواهی کرد
پیوند ز غیر ما ندامت آرد[1]　　محکم مکن این گره که وا خواهی کرد
- جان و دل اگر چه شرح غم کم نکنند　　چشمان تو یک لحظه ستم کم نکنند
ارباب کرم درشتی سائل را　　منظور ندارند و کرم کم نکنند
- هر لحظه به گوش هوش من می‌آید　　رازی که جهان خموش من می‌آید
سیمرغ سخن به قاف معنی چو پرد　　آواز پرش به گوش من می‌آید
- بس فتنه که خلق در گمانش باشند　　غافل که چو لقمه در دهانش باشند
آن آتش دوزخی کزو می‌ترسند　　چون وابینند در میانش باشند
- عاشق همه معشوق تمنّا دارد　　یعنی به خدای خود تولاً دارد
من رو به کسی[2] نمی‌کنم امّا عشق　　از غیر تقاضای تبرّا دارد
- در عشق نه علم و نه کتب می‌باید　　محبوب و محب نه عین حب می‌باید
زاهد تو برو که قشرِ قشرِ قشری　　اینجا همه لُبِّ لُبِّ لُب می‌باید
- نه با هر کس نکوست می‌باید بود　　بد را هم مغز و پوست می‌باید بود
یعنی سهل است دوست بودن با دوست　　با دشمن نیز دوست می‌باید بود
- از هستی خویشم عار می‌باید کرد　　خود را دم کردگار می‌باید کرد
تا چند کنی دعای بی‌استعداد　　اینها طمع است کار می‌باید کرد
- یک پرتو او به هر چه افکنده شود　　یک مردهٔ صد ساله بود زنده شود
عشق است که گر جانب کافر گیرد　　اسلام سجودش آرد[3] و بنده شود
- هر دم آید نسیمی از عالم راز　　در جوش آید دل حکایت پرداز
گفتی خود را ز گفتگو خامش ساز　　کس دریا را ز موج چون دارد باز
- روز و شبم ای عشق نکوخواه بسوز　　چون شمع مرا گاه بکش گاه بسوز
در خانهٔ هستی دلم از خویش گرفت　　ای اشک ببر مرا و ای آه بسوز
- با هرچه نیاز داری ای صاحب راز　　آن هم هوس تُست به آن کم پرداز

۱. C دارد　　۲. C من ردّ کسی
۳. C اسلام سجود آردش

عاشق باید که محو معشوق بود — گویند کمال عاشقی ترک نیاز

ـ بی عقل به جز جفا نبیند هرگز — بی عشق ز خود رها نبیند هرگز

عقل آن باشد که دارد از خلقت یأس — عشق آنکه به جز خدا نبیند هرگز

ـ هر چند شود جهان حکایت پرداز — جز راز تو نیست گر شوی محرم راز

گر اهل حقیقتی مکن نفی مجاز — میدانگه سیر خویشتن تنگ مساز[1]

ـ مطلوب حقیقی تو با توست متاز — هر سو به هوای مطلب چند مجاز

گر بر سر افلاک شوی مسند ساز — ترسم که همین مقام را جویی باز

ـ از مشرق ایشان زده چون صبح نفس — قرآن که مظاهر ندارد اکمل و خس

حق وصف خود از زبان ما می‌گوید — این بحر ز فوّاره همی جوشد و بس[2]

ـ خوش آنکه نموده به فن دیدارش — گه در کردار و گاه در گفتارش

ای وای بر آنکه جز تو باشد یارش — با غیر تو در دو کون افتد کارش

ـ ساقی که فتاده‌ام خراب و مستش — شک نیست که با من التفاتی هستش

زان گونه پیاله‌ها که او پر می‌کرد — می‌خواست که بیرون نروم از دستش

ـ محصول سلوک هر دو علم و عملش — آن است که جان شود به جانان بدلش

زاهد همه از حسن عمل می‌لافد — یک بار نمی‌گوید کو ما حصلش

ـ در چشم کسی که آز را کرد وداع — زیباست جهان لطیف و خوب و نفّاع[3]

دنیا طلبی است ذمّ دنیا کردن — آیین خریدار بود کسر متاع

ـ حقّ نشناسی مگر به صد فتنهٔ ذوق — معنی شناخت محو حقّ مطلق

حقّ گفته که من کشتهٔ خود را دیَتم — ای تو زنده که را دیت باشد حقّ

ـ حقّ است تو را وجود نه آب و نه خاک — از شبههٔ آب و خاک دوری زان پاک

ای آنکه در این دید و یقین مجونه‌ای — یک چند ضلالت است وانگاه هلاک

ـ زان گونه که عقل است به بالا مایل — عشق است به ذات حق تعالی مایل

پا بستهٔ پستیم ما و دل نیست — چون شعلهٔ شمع جز به بالا مایل

---

۱. C این رباعی را ندارد

۲. C این رباعی را ندارد

۳. C زیباست همه جهان لطیف و نفّاع

- حال ما بود بس چو کردیم ادراک / قول شه با فروگدای بی باک
غیر از سخن چند که تا می‌گفتم / نه بر سر تخت بود و نه در دل خاک

- گه چون صنمت دیده شود چین و چگل / گه چون صمدت عرش دل آید منزل
هر چند نگاه می‌کنم چیزی نیست / جز صورت و معنی تو در دیدهٔ دل

- جامی خوردم ز دست ساقی ازل / در نشئه آن نه آخر و نه اوّل
حالی دارم کنون که محو است در او / اندیشهٔ ماضی و غم مستقبل

- از هر دو جهان زیاده‌ای می‌خواهم / و از پرده برون فتاده‌ای می‌خواهم
یعنی تو به کار خویش رو که این ره را / پا بر سر خود نهاده‌ای می‌خواهم

- این کوشش جان خستهٔ ما معلوم / و این ربط دل شکستهٔ ما معلوم
سر رشتهٔ ما به اوست محکم ور نه / این عهد شکسته بستهٔ ما معلوم

- خورشید صفت به هر طرف روی نهیم / از ره برهیم نیز و از چَه بجهیم
ای همره ما ز غیر اندیشه مکن / ما یوسف خود به گرگ هرگز ندهیم

- ما اصل بت و بت شکنان یافته‌ایم / اسرار دل از طعنه زنان یافته‌ایم
آن راز نهان که دوست می‌فرماید / در پردهٔ طعن دشمنان یافته‌ایم

- در راه خدا نه جان نه تن می‌بینم / هر چیز نه او خیال و ظنّ می‌بینم
دورند تمام خلقِ عالم از راه / گر راه چنین است که من می‌بینم

- تا شد خبری ز پردهٔ این رازم / آورد ز دین و دانش و دل بازم
گیرم که مرا ملک دو عالم بخشند / کو آن سر و سامان که به آن پردازم

- ابروی تو گر چه در ره گره می‌کشدم / از خنده لبت نیز فره می‌کشدم
آزار جفا مکش پی کشتن من / لطفی بنما که لطف به می‌کشدم

- نه علم و عمل نه عزّ و جاهی داریم / جانْ محو جمال پادشاهی داریم
ما از سخن دنیی و دین خاموشیم / بر یاد کسی ناله و آهی داریم

- شخصی نگران به چشمها می‌بینم / یک قطره روان به چشمه‌ها می‌بینم
از باطن او لطیفه‌ای می‌شنوم / و از ظاهر او کرشمه‌ها می‌بینم

- من شیفتهٔ لعل شکرریز توام / دیوانهٔ چشم سحرانگیز توام

با غیر سخن نه ز اشتیاق است مرا
مشتاق نگاه غیرت‌آمیز توام

- من نتوانم به کش و فش بنشینم
خوش آنکه دمی پاک ز غش بنشینم
دیو من خوش، فرشتهٔ من ناخوش
گر آدمیم چگونه خوش بنشینم

- ما گر چه دل راه شناسی داریم
با خلق گهی حدیث پاسی داریم
ما خود به صراط مستقیمیم ولی
از لغزش همرهان هراسی داریم

- یک لحظه چراغ آرزوها پف[1] کن
قطع نظر از جمال هر یوسف کن
زین شهد یک انگشت کشم در کامت
از لذّت اگر محو نگردی تف کن

- در کام من خسته تعلّل می‌کن
گو هر نفسم شاخ غمی گل می‌کن
می‌بین که کبابم و چو مستان می‌رو
می‌دان که خرابم و تغافل می‌کن

- هر کس یک چند لاف زد از دل و دین
بس مرد و نبرد ره سوی عرش برین
این مقبره‌ها به گوش من می‌گویند
کای خاک جهان بر سر موجود چنین[2]

- این چند سخن حاصل عمر گذران
از من اثر است در رهِ دیده‌روان
یعنی ز کلام من مرا فایده نیست
کاریست که کرده‌ام برای دگران[3]

- ای عاشق زار ترک آب و گل کن
یعنی که گدایی جهان دل کن
از کوچهٔ تنگ تو شهی می‌گذرد[4]
برخیز و سر شاهرهی منزل کن

- باید به همه چو قوم و خویشان بودن
یا نی همه همچو فردکیشان بودن
بی‌انصافی و کوری و مرده دلی[5] است
رد کردن خلق و همچو ایشان بودن

- ای بر سر کوی عاشقی کرده وطن
از خود طمع و مراد یک سو افکن
خواهی ز تو دوست در نچیند دامن
این خارین از شارع دامن بر کن[6]

- دیدار خدا که بس نهان است و عیان
هر کس بیند نه شرح داند نه بیان
این سود و زیان وسوسهٔ هستی تست
این جا چو رسی نه سود ماند نه زیان

- هان سیر کنان به کوی الله می‌رو
یعنی که به ذات حقّ تعالی می‌رو

---

۱. C فف
۲. C این رباعی را ندارد
۳. C این رباعی را ندارد
۴. C چون می‌گذرد
۵. C مردودی است
۶. C از خاطر شارع بر کن

معراج تو نیست جز شناسایی تو
می‌بین درجات خویش و بالا می‌رو

- ای دعوی عشق کرده، آئین تو کو
قطع نظر از عقل، دل و دین تو کو

ای دم زده از داغ وفا لاله صفت
پیراهن چاک چاک خونین تو کو

- ای تن از تو و دل از تو و جان هم از تو
جان از تو چه حرف است جهان هم از تو

هر چند که بر هستی خود می‌گردیم
ماییم و حدیث چندان هم از تو

- گر بستگیی تو را رسد خوش‌وا شو
انگیز سخن کن و جهان پیما شو

یعنی چو فتد در تو چنین گمراهی
تا گم گردد، موج‌زن و دریا شو

- آن ماه که هر که یک نظر کرد در او
صد شیوه و ناز رنگ برکرد در او

آهم بشنید و رخ بر افروخت چو شمع
سوز دل من اثر کرد در او[1]

- مادام که گِرد خویش در سیر نه‌ای
گر کعبهٔ اعظمی که جز دیر نه‌ای

آنها که شناختند عینش کشتند
بشناس تو نیز خویش را غیر نه‌ای

- یا رب توفیق راهِ درگاهم ده
در بیشهٔ وهم آتشِ آهم ده

با جذب تو پیش تو توان آمد و بس
ای راه نموده قوّت راهم ده

- ای زاهد و فاسق از تو در ناله و آه
نزدیک تو و دور تو را حال تباه

کس نیست که از دست غمت جان ببرد
این را به تغافل کشی و آن را به نگاه

- هر عقده که بر جان فگار افتاده
ز آمیزش جسم خاکسار افتاده

زان رو قدِّ آسمان چنین گشته خم است
کو را به زمین پست کار افتاده

- یا رب که دو کون از تو معمور شده
از تو به تو نزدیک شده دور شده

در هر که نگاه کرده‌ای نور شده
بر هر که تغافل زده‌ای کور شده

- ای در دو جهان مراد ما غیر تو نه
دردیم سراسر و دوا غیر تو نه

ما را گاهی اگر بود وقت خوشی
زان است که با توایم، با غیر تو نه

- اشیا همه چیست مظهر سبحانی
هان پیش مرو تو هم یکی از ایشانی

تفضیل تو بر همه از آن است که تو
این راز که هست وحدتش می‌دانی

- در دایرهٔ جهان منم نشناسی
یک نقطهٔ جاودان منم نشناسی

---

1. C این رباعی را ندارد

آن کس کـه بـه مـن همی نمایی او را — گـر مـن گـویم کـه آن مـنم نشناسی
ـ گاهی خود را بر اوج چون مه دیدی — گـه چـون یـوسف فتاده در چه دیـدی
مـی‌دارنـدت چـنانچه مـی‌خواهندت — کار تـو بـه جهد نیست صد ره دیـدی
ـ هـان تـا کـه در ایـن آینه[1] آن رو بینی — این هستی ایـن سـویی از آن سـو بینی
ایـن پـرده پـندار ز پیشت چـو رود — هـر چـند بـه خـلق بـنگری او بـینی
ـ تـا کـی گـویی کـه هست دنـیا فانی — بـــنمای ره جـــهان جـــاویدانـــی
دم رنـــدان چـــه سـود بـا زنـدانـی — آزاد کـــنش از آن اگـــر بـــتوانـــی
ـ تـــا مـردی را بسر تـو نـیفتد نـظری — مـــحجوبی اگـــر پـــاک داری نـظری
بـــی سکـــهٔ پـادشاه عـادل هـرگز — رایـــج نـــه شـود شـبه و بـازار زری[2]
ـ هر لحظه صفیری است تو را روحانی — هر چند تـو گفتگوی خود مـی‌خوانی
این مـرغ حـقیقتی است ایـن گـر دانی — انـــدر قـــفس تـــعیّن انســانی
ـ خواهـی کـه رسـی بـه نشئه بی‌چونی — زان نشـئه شـوی واقـف هـر مـضمونی
خـود را دریـاب زان کـه نـنهاده حکیم — غیر از تـو بـه حـقّه فـلک مـعجونی
ـ در کـوی وفـا چـون نـیفتاده کسـی — در عشق ز پـا چـو مـن نیفتاده کسـی
نـی یـار و نـه هـمدم و نـه هـمره دارم — در دام بـلا چـو مـن نـیفتاده کسـی
ـ از جزو و کـل ای کـه در تـخیّل گـردی — بشـنو سـخنی کـاهل تـحمّل گـردی
در هسـتی خـویش گـر بـمانی جـزوی — خـود را هـمه جـا نظر کـنی کـل گـردی
ـ آیـینه صـفت بـه دسـت آن نـیکویی — زیـن سـوی نـموده‌ای ولی زان سـویی
او دیده تو را که عین هستی تـو اوست — زانش تـو نـدیده‌ای کـه عکس اویـی[3]
ـ آنـم کـه نـدارم بـه دو عـالم نـامی — نـا یـافته جـز بـه یـک وجـود آرامـی
گر خلق جهان هـمه چـو مـن بـودندی — لازم نشـــدی رســـولی و پـــیغامی[4]
ـ در تـــافته است آفـتاب احـدی — بـــر هـــر ذرّه ز آســـمان صـمدی
ایـــن را نشـــناختند خـــفاش‌وشان — نـــور ازلی کـــجا و کـــور ابـــدی

---

۱. C پرده
۲. C این رباعی را ندارد
۳. C این رباعی را ندارد
۴. C این رباعی را ندارد

- هر چند که از عشق برون نیست کسی / راه وصلش نیافت هر بوالهوسی
خورشید به هر طرف کشد دامن سیر / امّا نرسد به دامنش دست کسی[1]
- بشتاب که آزاده نهادی باشی / مپسند که بندهٔ مرادی باشی
گر راه بری به او همه جا گردی / ور درمانی به خود جمادی باشی
- از خویش چو رستی غم و شادی چه کنی / با دوست نشسته فکر وادی چه کنی
در عشق رسیدی خبر عقل مپرس / گم گشته چو یافتی منادی چه کنی[2]
- از خود بگریز در حق آویز، همی / تا در حرم امان شوی، محترمی
با زندگی و خرّمی خویش مناز / کان را به دمی[3] برند و این را به دمی
- گم کردم اگر تو جستجویم نکنی / آیینه صفت روی به سویم نکنی
در حقّ خود از لطف تو گفتم بسیار / یا رب، یا رب، دروغ گویم نکنی

[۹۴۷]
سحری رازی

در اصفهان معجون سازی می‌کرده. او راست:

- اسیر غمزهٔ طفلی شدم که صورت خویش / در آب دیده و با آفتاب در جنگ است 117b
- نداند جز جفاکاری، جفاخویی که من دانم / شبیخون بر سر آتش برد، خویی که من دانم
به هر امید ایمانش، به هر دم گِرد سر گردد / اگر بت قبله سازد طاق ابرویی که من دانم

[۹۴۸]
سحابی[4] اردستانی

از اکابرزاده‌های آنجا بوده. وی راست:

کنون که دل ز تو کندم، وفا چه فایده دارد / نوازش دل بی مدّعا چه فایده دارد؟

---

۱. C خسی
۲. C این رباعی را ندارد
۳. S غمی
۴. برخی از تذکره‌ها او را سخایی آورده‌اند. فرهنگ سخنوران ۱/۴۴۲.

[۹۴۹]
میر سخی رازی

او راست[1]:

می‌رفتم و خون دل به راهم می‌ریخت   دوزخ دوزخ، شرر ز آهم می‌ریخت
می‌آمدم و ز شوق آن گلشن روی   صحرا صحرا، گل از نگاهم می‌ریخت

اگر مصراع اخیر را چنین بخوانند بهتر است:

جنّت جنّت گل از نگاهم می‌ریخت

این رباعی را تقی اوحدی به نام عبدالله نام نیز نقل کرده، خدا داند از که باشد[2].

[۹۵۰]
سخی کرمانی

از افشار کرمان است. معاصر شاه عبّاس ماضی مغفور بوده. او راست:

ـ با چنین سوزی که من دارم سخی   وای بر دوزخ که کارش با من است
ـ عمری است که تیر فقر را آماجم   بر تارک افلاس و فلاکت تاجم
یک شمّه ز حال خویش ظاهر سازم   چندانکه خدا غنی‌است، من محتاجم

و این رباعی که گذشت به نام باقر کرمانی نیز به نظر رسیده.

[۹۵۱]
محمّد قاسم سراجی

از جاجرم آمده، در صفاهان[3] سکونت اختیارکرده بود. او راست:

---

۱. S شاعری بوده، احوالش معلوم نشد
۲. H از کیست
۳. H اصفهان

- گر موی ندارد سرت ای دُرّ خوشاب آزرده مباش یک سر مو، زین باب
زین رو که تو شعله‌ای و روشن باشد کاندر سر شعله، مو نمی‌آرد تاب
- کون تو اگر بحرّ نهادست، خوش‌است کارش همه بر حسب مرادست، خوش‌است
تو پادشه حسنی و آن مملکت است گر مملکت شاه گشادست، خوش‌است

[۹۵۲]

مولانا محمّد قاسم سروری

کاشی است، متوطّن صفاهان بوده، در آخر گذارش به هندوستان افتاده. فرهنگش در لغت فرس مشهور است[۱]. او راست:

- به صحرای غمت منزل گرفتم چو صحرا، کوه غم بر دل گرفتم
دم بسمل به دستی دامن جان به دستی دامن قاتل گرفتم
- رویش چو به زیر زلف دیدم گفتم صبحی نهفته در شام
با صیّادان چشمِ مستش خورشید فکنده‌اند در دام

[۹۵۳]

عالم بیگ سروری

کابلی بوده، از نوکران جهانگیر پادشاه است. او راست:

- شب وصل است و لب از بوسه ندارم شیرین همچون درویش که عید آمد و حلوا نخورد
- آنم که گر بسوزی، خاکسترم نبینی از من گرت غباری، نبود عجب نباشد
- نفس بستم ولی از رنگ، بوی زار می‌آید فغان زین پرده کز وی نغمه بی‌آواز می‌آید
- من مست ساقیم، نشناسم شراب را بلبل نیازمند نباشد گلاب را

---

۱. مراد فرهنگ مجمع الفرس است.

ـ لب فرو بستیم امّا نه ز حرف دلگشا کس درون خانه نگذارد کلید خانه را[۱]
ـ زبان پندگو، کُند است در عشق که نتوان کُشت آتش را به شمشیر
ـ تو در کنار من و من ز شوق می‌میرم مگر کنار من از من، هزار فرسنگ است

[۹۵۴]

مولانا سروری یزدی

به هند[۲] آمده بود. او راست:

هست چشمم سوی خط سیه و روی سفید دل سیاه است، چه شد گر بودم موی سفید؟

[۹۵۵]

سرشکی کابلی

او راست:

ـ من و اندیشهٔ وصلی که به صد عمر دراز دستِ اندیشه به دامان خیالش نرسد
ـ به خون خلق دلیراست، زانکه در محشر به یک کرشمه ببندد زبان دعوی را
ـ غبار آسا فتادم در رهش، امّا ز دامانش همان دست تمنّایی که کوته داشتم دارم
ـ درین افتادگی گر کس نگیرد دست من، شاید کسی چون پرتو خورشید را از خاک بردارد؟

[۹۵۶]

سرودی خوانساری

در زمان شاه طهماسب[۳] بوده. وی راست:

---

۱. S این بیت را ندارد
۲. H هندوستان
۳. H + ماضی

امروز میان مـن و نـی فـرق بسـی هست　　کو را نفسی هست و مرا همنفسی هست

[۹۵۷]

سعیدای[۱] گیلانی

حکّاک بوده به هندوستان آمده، مثنوبی مشتمل بر حالات زمان جهانگیر پـادشاه گـفته است. او راست:

مابیم که روز و شب بلا همدم ماست　　پروردهٔ ماتمیم و شادی، غـم مـاست
مابیم که با وجـود چـندین غـمِ وهـم　　عیش دو جـهان نـتیجهٔ مـاتم مـاست

[۹۵۸]

سکندر

مازندرانی است. اسمش محمّد رضا بوده. او راست:

خاکستر پروانه عـزیز است سکندر　　بـر دامـنِ پیراهـنِ فـانوس بـبندیم

[۹۵۹]

مولانا سلطان محمّد خندان

امیر علیشیر نوشته که از خوشنویسان خراسان است. بسیار خوش طبیعت بوده، خود را به جنون هم متّهم کرده بوده. او راست:

ای خرّم آنکه جای به مـیخانه سـاخته　　وز همدمان به ساغر و پیمانه سـاخته[۲]

---

۱. M سعدای

۲. *مجالس النفائس*، ۱۴۸

[۹۶۰]
سلطان محمّد تربتی

در اصفهان تجارت می‌کرده. او راست:

- وقت جان دادن به جز نامش منِ دلخسته را / کافرم گر حرف دیگر از زبان آید برون
- ز بیم آنکه سرشکش سرِ خرابی داشت / ز ملک خویش برون کرد روزگار مرا
- گر سیه پوشید خورشیدِ رخش را، خط چه شد؟ / شعله غیر از دود، هرگز جامه‌ای در بر نکرد

[۹۶۱]
سلطان محمّد قمی

در زمان شاه عبّاس ماضی مغفور بوده. او راست:

- همراه من مشو که نگویند طاعنان[۱] / در دست دیو، مُهر سلیمان چه می‌کند[۲]
- خاک کویت دم مردن، همه در چشم کشم / تا به مرگم نفشاند دگری بر سر خویش
- افغان که نیست لایق شمشیر ناز تو / این گردن شکسته که شد بار دوش من
- نالهٔ من شده گر باعثِ درد سر تو / دست دل گیرم و بیرون شوم از کشور تو
- از قتل من مترس که دیوانیان حشر / مجرم کنند بهر تو، صد دادخواه را
- بس‌که دل روی تظلّم بر در او سوده است / خون دل چندان که می‌آید، غبارآلوده است

[۹۶۲]
سلطان محمّد رشتی

از بزرگ زادگان آنجا بوده. وی راست:

---

۱. S طاغیان

۲. M در حاشیه به خطّ کاتب چنین آمده است: این چند بیت سلطان محمّد قمی از نسخهٔ ثانی این تذکره نوشته شد (پنج بیت).

گر جنگ ما، نه موجب بدنامیت شود　　بهر چه از رقیب تنزّل کند کسی؟

[۹۶۳]
شاه سلطان محمّد خدابنده 118a

این پادشاه مغفور شاه طهماسب ماضی صفوی است که ﴿تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهارِ ... وَ تُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ﴾(آل عمران ۳/۲۷) در اینجا صادق می‌آید. بعد از پدر و مردن اسماعیل میرزا بر سریر سلطنت ایران جلوس فرموده. شرح احوالش از غرایب زمان است، در کتب تواریخ مفصّلاً مذکور است، این اوراق گنجایش ذکر آن نداشت. آفتابِ جمالِ باکمال شاه عبّاس گیتی ستان ماضی مغفور از مشرقِ وجود وی طالع شده که ﴿تُولِجُ النَّهارَ فِي اللَّيْلِ وَ تُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ﴾(آل عمران ۳/۲۷) در این مقام لایق است:

چو عکس ابروی او در دل خراب نماید　　هلال عید بود کز شفق در آب نماید

چون طبع مبارک آن مغفور به خرابی میل داشته لهذا در اینجا هم به کار فرموده‌اند و الاّ چه مانع داشت اگر مصراع اوّل را چنین می‌فرمود:

چو عکس ابرویت ای ماه در شراب نماید

[۹۶۴]
میرزا سلمان جابری

مولدش طبران آهنگران صفاهان است. جامع کمالات و هنرمندی بوده. وزارت اسماعیل میرزا و سلطان محمّد خدابنده کرده و در همان حوادث کشته شد. وقع ذلک فی شهور سنة ۹۹۱. او راست:

- دوستان آنچه به خضر آب بقا می‌بخشد　　ساقی ما ز می روح فزا می‌بخشد
به علاج من بیمار میارید طبیب　　آنکه داده‌است به ما درد، دوا می‌بخشد
- باز ز یار مژدهٔ دیدار می‌رسد　　دل در تپیدن است، مگر یار می‌رسد

ولی دشت بیاضی به تقریبی از او رنجیده بود، در هجوش گفته است:

در حالتِ جماع به جا می‌رید مدام — نامش از آن سبب شده سلمان جابری

[۹۶۵]
سلیمی[1] قلندر

ترکمان بوده، ترک علایق نموده درویشانه می‌زیسته است. او راست:

ـ به غیر من همه کس داغدار از فلک‌اند — به اینکه داغ نیم، چرخ داغدار من است

ـ عشق در هنگام پیری با جوانان باختن — بر در دروازهٔ مرگ است، ایمان باختن

ـ خوابم دگر از چشم نمک سوده نهفتند — افسوس که دیر آمده را، زود نهفتند

ـ مشکل که رستگار بود روز رستخیز — مرغ حرم که نیست اسیر کمند تو

[۹۶۶]
سلامی صفهانی

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

او راست:

ـ هر دم ای دل چه کشی طرّهٔ مه سیمایی — تا نیفتی به بلایی، ننشینی جایی

حالت دیدهٔ گریان من آن کس داند — که ز طوفان غمش، دیده بود دریایی

تا تو گفتی که ز سودای منت سر برود — روز و شب در سر من نیست جز این سوادیی

[۹۶۷]
سلطان سلیمان میرزا

ابن شاه طهماسب[2] مغفور است. به جمیع صفات حمیده و اخلاق پسندیده آراسته بوده. وی را نیز چنانچه گذشت، اسماعیل میرزای بی‌مروّت ـ که برادر بزرگش بود ـ با شهزادگان دیگر شهید کرد. وقع فی سابع شعبان سنة ۹۷۶. او راست:

---

۱. M سلیقی؛ S سلمی

۲. H + ماضی

دیـــده از آتشِ دل، غـــرقه آب است مـــرا   کار این چشمه ز سر چشمه خراب است مرا

[۹۶۸]

سلوکی[1]

اردستانی است. به غایت فاضل و محقّق و گوشه‌نشین بوده. او راست:

- سـواره مـاه مـرا، حـالت دگر باشد   شود بلند چو خورشید گرمتر باشد
- بـه زبـان دگـران مـرغ ببـاید خـوانـدن   کـز قـفس جسته بـر شـاخ نشیمن دارد
- در جسـتن آن نگـار پـر کـینه و جـنگ   عـمری گشـتیم در جـهان بـا دل تـنگ
- شد دست ز کار و پا فتاد از رفتار   آن بس‌که به سر زدیم و این بس‌که به سنگ

[۹۶۹]

مولانا سمایی کحّال

دیدهٔ دانشش به جواهرِ سرمهٔ کمال روشن بوده، قطّاع الطّریقانِ اکراد بر سر اسبی از اشهب حیاتش پیاده کردند. وقع فی شهور سنة ۱۰۰۱. او راست:

- به جرم دوستی گر کشته گردم در صف محشر   بـرآرد مـغفرت سـر از گـریبانِ گـناه مـن
- گشودنِ سر طومار دل، نـه مـصلحت است   و گـرنه هـر رقـم از وی هـزار طـومار است
- ز بی‌باکی، دمِ شمشیر آن بد مست می‌بوسم   اجل را گِرد می‌کردم، بـلا را دست مـی‌بوسم

[۹۷۰]

میر سنجر کاشی[2]

اسمش محمّد هاشم است. خلف الصّدق میر حیدر معمّایی کاشی است. از هنرمندان

---

۱. H، M سلونی   ۲. H «کاشی» را ندارد

روزگار بوده به هندوستان آمده، ترقّیات نموده. او راست:

ـ همه تن ز آتش دل چو چنار در گرفتم ‌ ‌ ز دلم خبر نداری ز دلت خبر گرفتم
دم آخرین زلیخا به همین کرشمه[1] تن زد ‌ ‌ که به جذبهٔ محبّت پسر از پدر گرفتم
ـ بی لخت جگر از مژه برگشت سرشکم ‌ ‌ شرمنده‌تر از قاصدِ گم کرده کتابت
ـ بی‌نسیم عشق ناید برگ سبزی در سماع ‌ ‌ از ادای رقص دانستم که سرو آزاد نیست
ـ سنگی نگر ز کوی تو بر فرق می‌زنم[2] ‌ ‌ کی دست من به خنجر فولاد می‌رسد
از آب زر به خنجر شیرویه نقش بود ‌ ‌ کین را نسب به تیشهٔ فرهاد می‌رسد
ـ چشم بر راه‌اند می‌خواران که کی باران شود ‌ ‌ ابر می‌خواهند مستان، خانه کو ویران شود
ـ حاجت روا نگشت مرا، حاصل دو کون ‌ ‌ صرف چراغ مجلس و شمع مزار شد
ـ در طالع من نیست برافشانی[3] بالی ‌ ‌ از دام چو آزاد شوم، در قفس افتم
از شش جهت بادیه راه است به مقصد ‌ ‌ تا چند به دنبال صدای جرس افتم
ـ بر تر و خشک دو چشم‌اند به حیرت نگران ‌ ‌ ساغر عیش من و کاسهٔ وارون حباب
ـ ناز و نیاز هر دو به هم جوش می‌زنند ‌ ‌ خالی مدان ز گریهٔ بلبل گلاب را
ـ تا کی این کهنه مسلمانیِ میراث پدر ‌ ‌ عشق کو تا به بتی تازه کنم ایمان را
ـ نگذاری که غباری بنشیند به دلم ‌ ‌ گر بدانی که چه ذوق است ز آزار مرا
ـ تو به این حُسن به بازار زلیخا چو رسی ‌ ‌ به بهای تو دهد یوسف کنعانی را
ـ کجاست بخت بلندی که آشنا سازد ‌ ‌ به دست کوته ما گردن بلند تو را؟ 118a
ـ به طرف دشت چو مستانه آن غزاله گذشت ‌ ‌ ز بوی مشک چه آیا به داغ لاله گذشت؟
ـ سرو شمشاد تورا دید و بلرزید چو بید ‌ ‌ غیرتم سوخت که یادی ز گرفتاری دارد
ـ هرگز مرا تصوّر پیغام او نبود ‌ ‌ قسمت رساند آنچه مرا آرزو نبود
ـ می‌گویم اگر خاطر احباب نرنجد ‌ ‌ یاری که غمی از دل ما برد شراب است
ـ وقت است که چون صبح به بالین من آیی ‌ ‌ شمع سحرم، یک دو نفس بیش ندارم
ـ من آن نیم که نسیمِ گلم فریب دهد ‌ ‌ به آشنایی بلبل مگر به باغ روم

---

۱. S ترانه
۲. S بر فرق خود زنم
۳. S پریشانی

- به حدّی است کم، فرصتِ این جامه نیلی
که دامن زند بر چراغ مزارم

- گونهٔ زردم دوا نداشت وگرنه
شد لب ساغر کبود بس که مکیدم

- دور از بر او بر سر دل ترسم ولرزم
چون تاجر مؤمن به سر مال امانت

- شمع من امشب که بزم‌آرایِ این‌کاشانه بود
تا کمر دیدم که در خاکسترِ پروانه بود

- گویم اگر از عشق رمیدم، غلط است
یا از طلبش پای کشیدم، غلط است

گویند به هر گام ره عشق چَهی است
غلطان غلطان رفتم و دیدم، غلط است

[۹۷۱]
سنجری

نام شاعری بوده. او راست:

درد خود را به طبیبی چو بگفتم، گفتا: سنجری کار تو اکنون به خدا افتاده است

[۹۷۲]
مولانا سوزی

ساوجی است، در اصفهان متوطّن بوده. او راست:

- سوزی چه مرگ می‌طلبی از خدا که نیست
آسودگی نصیب تو در زیر خاک هم

- به او خورشید هم دلبستگی داشت
که رویش وقت رفتن در قفا بود

- او در آتش چون سپندم سرنگون می‌افکند
آتش از ننگم نمی‌سوزد، برون می‌افکند

- این چه طفل‌است که از آرزوی دیدن او
صبر و طاقت ز دل آدم و حوّا برخاست

- زهر چشمی گر به کار دلفکار خود کند
برندارد چشم از او تا زهر، کار خود کند

- همچو موی است تن من، ز غم دلجویی
دل سودایی من چون، گرهی بر مویی

- آن خال سیه نیست به رخسار چو ماهش
آزرده شده، از گرهِ زلفِ سیاهش

- فردا گرانی از سر کوی تو می‌برم
فریاد ناتوانِ تو امروز، دیگر است

این بیت به نام نوایی کربلایی هم به نظر رسیده:

به هیچ جا نگذشتم، به هیچ کس نرسیدم　　که در دلم نگذشتی، به خاطرم نرسیدی

[۹۷۳]
سوزی لاهوری

معاصر تقی اوحدی بوده. او راست:

بگذشت بهار و ما شرابی نزدیم　　در سایهٔ گل یک دم خوابی نزدیم
یار آمد و جلوه کرد با بی‌خبران　　در دیدهٔ بخت مشت آبی نزدیم

[۹۷۴]
سوادی گجراتی

بسیار متّقی و پرهیزگار بوده، در خدمت مولانا نظیری به سر می‌کرده. بعد از فوت، مولانای مرحوم بر سر قبرش مجاور شده بود تا در سنهٔ ۱۰۳۱ درگذشت. او راست:

ـ تو زود خشمی و بیتابی‌ای که من دارم　　ز چشمِ لطف تو خواهد فکند زود مرا
ـ ساقی بده آن باده که از هوش خود افتم　　من یار خودم، یک نفس از دوش خود افتم
ـ ای آنکه ز فقر و فاقه رنجی داری　　پیوسته در ابروان شکنجی داری
در هستی ذات خویش، نیکو بنگر　　کاندر ته این طلسم گنجی داری
ـ اجزای تنم به کوی او خواهد ریخت　　گر زشت بود، دگر نکو خواهد ریخت
دیوار کهن به هر طرف میل کند　　ناچار همان طرف فرو خواهد ریخت
ـ آشفتهٔ زلف اوست، هرجا تابی است　　دیوانهٔ چشم اوست، هرجا خوابی است
زندانی آه ماست، هرجا سوزی است　　اخراجی چشم ماست، هرجا آبی است

[۹۷۵]

مولانا سهوی

تبریزی است. در زمان شاه عبّاس ماضی مغفور بوده. او راست:

- رسید عشق به جایی که کفر اگر نبود ترا پرستم و گویم خدای من این است
- تقصیر، تمام از دلِ بدخوی من است حق دانستم که با جفاجوی من است
- بگذار که پردهٔ حجابی باشد این گَرد خجالتی که بر روی من است

[۹۷۶]

مولانا سهمی

از شعرای زمان شاه طهماسب ماضی بوده. او راست:

هلال نیست که بر اوجِ چرخ، جا کرده فلک به کشتن ما تیغ، بر هوا کرده
تا در گرفت روی تو از آتشِ شراب مرغ دلم بر آتش شوق تو شد کباب

[۹۷۷]

سیّد نورالدّین سایلی

از متّقیان همان زمان بوده. وی راست:

مشکل که شود کامِ من از لعلِ تو حاصل سست‌است مرا طالع و سخت‌است تو را دل

[۹۷۸]

مولانا سیری چرپادقانی

فطرت عالی داشته، او راست:

- مگر در نالهٔ مرغ این چمن باد خزان دارد که گل خرمن پریشان می‌کند ز آشوب فریادش

ـ اشک حسرت نیست کز مژگان پر خون می‌چکد آب روی گـریه‌ام از دیـده بـیرون مـی‌چکد
بعد صد سالم هرآن اشکی که باید ریختن بس‌که دارم حرص، از چشم من اکنون می‌چکد
ـ بلبل به فغان گو مکن اظهار محبّت خوار است متاعی که به بازار فروشند
ـ اگر چه فاش به گِرد سرت نمی‌گردم ولی ببین که به گِرد دلم چه مـی‌گردد
ـ مـحبّتی کـه اثـر در دل کسـی نکـند هـزار بـار بـه گـرد سر هـوس گـردد
ـ با خیالش آن چنان در خواب راحت رفته‌ام کآفتابم گـر کـند بیدار، مـی‌گویم شب است
از خدا می‌خواستم بزمی و یاری و شبی بزم آن بزم‌است و یار آن یار و امشب آن شب است
ـ خوشحالی رقیب به بزم‌است ز قرب مـن مـاند بـه گـریه‌ای کـه مـن از مـرگ او کـنم
ـ در گـــردن او دست دلبـرانـه در آویـز لرزیدن و نـزدیک شـدن کـار نسیم است
ـ خرّم دل آنکه همچو خورشید صبح آمد و شـام از مـیان رفت

این یک بیت و یک رباعی را میرزا طاهر نصرآبادی به نام سیری چرپادقانی در تذکرهٔ خود ذکر کرده:

ـ التماس خون من کردند و از خونم گذشت یاری یاران کـم از خـونخواری دشـمن نـبود
ـ ای روی تـو تـرش، چـون رخ مـردم بـلغ وی آب تـو هـمچو زهـرِ مـهجوری تـلخ
پـــیوسته لبِ نـــان هـــلال آســایت نایاب چو قرصِ بـدر در سـفرهٔ سلخ 119a [۱]

[۹۷۹]

سیری قزوینی

در زمان اکبر پادشاه به هند آمده بوده است. او راست:

سیری به حریم جان و دل منزل کن قطع نظر از صورت آب و گـل کـن
جز معرفت خدای هیچ است همه بگذر ز همه، معرفتی حـاصل کـن

۱. تذکرة الشعراء، ۱/۳۸۲.

[۹۸۰]

محمّد سیری طهرانی

ابن عمّ فهیمی[1] است. در عهد شاه طهماسب ماضی مغفور بوده. او راست:

رقیب تا نبرد پی به وادی وصلش — به جای پا، همه جا سر نهاده آمده‌ایم

[۹۸۱]

مولانا سیری مشهدی

او راست:

ز وصال یار روزی نرسیده‌ام به کامی — که شب فراق از من نکشیده انتقامی

[۹۸۲]

میرزا سنجر

از طرف پدر از اولاد شاه نعمت الله کرمانی است ـ قدّس سرّه ـ و از طرف والده دخترزادهٔ شاه طهماسب صفوی ماضی است. در زمان شاه عبّاس بوده. او راست:

ـ تمام عمر ندیدم رخ تو سیر، ولی — نگاه بازپسین را به مدّعا کردم
ـ مرا هست آرزوی آنکه مالم دیده بر پایش — ولی ترسم که مژگان سازد افگار، آن کف پا را
ـ گر کشت غمزهٔ تو مرا بی‌سبب نبود — اظهارِ درد پیش تو شرط ادب نبود
ـ سادگی بین که ز هر بی سر و پا ننهفتم — راز عشقی که ز کونین نهان می‌بایست
ـ جوری که دلم از مهر او دید — از گردش آسمان ندیده است

---

۱. H فهمی

[۹۸۳]
سیف الملوک دماوندی[۱]

طبیب حاذقی بوده، وقتی معالجهٔ میر سیّد محمّد جامه‌باف می‌کرده، میر قطعه‌ای به وی فرستاده، چنانچه در تحت اسمش خواهد آمد و این رباعی را در جواب گفته، مرسول داشت:

ـ ای میر برای دلِ بیمار شما   ما و اجلیم هر دو غمخوار شما
نه بنده علاج تو تواند نه اجل   حیران شده‌ایم هر دو در کار شما

ـ ای چرخ به کام دوستانت شده رام   دشمنِ کامند دوستان تو مدام
زین بیش به کام دوستانم مپسند   شکرانهٔ آنکه نیستی دشمن کام

[۹۸۴]
مولانا محمّد شریف

سرمدی تخلّص می‌کرده، اصفهانی است. بسیار نیک اندیش و خوش اخلاق بوده، در خدمت اکبر پادشاه به عزّت می‌گذرانید. در حجابت دکن فوت شد. او راست:

ـ عشق آنقدر خوش است که عاشق به راه دوست   جایی رسد که یار طلبکار او بود
ـ سر تا قدمم ز ناله پر شد   از بس‌که به دل فغان شکستم
آن شکوه که در جهان نگنجد   از بیم تو در زبان شکستم

[۹۸۵]
سناءالدّین ارقم الفارسی

محمّد عوفی گفته که برادر صلبی اتابک است. ممالک فارس از بکران تا عمان در تحت

---

۱. تخلّص این شاعر شجاعی است و واله می‌بایست آن را در روضة الشین می‌آورد.

تصرّف وی بوده. این رباعی از اوست:

روی تو به طعنه بر قمر می‌خندد لطفت به کرشمه بر گهر می‌خندد
از شیرینی که هست گویی لب تو پیوسته چو پسته بر شکر می‌خندد[1]

[۹۸۶]

سهراب بیگ

از اقوام رستم خان سپه‌سالار مشهور است. مجموعهٔ خوبی و کمال بوده. او راست:

ما جای دانه، آینه در دام ریختیم تا پرتو جمال تو افتد به دام ما

[۹۸۷]

مرتضی قلی بیگ سروش

در سلک غلامان شاه سلیمان مغفور بوده. او راست:

- زینت خود ساخت دنیا هر چه را رد کرد فقر مشعلِ شاه از کهن دلق گدایان روشن است
- ز بالایش چه حسرتها که جان ناتوان دارد خود آن‌هم نیک می‌داند که دستی در میان دارد
- دل در آن وقتی که پا بالای هفت اورنگ داشت در هوای سجدهٔ او سوی خاک آهنگ داشت
بخیه در هر نفس از جامهٔ هستی گسیخت در بر ما زندگی حکمِ قبای تنگ داشت

[۹۸۸]

میرزا امین ساکت

از تجّار معتبر تبریز بوده به هندوستان آمده، در خدمت شایسته‌خانِ امیرالامرا به سر

۱. *لباب الالباب*، ۱/۵۹.

می‌کرده. تخلّص از میرزا صایبای مرحوم یافته بود. او راست:

ـ هرگز نشکفت این دل زار از طرفی   نشنید نوید وصل یار از طرفی
القصّه مرا گرم کشاکش دارند   یار از طرفی و روزگار از طرفی
ـ تقصیر، بسی گنه فراوان دارم   ای منبع جود چشم احسان دارم
از کرده زشت خویش تا روز جزا   انگشتِ ندامتی به دندان دارم
ـ چه نویسم ای جفاجو، ز دل خراب بی‌تو   که نبوده است کارش به جز اضطراب بی‌تو

[۹۸۹]
میر سیّد علی

سیّد تخلّص. از اعزّهٔ سادات بوده، در عبّاس آباد اصفهان سکونت داشته به اتّفاق پدرش به هندوستان آمده در خدمت پادشاه فی‌الجمله عزّت یافت. او راست:

زبانی غیر خاموشی ندارم   به خاطر جز فراموشی ندارم

[۹۹۰]
محمّد قلی سلیم[۱]

گویند طهرانی بوده. در زمان شاهجهان پادشاه به هند آمده. پادشاه تفحّص احوال او را از ابوطالب کلیم فرمود. وی به عرض رسانید که شاعر خوبی است، لیکن کم مایه است و دلیلش اینکه مثنویی در تعریف گیلان گفته بود، در اینجا آن مثنوی را به نام کشمیر کرده است، اگر مایه‌ای در می‌بود مثنوی دیگر می‌گفت. لهذا پادشاه تفقّدی که بایست به احوالش نفرمود و طبع سلیم از حرکت کلیم رنجیده، چنانچه در غزلی کنایه به ابوطالب گفته است:

۱. S محمّد قلی بیگ سلیم

بریده باد از آن طور، پای همّت من　　که گر عروج کند کار من، کلیم شوم

بعد از آن ترک آمد و شد از دربار پادشاهی نموده، در رفاقت و مصاحبت اسلام خان وزیر اعظم به سر می‌کرد. در دکن فوت شد. مسموع شد که در برهانپور مدفون است. گویند در اخذ معانی مردم ید طولی داشته، امّا خود هم مضامین برجسته بسیار دارد. در هنگام تحریر این کتاب[1] دیوانش در نظر نبود که انتخابی از آن بنویسد به این چند بیت که در خاطر بود، اکتفا نمود:

در تعریف کوه

سر تیغش به ناف آسمان است　　شکم دزدیدن افلاک زان است

در تعریف ممدوح

کشد شمشیر چون بر خصم خودکام　　زره ریزد عرق‌وارش ز اندام
بر افتاد از جهان در عهدش آزار　　چو سبحه پای تا سر مُهره شد مار
ز منعش یاد اگر آرد پیاله　　بسوزد می در آن چون داغ لاله

در مذمّت اسب

-کند عمری ز ضعف و ناتوانی　　به یک جو همچو نرگس زندگانی
پی دریوزهٔ رفتار پیوست　　گرفته از سم خود کاسه در دست 119b
- چشم توام ز هوش تهیدست می‌کند　　یک سرمه‌دان شراب مرا مست می‌کند
- بر نمی‌تابد دل آزادگان بار لباس　　از نمد آیینه‌ام چون آب بیرون می‌رود
- میان یوسف و معشوق ما نسبت نمی‌گنجد　　من اندر راستگویی روی پیغمبر نمی‌بینم
- به صورت تو، بتی کمتر آفرید خدا　　تو را کشیده و دست از قلم کشیده خدا
- ز شوق کرده‌ام از بس‌که دست و پا را گُم　　عنان کجاست، نمی‌دانم و رکاب کجا؟

---

۱. H اوراق

- درین کشور چه می‌پرسی غرور حسن سرکش را   که با شمشیر چوبین می‌کند اطفای آتش را
- نمی‌کشد به چمن طبع پر غرور مرا   شراب می‌کشد آنجا گهی به زور مرا
- قطع نظر ز طاعت، حق سجده کردنی است   این طاق ابروی که به محراب داده‌اند
- گلستان را سروِ نوخیز قدش آباد کرد   فتنه را شاگردی مژگان او اوستاد کرد
- دور فلک به کام حریفان دیگر است   نوبت به ما عجب که درین آسیا رسد
- کسی را در فغان و ناله چون محبوب می‌خواهد   اگر خاموش ننشیند چو آتش[1] چوب می‌خواهد
دماغ آشفته بسیارند در کنعان عشق امّا   نسیم پیرهن می‌گردد و یعقوب می‌خواهد
ز بس در هر دیاری یارِ دور افتاده دارم   به هر سو می‌پرد مرغی، ز من مکتوب می‌خواهد
- ناختی بایدش از برگِ گل آورد به چنگ[2]   هر که خواهد ز دل مرغِ چمن خار کشد
- لاله‌ای هر جا که بیند، داغ ما روشن شود   همچو چشم آشنا کز آشنا روشن شود
- به معشوق کسی هرگز ندارم ذوقِ آمیزش   به بلبل می‌دهم گل را، اگر در دست من باشد
- خمار همچو منی را شکستن آسان نیست   کجاست خم که ز دست سبو نمی‌آید
- برهمن را ز پرستیدن بت منع مکن   شاید ای شیخ که حق بر طرف او باشد
- آنچه در پردهٔ گل بود نهان، روی تو بود   گره غنچه گشودیم در او، بوی تو بود
- دوستان می‌روم از خود که صبا می‌آید   بگذارید ببینم ز کجا می‌آید
- رشکم[3] ز گفتگوی تو خاموش می‌کند   نامت نمی‌برم که دلم گوش می‌کند
- صورت نبست در دل ما کینهٔ کسی   آیینه هر چه دید فراموش می‌کند
- ز ناز و غمزه در آن چشم هرچه خواهی هست   ولی چه سود اسیران، نگاه می‌خواهند
- به فکر وصل تو شد صرف، حاصل عمرم   چو مفلسی که به سودای کیمیا افتد
- نصیب من دم آبی نشد ز همّت من   چو سبزه‌ای که ز جای بلند می‌روید
- گرم آتشبازیم چون دید در طفلی پدر   گفت این بدبخت، مشقِ عشقبازی می‌کند
- برای شیشهٔ ما هیچکس نیست   که از دل در بغل سنگی ندارد
به خون ما نگردد تیغ، رنگین   سلیم از ما کسی رنگی ندارد

---

۱. S جوابش
۲. M چمن
۳. S اشکم

- ابـــر با سبزهٔ لب تشنهٔ ما، کم لطف است   بـاغبان را چـه گـنه آب ز بـالا بسـتند
- پر شکوه مکن خاطر آن ماه نگه‌دار   آیـینه بـه دست است تـو را، آه نگـه‌دار
بی‌داغ برون رفتن ازین باغ، شکون نیست   از لاله بـچین بـرگی و هـمراه نگـه‌دار
- گلرخان بینند هرگه بر اسیر یکدگر   آفرین گویند بر هر زخم تیر یکدگر
- مـهری بـه دلم چـو نـور در بـاصره‌ای   شوری به سرم[1] چون دود در مجمره‌ای
در بـــزم زمـانه بـینوایـم، ای کـاش   مـطرب ز بـرای مـن کشـد دایـره‌ای

[۹۹۱]
سعدای[2] اردستانی

این قصیده که دو بیت از آن نوشته می‌شود در مدح شاه عبّاس ماضی مغفورگفته است:

ای به صد معنی ز شاهان جهانت برتری   بر تو شاهی ختم و بر خیرالبشر[3] پیغمبری
من نمی‌گویم نبی‌ای یا امامی، لیک هست   حسن خلقت احمدی، آثار تیغت حیدری

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۹۹۲]
صالحای ستّار

گویند به هند آمده، در خدمت اعتقاد خان پسر آصفخان می‌بوده. او راست:

- دوش در بزمم بط می با نگار ساده بود   شیرِ مرغ و جانِ آدم تا سحر آماده بود
- چه شد گر غیر، از من زودتر تسخیر کرده اورا   سگ از صیّاد دانم بیشتر می‌گیرد آهو را
- رخساره و لب او درد مرا دوا کرد   گـلقند آفتابی آخر دوای مـا کـرد
- بـتان هـند، دوابـخش دردمـندانند   کـه مـومیای انسـانی ایـن سیاهانند
- شادم ز دل شکستگی خود که آینه   چون بشکنند زیاده شود جلوه‌گاه حسن

---

۱. M دلم
۲. H سعدی
۳. M ختم الرسل

[993]
سعیدای[1] سرمد

از یهودان کاشان است، به شرف اسلام مشرّف شده بود. در اوایل حال به تجارت اشتغال داشته، در بندر سورت جذبه‌ای از جذبات حق به وی رسیده، او را از وی در ربود. اسباب و اموال خود را بالتّمام به غارت داده، عریان گردیده سر به صحرا گذاشت. مدّتی در بیابانها می‌گردید، آخر گذارش به شاهجهان آباد افتاد. محمّد داراشکوه که ولد ارشد و ولیعهد شاهجهان پادشاه بود نهایت رسوخ و اعتقاد به وی داشت و وی را نیز نظر التفات به پادشاهزاده بود، چنانچه روزی در مکالمات فرموده بود که شما پادشاه خواهید شد. آخرالامر که محمّد اورنگ زیب عالمگیر که برادر کهتر داراشکوه بود به تدابیر که شرح آن موجب اطناب می‌شود به والد خود خروج نموده، غالب آمد و او را از دیهیم[2] سلطنت معزول داشته، خود بر سریر فرمان فرمایی جلوس فرمود و برادران خود را که محمّد داراشکوه و غیره باشند، مغلوب ساخته هلاک نمود.
بنابر آن مژده‌ای که سرمد به داراشکوه داده بود، مزاج اقدس از طرف وی انحراف داشت. به ملاّ قوی که قاضی القضات عصر بود امر فرمودند که برود به نزد سرمد و از وی بپرسد که با وجود کمال فضل و علم، وجه عریانی و مکشوف العوره بودن چیست؟ قاضی قوی به موجب امر اقدس رفته، از وی سؤال کرد؟ در جواب گفت که شیطان قوی است و این رباعی را بدیهه خواند:

خوش بالایی کرده چنین پست مرا — چشمی به دو جام، برده از دست مرا
او در بغل من است و من در طلبش — دزد عجبی برهنه کرده است مرا

ملاّ قوی سخت آزرده شده، از نزد وی برخاست و به خدمت پادشاه آمده، فتوا بر قتلش داد. پادشاه فرمود: او را به دربار معلّی حاضر ساخته، فضلای عصر با وی گفتگو کنند، 120a
اگر به موجب حکم شرع قتلش لازم آید به قتل رسانند. به فرمودهٔ پادشاه، علما اجلاس

---
۱. S سعدای
۲. H، M مهم

نموده او را حاضر ساختند. پادشاه پیغام نمود که وعدهٔ سلطنتی که به داراشکوه شده بود خلاف برآمد. در جواب گفت که او را حقّ تعالی ـ جلّ و علا ـ سلطنت مؤبّد داد، وعدهٔ ما خلاف نه برآمد. پادشاه را این سخن بسیار ناخوش آمد.

خلاصه اینکه هر چند او را فضلا امر به توبه و پوشیدن لباس کردند، مقبولش نشد. آخر به حجّت شرعی فتوا بر قتلش داده به شهادتگاهش فرستادند. گویند در آن وقت ازدحام خلایق به مرتبه‌ای بود که راه رفتن به دشواری میسّر می‌شد. از صحیح القولی شنیدم که از دربار پادشاهی تا به مقتل رسیدن بیست و چهار رباعی گفته بود. خلاصه در جنب مسجد جامع او را گردن زدند و در همانجا دفن نمودند. راقم حروف به زیارت مزار وی مکرّر مشرّف شده‌ام. در چهار فصل سبزه از تربتش کم نمی‌شود و الحق فیضی عجب در زیارت آن منصور ثانی هست. گویند در حینی که گردن او را می‌زدند، کنّاسی مباشرِ آن امر شده بود، به سوی وی نظر کرده فرمودند که فدای تو شوم، بیا بیا که به هر صورت بیایی تو را می‌شناسم.

از جماعه‌ای که ثقه بودند مسموع شد که بعد از آنکه سر او را از بدن جدا کردند، متکلّم به کلمهٔ طیّبه و حمد الهی بوده. راقم حروف از شاه اسدالله که مرد عزیز درویش منزوی بود شنیدم، می‌فرمودند که من با سرمد کمال خصوصیّت داشتم. روزی به وی گفتم که تغییر در وضع خود اگر بدهید نظر به سماجت خلق ظاهراً دور از صلاح نباشد. در جواب من این بیت را خواند:

عمری است که آوازهٔ منصور کهن شد　　من از سر نو جلوهٔ دهم دار و رسن را

از حضرت مخدومی خلیفه ابراهیم ـ دام افضاله ـ استماع رفت که سرمد مغفور کلمه طیّبه را زیاده بر (لا إله) نمی‌گفته. شخصی از مصاحبانش پی به این سرّ برده، مدّعیانش را خبر کرد، چنانچه در روز قتل او پادشاه به فضلا فرمود که شخص از عریانی مستحقّ قتل به موجب شرعِ انور نمی‌شود، تکلیف خواندن کلمه به او بکنید. فضلا به وی گفتند که با وجود کمال علم و فضل کلمه را.نصف خواندن چه صورت دارد؟ یا توبه کرده کلمه را تمام

بخوان یا به کشتن گردن بنه. وی فرمود که هنوز در نفی مستغرقم به مرتبهٔ اثبات نرسیده، حرف دروغ نمی‌توانم بر زبان آورد. آخر بعد از آنکه گردنش را زدند همین که سر از تن جدا شد سه مرتبه فرمود: الا الله. غفر الله له.

خلاصه اینکه وی از کمل اولیای عصر و ازکیای دهر بوده. در فضیلت و عربیّت نظیر نداشته و در میدان سخنوری گوی سبقت از بلغای زمان می‌ربود. از افکار بلاغت آثارش قوّت طبع و رفعت مقامش ظاهر و هویداست. او راست:

- گرم‌عتاب چون شود دیده بپوشم از رخش / پـرده کشند مردمان چون شود آفتاب گرم
- سرمد اگـرش وفـاست خـود مـی‌آید / در آمـدنش رواست خـود مـی‌آید
بـیهوده چـرا در طـلبش مـی‌گردی / بـنشین تـو اگـر خداست خـود مـی‌آید
- سرمد غـم عشـق بُـلهوس را نـدهند / سـوزِ دل پـروانـه، مگس را نـدهند
عـمری بـاید کـه یـار آیـد بـه کـنار / ایـن دولت سـرمد، همه کس را نـدهند
- هـر کس کـه سرّ حـقیقتش بـاور شد / او پـهن‌تر از سـپهر پـهناور شـد
مـلاّ گـوید کـه بـر فـلک شـد احـمد / سرمد گـوید: فـلک بـه احـمد در شد
- سرمد چـه طـلسم راکـه در واکـردم / در شـام دریـچهٔ سـحر واکـردم
هر چـند کـه خـواب را ز سـر واکـردم / دیـدم هـمه خـواب تـا نـظر واکـردم
- سرمد جسمی‌است، جانش در دست کسی / تیری‌است، ولی کـمانش در دست کـسی
می‌خواست که مرغ گشته بر بام جـهد / گاوی شد و ریسمانش در دست کـسی

[۹۹۴]
میر سند کاشانی

در نهایت زهد و ورع اوقات به سر می‌برده، در سرچشمهٔ فین کاشان مکانی داشت. شاه سلیمان مغفور از وجوهات آن قصبه وظیفه‌ای به جهت وی مقرّر داشته بود که بدان مدار می‌گذرانیده است. او راست:

- هزار مطلب نامـمکنم روا کردند به التفات کریمانه‌ام گدا کردند
- آنها که رفته‌اند تماشای ما کنند نقش از برون پردهٔ فانوس دیدنی‌است
- طفلِ رضیع مادر خود را شناخته است نشناختی هنوز تو پروردگار خویش
- طفلی و دامان مادر، خوش بهشتی بوده‌است تا گُمانِ پا به خود بردیم[1]، سرگردان شدیم

[۹۹۵]
ملاّ سالک قزوینی

اسم وی محمّد ابراهیم است. مدّتی در اصفهان سکونت داشته، آخرالامر در عهد شاهجهان پادشاه به هندوستان آمده، چندی مانده باز به ایران رفت و بعد از مدّت قلیل به هند مراجعت کرده و مرتبهٔ دیگر شوق وطن گریبانگیرش شده، به ایران معاودت کرده به قزوین رفت و در آنجا وفات یافت. او راست:

- مظهری را که جهان عین شناسایی اوست طُرفه دردیست که نشناخته می‌باید رفت
- فرصت به پیشدستی قاتل نداده‌ایم گلگون دوانده بر دم شمشیر، خون ما
- مهر و کین، شوخی چشمان تو را آیین است این دو بادام یکی تلخ، دگر شیرین است
- دشمن ز کینه‌جویی من صرفه‌ای نبرد چون شمع سوخت هر که مرا بر زبان گرفت
- چین بر جبین ز جنبش هر خس نمی‌زنند دریادلان چو آب گهر آرمیده‌اند
- استخوان من و مجنون به تفاوت بردار ای هما چاشنی درد فراموش مکن
- کبک از حسرت رفتار قیامت زایش 120b بسکه اِستاد به ره، ریخته خون در پایش
- یک به یک روشندلان در فکر کار رفته‌اند مشت آبی بر رخ آیینه می‌باید زدن
- خطّ حسن تو را برد به معراج نکویی این سبزهٔ نوخیز، مگر بال فرشته است
- نیارد به هم پنجهٔ آفتابش چه زلفی گشوده است، شبهای تارم
- عیشم همه صرف تلخکامی است چون چشمه که در میان دریاست

۱. S تا به پای خود روان گشتیم

- بــر بستر گــل خــفتم و آرام نــدارم / تا خار سر کوی تو در پیرهن کیست
- آزادیِ طــفل‌است، گــرفتاری عــاشق / رشک‌است هر آن دل که گرفتار تو باشد
- به کوی دوست‌اگر بار، برگ گل داری / قدم به خار فشردن کمال بی‌ادبی است

[۹۹۶]
ملاّ سالک یزدی

مدّتی در شیراز بوده، آخر به دکن افتاده[۱]، در خدمت عبدالله قطبشاه به سر می‌کرده و در همانجا وفات یافت. این ابیات او راست:

- شکست شیشهٔ خاطر ز ساغرم[۲] پیداست / چو داغ لاله دل[۳] از کاسهٔ سرم پیداست
جــواب نــامهٔ مــن غیر نــامیدی نــیست / ز دست ســودن بــال کــبوترم پــیداست
- بی‌رخت شرح پریشانی گلشن، چه دهم؟ / گل جدا، رنگ جدا، بــوی جــدا مــی‌گردد
- از مــا بــه اسیران قــفس بــاد بشارت / کــز بــیضه بــه یک منزلی دام رسیدیم
- در هــوای عشــق پــروردم دل دیــوانه را / چون سپند از بهر آتش سبز کردم دانه را
نــاخن تــوفیق نگشاید گــره از کــار مــا / چون رگ سنگ است محکم بر کمر، زنّار ما

[۹۹۷]
سعیدای نقشبند یزدی

به امر نقشبندی و شعربافی اشتغال داشته. در عین پیری کمال زنده‌دلی و شوخی داشته. در زمان شاه سلیمان مغفور صفوی به اصفهان آمده، در آنجا ساکن گردید[۴]. او راست:

- گــاهی در آب و گــاه در آتش شــناورم / این دست و پا ز حوصله خس غنیمت است
- در چــشم روزگــار نکــو گشت زشت مــا / گــویا ز ســر نــوشت قضا، سرنوشت ما

۱. H آمده
۲. M ساغر ز خاطرم
۳. H لاله داغ دل
۴. S خوشنویس هم بوده

- کس نیست که خارم ز دلِ ریش بر آرد ... این خار مگر آتشی از خویش بر آرد
- زین دشت نه خار و نه گیا می‌ماند ... زین باغ نه آب و نه هوا می‌ماند
زین[1] جامهٔ عاریت که جسم است سعید ... پوشیدن و کندنی به ما می‌ماند

[۹۹۸]
سایرا

مشهدی بوده، در زمان شاه سلیمان مغفور به اصفهان آمده، در تکیهٔ حیدری‌خانه که در چهارباغ واقع است، حجره گرفته ساکن گردیده، در همانجا می‌گذرانید. گداز طبیعتش را از کلامش می‌توان دریافت:

- به فکر زلف تو در خانهٔ فراق گذشت ... هزار شب که یکی در میانه روز نشد
- من نمی‌دانم که دل می‌سوزد از غم یا جگر ... آتش افتاده است در جایی و دودی می‌کند
- بی‌تو در دیده حیرت زده‌ام، نور نگاه ... چون چراغی است که در حلقهٔ ماتم سوزد
- چنان غبار مرا روزگار داد به باد ... که بر زمین ننشیند هزار سال دگر
- کبریای عشق، طفلی را که بردارد ز راه ... گردش افلاک باشد جنبش گهواره‌اش
- عدم آیینه‌ای است در نظرت ... تا نگه می‌کنی در آن طرفی
- یوسف مصر بدین حسن نبود ... داغ فرزند نبیند پدرش
- پرتو عمر چراغی‌است که در بزم وجود ... به نسیم مژه برهم زدنی خاموش است
- بیا و سایه فکن بر سر مزار مرا ... ز آفتاب قیامت نگاه دار مرا
- دادم عنان دل به تپیدن، شب وداع ... پنداشتم که از پی او می‌برد مرا
- گرفتمش سر راهی، رسید و هیچ نگفت ... عنان کشید و شکایت شنید و هیچ نگفت[2]
بر طبیب، حدیثی ز درد دل گفتم ... گرفت نبضم و آهی کشید و هیچ نگفت
رسید قاصدم از پیش یار و می‌گوید ... گرفت نامه و از هم درید و هیچ نگفت

---

۱. H این

۲. S این بیت و بیت بعد را ندارد

بهر که خواست دلت باده خوردی و سایر   لب پیاله به حسرت مکید و هیچ نگفت
ـ ز سوز دل خبرم نیست اینقدر دانم   که هر که بگذرد از پهلویم کباب بود

[۹۹۹]
حاجی فریدون سابق

از اتراک است. معاصر پادشاه مغفور شاه سلیمان صفوی بوده. او راست:

ـ تا کی از دل نالههای غم فزا گردد بلند   بانگ شیون چند ازین ماتمسرا گردد بلند
بر ندارد سرو من افتادهٔ خود را ز خاک   با هما کی سایهٔ بال هما گردد بلند
از نگاه سرمهسایی میتوان خاموش ساخت   گر نمیخواهد دلت آواز ما گردد بلند
ـ به گوش جان، سر زلفت بلند میگوید   کزین کمند، نکویی بر آسمان شده است
ـ به داغ عشق سوزد، بند بند جسم نالانم   ز چشم شیر افتاده است آتش در نیستانم

[۱۰۰۰]
سعیدا

لاهیجی است. به امر تجارت اشتغال داشته، در نقّاشی و طرّاحی صاحب دستگاه بوده. معاصر شاه سلیمانِ مغفور است و این ابیات از اوست:

ـ به دل بردن چنان گرم آمدی در چشم حیرانم   که شد دود سپند مردمک در دیده مژگانم
ـ سرخ از خمار باده نه چشم سیاه اوست   رنگ پریدهای است که صید نگاه اوست

[۱۰۰۱]
سقیما

از مردم آباده من اعمال اصفهان است. مرد درویش صالح نامرادی بوده. میرزا طاهر

نصرآبادی وی را دیده است. وقتی کلانتر آباده به سقیما دیّوث می‌گوید. او در جواب این بیت را گفته است:

شهریاری که سایهٔ سر ماست ما دیّوثیم و او کلانتر ماست

و این ابیات نیز از اوست:

گاه صوفی، گاه مِی نوشم کند گاه با خود، گاه بیهوشم کند
هر چه می‌خواهد تواند کرد، یار لیک نتواند فراموشم کند

[۱۰۰۲]
ملّا سحری طهرانی

در زمان شاه عبّاس ثانی مغفور و شاه سلیمان مبرور با جادو دمانِ[۱] جهان و هاروت نفسانِ زمان[۲] هم زبان بوده. در سخنوری کمال قدرت و مهارت داشته، خصوص به زبان طهرانی اشعار نمکین و ابیات شیرین از وی به یادگار مانده که دم از اعجاز می‌زند. از آن جمله است:

- به کوچه‌اش چو مشم دل نمی‌دهد بر شم نه همین مخوم که به این سر بیام و آن سر شم
- می‌بره چشم چِیم یار میا پنداری پسرک عشق خوا، بین که کیه در می‌زنه 121a
کافر و گور و مسلمان همه را بزمایم[۳] راستش اینه که تو را زو همشان سر می‌زنه
- گل دیمم تا که به ملا نمیشو سوته جانم به تماشا نمیشو
مده پیغام که اینها قِصّیَه تا تو را نبنه دلم وا نمیشو
زفل را وا کن اگر دل مِبری مرغ تا شو نبنه جا نمیشو[۴]
- زرِ کس ناکسُ[۵] اصلی مکنه چو خر لاغر مصری مکنه

۱. S جادویان
۲. S دوران
۳. S برتابم
۴. S، A «گل دیمم... جا نمیشو» را ندارد
۵. S، A از کس و ناکس

[۱۰۰۳]
میر حسین سرعت

از سادات آمل بوده، در نجف اشرف سکنا داشته. او راست:

ز عکس زلف او[۱] در دیدهٔ خونبار می‌ترسم   که مو بسیار چون در آب ماند[۲]، مار می‌گردد

[۱۰۰۴]
سگ لوند

در ملازمت آستان فلک بنیان شاه عبّاس ماضی مغفور فرق اعتبارش به ذروهٔ علّیّین رسیده تا آنکه از ندمای مجلس خاص و بزم اختصاص شد. این دو بیت از نتایج افکار اوست:

ـ شیری[۳] به این صلابت و تندی و پُر دلی   آن گربهٔ علی بود و من سگِ علی
ـ سحر آمدم به کویت، به شکار رفته بودی   تو که سگ نبرده بودی، به چکار رفته بودی؟

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۱۰۰۵]
حاجی محمّد اسلم سالم

از برهمنان کشمیر بوده، آخر به شرف اسلام مشرّف شده به زیارت بیت الله الحرام فایز گردید و از آنجا به هند مراجعت نموده، در خدمت شاهزاده عالیجاه محمّد اعظم شاه ملازم شده. طبعش در شعر فارسی درستی تمام داشت. این بیت از اوست:

نبندد بر قفا ادبار، دست جور ظالم را   همان پیش‌است پیکان از هوا چون تیر برگردد

---

۱. H تو
۲. H که مو در آب چون بسیار
۳. H شیرین

[۱۰۰۶]

سیّد علیخان

مخاطب به جواهر رقم. خط نسخ تعلیق[1] خوش می‌نوشته. در زمان عالمگیر پادشاه از ایران به هند آمده در سلک ملازمان شاهی منسلک گردید. گاهی متوجّه نظم می‌شد، چون تخلّص نداشت نامش به جای تخلّص اعتبار کرده شد. این بیت از اوست:

بیا بلبل به آهنگی که می‌دانی بکش هویی　　که از خود رفتنی در پیش دارم تا سر کویی

[۱۰۰۷]

میر جلال الدّین سیادت

از سادات لاهور بوده. الحقّ شاعری مثل او از آن شهر برنخاسته و در اواخر عهد عالمگیر پادشاه به عالم بقا ارتحال نموده. این ابیات از اوست:

- ما لذّت حیات ز غفلت نیافتیم　　چون نشئه شراب که در خواب بگذرد
- مجو رفعت اگر چون مور می‌خواهی سر خود را　　مکن مقراض عمر خویشتن بال و پر خود را
- تماشای جهان اهل عدم را در نظر باشد　　توان از خانهٔ تاریک دیدن، حالِ بیرون را
- خبر ز زنده‌دلی نیست اهل مدرسه را　　که دل به سانِ مگس در کتاب می‌میرد

[۱۰۰۸]

محمّد افضل سرخوش

در اوایل حال در ملازمت عالمگیر پادشاه در فرقهٔ قولار به سر برده. بعد از فوت آن پادشاه مغفور در دارالخلافهٔ دهلی عزلت و انزوا گزید. صحبت بسیاری از شعرا و اهل کمال را دریافته بود. در عهد فرخ سیر رخت هستی از این سرای فانی به عالم جاودانی کشید. این

۱. S نستعلیق

چند شعرش از تذکرهٔ او که موسوم به *کلمات الشّعراست*، نوشته شد:

- تبخاله نیست در شب هجران به لب مرا / کز فرقت تو خیمه زده جان به لب مرا
- کجا فقیر به دل جا دهد توانگر را / زمین فرو نبرد همچو قطره، گوهر را
- نفس را غالب چو بینی از لباس تن بر آ / راهزن چون تیغ بردارد ز پیراهن بر آ
- منعمان را حرص زر باقیست تا روز حساب[1] / تشنه آخر تشنه خیزد گر کشد دریا به خواب
- زمین و آسمان در می‌کشی فرمانبرت گردد / سرت چون گردد از مستی، جهان گِرد سرت گردد
- نیست شاهی جدا ز فقر که طبل / گویم ار پوست کنده، کشکول است
- تن مده اختلاط چسپان را / جامهٔ تنگ، زود چاک[2] شود
- افغان من خبر دهد از جانِ خسته‌ام / بر تیر آه نامهٔ اعمال بسته‌ام
- هموار ز کس نبیند آزار / نتوان کف دست را گزیدن
- مُردم از حسرت، به پیغامی دلم را شاد کن / ای که می‌گفتی فراموشت نسازم، یاد کن
- نظری بر گل شبنم زده افتاد مرا / آمد از زخم نمک سودِ جگر، یاد مرا
- از دامن وصال جدا نیست، دست عشق / پای چراغِ حُسن تو، بخت سیاه ماست
- در عدم هم ز عشق شوری هست / گل گریبان دریده می‌آمد

[۱۰۰۹]
لطف علی بیگ سامی

ولد اسماعیل علی بیگ چرکس است. در سلک غلامان خاصّه منتظم بوده، در اوایل حال نجیب تخلّص کرده، در آخر به سبب مشارکت با نور محمّد کاشی[3] تخلّص خود را تغییر داده به سامی قرار گرفت. معاصر شاه سلیمان مغفور بوده. او راست:

---

۱. S روز شمار
۲. S پاره
۳. H + که نجیب تخلّص داشت

- به رفتار آورد چون یار، آن سرو خرامان را / ز رفتن باز می‌دارد خجالت، آب حیوان را
نگاهت بر سر ناز است، باز امروز می‌پرسم / که برگرداند از قتل من، آن برگشته مژگان را؟
- گه بی‌خود، گه خراب و گه مست دلم / گه بیهده‌گرد، گاه پا بست دلم
امروز که هر کسی ز کس داد زند / فریاد زنم که آه از دست دلم

[۱۰۱۰]
میرزا زاهد علی سخا

ولد میرزا سعدالدّین لاری است. پدرش مدّتها ضابط عشور بندر[۱] و بعد از والد خود به آن خدمت مأمور شده. رشادتش در امور دنیا از اکثر ابنای روزگار افزون بود. در ایّام اختلال اوضاع ایران به حکومت لار و بنادر معیّن شده، مدّتها با افاغنه کوششهای مردانه نمود. آخرالامر مغلوب و مأسور ایشان شده، مدّتی در اصفهان محبوس بوده، باز از جانب ایشان به حکومت بندر عبّاسی مقرّر شده 121b به مقرّ حکومت که رسید، همچنان همّت بر مخالفت آن جماعه گذاشته، مدّتها به آن منوال گذرانید. بالاخره تاب مقاومت نیاورده به معاونت فرنگیان[۲] به هندوستان آمده به استصواب برهان الملک بهادر به ملازمت پادشاه به منصب اعلی سرفرازی یافت. در سال ورود فقیر به هندوستان که سنهٔ ۱۱۴۶ بوده به دست زن مغنیّه‌ای که در هندوستان به تعلّق خاطر نگاه داشته بود به تحریک اغیار مسموم و در مقبرهٔ برهان‌الملک بهادر در شاهجهان آباد مدفون گردید. این چند بیت از ایشان است:

- در شب هجر تو شرمندهٔ احسانم کرد / دیده از بس گهر اشک به دامانم کرد
سرگذشت شب هجران تو گفتم با شمع / آنقدر سوخت که از گفته پشیمانم کرد
زلف او بود سخا حاصلِ سرمایهٔ عمر / شانه آخر ز کفم برد و پریشانم کرد

۱. H بنادر
۲. H معاودت فرنگان

ـ به تنم خدنگ نازش چه به کبریا نشسته
چو شکسته استخوانی که بر او[1] هما نشسته
سر و کار من فتاده به بتی که بعد مردن
نرود ز رهگذاری که غبار ما نشسته
ـ ز بالای تو امشب بر سر پروانه پیچیدم
عجایب ریسمانی از برای شمع تابیدم
ـ نیست در مشرب ما باده کم از آب حیات
گشته تا شیشه تهی، پر شده پیمانهٔ ما
نشئه در باده، گهر در صدف و بو در گل
آنقدر لطف ندارد که تو در خانهٔ ما
ـ مرا به بحر رضا حالتی است چون غوّاص
که آب گر گذرد بر سرم نفس نکنم[2]

[۱۰۱۱]
آقای نبی سخن

اصلش از شیراز و در آنجا همیشه به اعزاز اوقاتش گذشته و می‌گذرد. بسیار صوفی مشرب و درویش کیش و از کهنه شاعران شهر خویش است. در اکثر صفات حمیده و اطوار پسندیده در عالم طاق و یگانهٔ آفاق است. در وسعت مشرب و پاس وفا و طریق رفاقت و حسن خلق و همّت ذاتی به قدر حالت و رنگینی صحبت مثل او کم به نظر رسیده. با عدم علاقه به امور دنیوی به کسب علاقه‌بندی مشغول است و احوال خجسته مآلش همیشه تنگ[3] و تیره گذشته و می‌گذرد. هر روز بلا تخلّف بعد از ادای نماز عصر به قهوهٔ[4] باغ خلدبرین که الحقّ مکان بهشت آیین است می‌رود تا نماز شام به صحبت ارباب کمال و خواندن و دیدن اشعار آبدار و شنیدن قصهٔ ملاّ محمّد شفیع قصّه‌خوان مشهور که آن نیز یگانهٔ آفاق است، طبع را مشغول و از کدورات معزول می‌دارد و شبهای جمعه و یکشنبه بر بقعهٔ منوّرهٔ شاه داعی و شیخ المتحقّقین شیخ روزبهان که انعقاد حلقهٔ ارباب ذکر و سماع در آن امکنه می‌شود، حاضر شده از فیض آن مجالس خویش را محروم نمی‌دارد.
در ایّام عزیمت هندوستان به تقریب صحبت و مؤانست آن یگانهٔ زمان فقیر دو سه ماه در

۱. S آن
۲. M نکشم
۳. H مآبش همیشه به یک و
۴. M + خانه

شیراز توقف نموده، سرگرم بادهٔ اختلاط آن ساقی شیرازی گردید تا آنکه موسم سفر دریای عمان به پایان رسید. لهذا مدّت هشت نه ماه خمار آن راکشیده در سواحلِ و مراحل تباهی سرگردان مانده، بنابر عدم تحمّل و طاقت آب و هوای ناگوار دریا کنار به کرمان رفته، در موسم دیگر به بندرعبّاسی مراجعت کرده، روانه مقصد گردید. این چند بیت از آن سخندان در خاطر بود، ثبت شد:

به مقصد کی رسد سالک، ندارد گردم از پیری نباشد تا کمان هرگز، نیاید بر نشان تیری
زبان خویش را تا کرده‌ام گویا به خاموشی کسی نشنید در بزم من، ز من چون شمع تقریری
بکش در قید زلفی تا توانی چون سخن، دل را که باید داشتن دیوانه را دایم به زنجیری

این دو سه رباعی نیز از خود می‌خواند:

- بر دامن لطف حُسنت ای حور جمال هر ساده‌دلی را نرسد دستِ خیال
ظاهر بینان ز باطن آگاه نیند در آینه پیدا نبود صورت حال
- ای روح، روان و مونس جانی چند وی جمع کنندهٔ پریشانی چند
این آبله نیست بر رخ زیبایت بر روی تو مانده چشمِ حیرانی چند

[۱۰۱۲]

میرزا ابراهیم سالک

ولد مرحوم میرزا فضل‌الله نوادهٔ[۱] مرحوم خلیفه سلطان است. در زمان سلطان صاحبقران چندی به منصب وزارت موقوفات و بعد به خدمت نظارت دفتر همایون سر بلند گردیده. بالاخره به مصاهرت خاقانِ مالک رقاب نیز مخصوص و ممتاز گردیده. قامت قابلیّتش به تشریف شریف[۲] کمالات ظاهری و باطنی و چهرهٔ نجابتش محلّیٰ به حلیهٔ حسن خلق و مردمی است. با راقم حروف کمال خصوصیّت و اتّحاد داشت. الحال مسموع شد که در

۱. S نواسهٔ
۲. H مشرّف به تشریف

اصفهان تشریف می‌دارد. طبع شریفش اکثر به ترتیب نظم و صحبت آن مایل می‌باشد. در هنگام تحریر سوای این بیت از نتایج طبع ایشان در نظر نبوده به همین اکتفا نمود:

در گلستان محبّت، غنچهٔ بیگانه نیست   هر گلی از آشناییها به رنگی بو دهد

[۱۰۱۳]

میر لطف الله سالم

از سادات کشمیر بوده، به ایران رفته، اکثر بلاد آنجا را سیر کرده با ارباب کمال و فضلا صحبتها داشته و به زیارت عتبات عالیات نیز مشرّف شده و به اتّفاق میر نجات مرحوم به زیارت مشهد مقدّس رضوی ـ علیه التحیّة و الثنا ـ توفیق یافته و آخر به اصفهان آمده، در سنهٔ یکهزار و هشتاد و نه[1] در شهر مزبور در قید حیات مستعار بوده. او راست:

ـ زین تغافلها که ما و یار با هم کرده‌ایم   خویشتن را بی‌سبب رسوای عالم کرده‌ایم

ـ ز احسان می‌شود صاحب کرم را دولت افزونتر   بلی هر چاه را آب از کشیدن بیش می‌گردد

[۱۰۱۴]

خدیجه سلطان بیگم

متخلّص به سلطان[2]. صبیّهٔ امیری است از امرای عظیم الشّأن ایران که همیشه 122a سلسلهٔ علیّه ایشان فرمانفرمای آن مملکت فردوس نشان بوده‌اند. تولّدش در دارالسّلطنهٔ اصفهان جنّت تؤامان واقع شده. شعشعهٔ آفتابِ دیدارش مصدوقهٔ آیینهٔ[3] نور و تلألؤ انوارِ رخسارش نمونهٔ شعلهٔ طور. کما قال بعضی الاجلاً فی مدیحها و لله درّه[4]:

قامت همه فتنه، وه چه قامت   انگـارهٔ صد جهان، قیامت

۱. S ۱۰۹۸
۲. H خدیجه
۳. H آیت
۴. H و لقد درّه

از گلشن حُسن تازه سروی	بنشسته به شاخ او تذروی
جانها به قدش سپند گشته	گویی آتش بلند گشته
تیری ز کمان حُسن جسته	دلها به خرام ناز خسته
آبستن صبح شام زلفش	خورشید اسیر دام زلفش
هر حلقه ز طرهٔ دلآویز	چون چنبر چرخ فتنه‌انگیز
از هر شکنی که ساز گردد	بر دل در فتنه باز گردد
چینی که به زلف او فتاده	صد چین و خطا به باد داده
از زلف چو عقده برگشودی	صد عقده به کار دل فزودی
زلفی به درازی شب هجر	رویی به صفای طلعت فجر
زان عارض و زلف چون سلاسل	بس لیل و نهار رفته بر دل
زیر خم زلف خال مشکین	در دام مگر غزال مشکین
در حلقهٔ زلف جا گزیده	زانگونه که مردمک به دیده
از تابش آفتاب، آن رو[1]	آورد پَنَه به سایهٔ مو
تابنده در آن دو زلف رخسار	مانند چراغ در شب تار
رخ جوید، طرّه سیه را	شب، سرمهٔ دیده است مه را
خجلت زدهٔ رخش، رخِ حور	نازل در شأنش، آیهٔ نور
پیش رخش آفتابِ روشن	چون ذرّه خزد به چشم روزن
با عارض او ز مه چه لافی؟	از هم بشناس دُرد و صافی
مه کی به رخش برابر آید	خورشید اینجا چه درخور آید
از صبح جبین او چه گویم؟	زان نور مبین او چه گویم؟
در شأن وی آیتِ نکویی	سر لوح کتاب خوبرویی
صبح ارچه به نیکویی علم زد	با حسنش از آفتاب دم زد
سنجید خرد بسی به هم‌شان	این جبهه نداشت مهر تابان

---

۱. S ابرو

رویش مه و جبهه غرّهٔ او / رشک شب ماه، طرّهٔ او
با این کجی که ابروش راست / سودایش با دل آمده راست
مانند دو ابرویش در آفاق / جفتی نبود به دلبری طاق
با دل چو رود به خانه، جنگی / آید ز کمان او خدنگی
هر دل نسزد نشان او را / رستم نکِشد کمان او را
ابرو نه کمان فتنه باری / مژگان نه خدنگ دل شکاری
ز ابرو مژه‌اش به گاه مستی / شمشیر زده به دل دو دستی
از مژگان آن نگاه پر فن / دستی دارد به دل ربودن
صد دست به دلبری گشوده / زین دست هزار دل ربوده
زان چشم دمی که حرف رانم / مستی ببرد ز کف عنانم
هر گوشه ز چشم دلفروزش / چون سرمه هزار تیره روزش
مردم، چون سرمه خستهٔ او / بر خاک سیه نشستهٔ او
با شوخی آن دو چشم پرکار / آهوی رمیده نقش دیوار
کرده است بیان، دم نظاره / صد معنی را به یک اشاره
هشیاری اوست عینِ مستی / بیماری اوست تندرستی
در گوشهٔ چشم، طرفه خالی / چون در پی آهویی، غزالی
خالی که به کنج چشمش افتاد / چون صفر به رتبه پیشش داد
افزوده هزار گونه‌اش زین / چون عین که نقطه سازدش عین
حرف از بینیش می‌نگارم / چون خامه دماغ حرف دارم
آن روی منوّر آفتاب است / بینی چو الف در آفتاب است
از بینی آن نگار زیبا / رفته است دماغ حسن بالا
لعل لب این بت دلآویز / هم شکرزار و هم نمک خیز
از معجزه، آن لبِ شکرخا / کرده نمک و شراب یک جا
از باده نمک ربوده کیفش / وین می ز نمک فزوده کیفش
لعل لب او عقیق کانی / دندان چو ستارهٔ یمانی

وین طرفه که این عقیق کانی گردیده سهیل را مربّی
از تنگی آن دهن چه گویم؟ هیچ است، وز هیچ من چه گویم؟
در وصف دهان آن بت شنگ بر دل شده عرصهٔ سخن تنگ[1]
دندان و لبش دم شکرخند تابان ز شفق ستارهٔ چند
پیدا نه از آن دهان نشانی خرسند به هیچ، ازو جهانی
دندان و دهانِ آن بت چین در صفحهٔ گل نهفته نسرین
میم و سینش گواه این بس یعنی دهنش نمی‌کند مس
در پردهٔ زلف آن بناگوش صبح آمده، شام را در آغوش[2]
پهلوش نموده گوشواره زانگونه که در سحر ستاره
رخساره و سیب آن زنخدان ماه کنعان و چاه کنعان
ماه نخشب[3] به صد نکویی از چاه بر آمده‌است گویی
سیب ذقن از کمالِ خوبی چاهی است پر از زلال خوبی
با گردن آن سرِ نکویان گردن نکشند خوبرویان
آن گردن و آن عذار چون هور نوری‌است نهاده نور بر نور
گردد چو به گردنش برابر گردن زدنی است شمع انور
چون گردن او بدید در جمع پروانه کشید دست از شمع
گفتند که شمع روشنت کو گفتا سر او به گردن او
دوش و بر او ز بس نکویی از آب گهر سرشته گویی
زان دوش و بر آنکه رفت از هوش تا خانه‌اش آورند بر دوش
دست افشان بگذرد گر از باغ شاخ گل تازه را کند داغ
هر جا که دلی شکار گردد سرپنجه به خون نگار گردد
با رنگ حنا کجا سرش بود هر ساعت رنگ دیگرش بود
هر کس که به پنجه‌اش نظر باخت یکباره حواس خمسه در باخت

---

۱. M بت تنگ / در غنچه گل نهفته نسرین ۲. M آگوش
۳. S ماهی به حسب

ناخن ز حناش رنگ دارد — بدری به شفق درنگ دارد
شرمندهٔ سینه‌اش سحرگاه — صد داغ از او به سینهٔ ماه
از سینهٔ ز بس صفا دل او — پیدا چون سنگ از ته جو
مانند دو گوی زر، دو پستان 122b — آسوده ز دست برد چوگان
نی‌نی غلطم ز بس نکویی — از سرو دمیده نار گویی
آن نار لطیف هر که دیده — دست طمع از بهی کشیده
یا خود ز طلای دست افشار — گویی دو ترنج شد نمودار
از حسرت آن ترنج دلکش — صد چون پرویز اندر آتش
زان موی کمر بود نشان هیچ — نامش کمراست و در میان هیچ
تاب کمرش کسی که بیند — بی‌تاب و توان بسی نشیند
زیبا خالی‌است بر میانش — کو تنگ گرفته در میانش
در نازکی است آن کمر مو — وز خال گره فتاده بر مو
بیننده در آن کمر شکی داشت — زان کلک قضاش نقطه[1] نگذاشت
نی‌نی غلطم ز راه اعجاز — بر موی برآمده رسن باز
با دل شدهٔ سیاه بختی — در کوی عدم کشیده رختی
بنگر آن خال سحر فن را — کآویخت به هیچ خویشتن را
با صبح به هم شفق بسایم — تا نقشی از آن شکم نمایم
لغزنده و نرم و صاف چون برف — و آمیخته برف را به شنجرف
وصف شکمش به خود چو سنجید — پای قلمم به صفحه لغزید
از بس لغزیدنش که رو داد — تا زانو هیچ جا نایستاد
از دیدن ساق و ساعد او — صد دل شده دست و پاچه هر سو
آن حسن به طمطراق عرش‌است — ساقش همتای ساق عرش‌است
تابنده صفای او ز دامن — چون در فانوس شمع روشن

۱. M نکته

آن را که نظر به ساقش افتاد — از ساقِ عروس نآیدش یاد
سر تا قدمش بلای جان بود — آیینهٔ رونمای جان بود
انداز و ادا ز قامت او — می‌ریخت چو گل ز شاخ هر سو
بی‌باکی و خودنمایی و ناز — معشوقی و دلبری و انداز
اینها همه و هزار چندان — در پردهٔ شرم داشت پنهان
گفتی سخنی به چشم و ابرو — آگه نشدی از آن سر مو
کردی به نگه ادای مطلب — زانسان که ادا نسازدش لب
نازش هر چند صد زبان داشت — یک‌یک ز نگاه ترجمان داشت
در خانه دمی که می‌خرامید — از نار به سوی هر که می‌دید
کارش به نگه تمام می‌کرد — القصّه که قتل عام می‌کرد
نازش که به شرم در نهان بود — تیغش به غلاف جان‌ستان بود
گر آینه‌اش به پیش بودی — در شرم ز عکس خویش بودی
تاب نظر بشر کجا داشت؟ — گر چشم ستاره‌ای[1] حیا داشت
در آرزوی رخ چو ماهش — دل بوده ز بس‌که فرش راهش
هرگه به زمین قدم نهادی — پایش به سر دل اوفتادی
زان پای نهادنِ به تمکین — می‌شد کف پای او نگارین

خلاصه با این حُسن و جمال، آفتابِ سپهر هنرمندی و کمال بوده. راقم حروف در ظلّ رأفت آن عفیفهٔ دوران و مستورهٔ جهان تربیت یافته، چنانچه در خاتمهٔ کتاب اشاره به این معنی کرده. القصّه مدّتی مدید و عهدی بعید این ذرّهٔ ناچیز در بندگی آن خورشیدِ سپهر عصمت و نجابت به سر برده، الحال روزگاری بس دراز است که از گردش فلکِ کج مدار از عتبهٔ کعبه مرتبه‌اش دور و از آستانِ سپهر بنیانش مهجورْ به بلای غریبی گرفتار و در کُنج بی‌کسی خار مانده‌ام.

ملخّص کلام آنکه آن عفیفهٔ روزگار را در سنِّ صبا والدینش نامزد پسر عمّ او کرده، در حین

---

۱. M: ستاره هم

حدوث فتورات ایران و تسلّط افاغنه بر اصفهانِ بهشت نشان نژادِ قضا کج باخته، مهرهٔ وصالشان را در ششدر نامرادی انداخته، از یکدیگر مهجور ساخته. شرح حالات ایشان زیاده از آن است که در این اجمال گنجایی داشته باشد. مجمل آنکه تا حالت تحریر که سنه ۱۱۶۰ هجری است در دارالسّلطنهٔ اصفهانِ فردوس نشان تشریف و به همان سوز و گداز اشتغال دارد. حضرت محبّت تربیت احوالش نموده، گاهی به انشای نظم میل می‌فرماید. این چند بیت از نتایج طبع آن مخدّرهٔ دوران در خاطر بود، ثبت نموده:

- من ساقی‌ام و شراب حاضر — ای عاشقِ تشنه آب حاضر
آب است شراب پیش لعلم — هان لعل من و شراب حاضر
با حُسن من آفتاب هیچ‌است — اینک من و آفتاب حاضر
گفتی سخنم خوش‌است یا قند — گر فهم کنی جواب حاضر
خواهم من اگر گزک ز جبریل — آرد جگر کباب حاضر
سلطان چو منی نبوده در دهر — عالم عالم کتاب حاضر

- من سستی عهد یار می‌دانستم — بی‌مهری آن نگار می‌دانستم
آخر به خزان هجر خویشم بنشاند — من عادت نوبهار می‌دانستم

- از رنج درون خسته‌ام، هیچ مپرس — وز حال دل شکسته‌ام، هیچ مپرس
انداز پرش رفت ز یادم، عمری‌است — ای دوست ز بال بسته‌ام، هیچ مپرس

- افسانهٔ درد من اگر گوش کنی — از لیلی و داستانش خاموش کنی
ور قصّهٔ درد ابن عمّم شنوی — مجنون و حکایتش فراموش کنی

[۱۰۱۵]
ملاّ ساطع

کشمیری بوده، چند سال پیش از این در دارالخلافهٔ دهلی فوت شد. طبعش در نظم قدرت داشت، دیوانش از سه هزار بیت متجاوز است. او راست:

- در حریم حسن، صاحبِ دیده محرم می‌شود تکمهٔ پیراهنِ خورشید، شبنم می‌شود
- می‌رساند به تو پیغام ز جان سختی ما دم شمشیر تو هرگاه که بر می‌گردد
- از تنگی آن دهن چه‌گویم؟ گنجایش گفتگو ندارد

[۱۰۱۶]

ملاّ علی اکبر سودا

مولدش دارالمؤمنین قم است و نشو و نما در اصفهان یافته. همراه راقم حروف از ایران به هند آمده، بالفعل در زمرهٔ صلوات خوانان ملازم پادشاهِ عالم پناه است. در موسیقی ایران کمال قدرت و مهارت دارد. خطبه و مرثیه را در عاشورا به درستی تمام می‌خواند. در موسیقی هند هم فی الجمله ربطی به هم رسانیده، به شعر و انشا نیز میلی دارد، بسیار مربوط می‌گوید. در اصفهان مُلهم تخلّص می‌کرد. قزلباشخان مرحوم 123aدر دهلی تخلّص **سودا** به او داد و الحقّ که مسمّای این اسم است و سودایش خالی ازکیفیّت و مزه نیست. این ابیات او راست:

- ما آرزوی بوسهٔ بی جا نمی‌کنیم هیچ از دهان یار تمنّا نمی‌کنیم
- از چاکِ دل نظر به رخ یار می‌کنم سیر چمن ز رخنهٔ دیوار می‌کنم
- روزم ز بس‌که در غم او تار گشته است چون شمع زندگی به شب تار می‌کنم

روضة الشّين

[۱۰۱۷]

شیخ شهاب الدّین ابی حفص عمر سهروردی ـ قدّس سرّه ـ

نهنگِ قلزمِ شریعت، شیرِ بیشهٔ طریقت، شهبازِ عرصهٔ هدایت، عنقایِ قافِ حقیقت بوده. شرحِ کرامات و خوارقِ عادات که از وی به ظهور رسیده در این مختصرات نگنجد. در کتب سلف مسطور و در افواه و السنه مشهور و مذکور است و اکثر مشایخ عالی تبار و اولیای والا مقدار خرقه از وی دارند:

خرقه از ما می‌ستاند ناقهٔ مشکین نفس[۱]   از هواداران آن زلف پریشانیم ما

در زمان مستنصر عبّاسی در خطّهٔ بغداد از لباسِ هستی مستعار عور گردید، فی سنهٔ ۶۳۲. وی راست:

ـ ایّها العشّاق ما در دام عشق آویختیم   گَرد بودِ خود ز خاک آدمیّت بیختیم
سر بر آورد از میان جان و دل دیدار دوست   چون جمال او بدیدیم، از همه بگسیختیم
هاتفی در گوش جان ما ز غیب آواز داد   وه که ما با خاک تیره، نور خود آمیختیم
ذرّه‌ای از نورِ روی ما، چو بر منصور تافت   همچو قندیلی ز دارش سرنگون آویختیم

---

۱. M مشکین رقم

ای شهاب سهروردی گر گرفتاری، مَنال
دانه در دام از برای مرغ زیرک ریختیم

ـ ای از غم دیدن رخت، حیران من
واندر طلب عشق تو، سرگردان من

بودن به تو مشکل است و نابودن هم
سرگردان من، بی‌سر و بی‌سامان من

ـ ای دوست وجود و عدمت اوست، همه
سرمایهٔ شادی و غمت اوست، همه

تو دیده نداری که ببینی او را
ورنه از سر تا قدمت اوست، همه

ـ دنیا که همیشه بود با من به نفاق
وز من همه ساله بود جویای فراق

امروز همی گویمش ای دُنییِ دون
بگذار مرا، که هستی از من به طلاق

[۱۰۱۸]

شیخ ابوعلی قلندر شرف ـ قدّس سرّه ـ

از عراق که مولد اوست به هند آمده، در قصبهٔ پانی‌پت ساکن گردیده بود و بعضی اوقات در قریهٔ کرنال نیز که قریب به قصبهٔ مزبور است تشریف می‌داشته. شیخ بزرگوار از کبار اولیای عظام بل از جملهٔ ابدالان کرام بوده. آن قدرها شور[1] و مستی داشته است که وصف نتوان کرد. از غرایب احوال آنکه هر جا نقلی از حالات آن بزرگوار عالی مقدار مسموع می‌شود، مستمع را شورش البتّه در خاطر پیدا می‌گردد و همچنین زیارت تربتش را این اثر است و کلامش را نیز همین خاصیّت. با حضرت شمس تبریز و حضرت مولوی رومی کمال اتّحاد و نهایت خصوصیّت داشته. وفاتش در قصبهٔ مذکور واقع شده، لیکن مضجعش هم در پانی‌پت است و هم درکرنال. مردم کرنال مدّعی آنند که تربتش این است و اهل پانی‌پت به خلاف آنها در قصبهٔ خود نشان می‌دهند، لهذا مردم هند و غیره در هر دو مضجع زیارتش می‌کنند و گمان قوی بعضی در این است که حق به جانب مردم پانی‌پت است و بعضی می‌گویند که این هم ازکرامات شیخ بزرگوار است و در این امر خود عایدند، چنانچه فی‌الواقع در هر دو مکان به مردم فیض رسیده و می‌رسد. و راقم حروف مکرّر به زیارت

۱. S سوز

تربت مبارک شیخ مشرّف شده و فیضها برده است ـ رحمة الله علیه ـ و شیخ بزرگوار اگرچه گاهی ابوعلی نیز تخلّص می‌فرمایند، لیکن چون اکثر به شرف قرار داده‌اند، لهذا تابع کثرت شده در حرف شین مذکور نمودیم. وی راست:

ـ خراباتی شدم مستانه جامی — نمی‌دانم حلالی از حرامی
ز ننگ کفر و ایمان برگذشتم — نهادم خوش برون از هر دو گامی
براقی کردم از وحدت چو برقی — خدایی را برو کردم لگامی
ـ ره سلامت و رندی بود نشیب و فراز — تو پای عشق[1] نداری به کوی دوست متاز
ـ عشق باشد به عافیت رهزن — عاشقا خیز و گام در ره زن
گر نه‌ای مرد، گِرد عشق نگرد — چون مخنّث ز دور، وه وه زن
هر مشقّت که آیدت از عشق — سر بنه در بلا و خه خه زن
سر براناز و راه جانان گیر — برتر از کاینات خرگه زن
خرمن صبر را به آتش ده — لطمه بر روی عقلِ ابله زن
ـ گر عشق نبودیّ و غم عشق نبودی — چندین سخن نغز که گفتی که شنیدی؟
گر باد نبودی سر زلفش که گشودی؟ — رخسارهٔ معشوق به عاشق که نمودی؟
ـ آوازهٔ عشق ما به هر خانه رسید — دردِ دل ما به خویش و بیگانه رسید
از درد و غم عشق به هرجا که رویم — گویند ز ره دور، که دیوانه[2] رسید

[۱۰۱۹]
شاه کبود جامه

شهنشاهِ والاجاهی بوده که عروسانِ ازرق پوش فلکی تشریف عنایاتش را بر دوش داشتندی و حجله‌نشینان صوامعِ ملکوت همچو ماه نو حلقهٔ اطاعتش را در گوش کشیدندی و در سخن سنجی و تربیت اهل هنر یگانهٔ آفاق و در بذل و دانایی در عالم طاق

---

۱. M شوق
۲. A بیگانه

بوده. محمّد عوفی گوید که در شهر نو به خدمتش رسیدیم و اسب و خلعت و انعام از وی گرفتم و هموگوید که چون سلطان تکش به قتل وی کسی را مأمور ساخت، آن شخص زنده او را به خدمت آورده، روزی که سلطان جشن عظیم ترتیب داده بود. پس سلطان اوّل به آن شخص خشم فرمود که چرا وی را زنده آوردی؟ در این حال شاه مزبور در بدیهه این رباعی را گفته به سلطان گذرانید 123b و سلطان را بسیار خوش آمده، سر و چشم وی ببوسید و تمام اسباب مجلس را بوی بخشید و از خون وی درگذشت و آن شخص را نیز انعام خوب فرمود. رباعی این است:

- من خاک تو در چشم خرد می‌آرم عذرت نه یکی نه ده که صد می‌آرم
سر خواسته‌ای به دست کس نتوان داد می‌آیم و بر گردن خود می‌آرم
- ترکی که به رخ درد مرا درمان است او را دل من همیشه در فرمان است
بخریده‌امش به زر، به صد جان ارزد جانی که به زر خریدنش ارزان است[1]
- از دل من گر نه هردم آتشی برخاستی زآب چشم من جهانی سر به سر دریاستی
گفتمش زلف تو گر گیرم که گیرد دست دل گفت نتوانستی آری شهر اگر یغماستی
کار ما تا چون بود فردا، نداند هیچکس کاشکی امروز بودی، هر چه آن فرداستی
گر ز حال من بدانستی، نگار سنگدل هم ببخشیدی مرا گر خود دلش خاراستی
جامه‌ام را نام از سودای تو گشته کبود ورنه نام جامهٔ من اطلس و دیباستی
نام و ننگ خسروی گشته است دامنگیر من ورنه از آشوب من خوارزم پر غوغاستی

[۱۰۲۰]
شاه سنجان

گویند لقب و نامش رکن الدّین محمود، منشأش قریهٔ سنجان خواف است. به پای دل در راه اخلاص و ارادت اولیا قدم نهادی و به قدم سر وادی محبّت و متابعت بزرگان را پیمودی. از

۱. لباب الالباب، ۱/۵۳.

جمله ارادت به خدمت خواجه مودود چشتی داشته و خواجهٔ مزبور مغفور وی را شاه سنجان خوانده و به این علم گشته است. وی را از فیض خدمت و اثر اولیا مراتب بلند حاصل گشته و به مدارج عالیه رسیده، به انجذابِ خورشیدِ حقیقت ذرّه وجودش به اوج فنا پروازکرده به نور وحدت اتّصال یافته است. وفاتش در سنهٔ ۵۹۷ بوده و اشعار وی که اکثر رباعی است به نام اکابر بسیار خوانند. تقی اوحدی در تذکرهٔ خویش این رباعیات را از وی آورده است:

- تا عشقِ جمالِ دوست در خانه ماست / طاووس عمل کمینه پروانهٔ ماست
ز آن روز که آشنا شدم با غمِ دوست / هر چیز که غیر اوست بیگانهٔ ماست
- ای دل تو ز خلق هیچ یاری مطلب / وز شاخ برهنه سایه‌داری مَطلب
عزّت ز قناعت است و خواری ز طمع / با عزّت خود بساز و خواری مَطلب
- در راه چنان روکه سلامت بکنند / با خلق چنان زی که قیامت بکنند
در مسجد اگر روی چنان رو که تو را / در پیش بخوانند و امامت بکنند
- خواهی که تو را رتبت ابرار رسد / مپسند که هر کس ز تو آزار رسد
از مرگ میندیش و غم رزق مخور / کین هر دو به وقت خویش ناچار رسد
- زین پیش که از دوکون آثار نبود / بر لوح ضمیر نقش اغیار نبود
معشوقه و عشق و ما به هم می‌بودیم / در گوشهٔ خلوتی که دیّار نبود
- بر حلقهٔ آن ماه در حقّ که گشاد / احمد علم انا مدینة به که داد
گوی از سر چوگان سلونی که ربود / پا بر سر کتف انت منّی که نهاد
- با دشمن و دشمن فعل نیکو نیکوست / بد کی کند آنکه نیکیش عادت و خوست
با دوست چو بد کنی شود دشمن تو / با دشمن اگر نیک کنی گردد دوست
- تا مرد به تیغ عشق بی سر نشود / در حضرت معشوق مطهّر نشود
هم دوست طلب کنی و هم جان خواهی / آری خواهی ولی میسّر نشود[1]
- علمی که حقیقی‌است، درسی نبود / درسی نبود هر آنچه در سینه بود

---

۱. S ،A «بر حلقهٔ ... میسّر نشود» را ندارد

صد خانه پر از کتاب کاری ناید باید که کتابخانه در سینه بود
ـ شاها دل آگاه گدایان دارند سررشتهٔ عشق بینوایان دارند
گنجی که زمین و آسمان طالب اوست چون در نگری برهنه پایان دارند
ـ غواصی کن گرت گهر می‌باید غوّاصی را چاره هنر می‌باید
سر رشته به دست یار، جان بر کف دست دم نازدن و قدم ز سر می‌باید
ـ جمعی متشکّک‌اند و جمعی به یقین جمعی دیگر فتاده اندر ره دین
ناگاه منادی بر آید رنگین کای بی‌خبران ره نه آن‌است و نه این
ـ مردان می معرفت به اقبال کشند نه چون دگران دردی اشکال کشند
علمی که به درس و بحث معلوم شود آبی است که از چاه به غربال کشند[1]

و این رباعی را که خواهد آمد تقی اوحدی در تذکرهٔ خود به نام وی و هم به نام سیّد علی همدانی ذکر کرده است:

گر منظر آسمان بود منزل تو وز کوثر اگر سرشته باشد گِل تو
گر مهر علی نباشد اندر دل تو مسکین تو و سعیهای بی‌حاصل تو

در آنجا که به نام میر سیّد علی ذکر کرده، مصرع اوّل را چنین نوشته است:

گر بدر منیری و سما منزل تو

وفات شاه سنجان در پانصد و نود و نه بوده و فوت میر سیّد علی در هفتصد و هشتاد[2] و شش واقع شده، باقی و الله یعلم. درکتاب توزک تیموری ـ که امیر تیمور صاحبقران خود آن کتاب را به لغت ترکی نوشته است و تألیف آن منسوب به آن پادشاه جمجاه و تمام شرح وقایع زمان وی در آنجا مرقوم است ـ نوشته که روزی علما در مجلس مذکور می‌کردند که اگر چه حضرت علی ـ کرّم الله وجهه ـ خلیفهٔ رابع است و جلالت شأنش بر عالم

۱. A، S «شاها دل ... غربال کشند» را ندارد ۲. H، S هفتاد

هویداست، لیکن چون به قتل خلیفهٔ ثالث راضی بود، بر مسلمین لازم است که به قدر یک پسته بغض وی را در دل بدارند تا موجب تکمیل ایمان باشد. چون من این حرف را از زبان علما شنیدم و در این امر همگی مبالغه داشتند این معنی را به خدمت پیر خود شیخ ابوبکر تایبادی ـ قدّس سرّه ـ نوشتم. در حینی که نوشتهٔ من به حضرت شیخ رسید به دست خویش مشغول تعمیر دیواری بوده‌اند و مریدانش مددکار گشته، به مجرّد دریافت این مطلب با دستِ گل آلود در جواب من نوشتند:

در عرش برین اگر بود منزل تو   وز کوثر اگر سرشته باشد گِل تو
گر مهر علی نباشد اندر دل تو   مسکین تو و سعیهای بی‌حاصل تو

و بعد از این نوشته بود که وای به حال عثمانی که علی به قتل وی راضی باشد، و السّلام. حاملِ نوشته در نزد من ظاهر نمود که مریدان به خدمت شیخ التماس کردند که دست را شسته جواب برنگارند. فرمود بیم آن دارم که تا شستن دست در جواب این امر عظیم تأخیر واقع شود و مؤاخذ گردم. بعد از مطالعهٔ آن کتاب با خدا عهد کردم که بقیهٔ عمر در رعایت حال سادات عالی درجات و رضاجویی خاطر ایشان و پاس حرمت آنها در جمیع ابواب سعی نمایم و تقصیر روا ندارم.
راقم حروف راگمان این بود که رباعی مذکور نیز از شیخ باشد، آخر معلوم شد که از دیگری است و جناب شیخ مناسب مقام نوشته‌اند ـ رحمه الله.

[۱۰۲۱]

شرف الدّین مقبل

از قدمای حکما بوده، سخنانش مقبول طبایع و منظوماتش 124a مشتمل بر صنایع و بدایع است. او راست:

ـ جهان نیرنگِ گیسویت ندارد   فریب چشمِ جادویت ندارد
اگرچه مشک اذفر خوش نسیم‌است   دمِ جان بخشِ چون مویت ندارد
مقام سخت دلخواه‌است فردوس   و لیکن رونقِ کویت ندارد
درستِ مهر اگرچه با عیار است   ولیکن سکّهٔ رویت ندارد
قمر از رویِ رخشانت مثالی‌است   ولی طغرایِ ابرویت ندارد
ـ چو مردِ سخنگوی، فانی شود   سخنْ مرد را، عُمر ثانی شود

[۱۰۲۲]

شرف الدّین بن یحیی منیری

از کاملان بوده و مکتوباتش معروف است که به مریدان خود نوشته. مدفنش قصبهٔ مُنَیر [۱] که از مضافات بنگاله است [۲] و این رباعی او راست:

چون عود نبود، چوب بید آوردم   روی سیه و موی سفید آوردم
چون خود گفتی که ناامیدی کفر است   فرمان تو برده و امید آوردم

[۱۰۲۳]

شرف الدّین بن فخرالدّین مسعودی [۳]

از اعاظم علما و اکابر فضلاست. به زهد و صلاح معروف و به اخلاق حمیده موصوف بود.

---

۱. H منیر بهار

۲. M در حاشیه به خط کاتب چنین دارد: سبحان الله! مؤلّف تذکره امتیاز بنگاله و صوبهٔ بهار نکرده و قصبهٔ منیر را از مضافات بنگاله نوشته تا به احوال شریف حضرت مخدوم شرف الدّین ـ قدّس سره ـ چه رسد. مزار شریف حضرت مخدوم خاص حویلی (؟) بهار واصل از قصبهٔ منیر که از مضافات صوبهٔ بهار است و با بنگاله هیچ بازگشت نداشته و ندارد. عبارت مؤلّف تذکره غلط محض است، همین قسم بسیار جاها غلط کرده. حرّره محمّد عمر.

۳. S ،A شرف الدّین بن فخرالدّین منسوب. اشعاری که واله در شرح حال او شاهد می‌آورد از آنِ فخرالدّین مسعودی است نه از پسرش شرف الدّین. *لباب الالباب*، ۲/۱۶۳.

نظامی عروضی گوید که از مدّاحان آل ناصر است. محمّد عوفی گوید که اقامتش در بخارا بوده، اکابر آنجا شرف خدمتش را می‌یافتند و من در صغر سن به خدمت وی می‌رسیدم. او راست:

ای وصال تو مایهٔ شادی — وی فراق تو اصل بیدادی
من ندانم که تا بیامده‌ای — عافیت را کجا فرستادی؟
حق به دستِ تو بود در خوبی — مباه را گر کلاه بنهادی
هر کجا محنتی عروس برند — دلم آنجا رود به دامادی[1]

[۱۰۲۴]
شرف الدّین الکتّاب ابن الرشید محمّد الغزنوی

فاضل و محاسب و خوشنویس بی‌قرین و شاعر بی‌نظیر متین بوده. او راست:

زبان من ز شُکر تو دهان پر شِکر دارد — که چشم من به روی تو جهانی پر قمر دارد
تو خورشیدی بدان نسبت، قبای نیلگون پوشی — تو جوزایی بدان حجّت که جوزا هم کمر دارد
من مسکین ز سودای تو شبها بی‌خور و خوابم — گرم باور نمی‌داری، خیالت هم خبر دارد

[۱۰۲۵]
شرف الدّین شفروه[2]

به غایت فاضل دانشمند، خجسته خصال، نیکو افعال بوده. از خویشانِ کمال اسماعیل است. وی از شفروه است ـ که شفروه دهی است از مضافات اصفهان که او را پزده[3] نیز گویند[4]. در زمان اتابک شیرگیر خطاب ملک الشعرایی یافت و مدّاحی طغرل بن ارسلان نیز بسیار کرده. وی راست:

---

۱. لباب: هر کجا محنت عروس بزید/ دلم آنجا شود به دامادی
۲. H شفرده‌ای
۳. H پزوه
۴. برای ضبط صحیح شفروه به تعلیقات علاّمه قزوینی بر کتاب *لباب الالباب* عوفی ۱/۳۵۸ بنگرید.

- در این عالم آیین مهر و وفا کو / در این باغ روینده مردم گیا کو
اگر زاهدانند، اگر عارفانند / همه مرد مزدند، مرد خدا کو
مرا لایق سوختن می‌شمارند / اگر صادق‌اند آتش و بوریا کو
خدایا از آن خوان که از بهر نیکان / نهادی نصیب من بینوا کو
اگر رحمت الاّ به طاعت نبخشی / پس آن بیع خوانند، جود و عطا کو
اگر در بها زهد خواهی، ندارم / وگر بی‌بها می‌دهی، بخش ما کو[1]

- زهی به‌بوی تو جان زنده تا به‌تن چه‌رسد / هزار جانت فدا تا به جان من چه رسد
تو را تنی است که گردد ز نازکی مجروح / ز التفات نظر تا به تیر من چه رسد
تن ار ز محنت هجرت به جان رسید چه باک / فدای عشق تو جان است تا به تن چه رسد
چو سرو ناز خرامان شود، تماشا کن / که از خجالت قدت به نارون چه رسد

- رخت ز سنبل تر بر سمن نقاب کشید / خطی ز غالیه بر روی آفتاب کشید

- گر توانی ای صبا بگذر شبی در کوی او / ور دلت خواهد ببر از من پیامی سوی او
گر همی خواهی که بر قدّ بلند او رسی / نردبان عنبرین ساز از شکنج موی او
گر دلم را بینی آنجا گو حرامت باد وصل / من چنین محروم و تو همواره هم‌زانوی او

- هر لحظه به نوع دگرم رنجانی / احوال همی پرسی و خود می‌دانی
تو سرو روانی و سخن پیش تو باد / می‌گویم و سر به هرزه می‌جنبانی

این رباعی را تقی اوحدی به نام وی ذکر کرده و میرزا طاهر نصرآبادی بنام ملاّ علی بیگ حشمتی آورده[2]:

رخسار تو باغی است که بی سعی بهار / بر رونق او رشک برد صد گلزار
قدّ تو نهالی است که طوبی کردار / هر میوه که آرزو کنند، آرد بار

---

۱. S ,A «در این عالم ... بخش ما کو» را ندارد
۲. تذکرة الشعراء، ۱/۲۴۵.

[۱۰۲۶]
میرزا ابوالقاسم شوکتی

ابن کامران میرزا بن سلطان ظهیرالدّین بابر پادشاه. وی برادرزادهٔ همایون پادشاه است. رخسارهٔ حالش به زیور دانش و کمال آراسته و پیراسته بود. چندگاه در قلعهٔ گوالیار محبوس و در آنجا به حصار عدم قدم گذاشت. چون میرزا کامران غیر از وی فرزندی نداشته، تاریخ فوتش این است:

نماند از کامران نام و نشانی / ۹۷۳

او راست:

یار هر شانه که بر زلفِ سمن‌سا زده است   نشترِ غم بـه دل غـمزدهٔ ما زده است

[۱۰۲۷]
سنگین بیگ شهلا[۱]

بدخشی است و در گجرات می‌بوده. او راست:

چون باده به طبع یار و چون شهد به کام   چون سرمه به چشم خوب و چون گل به مشام
چون خنده به لب نکو، چون قدّ به خرام   در روز به سان مهر و چون ماه به شام

[۱۰۲۸]
شرف‌الدّین فضل الله شیرازی

از دانشمندان روزگار و فضلای بلند مقدار بوده، *تاریخ وصّاف* را ـ که در عهد سلطان محمّد خدابنده چنگیزی نوشته‌اند ـ بعضی به وی منسوب داشته‌اند و *تاریخ معجم* را نیز ـ که به نام نصرة الدّین اتابک نوشته شده ـ بعضی از وی دانسته‌اند و این ابیات او راست:

---

۱. M شهیدی

- ز هر چه گویم افزونتری به حسن و لیک تو را نظیر نبودی اگر وفا بودی
- بیا که جان مرا با تو آشنایی‌هاست بیا که چشم مرا از تو روشنایی‌هاست
بیا به وصل خود از کار من گره بگشا که روز وصل تو روزِ گره‌گشایی‌هاست
دلی عجب که درین شهر با کسی ماند چنین که زلف تو در بند دلربایی‌هاست
- دل بی غم عشق یک نفس نیست دل نیست که در وی این هوس نیست
آنجا که جهت ز پیش برخاست بالا و نشیب و پیش و پس نیست[1]
- حیف است که یک ران تو بر خاک نهد پا گو بر سر من بگذر و انگار زمینم
- قبای وصل تو بس دلنواز تشریف است و لیک هست به بالای آرزو کوتاه

[۱۰۲۹]

امیر شرف‌الدّین علاءالملک

کمال همّت و نهایت شجاعت داشته، ولایت فیروزه کوه[2] را مسخّر کرده بوده است. در اوایل حال که در خوارزم محبوس بوده به وسیلهٔ این رباعی نجات یافت: 125a

دوشینه گیا خورده‌ام از بی نانی من هیچ ندارم که ز من بستانی
زندانی را ببخش تا باز رهد زندان تو از تنگِ چنین زندانی.

[۱۰۳۰]

امام شرف‌الدّین محمّد

ابن محمّد الفراهی است. مستجمع کمالات و منبع حسنات بوده. وی راست:

- دل در خم آن دو زلف یکتاش خوش است زیرا که نظر در رخ زیباش خوش است
گه با من شوربخت، شیرین رخ او گه گه ترش است گو همی باش خوش است

۱. S ,A «دل بی‌غم ... پس نیست» را ندارد ۲. M ,H فیروزکوه

ـ یادم نکنی از آن به فریاد آیم / شاید که ز بند هجرت آزاد آیم
در هم شده و شکسته چون زلف توام / در زلف نگر مگر منت یاد آیم
ـ ای رفته و رفته بی‌تو آب از دیده / گل رفته و می‌رود گلاب از دیده
تا باز نبینمت، نبینم خالی / خون از جگر، آتش از دل، آب ازدیده
ـ رویت چو گل و گلاب از وی بچکد / ماهی است که آفتاب از وی بچکد
یا رب که چه آتش است کاندر وصفش / هر بیت که گویم آب از وی بچکد

[۱۰۳۱]

شرف الدّین منصور

از قدماست. این سه بیت را بعضی از وی و جمعی از رودکی دانسته‌اند:

چو خندان شوی گوهر ارزان شود / چو جنگ آوری نرخ گیرد کفن
درم در کف تو به رنج اندر است / شهادت از آن دارد اندر دهن
چنان گشت از عدلت ایمن جهان / که مطرب نیارد شدن راهزن

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۱۰۳۲]

شرف الدّین طوسی

وی نیز از قدمای حکما و شعراست. وی راست:

بزرگا، چو در صدر بیند تو را / فلک گوید اجرام را کو سپند
ز بدخواه کن پوست باز، آنگهی / بگو نوبتی را که بر کوس بند
اگر چه کمین بخشش توست، اسب / ندارم طمع از تو جز گوسپند
ـ بالای تو ای دوست بلای دلِ ماست / رعنایی نرگست عنایِ دل ماست
گفتی سر زلف ماست، جای دل تو / جای همه دلهاست، چه جای دل ماست
ـ ای آنکه زمانه راست، سوز از رویت / خورشید برد جمال و نور از رویت
روی تو درین دو روز کمتر دیدم / گشتم ز غمت چو موی، دور از رویت

[۱۰۳۳]

شمس‌الدّين منوکه[1] النسوی

از بلغا بوده[2]. وی راست:

- حسن تو ز حدّ وصف افزون آمد   وز شرم تو لاله غرق در خون آمد
گل دید که درزی بچه‌ای زان معنی   از شاخ دریده جامه بیرون آمد
- دلدار همه گِرد دل و دین گردد   وانگه که ببرد، خویشتن‌بین گردد
گفتم سخن تلخ مگو، گفت: خموش!   آن خود چو به لب رسید شیرین گردد

[۱۰۳۴]

شمس الدّين بلخی

گویا اصل وی از باقلان است در سمرقند. در خدمت صدرالدّوله[3] می‌بوده، محمّد عوفی وی را دیده و ستوده است[4]. او راست:

- دست تو که ابر نوبهارِ کرم است   زو گردن چرخ زیر بارِ کرم است
بر دست تو گر نیست، بگویم آن چیست؟   ای گلبن جود خار خارِ کرم است
- فریاد که وقتِ خط بر آوردن توست   بر گل ز بنفشه چنبر آوردن توست
ما را به عتاب و کینه سبلت چه کنی؟   سبلت کن ما ریش بر آوردن توست

[۱۰۳۵]

قاضی شمس‌الدّين طبسی

در هَری نشو و نما یافته. وی نیز به سمرقند آمده در خدمت صدرالدّوله نظام الملک وزیرِ

---

۱. A، S مولد؛ H موکد؛ M موید. با توجّه به متن *لباب الالباب* عوفی تصحیح شد.
۲. S بلغای دهر
۳. مراد خواجه نظام الملک طوسی است.
۴. *لباب الالباب*، ۱/۲۰۶.

سلطان جلال الدّین می‌بوده، تربیت و نوازش از وی یافته است. گویند دیوانش دو هزار بیت بوده. او راست:

- رو که به کام تو شد مملکت دلبری عارض گلگون مدار در زره عنبری
تا که ز لعل لبت گر بکنم بوسه‌ای نقد روان می‌دهم، گوهر جان بر سری
گر نشدی آشکار معجزهٔ لعل تو قفل زدی روزگار بر در پیغمبری
- بیا که دهر ز رخسار گل نقاب انداخت زمانه در سر زلف بنفشه تاب انداخت
- وصلت چو به دمی به دل فروزی افتد هجرانت سبک به کینه توزی افتد
افتاد غم تو از جهان روزی من یک یک مردم فراخ روزی افتد[۱]

این رباعی راکه میرزا صایب به نام وی در بیاض خود ضبط کرده، در دیوان خواجه حافظ هم به نظر رسیده است:

گرد شکرت مورچه ره خواهد کرد از لاله، بنفشه تکیه‌گه خواهد کرد
از آتش رخسار تو خواهد برخاست دودی که هزار دل، سیه خواهد کرد

[۱۰۳۶]

شمس الدّین محمّد البخاری

گویا حدّاد بوده. الحقّ کلامش محکمتر از فولاد است. این رباعی را بوی منسوب داشته‌اند:

گر درد کند پای فلک پیمایت سرّی است درین، عرضه کنم بر رایت
چون از سر دشمنت به جان آمد درد آمد به تظلّم که فتد در پایت

[۱۰۳۷]

امام شمس الدّین محمود بن محمود

قضای شهر نیشاپور متعلّق به وی بوده. او راست:

۱. S این رباعی را ندارد

ای صفت حسن تو همچو غمم بی‌شمار وی شکن زلف تو همچو دلم بی‌قرار
خطّ تو همچون نباتْ سبز، ولی پر نمک لفظ تو همچون شرابْ تلخ، ولی خوشگوار

[۱۰۳۸]

شمس الدّین

نام شاعری راست که در مدح قلیج طمغاج خان گفته است:

شاهی که ازو شیر فلک را بیم است خسرو فرّ، رستم دل و جم تعظیم است
ای دیو ستم روکه سلیمان آمد وی آتش فتنه هان که ابراهیم است

[۱۰۳۹]

شمس الدّین محمّد السگزی

سیستانی بوده کتاب *مجمع البحرین* از تصنیفات اوست. از محقّقان بوده، در تذکره[1] و مواعظ عدیل نداشته. این رباعی را به ملک تاج الدّین بلور نوشته است:

ـ شاها باید کز تو دلی[2] کم شکند لطف تو هزار لشکرِ غم شکند
اندیشه به کار دار، کاندر سحری یک آه، هزار مُلک بر هم شکند
ـ یک سحر بر دل ما باد صبایی بفرست دردمندیم ز هجر تو دوایی بفرست
گر سزاوار گل روضهٔ وصل تو نه‌ایم آخر از باغ جفاهات گیاهی بفرست

[۱۰۴۰]

شمس‌الدّین بن طغان کرمانی

از واصلان و محقّقان بوده. او راست:

---

۱. H تذکیر ۲. S دلم

ای جانِ جان جهانها، جان را به لطفت جان ده   آنـی کـه آنِ آنـی، دل را بـه رحـمت آن ده
شد تن گران ز مهرت، دست از غمم سبک‌کن   شـد دل سبک ز عشقت، زودش می گران ده 125a
تـو مـالک جـهانی، مـولای انس و جـانی   ما را ز بی‌نشانی، از خـود بـه خـود نشـان ده

[۱۰۴۱]

شمس‌الدّین بُستی

او راست که در مدح محمود شاه غزنوی گفته:

شدم به بحر و زدم غوطه و ندیدم دُرّ   گناه بخت من‌است، این‌گناه دریا نیست

[۱۰۴۲]

خواجه شمس الدّین صاحب دیوان

وزیری است که ثانی اثنین آصفش توان گفتن. مدایح وی را این اوراق بر نمی‌تابد. محامد صفاتش درکتب تواریخ مسطور است و شرح حالاتش در السنهٔ جمهور مشهور و مذکور. اصلش جوینی بوده، تربیت فضلا و شعرا بل طبقات ناس نه آنقدر فرموده که احصای آن توان نمود. در خیرخواهی و رفاه خلق الله مساعی جمیله به منصّهٔ ظهور آورده. گویند روزی شخصی در حین سواری مطلبی به وی عرض کرد، در وقت مراجعت از دور فریاد زد که یا دستور اعظم، مطلبی که گفته‌ام فراموش نفرمایی. آن شخص را نزدیک طلبیده، فرمود که هنوز حاجت تو را برنیاورده‌ام که فراموش توانم کرد. شخصی از عمّال به وی نوشت که فلان بازرگان وفات یافته و مبلغی کلّی از او مانده، هرگاه به جهت دیوان ضبط شود هر آینه خزانه را توفیری خواهد داد. در جواب نوشت: المیّتُ رَحِمَهُ الله و الوارثُ حفظ الله و السّاعیُ لَعَنَهُ الله. محامد صفاتش را ازین مقوله تا کی توان نوشت.

آخر الامر در وزارت اباقاآن چون به غایت مستقل شد، ارغون به سبب اغوای مجدالملک او را متّهم ساخته، زهر داده به درجهٔ شهادتش رسانیدند ـ رحمة الله علیه. این دو رباعی را

در مرثیهٔ خواجه بهاءالدّین محمّد فرزندش گفته است:

- فرزند محمّد ای فلک هندویت   بازار زمانه را بها یک مویت
از حسرت قد الفت، پشت پدر   خم یافته بر مثابهٔ ابرویت[1]
- در ماتم تو چرخ درآمد به خروش   من در غم تو چگونه باشم خاموش؟
دور تو نبود، بستدی جامِ پدر   ای جانِ پدر، جام پدر کردی نوش
- یا تو را من وفا بیاموزم   یا ز تو من جفا بیاموزم
از تو چندان وفا کنم، صنما   کین جهان را وفا بیاموزم
به کدامین دعات خواهم یافت   تا روم آن دعا بیاموزم

[۱۰۴۳]

خواجه شمس الدّین محمّد جوینی

از فرزندان خواجه بهاءالدّین صاحب دیوان است و جدّ خواجه شمس الدّین صاحب دیوان است که مذکور شد. تقی اوحدی این رباعی را که خواهد آمد به نام مولوی و هم به نام وی نقل کرده و از این مقوله بسیاری از اشعار را فیمابین مردم تقسیم نموده، بعضی را به مشارکت و بعضی را بی شرکت به غیر صاحب اصلش عطا فرموده است. هر جا حافظهٔ راقم وفا می‌نماید، ذکر آن می‌کند و هر جا در خاطر نمانده باشد جریمه‌اش درگردن آن مرد عزیز است، چه در حین تحریر این اوراق تذکرهٔ او در نظر بود، لابدّ رجوع به آن کتاب می‌شد، اگر چه ترکش اولیٰ بود، لیکن ترک اولیٰ نشد. به هر حال رباعی مذکور این است:

چون بی رخ دلبر است ایّام بهار   عیشم به چه دل باشد و شادی به چه کار؟
در باغ به جای سبزه گو تیغ بروی   وز ابر به جای قطره گو سنگ ببار

---

۱. هفت اقلیم: تو پشت پدر بُدی، از آن پشت پدر / خم گشت چو ابروی بتان بی‌رویت

[۱۰۴۴]
ملک شمس‌الدّین

اوّل کسی است که از ملوک کَرت بر سریر سلطنت نشست. بعضی از احفادِ سنجرش دانسته‌اند. در شجاعت بی‌نظیر بوده، سپاه هلاکو را شکسته و سردار آنها را کشت. او راست:

با دشمن من چو دوست، بسیار نشست   با دوست نشایدم دگر بار نشست
پرهیز از آن عسل که با زهر آمیخت   بگریز از آن مگس که با باز نشست

[۱۰۴۵]
ملک شمس‌الدّین

این همان ملک شمس الدّین است. بسیار دانا و بزرگ همّت و صاحب‌کمال بوده، به جهت فرزند خود گفته:

ـ مر این خیره‌کش طرفه دیوانه‌ای است   که از وی به هر جای افسانه‌ای است
ـ به هیچ آفریده همی نگرود   سخن در جهان آفرین می‌رود

[۱۰۴۶]
حکیم شمالی دهستانی

او راست:

زندان یوسف است دل من که یک نفس   بیرون نمی‌نهد قدم از وی خیال تو

[۱۰۴۷]
امام شهابی سلطانی

معلوم نشد که تخلّص وی شهابی است یا سلطانی. به هر حال او راست:

هست به باغ حسن در، زلف و رخ نگار من   سنبل تازه بر گل و برگ بنفشه بر سمن
داد به موسم گلم، وعدهٔ بوسه زان دو لب   موسم گل گذشت و آن، بوسه نمی‌رسد به من
عمر وفا نمی‌کند مدّت وعدهٔ تو را   دم چه دهی که در برم، جان به دمی‌است مرتهن
ابرِ کَفا بلا ز من، سایه صفت نمی‌رود   بر من و روزگار من، سایهٔ دولتی فکن

[۱۰۴۸]

شهاب‌الدّین خالد

او راست:

ملک الموت از اصیل طبیب   می بنالد به بارگاه خدای
که جهان را ز خلق خالی کرد   اندرین کارکم شده سر و پای
یا ازین شغل دور کن او را   یا مرا خدمت دگر فرمای

[۱۰۴۹]

شیخ ابوالحسن شهید بلخی

از اوستادان کامل و هنرمندان فاضل بوده. حکیم رودکی مرثیهٔ او گفته. او راست:

- با ادب را ادب، سپاه بس است   بی‌ادب با هزار کس تنهاست
- اگر غم را چو آتش دود بودی   جهان تاریک بودی جاودانه
بدین گیتی سراسر گر بگردی   خردمندی نیابی جاودانه[1]
- دوشم گذر افتاد به ویرانهٔ طوس   دیدم چغدی[2] نشسته بر جای خروس
گفتم: چه خبر داری ازین ویرانه؟   گفتا: خبر این‌است که افسوس افسوس

---

۱. S ,A این رباعی را ندارد

۲. M جغدی

[1050]
شهاب الدّین احمد [بن] المؤیّد سمرقندی

حلاوت قند اشعارش در عالم سمر و از ملاحت افکارش جهان پر شور و شر بوده. او راست:

- بناگوش تو ای ترکِ سمن سیمایِ سیمین تن   سمن را خاک زد در چشم و گل را چاک پیراهن
- آن قوم که ایشان ره احرار گرفتند   احوال جهان باطل و بازیچه گرفتند
محنت زدگان را به کرم دست گرفتند   چون دست گرفتند به دامان پای فشردند
ایشان همه رفتند جهان جمله به مشتی   زین ناکس نامردم نامرد سپردند
قومی همه نوکیسه و نوکاسه که از بخل   نام کرم از نامهٔ معنی بستردند[1]
زان قوم که ما دیدیم، امروز کسی نیست   گویی که به‌یکبار همه پاک بمردند 125b
وین نیز عجبتر که هم از بخت بد ما   با خود همه چیزی[2] چو بمردند، ببردند

[1051]
شیخ شهاب الدّین مقتول[3] ـ قدّس سرّه ـ

بحر موّاج دانش و فضایل بوده، خاطر دریا مقاطرش گنجینهٔ اسرار علوم الهی و مخزنِ رموز نامتناهی است. در جمیع علوم سیّما در حقایق و معارف و حکمت و حدیث و سیمیا و کیمیا و نیرنجات و طلسمات و ریاضی بی‌مثل و عدیل و بی‌شبه و نظیر بوده. تصانیف بسیار دارد از جمله: رسالهٔ حکمت *اشراق* و متن *هیاکل* است. وی را با شیخ شهاب الدّین عمر سهروردی ـ قدّس سرّه ـ قرابت قریب بود. شهادتش در حلب در سنهٔ ۵۸۷ واقع شده. او راست:

- هان تا سر رشتهٔ خرد گم نکنی   خود را ز برای نیک و بد گم نکنی

۱. S ،A «وآن قوم... بستردند» را ندارد
۲. M خیری
۳. A مقبول

رهــرو تـویی و راه تـو مـنزل تـو　　هشدار که راه خود به خـود گـم نکنی

ـ هجر تو نقاب خوابـم از دیـده گشـاد　　خـوناب دل کـبابم از دیـده گشـاد
یاد تـو چـو آتش است انـدر دل مـن　　حالی که در آمـد آبـم از دیـده گشـاد[1]

ـ بخشای بر آنکه جز تـو یـارش نـبود　　جز خـوردن غـمهای تـو کـارش نـبود
در عشق تو حالتیش بـاشد کـه در آن　　هـم با تـو و هـم بی‌تو قـرارش نـبود

ـ سـرو سـهی و مـاه تـمامت خـوانـم　　یـا آهـوی افـتاده بـه دامت خـوانـم
زین هر سه بگوی تا کدامت خوانم؟　　کز رشک نخواهم که به نامت خـوانـم

[۱۰۵۲]

امیر شاهی سبزواری

نام وی آقا ملک است. پدرش از فیروزکوه بوده و اجدادش از اعاظم سربدالان[2] است. در ایّام سلطنت شاهرخ میرزا، شاهزاده بایسنقر مربّی و معاون وی گردیده، املاک و مستقلاّتی که از سلسلهٔ ایشان رفته بود، بازگرفت و امیر شاهی پیوسته در خدمت وی می‌بود. خطوط را خوب می‌نوشته و عود را خوب می‌نواخته است و در شاعری مهارت تمام داشته، لیکن اشعارش شتر گربه واقع شده بود. چون در فنّ شاعری اوستاد مولوی جامی است، جناب مولوی را حمیّت شاگردی و حق اوستادی وی دامنگیر شده، هزار بیت از دیوانش انتخاب نمود و تتمه را در آب شست. آنچه مولوی جامی از وی انتخاب نموده متداول است، الحقّ که اکثر آنها درکمال عذوبت و شستگی و خوبی واقعش شده است. وفاتش در سنهٔ ۸۵۷ در عهد سلطان بابر بوده است. او راست:

ـ بـه دور چشـم تـو بـیمار شـد چـنان نـرگس　　که تکیه زد به عصا، وانگهی ز جا برخاست[3]

ـ زمــانه روزی مــن کــرد گـریه‌های فـراق　　ز بس کــه خــنده بــر افـتادگان دل کــردم

---

۱. S ،A این رباعی را ندارد　　۲. H سربداران
۳. M ،H وانگه از زمین برخاست

ـ دیدهٔ شب نخفته را، وصف دو زلف او مکن با دل پاسبان مگو، حال شب دراز را
ـ مرا در عشق بهبودی نمانده است ز سودای بتان سودی نمانده است
دلم رفته است و آهی مانده بر جای ازین آتش به جز دودی نمانده است
ـ کدام عشوه که در چشم پر خمار تو نیست؟ کدام فتنه که در زلف تابدار تو نیست؟
درون سینه ز داغ کهن نشان جستم به هیچ گوشه ندیدم که یادگار تو نیست
ـ به خلوت تو اگر جبرییل ره می‌یافت هزار بار چو پروانه بال و پر می‌سوخت
ـ سرو تو مگر ز پا نشیند کین دل نفسی به جا نشیند
هر کس که شبی نشست با تو بسیار به روز ما نشیند
ـ به گریه گفتمش از حال من مشو غافل به خنده گفت که بیچاره غافل است هنوز
ـ لبالب است ز خونِ جگر پیالهٔ ما دم نخست چنین شد مگر حوالهٔ ما
ـ ای هر دم از جفای تو دل را غم دگر عالم ز تو خراب و تو در عالم دگر
این دم که در رکاب توام خون من بریز ترسم که مرگ امان ندهد تا دم دگر
ـ شاها مدار چرخ فلک در هزار سال چون من یگانه بنماید به صد هزار
ـ گر زیر دست هر کس و ناکس نشانیم اینجا لطیفه‌ای است بدانم من این قدر
بحر است مجلس تو و در بحر بی‌خلاف لؤلو به زیر باشد خاشاک بر زبر[1]
ـ با هر خس و خاری منشین ای گل رعنا کز باد صبا دوش شنیدم خبری چند
ـ دلا بسوز چو سودای زلف او داری کسی به خانهٔ تاریک بی چراغ نرفت
ـ خاک رهش به مردم آسوده کی رسد این توتیا به دیدهٔ بی خواب می‌دهند
ـ تو کاندر پای دل خاری نداری، گشت بستان کن من و کویش که نتوان با دل پر خون به باغ آمد
ـ مبارک منزلی کان خانه را ماهی چنین باشد همایون کشوری کان عرصه را شاهی چنین باشد
ـ طرّاری از آن طرّه ز رخسار تو پیداست هر جا که رود ذرّه به مهتاب بماند
ـ غبار کوی او را می‌شنیدم کحل بینایی بحمدالله نمردم تا به چشم خویشتن دیدم
ـ دامنِ چون تو نگاری ز کف آسان ندهم که به خونابهٔ بسیار به دست آمده است

---
۱. A, S «ای هر دم... بر زبر» را ندارد

- در ماتم تو دهر بسی شیون کرد　　لاله همه خون دیده در دامن کرد
گل، جیب قبای ارغوانی بدرید　　قمری، نمد سیاه در گردن کرد
- از سبزه و لاله نقشبندان بهار　　شنگرف برانگیخته‌اند از زنگار
در آب روان شکوفه انداخته عکس　　چون انجم ثابت و سپهر سیّار

[۱۰۵۳]
میرزا شاه حسین اصفهانی

بعد از شهادت نجم ثانی، وزارت پادشاه دین پرور عالم پناه شاه اسماعیل صفوی تعلّق به وی گرفت. صفات حمیده و اخلاق پسندیده داشته، عاقبت چنانچه در کتب تواریخ مسطور است به دست شاه قلی تحویلدار شهید شد. مولانا امیدی مدّاحی وی بسیار کرده. او راست:

- عاشقان هجر تو را مونس جان ساخته‌اند　　وصل چون نیست میسّر به همان ساخته‌اند
- هر پوست، محیط مغز خود می‌باشد　　مغزی که محیط پوست گردیده، خداست

[۱۰۵۴]
شامک مراد[1]

با حسن و جمال بوده، در خدمت محمّد خان شیبانی[2] به سر می‌کرده. او راست:

شاد هرگز نکند چرخ ستمکار مرا　　که همان لحظه نسازد به غمی یار مرا

---

۱. S شاه ملک مراد
۲. S بن شیبانی

[۱۰۵۵]
مولانا شاه[1] شبلی

از نیکان عصر بوده و خطوط را خوب می‌نوشته. او راست:

دی سگی را رقیب می‌زد چوب   سگ همی خورد چوب و می‌نالید
گفتم ای سگ چرا زدت؟ گفتا: بهتر از خود نمی‌تواند دید

[۱۰۵۶]
ابوالفوارس شاه شجاع

ابن محمّد مظفّر. مهینِ اختر فلک سروری و فروزندهٔ کوکب سپهر برتری است. در اکثر مراتب علم و فضل یگانهٔ آفاق و در عالم شهریاری در جهان طاق بوده. مدّتها در عراق و فارس وکرمان به استقلال تمام سلطنت کرد. تفصیل حالاتش درکتب تواریخ مفصّل مذکور است. میانهٔ وی و سلطان اویس مهاجات و مراسلات بسیار واقع شده، از جملهٔ آنها چند بیت و یک رباعی نوشته می‌شود و از آنچه سلطان اویس نوشته است در تحت اسم او چند بیت مذکور است. مدّت سلطنت شاه شجاع چهارده سال است. وفاتش در سنهٔ ۷۸۳ بوده. او راست:

ابوالفوارس دوران منم، امام زمان   که نعل مرکب من تاج قیصر است و قباد
منم که نوبتِ آوازهٔ صلابت من   چو صیت همّتم اندر بسیط چرخ افتاد
به هیچ کار جهان روی دل نیاوردم   که آسمان در دولت به روی من بگشاد
تو رسم و خوی پدر گیر، ای برادر من   که شوهریت[2] نیاید ز دختر دلشاد

چون این قطعه را جواب گفته فرستاد، شاه شجاع باز این قطعه در جواب او نوشت:

۱. M شاه علی   ۲. S جوهریت

ـ صبا ز جانب شیراز نوبتی دیگر / قدم برون نه و بگذر به خطّهٔ بغداد
به بارگاهِ شریف خلیفهٔ امام / پناه جملهٔ شاهان اویس بن دلشاد
پیام من برسانش، بگویش از تعظیم / که چشم بد به جمال و جلال تو مرساد
مرا تو طعنه زنی گرچه در اوان شباب / جریمه ز خطایا به اختیار افتاد
اگر تو عیب کنی بیش، طعنه‌ام بزنی / به قادری که مرا تخت و تاج شاهی داد
که هم چنانکه بگادم زن پدر را نیز / اگر به چنگ من آیی تو را بخواهم گاد
ـ محمود برادرم شهِ شیر کمین / می‌کرد خصومت از پی تاج و نگین
کردیم دو بخش تا بیاساید خلق / او زیر زمین گرفت و من روی زمین

[۱۰۵۷]

مولانا شطرنجی

از پیمانه‌کشان مصطبهٔ محبّت بوده. این چند بیت را از ترجیعات وی ذکر کرده‌اند:

برخیزم و ترک کار گیرم / می نوشم و زلف یار گیرم
تسبیح گرو نهم به خمار / زو بادهٔ خوشگوار گیرم
حلاّج صفت به عشق سرمست / برخیزم و پای دار گیرم
برخیزم و خلوتی گزینم / فارغ ز دو کون خوش نشینم

[۱۰۵۸]

مولانا شرف‌الدّین علی یزدی

شرح فضیلت و بزرگواری وی در این مختصرات نگنجد. رفعت شأنش از آن گذشته که محتاج به تعریف باشد. درکتب تواریخ مبسوط و از تصانیف عالیه‌اش ظاهر است، اگر چه تاریخ نوشتن دونِ مرتبه مولاناست، لیکن بنابر مبالغهٔ[۱] شاهرخ میرزا تاریخ ظفرنامه ـ که در

۱. S متابعت

سلاست و پختگی و عذوبت و شکستگی الفاظ و قوّت تحریر و صفای تقریر و صدق مقال ناسخ جمیع کتب تواریخ است ـ ریختهٔ کلک گوهر سلک اوست و مولانا از مصاحبان خاص امیر تیمور صاحبقران بوده و امیر صاحبقران رعایت شأن مولانا بسیار می‌فرموده است. در تاریخ هشتصد و پنجاه و هشت از عالم رفته، قبرش در دارالعبادهٔ یزد است. این چند بیت و دو رباعی از زاده‌های طبع شریفش نمونه‌ای است:

ـ صوفی مباش منکر رندان می پرست　　کاندر پیاله، پرتوی از حسن یار هست
رند است و جرعهٔ می از اسباب دنیوی　　و آن هم بیفکند ز کف، آنگه که گشت مست
ـ شیخ است و صد هزار تعلّق ز نیک و بد　　پیوسته در زحیر که این نیک و آن بد است
ـ وین طرفه‌تر که مردم کوته نظر کنند　　آن را خطاب عاصی و این را خداپرست
در آرزوی آنکه ببوسند دست دوست　　بسیار سر فدا شد و کس را نداد دست
نگشاد در به روی شرف پیر میکده　　تا از دیار کون و مکان رخت بر نبست
ـ گو از سر هر دو کون برخیز　　آن کس که میان ما نشیند
چون در همه‌جا به‌جز تو کس نیست　　در صومعه کس چرا نشیند؟
ـ صبحدم شاهدِ گل چهره‌گشایی می‌کرد　　نفس باد صبا غالیه‌سایی می‌کرد
بلبلِ شیفته در بزم چمن، شب همه شب　　شکوه از محنت ایّام جدایی می‌کرد
شرف دل شده گر سلطنتش عار آمد　　از سر کوی مغان دوش گدایی می‌کرد
ـ در چشمهٔ شرع، کج روم چون خرچنگ　　در بیشهٔ دین چو روبهم پر نیرنگ
بر منبر علم همچو در کوه پلنگ　　در دلق کبود همچو در نیل نهنگ
ـ گه شانه‌زنِ طرّهٔ لیلا باشی　　گه در سر مجنون، همه سودا باشی
گه آینهٔ جمال یوسف گردی　　گه آتشِ خرمن زلیخا باشی

[۱۰۵۹]

مولانا شرف الدّین بافقی

هرجا که آن شرف را جان گوییم، این را روان نویسیم و هرجا که این را دل نویسیم، آن را

دیده گوییم. از تشبیه به این دو شرف سعدین را شرف و صفا و از تمثیل به این شمسین نیّرین را عزّت و بها است. الحقّ دارالعبادهٔ یزد و بافق اگر تا قیامت به صدفیّت این دو گوهر شریف مباهات کنند رواست. به شاعری وی کمتر کسی بوده، این چند بیت خوشه‌ای از خرمن بیان اوست:

- نخواهم بگذرد سوی چمن باد از سر کویش / که ناگه بوی او گیرد گل و غیری کند بویش
- سنگی نزدی، تیغ جفایی نکشیدی / اینها که تو کردی، نه ره و رسم وفا بود
- خونم چو ریختی، گذری کن ز روی لطف / بر خاک من که صد چو مرا خونبهاست این
- آن آهوی رمیده قدم بر سرم نهاد / امّا گهی که سبزه ز خاکم دمیده بود
- من و آه دمادم تا به کویش دودِ آه افتد / مبادا بر در و دیوار او کس را نگاه افتد
- همیشه کینهٔ ما در دل تو بود ولی 126b / نهفته بود ازین بیشتر، کنون پیداست
- ماییم کز ازل غم و درد آشنای ماست / ما از برای محنت و محنت برای ماست
- نمی کز چشم ما خیزد، جهان را صد خطر باشد / معاذالله که این ابر بلا، طوفان برانگیزد
- گر شود ریگ بیابان حوادث همه کوه / توسن قدر تو آسوده رود صرصروار
آسمان را چه تفاوت کند اندر حرکت / گر زمین باشد از اندازه برون ناهموار
- ز عنبرین خط او بر بیاض صفحهٔ ماه / نوشته کلک قضا شرح تمّ وجه الله
به قدر طول زمان گر زمین پذیرد عرض / تو را هنوز کم است از برای سپاه[1]
- اشکم که برون ز شوق مه سیمایی‌است / چشمم که جدا ز روی بزم آرایی‌است
بحری است که هر حباب ازو گردابی‌است / ابری‌است که هر قطره ازو دریایی‌است
- گر جام طرف به مسند جم زده‌ایم / جز باد به دست نیست تا دم زده‌ایم
پیدا شده عالمی و پنهان گشته / تا چشم گشوده‌ایم و برهم زده‌ایم
- هر لحظه‌ای ز لحظهٔ دگر زارترم / هر دم ز دم دگر دل افگارترم
گویم که شدم خلاص از او هر ساعت / چون نیک نظر کنم، گرفتارترم

---

۱. S ,A: «گر شود ... برای سپاه» را ندارد

[۱۰۶۰]

میرزا شرف بن قاضی جهان

از سادات حسینی قزوین بوده. قاضی جهان مدّتی صدرالصّدور ایران بوده و میرزا شرف[1] نیز در فضایل و کمالات بی‌نظیر آفاق گردیده و به یمن تربیت و توجّه حضرت شاه طهماسب ماضی صفوی به اعلا مدارج عزّت و ابّهت رسیده، در پشت فرامین مهر زده و در فنّ سخنوری مسلّم زمان بوده. او راست:

ـ آمد به پرسش من و دردم فزود و رفت / صبری که من نداشتم، آن هم ربود و رفت
آمد شرف به راه سگان تو جان سپرد / رسم وفا به مردم عالم نمود و رفت
ـ بهار شد نکشد دل به سیر باغ مرا / شکوفه بی‌تو بود پنبه‌های داغ مرا
ـ ای رفته دل و دین به تمنّای تو ما را / بیگانه ز خود ساخته سودای تو ما را
ـ رفتم دو روزی از درش از بهر مصلحت / دیگر مرا نخواند و همان را بهانه ساخت
ـ من از ادای تو هنگام وعده دانستم / که دل به وعدهٔ وصل تو شاد نتوان کرد
ـ سفر گزیدم از آن کو که وارهم ز غمت / به هیچ جا نرسیدم که گفتگوی تو نیست
ـ پیشت چگونه عرض کنم حال دل که تو / پروا نداری و غم دل بی‌نهایت است[2]
ـ دم با کسی نمی‌زنم از درد دل کزو / صد درد دیگرم به دل افزون نمی‌شود
ـ ز نادانی برِ او کرد همدم، کار من ضایع / عجبتر اینکه بر من منّت بسیار هم دارد
ـ دشمنان شعبده‌ای باخته بودند و نشد / بازم از چشم تو انداخته بودند و نشد
از پی خوردن خونم چو صراحی، اغیار / گردنی هر طرف افراخته بودند و نشد
ـ عشق می‌گویم و جان می‌دهم، ای وای به من / چه بلا، عاشقِ این عشق بلا اندوزم
ـ سوزم به داغ هجر و نیایم به سوی تو / تا در دلم زیاده شود آرزوی تو
ـ از شادی بسیار مبادا که بمیرم / با من خبر وصل به یک بار مگویید
ـ از بس که به هجران تو دشوار دهم جان / صد بار عزای من بیمار گرفتند

۱. S اشرف
۲. M سخنم بی‌نهایت است

- با من خبر از فرقت دلدار مگویید / از مرگ سخنی بر سر بیمار مگویید
- می‌خواستم نظارهٔ آن دلربا کنم / فرصت نداد گریه که من چشم وا کنم
- کو باده تا به شیشه گردون زنیم سنگ / تا کی زمانه سنگ زند بر سبوی ما
- من دیوانه چو با خویشتن اندر سخنم / ناصح بیهده‌گو با که سخن می‌گوید
- رقیبش خاکِ ره گردید، می‌خواهم که باد او را / ز راه دوست بردارد به چشم دشمن اندازد
- مستغرق خیالِ تو بودم چنانکه دوش / در حال[1] در آمدی و دلم را خبر نشد
- شبی به رسم گدایی به کوی یار شدم / مرا شناخت ز آواز و شرمسار شدم
- مرا هر ذرّه گردد آفتابِ عالم افروزی / نخواهد بی‌تو روشن شد، شب تاری که من دارم
- افتاده‌ام ز پا و دل از دست داده‌ام / دست مرا بگیر که از پا فتاده‌ام
- ما لب ز یادِ غیر تو خاموش کرده‌ایم / با یاد تو، ز غیر فراموش کرده‌ایم

[۱۰۶۱]

میر شریف جرجانی

مشهور به علامهٔ شیرازی. وی جرجانی است، متوطّن در شیراز بوده. در فضیلت و کمالات مشهور آفاق و تصانیف عالیه از وی در میان است، از جمله رسالهٔ وجودیّه و غیره. تقی اوحدی اشتباه کرده است که دو کس دانسته. در تاریخ هفتصد و نود و هفت از دنیا رفته، قبرش در شیراز است. این چند بیت از نتایج طبع اوست:

- ز اهل مدرسه و خانقاه جمله دیار / سؤال‌هاست مرا در طریق استفسار
هر آنکه گفت جوابش مطابق حکمت / توان شمردنش الحق ز زمرهٔ ابرار
سؤال من به کس از حکمت فلاسفه نیست / نه از دوایر وهمی و هیئت و ادوار[2]
نه از اصول کلام و ضوابط طبّی / نه نحو و صرف و معانی نه منطق و اشعار
- مثال چرخگر و کفش دوز و پالان ساز / مساز حرفه خود، علم جهل را بگذار

---

۱. S در جان

۲. S اهمیت ادوار

- میان باطل و حق نیست هیچ واسطه‌ای / چنانکه نیست میان موحّد و کفّار
هر آن عمل که کسی را بدان نباشد علم / بود ضلال به قول محمّد مختار
بگو نخست که خود را چگونه دانستی / که حق شناختن این است در همه اطوار
- گرفتم ساغری از دست مستی / تعالی الله چه مستی، وه چه دستی
بتی چون تو چرا در پرده باشد؟ / مگر از ننگ چون من بت‌پرستی
- ای حسن تو را به هر مقامی، نامی / وی از تو به هر دل شده، پیغامی
کس نیست که نیست بهره‌مند از تو ولی / اندر خور خود به جرعه‌ای یا جامی 127a [1]

[۱۰۶۲]

مولانا شریف تبریزی

از سخنوران عالی‌قدر بود. وی شاگرد مولانا لسانی شیرازی است. *سهو اللسانی* به جهت استاد خود نوشت، چون بی‌ادبی کرده بود، خاطر مولانا از وی رنجیده و این معنی بر وی نامبارک شده، متاع وجودش یغمای اجل گردید. هجو غیاث کمره‌ای نموده و در او داد سخن داده است:

- زهی ز خوی بدت گرم، فتنه را بازار / خدای ز روی تو بیزار و خلق در آزار
چو سرنگون شود آن روی [2] زرد و چشمِ کبود / که سقف قصر جمال تو راست نقش و نگار
به عینه به چه ماند، به نونی از زرنیخ / که باشدش ز پی زیب، نقطه از زنگار
چو کارم از تو گشادی نیافت، چون دفترِ / بپیچ بر خود از اعراض هجو، چون طومار
- ای که از نرگس مست تو فسون می‌بارد / خبر از چشم منت نیست که چون می‌بارد
- بی‌خودی کاش گذارد که به مضمون برسم / بعد عمری که ز جانان خبری می‌آید
- چشمم که نظّاره گهربار شد افسوس / از راز دلم غیر خبردار شد افسوس

---

۱. A تا شرح احوال حکیم شفائی افتادگی دارد   ۲. S ابروی

در نــامه نــوشتم صفتِ بــار فــراقش دارنــدهٔ مکـتوب گـران بـار شد افسـوس
مــرغ دل مــن دانــهٔ وصـل تـو نـچيده در دام فــراق تــو گـرفتار شد افســوس
- ای غـمزهٔ تـو جـلاّد مـردم آهـوی چشمت صيّاد مردم
می‌کردم از غم پيش تو فرياد گـر مـی‌شنيدی فـرياد مـردم
زينسان که کردی بنياد خونريز خواهـی بـرافکند بنياد مـردم
در کنج عزلت، تنها نشستم چـندانکـه رفتم از يـاد مـردم
- آزاد اگـر بـاشد دلی، زلفت گـرفتارش کـند ور خفته باشد فتنه‌ای، چشم تو بيدارش کـند
- به باغ آن گـل، وه چـه حسنی بی‌بدل دارد که در وصف رخش هر غنچه جزوی در بغل دارد
ز گردون مرگ می‌خواهم، حياتم می‌دهد بی او فـلک بسيار از اين لطفهای بی‌محل دارد
- اگر چه کام دل از لعل جانان بـر نـمی‌آيد ازو دل بـر نـمی‌داريم تـا جـان بـر نـمی‌آيد
- تـا بـود سـجدهٔ او، طـاعتِ ديگـر نکنم کاين عبادت چو شود فـوت، ادا نـتوان کـرد
- زان دو ابرو مه من، اهل نظر در صحب‌انـد هيچ بيننده نـديده‌است بـه يک مـه دو هـلال
- مــژده دادی کــه عــلاج دل زار تـو کـنم غـمگسار تـو شـوم چـارهٔ کـار تـو کـنم
بِـه ز جـان نـيست مـتاع مـن سودازده را کـه بـه شکـرانـهٔ ايـن مژده نثار تـو کـنم
- گر جان ز بيماری برم، ياران شوند از من خجل[1] چون شرمسارِ پرسشی از هيچ ياری نيستم
- گر چه عمری شد کـه در راه وفـا مـی‌بينَدم راه مـی‌گردانـد از مـن هـر کـجا مـی‌بيندم
- دلم چندين فسون از چشم ترکانِ ختا ديـدم فـريبم کی دهد نرگس که چشمم چشمه‌ها ديده
- مــباد از ســوز و گـدازی کـه دارم بــرون افـتد از پـرده رازی کـه دارم
هـمين بـا منت بـاد نـازی کـه داری کـه مـن بـا تـو دارم نيازی کـه دارم[2]
- از رفتن جـانان ز بـرم رفتن جـان بِـه عمری که به تلخی گذرد مردن از آن بِه
پرسيد ز من حالِ دل سوخته آن شمع گفتم که نشد داغ تو بِه، گفت همان بِه
در جنّت اگر سوز غم عشق تو باشد آتشگـه[3] دوزخ ز گـلستانِ جـنان بِـه

---

۱. M آنگه
۲. S «خونابه گشای ... نیازی که دارم» را ندارد
۳. M آتشکده

تا رنجه نگردد دلم از خار تعرّض / ناچیده گلی رفتنم از باغ جهان[1] بِه
در دل کنمش جا و به مردم ننمایم / کان آفت جان از نظر خلق نهان بِه
ـ ز دو دیده ریختم خون که نظر کنی، نکردی / به ره تو خاک گشتم که گذر کنی، نکردی
دم مرگ هیچ دانی ز چه باز بود چشمم / ز تو بود چشمِ آنم که نظر کنی، نکردی
چون بکرد یار رحمی ز تو ای فغان چه حاصل / به تو بود امیدِ آنم که اثر کنی، نکردی
ز نخست کردم ای دل به تو شرح غمزه بر او / خبرت ز فتنه کردم که حذر کنی، نکردی
ـ میان سوختگان غمش اجل میگفت / که طالب است مرا، گفتمش بیا که منم
ـ داغ جانسوز دلم از چشم پر خون کن قیاس / در غمش حال درونم را ز بیرون کن قیاس
ـ به عمری کار منْ یک ره به کام من نمی‌گردد / به سالی ماه من یک روز رام من نمی‌گردد
نصیبم گشته چندان تلخکامی بعد هر کامی / که ممنونم اگر گردون به کام من نمی‌گردد
ـ جز خون جگر بی تو ز مژگان چه گشاید / زین خار به غیر از گل حرمان چه گشاید
بی خطّ تو از سبزهٔ نو خیر چه خیزد / بی لعل تو از غنچه خندان چه گشاید
خونابه گشای دل چاکسم دگر آمد / تا بازم ازین رخنه‌گر جان چه گشاید
ای خضر حیات ابد از نوش لب جوی / پیداست که از چشمهٔ حیوان چه گشاید
ـ تا کی ای گریه بلای دل زارم باشی / آبی و مانعِ نظّاره یارم باشی
چون شوم کشتهٔ عشق تو چنان کن که اگر / نخل ماتم نشوی شمع مزارم باشی
ـ ساقیا پر بده آن پرده‌در رازِ مرا / کیسه پرداز من و خانه برانداز مرا
ـ هر کرا دیدم به راز عشق محرم ساختم / خویش را در عاشقی رسوای عالم ساختم
کو برد راحت که من الفت گرفتم با الم / کو برد راحت که من با الفت و غم ساختم
شمع را دیدم که از راز شب وصل آگه است / صبح چون نزدیک شد کارش به یکدم ساختم
آنچه دل را بیم آن می‌سوخت درد هجر بود / آخر از ناسازی جانان به آن هم ساختم[2]
ـ کی غم عاشق به گشت باغ و صحرا می‌رود / عشق تا با اوست غم با اوست هر جا می‌رود
آخر عمر شریف است ای صبا رو پیش یار / گو یک امروزش مران زین در که فردا می‌رود

---

۱. M جنان
۲. S «هر کرا دیدم ... هم ساختم» را ندارد

- روزی که دهم جان و فغانی نکند کس / معلوم شود بی کسی ما همه کس را
- برای کشتن من داد آبی تیغِ مژگان را / نه از دود دلم تر ساخت جانان چشم فتّان را[1]
خبر گویا ندارد از دل غمناکِ صد چاکم / نصیحت کو که مانع می‌شود چاک گریبان را
- شریف از عاشقی جا بر سر کوی ملامت کن / که عشق بی‌ملامت حکم علم بی عمل دارد
- گر کسی تنها برای حسن خواهد یار را / می‌تواند گشت عاشق صورت دیوار را
- پس از کشتن بیا و روزنی در قبر من بگشا / وز آنجا ناله‌های زار این خونین کفن بشنو

این بیت را سام میرزا مرحوم بالسّهو در *تحفة السّامی* به نام شاه عادل ذکر کرده است:

کهن شد قصّهٔ مجنون، حدیث درد من بشنو / به هر افسانه عمر خود مکن ضایع، سخن بشنو[2]

[۱۰۶۳]

میر شریفی

در *مجالس* آمده که از سادات مشهد است[3] و بعضی از اولاد میر سید شریف جرجانی علّامه دانندش و در موسیقی مهارت داشته. او راست:

بس که سیل غمم از دیده دمادم گذرد / روز هجر تو مرا چون شب ماتم گذرد
لاله روید ز زمینی که از آنجا گذرم / بس که خون دلم از دیدهٔ پر نم گذرد

[۱۰۶۴]

شراری

در *مجالس* آمده که استرآبادی بوده[4]. او راست:

ندارم بیشتر زین طاقت بی مهری جانان / خدایا بر من آن نامهربان را مهربان گردان

---

۱. S این بیت را ندارد
۲. *تحفهٔ سامی*، ۲۹.
۳. *مجالس النفائس*، ۱۳۹.
۴. همان، ۸۷.

[۱۰۶۵]

شکستی

نادرستی سلیقه از تخلّصش هویداست. به هر حال این بیت از اوست:

ساقی بیا به باغ ببین جام لاله را   وز کف منه چو لاله زمانی پیاله را

[۱۰۶۶]

شکری قندزی

او راست:

گردون تا کی از تو دلم خون باشد   جانم ز الم‌های[1] تو محزون باشد
زان رو که تو هم دونی و دون پرور   نبود عجب از نام تو گر دون باشد

[۱۰۶۷]

شکری شیرازی

او راست:

مگو که پیر شدی ذوق عاشقیت نماند   شراب کهنهٔ ما مستی دگر دارد

[۱۰۶۸]

شمس‌الدّین زرکوب

او راست:

گر در خور جود خویش زر داشتمی   تنگی ز میان خلق برداشتمی
بیخ شجر امید بی‌سیمان را   از ابر عطا چو دیده تر داشتمی

۱. M: آبلهای

[۱۰۶۹]

شمس الدّین کرمانی

از فضلای زمان خود بوده. او راست:

- می خورده به خانقاه می‌باید رفت / بی توشه و برگ راه می‌باید رفت
آلوده صد گناه می‌باید رفت / شرمنده و رو سیاه می‌باید رفت
- از واعظ شهر کی مرا کار شود / با کفر و من اسلام کجا یار شود؟
گر حبل متین به گردنم در فکنند / بیم است که ز کفر من زنّار شود
- در میکدهٔ عشق شراب دگر است / در شرع محبّت احتسابی دگر است
مستان تو فارغند از روز حساب / زین طایفه در حشر حسابی دگر است[۱]

[۱۰۷۰]

شمس‌الدّین عبدالله شیرازی

در فضیلت و جامعیّت علوم بی‌نظیر بوده. اکثر علمای[۲] عالی مقدار تلمیذ وی بوده‌اند، از جمله قوام الدّین ابو اسحاق و خواجه شمس الدّین محمّد حافظ شیرازی و شیخ علی کلاه از معتقدانش بوده و علم غریبه از وی کسب نموده است و محمّد مظفر از مریدان اوست. در عربی و فارسی شعر بسیار دارد. وفاتش در رمضان سنهٔ ۷۸۲ بوده. او راست:

در دولت و محنت جهان هست زوال / در صاف تو گر دُرد در افکند منال
خوش باش و زمان به کام یاران گذران / زیرا که نماند این جهان بر یک حال

[۱۰۷۱]

شمس‌الدّین بدخشانی

او راست:

---

۱. S «از واعظ...حسابی دگر است» را ندارد

۲. M فضلای

از ماتمیان مبتلای وطنم / وز غمزدگان کنج بیت الحزنم
دی منزوی وادی غم، مجنون بود / رسوا شدهٔ انجمن امروز منم

[۱۰۷۲]
شمس بدخشی

نیز شاعری بوده. او راست:

چشمان من به رویت در عاشقی چنانند / کز رشک یکدگر را دیدن نمی‌توانند

[۱۰۷۳]
شمس‌الدّین بخارایی[۱]

احوالش از ابیات معلوم است. او راست:

ـ سخن از زبان جهان گفتن / خوش بود خوش به دلستان گفتن
زان لب تنگ نکتهٔ باریک / نیک باشد بدان دهان گفتن
نتوان چون توان بمردم مست / حال این جسم ناتوان گفتن
اگر از راه شرع نتوان رفت / این به تحقیق می‌توان گفتن
ـکاین همه اختلاف دشمن و دوست / چون به تحقیق بنگری همه اوست

[۱۰۷۴]
امیر شمس‌الدّین صدر

گویند در وقت وفات این رباعی گفته است:

ـ خواهیم ازین جهان فانی رفتن / در زیر زمین به ناتوانی خفتن

---

۱. M: بخاری

در گـوش زمـین ز بـی‌وفایی فـلک | حـرفی بـه زبـان بـی‌زبانی گـفتن
ـ ترسا بچّه‌ایست آتش افروز کنشت | کآتش زده در خرمن صد حور سرشت
چون هیمه‌کشان برای آتشکده‌اش | رضوان همه شاخ طوبی آرد ز بهشت

[۱۰۷۵]

شمس شهابی

از سخنوران عالی فطرت بوده. او راست:

ـ صیدش تپان نه بهر خلاصی ز بند اوست | می‌رقصد از نشاط که صید کمند اوست
ـ من در خیال، او ز سخن بسته لب فرو | ناصح درین خیال که گوشم به پند او

این دو بیت هم به نام او و به نام یمینی سمنانی به نظر رسیده[۱].

[۱۰۷۶]

بابا شوخی

در موسیقی صاحب تصرّف بوده و در سنگ‌تراشی مهارت کلّی داشته. او راست:

اگـر چـه واهب و رزّاق خالق البشر است | سبب چو در نگری جفت[۲] گاو برزگر است

[۱۰۷۷]

میر سیّد[۳] حسین شهودی

از افاضل خراسان بوده است:

---

۱. *مجمع الخواص*، ۱۸۵.
۲. S نگری خوب
۳. M «سیّد» را ندارد

ـ تنم به جای دگر بود چون شدم بیدار
شبی که گریه‌کنان بی رخش به خواب شدم
ـ من بیدل ز هر کس قصّهٔ آن سیمبر پرسم
چو گوید خویش را غافل کنم بار دگر پرسم
چه شد ای پاسبان بگذار کز بی‌طاقتی گاهی
روم حال دل آواره زان دیوار و در پرسم

[۱۰۷۸]
مولانا شهیدی قمی

در طرز سخنوری مسلّم زمان بوده سیاحت می‌کرده تا به هند افتاد و درگجرات سکونت گزید و در آنجا بر سر جوانی که عاشق وی شده، شهید شد. آری ثمر نهال محبّت همین است. خوش وقت کسی که این نعمت نصیب وی گردد. او راست:

ـ گجراتیان همه نمکین، دل کباب شان
می خواره‌اند، خون شهیدان شراب شان
ـ تیرت گذشت از تن همچون خیال من
این هم گذشت فکر دگر کن به حال من
از هر شکاف سینه‌ام آتش زبانه زد
شبها ز اوج عشقم و آه است بال من
ـ زمانه بر سر آزار ماست خوی تو دارد
همین سزاست کسی را که آرزوی تو دارد
ـ غرق عرق شده رخِ چون آفتاب تو
طوفان نوحی و همه عالم خراب تو
ـ ذرّه‌ای از مهر هرگز چون نگنجد در دلش
من که یک سر مهر گشتم در دلش جا چون کنم
ـ زمانه خنده زند هر دو روز بر دگری
گدای کوی بتان خنده بر زمانه زند
ـ به طوف میکده‌ها روز بینوایی ما
سفال چرخ بود کاسهٔ گدایی ما[1]
ـ زمام از دست لیلی در ربا، ای ناقه کاری کن
سر خودگیر و بر مجنونِ سرگردان گذاری کن
ـ سری دارد به زلفت شانه می‌خواهم که از غیرت
زنم آتش به بستانی که پرورده‌است شمشادش
ـ دل و جان من گلستان شده از خیال رویش
نزنم نفس مبادا شنوند خلق بویش
ـ نداشت آتش وادیِ ایمن آخر دود
کجا ز روی تو این خط عنبرین برخاست[2]
ـ شهیدی جامهٔ ناموس دور انداز و رسوا شو
لباس عافیت آن بِه که عاشق را کفن باشد

۱. S «غرق عرق... گدایی ما» را ندارد
۲. S «سری دارد... برخاست» را ندارد

- متّهم خلقی، شهیدی را تو پنهان گشته‌ای / کس چه دارد با تو پیدا شو بگو کار من است
- هر کبوتر کز تو پروازش به سوی من شود / آتش شوقم ز بال افشانیش روشن شود
از سر کویت شهیدی را مران، خونش بریز / دوست را مگذار تا شرمندهٔ دشمن شود
- هلال عید نبود از افق امیدواران را / ز بحر غم به ساحل کشتی آمد دلفکاران را
- خوش آن سوار کزو شد بلند پستی ما / به تازیانه افشاند گَرد هستی ما
- بستم به زلف یار دل داغ داغ را / آویختم به جای بلندی چراغ را
- شعله نبود که ز هر چاکِ تنم سر زده است / در هوای قدّ او مرغ دلم پر زده است
- چون کاکل تو سرکشی ای گلعذار نیست / افتاده‌ای چو خال تو در روزگار نیست
- خواب دیدم کز هوا شاهین او صیدی ربود / چون شدم بیدار مرغِ دل به جای خود نبود
- ماه از رخسار تابانِ تو یادم می‌دهد / لاله از طوق گریبان تو یادم می‌دهد
- نهال قدّ تو کی میوه مراد دهد؟ / که گر شکوفه کند بخت من به باد دهد[1]
- مستانه صحبتی به تو دارم درون دل / تو مست ناز و عشوه و من مست خون دل
- سجادهٔ ریا که بود بار اهل هوش / دلّال معصیت نیَم، انداختم ز دوش
- می‌خلد در جان من خاری از آن گل، چون کنم؟ / خار خارِ جان نه خار پاست تا بیرون کنم
- چه شد یارب که امشب درد من تسکین نمی‌یابد / ز بیتابی سرم می‌گردد و بالین نمی‌یابد
- چو ابر من به هوای تو از جهان رفتم / گلی نچیدم و گریان ز گلستان رفتم
- دم مُردن نه چندان اضطراب از بهر جان دارم / تو بر بالین نه‌ای این اضطراب از بهر آن دارم
از آن لب زنده گردد مرده وز آهم جهان سوزد / تو آب زندگی در لب، من آتش در دهان دارم
- مرا گویی دل گمگشته‌ات پیدا کن از خوبان / چه تعجیل است پیدا می‌شود جای گمان دارم
- تا کی به سر راه تو بنشینم و گریم / بر خاک نشان قَدمت بینم و گریم
چون ابر بهاری به چمن بی‌تو در آیم / بر یاد رخ خوب تو گل چینم و گریم
خوش آنکه تو خندان چو رسی پرسیم از ناز / گویم که فلان عاشقِ مسکینم و گریم
بیمار و غریبم نگرم از همه سویی / خالی ز رفیقانْ سر بالینم و گریم

۱. S «هلال عید... باد دهد» را ندارد

ـ ای تو را بی التفاتی شیوهٔ و آیین همه / آنِ بی دردانی و با دردمندان این همه
ـ ای خوش آن دم که رسد ناقهٔ لیلی ز رهی / آشنایانه کند جانب مجنون نگهی
ـ ستمگر عجبی یار بوده است مرا / ببین که با که سر و کار بوده است مرا
به سختی از تو کنم قطع آروزی که به تو / امیدواری بسیار بوده است مرا
ـ چو گفتیَم که برو، پیشت آمدم از شوق / به خود نبودم و این فهم کردم از سخنت
ـ وفا کردم همه عمر از تو جای مهر کین دیدم / کجا یاری دگر گیرم مه من کز تو این دیدم
برای من ز آب دیده گرداب بلایی شد / نشان خرگهت ای ترک هر گه بر زمین دیدم
ـ در عشق تو آزرده ز بیداد نباشم / شادی ز تو غم از تو چرا شاد نباشم
ـ بر سرخ جامهٔ نظر از دور دوختم / پنداشتم تویی، تو نبودی بسوختم
ـ از آن لب یک سخن با بی‌گناهی می‌توان گفتن / نگویی گر سخن باری نگاهی می‌توان گرفتن
ـ آزرده‌ای ز طعنهٔ مردم برای من / خوبی تو بلای تو هم شد چه جای من
ـ هر جا شود کبود تن من ز سنگ تو / باشد نشانه‌ای ز برای خدنگ تو
ـ شنیده‌ام که ز اغیار تنگدل شده‌ای / از جورها که به من کرده‌ای خجل شده‌ای
ـ نرنجم زین که با هر عاشقی میل سخن داری / که تو حسنی زیاد از کار و بار عشق من داری
ـ چه وقت توست که با هر کسی شراب خوری / به کام دل همه جا بادهٔ بی حساب خوری
ـ خوشم به خواری و فارغ ز اعتبار کسی / که خوار کردهٔ عشق توام نه خوار کسی
ـ بر بام قصر بهر تماشا چه می‌روی؟ / بالا گرفت فتنه به بالا چه می‌روی؟
ـ ز خواب ناز چو آن سرو نازنین برخاست / علم کشید بلا، فتنه از زمین برخاست
ـ از دل گمگشته‌ام بسیار می‌پرسی خبر / گر نه پیش توست این پرسیدن بسیار چیست؟
ـ طفل است بر مراد دلم نیست کام‌بخش / کم بر دهد نهال که آن دیرساله نیست
ـ از سرشته جان جامهٔ جانان نتوان دوخت / کز دل گرهی سخت برین تار فتاده است
ـ شکایت از تو جفاجو کجا برم[1]، چه کنم؟ / تو دادرس، تو ستمگر، مرا که داد دهد؟
ـ دمی‌که خواهم از او بوسه، زلف شانه کند / رهد ز شانه زدن، تافتن بهانه کند

۱. M بی کی برم

- ز خون دل میفشان زلف، ترسم دامنت گیرد / مــــزن در جان من آتش، مباد آه منت گیرد
اگر پیچند در پیراهنت پیراهن یوسف / گذارد بوی او بوی تو از پیراهنت گیرد
- فروغ مه چو برق از کلبهٔ من بگذرد هر شب / چراغ تیره‌روزان پیش ما ازین روشن نمی‌باشد
- کدامین شهسوار است اینکه جولان کرده می‌آید / غــــبارآلوده چندین خانه ویران کرده می‌آید
زده گل بر سر و در دست هم گلدسته‌ای دارد / بــــه گلشن رفته و خود را گلستان کرده می‌آید
- از آن پروانه بر فانوس هردم می‌زند خود را / که می‌خواهد به یار خویش در یک پیرهن باشد
- دیــوانهٔ بتانم و طفلان شهر و کوی / آویــخته چــو اشک مـن از دامـن منند
- کوه دردم داد جان در حسرت شیرین بسی / کیست تا بر دارد و پهلوی فرهادم بـرد؟
- از هزاران دل یکی پیدا نشد درکوی دوست / این نه آن خاک‌است کز وی دانه‌ای سر بر کند
- عــجب دارم ز اســتغنای آن شــوخ / کـه مـی‌آید چـنین بی‌خواست در دل
- پس از هلاک ز خاکم بر آورید و بسوزید / کــــه از تپیدن دل راحتی به خاک ندارم
- نـتوان بـه تـو از بیم بـدآموز نشستن / آواره شـدن به که بـه ایـن روز نشستن
هر کس به کسی هم نفس و من نتوانم / پهلوی کسی زیـن دل پـر سـوز نشستن
- رفــتم از هــوش وقت رفــتن یـار / او چــنان رفت و مــن چــنین رفـتم
- از دلم هست بــــر دلش راهــــی / بــه دلش چـون کـنم کـه غـم نـرسد؟
- به جان کندن تمامِ عمر دردی کرده‌ام حاصل / به دامانهاش حـاصل عـمر دراز است ایـن
- نوبهار آمد دگر عالم گلستان شد چو تو / ابر گریان‌گشت چون من، باغ خندان شد چو تو
سرو می‌نازد به قامت، گل برو، سنبل به موی / گر شوند اینها همه یک‌جای نتوان شد چو تو
- از کدامین سگ نمی‌دانم نگه دارم تـو را / یک غـزالی و هـزاران حیله‌گـر صیّاد تـو
- حور بهشتی رو تویی، یار پریشان مو تویی / بــاشد ز جنّت روزنی، هر حلقه‌ای از موی تو
- دل نگـــه دار مـــبادا کـــه نـیابی روزی / دست هر چند در آن زلف پریشان بکشی
- هر سحر آیم بـه راه انتظارِ یـار خـویش / گر سحرخیزی چو گل دیدم گشادِ کار خویش
- هر شبی تا روز در محراب می‌باشم ولی / در درون خرقه پنهان است زنّارم چو شمع
- بـه بی‌دردان نشینی کی فتد بر من نگاه از تو / نــه درد عشق می‌دانی نه قدر حسن آه از تو
- مست اگر در خواب بینم یک شبش / بــوسنمش چندان کـه درد آیـد لبش

[۱۰۷۹]
شهاب الدّین ساوجی

از جمله سخنوران قدیم بوده. او راست:

گر یار مرا کشد چو جیحون گرید / نه نه غلطم خود چو کشد چون گرید
آری چه عجب وی آهنین دل تر نیست / از تیغ که بر کُشته خود خون گرید

[۱۰۸۰]
شهاب الدّین

در هند بوده، ظاهراً از هندیان است. او راست:

ای مه به فلک مثل تو تابان قمری نه / در روی زمین مثل تو زیبا پسری نه
عمری است که من خاک شدم بر سر کویت / وز ناز تو را بر سر خاکم گذری نه
من بی‌خبر افتاده و خلقی به تماشا / تو خفته به صد نازی و از من خبری نه[۱]
گفتم مگرت قصّهٔ من باد رساند / از بخت بدم زی تو صبا را گذری نه
پرسید دلآرام که می‌نالد بر در / گفتند شهاب است نگارا دگری نه

[۱۰۸۱]
شهاب الدّین میر علی ترشیزی

در خدمت محمّد جوکی بهادر بن میرزا شاهرخ می‌بوده. او راست:

چو پرده از رخ چون آفتاب برداری / به جان و دل کندت مشتری خریداری
غلام غمزهٔ خونریز و چشم جادویت / جهان به شعبده‌بازی، فلک به خونخواری

---

۱. M ناز و ازینت خبری نه

اگر به حضرت خسرو رسد شکایت من / تو این جفا که کنون می‌کنی، کجا یاری؟
خدیو ملک محمّد ستوده جوکی شاه / که ختم گشت برو منصب جهانداری

[۱۰۸۲]

شیخ رباعی

از یکّه تازان معرکهٔ سخنوری و شهسواران میدان بلاغت گستری بوده. مولد و منشأش مشهد مقدّس است. گویند به غیر از رباعی از اقسام دیگر شعر کم می‌گفته. معاصر شاه طهماسب ماضی مغفور بوده. او راست:

- ای آنکه حریم دل فضای غم توست / دل کیست که گویم از برای غم توست
لطفی است که می‌کند غمت با دل من / ورنه دل تنگ من نه جای غم توست

- جانبخش لبت که هست گرداب حیات / در سبزهٔ تر دارد اسباب حیات
لب بر لب هر کوزه که از لطف نهی / آن کوزه لبالب شود از آب حیات

- رویت که فتاده گل گل از باده برو / هر سو قطرات لطف رو داده برو
یا رب که ز افروختگی در عرق است / یا تازه گلی است شبنم افتاده برو

- روح از لب تو گر چه پرورده شود / وز شرم لب تو غنچه در پرده شود
از برگ گل است آن زبان نازکتر / بر لب مرسان که ترسم آزرده شود[1]

- هر شب مه نو پی فزودن تازد / تا همچو جمال او جمالی سازد
در چهاردهم شب چو به خود پردازد / بیند که چو او نیست ز غم بگدازد

- شوخی و بلا و تندخو می‌دانم / آشوب دلی و فتنه‌جو می‌دانم
داری همه طور نیک و خوی تو بد است / من خوی بد تو را نکو می‌دانم

- شمعی‌است رخت به رنگ آتش گلریز / بر طرف مَهَت دو زلف عنبر آمیز
از روی لطافت آتشِ حسن تو را / آمد شد آن دو زلف می‌دارد تیز

---

۱. S «جانبخش لبت ... آزرده شود» را ندارد

و این رباعی هم به نام دیگری احتمال دارد[1].

ـ ای روی تو در عرق گل آب زده ‌ ‌ ‌ زلف تو برو بنفشه تاب زده
چشمان تو چون دو مست بر یک بالین ‌ ‌ ‌ سر بر سر هم نهاده و خواب زده
ـ هنگام سپیده دم خروسِ سحری ‌ ‌ ‌ دانی که چرا همی کند نوحه‌گری؟
یعنی که نمودند در آیینهٔ صبح ‌ ‌ ‌ کز عمر شبی گذشت و تو بی‌خبری
ـ ای کرده غمت غارت هوش دل ما ‌ ‌ ‌ درد تو شده خانه فروش دل ما
سرّی که مقرّبان از آن محرومند ‌ ‌ ‌ عشق تو فرو گُفت به گوش دل ما
ـ از گل طبقی نهاده کاین روی من است ‌ ‌ ‌ وز مشک خطی کشیده کاین موی من است
صد نافه به باد داده کاین بوی من است ‌ ‌ ‌ آتش به جهان در زده کاین خوی من است
ـ حرف گرمی به غم اندوختهٔ خود نزدی ‌ ‌ ‌ آتش در جگر سوختهٔ خود نزدی
بی سرگشتی به جهان شیخ رباعی و هنوز ‌ ‌ ‌ بخیه بر چشم هوس دوختهٔ خود نزدی
ـ دی بر سر بالین من آن سرو سهی ‌ ‌ ‌ آورد بهی تا نبود دست تهی
سودم رخ زرد خود من سوخته بر آن ‌ ‌ ‌ یعنی ز مرض نهاده‌ام رو به بهی

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

این رباعی آخر را تقی اوحدی به نام شیخ رباعی نوشته و نیز نوشته که به مولانا فصیح الدّین صاحب نسبت می‌دهند و سام میرزا در تذکرهٔ خود به نام میرزا قاسم میرکی کور نوشته و الله یعلم که از کیست[2].

[1083]

مولانا شیخی

با آنکه امیر علیشیر ـ رحمة الله علیه ـ ذکر کرده که از ولایت طبس و معاصر من است[3]، تقی

---

۱. M این عبارت را ندارد.
۲. سام میرزا در *تحفهٔ سامی* در شرح حال میرک کور چنین رباعی را نیاورده است.
۳. *مجالس النفائس*، ۸۰.

اوحدی نوشته که ماوراءالنّهری است. معلوم نشد که در تکذیب امیر علیشیر چه فایده تصوّر کرده. او راست:

- تو کز سوزم نه‌ای واقف، دلت بر من نمی‌سوزد / مرا می‌سوزد از غم جان، تو را دامن نمی‌سوزد
نسازد دوست جز با دوست تا سوزد دل دشمن / تو چندان دوست می‌سوزی که کس دشمن نمی‌سوزد
ز غیرت سوختم جانان و بر غیری زدی آتش / تو آتش می‌زنی بر غیر و غیر از من نمی‌سوزد
چو روزت شد شب از زلفش، مزن بی‌گریه دم شیخی / که مردم را چراغ دیده بی‌روغن نمی‌سوزد
- این نه داغ است که بر سینهٔ سوزان من است / مُهر عشق است که از مِهر تو بر جان من است

[۱۰۸۴]

شیخی اردبیلی

او راست:

شیخی ز نامه عمل ما مپرس از آنک / ما ز آب دیده نامهٔ اعمال شسته‌ایم

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۱۰۸۵]

شیخ زادهٔ پورانی

خلف الصدّق ابو سعید پورانی است. در کمال قابلیّت و اهلیّت بوده. او راست:

- در پیش او رقیب به کین می‌کشد مرا / او می‌کند تغافل و این می‌کشد مرا
- چون من به غم تو در جهان مردی نیست / دل سوختهٔ نیاز پروردی نیست
خواهم غم و درد خویشتن شرح کنم / لیکن چه کنم که هیچ همدردی نیست

[۱۰۸۶]

مولانا شانی تکلو

نامش نسف آقاست. از شعرای زمان شاه عبّاس ماضی است. قصیده‌ای در مدح شاه گفته

بود، فرمود او را به زر کشیدند. اگر چه مولانای مزبور در سخنوری چندان مایه نداشت، لیکن به حکم سلیقه اشعار خوب دارد و از آن جمله:

- ما سموم خشکسال ناامیدی خورده‌ایم
سبزهٔ ما گر ز دریا سر زند سیراب نیست

- ز بس‌که دیده به نظّاره تو حیران بود
تمام روز وصالم به یک نگاه گذشت

- بختم اگر تلافی شبهای غم کند
یک روز خوش به مردم عالم نمی‌رسد

- سینه را سوراخها کردی به پیکان ستم
خوب کردی کلبهٔ تاریک ما روزن نداشت

- هر ذرّه ز خاکستر من در کف آهی است
چون سرمه که در رهگذر باد فروشند

- تا نبینم پیش و پس صد بار سویش بنگرم
مرغ زیرک بر ندارد بی تأمّل دانه را

- کنعانیان اگر گل باغ تو بو کنند
کمتر نسیم گلشن مصر آرزو کنند

دیروز توبه کردم و امشب به پای خُم
آن طاقتم نماند که می در سبو کنند

عشقم چنان گداخت که موران تربتم
عضوی نیافتند که ناخن فرو کنند

- ای دردِ عشق خوب به دادم رسیده‌ای
مگذار در شکنجهٔ وارستگی مرا

- این حسرت دگر که شکر می‌دهد به غیر
از کاسه‌ای که خون جگر می‌دهد مرا

- چندین کلید چاره شکستیم بهر دل
وین قفلِ زنگ بسته ز هم وا نمی‌شود

- بر سر سرو سهی بال تذرو دیدم
شکن طرف کلاه تو به یادم آمد

- کدام سرو به بار آرد آن گل رو را
چه نسبت است به سرو آن نهال دلجوی را[1]

- شانی دلت به کج‌کلهان مایل است باز
این لاله را به طرف کلاه که می‌زنی؟

- دیگری را در گرفتاری شریک ما مکن
گر مرادت شهرت حسن‌است یک رسوا بس‌است

امتحان غیر را حاجت به تیغ تیز نیست
وحشی دشت سلامت را صدای پا بس‌است

- حذر کن ای به فراغت غنوده در بزمش
که شب نخفته‌ام و ناله‌ام سحرخیز است

- گمگشته دلی دارم از بس‌که ضعیف است
گر ناله نباشد به چراغش نتوان یافت

- آخر عشق تو را نشئه‌ای ز اوّل بیش است
سرخوشِ جام تو مست افتد و مجنون خیزد

- بی تو هر می که ز جامم به گلو می‌ریزد
به گلو ناشده از دیده فرو می‌ریزد

---

۱. S «چندین کلید .. .دلجوی را» را ندارد

- نغمات مطرب ما همه دلکش است لیکن / جگر کسی خراشد که دل فگار دارد
- شهید عشق تو را بی‌زبان برانگیزند / که راز عشق تو در حشر هم نهان ماند
- عشق اگر داری غم از ناسازی معشوق نیست / سوز باید مرد را گو ساز بی‌آهنگ باش
- یاران سخن از ترک محبّت نکنیدم / دل پیش خودم نیست، نصیحت نکنیدم
- از ما حذر کنید که ما دل شکسته‌ایم / خاکستریم و بر سر آتش نشسته‌ایم
- هنوز اندیشهٔ عشقت نکرده رخنه در جانم / ز صد جانب گرفته دست رسوایی گریبانم
- مسلمانان همه زنّار زلفت بر میان بستند / به من هم عشوه بنما، چه شد من هم مسلمانم
- چه خوش است با دو زلفش سر شکوه باز کردن / گله‌های روز هجران به شب دراز کردن

شب تیره رازِ دار دل عاشق است ورنه / به یک آه می‌تواتم در صبح باز کردن

- بی‌تو هر می که ز جامم به گلو می‌ریزد / به گلو ناشده از دیده فرو می‌ریزد[1]
- ممدوح به جایزه قارون کند مرا / مرهم بهای زخمِ زبان حسود نیست
- بگذار تا بلند شود بخت دشمنت / شاید که رفته رفته شود پایمال تو
- از آن دندان استعداد کُند است / که ابروی سخا را سرکه تند است
- دی کز بر من برد دل آگاهت / سوی سفری که بود خاطر خواهت

از غایت رشک بود کز پیش نظر / رفتی و نگفتم که خدا همراهت

- طول قدّ و عرض بدنم هر دو یکی‌است / پهنا و درازی تنم هر دو یکی‌است

فارغ ز تواضعم که در چشم کسان / برخاستن و نشستنم هر دو یکی‌است[2]

- دی به حمّامم پی غسل جماع / برد ناگه طالعِ میمون من

کیسه‌مالی[3] با سرینی چون بلور / کرد کار بخت روز افزون من
چون مرا بر رو فکند از اشتیاق / جمله شهوت گشت در تن خون من
طرفه کونی بر سر کونم نهاد / کاش بودی کیر من در کون من

---

۱. M این بیت را ندارد
۲. S «بگذار تا ... یکی است» را ندارد
۳. S کیسه تابی

[۱۰۸۷]
شاه مراد

خوانساری بوده. او راست:

ـ کسی از عمر خود بر خورده باشد / که در عمرش به او بر خورده باشد
حیات جاودان مخصوص پیری است / که در عشق جوانی مرده باشد
کسی درد تو را لذّت شناسد / که از دست تو زخمی خورده باشد
ـ نمی‌رود اجل از پیش دیده‌ام نفسی / شبی که شمع رخ یار در مقابل نیست

[۱۰۸۸]
شاملی

از شیرین کلامان بوده. او راست:

ـ صورت حال من و شرح غم مجنون یکی‌است / گر بود هریک به عنوانی ولی مضمون یکی‌است
ـ نه از خواب‌است بیهوشی که چشم خود فرو بستم / خیالش خواست تا بیرون رود ره را برو بستم
ـ آرزوی[1] قامت نازک نهانی کرده‌ام / گر به کام دل برآید خوش خیالی کرده‌ام

[۱۰۸۹]
بیجه شاهی

از زنان فاحشهٔ هندوستان بوده. در این زمان از مردان آدمی زاده اینجا کسی دیده نمی‌شود که به مراتب سخن فی الحقیقه ربطی داشته باشد تا به نسوان چه رسد. در هجو حکیم ابوالفتح گفته:

---

۱. M آز روی

تا چند کُس خویش نهی بر کُس من کیری چو دوال در زنی در پُس من
گر قاعدهٔ کیر تو این خواهد بود ریش تو به جای کیر به، در کُس من

[۱۰۹۰]

آقا شاپور

نامش ارجاسب است. اوّل فریبی تخلّص می‌کرده. به هند آمده بعد از مراجعت از هند شاپور تخلّص کرد. دیوانش به نظر راقم حروف رسیده، اشعار خوب دارد. با تقی اوحدی معاصر و مصاحب بوده. او راست:

- تو چون خود سوی مشتاقان نخواهی آمدن باری گریبان باز کن تا باد بوی پیرهن گیرد
- زهی نگاه تو را فتنه همدم دیرین نهاده چشم تو تا باز سر به یک بالین
- تا کس نبیند بی‌توام بر شمع دامن می‌زنم وز دودِ دل خاک سیه بر چشم روزن می‌زنم
در بزم شمعی سوختن هرگز نصیب من نشد پروانهٔ بی‌طالعم خود را به گلخن می‌زنم
- به تیره روزی خود خنده می‌زنم ورنه ز عیش نیست درین روزگار خندیدن
- ز خط زایل نگردد جانفزایی لعل جانان را ز خاصیّت نیندازد غباری آب حیوان را
- از دل غیر به میزان محبّت دل من زان گران سنگ‌تر افتاد که پیکان تو داشت
- لبی که تر نشد از می لبِ ایاغ من است گلی که تازه بود تا به حشر داغ من است
- جای نفس از بهر خیال تو تهی کرد آهی که ز دل در نفس باز پسین خاست
- از حال خود نه ما را راحت خموش دارد گفتن نمی‌توانسم دیوار گوش دارد
لیلی خبر ندارد از آب چشم مجنون صحرانشین چه داند دریاچه جوش دارد
- صبا ز قافله سالار بادِ صبح بپرس که بار خانه مشک از کدام چین دارد
- نعم البدل وعدهٔ صد ساله وصال است این بوسه که نقد از لب پیغام گرفتم
- به شوخی تو سواری به صدر زین ننشست تو تا سوار شدی فتنه بر زمین ننشست
سرم غبارِ ره نازنین سواری باد که گَرد توسنش از ناز بر زمین ننشست
- می‌برد چشمم و دل می‌رود از سینه برون همنشین خانه بیارای که غافل نرسد

سینه بر خنجر او زن که شهادت بر ما ناقص است ار مدد کشته به قاتل نرسد

ـ به دامانم مگر باقی‌است گردی ز آستان او کــه هر ساعت سرم در سجدهٔ دامن فرود آید

ـ بدین که سوخت ز هجرم زمانه راضی نیست بر آن سر است که خاکسترم به باد دهد

ـ بس بوالعجبی‌هاست درین راه که ما را پــا مــرحــله پــیموده و دل آبــله دارد

ـ چنان یکی شده‌ام با غبار توسن او کــه در عــنانم و یــار انتظار مــن دارد

ـ ز آتشی سوزم من مجنون که بر فرق سرم گر نشیند مرغ آتشخواره خاکستر شود

ـ به ذوقی می‌کنم تکرار حرفی دلستانی را که دل در سینه پندارد که می‌بوسم دهانی را

نمی‌دانم تو خواهی بود یا گردون ولی دانم کــه دامنگیر گردد خون من نامهربانی را

ـ عشق آن چنان به شیوه مجنون نمانده است صد درد و داغ دیگرش افزوده‌ایم ما

ـ به یاد چشم مستت باده می‌نوشند و می‌ترسم کــه دیگر فتنه‌ای در بزم می‌خواران شود پیدا

ـ من که مخمورم به زاهد کی دهد پیمانه را؟ نیست بر مسجد روا شمعی که باید خانه را

ـ ناله‌ای می‌شنوم سخت غریبانه مگر مرغ بی بال و پری در قفسم افتاده است

ـ تیغش که خاطرم ز غم آزاد می‌کند آبی که می‌خورد ز دلم یاد می‌کند

ـ کسی از دفتر من درس اقبالی نمی‌گیرد مصیبت نامه‌ام از من کسی فالی نمی‌گیرد

ـ کارم به ساقی است که از ناز می‌زند هــر روز بــر زمــین قــدح آفتاب را

ـ شرکت غیر بر نمی‌تابد نار پستان انار یاسین است

ـ شهر کوران است بی او شهر ما چشم مردم بس که در دنبال اوست

ـ اینکه زد ناقه لیلی دو سه گامی به غلط آسمان تا چه بلا بر سر مجنون بارد

ـ در بادیه آن خار بن ریخته برگم کز حادثه مرغی به پناهم نگریزد

ـ گر چه دیوانه و شوریده و باطل شده‌ام آلت تجربهٔ مردم عاقل شده‌ام

ورق هستیم از هم بدرانید که من دیده‌ام آنقدر اصلاح که باطل شده‌ام[1]

ـ همدم یار اگر فرشته بود شرط عشق است بدگمان بودن

ـ غیرت عشق به چشمی که پدیدار شود پردهٔ دیده برو پرده دیدار شود

---

۱. S «در بادیه... باطل شده‌ام» را ندارد

- نه همین گوش ز حرفش شکرستان کردم
بس که دیدم به لبش دیده نمکدان کردم
- دشمن خود خواندم با آنکه او را دوست دوست
آنقدر گفتم که خود را از زبان انداختم
- ز دوری بندبندم شد جدا زانسان که می‌آید
همان شب در میان از استخوان تا استخوان من
- بینی چو سوی مدّعی عمداً خبردارم کنی
ریزی به جام دوستی زهری و در کارم کنی
- طفل است و به عاشق روش زیست نداند
صد جان اگر از کس طلبد، نیست نداند
دلدار نداند دل ما از دل اغیار
داند که دل است، اینکه دل کیست نداند
- دی اسب تو زان پای شریعت آزرد
کز شوق به رکاب تو دل از جای ببرد
می‌خواست لگد بر سر افلاک زند
از فرق فلک گذشت و بر پای تو خورد

[۱۰۹۱]

شاه نظر بیگ قمشه‌ای

قلندرانه سیاحت کرده، در عهد شاهجهان پادشاه به هندوستان آمد. از وضع آن دیار ناخوش شده به همان نحو پیاده به اصفهان مراجعت کرد. خوشا به حالش، کاش من هم این توفیق را می‌یافتم. لمؤلّفه:

خرّم آن روز که دل جانب ایران کشدم
جذبه‌ای کار کند تا به صفاهان کشدم

اشعار خوب بسیار دارد. معاصر شاه عبّاس بوده. او راست:

- گر هند بود کعبه، روم سوی کنشت
دوزخ طلبم اگر بود هند بهشت
- خواهم ز غلط کرده خود برگردم
مانند نگاه عاقل از صورت عشق
- ای خواجه دو گام ره نراندی، ماندی
خود را به رفیقان نرساندی، ماندی
این راه نه راه کعبهٔ آب و گل است
یک گام ز کاروان چو ماندی، ماندی

این رباعی که در فوت شاه عبّاس ماضی از ملاّ شرمی مشهور است به وی نیز منسوب داشته‌اند:

امروز فلک شعلهٔ داغش مرده است
نور مه و مهر در دماغش مرده است
دستی بدر آر و هر چه خواهی بربای
کاین خانهٔ تاریک چراغش مرده است

[۱۰۹۲]
ملاّ شاه حسین غیاث سیستانی

بسیار[۱] خوش طبیعت و صاحب کمال بوده. تقی اوحدی وی را دیده است، نوشته که تتبّع *تحفة العراقین* مثنویی گفته و هم تذکره نوشته. او راست:

دریا نه که عالمی چند موج — گاهی به حضیض و گاه بر اوج
کشتی نه که دوزخ فسرده — یک تابوت و هزار مرده

[۱۰۹۳]
شاهمیر قمی

او راست:

مدّتی شد که جدا از رخ جانان شده‌ام — وه چه گویم که چسان بی‌سر و سامان شده‌ام

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۱۰۹۴]
مولانا شتابی گونابادی

او راست:

- نیک در هم شده است کار جهان — زلفِ یار من است پنداری
- خلاص یافته هر کس ز بند خانهٔ هجر — به غیر ما که فراموشیان رندانیم

[۱۰۹۵]
مولانا شجاع کاشی

در میدان سخنوری دادِ شجاعت داده. ابراهیم خان ترکمان را که حاکم کاشان بوده، هجوی

۱. M + خوشنویس و

به غایت رکیک کرده به اصفهان گریخت. در آنجا هم از فرط جبن بی‌تاب شده سپرِ شجاعت را در میدان حیات انداخت. گویند الکن بوده، چنانچه از این قطعه که شخصی در تاریخ فوت او گفته معلوم می‌شود:

هر چند شجاع کاشی آمد — در زمزمهٔ سخن خوش الحان
امّا به زبانش لکنتی بود — کش حرف به لب نیامد آسان
بلبلبل گفت لفظ بلبل — چون بلبل اگر چه بود خوشخوان
ناگاه خزان عمرش آمد — شد بلبل روحش از گلستان
ماتم زدگان هم زبانش — گشتند به طرز او سخن ران
یعنی گفتند بهر تاریخ — (بلبلبل بوستان کاشان/ ۹۸۷)

خلاصه شجاع تصنیفات دارد و از آن جمله است:

- تاب نظر کردنم بر در و دیوار او — نیست همانا کسی در پس دیوار او
- با دلم شیر شکارانه نمی‌آیی پیش — مگر این صید به چشم تو زبون می‌آید
- هزار سجده به محراب ابروی تو برد — کسی که در همه عمر یک نماز نکرد
- در خیالم که به پهلوی کسی ننشینم — که خیالش ننشسته است به پهلوی کسی
- به زهر چشم تو نازم که نیم کشتهٔ نازش — به خون تپیده‌ای و یارای اضطراب ندارد
- ای دل اهلیّتِ آدم نه تو داری و نه من — روش مردم عالم نه تو داری و نه من
گفتم آسوده شو از عشق، دلا نشنیدی — این زمان خاطر خرّم نه تو داری و نه من
دل که بی رخصت ما کُشتهٔ او گشت شجاع — شرط این است که ماتم نه تو داری و نه من
- صد در از خلوت نظّاره به او کردم باز — تا نظر می‌فکنم باز دری در پیش است[1]
- چند گویی که میا و مرو از کوچهٔ من — می‌روم راه من است این، به تو کاری دارم
- اندک وفایی گر کند دل می‌کند صد آرزو — طبع هوسناک مرا می‌سازد استغنای او
- من گرفتم که به حرف تو مرا باید کشت — آیتی هست که این کار تو را باید کرد

---

۱. S این بیت را ندارد

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

ـ کُشت مرا تغافلت دی که شدی دچار من   یافته‌ای که عاشقم وای به روزگار من

[۱۰۹۶]

میرزا شجاع الدّین محمود اصفهانی

خلف الصّدق خلیفه سلطان بن خلیفه اسدالله گلباری است. در فضیلت و دانش مشهور و مسلّم زمان بوده. او راست:

ـ مُردم ز درد، مایه درمان من کجاست؟   از درد دل هلاک شدم، جان من کجاست؟
افتاده آتشی به دلِ بی‌قرار من   آتش نشان سینهٔ سوزان من کجاست؟
ـ دلم گم شد، تو داری، از نگاهت می‌توان دانست   ز ناز و شیوه چشم سیاهت می‌توان دانست
ـ از غیر دوست چاره به غیر از کناره چیست؟   بیچاره آن‌کسی که ندانست چاره چیست
مشمار ناوکی که زدی بر دلم ز ناز   لطف تو بی‌شمار بود این شماره چیست؟
ـ بی‌اعتباری همچو من، بی‌رحم خونخواری چو او   در حیرتم از قتل من، یا رب پشیمان از چه شد؟
ـ دل داشت ز بیداد تو صد شکوه و اکنون   دانست به هجر تو که از بد بتری است
ـ روشن شده از شمعِ رخت منزل من   جز غم نبود ز عشق تو حاصل من
شادی به دلم جای نگیرد هرگز   از بس که غم تو کرده جا در دل من
ـ نمک گاهِ تکلّم از زبانِ یار می‌ریزد   نمکدان چون بود تنگ و نمک بسیار می‌ریزد
ـ نیست رشکم گر چه می‌بیند بَرِ رویش بسی   کانچه من می‌بینم از رویش، نمی‌بیند کسی
ـ چون به قتل بیدلان شمشیر کین آید به کف   گر نریزد خون من، خونِ منش خواهد گرفت
ـ نام او را هر زمان دل بر زبان می‌آورد   بی‌خبر از بی نشان هر دم نشان می‌آورد
می‌کند هر دم برون سر از گریبان گُلی   هر طرف مرغِ دگر را در فغان می‌آورد
ـ بیشتر از همه کس بر سر کویت بودم   عاقبت از همه کس پیش تو کمتر گشتم
ـ با من بیدل سخن هرگز نگوید یار من   وه که خواهد بی‌سخن کُشتن چرا دلدار من؟
ـ دل زین هوسِ آب شد که افتد   از عکس رخت در آب پرتو
لیکن چه کنم نمی‌پذیرد   از غایت اضطراب پرتو

[۱۰۹۷]

مولانا شجاعی

گویند از مشهد مقدّس بوده[۱]. از خیّاطی معاش می‌کرده[۲]. او راست:

بـر مــن بتِ دلفـریب پر فـن بگـذشت　　چون مه به من سوخته خرمن بگـذشت
شـوریده سـری زلف پـریشان در دست　　بگذشت به من وه که چه بر من بگذشت

[۱۰۹۸]

ملاّ شرف تبریزی

تقی اوحدی او را دیده است و این از اوست:

به قدر خویش یابد هر کس از فیض ازل بهره　　اگر ظرف تو کم گیرد گناهی نیست دریـا را

[۱۰۹۹]

ملاّ شرف اردستانی

در شطرنج بازی مثل نداشته. او راست:

کو چنان بزمی که در وی چون برد خواب غمم　　کس نـیارد تـا بـه روز حشـر بیدارم کـند

[۱۱۰۰]

میرزا محمّد شریف طهرانی

فرزند گرامی میرزا غیاث الدّین محمّد اعتماد الدّوله وزیر جهانگیر پادشاه است. در راه کابل در سنهٔ ۱۰۱۴ به شهادت رسیده. او راست:

---

۱. M مشهدی بوده
۲. M ,H «از خیّاطی معاش می‌کرده» را ندارد

ـ چشم یعقوب به ره، چشم زلیخا در پی / نکهت مصر درین بادیه سرگردان است
ـ تا نامه‌ات رسید به دستم شدم ز دست / در بی خودی مگر به شرابش نوشته‌ای

[1101]

شریف آملی

در خدمت اکبر پادشاه بوده. در سنهٔ 1015 در لاهور درگذشت. او راست:

ـ گر خون شود از غمْ دلِ صد پارهٔ ما / جز ما نکند کسی دگر چارهٔ ما
از روز ازل مربّی ذات خودیم / سوهان نزده کسی بر انگارهٔ ما
ـ در ذات و صفات هر کرا باشد سیر / هرگز نبود در نظرش صورتِ غیر
در مشرب او بود یکی باده و آب / در مذهب او یکی بود مسجد و دیر

[1102]

مولانای شرمی قزوینی

نامش نظام الدّین احمد است. خیّاطی می‌کرده. شاه عبّاس ماضی شفقت به احوال وی داشته. وی راست:

ـ خطّ خواست تا طلسم جمال تو بشکند / غافل که چشم شوخ تو را ساحری بجاست
ـ به جستجوی تو شرمنده گشته‌ام همه جا / ز بس که سر زده رفتم به منزل همه کس
ـ تازه می‌سازم به ناخن باز داغ خویش را / آب و رنگی می‌دهم گلهای باغ خویش را
ـ دم مرگ است و از من یک نفس دردِ دلی بشنو / که ترسم لحظه‌ای دیگر زبانم در زبان پیچد
ـ در وصلم و می‌میرم ازین رشک که آیا / دست هوس کیست در آغوشِ خیالش
ـ آزردگی اهل وفا پیش تو سهل است / باید که دل بوالهوس آزرده نباشد

[۱۱۰۳]
عبدی بیگ شراری

برادر کوچک مولانا رشکی همدانی است. چند نوبت به هند آمده و کامیاب به عراق مراجعت کرد. در عهد شاه عبّاس ماضی مغفور بوده و در همان عصر وفات یافت. او راست:

- خوش آن مستی که چون می در غمش خاموش بنشینم　　به جوش آرم حریفان را دمی کز جوش بنشینم
- عندلیبم بوالهوس می‌خواند و گل بی‌وفا　　بس که بر بوی تو رفتم گلستان در گلستان
- غمگین نشود طبع گل از نالهٔ بلبل　　آواز گدا رونق بازار کریم است
- آن کس که منع نالهٔ ما کرد در غمت　　دانسته تیر در دل صید حرم شکست
- مکیده زخم دلم آب از لب پیکان　　به لذّتی که مکد شیرخواره پستان را
- تو ای قاصد کزو داری پیامی　　اگر بینی مرا از من سلامی

[۱۱۰۴]
شعوری نیشابوری

در سخنوری ماهر بوده و خطوط را خوب می‌نوشته. در مشهد مقدّس رضوی مقتول سپاه اوزبک گردید. دیوانش قریب دو سه هزار بیت است[1]. او راست:

- افکنم سر پیش هر گه در مقابل بینمش　　تا ز چاک سینه در آیینهٔ دل بینمش
- به یک کرشمه کزان چشم نیم باز کنی　　هزار همچو مرا نیم کشت، ناز کنی
ز من به غیر خیالی نمانده‌است و هنوز　　به خاطرت چو رسم از من احتراز کنی

۱. H, M «دیوانش... بیت است» را ندارد

[۱۱۰۵]
شعوری کاشی

کمال قدرت در اقسام شاعری خصوص در تاریخ گویی داشته. شاگرد مولانا محتشم مرحوم است. او راست:

ـ به یاد زلف تو دوشینه دیده‌ام خوابی / که صد رسالهٔ آشفتگی است تعبیرش
ـ صد بار اگر به جور مرا کشته بی‌گناه / هرگز نگفته‌ام که گناهی نکرده‌ام
ـ بی‌تو چو خون‌فشان کنم روز وداع، دیده را / شربت واپسین دهم جان به لب رسیده را
ـ چندی که غم جان و تنت باید خورد / چون من ز توام غمِ منت باید خورد
امروز غمم نمی‌خوری، معذوری / فردا غمِ غم نخوردنت باید خورد
ـ دوشینه شرر ز برق آهم می‌ریخت / صبح از شب نامهٔ سیاهم می‌ریخت
دریا دریای مغفرت موج زنان / می‌آمد و بر سر گناهم می‌ریخت[۱]

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۱۱۰۶]
خواجه شعیب جوشقانی

از یکّه‌تازان معرکهٔ بلاغت گستری بوده. تقی اوحدی وی را بسیار ستوده و نیز نوشته که این دو بیت مرا به اسم خود می‌خواند و می‌نوشت و آن دو بیت این است:

ـ منم که عشق فروزنده از چراغ من است / فتیله‌ایست محبّت که بهر داغ من است
مزن به شمع دلم آستین محروحی / که دودمان وفا روشن از چراغ من است

و تقی اوحدی نوشته که این ابیات او راست:

ـ دل من شیشه در بار و گذر در کوچه دارد / که سنگ طعنه دامن دامن از هر بام می‌بارد
ـ به جز فتیلهٔ داغ درون خود شب هجر / ندیده‌ایم چراغ که تا سحر سوزد

۱. S «چندی که... گناهم می‌ریخت» را ندارد

- از هر چه غیر اوست چرا نگذری شعیب؟ کافر برای خاطر بت از خدا گذشت
- چو شب گیرم خیالش را در آغوش سحر از بسترم بوی گل آید
- لبش ز خنده نمک بر جراحت جان ریخت نمک ز تنگی جا از لب نمکدان ریخت
زمانه دفتر اوصافِ حسن یوسف را ز شرم روی تو برد و به چاه کنعان ریخت
- به مرهم آشنایی نیست زخم سینه‌ریشان را نمک آسودگی بخشد جراحتهای ایشان را
هجوم بلبلان دیدم به گِرد خویش دانستم که با هم افتی می‌بوده دلهای پریشان را
به جرم اینکه شبها دردسر می‌داد جانان را به زندان کرده‌ام در تنگنای سینه افغان را
- چنان کز در در آید اهلِ ماتم را عزا پرسی[1] فغان از بلبلان برخاست چون سوی چمن رفتم

میرزا صائب و غیره اوستادان این بیت را به نام قاضی نورالدّین صفاهانی نوشته‌اند، معلوم نیست که این عزیز چگونه به نام شعیب نوشته است[2].

- در طورِ طلب چو موسی از هوش مشو وز بوی شراب یاس مدهوش مشو
هر چند جواب لن ترانی شنوی می‌گو ارنی شعیب و خاموش مشو
- ایّام بهار و موسم نوروز است بر طارم شاخ گل جهان افروز است
دی رفت و پدید نیست فردا ساقی برخیز و پیاله ده که روز امروز است
- در عالم عاشقی حساب دگر است رسم دگر است و احتساب دگر است
در مذهب ما نیاز باشد نه نماز پیغمبر عشق را کتاب دگر است

[۱۱۰۷]

ملک شیرازی[3]

شعری تخلّص می‌کرده. او راست:

چو شمع سوختم از آتش نهانی خویش ولیک شکوه ندارم ز بی‌زبانی خویش

---

۱. M را سیه بختی
۲. M «میرزا صائب... نوشته است» را ندارد
۳. S تبریزی

سفید گشت دو چشمم چو پیر کنعانی　　　در انتظار رخ ماه کاروانی خویش

[1108]

حکیم شرف الدّین حسن شفایی

تعریف او از مقولهٔ توضیح واضحات و تکرار مکرّرات است، چه شهرت وی از شرق تا غرب رسیده و صیت کمالاتش را صاحبان گوشِ هوش شنیده‌اند. تصانیفش که در اکثر علوم در روزگار باقی است، مدار علیه کاملان هر فنّ است. در علم طلب جالینوس زمان و در فنّ حکمت ارسطوی دوران بوده. سرآمد این همه فضایلش فضیلت علم توحید است که در آن فنّ چندان راست‌نظر واقع شده بوده است که وصف نتوان کرد و در فنّ سخنوری گوی سبقت از اقران ربوده.

الحقّ حکیم مرحوم اعجوبهٔ زمان و نادرهٔ دوران بوده است. اهاجی بسیار در حقّ معاصرین خود و غیره دارد که زبانزد عالم است. کمتر کسی از معاصرینش باشند که از تیغ زبانش جان به در برده باشند. میر محمّد باقر مرحوم داماد در حقّ وی می‌گفته که فضل شفایی را طبابت و طبابتش را شاعری و شاعریش را اهاجی پوشید و الحقّ این سخن حقّ واقع است، چو دونِ رتبهٔ وی بوده که هجو مردم می‌کرده باشد و به این سبب هم پادشاه مغفور شاه عبّاس ماضی از حکیم مرحوم گله‌مند بوده است، چنانچه در قصیده‌ای که در مدح شاه عبّاس گفته، اشاره به این معنی کرده. او راست:

ـ کوی عشق‌است که خورشید بود خاک آنجا　　　گوی بازیچهٔ طفلان بود افلاک آنجا
داور محشر ما جانب قاتل گیرد　　　دعوی از تیغ بود با جگر چاک آنجا
ـ چون مو که بر آتش نهی، نور نظر پیچد به‌خود　　　هر گه تماشا می‌کنم آن روی آتشناک را
ـ به زلف درهمت میرم که با این بی‌سرانجامی　　　کند تلقین من سرمایهٔ حال پریشان را
ـ به فریب عشوه[1] هر دم هوسی فزود ما را　　　چه کرشمه شد زیانت که نداشت سود ما را

---

1. دیوان: عشق

- بنمای رو که هر دو جهان را به دست عذر	بـــر دامـــن نـــقاب فشانم بـه رو گشـا
- دوشت گرفته بود بـه بـر خـاطری کـه بـاز	دل خـفته بـود شب هـمه شب در بـر بـلا
هرجا که حسرتی[1] است بود روشناس من	مشـــهورم از وفـــای تـــو در کشـور بـلا
- ای به غم تـو نـامزد هـر جـهان، خـدای را	مُـهر بـه داغ خـویش کـن نـامهٔ کـبریای را
فـتنه چـو از سـتمگری تـوبهٔ عـافیت کـند	مـــی‌طلبد ز نـــرگست گـوشهٔ انـزوای را
دل به محبّت تو گر خوش نکند که می‌کند	بـند بـه خـاکدانِ تنْ جـانِ فـلک لوای را
- می‌دهد ساقی می نـابی کـه مـی‌سوزد مـرا	مـی‌زند بـر آتشـم آبـی کـه مـی‌سوزد مـرا
اشک من هر جا که ریزد کار آتش مـی‌کند	می‌چکد از دیده خونابی کـه مـی‌سوزد مـرا
- به طرّه‌اش کـه نـسیم است پـای بـند آنـجا	دل من است و ملک صـید یک کـمند آنـجا
- دگر که خانه‌نشین سـاخته است مـاه مـرا	کـه شـمع مـجلس افـلاک کـرده آه مـرا
غـمت کـه روز بـه روزم خـراب‌تـر دارد	ز[2] غصّه خون به جگر کرده نیکخواه مـرا
اگر ز خاره کنی دل به عشوه خون سازد	حریف نیست کسی تـرک کـج کـلاه مـرا
به جرم عشق تو آن عاصیم که در محشر	مـــلک بـــه دیـــده نـــهد نـــامهٔ گـــناه مـــرا
بـه روز وصـل ز نـظّاره‌ام نگـاه مکـن	بـه یک نگـاه سـراسیمه کـن نگـاه مـرا
امید وصـل[3] شفائی مـدار از آن بـد خـو	نـظر بـه حـال کسـی نیست پـادشاه مـرا
- کشیدم آه گرمی از دل سوزان که می‌ترسم	غـباری در رخ آیـینه رخسـاران شـود پیدا
- کند غم سجده بر جایی‌که بی او رو نهم آنجا	بـجوشد آتش از خاکی که شب پهلو نهم آنجا
غمش در کوچهٔ تاریک دل دشوار مـی‌آید	چـراغ از آه سـازم تـا بـه راه او نـهم آنـجا
به بزم دلفریبی پرده از رخسار یک سو کن	کـه هست و نیست را من نیز یک سو نهم آنجا
- هـلاک خـوی ستم پـرور تـوام کـه ز مـهر	بـلند مـرتبه‌تر سـاخت پـایهٔ کـین را
نمی‌کشی تـو و حسـرت خـورند اسیرانت	بـه دست هـر کـه بـبیند تـیغ رنگـین را
- در تحمّل چون تویی را سیر کردم از جفا	نـازم آن دل را که تاب جورش این مقدار هست
- مـــژگان آفـــتاب بـــه هـــم زان نـــمی‌رسد	کـــز دور ایســـتاده و حـــیران حسـن تـوست

۱. همان: غصّه‌ای
۲. S به
۳. M لطف

لب تو زهر عتابی به کام عالم ریخت — که موج بر تن آبِ بقا کفن باف است
ـ تو آن نه‌ای که از ته دل یار کس شوی — این یک دو روز لطف زمانی غنیمت است[1]
ـ ای شمع تا به صبح چراغ کسی نسوخت — مغرور این مباش که پروانه پر شده است
ـ به خود غم تو نگویم که بیم رسوایی است — نهان کنم ز خیالت که یار هر جایی است
بسر آشنایی خود نیز اعتماد مکن — مصاحبی که در او عیب نیست تنهایی است
ببین و هیچ مبین و بدان و هیچ مدان — که خاکپای ادب کیمیای دانایی است
نظر به جانب او بی‌نظر توان کردن — حجاب چهرهٔ معشوق عین بینایی است
ـ زگرد بادیه این همرهی نمی‌آید — غبار کیست که دنبال محمل افتاده است؟
ـ مشوّش است خط دلکشت که منشی ناز — رقم به خون من از روی اضطراب نوشت
ـ نسیم رشکم از آن کوی خواست دور کند — وفا دو دسته برین گَرد ناتوان آویخت
ـ ز جلوهٔ تو قیامت فتاده بود از پای — به عجز آمد و خود را بر آن میان آویخت[2]
ـ ای که شمشیر ستم را امتحانی می‌کنی — می‌توان در قتل ما هم طرف دامانی شکست
ـ عشق تو مرا گرفت از من — سودای خودم به سر نمانده است
ـ به غمزه آنکه زند راه عقل و دین این‌است — به جلوه آنکه بود محشر آفرین این‌است
ـ مشت گلی که گریهٔ من در کنار ریخت — بستان ربود و در نظر[3] لاله‌زار ریخت
از بس نشسته گَرد بر آیینهٔ دلم — هر جا میان گشود سرشکم غبار ریخت
ـ پروانهٔ پر سوخته‌ای کرد کبابم — کافتاده به خون آرزوی گرد سری داشت
این شکوه که در سینه گره گشته شفایی — آن روز بجا بود که جرأت جگری داشت
ـ آن عشق که در پرده بماند به چه ارزد — عشق است و همین لذّت اظهار و دگر هیچ
ـ مرغی چو همای دل من گشته شکارت — شکرانه این صید تهی کن قفسی چند
ـ سپند آتش رشکم که بر سر کویش — شکسته رنگی رخسار آفتاب چه بود
ـ غم عالم پریشانم نمی‌کرد — سر زلف پریشان آفریدند
ـ دل را به غلط کاش ز پهلو به در آرند — چون سینه شکافند که پیکان تو یابند

---

۱. S «مژگان آفتاب ... غنیمت است» را ندارد
۲. S «نسیم رشکم ... میان آویخت» را ندارد
۳. دیوان: بغل

-کار می نیست فروغ رخ عالم سوزش   این چراغی‌است که از خون من افروخته‌اند
- از تو می خواهد بگیرد پر فریب دیگرم   رشک معشوقی چه شد بگذار تسخیرم کند[1]
-این جور دیگر است که آزار عاشقان   چندان نمی‌کنی که به بیداد خو کنند
-تیره‌روزان منت خورشید کمتر می‌کشند   آفتاب عاشقان از خانهٔ زین می دهد
- از تو خونها در جگر دارم مبر نام مبر   کز زبانت چون سر مژگان من خون می‌چکد
-به غلط هم نرود بر سر مجنون لیلی   عاشق آن تخت ندارد سخنی ساخته‌اند
-ما درِ دل نگشاییم به روی همه کس   آن دل توست که آنجا همه کس می‌گنجد
- دل گمگشته می‌کردم سراغ از چشم پرکارش   سر زلفش پریشان گشت پنداری که او دارد
-به صبر چارهٔ دردم چنان بود که کسی   شکاف سینهٔ آتش به ریسمان دوزد
-با می عشق حجابی‌است که بد مستانش   نتوانند که بوس از لب ساغر گیرند
- آسمان از ما سیه‌روزان فراموش کرده بود   یک نگه کردی و با ما کینِ اختر تازه شد
- تا حشر می‌رسد گله پامال می‌شود   امروز را خوش است که روز جزا کنند
- مرا با این همه امیدواری   به نومیدی تسلّی می‌توان کرد
-این یک‌دو دم که چون گل صبحی شکفته رو   فرصت دچار جلوهٔ چین جبین مباد
آن یک نگه که نامزد ما ز چشم تُست   یا رب که هم عنان دم واپسین مباد
-در علم محبّت کسی امروز چو من نیست   کز عشق تو آموخته‌ام مسأله‌ای چند
-هیچ عاقل ز صفاهان مرواد   ور رود سوی خراسان مرواد
بلبل خو به گلستان کرده   موسم گل ز گلستان مرواد[2]
آنچه بر من ز جدایی تو رفت   بر سر هیچ مسلمان مرواد
-مجنون تو را جامه دریدن نگذارند   یک نالهٔ دلخواه کشیدن نگذارند
می‌راندم از ناز چو مرغی که به بازی   بالش بگشایند و پریدن نگذارند
یا رب که ز کوثر جگر تشنه پس آرند   آنها که مرا سوی تو دیدن نگذارند
عمری به ریاض تو صبا بودم و امروز   پیراهن خاریم وزیدن نگذارند

---

۱. S این بیت را ندارد

۲. S «آسمان از ... گلستان مرواد» را ندارد

تا گَرد بر آیینه تیغش ننشیند — تسلیم شفایی! که تپیدن نگذارند
ـ کی برون آید دلت از عهده این دوستی — هم مگر ذوق وفا[1] مزد وفای من دهد[2]
ـ جاودان گر به دلم خانه نسازی باری — باش چندان که دلت بوی وفا بردارد
ـ شفایی را تمام عمر در راه تو می‌بینم — به کویت می‌رود یا از سر کوی تو می‌آید
ـ دل بلبل ز گل آن نرگس جادو بگرداند — دکان فتنه در دنبالهٔ ابرو بگرداند
پرستاری ندارم بر سر بالین بیماری — مگر آهم ازین پهلو به آن پهلو بگرداند
ـ صبا ضایع مکن گَردی که یار از دامن افشاند — به سوی خلد بَر تا حور بر پیراهن افشاند[3]
گل افشان می‌کنند اهل طرب، من هم دلی دارم — نسیم عشق کوتاه است، داغی بر من افشاند
ـ به هرکس می‌رسد عاشق دل دیوانه می‌جوید — دلش را آشنا بُردست و از بیگانه می‌جوید
ـ امشب گذر ناله به کوی اثر افتاد — یعنی که شب هجر به فکر سحر افتاد
گفتی که چه شد قاعدهٔ مهر و وفا کو — رسم کهنی بود به عهد تو بر افتاد
با لذّت پیغام تو ذوقی است که جانم — از سینه برون جست و به پای خبر افتاد
امروز نپرداخت به ما داور محشر — این شکوهٔ جانسور به حشر دگر افتاد
ـ می الفت چنین با غیر اگر در جام خواهی کرد — مرا پامال رشک و خویش را بدنام خواهی کرد
فریبی خورده‌ای کاین مهربانی می‌کنی ضایع — هوس را تا به کی درد محبّت نام خواهی کرد
ـ چنان در سینه‌ام آن غمزهٔ خونخوار می‌گردد — که هرجا عشق پهلو می‌نهد افگار می‌گردد
ـ مردیم حرف یاری ما در جهان بماند — رفتیم بر کنار و سخن در میان بماند
گفتم کنم به حیلهٔ وارستگیش رام — سودی چنان نکردم و او بدگمان بماند
ـ ترسم غبار آیینه در خاطرت شود — کردم از آن گذار به آن کو نمی‌کند
ـ شفایی با دلش تأثیر زاری بر نمی‌آید — به من جز حیلهٔ وارستگی رامش نمی‌سازد
ـ با دل من نفسی سوخته غوغا دارد — جنگ آیینه و آه است تماشا دارد
ـ دیده‌ام صد ره خلاف وعده از یار و هنوز — چشم آن دارم که بازم وعده دیگر دهد
ـ نو سفر ما هم به مکتوبی دل من شاد کرد — بودم از خیل فراموشانش از من یاد کرد

---

۱. دیوان: جفا
۲. S «عمری به ... من دهد» را ندارد
۳. S از اینجا تا آغاز مثنوی نمکدان حقیقت را ندارد

آن همای اوج عشقم کز گرفتاری من / داشت هر صیدی به دامِ عاشقی آزاد کرد
ـ دلِ بی تحمّلِ من که ز انتظار گیرد / به کدام صبر و طاقت سر راه یار گیرد
ـ دلم از دست خود به جان آمد / گله بی خواست بر زبان آمد
من یکی ناله کردم و آن هم / بر دل بی غمش گران آمد
گر نسازم به نیک و بد چه کنم / با قضا بر نمی‌توان آمد
ـ شفایی پرده از روی وفا آن روز بردارم / که همچون امتحان آیینه‌داری در میان آید
ـ این کعبه و آن مسجد آدینه طلب کرد / ره سوی تو آن یافت ک در سینه طلب کرد
از بس که شدم محو تماشای جمالش / خود بر سر ذوق آمد و آیینه طلب کرد
ـ به دیدهٔ تو ز بختم نگاه برگردد / سخن به سوی لب از نیمه راه برگردد
قدم به جانب من نانهاده برگشتی / چو تشنه‌ای که زلالش به چاه برگردد
تمام دردم و ترسم که چو ن تو برگردی / اثر ز عشق و اجابت ز آه بسرگردد
ز بس‌که بر سر کارست ناز او بی‌خواست / زمان زمانش [ز] طرف کلاه می‌گردد
ـ از شور لبت شور به جان نمک افتاد / خندیدی و در بستر گلبن خسک افتاد
ـ گر مرا سلسلهٔ زلف بتان دست دهد / بالم از شوق چو آن، کش دو جهان دست دهد[1]
روزگارم همه در گوشه نشینی گذرد / گر به کام دلم آن کنج دهان دست دهد
دامن از همدمی هر دو جهان باز کشم / گر مرا دامن آن سرو روان دست دهد
ـ هر نخل آرزو که نشاندیم بر نداد / تا ریشه در زمین دلم آن نهال کرد
ـ گفتم که به آن طرّه گریزم چو شفایی / آن هم به دل آزاری ما چنگ بر آورد
ـ یکبار نسیمم خبر او نرساند / گردی به من از رهگذر او نرساند
ما سایهٔ آن نخل گرفتیم که هرگز / فیضی به کسی برگ و بر او نرساند
ـ چون به کتان صبرم آن غیرت ماه بگذرد / مهر به ذرّه برخورد برق به کاه بگذرد
ساختمش به یک نظر غیرت ماه چهارده / گر نگهی دگر کنم از خور و ماه بگذرد
ـ گر از جبین تو یک قطره در شراب چکد / مرا ز گریهٔ مستانه آفتاب چکد

---

۱. A تا اینجا افتادگی داشت

ـ نمی‌دانم که با من دیدهٔ گریان چه کین دارد / که چون بینم به رویش گریه را در آستین دارد
همه آشفتهٔ زلفند و من دیوانهٔ نازش / سر سودای زنجیر مرا چین جبین دارد
ـ خونابه‌ای که راه به مژگان تَر برد / مژگان به کنج سینهٔ محزون به سر برد
پای صبا ببند و سر شیشه باز کن / از بزم ما مباد به جایی خبر برد
از دل متاع مهر و وفا گر نمی‌خری / باری اجازتی که به جایی دگر برد
دیدی که خون نا حقِّ پروانه شمع را / چندان امان نداد که شب را به سر برد
ـ از ردّ و قبول دگرانش چه تفاوت / آن بنده که در چشم خریدار در آمد
گَرد هوس خویش چو رُفتیم ز خاطر / در دیده و دل کوکبهٔ یار در آمد
افتاده میان گل و بلبل شکرآبی / آن مست همانا که به گلزار در آمد
ـ قانون طرب یک نفسم ساز نباشد / انجام محبَّت کم از آغاز نباشد
بر روی دل از تیغ تو جاوید گشودیم / آن در که به روی همه کس باز نباشد
از لعل فسون ساز تو هرگز نشنیدیم / حرفی که درو مصلحت ناز نباشد
ـ رشکم ز آستان تو سوی دگر برد / زین درگهم به زور به کوی دگر برد
آن دل که نامزد به وفای تو کرده‌ایم / کاری مکن که عربده‌جوی دگر برد
مست محبّتی که می از ساغر تو خورد / حاشا که نام جا و سبوی دگر برد
بی او به باغ غنچهٔ دل نشکفد مرا / از گل کدورتم گل روی دگر برد
باری دل شفایی مجنون نگاهدار / نگذاشتی چو سلسله موی دگر برد
ـ چه آتشی تو که در جان هر که درگیری / به جاودان ندهی فرصتش که وا سوزد
ـ به هر زمین که خرامی نیاز می‌روید / کرشمه می‌دمد از خاک و ناز می‌روید
چنان در آب و گلم جا گرفته مهرگیا / که گر ز ریشه بر آرند باز می‌روید
هزار خنجر الماس از زمین دلم / به یاد آن مژه‌های دراز می‌روید
کسی که حسرت بالای او به خاک برد / ز تربتش چو گیا سرو ناز می‌روید
ـ من از وارستگی می‌گویم دل از گرفتاری / هوس با عشق هرجا همزبان باشد چنین باشد
ـ شبی چو خرمن گل داشتم در آغوشت / هنوز برگ گلم از کنار می‌ریزد
ـ از ختن زار سر زلف تو عطری به نسیم / می‌فروشند به این شرط که وا نفروشد

مدّعی کاین همه در عرض کمال است ای کاش
آنچه از خرمن ما برده به ما نفروشد

- من خود نمی‌گویم که بس، امّا تو خود انصاف ده
یک زخم و الماس این همه، یک جان و آزار این قدر

- بازم دچار صبر شد بیتابی افزای دگر
زنجیر پای عقل شد زلف سمن‌سای دگر

کاسد متاع عقل را با کاسدان[1] بگذاشتم
گشتم به بازار جنون سرگرم سودای دگر

- چشم امیدم به راه قاصد و پیغام تست
مشتی از خاک سر کویت به راه باد ریز

- زین خسته چه دیدی که تکلّم نکنی باز
چون غنچهٔ نشکفته تبسّم نکنی باز

- داد کرشمه ده که دچارت نمی‌شود
از من نیازمندتری از برای ناز

در جان و دل مضایقه با او نمی‌کنم
صد دل فدای[2] غمزه و صد جان فدای ناز

- یک چند امتحان وفا را بهانه ساز
زه کن کمان جور و دلم را نشانه ساز

- همچنان شرم به پیش تو خموشم دارد
عشق محجوب زبان بند تقاضاست هنوز

- غیرت نه همین لازم عشق است که لیلی
از رشک نخواهد که به مجنون نگرد کس

- داشتم در جگر سوخته تابی که مپرس
خوردم از کوثر تیغش دم آبی که مپرس

سخن از حوصله در مجلس نازش گفتم
نرگسش ریخت به جامم[3] می نابی که مپرس

به صد امید گشودم لب خواهش به سؤال
ناامیدی ز لبش داد جوابی که مپرس

چند پرسی به تکلّف که چه حال است تو را
دارم از دوری تو حال خرابی که مپرس

- چنان ز عشق تو افسانهٔ جهان گشتم
که شد حکایت من نُقل محفل همه کس

- باور نمی‌کنی اگر آشفته حالیَم
از زلف خویش حال پریشان من بپرس

- سر زلف تابداری که دل من است رامش
به فراغ بال ارزد خم هر شکنج دامش

- دل خوار گشتهٔ من که ندید غیرت از تو
به کسی دهم که دارد به هزار احترامش

- جرمی نکرده‌ام که تلافی آن کنم
عذر چه خواهد آنکه نداند گناه خویش

- کی‌ام که بهر هلاکم وسیله می‌طلبی؟
به قتل همچو منی، منّت بهانه مکش

حدیث درد دلم قصّه‌ایست دور و دراز
مپرس حالم و آزار ازین فسانه مکش

- پر کار من که کرده به مکتوب یاد من
تا بدگمان شوم ننوشته‌است نام خویش

۱. دیوان: عاقلان
۲. همان: نثار
۳. همان: جانم

- خواهمش کردن به جذب دوستداری رام خویش
آخر آن شهباز را می‌آورم در دام خویش

جلوه فرما در چمن نخل بلندت را که سرو
شرمساریها کشد از قدّ بی اندام خویش

- شفایی! تا کند خون در دل من قاصد از غیرت
مکرّر می‌برد عمداً به تقریب سخن نامش

- هردم به حیلهٔ دگر آیم به کوی تو
گاهی به دوش آه و گهی در میان اشک

- خاطرم از تو تسلّی به نگاهی نشود
چشم لطف از تو به اندازهٔ حسرت دارم

- چنین کز یار لبریزم، چرا کردم به دنبالش
سر راهی که می‌گیرم به او بر خویشتن گیرم

- چشم بی جرأت من سیر نگانم نکند
مگر از اهل هوس چشم دگر بستانم

- شنیدم غایبانه مهر خود را با تو می‌سنجد
دچار من نشد جایی که رویش بر زمین مالم

- مردمی موقوف و پرسشهای رسمی بر طرف
بی‌مروّت لایق پنهان نگاهی نیستم

- از حریر دیده خاک جلوگاهش بیختم
دل نشد پیدا ولی صد چشم حیران یافتم

- کرده‌ام ایمان به زنّار سر زلفت درست
گر نباشم کافر عشقت مسلمان نیستم

- هر نفس دریای خونی از کجا پیدا کنم؟
من حریف باد دستیهای مژگان نیستم

- امشب ز ناز رخصت آهی گرفته‌ایم
دستور عاجزانه نگاهی گرفته‌ایم

پژمرده شد به گوشهٔ دستار او دلم
از تو سراغ طرف کلاهی گرفته‌ایم

- گر منکری که خون به دل نکرده‌ای
اینک چو اشک گرم گواهی گرفته‌ایم

از بس که بد معامله‌ای همچو کودکان
دل داده‌ایم گاهی و گاهی گرفته‌ایم

- نمک چش کردم آخر وعدهٔ وصل
سگ بخت بلند اقبال خویشم

- کو خواهشی که مرغ طلب را پری دهم
خیزم چو گرد و تکیه به خاک دری دهم

تکلیف می‌کنم به حریفان یکان یکان
باشد به این بهانه به او ساغری دهم

دل گر پسند ناز نیفتاده باز ده
تا الفتش به عربدهٔ دیگری دهم

خواهم هزار دل که یکی را چو رد کند
بستانم و به دستش از آن بهتری دهم

- شبی که در ره خورشید شمع آه نهم
چه داغها که بر اندام صبحگاه نهم

ز بس که نور نظر در ره تو افتادست
به جستجوی تو پا بر سر نگاه نهم

- تا قبول خاطر مشکل پسند او شویم
از رقیبانش هوسناکی گدایی کرده‌ایم

- هلاک نرگس مخمور نیم‌باز توام
ز پا فتادهٔ شمشاد سرفراز توام

ز عافیت گله کردم به روزگار شبی
حواله کرد به چشم کرشمه ساز توام

به جز گناه محبّت چه جرم اگر نرسد
نوازشی ز نگاه هوس نواز توام

حدیث شوق ز افسردگان چه می‌پرسی؟
ز من بپرس که در بوتهٔ گداز توام

به خاکپای تو آید سرم فرو بی‌خواست
ز بس که عادتی سجدهٔ نیاز توام

- کشد جان از قفا نخل خرامانی که من دیدم
کند پامال دلها طرف دامانی که من دیدم

به اظهار محبّت نیست ممنونِ زبانْ شوقم
سخن در سینه می‌خواند زباندانی که من دیدم

- جگر می‌سوزدم از لعل سیرابی که من دانم
ز جانم رفته تاب از زلفِ پرتابی که من دیدم

- جانا طریق بندگی از سر گرفته‌ایم
از آتش محبّت تو در گرفته‌ایم

دیگر چراغ مردهٔ ما زنده گشته است
مانند شمع سوختن از سر گرفته‌ایم

- چون لب از قصّه اظهار محبت واماند
به زبان نگه گرم تمامش کردم

آنکه ننواخت شفایی به جوابی ما را
آخر از جذب وفا بیش سلامش کردم

- به شغل عاشقی غمهای عالم رفت از یادم
چه می‌کردم اگر کاری چنین پیدا نمی‌کردم

- عجب متاع زبونی است این وفاداری
که مفت هم نخریدند هر کجا بردیم

- ما را به تیر غمزه خبردار کرده‌ای
هر جا ز پیش چشم تو غافل گذشته‌ایم

- لب تشنه‌ام به چشمهٔ حیوان رسیده‌ام
درد دلم به صحبت درمان رسیده‌ام

تا از تو کام دل نستانم نمی‌روم
دست تظلّم که به دامان رسیده‌ام

- تو به جلوه چون در آیی اجل از سر ترحّم
همه جا کند منادی پی احتراز کردن

- سؤالی می‌کنم ای خضر و انصاف از تو می‌خواهم
حیات جاودان بِه یا به رغبت جان فدا کردن

- تا چند چو طرّه سر کشیدن
تا چند چو کام دل رمیدن

سبحان الله چه تیز دست است
چشمت به قیامت آفریدن

از کنج لب تو می‌زند جوش
تکلیف گزیدن و مکیدن

- از آن در توفیق نگشایند به رویت که تو
از همه کاری چو درمانی، توکّل می‌کنی

- آنکه می‌خندد ز بیداری به چاک سینه‌ام
خنجر مژگان به کف یا رب دچار من شوی

- در غیرتم که آیینه ننهادنت ز کف
فریاد می‌کند که تو شیدای کیستی

از مثنوی نمکدان حقیقت اوست[1]:

ای به شهد سخن ملاحت سای   به نمک‌زارِ طرز، راهنمای
نمک و قند درهم آمیزی 127b   پس از آن پیکر سخن ریزی
ای ز شور تو زخم پنهانی   تشنهٔ منصب نمکدانی
چشم شوخ بتانِ خلخ دل   از تو غنج و دلال را مایل
صمدیت، نسیمِ بستانت   احدیت، فروغِ ایوانت
با وجود تو از ریاض قدم   سرمدیت، گلی است سست قدم
با دوامت ابد جوان میرد   بر سرِ گورِ آسمان میرد
بر تو ای بر خرد تحیّر دوز   عقل شبکور ار به دست و تموز
چون شود آفتاب شعشعه پاش   نبود عیب دهشت خفاش
آنکه وحدت به خود نداد رهش   غنچهٔ هو به دل بود گرهش
لیک بر محرمان این گلزار   بود این غنچه صد سخن اسرار
- آن دویی نیست گر دو چشمی هو   کند احساس ظنّ دیده درو
- می‌دهد از دوئیت نومیدی   بازگونه است رمز توحیدی
کرد خلوت ار کریچهٔ دل   دیده را ساختی دریچهٔ دل
زان دریچه جمال خود بینی   جلوه گاه کمال خود بینی
کفر و دین جلوگاه وحدت تو   لا و الاّ گواه وحدت تو
دو گواه عدول توحیدند   در عدالت علم چو خورشیدند
به زبان هر سخن که در گرو است   شهد الله نسیم پیش رو است
در چمن گر گل و گیاه دمد   دوش بر دوش لا اله دهد
هر سر مو که از بدن رُسته‌ای   پنجهٔ وحدتش کمر بسته‌ای

---

۱. مثنوی *نمکدان حقیقت* با نسخهٔ خطی شمارهٔ ۱۶۳۴۴ کتابخانهٔ آستان قدس رضوی با رمز / N / مقابله شد. ضمن آنکه رضا قلیخان هدایت در *مجمع الفصحاء* برخی ابیات این مثنوی را است که اختلافات آن را با رمز / G / نشان داده می‌شود. آغاز هر دو نسخهٔ مورد نظر این بیت است: نحمد الله عن لسان العشق / ثمّ نشکره عن جنان العشق.

بـر هـوا ذرّه‌ای کـه ره پـوید — وحـــده لا شـریک له گـوید

از سـراپـای شـرک نـامه سیاه — مـــی‌چکد لا اله الاّ الله

نـحمدالله عـن لسـان العشـق — ثـم نشکـره عـن جنان العشـق

ابـداً لایـقاً بـالآئه — کـاملاً[1] شـاملاً لنـعمآئه

آنکــه هم حامد است و هم محمود — آنکــه هم عابداست و هم معبود

گـر ثـنایی سـزای او بـاشد — از لب کـبریای او بـاشد

فـطرت جـان و دل چـه انـدیشد — خـاطر آب و گـل چـه انـدیشد[2]

در ثـنایش کـه کار[3] امکـان نیست — در هـوایش کـه حدّ[4] عـرفان نیست

عـقل عـاجز شـود کـه لا أدری — نـطق الکـن[5] شـود کـه لم أُحصی

نـغمهٔ عـود و نـعرهٔ یـا رب — یـابس و رطب و مشـرب و مـذهب

سـجدهٔ بـرهمن بـه پـیش صـنم — صـوت لبّـیک مُـحرمان بـه حـرم

هـمه بـا یکـدگر بـیامیزند — وز سـر کـوی وحـدتش خـیزند

حـیّ و قیوم و واحد است و احد — خـانه‌زاد دوام او ابـد است

مـا و مـن را بـه حـضرتت ره نـه — هـیچکس از تـو جـز تـو آگـه نـه

بـاطن و ظـاهر، اوّل و آخـر — هـمه جـا غـایب از هـمه حـاضر

اوّلی نـه‌ای کـه سـابقش عـدم[6]است — و آخری نه‌ای که لاحقش عدم‌است

اوّلی کِش قِـدم، دویـم چیز است — آخـری کـز فـناش پـرهیز است[7]

ایـن سـخن خـود سـزای او نـبود — جـای ایـن گـونه گـفتگو نـبود

بر وی اطلاق چند و چون ستم است — جلّ شأنه برون[8] ز کیف و کم است

کُـفر و دین خاک رُوبِ این راه‌اند — تشـنهٔ بـی دلو بـر سـر چـاه‌انـد

---

۱. N دائماً
۲. N چو اندیشد
۳. N حدّ
۴. N ضدّ
۵. N ابکم
۶. N قدم
۷. N این بیت را ندارد
۸. N بری

در رهش کـــز تـــصوّر آزاد است   صـد گـمان[1] پا شکسته افتاد است
زی تو شاید بـه چشم عـرفان رفت   بـــه عـــصای دلیـــل نـتوان رفت
غـــول ســـالک شـود ز نـادانـی   هـــر قـــدم اســـتخوان بـــرهانی
مـــی‌کند بـــر یگـــانگیش بـدی   وصـــف لم یـــولدی و لم یـــلدی
کـفر غـافل کـه در عـبادت اوست   بـی‌خبر لا کـه مست طاعت اوست
مـــی‌رود بـــر زبـان شـرکِ دو رو   بـــدل لای نـــفی الاّ هـــو
گـر بـرهمن و گـر خـداخـوان است   رُوش زِی بـــارگاه ســبحان است[2]

در ثنای حقّ سبحانه و تعالی و عرفان او از روی یقین

ای حجاب رخت، نقاب ظـهور   پـــردهٔ هستیت، تـجلّی نـور

در یگانگی حقّ تعالی لاشریک له

قـدم از خـویش چـون نـهادی پیش   جلوه کردی بـه پیش دیـدهٔ خـویش
ای تـــو در جـــلوه‌گـــاه یکـتایی   هـــم تـــماشا و هـــم تـــماشایی
تـا وجـود از تـو سـر بـلندی یـافت   نـــیستی ســوی نـیستی بشـتافت
در رهـت عـقل، پـیش پـای نـدید   قـــدمی چـــند رفـت و بـر گـردید
مـــاندش ابکـــم زبـــان اسـتدلال   مـعترف شـد بـه عـجز اسـتقلال
چـــون اصـولی ز دور کـرد نگـاه   ورقـــی چـــند دیـد نـامه سـیاه
عشـق چـون مشـعل یـقین افـروخت   اوّلش دفـــتر خـــیال بســـوخت
چـــند رانـــد بـه سـنگلاخ گـمان   بـــر خـــر وهـــم شـیشهٔ بـرهان
هـــر که را سر به جیب عرفان است   از تو بر تو[3] هزار برهان است
عقل اوّل چو طفل چوب به مشت   بـــر ســـر حـــرف اوّلش انگشت
مـــعرفت کـــی ز قـــال مـــی‌زاید   رهـــبر کـــور، کـــور کـی شـاید

۱. N یقین
۲. S ,A بقیّه ابیات مثنوی نمکدان حقیقت را ندارد.
۳. N او

هر کس از ذات بخت، از صفتی — گشته[1] قانع به بوی معرفتی
یکی از گل شده به بو، قانع — از تجلّی به طوف کوه قانع
یکی از نسل کاروان اَلَستْ — به صدای جرس ز پای نشست
دیگری در شکنجهٔ دوری — یاد می‌کرد داغ مخموری[2]
همچو کوری که آفتاب تموز — می‌نداند مگر به گرمی روز
منطقی را نطق به فکر تو لال — مشکلش بیش گردد از اشکال
دست و پا می‌زند به بحر عمیق — به شنای تصوّر و تصدیق
فلسفی خویش را چو وسوسه کرد — زادِ این ره چراغِ فلسفه کرد
حبس در دام احتمال همه — موم در دست قیل و قال همه
این ره از خویشتن جریده برد — دو سه گامی به پای دیده برد[3]
برگ این راه را ز اهل کمال — دیده بستان نه پای استدلال
به خیالش[4] رسید نتوانی — قدم دل مگر برنجانی[5]
مبدع اصل و فرع جلّ و جلال — همدم خویش بود در آزال
بود و با او نشان هیچ نبود — این که هستند هیچ هیچ نبود
خویشتن را[6] به خویشتن می‌دید — عشق با روی خویش می‌ورزید
در ازل چون بساط حسن انداخت — نَرد خواهش به خویشتن می‌باخت[7]
همگی این تنوّعات شئون — وین خیالی که هست دیگرگون
مندرج بود در هویّت ذات — مختفی در غطای[8] غیبت ذات
هیچ در سر هوای سیر نداشت — احتیاج ظهور غیر نداشت
بس که مغرور بود و بی‌پروا — از دو عالمش بود استغنا

---

۱. N شده
۲. N مهجوری
۳. N دوستکامی ... بود
۴. G جنابش
۵. N بجنبانی
۶. N خویش را هم
۷. N در باخت
۸. N وطای

لیک ذوق جبلّی اسما به کمال جلا[1] و استجلا
بود بر بود او همی موقوف که بود ماسوا به آن موصوف
جوش زد چون کمال اسمایی حُسن شد طالب تماشایی
شوق نگذاشت حسن را مستور جلوه‌گر شد به جلوه‌گاه ظهور
مایهٔ جمله شوقها این شد مصدر جمله ذوقها این شد
شد نهالی و شاخها بر داد هر یکی برگ و بار دیگر داد
بحر توحید نهر الانهار است یک خلیج است و جوی بسیار است
این محبّت که هست میل جمیل به جمال خودش علی التّفصیل
عین ذات است چون صفات دگر مانده کثرت چو حلقه در پس در
چون صفات مقابل باری متقاضی شوند در کاری
آنچه اکمل بود ز پیش بَرَد از میان مدّعای خویش بَرَد
ذاتش آن مایهٔ صفات کمال[2] بود چون منبع جلال و جمال
وین دو را حکم بود دیگرگون در ظهور و خفا بروز و کمون
دوستدار خفا جلالیّه رو به عاشق نما جمالیّه
بر خفا بود چون ظهور اشرف که به تاریکی است نور اشرف
رحمتش سَبَقْ یافت بر غضبش یافت عشق آنچه بود در طلبش
تا زبردستیِ وجود بود نیستی زیردستِ بود بود
گفت احببتُ تا به حبّ[3] ظهور پی[4] بری سوی این شرف به شعور
این صفتها چو لازم ذاتند بین که اندر مقام اثباتند
گر یکی بر یکی شود غالب مطلب خویش را شود طالب
آن دگر بالتّمام مخفی نیست نقص در شأن حق تعالی نیست
گر بود یک دو فرد انسانی تحت اسمای ضدّ[5] ربّانی

---

۱. N جلال
۲. N جلال
۳. N احببت باز جست
۴. N ره
۵. N صدر

نبود آن دو را به هم الفت — از دو سو تا ابد بود کلفت
تربیت گر نه این چنین باشد — حال این هر دو عکس دین باشد
چون شود بنده‌ای به لطف ازل — مظهر اسم یا معزّ به مثل
هر که زی او برد به صدق و نیاز — یابد او نیز همچو او اعزاز[1]
آن نبینی که پرتو مهتاب — چون بتابد بر آینه یا آب
گر بود صیقلی مقابل او — گیرد آن نور نقش در دل او
همچنین نور نیّر معنی — چون فتد بر دل خفیّ و جلی
آنکه هم جعل اوست آب و گلش — روشنی گیرد از فروغ دلش
بهرهٔ او ز مایهٔ[2] عزّت — هست بر قدر پایهٔ نسبت
هر که با صبح همنشین باشد — نور دولت در[3] آستین باشد
ور بود انتظام او با شام — همچو شب روی دل کند شب فام

در توحید ذات حقّ سبحانه

ای به مغز خرد زده اورنگ — خویش را کنج داده در دل تنگ
در دو عالمت نیست گنجایی — جز دل عاشقان شیدایی
مغز را عقل و دیده را نوری — در نقاب ظهور مستوری
رخ ز درد تو زعفران کاری — دل به یاد تو بوستان زاری
حضرت عشق آفریدستی — در دو عالمش برگزیدستی
دیده را ساختی چو خیره نگاه — پرده برداشتی که بسم الله
خانهٔ دل چو شد تمام و کمال — گستریدی در او بساط جلال
نقش هر دل که بر بقا زده‌ای — بر درش قفل کبریا زده‌ای
یعنی این خلوتی خدایی ماست — حرم خاص کبریایی ماست

---

۱. N اعجاز
۲. N پردهٔ
۳. N در دولت بر

در ثنای حقّ جلّ و علا

نیستی را به جز تو هست که کرد … شب و روز و بلند و پست که کرد
عجب است این و از تو نیست عجب … خلق نور از ظلام و صبح از شب
از لب صبح خنده انگیزی … به همان خنده خون او ریزی
تو و ماندی ز شاخسار عدم … گل خورشید جاودان خرّم
نشود کآب جوی تو خورده … در گریبان صبح پژمرده
غنچهٔ گل به گاه قبض و گشاد … خنده و گریه از تو دارد یاد
گه لبش را دهی گشاد از بند … گه فراهم کنی که هرزه مخند
آید از دست تو که مشت خسی … غنچه و گل کنی به هر نفسی
نفسی را صبای روح کنی … از هوایی غذای روح کنی
شپّر وهم را چه یارایی … که به مهرت شود تماشایی
از تو بیچاره چون شود[1] آگاه … بی‌دلیلی است کور و ره بسر چاه
هر چه گفتند و هر چه می‌گویند … همه راه خیال می‌پویند
هر کسی در خیال داور خویش … صورتی ساخت[2] درخور خویش
برتر از کار این جهانی تو … حاش للسّامعین نه آنی[3] تو
چون شود مغز معرفت بی‌پوست … همه دانند کاین قفاست نه روست

در ثنای حقّ سبحانه و تعالی و عرفان او از روی یقین

ای درون و برون ز تو لبریز … غمت از خاک تیره[4] وجد انگیز
در نقاب[5] ظهور مستوری … بس که نزدیک گشته‌ای[6] دوری
آن قدر دور نیستی ز نیاز … که توان کرد بر تو مژگان باز

---

۱. N از تو آخر چه سان
۲. N صورتی راست کرده
۳. N حاش لله نه اینی
۴. G عشقت از خاک شوره
۵. N فروغ
۶. N آمدی

تو نهانی[1] و شوق دیدارت　　این چنین گرم کرده بازارت
گر نقاب از جمال برداری　　دیده از فرق گل برون آری
دهد ناله مست ترانهٔ غم تو　　خاطرم وجد خانهٔ غم تو
دیده‌ام جلوه‌گاه عرفانت　　سینه‌ام خانه‌خواه[2] عرفانت
درت از عکس جبهه مالامال　　یک سپهر است و صد هزار هلال
بس که شد مست بوسه افشانی　　مقلس سجده گشت پیشانی
غم پنهانی تو دزدیده　　سینه از سینه، دیده از دیده
داغ عشق تو خانه‌زاد دلم　　نرود یاد تو ز یاد دلم
ظاهر و باطن از تو درد آمیز　　همه جا خالی از تو و لبریز
از خیال تو صومعه جگرم　　کعبه‌زاری است پای تا به سرم
شوق تو فزون کند دردم　　گِرد هر موی خویشتن گَردم

در یگانگی حقّ تعالی که لا شریک له است

ای تو صهبای ساغر همه کس　　نشئهٔ توست در سر همه کس
هم درون و برون مسخّر تو　　سینهٔ تنگ عشق کشور تو
سرمهٔ چشم دلبران طراز　　نمک خندهٔ بتان حجاز
جلوهٔ سرو جست رفتاران　　شور حرف درست گفتاران
قوّت جذبهٔ زلیخایی　　ذوق نظّارهٔ تماشایی
در خم زلف لولیان تابی　　در سر بخت عاشقان خوابی
خندهٔ زخمهای بی مرهم　　نمک داغهای بر سر هم
بر لب نالهٔ ترنّم سوز　　بر گریبان دل تبسّم دوز
شعلهٔ آهِ کشتِ گردون کن　　جوش سودای عقل مجنون کن
کنج چشم فریب را نازی　　دل تنگ شکیب را رازی

۱. N در حجابی　　۲. N خانقاه

خـار خـار دل جگـر خـواران / کـاو کـاو درون افکـاران
اضـطراب وصـال نـادیده / کـه شـود پـای تا بـه سر دیده
لذّت اوّلیـن نگـاه بـه یـار / غیرت عشق و حسرت دیدار
سـرخ رویـی داغـهای جگـر / آب روی سـرشک بـیش اثـر
شـرم عشقی که خصم اظهار است / منع حسنی که سدّ دیدار است
شـعلهٔ شـمع و داغ پـروانـه / دود گـرم دمـاغ دیـوانـه
لذّت درد بـا دوا در جـنگ / کـه کـند مرهمیش نیش خدنگ
شـوق پـروانـهٔ سبک پـرواز / کـه بـر آتش رود بـه یک انـداز
آن نگاهی که دل ز دست‌بر است / آن دعـایی کـه تشنهٔ اثـر است
مـایهٔ نـور دیـدهٔ خـورشید / سـایهٔ نـخل خـرّم امّـید
اصـل و فـرع وجود نور و ظلام / در بـناگـوش صبح و طرّهٔ شام
خـطّ مشکـین و صـفحهٔ رخسـار / سنبل زلف و عـارض گـلزار
هـمه گـلهای بـاغ وحـدت تُست / شعله‌های چـراغ وحـدت تُست
مـلک تـوحید را تـو پـادشهی / خـاصهٔ تست لا شـریک لهـی
سـاکـن چـار حـدّ مـلک بـقا / کـز بـر لاست قـادر الاّ
زده ذاتت بـه مسـند عـزّت / تکـیه بـر چـار بـالش وحـدت
ذات پاکت که ارفع از پستی‌است / محض هستی‌است گر چه بر هستی‌است
این کـه بینی و هست می‌خوانی / هست اضـافات امـر وحـدانـی
جـلوه‌گـر شـد بـه دیـدهٔ معنی / هست کـلّی و هست جـزوی
یک زبـان بـینی و سـخن بسیار / یک نسیم است و موج در تکـرار
آنکه محجوب کسوت صوَر است / هـر زمـانیش جـلوهٔ دگـر است
بـخل در مـبداء حـقیقت نیست / دو تـجلّی بـه یک طـریقت نیست
هـر زمـانیش جـلوهٔ دگـر است / لیک چشـم عـلیل بـی‌خبر است
آب در بـحر بـیکران‌آب است / چون کنی در سبو همان آب است
کـی شـود قـید پـردهٔ اطـلاق / هـان کـه گـل گشت موضع ازلاق

هست توحید مردم بی‌درد — حصر نوع وجود در یک فرد
لیک غیر از خدای جلّ جلال — نیست موجود نزد اهل کمال
هر که داند به جز خدا موجود — هست مشرک به کیش اهل شهود
وحدت خاصهٔ شهود این است — معنی وحدت وجود این است
حقّ چو هستی بود به مذهب حق — غیر او نیستی بود مطلق
نیستی را وجود کی باشد — بهره‌ور از نمود یکی باشد
ذات در مرتبهٔ تقدّم ذات — بی‌نیاز است از اعتبار صفات
وحدت بحت[1] بی‌کم و بی‌چون — ز اعتبارات وهمی است مصون
آنکه از اعتبار هر جهتی — متّصف می‌شود به هر صفتی[2]
چون به خود عرض حسن خویش کند — هر زمان وصف خویش بیش کند
دیده‌ور شو به حسن لم یزلی — گو ز غیرت بیاب معتزلی
بعد کان مایهٔ وبال بود — سبل چشم اعتزال بود
ارنی گوی باش همچو کلیم — لیک نآری ز لن ترانی بیم
لن ترانی چو از سر ناز است — در امّید همچنان باز است
لن تو را مُهر بر لب است — مر مرا تازیانهٔ طلب است
چشمت از آفتاب خیره شود — کی بر آن آفتاب چیره شود
چهرهٔ آفتاب خود فاش است — بی‌نصیبی گناه خفّاش است
این غروراست لایق گله نیست — که به جز امتحان حوصله نیست
ناز اگر می‌زند درِ پرهیز[3] — آتش اشتیاق[4] سازد تیز
آن که سرمست جام دیدار است — لا به چشمش نعم نمودار است
آن زمان بزم قرب را شایی — کت برانند و پیشتر آیی
نحنُ اقرب دلیل نزدیک است — لیک چشمت به روی تاریک است
می‌کند با لقاش روی به رو — دیده را سرمهٔ فَمَن یرجو

---

۱. N حرف
۲. N موج دریای ذات شد صفتی
۳. N اگر چه رواست زو
۴. N شوق لیک

آن که باشد به گاه گفت و شنید — به تو نزدیکتر ز حبل ورید
به چه بیگانگی از او دوری — قدمی پیش نه که مهجوری
دیده از آفتاب پر سازی — چشم خفّاش اگر بیندازی
وام کن دیدهٔ تماشایی — نتوان بود کم ز حربایی
تا فتد دیدهٔ تو بر دیوار — دیده از پشت پای خود بردار
چشم خودبین خدای‌بین نشود — حنظل از سعی انگبین نشود
دیده گر دیده را نمی‌بیند — هیچ دانی چرا نمی‌بیند؟
قرب بسیار مایهٔ دوری است — وصل بی حدّ دلیل مهجوری است
آن نبینی که از پی ابصار — اندکی دوریت بود ناچار
پا به چشمت فشرده چون مژگان — مانده تو همچو آیینه حیران
آینهٔ پای تا به سر بصر است — لیک از عکس خویش بی خبر است
می‌کند جلوه در هزار لباس — چه کنی چون نه‌ای لباس شناس
چون نداری نشانه‌ای از ذات — می‌شوی گم در ازدحام صفات[1]
می‌زند گول ناز پر نیرنگ — به تو از جلوه‌های رنگارنگ
زان گرفتار دام وسواسی — که به هر کسوتیش نشناسی
تو نظر کن به حسن روز افزون — منگر بر لباس دیگرگون
آشنا روی دیدهٔ عرفان — گر نداری ز عارفان بِستان
گر به چشم شهود بنشینی — هر چه بینی نخست او بینی
مرو آزرده گر ز خانهٔ ناز[2] — اندکی دیر می‌رسد آواز
روز شوق تو چون زیاده شود — خود به خود بر تو در گشاده شود
روی این کار آن سفید کند — که رخش بیند و ندید کند
آن زمان بر رخ طلب خندی — کش ببینی و چشم بربندی
نگه نادیده چشم بگشایی — که به نامحرمانش بنمایی

---

۱. N «آن که باشد ... ازدحام صفات» را ندارد
۲. N مشو از دیده گر ز خانهٔ ناز

دانش او به جز حضوری نیست — انطباعی نهاد و صوری نیست
بر ازل تا ابد همه ناظر — همه در پیش او، علم او حاضر
بر جبین دارم از خرد نَسَبی — داغ طوع محمّد عربی
نقش هستیم چون برآمد راست — احمد احمد ز بند بندم خاست
چون ارادت سرشت آب و گلم — بر جبین سرّ[1] او نوشت دلم
در خرد گر ز خاک یونانم — در عمل خانه‌زاد ایمانم
هیچ کس را چو او ندارم دوست — که سزاوار دوستداری اوست

در نعت حضرت رسالت پناه صلّی الله و آله و سلّم

زده در پیشگاه آگاهی — کوس تفرید لی مع اللّهی
بود بزم یگانگی را شمع — شد از آنش مقام جمع الجمع
بر شکم سنگ بسته چون خورشید — از برون صبح و از درون خورشید
بود[2] از وحدت جلالی او — ما رمیت اذ رمیت حالی او
هر چه گفت از شهود مطلق گفت — من رآنی فقدّر الحق گفت
بود ذاتش ز فیض یزدانی — متخلّق به خُلق ربّانی[3]
بی نیازیش گرد امکان شوی — فقر ذاتیش انّما أنا گوی
عقل کل بود با حواس بشر — رحمتی بود در لباس بشر
گفته ایزد ثنا به لولاکش — مهبط وحی سینهٔ پاکش
آنکه با کام دل غزا کردی — حاجت نفس[4] کی روا کردی
شرک بر خاک همچو سایه از او — کار ایمان بلند پایه از او
مهر او چون ز مشرق آدم — ساخت روشن تمامی عالم
هر یک از انبیا چو سایهٔ او — می‌نمودند پایه پایهٔ او
رفته رفته بلند می‌گردید — تا به نصف النّهار عدل رسید

---

۱. N مهر
۲. N شد
۳. N سبحانی
۴. N خویش

یافت در اعتدال انسانی / غسایت استوای روحانی
سایه در خطّ استوا نبود / ظلمت سایه زو روا نبود
روح او کالبد هم از جان داشت / روح با روح عهد و پیمان داشت
آنکه جسمش تمام جان باشد / روح پاکش ببین چسان باشد
کی کند روح سایه انگیزی / مگرش با گلی بیامیزی
صورتش پرده‌پوش معنی بود / همه تن روح بود و مرئی بود
بر سر خلق بود ظلّ الله / سایه را سایه کی بود همراه

در منقبت جناب کرامت مآب حضرت اسدالله الغالب
علی بن ابی‌طالب ـ علیه السّلام ـ گوید:

بعد احمد به حمد آنکه ولی است / ثالث خالق و رسول علی است
عقل[1] و برهان و نفس امر گواست / کاین دو را غیر او سیُم نه رواست
چون گروهی یگانه‌اش دیدند / به خدائیش می‌پرستیدند
حبّذا پایهٔ بلند کمال / که شود مشتبه به حق متعال
بر دو چشمش نبی زبان مالید / تا ببیند هر آنچه باید[2] دید
دیده را زان گشود بر معنی / که جلا یافت از زبان نبی
دید معبود را به دیدهٔ جان / نپرستید تا نبود[3] عیان
معبد از مقصدش نبُد خالی / بود ایّاک نعبدش حالی
تا نگردد مخاطب محراب / کی به ایّاک لایق است خطاب
ساختی با خدا چو بزم حضور / جامه تن ز خود فکندی دور
باز چون قصّه[4] مختصر کردی / جامهٔ عنصری به بر کردی
پر به سودای تن نکوشیدی / گاه کندی و گاه پوشیدی
آن چنان می‌گریختی از خویش / که قدم از قدم نهادی پیش

---

۱. N شرع
۲. N شاید
۳. N ندید
۴. N قصد

بـود غـفلت ز سلخ پيکانش — کـه به تـن بـود آن نـه بـر جانش
خـرقهٔ هـمچو آسمانش به دوش — بـود دايم چو گـل مرقّع پـوش[۱]
داشت در قـتل مشـرک آن کـرّار — رقـم جـاهدوا مـع الکـفّار
روز هـيجا نکـرد کـوتاهی — تـيغ در بـازوی يـد اللّـهی
گَـردِ شرک از وجود چون رُفتی — هـر دم اللهُ اکـبری گـفتی
چون به کين عدو شدی مايل — هـمچو پيکان[۲] تـمام گشتی دل
بـه هـوا روز چون نگشت شبش — شـد خـيو آب[۳] آتش غـضبش
اسـد الله شـير يـزدان بـود — بـا هـمه فـقر شاه مـردان بـود
چـون هـوای شکست عزّی کـرد — مصطفی کتف خويش کرسی کرد
آنکـه مـهر نـبوّتش خـوانی — نـقش[۴] پـای علی است تا دانی
مـايهٔ اصـل فـطرت حسـنين — مـعدن آن دو گـوهر عـدنين
بـر کـمالات او بـود بـرهان — حـجّت هـل أتـی عـلی الإنسان
مـتّحد با نبی‌است در همه چيز — جز نبوّت که اوست اصل[۵] تـميز
بـه اعـادی او رسـول الله — کـرد نـفرين يـعاد[۶] مـن عـاداه
بـه احـبّای او دعـا کـرده — وعـده‌ها داد و ثـنا کـرده
اشجع و اصلح[۷] و افضل و اکرم[۸] — از هـمه اعـدل، از هـمه اعـلم
عـلم سـيراب طـبع وقّـادش — شـرع شـاداب فکـر نـقّادش
کار دين ساخت حکم[۹] مصطفوی — بـا دم ذوالفـقار مـرتضوی
نـفسی از سـر هـوا نـزدی — بـی عـبوديّت خـدا نـزدی
غـذا از مـغز مـعرفت کـردی — روز از سـفرهٔ غـنا خـوردی

---

۱. N اين بيت را ندارد
۲. N غنچه
۳. N خوی آب
۴. N جای
۵. N اهل
۶. N کرده نفرين عاد
۷. N افصح
۸. N ارحم
۹. N علم

در لیالی چو شمع قایم بود　　چون فرشته مدام[1] صایم بود
در غذا همچو روح تا بودی　　به نسیم اختصار[2] فرمودی
مهبط و مخزن علوم ازل　　زینت علم و آبروی عمل
بندهٔ او بود و دیگران خلقند　　واله خلق و بستهٔ دلقند
بخت[3] آن را که مهربان گردد　　به مدیحش همه زبان گردد
بی مدیحش نمی‌زنم نفسی　　لیک نتوان شناخت قدر کسی
گه نهفتند حالتش امّت　　نیمی از بیم و نیمی از خسّت[4]
همچنان صیت کوس شهرت[5] او　　دو جهان را گرفته است فرو
در شب غار ثور زوج بتول　　خفت آسوده بر فراش رسول
حفظ از کید دشمنانش کرد　　جان خود را فدای جانش کرد
خواندیش انزع البطین شه دین　　انزع از شرک و از علوم بطین
قطرهٔ آب کنج چشم نبی　　کردش آگاه از بطون خفی
خورد آن قطره را و دریا شد　　در گنج ازل بر او وا شد
بُد سر مصطفاش بر زانو　　سجده ناکرده رفت مهر فرو
دعوتش را کریم[6] اجابت کرد　　ردّ خورشید یک دو نوبت کرد
بر همه سبق داشت در اسلام　　هم نکو روی و هم فرجام
مرتضی اصل نخل زیتون است　　خصم او فرع شاخ ملعون است
تکیهٔ فضل بر وساده زدی　　بی تکلّف در افاده زدی
حکم کردی میان اهل کتاب؟　　قطع کردی سخن به فصل خطاب
از سلونی حدیث چون گفتی　　گرد جهل از جهانیان رفتی
یک ان تفقدونی از لب او　　سوختی خلق را ز یاس گلو
روز خیبر لوا به دست گرفت　　پنج قلعه را شکست گرفت

۱. N همیشه　　۲. N اختیار
۳. N بحث　　۴. N هیبت
۵. N همّت　　۶. G خدا

سپر از دست بت شکن انداخت اسپر خویش باب خیبر ساخت
بعد از آن ساختش پل خندق بگذرد تا سواره و بیدق
آنکه در مجمع الشئون وجود چار رکن مزاج عدلش بود
تقوی نوح و حلم ابراهیم زهد عیسی و کبریای کلیم[1]

در خطاب به حضرت انسان[2] گوید:

ای تو آیینهٔ تجلّی ذات نسخهٔ جامع جمیع صفات
در نمود تو ذات مستور است ذات مخفی صفات مذکور[3] است
هم تو مخصوص لطف کرّمنا هم تو منصوص علّم الاسما
خلقت آن رو[4] به صورت خود کرد دست ساز محبّت خود کرد
دادت از جامه خانهٔ تکریم خلعت خاصِ احسن التقویم
جز تو کس قابل امانت نیست وان امانت به جز خلافت نیست
زان تو را کار مشکل افتاده است که صفاتت مقابل افتاده است
این ظلومی چو از تو یافت حصول لقبت کرد کردگار، جهول
تا ابد زین خطر ملومی تو هم جهولی و هم ظلومی تو
به تو از ملک ماه تا ماهی نامزد شد خلیفة اللّهی
مرحبا ای خلیفة الرّحمان حبّذا ای ودیعة السّبحان
افضل از زمرهٔ ملک زانی که ولایت تو راست ارزانی
معتدل بود چون مزاج جهان از وجود تو یافت در تن جان
زنده از توست شخص عالم پیر گر نباشی تو می‌نماند دیر
تا تو را پردهٔ تو ساخته‌اند عالم از کردهٔ تو ساخته‌اند
هر چه در آسمان گردون هست در تو چیزی برابر آن هست
نسخهٔ عالم کبیر تویی گر چه در آب و گل صغیر تویی

۱. N «بر همه سبق ... کبریای کلیم» را ندارد
۲. G + که اشرف مخلوقات است
۳. N منظور
۴. N خلقت ایزد

کبریایی تو از ره دگر است / از تو جزوی جهان مختصر است
جنس عالی به گونه گون[1] منزل / متنزّل شود سوی سافل
غایت این تنزّل انسان است / برزخی در وجوب و امکان است
وحدت از مطلعت هویدا شد / در تو گم گشت و از تو پیدا شد
ابتدای ظلام کثرت تو / و انتهای صباح وحدت تو
گر شب کثرتی و بس تاری / مطلع الفجر هم تویی باری
خویشتن را نکرده‌ای غربال / زانی از خود فتاده‌ای در دنبال
خویش را گر ز خود فرو بیزی / به دو چنگال در خود آویزی
ساجد درگه تو گشت ملک / همه جا بر سر تو گشت فلک
تو امانت نگاهدار حقّی / سر بپوشان که رازدار حقّی
مرکز نه سپهر دوّاری / نقطهٔ کارگاه اسراری
چون تو را دست ایزدی پیراست[2] / ما سوی‌الله به خدمتت برخاست
آتش آنجا اگر چه دوزخ توست / رایگان مطبخی ز مطبخ توست
ابر سقّای جلوه‌گاه تو شد / باد خاشاک روب راه تو شد
آب بی آبروست در جویت / خاکساری است خاک در کویت
آنکه جوییش آشکار و نهفت / خویشتن را به پردهٔ تو نهفت
در ته پرده کاش در نگری[3] / که خوش آینده نیست پرده‌دری[4]
آنکه شوقت براش در به در است / از تو پنهان به خانهٔ تو در است
دل که جا دادیش در سینه / در کف اوست همچو آیینه
در تو انوار خویش می‌بیند / عکس رخسار خویش می‌بیند
تو که آیینهٔ جمال وی‌ای / به چه محروم از کمال وی‌ای
از رخ خویش پرده کن به گیسوی / گلی از روی آفتاب بشوی
مطمح دیدهٔ وجود تویی / خازن هفت گنج جود تویی

---

۱. N عالی بکان بکان
۲. N آراست
۳. G اندین پرده بایدش در نگری
۴. N دربدری

ابـروت مـطلع رسالهٔ صنع | خـال تـو مـهر بـر قـبالهٔ صنع
از تـو تـا آنکـه طـالب آنـی | یک دوگام[1] است و تـو نـمی‌دانی
بـر درت خـاک نـاتوان گـردی | در رهت بـاده بـیهده گـردی
آب خـود را بـه پـایت افشـاند | کـه ز راه تـو گـرد بـنشاند
گویمت یک سخن به جان می‌نوش | دیـده بـر خـویشتن گشـا و بپوش
یـار و اغـیار و عشـرت و غـم تـو | مـانع قـرب و رهـنما هـم تـو
هـم مـتاعیّ و هـم خـریداری | بـا خـودت هست بـازاری

مثنوی دیگر در تتبع *تحفة العراقین* گفته از آنجاست:

عشقم نظری به آب و گل کـرد | اعـضای مـرا تـمام دل کـرد
چـون مسـتعد حـیات گشتم | مسـتوجب ایـن زکـات گشتم
آویـخت بـقا لب تـمنّی | در مـبداء عشـق جـانِ مـعنی
خـونی کـه مکیدم از رهِ نـاف | دل کـرد بـه پـردهٔ جگـر صـاف
هر کـاسهٔ خـون کـه مـی‌کشیدم | گـنج لب عشـق مـی‌مکیدم
چون قابله خرقه بر تنم دُوخت | از گـرمی آتش دلم سـوخت
آن روز کـه کـرد آتشـم دود | خورشید بـه بـرج دوسـتی بـود

خطاب مصاحب بی نفاق یعنی شیفتهٔ برآشفته اوراق:

ای راز نگـاهدار عـاشق | وی مـؤنس شـامِ تـار عـاشق
بـی غـیبت و کـم نـفاق بـاری | خوش صحبت و گرم غمگساری
هر نکته کـه بـر تـو گشت مـعلوم | بـر صـفحه دل کـنیش مـرقوم
از بس که دلت نکات را جاست | سـر تـا قـدم دلت سـویداست
لبـریز کـلامی و خـموشی | یـعنی کـه گـهر نـمی‌فروشی

---

۱. N نیم گام

از نقد سخن تهی زبانی   صد لب داری و بی زبانی
انگشت زنند بر دهانت   تا حرف کشند از زبانت
شبهای تو را سحر گریبان   زیر ظلماتت آب حیوان
پوشید سیه نقاب بر روی   سر تا به قدم تمام ابروی
لولی‌وش تاب داده مویی   خاموشی و گرم گفتگویی

در تعریف اصفهان و شاه عبّاس[1]:

گردون پدر است و مادر امکان   فرزند به از پدر صفاهان
چون از رحِم عدم برون تاخت   هستی کُله از طرب برانداخت
نُه حسن سپهر را شکستند   تا بر دورش حصار بستند
محکم چو بنای دوستداری   بر کنگره‌اش فلک حصاری
پُر پیچ و خم‌است از آن حصارش   کاندر شکم است روزگارش
چه شرق و چه غرب را درو جای   یک کوچه گرفته هر دو ماوای
از غایت بسط آن معظَّم   صد وقت در او شود به یک دم
یک خانه طلوع بامداد است   یک کوچه شب سیاه زاد است
صد بار به اوج سر کشد مهر   کِش جای دگر بود نهان چهر
از غایت ازدحامِ مردم 128a   خورشید ره اُفق کند گُم
زان طرفه هوا تبارک الله   کافشاندۀ اوست جانِ آگاه
چون چهره ز اشک ابر شُوید   از بام و درش بهار روید
فطرت گل کس مبوی خارش   ادراک گیاهِ کشتزارش
بر درگه آن جهانِ حکمت   یُونان باشد گدای فطرت
اوباش مجسطی آفرین‌اند   اطفال شفا در آستین‌اند

۱. M در مشاطگی شاهد امکان یعنی بازارچه اصفهان که از نمکی جهان تمام جهان شد به پایمردی التفات پادشاه جهان؛ S در تعریف اصفهان و اهل آن شهر و شاه عبّاس گفته

اقـلیدس کـو، کـه گـاه تـحریر　　اشکـــال بـــرو کـــنند تـــقریر
خـاکش کـه ازوست سرمه ارزان　　در چشـــم صـــبا گشاده دکّـان
در باغچه‌اش نه گل که لیلی‌است　　ایـــنجا نه صبا روان عیسی‌است
سـیبستانش چـو لب کـند تـر　　سـیب ذقـن بـتان دهـد بـر
هـــر لحظه ز رنگ و بوی آن سیب　　شیرین[1] ذقـنان خـورند آسـیب
در خــــانهٔ پـادشاه و درویش　　چـاهی است ز آب زنـدگی بیش
هـرگز نـم چـاه او نـمرده است　　گـویی آب حـیات خـورده است
آبش ز حـــیات مـــی‌زند دم　　یک کـعبه و صـد هـزار زمـزم
بـر جـانب قـبله چارباغی است　　کـــز رشک به جان خلد داغی‌است
نـــام است چـــهارباغش امّـــا　　صـــد خُـــلد فـتاده در تـه پـا
صـد کـعبه درو زیـاده بـینی　　صـد جـنّت در گشـاده بـینی
بـر هـر در بـاغ قـصری از نـور　　چشـــم بـدِ انـهدام ازو دور
مـا بـین دو بـاغ حـوضی از سیم　　لبـــریز ز آب روی تســـنیم
فـردوس در او نـیافت چـون بار　　آمـد چـو صـبا ز راه دیـوار
رضوان دلش از ستیزه خون کـرد　　نـاچیده گـل از چـمن بـرون کـرد
آن چشمه که خضر، عمر از او یافت　　در هـر قـدمی تـوان در او یـافت
انـهار بـهشت اگـر چـهار است　　خـلدی است که نهر از او هزاراست
هـر گـوشهٔ او کـنار جـویی　　هـر گـام شـوی دو چـار جـویی
یک جوی ضـعیف زنده‌رود است　　کش بحر سرشک خاک سود است
آبش کـــه رواج نـیل بـرده است　　آب رخ ســـلسبیل بـــرده است
عـمّان چـو خسـی کـه آبش آرد　　سـیلاب سـبک رکـابش آرد
افـتد بـه سپهر اگـر گـذارش　　انـدازهٔ مـوجه بـر کـنارش
فـرسنگ ز طـیّ او بـود لنگ　　افکـنده ز پـا هـزار فـرسنگ

۱. M: سیمین

پهناوریش فراخ میدان — از حدّ وجوب تا به امکان
معمار قضا چه رنج دیده است — تا قنطره‌ای بر او کشیده است
گویی که گره زده است محکم — صد طاق سپهر پهلوی هم
در رشته فلک کشیدن آموخت — تا بر سر هم مجرّه‌ها دوخت
بر آب ز فرط استواری — از قوس قزح ببین قطاری
عادی شتران جسر کردار — ماندند در آب خشک رفتار
بالاش بُتان چون کواکب — بر فرق مجرّه نجم ثاقب
یک نیمهٔ کامل جهان بود — یک نیمه دگر بر او شب افزود
از تربیت خدایگانی — امروز زند دم از جهانی
شاهی که زند به دست اشفاق — شیرازه برین کبود اوراق
شاهی که به کیمیای تدبیر — محسود جوان کند همی پیر
طبعش نظری به عقل اوّل — بی رنج تأمّلی کند حلّ
ذاتش که قضا به جان سرشته — حوری است به صورت فرشته
منقول بگیر خواه معقول — یک نکته برو نمانده مجهول
کان سُخرهٔ جود ارجمندش — بازیچهٔ همّت بلندش

مثنوی دیگر در اظهار محبّت خود گفته، از آنجاست:

به نام آنکه دل را برگزیده است — محبّت را به دعوی آفریده است
محبّت شیوهٔ خوش کردهٔ اوست — شراب عشق بی‌غش کردهٔ اوست
جهان را هرچه باید بیش بگذاشت — محبّت را برای خویش بگذاشت
کند آرایش مژگان به خوناب — بشوید دیده از آلایش خواب
گهی در کُنج چشم فتنه ناز است — گهی در دیدهٔ عاشق نیاز است
شب حرمان و کُنج بینوایی — که یار از حد برد تا آشنایی

گهی[1] هم صحبت عاشق خیالی — خیالی خوشتر از ذوق وصالی
ز لیلی کرده مجنون را ترانه — ز عذرا کرده وامق را فسانه
لب شیرین تبسّم از تو آموخت — که خسرو را به شکّرخنده جان سوخت
چو عاشق را ز استغنای بسیار — معاذ الله به نومیدی فتد کار
نسیم دوستی در جنبش آری — بخندانی گل امّیدواری
صبا را قاصد عاشق تو کردی — به این پیغمبری لایق تو کردی
تو دادی چاشنی گنج دهان را — که تلخی ده به شکّر کام جان را
به هر جا دیده عاشق نگاه است — به رخسار تو زان نظّاره راه است
نخست این جام را زین لب تو بردی — ته این جرعه آخر هم تو خوردی
درین دور اوّل و آخر تویی تو — که هم منظور و هم ناظر تویی تو
نیاز درد دل پرداز هم تو — فریب پای تا سر ناز هم تو
گهی در دیدهٔ عاشق، نیازی — گهی در کُنج چشمِ حسن، نازی
فسونِ دلبری بر خود دمیدی — لب خود بهر صید خود مکیدی
خوش آن عاشق که هم مفتون خویش‌است — خوش آن لیلی که خود مجنون خویش‌است
دلت با بیم هجران آشنا نیست — که از خود هیچکس هرگز جدا نیست
به خویشت عشقبازیهای حالی است — که بزم وصلت از اغیار خالی است
چو هم زانوی خود فارغ نشینی — ز چشم خویش روی خویش بینی
به خود چشم طلب چندان گشادی — که ما را عشقبازی یاد دادی
چو از رخسار برقع بر گرفتی — به خشک و تر چو آتش در گرفتی
بود پروانه آتش باز از تو — بر آتش می‌کند پرواز از تو
بهشت‌آرا تویی در پردهٔ گل 128b — تو می‌نالی و بد نام‌است بلبل
بسنوش دلبری شیرین سخن تو — به دست کوهکن خارا شکن تو
حریصی آنچنان بر نکهت خویش — که صد جا عاشقی بر صورت خویش

---

۱. S کنی

در صفت معشوق می‌گوید:[1]

سراپا فتنه یارِ آسمان خوی — که با خورشید باشد روی بر روی
دو ابر و مطلع دیوان خوبی — چو بسم الله بر فرقان خوبی
جمالش مصحفی بر گل نوشته — مصنّف بارها بر وی گذشته
سراپا آیت نور است کز نور — نوشته دست جان بر شعلهٔ طور
رخش گلزار و از مژگان خونخوار — زبان مار در وی چار دیوار
از آن چشم سیه زاید قیامت — مگر با سرمه می‌ساید قیامت
نگاهش شرم را سازد بهانه — که دیر آید برون از چشم خانه
ز چشم او چنان شد خانه بیهُش — که شد کار دهان او را فرامُش
خرامش با قیامت دوش با دوش — به هر جا پا نهد محشر زند جوش
خرامد هر کجا دامن کشان آن — قیامت می‌توان بردن به دامان
از آن لب چون جدا گردد شکرخند — که تا گردن فرو رفتست در قند
اجل مزدور چشم فتنه بارش — بلا در سینه کاوی پیشکارش
کمند زلفش آن صیّاد بی باک — بلا را زنده می‌بندد به فتراک
بلا شاگرد مژگانِ سیاهش — دو زانو می‌زند پیش نگاهش
ز تاب عارضش پژمرده لاله — مگر بر یاسمین افشرده لاله
گل نافش یکی سیمین پیاله — کشیده راح خوبی زین پیاله
ستون کوه خوبی سیم ساقش — که لرزد ساق عرش از اشتیاقش
ز نورش در چراغ صبح روغن — جز او پای چراغی نیست روشن

از ترجیع بند است:

ای نعت تو شافع مقالات — مشّاطهٔ چهرهٔ خیالات
ای ذات تو مطلع تعیّن — وی بعث تو مقطع رسالات

---

۱. S مثنوی «در صفت معشوق» را ندارد

هر نقطه ز صفحهٔ وجودت		فرقان کمال را جلالات
شادابی بوستان نعتت[1]		نم سوخت به جوی احتمالات
از عزم تو حدس خورده مهماز		در کوچهٔ تنگ انتقالات
عقل از تو غبار نقص قوّت		افشانده ز دامن کمالات
از منطق معجز انتظامت		ملزم شده کفر در سؤالات
با دعوی امتناع مثلث		امکان آویخت در محالات
با علم لدنّی احتشامت		اندوختهٔ خرد جهالات

ای سینهٔ تو خزینه علم
بالیده چو دل به سینهٔ علم

ای بالش مهر تکیه‌گاهت		وی تارک جبرئیل راهت

- زلف نگشایی مگر دانسته‌ای		جیب جان از عطر آن می‌پرورم
- در شب وصلش نصیب کس مباد		آنچه من از دست روزن می‌کشم
ننگ این در یک دو روز دیگرم		انتظار قرب دشمن می‌کشم
- من که بر دل سرد کردم میل[2] آب		خواه دریا شو جهان، خواهی سراب

این ترکیب بند در مدح شاه عبّاس ماضی گفته چند بیت از آن نوشته می‌شود[3]:

ساقی به من آتش روان ده		یک لحظه‌ام از خودی امان ده
مخموری من زیاد از آن است		رطلی دو سه‌ام ده و گران ده
بر آتش روح روغن افشان		آبی به بنفشه زار جان ده
زان می که ازوست باده هم مست		پر کن قدحی به خاکیان ده
تا چاک زند لباس ازرق		یک کاسه به دست آسمان ده
از مریم بکر، خم به مستان		همشیرهٔ عیسی روان ده

---

۱. دیوان: شرعت		۲. S مهر
۳. S به جای این عبارت ساقی نامه آورده است

آبی که غبار جان نشاند[1] درآتش موسیم نشان ده
افسردهٔ منکر قدح را آب از سر چشمهٔ سنان ده
تا شهد شود شراب تلخم بر یاد رخ شه جهان ده

میزان جلال شاه عبّاس
معیار کمال شاه عبّاس

با تو به تنم روان نگنجد در یک قالب دو جان نگنجد
در قطرهٔ خونی از تو دارم آن درد که در جهان نگنجد
خورشید اگر تو را ببیند در خرگه آسمان نگنجد
در سر دارد هوای دلها تیر تو که در کمان نگنجد
تیغت چو رسد به استخوانم در پوست ز ذوق آن نگنجد
نامت چو برم، ز شادی آن در کام و دهان، زبان نگنجد
کم یاد کنم ز تو که این ذوق در حوصلهٔ گمان نگنجد
شکر غم تو چو مدحت شاه در چار حد بیان نگنجد

گلدستهٔ باغ پادشاهی
مخصوص عواطف الهی

ای سهل گرفته طور یاری یک رو شده در ستیزه کاری
در مذهب خوی کینه جویت کفر است، آیین دوستداری
بودم همه صبر، تا تو رفتی دانستم چیست بی قراری
آن دل که به دست تو سپردم هر دم به غمیش می‌سپاری
هنگامهٔ دردم از تو گرم است با حال خودم[2] نمی‌گذاری
بر جان چه ستم نمی‌پسندی بر دل چه بلا نمی‌گماری
از هر دو جهان تو را گزیدم با یک دل و صد امیدواری
گفتم تو مگر ز مهربانی خار المم ز پا درآری

۱. دیوان: آبی که خضر بقا از او یافت
۲. همان: آسوده دلم

پروای من و محبّت من   چون دانستم تو هم نداری
بنشینم و با بلا شکیبم
با آنکه ز صبر بی‌نصیبم

[۱۱۰۹]

مولانا رضای شکیبی صفاهانی

زبان فصیح و بیان ملیح داشت. خواهرزادهٔ امیر روزبهان صبری است. تقی اوحدی نوشته که وی را دیده‌ام به هندوستان آمده، مدّتها با خان‌خانان به سر کرده، آخر در آگره فوت شد. او راست:

- بیا بیا که جدایی نهایتی دارد   تپیدن دل بی‌صبر غایتی دارد 129a
ز اشتیاق تو مُردیم، رحم خوش چیزی است   فراق حدّی و هجران نهایتی دارد
- لایق مجلس نیم لیکن برای چشم بد   شاخ خشکی نیز در کاراست بستان تو را
- شبهای هجر را گذراندیم و زنده‌ایم   ما را به سخت‌جانی خود این گمان نبود
- بی‌صرفه کیست سود من اندر معامله   ترسم اگر به صرفه فروشم، زیان کنم
- شکسته دل ز جفای فلک چه اندیشد   چو دانه خُرد شد از آسیا چه غم دارد
- آزاده روان کمر به صحرا بندند   همره طلبان بار به فردا بندند
ای سبزهٔ طرف جو، سر از خاک برآر   زان پیش که آب را به بالا بندند
- یاری که جهان در نظرش تنگ آید   از غارت ایمان کشش ننگ آید
با آن رخ افروخته به هر جا گذرد   لعل جگر سوخته از سنگ آید[۱]
- در سینه غمت به رایگان بنشیند   تا جان نرود به جای جان ننشیند
زانگونه که دل به زیر تیغ تو نشست   در سایهٔ بید باغبان ننشیند
- ایّام جوانی به هوس می‌گذرد   چون تازه بهاری که به خس می‌گذرد

---

۱. S ,A این رباعی را ندارد

زنهار شکیبی که نخوابی[1] در راه — کاین قافله بی بانگ جرس می‌گذرد

[۱۱۱۰]
شکیبی رازی

از صاحب طبعان بوده. او راست:

ـ ز آه گرم من امشب دل افلاک می‌سوزد — چو آتش رو به هرجانب که آرم پاک می‌سوزد
ز عشقم بر زبان می‌آید امشب آتشین حرفی — کزو گر لب فروبندم، دل صد چاک می‌سوزد
ـ زین جهان بردیم افغانِ دل صد چاک را — در عذاب انداختیم آسودگان خاک را

[۱۱۱۱]
شکیبی قمی

عطّار بوده، گاهی از او شعری سر می‌زده. او راست:

نه صبر که عمر در رضا بگذارم — نه تاب که کار با قضا بگذارم
از بس‌که ز خویشتن به تنگم، خواهم — بگریزم و خویش را به جا بگذارم

[۱۱۱۲]
مولانا جیدر شکونی

اصلش از گلپایگان[2] و نشو نماش در هندوستان بوده. او راست:

ـ نم در جگر ز آتش سودای[3] غم نماند — شد عمرها که گریهٔ بی آب می‌کنم
ـ ز حرف آمدنت خون شوق در جوش است — بیا که دل به عجب لذّتی هم آغوش است

---

۱. S بخوانی
۲. S گله‌پایان
۳. S سوزان

ـ حریم دوست رها کرده، کعبه می‌طلبند غریب قاعدهٔ در دیار اسلام است
ـ شکسته رنگی ما را سبب نمی‌پرسد کسی که دید رخ آفتاب رنگ تو را
ـ خوش جنونی باز می‌بینم صبا را در دماغ تا کجا دیگر سر زلف پریشان کرده‌است
ـ در عشق زگرم و سردها فارغ شو نفست بکش از نبردها فارغ شو
دنیا و غمش چو درد دندان باشد دندان بکن وز دردها فارغ شو

[۱۱۱۳]

شمسای دبّاغ شیرازی

طبعش خوب بوده. او راست:

ـ خوبان تمیز نیک و بد کس نمی‌کنند ای مدّعی بناز به بخت بلند خویش
ـ اسپی دارم که صبح اگر راه کند تا شام طی بساط ناگاه کند
هرگز نروم به دیدنش می‌ترسم کز حرص مرا تصوّر کاه کند

[۱۱۱۴]

شمس الدّین

نام شاعری راست:

از دوست بود جانْ نه ز من، ای اجل امروز پیغام که آورده و فرمان که داری؟

[۱۱۱۵]

مولانا شمسی همدانی

خالی از نشئهٔ محبّت و جنون نبود. بسیار خوش حرف و عاشق پیشه بوده است. گویند در سرکوی معشوق خویش رحلت کرده و (شهید کوی دوست / ۸۲۵) تاریخ فوت اوست. الحقّ قربانِ سرِ این گونه مردان می‌توان رفت. امّید که حق تعالی به این عاصی نیز چنین

مردنی نصیب کند. او راست:

ـ غم امشب مجلس افروز دلم بود　　بـــلا بـــالا نشـــین مـــحفلم بـــود
ـ دل لیـــلی تـــپیدن کـــردی آغـــاز　　چو غم در خـاطر مـجنون گـذشتن

[۱۱۱۶]

میر شمیمی

یزدی بوده. او راست:

گر جان طلبد از تو غم دوست شمیمی　　تقصیر نکن خاطر همخانه عزیز است

[۱۱۱۷]

شوقی دارابجردی

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

او راست:

ز ناز اگر چه سخن با من آن صنم نکند　　بدان خوشم که سخن با رقیب هم نکند
بـه زیـر سـایهٔ سـرو قـدت بیاسودم　　خـدای از سر مـن سایهٔ تو کـم نکـند

[۱۱۱۸]

شوقی هروی[۱]

او راست:

مدام این آرزو دارم که بر گِرد سرت گـردم　　به گِـرد خـاطرم ایـن آرزو بسـیار مـی‌گردد

۱. M یزدی

[۱۱۱۹]

مولانا شهودی

خراسانی است. نشو و نماش در اصفهان شده، ریاضی را می‌دانسته و از رمل مستحضر بوده است، لیکن همیشه انقباض داشته به حدّی به سهو هم هرگز منبسط نشده است. او راست:

- خنده صراحی نه دمادم کند — گریه بر این شادی عالم کند
چیست جهان تا دل دانا در او — آرزوی خاطر خرّم کند[1]
گر به مثل ریخته باشد نشاط — دست و دلی کو که فراهم کند
سوخت شهودی و نبودش کسی — تا ز دلش بار غمی کم کند
- در عشق تو بس که ناصبور افتادم — از بادهٔ شوق بی‌شعور افتادم
از شومی بخت بد به یک لغزیدن — صد ساله ز خاطر تو دور افتادم

[۱۱۲۰]

شیونی

قاینی بوده، مصیبت زدگیها از تخلّصش هویداست. از اوست:

- شمعی که ازو دو کون روشن گردد — تاریک ز دود سینهٔ من گردد
هرگز ره روزنم نداند خورشید — گر خانهٔ من تمام روزن گردد
- دارند ز من موحّد و مشرک ننگ — وین هر دو ز هستی ما دلتنگ
با طاعت ما هنوز ایمان یهود — با سبحهٔ ما هنوز زنّار فرنگ
- گر بتوانی ز چشم گریان رفتن — نتوانیم از خاطر ویران رفتن
خواهی که زَوی برونم از دل، هیهات — بنشین که ز دل چو دیده نتوان رفتن
این گونه که هست رسم جانان رفتن — آموخت مگر ز عمر با جان رفتن 129b

۱. S ... تا دل عالم درو/ آرزوی خاطر عالم کند

از آمدنش نبود باعث جز آنکه دانست که تا آمده نتوان رفتن

[۱۱۲۱]
مولانا شیری

از سیالکوت لاهور است. در زمان اکبر پادشاه‌بوده. او راست:

ـ چنان فریفته شد دل جمال سلمی را که با دل است پدر کشتگی تسلّی را
به خاطری که تویی، یاد دیگران کردن درون کعبه پرستیدن است عزّی را
ـ گفتم ای دل ز چه اوضاع جهان گشت بدل گفت خاموش که در مغز سپهر هست خلل
گفتم آسایش گیتی که بگفتند کجاست گفت در خواب بیابند ولی خواب اجل[۱]

[۱۱۲۲]
مولانا شیدا

در زمان جهانگیر پادشاه در فرقهٔ احدیان شاهی نوکر بوده. مولدش قندهار و اصلش از مشهد مقدّس است. نشو و نما در هند یافته بود و بسیار بلند طبیعت واقع شده، لیکن پست فطرت بوده است، زیرا که اکثر اشعارش مأخوذ از مضامین دیگران است نه اینکه به عنوان توارد واقع شده باشد، بلکه در این امر عامد و مصرّ بوده، چنانچه روزی شیخ فیروز منشی را با وی مجالست واقع شده و نقل آن صحبت را شیخ فیروز به خطّ خود در بیاضی نوشته بود تحریر می‌نماید و آن این است:

در شهور سنهٔ رابع و عشرین و الف هجری که اردوی کیهان‌پوی جهانگیری در خطّهٔ گجرات ـ آمنها الله عن التغیّر والآفات ـ رخت اقامت انداخته بود. اکثر فضلای امصار و شعرای هر دیار در آن ایّامِ خجسته آغازِ فرخنده انجام که نوبهار

۱. S ,A این رباعی را ندارد

روزگار و نو عروس اعصار توان گفت به موکب همایون مجتمع شده. هر روز در هر خانه صحبتی از این جماعه و در هر کاشانه جشنی از این طایفه رو می‌داد. روزی به اتّفاق حسنه بعضی از اعزّه مثل ملاّ انور لاهوری صاحب این اشعار:

درین حدیقه بهار و خزان هم آغوش است
زمانه جام به دست و جنازه بر دوش است
به جرم باده گرفتند باز انور را
کفن به دوش و صراحی به‌دست و مدهوش است

و ملاّ عطایی جونپوری قائل این ابیات:

مرگ آمد و بی هیچ به در رفت ز کاخم
چون غارتی از خانهٔ ارباب توکّل
هر لحظه خطش خوبتر اندر نظر آید
همچون خط اوستاد که بینی به تأمّل

و ملاّ مخترع [1] صاحب این بیت:

در شکستم چند کوشی ای بت نامهربان
من پریشان خاطرم زلف پریشان نیستم

و ملاّ طفلی فتحپوری مصنّف شاه و ماه و غیرهٔ فضلا در بنده‌خانه گرم صحبت بودند، ناگاه ملاّ شیدا از دور پیدا شد، چون از لاف بی‌معنی و گزاف لایعنی او دل پری داشتند و می‌دانستند و اکثر مضامین مبتذل را مانند فرزندانِ متبنّیٰ [2] به لباس زیبا آراسته در نظر مردم جلوه می‌دهد، قرار دادند که استدعا شعر از او نمایند و بنده که پاره شعر از شعرای حال و قدمای صاحب قال به خاطر دارد به او همزبانی کند. وقتی که قریب بزمگاه که فی الحقیقه رزمگاه قرار یافته بود رسید، اعزّه از جای خود انتقال و از حاشیهٔ بساط استقبال نموده به اعزاز و اکرام

۱. S و مولانا و مطاعنا ملاّ مخترع صاحب این فرد ۲. S مبنّا تبنا ابنا

تمام او را بالا دست نشاندند و هر یک از یاران سحر بیان شروع در تعریف ذهن او کرده، التماس نمودند که چند شعر از واردات طبع سلیم و ذهن مستقیم بخوانند، گفت:

چیست دانی باده گلگون؟ مصفّا جوهری
حسن را پروردگاری، عشق را پیغمبری

گفتم: این شعر به از شعر رودکی است:

عشـــق رایـی[1] پـیمبر ولیکـن
حســـن را آفـــریدگار تـــویی

رو در هم پیچید و مطلق به این حرف التفات نکرده، خواند:

ز بس‌که کرده غمت بند در جگر ناخن
چو پشت ماهیم از پای تا به سر ناخن

گفتم: این مطلع از شعر غیاثای حلوایی چرب و شیرین‌تر است:

از بس‌که سینه کندم و ناخن بر او نشست
چون پشت ماهی است، سراپای سینه‌ام

بر هم خورد و طعنه بر شعر فهمیِ فقیر و اعزّه زده، برخواند:

گر به صحرا موفشانی دشت پر سنبل شود
ور به دریا رو شویی، خار ماهی گُل شود

گفتم: ملّاکاتبی دویست سال پیش ازین به مولوی توارد کرده است:

---

۱. H: عشق کی

گر به دریا افتد از عکس جمال او فروغ
خار ماهی آورد در قعر دریا بار گل

تا این بیت از زبان من بر آمد، شروع در هرزه گویی و لاطایل کرده، گفت: اگر ستم ظریفی می‌کنید در برابر این بیت، بیتی بخوانید:

ذات تو بود صحیفه گون که کرد
از روی ادب مُهر خدا بر پشتت

گفتم: یاران انصاف دهید هرگاه هاتفی صد و پنجاه سال پیش از این که این گوهر آبدار در خزانهٔ گفتار مولوی در آید دزدی کرده باشد، گناه مولوی چیست:

نبوّت را تویی آن نامه در مشت
که از تعظیمت آمد مُهر بر پشت

یاران بی اختیار در قهقهه آمدند. از آنجا که زشت خویی و درشت گویی جبلّی او بود بر سر دشنام و فحش گفتن آمده، اعزّه استدعای اسناد می‌نمودند تا این بیت را برخواند:

زلف او را رشتهٔ جان گفتم و گشتم خجل
زانکه این معنی چو زلفش پیش پا افتاده است

گفتم: از فرط ادب و مهمانداری ملاحظه می‌کنم و الاّ می‌خواندم شعر عزیزی را که گفته:

کس نیابد معنی پیچیدهٔ زلف کجت
گر چه این معنی تو را در پیش پا افتاده است

القصّه چند بیت دیگر خواند که تا حدّی برابر[1] هرکدام خوانده شد. بعد از آن هر چند اعزّه درخواست شعر می‌نمودند غیر از سکوت جوابی نمی‌داد تا مجلس به آخر رسید و صحبت منقضی شد. بعد از آن تا مدّت عمر در محفلی که بنده حاضر می‌بود 130a شعر خود نمی‌خواند، مگر روزی که در کشمیر خود به خانه بنده آمده سر حرف واکرد و گفت: هیچ بیتی از اشعارِ من پسندِ طبع عالی افتاده، گفتم: بلی.

ای به روی تو گرو[2] آینه را چشم نیاز
شانه را دستِ دعا در شب زلف تو دراز

دست به دعا دراز کرد و گفت: عمرت دراز باد که این هم غنیمت است.

این ابیات نیز او راست که گفته است:

- به زلف او نرسد شانه گر صبا گردد / به چشم او نرسد سرمه گر حیا گردد
- چو حرف در شکن نامه از سیه بختی / سپهر زنده بپیچید در کفن ما را
- از دو دست خویشتن یک دست خواهم ساختن / تا مگر چون شانه دست من به زلف او رسد
- بگذری بر من از آن گونه که نادان ز غرور / بگذرد بر سخن خوب و تأمّل نکند
- پنجهٔ اهل سخاوت سوی دامان گدا / وقت رفتن غنچه و هنگام برگشتن گل است
- غمین مباش چو کاری به مدّعای تو نیست / که هر چه نیست برای تو، آن سزای تو نیست
- درازی مژه بین، آن دو چشم جادو را / که می‌زند سر مژگانش شانه ابرو را
- چنان ز اشک شماری حساب دان شده‌ام / که قطره قطره توانم شمرد دریا را
- هوای شستِ زلفت پای از گوهر برون آرد / شکرخند تو مو را جوهر از خنجر برون آرد
- از زهدِ خشک نیست اگر می نمی‌خورم / ترسم که رازم از لب پیمانه گل کند
- زیر فلک از شادی وصل تو نگنجم / در بر غم هجر تو گرم تنگ بگیرد
- بر آرد گر مرا گیتی به کام دل خورم / که بر خاک افکند آن را که کشتی گیر بر دارد

---

۱. H که مأخذی برابر

۲. S ای روی تو کرده

ـ اگر برقع براندازی، شب ما در سحر پیچی   وگر گیسو برافشانی، هوا در مشک تَر پیچی
به این حسن توانگر، زلف چون دلق گدا داری   که گاهی سایبان بر سرکنی، گه بر کمر پیچی
فسونگر داند آن‌خاکی که از وی بوی یار آید   شناسم بوی زلفت را، اگر در مشک تَر پیچی[1]

[۱۱۲۳]
صاحب بلخی

معروف به شریفی. از افاضل عصر بوده، مدّاحی شاهان بدخشان کرده. او راست:

ز قامت تو به عالم قیامتی برخاست   قیامت است قدت، گر بود قیامت راست

[۱۱۲۴]
مولانا میر حسین معمّایی

متخلّص به شفیعی[2]. نیشابوری است. مجموعهٔ کمالات بوده، در مجالس و تذکره‌ها احوالش را مبسوط نوشته‌اند. در فنّ معمّا ید بیضا دارد. مولوی جامی گفته اگر رسالهٔ معمّای او را قبل از تصنیف رسالهٔ خود می‌دیدم، ارادهٔ خود را موقوف می‌کردم ـ همانا که رسالهٔ مولانا شرف الدّین علی یزدی مغفور را نیز ندیده بودند[3]. (نور رحمت / ۹۰۴) تاریخ وفات اوست. ملاّ رکنی که یکی از تلامذهٔ او بوده در تاریخ فوت او گفته:

سیّد حسین قدوهٔ ابواب فضل کو   بر اهل تعمیه همه فایق فتاده است[4]
رفت از جهان فانی و تاریخ فوت او   با (هجرت رسول) موافق فتاده است / ۹۰۴

این معمّا به اسم ناصر او راست:

شد به خوبی روی آن حور پری‌وش آفتاب   کاین ندید از خاک و باد و آب و آتش آفتاب

---

۱. S این بیت را ندارد
۲. S شریفی
۳. S بودم
۴. M ,H ردیف: فتاده بود

[۱۱۲۵]
ملک شجاع

ابن عمّ ملک ابوالفتح سیستانی است که در روضهٔ الف نگارش یافت. در اصفهان سکونت داشته. او راست:

- با قناعت ره[۱] ندارم در حریم آرزو   بی‌نیازی چوب دربان است دایم پیش من
- امشب از دور صدای جرسی می‌آید   همه تن گوش به زنگم که کسی می‌آید

[۱۱۲۶]
عارف ربّانی ملاّ شاه بدخشانی

از اوایل جوانی کمر خدمت فقرا و اهل الله بسته، از هر خرمنی خوشه‌ای و از هر خوانی توشه‌ای برداشته، تا آخرکار به رهنمونی قایدِ توفیق و هادیِ طلب به هندوستان شتافته و در دارالسّلطنهٔ لاهور شرف ملازمت قطب الطّریقه حضرت میان شاهمیر لاهوری ـ قدّس سرّه ـ را دریافت و دانست که دوای او در دارالشّفایِ باطن فیض مواطن آن ذات مقدّس خواهد بود. گویند مدّت سه چار ماه جبههٔ نیاز به آستان سدره نشانش می‌سایید و لیکن از آن جانب به غیر از بی‌التفاتی و خشونتی حاصل نمی‌دید. بعد از آن نیازش از حدّ گذشت و مذلّتش به نهایت انجامید و امّیدش به یأس مبدّل شد و آه حسرت از کانون سینه‌اش به فلک الافلاک رسید. نسیم عنایت ایزدی در اهتزاز آمده مژدهٔ الطاف رسانید، یعنی حضرت میان شاهمیر به نظر شفقت در وی دیده فرمودند که ای بدخشانی در آفتاب امتحان گداختی و سنگ سیاه خود را لعل بی بها ساختی، اکنون وقت آن رسید که به تراش تربیت درآمده لایق افسر پادشاهان[۲] گردی، برخیز و برکنار رودی که در بیرون شهر واقع شده برو و لباس خود را از چرک و خاک بشوی و بیاکه با تو صحبت داریم. مولانای مکرّم به گرمی

---

۱. S رو
۲. H، M شهریاران

آتش از خاک جسته به تندی باد به کنار آب روان گردید. شخصی را دید که در میان آب ایستاده به مولانا گفت: لباس خود را بده تا بشویم. مولانا التفاتی به وی ننموده مشغول شستن رخوت خود گردید. بعد از فراغ به خدمت حضرت میان صاحب ـ قدّس سرّه ـ شتافت. همین که از دور نظر مبارکش به مولانا افتاده تبسّم کرده، فرمودند که ای ملاّ شاه، حضرت خضر طلب شستن رخوت و لباس تو می‌کردند، چرا ندادی که بشوید؟ از همان وقت متوجّه تربیت مولانا شده به ریاضات شاقّه و اشغال ضروریّه و خلوات و غیره امر فرمودند. در اندک زمانی به کمال مراتب سلوک عروج فرموده از واصلان کامل و کاملان واصل گردید.

بعد از رحلت مرشد کامل خویش به کشمیر تشریف فرموده، در دامن کوه ماران که 130b در برابر کوهی واقع شده و آن را تخت سلیمان گویند، باغی و مسجدی و خانقاهی در نهایت خوبی و صفا بنا فرمود که تا حال آن مکان تماشاگاه خلق آن دیار است، چنانچه در آن باب خود فرموده است:

کوه ماران[۱] به کمرْ لعل بدخشان دارد   این چنین بخت کجا تخت سلیمان دارد؟

در زمان شاهجهان پادشاه جهان پناه علمای دهلی محضر کردند که ملاّ شاه در این بیت که گفته است:

پنجه در پنجهٔ خدا دارم   من چه پروای مصطفی دارم

اهانت به حضرت رسول کرده و به این جهت واجب القتل شده است. پادشاه محضرِ فضلا را گرفته در نزد خود نگاه داشت و عزیمت کشمیر فرموده. روزی به مکان ملاّ شاه رفته با وی ملاقات کرده محضر را به وی نمود. گفت که این شعر فی الحقیقه از شماست؟ مولانا فرمودند که از این شعر به وی شرک می‌آید، چه صاحب این شعر در خود و خدا و مصطفی تفریق کرده و این در مذهب من شرک است. شاهجهان پادشاه را به صیقل عرفان مولانا زنگ شکّ از خاطر زدوده، معتقد وی برخاست:

---

۱. کوه ماران یکی از جبال نواحی کشمیر است.

همه کفر آمده[1] بودم، همه ایمان رفتم

و بعد از آن هرگاه به سیر کشمیر می‌رفت، مکرّر از خدمت مولانا سعادت حاصل می‌کرد و پیوسته غاشیهٔ اطاعت و انقیادش بر دوش جان می‌کشید و همچنین خلف امجدش شاهزاده محمّد داراشکوه و صبیهٔ پادشاه مذکور جهان آرا بیگم و باقی شهزادگان و خدمهٔ حرم قاطبةً مرید و معتقدش گردیدند. بعد از مراجعت پادشاه از آنجا فضلا و مردم کشمیر اجماع نمودند که ملاّ شاه پادشاه را مسحور[2] خود ساخته معتقد خود نموده، چون دعوی الوهیت می‌کند به حکم شریعت خونش هدر و قتلش لازم است. به همین اراده جمعی کثیر به مکان وی شتافتند و مریدانش خواستند به مدافعه پیش آیند. ایشان را منع فرموده خود رفته اندرون حجره نشست و گفت این جماعه را به اینجا راه نمایید. مریدان به فرموده عمل نموده تا به آن مکان نمودند که در آن حجره نشسته است. هر کس که به دروازه آن حجره آمده و نظرش به مولانا می‌افتاد، الله گفته به سجده می‌آمد. باقی ماندگان به اعتقاد خود به پاس ایمان هزیمت نموده رفتند.

خلاصه آنکه کرامات عظمت شأنِ قطب زمان از آن بیشتر است که به حوصلهٔ تحریر و تقریر در آید. از جمله کرامات غریبهٔ او یکی این است که در ضبط احوالش میرزا طاهر نصرآبادی ـ که از مشرکان امّت محمّدی بوده و دیگر مخاصمت با اولیای حق بسته می‌داشته است[3] ـ در تذکرهٔ خود چنین ذکر کرده است که شاهجهان را که شیطان از راه نمی‌توانست برد معتقد خود ساخته و همان بیت را که در صدر مذکور شد دلیل ملعونیّت او کرده از آنجا که

با صافدل مجادله با خویش دشمنی است　　هرکس کشد بر آینه خنجر به خود کشد

اثبات کمال مولانا نموده و خود نفهمیده، چه اگر شاهجهان را شیطان می‌توانست از راه برد کجا معتقد او می‌شد، چون نمی‌توانست برد، معتقد وی شد[4].

---

۱. S دیده　　۲. S مسخّر

۳. نمی‌دانم واله چگونه نصرآبادی را مشرک امّت محمّدی و مخاصم اولیای حقّ دانسته است.

۴. *تذکرة الشعرا*، ۱/۸۹.

روزی در حضور پادشاه عالم پناه مذکور این بیت بود. جمعی از امرا به مسعود بیگ نسبت می‌دادند و برخی به ملاّ شاه و گروهی به دیگری و همگی در کفر قایلش اتّفاق داشتند. راقم حروف به مقتضای ادب خاموش بود تا آنکه بی‌مروّتی از حدّ گذشت و حمیّت اولیای حق گریبان گیر[1] شده به عرض رسانیدم که اگر کسی از ایستادگان پایهٔ سریر اعلی زبان طیور و وحوش را می‌فهمیده باشد اشاره رود که بنده را با او سخنی هست. بندگان اقدس و ایستادگان پایهٔ سریر مقدّس متّفق اللّفظ فرمودند که از نوع بشر هم کسی زبان وحوش و طیور را می‌تواند بود که بفهمد؟ فقیر به عرض رسانیدم که وحوش در جنس حیوان در مرتبهٔ پستی واقع شده و اولیای خدا در میان کلّ موجودات بعد از انبیا به مرتبهٔ اعلا فایز گردیده‌اند. هرگاه لغت وحوش را نتوان فهمید زبان اولیا را چگونه توان فهمید که نفهمیدن عوام دلیل کفر خواص نمی‌تواند بود، آنچه مردم از این بیت می‌فهمند که العیاذ باللّه قایل آن اهانت حضرت رسول اللّه ـ صلّی اللّه علیه و آله ـ نموده است، غلط محض بل ضدّ آن مطلب است، چه در طریق صوفیه از مقرّرات است[2] که اوّل مرید را باید در شیخ فنا شود و بعد در رسول و بعد در ذات حق مستغرق گردد و در آنجا هم فنای در فنا باید که حاصل کنند پس باقی به بقای سرمدی شده و حقیقت حدیث قدسی:

> **ما تقرّب المتقرّبون الیّ بافضل من اداء ما افترضت علیهم[3]. مایزال عبدی یتقرّب الیّ بالنوافل حتّی أحبّه فَإذا احببته کنت سمعه الذی یسمع به و بصره الذی یبصر به و یده التی یبطش بها و رجله التی یمشی بها. فبی یسمع و بی یبصر[4].**

تجلّی نماید. پس این شخص شاعر خبر از مقام خود می‌دهد که من فانی در ذات محمّدی ـ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ـ شده‌ام و او را ـ به مصداق حدیثِ شریف: **من رآنی فقد رأی**

---

۱. S حمیت اولیای حق گزینان کمتر شده ۲. S قرار است

۳. *اتحاف السّادة المتّقین* ۶ ۵۰ / ۱۰.

۴. *تفسیر القرآن العظیم*، لابن کثیر، ۲/۶۰۰ ؛ *عوالی اللئالی*، لابن أبی جمهور ۴/۱۰۳؛ *الغدیر* ۱/۴۰۸.

الحقّ[1] - عین حق دیده‌ام و پردهٔ یقین مصطفویّت او 131a از نظر من برخاسته است، پس در این صورت اگر تمام این فرقه را جرح نمایند مختارند و الاّ بصاحب این شعر موافق طریق ارباب سلوک کفری و غلطی لازم نمی‌آید. از شنیدن این سخن بندگان اقدس و بعضی از ارباب فهم و انصاف زبان به تحسین گشودند و آفرینها نمودند.

خلاصهٔ کلام آنکه اورنگ زیب پادشاه عالمیگر بعد از جلوس خود به سعایت بعضی ارباب عناد مولانا را از کشمیر به حضور طلبید، به ورود لاهور مدّعی او که قاضی قوی بود در دهلی به عالم دیگر رفت و ملاّ شاه این رباعی را در تاریخ جلوس عالمگیر پادشاه گفته به وی فرستاد:

صبحی دل من چون گل خورشید شکفت　　حق ظاهر شد غبار کلفت هم رُفت

تاریخ جلوس شاه اورنگ مرا　　(ظلّ الحقّ) گفت، الحقّ این‌را حقّ گفت / ۱۰۶۹

پادشاه او را از مشقّت سفر دهلی باز داشته در لاهور توقّف نمود و در سنهٔ یک هزار و هفتاد و دو در لاهور به عزّت سرای سرور شتافت و در همانجا مدفون شد. در تذکرهٔ شیر خان لودی به نظر رسیده که ملاّ شاه در زمان اقامت کشمیر تفسیر قرآن به طریق صوفیّه شروع نموده بود و مدار آن را مطلقاً بر تأویل گذاشته، امّا زیاده از یک سیپارهٔ اوّل فرصت نوشتن نیافت، از آن جمله شرح یک آیه از عجایبات است که ﴿خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَ عَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَ عَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ [البقره ۲/۷] ظاهر معنی را عامّه مفسرین نوشته‌اند که در شأن مشرکان است و ملاّ شاه در تأویلات خود آورده که این آیه در شأن اولیاست و معنی آن است که مهر نهاده خدای تعالی بر دلهای اولیای خود تا ساحت فضاهای با صفا که به حکم: قلبُ المؤمنِ عَرشُ الله تعالیٰ[2] هر یکی بارگاه کبریاست از خس و خاشاک وساوس نفسانی و غبارکدورت هواجس شیطانی پاک می‌باشد و برگوشهای ایشان که دریچه‌های شهرستان قلوب‌اند تا از دخل کلمات لاطایل مسدود می‌مانند و بر چشمهای ایشان که پرده‌ای است از سرادق عظمت جلال و جِلباب حسن لایزال که در تماشای آن به جمال

۱. تاریخ مدینة دمشق، ۵۶/۱۸۵ ح ۷۰۸۶؛ کنز العمّال ۱۵/۳۸۲ ح ۴۱۴۷۵.
۲. بحار الانوار، ۵۵/۳۹.

ناسوت و ملکوت نظر نمی‌نمایند و مر ایشان راست شربتهای بزرگ در مزه و حلاوت. در این مقام ملاّ شاه عذاب را از عذب گرفته که به معنی آب صاف و شیرین است[1]. و شیخ اکبر و کبریت احمر شیخ محی‌الدّین عربی نیز تفسیر این آیه را همین قسم نموده:

یک نغمه تراود ز لب قمری و بلبل — قانون وفا مختلف آواز نباشد

مولانا را چند مثنوی است مشتمل بر حقایق و بیان معارف به نظر راقم حروف رسیده، لیکن در هر چند ورق انتقال به بحری فرموده و بعد از چند ورق باز به بحر دیگر توجّه نموده‌اند و در رعایت قافیه نیز چندان مبالغه ندارند. دیوان غزل و رباعیّات هم ترتیب داده‌اند، اگر چه گاهی ملاّ شاه نیز تخلّص می‌فرمایند، لیکن چون اغلب و اکثر شاه تخلّص می‌کرده لهذا تابع کثرت شده در روضة الشین ذکر نمودیم و این اشعار حقایق آثار از نتایج طبع آن مقرّب حضرت کردگار است:

- بند خور و خواب را رسد وصل خدا؟ — حرفی است بود ز ورطهٔ عقل جدا
آری شود این از نظر آن مردی — کاندر ره دوست جان خود کرد فدا

- در پیش فسرده شور و مستی هیچ است — پرواز به هر بلند و پستی هیچ است
با هیچ پرستان ز خدا هیچ مگو — پیش ایشان، خداپرستی هیچ است

- تا نگذری از شریعت عام ای دوست — بر شرع خواص کی نهی گام ای دوست
آنجا که شریعت اخصّ الخاص است — زین هر دو برون، دروست آرام ای دوست

- در مدرسه آنچه مبحثِ یاران است — در صومعه آنچه بر گرفتاران است
آنگاه که مِهر تو گزیدم، دیدم — اینها همه کارهای بیکاران است[2]

- معمورهٔ زهد خانهٔ نامرد است — آه سحری ترانهٔ نامرد است
فتح دل خویش کن، تصرّف این است — زن تن ندهد بهانه نامرد است

- از جلوهٔ آفتاب خالی ز قصور — بی بهره کسی است، کو ز بینایی دور
با ناا‌هلی حکایت از راه ظهور — بی شک باشد لباس آیینه و کور

---

۱. تذکرهٔ مرآة الخیال، ۱۱۴.

۲. S.A. رباعیّات دیگر را ندارد

- ای دور از یار، یار دیدیم تو دان	لعل نمکین او مکیدیم تو دان

خواهی تو برو باش به ما یا به قبول	ما خود به مراد خود رسیدیم تو دان

- مایی و منی ما چو از کار افتاد	این هستی ما به گوشه‌ای خوار افتاد

ما را چو ز خود ساخت ز ما هیچ نماند	مانند سگی که در نمکسار افتاد

- بی بازی باش، جای بازی نبود	چیزی که حقیقی است مجازی نبود

توحید انا الحقّی به ناچار آرد	اینجا جای زمانه سازی نبود

- آخر یابد هر که به صدقش جوید	تخمی که به جا فتاده آخر روید

گویند که هر که یافت، حرفی نزند	نی نی، غلط است! هر که یابد گوید

- تا آنکه شود پخته طعامت انجام	آتش باید کنی ته دیگ طعام

هرگه که طعام خام، شد پخته تمام	آتش به ته دیگ، حرام است حرام

- گر نیست تو را آرزویی جانانه	خالی است تو را ترازوی و پیمانه

گر جذب و سلوکت همه بی‌توحید است	آن خرمن کاهی که ندارد دانه

- بگذشت همه عمر تو در مدح گری	یکبار نشد به خویشتن در نگری

مدح تو کنم بشنو و بگذار کری	تو ممدوحی ولی ز خود بی‌خبری

- در دانایی، اگر چه بیش از بیشی	مقبول طبیعت شه و درویشی

از سرّ حقیقت، نتوان گفت به تو	چیزی دگری و بی‌خبری از خویشی

- از بستگی خویش اگر واگردی	بر وارسی خویش مهیّا گردی

واگرد به گِرد خویش مانند حباب	وا تا گردی ز خویش دریا گردی

- راه دل خویش واکن و عیشی کن	درد دل خود واکن و عیشی کن

از خلق به هیچ رو رهایی نبود	خود را به خدا رها کن و عیشی کن

- او او گفتن به عارف این نیست روا	او او اگرت به اوست، این است خطا

او او بود، آنگهی که او او باشد	او او نبود، دگر تو دانی و خدا

- عارف که همه بند دویی بر انگیخت	چون شیر و شکر به وحدت ذات آمیخت

بگذاشت تمام بندگی را در طاق	هر کس کو آرد بیخت، غربال آویخت

- آن کس که ز سرّ معرفت آگاه است	شک نیست درین که، عارف بالله است

دردش همه، لا اله الاّ الله است — الاّ الَهش تمام الاّ الله است
- شکّ نیست که بایزید مرد راه است — مردی است تمام عارف بالله است
در زیر لوای من، همه عالم گفت — با این همه در زیر لوای شاه است
- دریا چو رود خس نرود پس چه کند — پس با دریای بیکران خس چه کند
عرفان سرّی است بایدش پوشیدن — می‌پوشم، لیک مشک را کس چه کند
- این نیست که راه شاه توحید بود — این است که شاه راه توحید بود
گر حقّ جویی در ره توحید درآی — بالله ره آلّه توحید بود
- بیرون مرو از خانهٔ ویرانهٔ خود — در خانه به جز تو نیست جانانهٔ خود
ای خواجه! مرو به کعبه زان‌رو که خدا — هرگز نکند زیارت خانهٔ خود
- حقّ را نبود که رهنمایی باشد — یا امّیدی و التجایی باشد
بعد از عرفان بندگیت صاحبی نیست — این نیست خدای را خدایی باشد
- از زاهد دل فسرده، مستی ناید — ز اهل وسواس، حقّ پرستی ناید
عارف شده از هستی موهوم، خلاص — هست است، ازو سوای هستی ناید
- معروف تویی بهر چه تعریف بود — درباب تو کاین کمال توصیف بود
تا بنده بجاست جمله تکلیف بجاست — چون بنده نماند با که تکلیف بود؟
- هر چند به یاد خود نشستن، همه وقت — خوب است، چه لازم است بر من همه وقت
غافل شدن خلق ز حقّ از حقّ است — خود را تعب است یاد کردن همه وقت
- ای آنکه خدای بجوی همه جا — تو عین خدایی نه جدایی به خدا
این جستن تو، یقین بدان، می‌ماند — قطره به میان آب جوید دریا
- بسیار آمد به جای خود کم کم شد — سلطان نشاط آمده و غم کم شد
عرفان برسید شرعِ محکم کم شد — دریا آمد قطره و شبنم کم شد
- مست دیدار طالبِ خم نشود — ره یافته را راه ازو گم نشود
عارف نشود تابع عام و خاصی — یعنی که خدا تابع مردم نشود
- عارف نکند به خلق یک رو چه کند — از یک رویی چو شد همه او چه کند
یک ذرّهٔ مشک را نهفتن نتوان — آن کس که تمام نافه شد گو چه کند

- ای طالب آن ذات خداوند عزیز / بهتر ز همه چیز عزیز است تمیز
گر گوهر معرفت به دستت افتد / چون طفل مده ز دست با جوز و مویز
- آن را که به ماست بر سر ایمان، جنگ / او مؤمن و ز ایمان من او را صد ننگ
مؤمن نشود تا نشمارد یکسان / با بانگ نماز بانگ ناقوس فرنگ
- تا خود نکنی ز معرفت حاصل کام / حاصل نشود کام تو از نقل کلام
حلوا حلوا اگر بگویی صد سال / از گفتن حلوا نشوی شیرین کام
- صوفی‌است که محرم است در خانهٔ شه / صوفی است که دارد خبر از منزل و ره
صوفی‌است ز هفتاد دو ملّت آگه / خود گفت که الصّوفی لا مذهب له
- احکام شریعت همه بودی معمول / گشتیم به احکام طریقت مشغول
سلطان حقیقت چو به ملک دل شد / حاکم سابق به یک قلم شد معزول
- نه بندهٔ کفر، بستهٔ ایمانم / شک نیست در این که کامل انسانم
شمعم که ستاده‌ام میان بد و نیک / در رحمت و فیض بر همه یکسانم
- کی حرف ز هجران جگر سوز کنم / در وصلم و حرف از دل افروز کنم
در ظلمت شب هر که بود او داند / شب نیست مرا حکایت از روز کنم
- شکّ نیست که اسم با مسمّا ماییم / مفهوم تمام زشت و زیبا ماییم
گر گفت کسی به ما بدی، رنجه نه‌ایم / چون با صدق تمام اشیا ماییم
- از هستی خویش تا خبر شد ما را / روی گل دوست در نظر شد ما را
ایّام مفارقت به سر شد ما را / القصّه که احوال دگر شد ما را
- مستانه شدم به صحبت جانانه / جانانه مرا دید بسی مستانه
هشیاران را به خانه رخصت فرمود / پس دست مرا گرفت و شد در خانه
- هستی ز پی خصومت و زحمت ما / ای بی‌خبر از یک نظر رحمت ما
چندی دیدی نتیجهٔ صحبت غیر / یک بار ببین نتیجهٔ صحبت ما
- دریاب و متاب رو ازین قول صواب / این قول صواب را به خوبی دریاب
بس غولانند در راه، ای تشنهٔ آب / هشیار که غولت نفریبد به سراب
- مجموعهٔ ما مجمع دلخواه است / مجموعه چه دلخواه دل آگاه است

این مصحف نیست این کلام شاه است
سوگند به مصحف که کلام الله است

ـ آن ذات که وحدتش همه لاریب است
در جبّه ببیند آنکه سر در جیب است

هستند جماعتی چه گویم ز ایشان
پیش ایشان خداشناسی عیب است

ـ باید طلب اندر ره دلدار درست
همّت در کار باید ای یار درست

اخلاص درست و صبر ناچار درست
زین چار درست گرددت کار درست

ـ خواب‌است که او سدّ همه ابواب‌است
خواب‌است که او مانع فتح الباب است

تا چند خروشیم که بیدار شوید
بیدار شوید، دشمن دل خواب است

ـ چون هست بیان حال توحید محال
پس قال و مقال را در آنجا چه مجال

از دولت خدمت میان حضرت میر
القصّه، نهالیم نهالیم نهال

با ابوطالب کلیم بدیهه خوانده:

طالب! در ره درآ و مرد ره شو
طالب هستی، تو طالب الله شو

دانم که کلیمی نه کلیم اللّهی
با ما به کلام شو، کلیم الله شو

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۱۱۲۷]
شاهدای[۱] گیلانی

اکثر به عبادت اشتغال داشته و معاصر شاه سلیمان مغفور بوده. او راست:

کرده از بس تیر او جا در دل بی کینه‌ام
ناله ترکش بسته می‌آید برون از سینه‌ام

[۱۱۲۸]
محمّد قلی بیگ شاکر[۲]

از تبارزهٔ عبّاس آباد اصفهان است. در نقّاشی و زرگری کمال مهارت داشته، این بیت نمکین

---

۱. H شاهد ۲. S شاعر

از اوست:

لعلش به دل ریشم، گر حقِّ نمک دارد　　من هم به جمال او حقِّ نظری دارم

[۱۱۲۹]
شفیعا

از سادات خراسان و از خوشنویسان مشهور زمان است. خطِّ شکسته‌اش قلم نسخ بر خطِّ غبار عذار ماه‌رویان کشیده و صیتِ خوشنویسی او کران تا کران رسیده به اتّفاق جمیع خوشنویسان از روزی که خطِّ شکسته وضع شده الی یومنا هذا هیچ کس به این درستی ننوشته، هر سطری از خطّش جدولی است از آب حیات و هر نقطه‌ای ازکلکش چشمه‌ای است در ظلمات. درکاغذ حلواکه به خطِّ جلی 131b نقطه بر او گذاشتن مشکل است در کمال شیرینی به خطِّ شکستهٔ خفی به نحوی می‌نوشته که به سر حدّ سحر و اعجاز می‌رسیده. راقم حروف کُحل الجواهر خطّش را به جهت ضیا بسیار به دیدهٔ حیرت کشیده است، الحقّ از تعریف بیرون و از توصیف افزون است. گویند در اوایل جوانی نظر به مقتضای بشریّت پیرامون مناهی می‌گردیده، آخر از جمیع آنها تایب شده، باقی عمر را به ریاضت و عبادات گذرانیده تا در سنهٔ [۱۰۸۱] به سرای جاودانی شتافت. این ابیات او راست:

ـ نسیم می‌رسد از کوی آن نگار امروز　　به دیده نور نظر می‌دهد غبار امروز
بنفشهٔ خط و ریحان زلف و غنچه لب　　به روی یار شکفته است نوبهار امروز
ـ چرا امشب به بزم ای شوخِ بی‌پروا نمی‌آیی؟　　نمی‌آید به ساغر می ز مینا تا نمی‌آیی
به فردا وعدهٔ قتلم چو دادی سر مپیچ از من　　که امشب می‌کشم خود را اگر فردا نمی‌آیی

[۱۱۳۰]
ملاّ محمّد شریف

از قریهٔ ورنوسفادران[1] من اعمال اصفهان بوده، باکمال فضیلت و هنر در سنگ‌تراشی نیز

۱. H درنوسفادران؛ M درنوسفان دران

عدیل و نظیر نداشته و در میدان سخنوری گوی بلاغت از همگنان ربوده. میرزا طاهر نصرآبادی وی را دیده. تخلّصش شریف و شعرش این است[۱]:

-گفتی ای سایل درگاه چه داری مَطلب مَطلبم اینکه به درگاه تو سایل باشم
-می‌توان لذّت شمشیر تو در زخمم دید آن چنان کز لب خندان، دل خرّم پیداست

[۱۱۳۱]
مولانا شوکت[۲] بخاری

در سنهٔ ۱۰۸۸ به هرات آمده به خدمت صفی قلیخان شاملو که بیگلربیگی آنجا بوده رسیده، مهربانی بسیار یافت. از آنجا به مشهد مقدّس آمد. میرزا سعدالدّین محمّد وزیر خراسان نیز کمال محبّت و اعانت[۳] نسبت به حال او مرعی داشت. از آنجا به اصفهان آمده با فضلا و شعرا هم صحبت و هم طرح بوده. آخر طرفه شورشی و حالتی بر وی غالب آمده به ژنده‌پوشی و سکوت و عزلت می‌گذرانیده است.
از شیخ محمّد علی حزین مسموع شد که می‌گفت: روزی از ایّام شتا که برف می‌بارید، شوکت[۴] را دیدم که نمد پاره‌ای پوشیده و سرش برهنه و موی سر دراز شده از در مدرسه می‌گذشت. برف به قدر یک شبر بر سرش جمع آمده بود، در آن حال یک کفش از پای او بر آمده در برف ماند و او مطلقاً توجّه به او ننموده درکمال آرام می‌رفت. هر چند خواستم با او حرفی بزنم التفاتی ننمود. خلاصه اینکه احوالش به این منوال می‌گذشته. دیوانش متداول است، در روش خود بی‌نظیر و در طرز خود بی‌عدیل است. نزاکت افکارش به حدّی رسیده که بعضی از آنها در نهج اعتدال نمانده است. وفاتش در اصفهان واقع شده و این ابیات او راست:

۱. *تذکرة الشعراء*، ۱/۵۹۵.
۲. M شوکتی
۳. H, M رعایت
۴. H شوکتا

ـ ز هم نمی‌گسلد رشتهٔ نظارهٔ من به عمر خود نکنم غیر یک نگاه تو را
ـ مانی چو نقش آن بت بد[1] مست می‌کشد چون می‌رسد به ساعد او دست می‌کشد
ـ باده از خود رفت و نار چشم مدهوش تو شد شد تبسّم خون و رنگ لعل خاموش تو شد
ـ از تعلّق بستگی در کار پیدا می‌شود چشم سوزن حلقهٔ زنجیر عیسی می‌شود
ـ دل از یاد دهانش آن چنانم تنگ شد امشب که یکجا جمع شد چون برگهای غنچه داغ من
ـ مسخّر کرده‌اند اهل جنون اقلیم هامون را سواد چشم آهو مهر بادامی است مجنون را
ـ به باده نقش دگر زد رخ فرنگ تو را شراب روغن گل شد چراغ رنگ تو را
ز سایهٔ مژهٔ چشم مور بست قلم چو می‌کشید مصوّر دهان تنگ تو را
ـ نباشد آستین و ساعدش را امتیاز از هم صفای ساعد او بس‌که شد از آستین پیدا
ـ فلک حسن تو را از حسنِ یوسف کرد گلگون تر که رنگین‌تر کند شاعر ز مطلع، حسن مطلع را
ـ از آب تیغ، برگِ گل عیش چیده‌ایم صبح بهار ما کف دریای خون ماست
ـ ترسم به یک تغافل بی جا خورد شکست پاس دلم بدار که بسیار نازک است
ـ کلبهٔ روشندلان را احتیاج فرش نیست خانهٔ آینه را از جوهر خود بوریاست
ـ چهره تا رنگین ز می کردم، بهار از دست رفت تا به کف ساغر گرفتم، لاله‌زار از دست رفت
ـ حاصل از شعر مرا، غیر پشیمانی نیست چون دو مصرع به هم آرم، کف افسوس من است
ـ عافیت بی تو، بلای دل غمدیده ماست بالش مخمل ما فتنهٔ خوابیدهٔ ماست
ما به سرپنجهٔ ناز تو زبونیم چنین ورنه مژگانِ بتان پنجهٔ تابیدهٔ ماست
ـ چه منع می‌کنی از بینوایی که مراست؟ که پادشاه ندارد گدایی که مراست
ـ به هر گلشن که آن سرو بلند اقبال می‌آید گل از بالیدن خود بهر استقبال می‌آمد
ـ چنان ز گردش آن چشم، مضطرب گشتم که رنگ من به نگاهش به نیم ره بر خورد
ـ منّت اکسیر ما را زنده زیر خاک کرد از طلا بودن پشیمانیم، ما را مس کنید

---

۱. H، M آن صنم

[۱۱۳۲]
میرزا شفیع

از سادات مازندران است. در زمان شاه سلیمان مغفور مستوفی موقوفات بوده، تاریخی در نهایت بسط از ابتدای آفرینش تا عهد خود تألیف فرموده است. الحقّ میرزای مزبور مستجمع جمیع کمالات صوری و معنوی بوده، در عهد خویش 132a عدیل و نظیر نداشته. این ابیات از نتایج طبع اوست:

- لب ببند از گفتگو بر خاک نِه روی نیاز　　تا نبینی قبلهٔ خود را نکن قصد نماز
- رشته در دست و زبان در یکدگر پیوسته است　　از طمع چون دست کوته شد زبان گردد دراز
- چون شکست آیینه، چندین عکس گردد جلوه‌گر　　قسمت هر کس پریشان شد، ز صد جا می‌رسد

[۱۱۳۳]
میرزا شمس‌الدّین[۱]

از سادات شهرستان است. در زمان شاه سلیمان بوده. او راست:

- شکوه حسن را کوه از گرانی برنمی‌دارد　　درین فکرم که چون در خلوت آینه جا کردی؟
- به نرمی سنگ را با شیشه الفت می‌توان دادن　　در آن ساعت که پای سازگاری در میان باشد

[۱۱۳۴]
میر شریف

از معرّفان شیراز است. این دو بیت از اوست:

غرض از باده گر مستی است، چشم یار هم دارد　　گر از گل رنگ مطلوب است، آن رخسار هم دارد

۱. ن: شرح حال «میرزا شمس الدّین» را ندارد

نمی‌دانم چرا گردون به کام من نمی‌گردد؟ اگر عیبم پریشانی است، زلف یار هم دارد

[۱۱۳۵]
ملاّ شعیبا

خوانساری بوده، از تلامذۀ آقا حسین مرحوم است. در مدرسۀ جدّه واقع در اصفهان ساکن بوده. در سنۀ ۱۰۸۳ فوت شد. شعرش این است:

- جان در تنم ز پرتو سیمای دیگری است رفتار من چو سایه ز بالای دیگری است
- سخن صافدلان راه به دلها دارد درّ شهوار به گوش همه کس جا دارد
- ردیف، توسنِ دولت به خود نمی‌گیرد یکی سوار شود، دیگری پیاده شود
- با هر که حرف[1] دوستی اظهار می‌کنم خوابیده دشمنی است که بیدار می‌کنم

[۱۱۳۶]
مولانا شکوهی همدانی

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

پسندیده اطوار و پاکیزه روزگار بوده. وی و مولانا زکی همدانی از شاگردان میرزا ابراهیم فاضل مشهور همدانی[2] بوده‌اند. معاصر شاه عبّاس ماضی مغفور است و این ابیات او راست:

- ما بیدلان به باغ جهان همچو برگ گل پهلوی یکدگر همه در خون نشسته‌ایم
- تا سحر آمد شد هم صحبتانم گرم بود شعله برمی‌خاست از دل، داغ حرمان می‌نشست
- گوهری چون لبِ لعل تو نیارد بیرون تیغ خورشید اگر خون بدخشان ریزد
- آتش چو خونش از سر انگشت می‌چکد از بس که همنشین به تن من شمرد داغ
- چشم بد دور که در گشتِ گلستان وصال دست بر دوش هم انداخته چون برگِ گلیم

---

۱. S راه
۲. S جدایی

[۱۱۳۷]

میر محمّد حسین شوقی ساوجی

به هند آمده، بعد از مدّتی مراجعت کرد و به بلای تأهّل و عذاب پریشانی گرفتار گردیده. آخر ساقی اجل بادهٔ نجات به کام عمرش ریخته، از رنج صداع خمار هستی[1] وارَست. معاصر شاه سلیمان مغفور ماضی بوده. او راست:

- با خیال زلف و رویت می‌روم با صد شتاب | یک‌قدم بر سایه دارم یک‌قدم بر آفتاب
- کشیده‌ایم قلم بر جریدهٔ عالم | ازین چه غم که نیارند در قلم ما را
- دوریم به صورت ز تو نزدیک به معنی | مانند دو مصرع که ز هم فاصله دارد[2]
- اسیر عشق و گرفتار بند تقدیرم | چو شیر از دو طرف می‌کنند زنجیرم

[۱۱۳۸]

ملّا شوکتی[3]

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

اسم وی محمّد ابراهیم است. به هندوستان آمده در دست هندو پسری که عاشق او شده بود[4] کشته شده. او راست:

- دل جمع کرده غنچه که در آتش افکند | زین غم که در هوای تو چون لاله داغ نیست
- به تماشاگه خورشید جمالت امروز | آفتاب آمده و از همه کس گرم‌تر است
- دیدی از دورم و دانسته تغافل کردی | خوب کردی که تو را خوب تماشا کردم
- شمع و گل و پروانه و بلبل همه جمع‌اند | ای دوست بیا رحم به تنهایی من کن
- در عشق تو عقل و دین و هوشم بردند | از دیر مغان دوش به دوشم بردند
چون راز غمت نهفتنی بود به دل | زین واسطه از جهان، خموشم بردند

---

۱. S خمار مستی
۲. S قافیه دارد
۳. S شوکت
۴. M، H «که عاشق او شده بود» را ندارد

- الفت بیگانگان برد از دلم یاد وطن غربتم می‌کشت[1] اگر یک آشنا می‌داشتم
- مرادی ندارم که مشکل بر آید دل ناامیدم، لب بی سؤالم
- مگر بوریا از نی تیر اوست که بسیار با پهلوم آشناست

[۱۱۳۹]

شادمان

از رؤسای قوم کهکر[2] بود و کهکر طایفه‌ای است که مابین ولایت پنجاب و حسن ابدال سکونت دارند و در این طایفه غیر از شادمان ناطقی به هم نرسیده. این دو بیت به نام وی شنیده شد:

- شاخ شکسته بر[3] ندهد لیک زلف یار هر جا شکست خورد، گل آفتاب داد
- به باغ می‌روی و همچو بید می‌لرزم که از شکفتن گلها تو را هوا نرسد

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۱۱۴۰]

میرزا هادی

شرر تخلّص، مشهور به میرزا هادی قلندر از اطبّای مشهور شیراز بوده، به کمال بی‌تعیّنی و آزادی به سر می‌برد. از مشرب تصوّف بهره وافی داشته و در معالجهٔ مَرضی اکثر مسیحایی می‌نمود. معتمد الملوک علوی‌خان که بقراط عصر و جالینوس زمان است، خلف الصّدق اوست. وفات آن مرحوم در سنهٔ هزار و صد و هفت در شیراز واقع شده و عمر شریفش شصت و سه سال بوده، در جوار فیض آثار امامزاده احمد بن موسی - علیه السّلام - معروف به شاه چراغ مدفون است. او راست:

- با سیه دل، صافی مشرب نمی‌آید به کار کی به آب از چشم نابینا توان شستن غبار

---

۱. S غربتم نیک است
۲. H ککهر
۳. H, M گل

- بدگهر گر نیک نام افتاد، از او ایمن مباش آب مروارید عالم را کند بر دیده تار 132b
- هر که دست در هنر دارد دکّانش تخته است جوهر ذاتی گذارد ارّه بر پای چنار
- به یاد نوگلی چون غنچه شب دلتنگ بنشینم سحر چون جیب صبرم چاک شد، خود را همان دیدم
- به هر سنگی که آمد پایم از آغاز سیر، آخر چو پی بردم به مقصد جمله را سنگ فسان دیدم
- به کف آرند مگر دامن افتادگیم نُه فلک پای نهاده به سر دوش هم‌اند

[۱۱۴۱]
آخوند شاکر طهرانی

از کهنه شاعرانِ سخن شناس بوده. در معانی و بیان و عروض و قوافی مهارت تمام داشت. از وطن به اصفهان آمده، در سلک طلبهٔ علوم منسلک و با شعرا هم طرح بوده، فکری رسا و طبعی شکفته داشت. اکثر طلبه و موزونان او را تقدیم فرموده، احترام می‌داشتند. از اقتضای قضا مولوی را به جوانِ[1] دل ناچسب کثیف وضعی[2] که به شغل بقّالی قیام می‌نموده و اصلاً صَباحت سیما[3] و حسن اطواری نداشت، بلکه در نهایت کراهیّت و قباحت منظر می‌نمود. آتش عشق شعله‌ور گشته سر به عیّوق کشیده و عالمی حیران و تماشایی این معامله گشتند و مولوی اصلاً از ملامت و رسوایی نیندیشیده، شیفته حال و شوریده اطوار دنبال او می‌گردید و نازهای درشت مکروه و تعرّضات عنیف زشت از او می‌کشید. بالجمله بعد از مدّتی از این ورطه خلاصی یافته، خود متعجّب احوال خود بود. در اصفهان فوت شد. اشعارش اگر چه اندک است، امّا اکثرش لطیف است. این چند بیت از آن جمله است:

- همچون جرس ز دوری یار یگانه‌ام فریاد خیزد از در و دیوار خانه‌ام
- دوش از هجوم شوق، سرم مست شور بود یادش به دل چو باده به جام بلور بود
بر زخم کرد تشنه لب زخم دیگرم گویا که آب خنجر ناز تو شور بود

---

۱. S به احوال
۲. S کیف وضعی
۳. S صاحب سیا

اندا‌ختی چو تیر به دور از برت مرا | پیوسته چون کمان همه کار تو زور بود
در پیش چشم من به دل مدّعی نشست | این شیوه از خدنگ تو بسیار دور بود
شاکر به ناله کوش که از بزم[1] وصل یار | محروم ماند آنکه به شبها صبور بود

[۱۱۴۲]

آقا عبدالله شعف

تولّدش در دارالمؤمنین قم اتّفاق افتاده. در اوایل حال به شغل خفّافی اشتغال داشته، از علوّ فطرت ترک آن نموده، در اصفهان مشغول کسب کمالات گردید، چنانچه طبعش به شاعری نیز میل تمام داشت. پیش از محاصرهٔ اصفهان در ایّام جوانی به سرای جاودانی شتافت. این مطلع و مقطع از اوست:

ـ بر آمد از چمن دل هزار نخل امیدم | به یاد قدّ تو از بس الف به سینه کشیدم
ـ ز ترکِ هند سرم گرم در هوای نجف شد | شعف ز سایه گذشتم به آفتاب رسیدم
ـ کس راه چمن نبسته امّا | بیرون ز قفس نمی‌توان رفت
ـ آن شاهد غیبی که لقا ننماید | باشد همه جا و هیچ جا ننماید
یک‌لمعه ز خورشید رُخش تافت به طور | شد کوه به حالی که خدا ننماید

[۱۱۴۳]

میرزا صالح

شهادت تخلّص. تولّدش در قریهٔ سان و چهاریک[2] من مضافات بلخ واقع شده، رخسارهٔ قابلیّتش به زیور علم و صلاح آراسته و قامت استعدادش به تشریف کمالات ظاهری پیراسته بود. تمام عمر در بلخ به سر برده، در سنهٔ ۱۱۵۵ وفات یافته، در قریهٔ شبرغان من مضافات بلدهٔ مزبور مدفون گردید. اکثر اوقات خود را مصروف گفتن[3] شعر آبدار داشته.

---

۱. M روز
۲. S سهان و چهار و یک؛ *دایرةالمعارف آریانا*: سانچارک
۳. M + و شنیدن

چند غزل از ایشان به نظر رسید. این بیت که منتخب آنها بود، ثبت نمود:

سرو خیزد بید مجنون، لاله روید سرنگون　　در گلستانی که نخلِ بخت من گل می‌کند

[۱۱۴۴]

میر سیّد محمّد شعله

ولد مرحوم میر صفی طبیب است. شعلهٔ فطرتش نمونهٔ انوار تجلّی و لمعهٔ فکرتش نتیجهٔ استعداد جبلّی است. سمند فکرش را باد صبا در جلو، شبدیز طبعش را صبح صادق پیشرو. در حلقهٔ تدریس صدرگزینان گوشه‌نشین و از خرمن عوارفش اهل معارف خوشه چین. تولّد شریفش اصفهان، لیکن وطن اصلش اردستان است. سیّد مزبور در سخن‌شناسی مسلّم جمهور انام و در تربیت نظم طبعی مستقیم و ذهنی سلیم دارد. تتبّع اطوار قدما نموده به همان شیوه گفتگو می‌نماید، اگر چه کم فکر است لیکن خوش شعر است. افکار بلاغت آثارش تمام منتخب و بلند و سراسر مرغوب و دلپسند است. در فنّ طبابت مسلّم زمان و در تتبّع حکمیّات نادرهٔ دوران است، لیکن از بس عاشق پیشه و سودایی و هرزه‌گرد و تماشایی واقع شده، متوجّه افاده و استفادهٔ هیچ یک از علوم نمی‌کرده و از این طریقه یکباره خود را معاف نموده، اوقات شریف را به صحبت یاران و تماشای این و آن[1] مصروف و عنان خواهش را به وادی شیدایی معطوف می‌دارد. علم موسیقی و صوت حسن را بر سایر کمالات افزوده است. این چند بیت و رباعی که از ایشان در خاطر مانده بود، ثبت نمود:

ـ زان تغافل پیشه می‌ترسم ادایی سر زند　　وز دل من نالهٔ درد آشنایی سر زند
ـ آن بخت نداریم که هم بزم تو باشیم　　ما و سر راه تو و آهی و نگاهی
ـ زاهد دهدم توبه که مستی نکنم　　با دختر رز دراز دستی نکنم

---

۱. S آن و آن

حقّا که به زیر تیغ اگر بنشینم … چون چشم تو ترک می‌پرستی نکنم

ـ چشم تو به مه، خنجرِ فولاد کشد … ابروت به مهر، تیغِ بیداد کشد

رسم است کمان کشد به آهو، صیّاد … اینجا آهو کمان به صیّاد کشد

ـ آمد ز چمن گلرخ من مست و خراب … با روی عرق‌فشان ز تاب می ناب 133a

برد از رخ دُر فشانْ شکیب دل من … امروز دگر طرفه گلی داد به آب

مربّعی در تتبّع ملاّ وحشی گفته، این چند بیت از آنجاست:

با من اوّل چو خود از مهر و وفا یار شدی … مرهم سینهٔ ریش و دلِ افگار شدی

چه شد آخر که ز من این همه بیزار شدی … ترک من کردی و هم صحبت اغیار شدی؟

تا به کی شکوه ز جور تو ستمگر نکنم … خون دل غنچه صفت نوشم و لب تر نکنم؟

چه عجب گر غمت از دردِ گرفتاری نیست … که به پای دلت از تازه گلی خاری نیست؟

هرگزت سینهٔ ریش و دل افگاری نیست … سر و کاریت به چون خویش دل آزاری نیست

گر تو هم پا به گل سرو روانی بودی … آگه از حال دل سوخته جانی بودی

هرگز آشفتهٔ انداز نگاهی نشدی … دل و دین باختهٔ چشم سیاهی نشدی

هیچ گه خاک نشین سر راهی نشدی … همدم ناله و مونس آهی نشدی

چه خبر از دل عشّاق پریشان داری … چه غم از حال من بی سر و سامان داری؟

تو چه دانی که چها بر من محزون گذرد … ناوک طعنهٔ اغیار ز دل چون گذرد؟

در شب غم چه به این دیدهٔ پر خون گذرد … چون به خاطر هوسِ آن قد موزون گذرد؟

هرگزت دل نفتاده است به دام هوسی … حلقه در گوش تو جز زلف نکرده است کسی

این مطلع را که به نام خود به تغییر لفظی در مجامع و محافل همیشه می‌خواند در *دیوان اهلی شیرازی* دیده شد:

بی‌تو چو شمع کرده‌ام، خنده و گریه کار خود … خنده به روز دل کنم، گریه به روزگار خود

مصراع آخر را که ضایع کرده این قسمت است:

خنده به عهد سست تو، گریه به روزگار خود

[۱۱۴۵]
مولانا محمّد علی سکّاکی

متخلّص به شکیب. مولد و منشاء آن فاضلِ نکته‌پرداز و عارفِ واقف راز دارالافاضل شیراز است و بین الجمهور از تعریف و توصیف بی‌نیاز. چراغ هدایت و ارشادش چشمِ طالبان را در شبستانِ جهان منوّر و ریاحینِ افکارش دماغِ جانِ هوشمندان را معطّر ساخته. به دستیاری خامه، راهِ عرض کمالاتش نتوان برید و به پایمردی سُلّمِ برهان به ذروهٔ فضایلش نتوان رسید. چون والدش محمّد امین شیرازی به شغل کاردگری اشتغال داشته لهذا ایشان مشهور به سکّاکی گردیدند. خود نیز در آن فنّ سرآمد بود. ادوات و آلات آن پیشه را در خلوتخانه حاضر داشته بر حسب تفنّن گاهی متوجّه ساختن قلمتراشی می‌شد.

الحاصل، کسب علوم در خدمت علمای دارالفضل مذکور خصوصاً علاّمه محقّق آخوند مسیحای فسایی ـ علیه الرّحمه ـ نموده، به سبب جودت ذهن و فطرت عالی و استقامت سلیقه در اوایل شباب جامعِ علوم معقوله و منقوله گردیده، صیت فضلش به امصار و اقطار رسیده و تدریس تمام مدارس دارالفضل متعلّق به ایشان شده و هر روزه در مدارس افاداتش جمعی کثیر از فضلا و اعیان طلبهٔ آن دیار و غربا که به شوق ادراک خدمتش ترک اوطان نموده بودند حاضر گشته، استفادهٔ علوم دینیّه می‌نمودند. جناب علاّمی صحبت بسیاری از درویشان و توفیق خدمت جمعی از کبرای مشایخ این طبقهٔ عالی شأن دریافته، استناد به آن سلسلهٔ علیّه درست نموده بود. تا اواخر عمر با وجود مرجعیّت و ریاست در علوم و معاشرت با ارباب اعتبار به لباسِ فقرا ملبس و تغییر آن نفرموده. اکثر اوقات فراغ را به صحبت شعر و شعرا گذرانیده، با مستعدّان روزگار اختلاط گرم داشت.

از اوایل سن طبع وقّادش مایل به شعر گفته شده، در هر نوعِ سخن دادِ بلاغت می‌داد تا آنکه از حوادث روزگار غدّار در روز تسلّط و غلبه افاغنه باغیه به شهر شیراز جمعی از آن دیو سیرتانِ نابکار علی الغفله به خانهٔ علاّمی در آمده، دست به قتل و غارت برآوردند. جناب علاّمی از فرط غیرت که در جبلّت داشت از جا بر آمده با حربه به دفاع ایشان در آویخته، یک دو کس را مجروح ساخته. بالآخره هجوم آورده و از هر طرف او را به زیر

شمشیر گرفته به زخم بی‌شمار تن بی‌بدیلش را از پای در افکندند. مسموع شد که تا شبانگاه در قید حیات بوده و مانند ماهی در خون خود افتاده به آواز بلند به دوام ذکر کلمهٔ طیّبه رطب اللّسان بود، تا آنکه مرغ روح پر فتوحش به ملاء اعلی پرواز نموده با سُعدای شهدا هم آشیان گردید و در آن هنگام عمر شرفیش تخمیناً در مرحلهٔ ستّین بود. اگر چه شعر خوب علاّمی از آن بیشتر است که در امثال این رسایل تواند گنجید، لیکن هنگام تحریر در نظر نبود، به قلیلی که در خاطر مانده اکتفا نمود:

- دو عالم را جزای قاتل من ده، خدای من — که بس باشد همین ذوق شهادت خونبهای من
چو نفی نفی، اثبات است از مردن نمی‌ترسم — بقای من چو شمع گشته باشد در فنای من
گذشتن از سراب دهر دامن چیدنی دارد — ز آب هفت دریا تر نگردد پشت پای من
بزرگان را شکیب از حالم آگاهی نمی‌باشد — درین کُهسارها هرگز نمی‌پیچد صدای من
- ز پیری در جوانی شد چنان آشفته کار من — که چون ریش دو مو در هم بود، لیل و نهار من
چو نور و سایه می‌خواهد دلم تا متّصل باشد — سر من در کنار او، سر او در کنار من
شکیب، از آتش من هیچکس هرگز نمی‌سوزد — به دشمن دانهٔ یاقوت می‌ریزد شرار من 133b

این مطلع را بسیار به طور فرموده است:

به غیر از چین ابرو هیچ از آن بدخو نمی‌بینم — چو آب موج‌دار از صحبت او رو نمی‌بینم

این بیت ایشان در مثنوی *فتح اکراد* که در زمان خاقان مالک رقاب روی داده بود، لطیف افتاده:

به رنگ دلی، کز نگاهی شکست — ز یک تیر، قلب سپاهی شکست

[۱۱۴۶]
حکیم شیخ حسین شهرت

در زمان عالمگیر پادشاه از شیراز به هند آمده در خدمت شاهزادهٔ والا جاه محمّد اعظم شاه به سر می‌برد و سلاطین و امرای هند در تعظیم و توقیرش اهتمام تمام می‌ورزیدند. در

عهد پادشاه عالم پناه به خطاب حکیم الممالک مخاطب گردید. در اواخر عمر به رهنمونی قاید توفیقِ عزیمت سفرِ سعادت اثر حجاز نموده به زیارت حرمین شریفین ـ زادهما الله شرفاً و تعظیماً ـ فایز گردیده، مراجعت به هند نمود و در سنهٔ هزار و صد و چهل و نه[1] به روضهٔ رضوان خرامید. دیوانش بیش از چهار پنج هزار بیت است[2] و در شعر اکثر جاها پای اصابتش لغزیده، این چند بیت از منتخبات افکار اوست:

ـ هر جفایی می‌کشم از دست شهرت می‌کشم　　دل شکسته چون نگین از پهلوی نامیم ما
ـ چون خامه گر چه توأمِ خاموشیم ولی　　ایجاد کرده‌اند برای سخن مرا
ـ عشق چون کامل عیار افتد کند ایجاد حسن　　کوهکن معشوق را از سنگ پیدا کرده است
ـ از زنخدان تو می‌باید سراغ دل گرفت　　یوسف گمگشته اینجا به چاه افتاده است
ـ نام صاحب جوهران از کارفرما شد بلند　　شاهدی از بهر این دعوی به از شمشیر نیست
ـ هما مشو که سعادت تو را زیان دارد　　مخور فریب که این لقمه استخوان دارد
ـ عالَمی را طرفی بیند و خود را طرفی　　در دل هر که خدنگ تو ترازو گردد
ـ تنگ آمدم ای نالهٔ دلخواه کجایی؟　　فریادیم از دست تو ای آه کجایی؟
ـ یک نفس واشدنی داشت دلم، گل زد و برد　　مصرع ناله ز من بود که بلبل زد و برد

[۱۱۴۷]

میر کاظم شرر تخلّص

قمی است. از خدّام مزارات کثیر البرکات سلاطین جنّت مکین صفویّه ـ انارالله برهانهم ـ است. به جودت طبع و صفای ذهن در اقران خویش ممتاز است. الحال در شهر خود می‌باشد. این بیت او راست:

نمی‌خواهد دلم زخمی که با مرهم بود کارش　　من و آسایش دردی که از درمان بود عارش!

---

۱. S ۱۱۴۵　　۲. M نیست

روضة الصّاد

[۱۱۴۸]

زین‌الدّین صاعد خبوشانی

کلید دار سلطان سکندر ثانی بوده. بعد از استخلاص ممالک ماوراءالنّهر از سلطان رخصت انصراف طلبیده، کوکب حیاتش راجع شد. او راست:

- این عشق که اشک سرخ و رخ زرد کند　　گـرمم بگـرفت تـا دمـم سـرد کـند
زین بیش ز درد خـود شکـایت نکنم　　تـرسم کـه ز درد مـن دلت درد کـند
- آنـها کـه مـقیم آسـتان تـو زیـند　　کی مرده شوند چون به جان تـو زیـند
از آب حـیات آن چـنان نـتوان زیست　　کـز آتش عشـق دوسـتان تـو زیـند

[۱۱۴۹]

شیخ صدرالدّین نیشابوری

مدّتها استیفای نیشابور تعلّق به وی داشته، در بلاغت و فصاحت از معاصرین در پیش بوده. محمّد عوفی گوید که به خدمت وی رسیده‌ام. *تاریخ خوارزم شاهی* از تألیفات اوست[1]. در آخر عمر ترک اشتغال دنیوی کرده، عزلت اختیار نمود. او راست:

---

۱. *لباب الالباب*، ۱۴۲/۱.

ای مِهرگُسل عشق تو در کینهٔ ماست آماجگه تیر غمت سینهٔ ماست
حال دل مستمند بیچاره بپرس از هجرانت که یار دیرینهٔ ماست

[۱۱۵۰]

خواجه صدرالدّین خجندی

مربّی فضلا و شعرای عالی مقدار بوده. ظهیر و جمال‌الدّین و غیره مدّاحی وی کرده‌اند. او راست:

- زلف سیه‌ات که مشک با او دم[۱] زد مشّاطهٔ فطرتش خم اندر خم زد
یک ره به منش سپار تا یک باری برهم زنمش که عالمی بر هم زد
- کردیم دگر شیوهٔ رندی آغاز تکبیر زدیم چار بر پنج نماز
هرجا که پیاله‌ای است ما را بینی گردن چو صراحی سوی او کرده دراز

[۱۱۵۱]

شیخ صدرالدّین قونوی

سلطانِ مُلک طریقت، خاقانِ کشور حقیقت بوده. از مریدان شیخ شهاب الدّین است و شیخ المشایخ محیّ الدّین ابن عربی وی را فرزند خود خوانده و تربیت وی بسیار نموده. گویند که با مولوی رومی ـ قدّس سرّه ـ و شیخ سعدالدّین حموی ـ قدّس سرّه ـ و شیخ مجد الدّین بغدادی نسبت اتّحاد داشته. تصانیف بسیار دارد، خصوص در تصوّف: *تبصرة المبتدی* و *تذکرة المنتهی* و شرح *تعرّف* نیز از جمله تصانیف اوست. رسالهٔ *شجرة النّعمانیة فی دولة العثمانیة* راکه شیخ ابن عربی نوشته است وی شرح کرده و رسالهٔ مزبور در بیان وقایع احوال عالم است عموماً و شرح واردات و حالات سلاطین آل عثمان است

۱. H، M: خم

خصوصاً که از جفر جامع استخراج شده به طریق رمز اشاره به وقایع حالات زمان کرده شده است و این رساله نزد راقم حروف هست[۱]. به هر حال شرح کمالات شیخ ـ قدّس سرّه ـ در این اوراق گنجایی[۲] ندارد. او راست:

آن نیست ره وصل که انگاشته‌ایم وان نیست جهان جان که پنداشته‌ایم
آن چه[۳] که خورد خضر از او آب بقا در خانهٔ ماست، لیک انباشته‌ایم 134a

[۱۱۵۲]

شیخ صفیّ‌الدّین یزدی

از ارباب وجد و حال بوده، لیکن در ظاهر احوال خود را مستور داشته. محمّد عوفی گوید که در عهد طغانشاه تقرّب تمام یافت. این غزل او را شیخ عراقی جواب فرموده است:

ـ چه درد است این‌که عشقش نام کردند و زو آشــوب خــاص و عــام کــردند
هــر آنـچه انـدر زمـانه درد دل بـود یکــی کــردند و عشـقش نـام کــردند
خـرابـاتی است انـدر عشـق، کانجا مـی از خـون جگـر در جـام کـردند
بـه یک سـاغر در آن مـیخانه مـا را چــنین سـرمست و بـی آرام کـردند
ـ نه یکی روز ز وصل تو نشان یـافته‌ایم نه یکـی شب ز فـراق تـو امـان یـافته‌ام[۴]

[۱۱۵۳]

صفیّ‌الدّین اصفهانی

صاحب *لباب الالباب* گوید به خدمت وی رسیدم و از کِشتزار فضایلش خوشه‌ها چیدم. او راست:

ای آتش عشـق یـار، دلسـوزی کـن وی بـاد هـواش، آتش افـروزی کـن

---

۱. S نیست
۲. H گنجایش
۳. M ,H چشمه
۴. *لباب الالباب*، ۱/۲۷۸.

دردی‌است که درمانش هم از درد کنند   یارب تو از آن درد مرا روزی کن[1]

[۱۱۵۴]
صفیّ‌الدّین اسحاق اردبیلی ـ قدّس سرّه ـ

قطب زمان و غوث دوران بوده، شرح بزرگواریش به تقریر و تحریر در نیاید:

فارغ است از مدح و تعریف آفتاب

الحقّ که حجّت خدا بوده بر خلق. نسبِ شریف صفویّه به وی می‌رسد. هر چند ثابت نیست که آن حضرت مرتکب شعر و شاعری شده باشند، لیکن این چند بیت را به وی منسوب می‌دارند:

ـ ای برادر عاشقی را درد باید، درد کو؟   بر سر کوی محبّت مرد باید، مرد کو؟
آه ازین ذکر فسرده، چند ازین فکر دراز   آه‌های آتشین و چهره‌های زرد کو؟
ـ جان در تن مرد بی‌ادب زندان است   گر جان دهی و ادب خری ارزان است
درّی است ادب به هر گدایی ندهند   زیرا که ادب وظیفهٔ مردان است

ظاهراً این رباعی از صفی دیگر است که تقی اوحدی به نام او نوشته:

تا بتوانی دلی به دست آر صفی   هرگز دل هیچ کس میازار صفی
سر رشته همین است نگه‌دار صفی   زنهار صفی، هزار زنهار صفی

[۱۱۵۵]
ابو سحر غزنوی صندلی[2]

محمّد عوفی ستایش او بسیار کرده، در حقیقت شاعر غرّایی بوده. او راست:

---

۱. همان، ۲/۴۰۴

۲. همه نسخه‌ها: ابوسنجر غزنوی صندلی. با توجّه به متن لباب الالباب ۲/۳۳۴ اصلاح شد.

-بی‌وصل تو یک نفس رهی، خوشدل نیست   گویی که تو سوی من عنان کش، دل نیست
احوال دلم مپرس کین بیچاره   خونی است در او فتاده آتش، دل نیست
-گفتم به دل شکسته چون داری کار   با زلف شکسته خم اندر خم یار
دل گفت تو فارغی ز ما دست بدار   ما هر دو شکسته را به هم بازگذار[1]

[۱۱۵۶]

قاضی صیرفی

از صیرفیان کامل عیار هندوستان است. مدّاحی سلطان فیروزشاه بسیار کرده. او راست:

تا تو همّت بدین جهان داری   آفت تن بلای جان داری
گه هوای گل و بهار کنی   گه سر باغ و بوستان داری
صیرفی میل تو به جان دارد   تو به دل میل دیگران داری

[۱۱۵۷]

مولانا فصیح الدّین صاحب

به غایت خوش صحبت بوده، در شطرنج و معمّا نادر و در انشای نظم و نثر قادر بوده. در اوایل حال در خدمت امیر علیشیر به سر می‌کرده، در آخر به خدمت سلطان حسین میرزا معزّز گردیده، خدمت کتابخانهٔ میرزا به وی تفویض گردید. قصیده‌ای در مرثیهٔ امیر علیشیر گفته که یک مصراع تاریخ تولّد اوست و یک مصراع تاریخ فوتش. در سنهٔ ۹۱۷ در استرآباد وفات یافت. او راست:

دوستان تا کی به کویش مَنعم از رفتن کنید   من چو ترک او نخواهم کرد، ترک من کنید

---

۱. لباب الالباب، ۲/۳۳۴.

و این رباعی راکه به نام شیخ رباعی مذکور شد نسبت به وی هم می‌دهند:

ـ دی بر سر بالین من آن سرو سهی　　آورد بـهی تـا نـبود دست تـهی
سودم رخ زرد خود من سوخته بر آن　　یـعنی ز مـرض نـهاده‌ام رو بـه بـهی

[۱۱۵۸]

صادق حلوایی

از شکّرفروشان سمرقند است. مدّتی در لاهور و کابل با محمّد حکیم میرزا بن همایون پادشاه می‌بوده. او راست:

ـ دل گـم شـد و نـمی‌دهدم کس نشان بدو　　در خـنده است لعـل تـو دارم گـمان بـدو
ـ هاله بر دور رخت از خط شبرنگ چراست؟　　گر نه آهی زدم این آینه را زنگ چراست؟

[۱۱۵۹]

صافی باخرزی[۱]

او راست:

آتش دل شعله زد، جان عزم رفتن مـی‌کند　　شمع در هنگام رفتن، خانه روشن مـی‌کند

[۱۱۶۰]

خواجه بهاء الدّین

تخلّص وی صابر بوده، از سمرقند است. او راست:

چون من ز غمت کس دل ناشاد ندارد　　دارم غم و دردی کـه کسی یاد نـدارد

۱. S ترجمهٔ احوال صافی باخرزی را ندارد

[۱۱۶۱]

صافی توزپوش

هروی بوده. او راست:

ز شوق تنگ دهانی دم از عدم زده‌ام   به لوح هستی خود نیستی رقم زده‌ام

[۱۱۶۲]

سیّد جعفر صادقی

وی را جعفر کاذبی توان گفت زیرا که وی ولد سیّد محمّد نوربخش است که به دروغ دعوی مهدویّت کرده، فضایح بسیار بر سر خود آورده و امیر علیشیر نوشته هنوز سیّد جعفر را عقیده است که پدرش مهدی[1] بوده، با آنکه چهل سال از وفات او گذشته است. اشعارش با مزه بوده. او راست:

تُرک من دست چو بر خنجر بیداد برد   تشنه را ذوق زلال خضر از یاد برد[2]

[۱۱۶۳]

میر محمّد صالح

از امرای نامدار سلطان حسین میرزاست. مولد و مسکن وی هَری بوده. امیر علیشیر توصیف وی نموده[3]. تخلّص وی صالح[4] و اشعارش این است:

ـ لاف صبر ای دل مزن چون با غم او همدمیم   یکدگر را خوب می‌دانیم یاران همیم 134b
ـ ای شده خاک رهت چشم بلا پرور من   چه شود که قدمی رنجه کنی بر سر من
رشکم آمد به خدا ور نه تو را می‌گفتم   که نمایی رخ خود را به ملامتگر من

---

۱. H + موعود
۲. مجالس النفائس، ۹۶، ۲۷۲.
۳. همان، ۱۱۰، ۲۸۳.
۴. H محمّد صالح

چون بمیرم ز غمت تا به ابد خواهد ماند آتش عشق نهان در ته خاکستر من
ـ هر چه داری شب نوروز به می سازگرو غم فردا چه خوری روز نو و روزی نو
ـ هر زمانم قامتش در نالهٔ زار آورد ترسم این نخلِ بلا دیوانگی بار آورد
ـ ناشنیده از لب او یک‌سخن، رفتم ز هوش وای اگر آن لعل شیرین را به گفتار آورد
ـ نازم به چشم خود که جمال تو دیده است افتم به پای خود که به کویت رسیده است
هر دم هزار بوسه زنم دست خویش را کو دامنت گرفته به سویم کشیده است

[۱۱۶۴]

مولانا صالح بدخشانی

او راست:

گاه از ستمِ چرخ نگون می‌گریم گاه از اَلَم سوز درون می‌گریم
القصّه در آتش جدایی چو کباب می‌گریم و می‌سوزم و خون می‌گریم

[۱۱۶۵]

میرزا صادق

از سادات دست غیب شیراز است به دکن آمده. احوالش در تاریخ میرزا قاسم فرشته ثبت است. جوان مَلکی خصالِ خجسته افعالی بوده. در روز فوتش این غزل را که در همان اوان گفته بود در پیش جنازه‌اش می‌خواندند و بدین سبب در احبابش عجب شورشی و حالتی به هم رسیده بوده است و آن غزل این است:

ـ هرکه آمد گل ز باغ زندگانی چید و رفت آمد و بر سُستی عهد جهان خندید و رفت
کس ازین ویرانه ده، یک‌دانه حاصل برنداشت هرکه آمد پاره‌ای تخم هوس پاشید و رفت
سیر معراج فنا را قوّتی درکار نیست چون شرر می‌باید اندک همّتی ورزید و رفت

بس‌که چون گل، گلعذاران بر سر هم خفته‌اند همچو شبنم می‌توان بر روی گل خوابید[1] و رفت
از ازل صادق به دنیا میل آمیزش نداشت چند روزی آمد و یاران خود را دید و رفت
- دم شمشیر تو اعجاز مسیحا دارد خضر اگر کشتهٔ تیغ تو شود جا دارد
هر نفس دست تو در گردن خود می‌بیند این چه اقبال بلند است که مینا دارد
- یاد آن روزی که بیم حرف بدخواهی نبود با منش گاه التفاتی بود اگر گاهی نبود
راه مرغ نامه‌بر هم بسته‌است آن تندخو من چه می‌کردم اگر دل را به دل راهی نبود
- فیضی برد از صحبت ما گر همه باد است خاکستر ما سوختگان خاک نژاد است[2]
- راه دل پر خطر و ناوک او نو سفر است مگرش داغ سیاهی به سیاهی ببرد
- کشیده تیغ به قتلم شفیع می‌طلبند وگر نه چیست به هر سو نگاه دمبدمش
- حرام‌است آرزوی باده کردن بی‌پری رویی عبادت پیش ما کفر است بی‌محراب ابرویی
ستم پر می‌کنند اعضا به‌هم از قسمت دردش اگر در دل نباشد همچو تیر او ترازویی
- می‌گریم زار و یار گوید زرق‌است چون زرق بود که دیده در خون عرق‌است
- تو پنداری که هر دلی چون دل توست نی‌نی غلطی، میان دلها فرق است
- ای رهزن کاروان زهد و پرهیز بدعت نه دوستی خصمی آمیز
در کوی تو از هجوم نظارگیان نه جای ستادن‌است و نه راه گریز

[۱۱۶۶]

صبوحی سمرقندی

او راست[3]:

از آه سوخت خانه‌ام ای ماه چون کنم دیگر به خانهٔ که روم، آه چون کنم؟

---

۱. M غلطید
۲. S سوختگان باد مراد است
۳. S شاعری است

[۱۱۶۷]

مولانا صبوحی

او راست:

چه غم گر چند روزی از غم هجران جفا دیدم　　که آن محنت به راحت شد مبدّل چون تو را دیدم

[۱۱۶۸]

صبحی اوبهی

از فضلاست. با هاتفی و هلالی هم صحبت[۱] بوده. او راست:

ماه من امشب به نورِ خویش این کاشانه را　　ساز روشن، ورنه آتش می‌زنم این خانه را
ز آنچه پیش آمد مرا در آشناییهای او　　رحم می‌آید به حالم مردم بیگانه را
شمع من رویت چنین کز آتش می برفروخت　　همچو صبحی می‌توانی سوخت صد پروانه را

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۱۱۶۹]

مولانا محمّد صبوری

از نامرادان تربت بوده. او راست:

به جانم آتش افتد چون روم سوی چمن بی او　　نماید هر گل آتشپاره‌ای در چشم من بی او

[۱۱۷۰]

خواجه کمال‌الدّین حسین صبوری

در علم سیاق و حساب کمال مهارت داشته، به هندوستان آمده در خدمت اکبر پادشاه

---

۱. H مصاحب

اعزاز یافت. او راست:

ـ سگـان کـوی تـوام روز غـم نـمی‌پرسند   چه حالت‌است که یاران ز هم نمی‌پرسند؟
ـ در هند زمین هر که چهل روز به سر برد   آیـــینه صـــاف دل او زنگ بـــر آرد
هم رنگ به این قوم سیه دل شـود آخـر   آلو چـــو بـــه آلو نگـرد رنگ بـر آرد[1]
ـ وفـا در مـردم عـالم نـدیدم   تکـلّف بـر طرف آدم نـدیدم
نهادم چشم بـر پـای سگ او   سگ او را به چشم کم نـدیدم[2]

[۱۱۷۱]
میر صدرالاسلام

ترشیزی بوده و به فضایل و کمالات معروف. او راست:

ـ بهشت آنجاست کآزاری نـباشد   کسـی را بـا کسـی کـاری نـباشد
ـ نه از زهد است گر من خویش را مستور می‌دارم   کـه از میخانه‌ها آلایش خـود دور مـی‌دارم

[۱۱۷۲]
سلطان محمّد صدقی[3]

معاصر شاه طهماسب مغفور ماضی بوده. استرآبادی است. او راست:

ـ چون مُهر آنکه بهر تو سر در جهان نهاد   پــا بــر ســریر سـلطنت جـاودان نـهاد
رشک مـلک شـد از شـرف آستان تـو   روی نـیاز هـر کـه بـرین آسـتان نـهاد
نـنهاد جـز بـرای خـریداری غـمت   ایـزد کـه در نـهاد بشـر نـقد جـان نـهاد
شکـر خـدا کـه درد تـوام، کـوههای غـم   بـر جـان بـی‌قرار و دل نـاتوان نـهاد 135a
با آنکه دل زدست تو خون در کنار داشت   بـا لعـل دلفـریب تـو جـان در میان نـهاد

---

۱. S این بیت را ندارد
۲. S این بیت را ندارد
۳. M سلطان محمّد خدابنده صدقی

بر شاخسار عشق تو در حیرتم که چون   مرغ شکسته بالِ دلم آشیان نهاد
اعجاز عشق بین که چراغ دلم نمرد   هر چند تندباد غمت رو بر آن نهاد
بی داستان وصل تو خوش نیست وقت   خوشوقت آنکه گوش برین داستان نهاد
دل را بس اینکه از شرف پابوس تو   پا بر بساط قرب شه انس و جان نهاد
معمار کارخانهٔ هستی برای او   طرح زمین فکند و بنای زمان نهاد
از سر نهاد فتنه به عهد تو هرچه داشت   وانکه سر ملال به خواب گران نهاد
-یاقوت آبدار لبت قوت جان دهد   لب تشنه را به چشمهٔ حیوان نشان دهد
لعل تو داد چهرهٔ بخت مرا فروغ   این خاصیت کجا می چون ارغوان دهد
کی باشد آنکه وصل توام دفتر فراق   در جویبار دیده به آب روان دهد
چون عاشقی به چاشنی درد و غم خوش است   خوش آنکه دل به دلبر نامهربان دهد
بشنو که بر کتابه این دیر دیر پاست   هر پند دلپذیر که پیر مغان دهد
زاهد کجا عمارت میخانه از کجا   کار من است آن، اجلم گر امان دهد
ساقی، من و تو را به قرار جهان چه کار   عالم مدار به که قرار جهان دهد
شاه بلند مرتبهٔ آسمان شکوه   گر ساق عرش پایهٔ قدرش نشان دهد
طهماسب شه که ظلّ همای سعادتش   خورشید را در اوج شرف سایبان دهد[1]
معلوم اوست سر قضا و قدر، بلی   اسرار علم غیب به او غیب دان دهد
در هیچ قرن دیده دوران چو او ندید   صاحب قران که نصرت صاحب زمان دهد
بازِ گرسنه چشم به دور عدالتش   گنجشگ را به خانهٔ چشم آشیان دهد
نظّارگی کنگرهٔ کبریای او   خود را فراز عرش معلّی مکان دهد
ای آستان قدر تو جایی که آسمان   دارد هوس که بوسه بر آن آستان دهد
هر گوهر مراد که خواهی مرادبخش   بی انتظارت از صدف کن فکان دهد
آن دم که تیغ قهر به کف عزم جزم تو   پای ثبات را به رکاب اقتران دهد
خواهیم انتقام تو با دشمنان دین   کاری کنند که کام دل دوستان دهد

۱. A، S اشعار دیگر را ندارد. در حاشیهٔ نسخهٔ /M/ به خط کاتب چنین آمده است: این قصیده‌ها از اصل نسخهٔ کتاب نقل کرده شده، عبارت دو سه بیت افتاده، اگر نسخهٔ دیگر به دست آید مقابله کرده خواهد شد.

در عرصهٔ زمین و زمان صیت فتح تو هر جا رسد بشارت امن و امان دهد
اندر بهار معدلت جان فزای تو کان نوبهار، رونق این خاک دان دهد
هر کس به بزم عشرت و صدقی به کنج غم در مشق شعر قوّت طبع روان دهد
صدقی[1] خیال را به هوای ثنای تو جا بر فراز کنگرهٔ لامکان دهد
مانند آنکه جیب حیاتش زمان زمان گردون دون به چنگ غم جان ستان دهد
صدقی[2] سالهاست به بزم سخن، ولی هنوز شعر ظهیر یاد قزل ارسلان دهد
.......[3] دست و دل از همّت بلند در موهبت خجالت دریا و کان دهد
انعام عام بحر دل و کان دست تو باد آنچنانکه کام دل انس و جان دهد
جام اغیار لبالب ز می لعل مثال ساغر ما همه از خون جگر مالامال
دور از بزم وصالیم به خونابهٔ دل ناتوان همچون هلالیم به حالی و چه حال
در پس زانوی غم وادی هجران در پیش هر نفس در دل و بیخودی در دنبال
هیچ گه آتش سوزان نکند آنچه کند دود آهی که برآید ز دل از یاد وصال
چون مرا بی سر زلفش سر گفتار نماند از پریشانی من کس نکند کاش سؤال
هست هر غمزده را دست تسلّی بر دل که بود چرخ کند محنت او را پامال
غم من روز فزون است از آن می‌ترسم که مبادا به کمالش رسد آسیب زوال
خانمان در سر می کردم و ترکش ندهم که نیابم به از او خانه برانداز ملال
در رهت خار جفا چون کشم از پا که مرا در بلاهای تو خاریدن سر نیست مجال
گوهر قهر تو را قیمت قدر آنکه شناخت ندهد از کف همت نه به ملک و نه به مال
تشنهٔ وصل تو لب تر نکند صد ره اگر خضر از چشمهٔ حیوان دهدش آب زلال
مهر از آن پرتو برد رشک که انداخته است سایه بر ناصیهات ظلّ خدای متعال
شاه طهماسب که در بارگه قدرش چرخ در بزرگی سپر انداخت به آن استقلال
آن قضا صولت مستولی اقلیم وجود و آن قدر قدرت مستعلی ایوان جلال
سدهٔ رفعت او قبلهٔ اقبال مآب قبّه حشمت او کعبهٔ آمال مآل

۱. در نسخه جای یک کلمه بیاض مانده است.
۲. در نسخه جای یک کلمه بیاض مانده است.
۳. در نسخه جای یک کلمه بیاض مانده است.

در کمال صفت و وصف کمالش نرسد مگر آن کس که بود جامع اوصاف کمال
ای فزون عرصهٔ ملک تو ز اندازهٔ وهم وی برون ساحت قدر تو ز تقدیر خیال
چون تو مانند خدا بی بدلی در همه چیز لاجرم فرض نظیر تو بود فرض محال
ناامید از در احسان تو کس باز نگشت رو به درگاه تو دارند از آن رو آمال
صرصر مهر تو آرام برد از دل کوه گر چه داده است خدا حلم جبلّی به جبال
قرة العین رسولی به کمالت نرسد چشم بدخواه تو هر چند بود عین کمال
پادشاها من و مدحت مَثَل آن مگس است که به جولانگه سیمرغ گشاید پر و بال
- چون تاب باده چهر فروز یقین ماست ....[1] نقص دین ماست
میخانه راست آب و هوا جانفزا بلی دار السرور میکده خلد برین ماست
ماییم و کنج میکده فارغ ز هر دو کون می همدم و صراحی و می همنشین ماست
آری چنین بود می شوق که ساقیش ساقی کوثر است و امام مبین ماست

[۱۱۷۳]

صفیّ الدّین رازی

وی پسرِ خُرد شاه قاسم نوربخش است. مستجمع کمالات و جامع محسّنات بوده. او راست:

- تو را[2] بیماز پرسش رَسم و من از سستی طالع ندارم آنقدر ضعفی که تن بر[3] بستر اندازم
- هر چند که ما گناهکاری داریم از کردهٔ خود شرمساری داریم
داریم صفی امیدواری به علی آری به علی امیدواری داریم
- چون نامه جرم ما به هم پیچند بردند و به میزان عمل سنجیدند
بیش از همه کس گناه ما بود و لیک ما را به محبّت علی بخشیدند
- صاحب کرمی که صد خطا می‌بخشد خوش باش صفی که جرم ما می‌بخشد
هر کس که جوی مهر علی در دل اوست هر چند گنه کند خدا می‌بخشد

---

۱. در نسخه جای چند کلمه بیاض مانده است. ۲. S مرا
۳. H در

ـاز دیـدن خـلق دیـده بـر دوختنی است　　راه و روش خـــــلق نـسیاموختنی است
گـر نـفس هـمه صفی چـو نـفس تـو بـود　　در روی زمین هر که بود سـوختنی است[1]
ـ خـــوبان کـــه نـبینم خـدایـا بـدشان　　مـایل سـوی مـا نگشت سـرو قـدشان
فـــریاد صفی کـــه خـــوبرویان آنــند　　کـــمتر بـر آنکـه بـیشتر خـواهـدشان

[۱۱۷۴]
صفایی صفاهانی

در عهد شاه طهماسب مغفور ماضی بوده. او راست:

زلف تو هندویی است که در عین ساحری　　چـوگان مـو گـرفته بـه مـیدان آتش است

[۱۱۷۵]
صفایی خراسانی[2]

از اندجان است. به خدمت مولوی جامی رسیده است. او راست:

سوختم چندان که بر تن نیست دیگر جای داغ　　بعد ازیـن خـواهـم نـهادن داغ بـر بـالای داغ

[۱۱۷۶]
مولانا صفایی

امیر علیشیر در *مجالس النّفایس* نوشته که تازه پیدا شده است[3]. فقیر هنوز او را ندیده‌ام، امّا شعرش را شنیده‌ام. این مطلع از اوست:

بس که در سر هوس روی تو دارد دیـده　　پشت سوی من و رو سوی تو دارد دیده

---

۱. S ،A «هر چند که ... به میدان آتش است» را ندارد　۲. S ترجمهٔ احوال صفایی خراسانی را ندارد
۳. *مجالس النفایس*، ۲۵۵.

اغلب که همان صفایی خراسانی باشد که پیش از وی نوشته شده است.

[۱۱۷۷]

خواجه صفی الدّین محمّد

او راست:

روز چون یاد هم‌آغوش شب دوش آورم   دستها بگشایم و خود را در آغوش آرم

[۱۱۷۸]

صوفی اردستانی

از نامرادان بوده. هر چند احوالش به خوبی معلوم نشد[۱]. او راست:

- مرشد ماست خم باده که در روی زمین   نیست پیری به ازین صافدل و گوشه‌نشین
- ذرّه‌ها کز کشش مهر بر افلاک شدند   عاشقانند که در راه وفا خاک شدند

[۱۱۷۹]

خواجه محمّد میرک صالحی

وی از اکابر خراسان و از اعاظم شعراست. در عهد شاه طهماسب ماضی مغفور ترقّیات عظیم نموده. تخلّص وی **صالحی** بوده. او راست:

- میل داری که بمیرند جهانی از رشک   غرضی هست که بر تربت ما می‌گذری
- ز حیرت است به روی تو چشم عاشق باز   وگرنه تاب نگاه تو از کجا آورد
- کس نمی‌آید به بالین عاشق زار تو را   ظاهراً[۲] امید صحّت نیست بیمار تو را
آرزو دارم که از عالم برافتد رسم خواب   تا نبیند هیچکس در خواب، دیدار تو را

---

۱. H، M «هر چند ... معلوم نشد» را ندارد.   ۲. S غالباً

ـ بس که دارد بخت خواب آلود محرومم ز وصل　روز محشر هم عجب دارم که بیدارم کنند
ـ درد دل گفتم تغافل کرد، خواری را ببین　گریه کردم خنده زد، بی‌اعتباری را ببین
آه کردم در گرفت، آثارِ طالع را نگر　ناله کردم تند شد، تأثیر زاری را ببین
صبر کردم سر کشید و بی‌خودی کردم رمید　شکوه کردم رنجه شد، ناسازگاری را ببین
ـ چون بی‌رخ دلبر است ایّام بهار　عیشم به چه‌دل باشد و شادی به چه‌کار؟
در باغ به جای سبزه گو تیغ بروی　در کوه[1] به جای ژاله گو سنگ ببار
ـ زان بیش دلا که هجر زارت بکشد　زنهار چنان کنی که یارت بکشد
بر وعدهٔ او ز سادگی دل ننهی　کاری نکنی که انتظارت بکشد

[۱۱۸۰]
صابر آینه‌ساز

آیینهٔ طبعش همچو آفتاب روشن و نور ضمیرش مانند خورشید پرتو افکن بوده. وی نیز از همان عصر است. او راست:

ـ چندان خلاف وعده نمودی که بعد ازین　پیغام وصل باعث نومیدی دل است
ـ در وقت شکر از او به زبان، شکوه‌ای گذشت　بی‌طالعی نگر که همان را شنید و رفت
ـ بس که شبها ز فراق تو نشستم مُردم　داشت بیداری من خواب گرانی در پی

[۱۱۸۱]
مولانا صابری

او راست :

به دل تا آشنا کردم، غم جانانهٔ خود را　ز جان بیگانه می‌بینم، دل دیوانهٔ خود را

۱. M: ورز ابر

[۱۱۸۲]
صادق بیگ

از طایفهٔ افشار بوده، در نقّاشی و مصوری مهارت تمام داشته. مدّتها پابرهنه سیاحت می‌نمود. آخر در خدمت شاه عبّاس ماضی مغفور کتابدار شده و ترقّیات نموده. در بحر تقارب مثنویی دارد. عمرش به نود رسیده بود 135b. این مصراع تاریخ فوت اوست:

دگر عجب که دمد صبح صادق از شب ما

او راست:

- چو شد حقّه باز اجل مهره‌ساز / تفک بُد در انجمن مُهره‌باز
نکردی نهان مُهره در پیکری / که بیرون نیاوردی از دیگری
ملخهای پیکان ز پرّندگی / شده آفت مزرع زندگی
- نماید هرطرف زخم دل از پیراهن چاکم / که دارد این‌چنین زخم نمایانی که من دارم؟
- به‌بستر افکند بیماری چشمت مسیحا را / ستون سرکند[1] اعجاز حسنت دست موسی را
- خوردند نارسیده حریفان شراب تو / من خود بگو، چگونه نباشم کباب تو؟
خواهی که از دریچهٔ دلها برون شوی؟ / بگذار تا بلند شود آفتاب تو
- ز غیر با دل پر شکوه پیش یار شدم / گرفت جانب اغیار و شرمسار شدم
- گشت دستم شاخ گل از بس‌که دارد داغها / یادگار باغ محرومی است بر سر می‌زنم
- شها به دور تو در تنگنای دلتنگی / کند سپهر دو رنگم به جرم یکرنگی
کفیل روزی ایّام شد، گفت: بیم است[2] / که از دهان پری پیکران برد تنگی
- در عشق تو ای از می خودکامی مست / در گوشهٔ بی غمی نشستم پیوست
از بس که گزیدم سر انگشت، دریغ / کوتاه شد از دامن امّیدم دست
- از معرکهٔ عشق که شورانگیز است / پرهیز که شمشیر محبّت تیز است
- چون تو غم سر خوری، چه‌کار است تو را / جایی که سر بریده دست آویز است

---

۱. S به شیون سر کشد
۲. S کف همّت

[۱۱۸۳]

صالح کاشی

در ازمنهٔ سابق به هند آمده است و در لاهور آسوده. او راست:

نشنود هیچ کسی نام جدایی یا رب   این سخن گوشزدِ هیچ مسلمان نشود

[۱۱۸۴]

خواجه صاین‌الدّین علی ترکهٔ صفاهانی

از اعاظم فضلا و اکابر علما بوده. شرح فضایلش به تحریر و تقریر نیاید. او راست:

ای دل شب هجر آن بت مشکین خال   از درد مکن شکوه و از هجر منال
خرسند به هجر باش و خاموش نشین   کین شام فراق را رسد صبح وصال

[۱۱۸۵]

مولانا ملک صانعی

از خوش خیالان[1] بوده. او راست:

به هجران آنچنان خو کرده جانِ من که گر ناگه   وصال او میسّر می‌شود، گویم خیال‌است این

[۱۱۸۶]

مولانا صانعی

در عهد شاه طهماسب ماضی مغفور بوده. او راست:

۱. S + وقت خویش

ـ از غم نادیدنت جان را شکیبایی نماند　　در دل پر حیرتم[1] تاب توانایی نماند

ـ شد عمرها که دم ز وفای تو می‌زنم　　ممنون یک نگه ز تو ای بی‌وفا نیم

[۱۱۸۷]

مولانا صافی شیرازی[2]

میرزا صایب او را تبریزی نوشته است. مکتبداری می‌کرده. او راست:

از جهان تنگ آمدم، پهلوی مجنونم برید　　خانه تاریک است و من بیمار، بیرونم برید

[۱۱۸۸]

حافظ صالح[3]

به تجارت معیشت می‌کرده. او راست:

با غم عشق تو کردم دوستی، امّا چه شود　　نقد جان گر صرف خواهم کرد، دشمن دشمن است

[۱۱۸۹]

میرزا صالحی

او راست:

اگر میرم ز غم، امشب نگویم حال زار خود　　تو را از صبر می‌خواهم که سازم شرمسار خود

---

۱. H حسرتم　　۲. S «مولانا» ندارد

۳. S ,M ,H مدخل حافظ صالح را ندارد و شعر او را برای مولانا صافی شیرازی آورده است.

[۱۱۹۰]

مولانا صبوحی[1]

از صبوحی کشان بادهٔ خوش صحبتی‌ها بوده. در آگره فوت شده. شیخ فیضی تاریخ وفاتش را (صبوحی می خوار / ۹۷۳) یافته است. او راست:

- ناز اگر ساخت تو را خانه‌نشین باکی نیست / چون نیاز منت از خانه برون آرد
- حاجت خویش چه حاجت که به او عرض کنم / که مرا درد دلی هست و اثر خواهد کرد
- نگویم روز محشر می‌رسد دستم به دامانش / که خوبان پادشاهان‌اند، خواه اینجا و خواه آنجا
- کبوتر نامه‌ام برد و نشد معلوم حال او / مگر در ره ز سوز نامهٔ من سوخت بال او
- کسی کجاست که از من به او دعا برساند؟ / من غریب ندارم کسی، خدا برساند
غبار گشتم و غیر از نسیم، آه ندارم / وسیله‌ای که بر آن آستان مرا برساند

[۱۱۹۱]

مولانا صبوری تبریزی

ولد قرا بیگ زرگر است. اشعار آبدار از وی به یادگار مانده. در عهد شاه طهماسب ماضی مغفور بوده. او راست:

- گناهم را عذابی باید، از دوزخ فزون ترسم / که سوزندم به داغ هجر، فردای قیامت هم
- بلا خاصیّت عشقت[2]، اگر همراه جبریلم / همان پای امیدم هر زمان بر سنگ می‌آید
- رحمت به نومیدی آن کس که به محشر / در نامه او حرف وفای تو نباشد
از رشک که سوزم، ز که پنهان کنمت، وای / در هیچ دلی نیست که جای تو نباشد
- هر کجا رفتم غمت از دل نرفت / تنگ شد بر من جهان از دست دل
- به دوستی که در آغاز عشق فهمیدم / که زود رنجی و با دشمنی سری داری

---

۱. S «مولانا» ندارد

۲. M عشق است

-طرفه حالی است که عاشق شب هجران دارد خواب ناکردن و صد خواب پریشان دیدن
-بس‌که از هر طرفی عشوه‌نمای دگر است دل به‌جای دگر و دیده به‌جای دگر است

[۱۱۹۲]
مولانا صبوری

در موسیقی صاحب تصانیف بوده، درکمال شکستگی و نامرادی می‌زیسته، در شیراز می‌بوده. او راست:

یابند بوی مهر صبوری سگان او بویند بعد مرگ اگر استخوان ما

[۱۱۹۳]
امیر روزبهان صبری اصفهانی

از اعاظم اهالی اصفهان است. در علوّ طبع و صفای ذهن بی‌مثل و عدیل بوده و از همهٔ علوم بهره داشته. او راست:

- رحم است بر کسی که دلش مایلِ تو نیست پروانه‌وارِ سوختهٔ محفل تو نیست
در بسته خانهٔ دل تنگم از آن توست جای کسی به غیر تو در منزل تو نیست
یا رب دل رمیدهٔ من از کجا شنید بوی محبّتی که در آب و گل تو نیست؟
اظهار دوستی زبانی کجا شده است؟ ای سنگدل مترس کسی در دل تو نیست 136a
این بس جزای کشتن صبری که روز حشر حسرت نمی‌خورد که چرا بسمل تو نیست
- شدم از مهر و محبّت همه جانان و هنوز دل دیوانه من در طلبش در به در است
- هرگز نمی‌شود به کسی آشنا دلت فارغ ز قید مهر و وفایی، خوشا دلت
- چه خوشدلی ز وصال توام همان گیرم که حاضری و مرا جرأت تماشا نیست
- منم و دلی که دایم به دو دست دارم او را اگرش نگاه داری به تو می‌سپارم او را
- تو را به مهر و وفا مهربان خود کردم وفا و مهر تو با من به اختیار تو نیست

ـ بیگانه بودی از من و می‌سوختم کنون   می‌سوزم از برای کسی کاشنای توست

هرگاه می‌روم که شکایت کنم ز تو   چون گوش می‌کنم به زبان، دعای توست

ـ بی رحم چنین را ز خدا می‌طلبیدم   آنکس که سزای دل من می‌دهد این است

ـ دل به صد درد گرفتار و مرا چاره کراست؟   چاره‌سازم ز من دلشده بیچاره‌تر است

ـ کسی از تو شب حکایت به دل فگار من کرد   غمی از تو داشت در دل، چه به روزگار من کرد

تو به این‌گمان نبودی که به‌من چنین توان زیست   به جفا چنین دلیرت[1]، دل بردبار من کرد

ـ هر شب خیال می‌بردم تا به خوانِ وصل   در خانهٔ خودم همه شب میهمان دوست

ـ من به پیشش درد دل گویم به صد امید و او   منتظر کین گفتگوی من به پایان کی رسد

ـ دور از تو گریه هم نتوانم به کام کرد   ترسم که سیل اشکم ازین دورتر برد

ـ عشق هرجا شعله زد سوز و گدازش از من‌است   هرکه نازی می‌کند چشم نیازش از من است

ـ از ترحّم نیست با من وعده‌های لطف او   کز خلاف[2] وعده می‌خواهد دلم را خون کند

ـ تا کی این ناآشنایی، تا کی این بیگانگی   چند چون بیگانگان، ما و تو از هم بگذریم

ـ از ما مپرس حال دل ما که یک نفس   خود را به حیله، پیش تو خاموش کرده‌ایم

ـ هرگز چنان نبودم کز دردِ دل بنالم   این بار بر دل من غم می‌کند گرانی

ـ دور از تو گر نمردم، صد عذر دارم امّا   دانی چگونه باشد عذر گناهکاران

ـ من ز غمگین بودنت مُردم، غمی داری بگو   با دلت می‌خواهد آزار دل زارم کنی؟

ـ با تو مهر دیگران خواهیم دیدن، تا کجاست   در دل بی‌طاقت ما صبر این مقدار هست

ـ به روز وصل به پیشش گریستم چندان   که از دلم غم ایّام هجر بیرون شد

ـ خوش آنکه از تو جفایی ندیده می‌گفتم   فرشته خوی من آیا ستمگری داند

ـ او بر سر بهانه و من هر زمان ز عجز   گویم هزار عذر[3] گناه نبوده را

ـ من نمی‌گویم تو را بیگانه از اغیار باش   گر تواند بود، با ما هم دو روزی یار باش

ـ خوبان که بی بهانه به ما صد جفا کنند   گر سر زنند شکایتی آیا چها کنند؟

ـ دوش کردم این گنه، نام تو بردم پیش دل   های های گریه‌ام از عمر خود بیزار کرد

١. S دلبری
٢. M فریب
٣. S عجز

ای خوش آن بیگانگیها و نگاه دور دور　　کار بر من آشناییهای او دشوار کرد
- ترسم که یار با ما آشنا بماند　　تا دامن قیامت این غم به ما بماند[۱]
- به گِرد خاطرم ای خوشدلی، چه می‌گردی؟　　کدام روز تو را با من آشنایی بود؟
- مرغِ دل رمیدهٔ هجران کشیده‌ام　　تا کی سر ملال به زیر پر آورد
- غم وداع همه کرد و رو به ما آورد　　وفا که وعده تو کردی، غمت به جا آورد
- پنداشتیم[۲] این گوشه نشینان سَنَدَند　　در راه طریقت و حقیقت مددند[۳]
- چون بر سر راه آمدم و دانستم　　کین نوسفران نیز چو من نابلدند[۴]

[۱۱۹۴]
غضنفر صبری

اصلش از مرو بوده، در اوایل راهب[۵] تخلّص کرده. به هند آمده در خدمت جهانگیر پادشاه بوده. تقی اوحدی نوشته که من بسیار به صحبت وی رسیده‌ام. او راست:

بعد از عمری که رخ به احباب نمود　　با خون جگر نمود و در خواب نمود
بنمود ز زیر برقع نیلی، روی　　چون عکس گل سرخ که در آب نمود

[۱۱۹۵]
صبحی بروجردی

در ملازمت مهابت‌خان می‌بوده. او راست:

نه قاصد نامه‌ای آورد و نه باد صبا بویی　　چرا صبحی چنین از یاد یاران وطن رفتم؟

---

۱. A، S این بیت را ندارد
۲. M پنداشتم
۳. S قافیه: بندند... مردند
۴. S پا بندند
۵. S رایت

[۱۱۹۶]

میر صبایی[1]

او راست:

جدا زان سرو قد، ما را دل ناشاد نگشاید بلی از شاخ گل چون غنچه دور افتاد نگشاید

[۱۱۹۷]

مولانا صحبتی[2]

او راست:

نه تاب که عمر با قضا بگذارم نه صبر که کار با رضا بگذارم
از بس که ز دست خود به تنگم، خواهم بگریزم و خویش را به جا بگذارم

[۱۱۹۸]

صحیفی شیرازی

خطوط را خوب می‌نوشته. در اصفهان توطّن داشته، در سنهٔ ۱۰۲۴ فوت شده. او راست:

دلم پر است ز غم، بر لبم مزن انگشت که همچو شیشهٔ می، گریه در گلو دارم
ـ طُرفه که هنگام سفر کردنت مُهر نهی بر در حور زنت
ـ گیدی[3] خرمهره به دریا که زد یا که رهی در دل صحرا که زد

در تاریخ فتح تبریز گفته بود:

شها تاریخ فتح است اینکه گفتم (ز نو جان داده تبریزیان را/ ۱۰۱۲)

---

۱. S صباحی
۲. M صبحی
۳. S کندی؛ گیدی: دیّوث، قرمساق

بیت اوّل را میرزا صایب به صحبتی منسوب داشته.

[۱۱۹۹]

ملاّ صدر

نام شاعری راست[۱]:

گلگل تو را از تاب می افتاده رخسارها   وز حسرت هر گل مرا در دل نشسته خارها

[۱۲۰۰]

میان صدر جهان

در خدمت اکبر پادشاه مرتبهٔ امارت داشته. او راست:

من که رند عاشق و مستم چه می‌گویی مرا؟   هر چه می‌گویی، بگو هستم چه می‌گویی مرا؟
طبلِ بدنامی زدم ناصح به میدان جنون   وز زبان خلق وارستم، چه می‌گویی مرا؟

[۱۲۰۱]

صدایی کرمانی

از مردم همان عصر است و این بیت از اوست:

کعبه از ابراهیم و دیر از راهب و طور از کلیم   ما و زنّار بتی کز کفر و ایمان فارغ است

[۱۲۰۲]

مولانا صرفی ساوجی

از شاگردان ملاّ محتشم کاشی و از شعرای مقرّر آن زمان بوده. مدّتی در هند سیاحت کرده

۱. S نام شاعری بوده است. مر او راست

است. این ابیات از اوست:136b

ـ من یکی از محرمانم در مبند ای باغبان | صاحب این خانه نامحرم نمی‌داند مرا
ـ گلفروش من که خواهد گل به بازار آورد | باید اوّل تاب غوغای خریدار آورد
هان ببین ای دیده آن حسنی که می‌کردی طلب | مرد می‌باید که حالا تاب دیدار آورد
ـ کشتند و سوختند مرا ای هما برو | گر قسمت تو هیچ درین استخوان نبود
ـ غمی کز مرگ دشمن دارم امشب | که ترسم در غم او مرده باشد
ـ صدای هر جرس چندین بشارت می‌دهد امشب | مگر کاین کاروان از کعبهٔ مقصود می‌آید
ـ مدّعی در غم او مرده مصیبت این است | ورنه کس نوحه‌گری بر سر دشمن نکند
ـ ز غم کسی هلاکم که ز من خبر ندارد | عجب از محبّت من که در او اثر ندارد
ندمید هیچ صبحی که سیه نبود روزم | شب تیره روزگاران به ازین سحر ندارد
تو که ذوق عیش داری بشنو پیام قاصد | که به جز هلاک صرفی خبر دگر ندارد
ـ صرفی برای دوست به نوعی نمرده‌ای | کز دشمنان به مرگ تو خرّم شود کسی
ـ گرم خواهی بسوزی آتش رخسار روشن کن | که از خاکستر من تا قیامت نور برخیزد
ـ گلگل شکفت بی گل روی تو داغ ما | سر زد به جای گل همه آتش ز باغ ما
ای بخت تیره‌روز، دگر این چه دشمنی است | کز پیش باد می‌گذرانی چراغ ما
چنان ز هم من و دل گشته‌ایم بیگانه | که این غریب ز من می‌کند سراغ مرا
ـ دل گر سر از رضای تو پیچید، بگذران | با من که بود نیز به فرمان من نبود
ـ من یکی زان ناامیدانم که در دوران تو | می‌برند امیدواران رشک بر حرمان من
ـ به سفر زمانه دایم چو منت غریب دارد | سر آن دیار کردم که تواش غریب باشی
ـ نیفتاده است با او کارت ای صرفی تحمّل کنی | که استغنای او تیغ تغافل بر میان بندد
ـ نشد صرفی قبول حضرتش با یک‌جهان خدمت | قبول خاطر مشکل‌پسند او که خواهد شد
ـ مصیبت دارم ای شادی بیا کز غم برون آیم | سیه‌پوش فراقم شاید از ماتم برون آیم
ـ تو را ای همنشین گفتم که با من مهربانش کن | نگفتم ناصح او باش و با من سرگرانش کن

- دين و دنيا[1] همه بر باد شد از ديدن تو هيچ كافر نكند ميل پرستيدن تو[2]
- كدامت وفا و كدامت محبّت كه دايم براى تو آزرده باشم

[۱۲۰۳]

مولانا صفيرى

پسر ملاّ مالك قزوينى بوده. او راست:

چاره مرگ است كه از حيلهٔ بيمار شدن نتوانستمش آورد به كاشانهٔ خويش

[۱۲۰۴]

مولانا صفيرى

ديگرى بوده. او راست:

- رسمى كه هيچ آه نگويند و جان دهند ما در ميان مردم عالم گذاشتيم
- ز پيام من جوابى نشنيد قاصد امّا دهدم به اين تسلّى كه نديده‌ام هنوزش
- دستى به دل نهادم و دادم به اين قرار كز شوق اگر هلاك شوم در تو ننگرم

[۱۲۰۵]

صفيرى جونپورى

تقى اوحدى نوشته كه با عدم رجوليّت كدخدا شده بود. از طعنهٔ مردم خود را و زن را به[3] كارد زده كشت. او راست:

به ياد لعل تو چون غنچه غرق خونابم اگر ز چشمهٔ حيوان خضر دهد آبم
ز عشق زادم و عشقم بكشت زار، دريغ خبر نداد به رستم كسى كه سهرابم

---

۱. M ايمان
۲. S «اى بخت تيره... آزاده باشم» را ندارد
۳. M ,H خود را به

[۱۲۰۶]
صفیای رمّال

وی پسر مولانا زین العابدین واحد العین رمّال اصفهانی است. میانهٔ وی و حکیم شفایی مهاجات واقع شده و حکیم اهاجی رکیکه در حقّ او دارد که اکثر آنها مشهور و در کلیّات وی مسطور است، و این رباعی در هجو حکیم از صفیاست:

- مِن بعد شفایی سخنم دشنام است | وز هجو میان من و تو پیغام است
بالای تو چون سایهٔ بعد از عصر است | رخسار تو چون زردی پیش از شام است
- سیمرغم و بال مگسی می‌خواهم | آزادم و کُنج قفسی می‌خواهم
فریاد که فریاد رسم خاموش است | خاموشم و فریادرسی می‌خواهم

[۱۲۰۷]
آقا صفیای اصفهانی

در صفت همّت و شجاعت و مردمی یگانهٔ آفاق و از تصوّف نیز صاحب بهره بوده است. به هندوستان آمده، مدّتها سر و پا برهنه درکمال تجرید ظاهری و باطنی روزگار به سر کرده، و چندی هم سرداری سپاه نموده، فتوحات بسیار از وی به ظهور آمد. مدّتها با احترام تمام همراه مهابت‌خان به سر کرده. او راست:

- رفتم چو آب و سهل مپندار رفتنم | من باده‌ام ز جام و سبوی تو می‌روم
- این مردمک دیدهٔ رسوا[1] نگه آخر | چندان پی دل رفت که از چشم من افتاد
- پرسید از من ز روی پرکاری دوست | گر بهر چه بار افکند مرا دایم پوست
- گفتم چو به زلف تو کنندش نسبت | در پوست نمی‌گنجد و هم حق با اوست
- غمگین دل خود به هرزه شاد از که کنیم؟ | چون دلبر خود خودیم، یاد از که کنیم؟

---

۱. S: ز شور نگه

مـــردم ز فـــلک داد ز بـیداد کـنند ما خود فلک خودیم، داد از کـه کـنیم؟[۱]

[۱۲۰۸]
جلال‌الدّین حسن صلایی

از سادات شهرستان صفاهان است. نهایت فضیلت و کمال داشته، در خدمت پادشاه مغفور شاه عبّاس ماضی صفوی کمال عزّت و حرمت یافته به صدارت رسید و آخر عمارت عظیمی بر وی منهدم گردیده با جمعی از اکابر و اعیان به سرای دیگر شتافت. در انشای شعر کمال قدرت داشته. او راست:

ـ خـــدا شکـیب دهـد ایـن پـریشان را که بر شکسته‌دلان رحـم نیست جـانان را
نـه کـافرم نـه مسلمان کـه در دلم هـرگز نـداده راه خـیال تـو کـفر و ایـمان را
ـ سعی طـبیب، هـرزه بـود بـهر چـاره‌ام مـرهم کـجا و ایـن جگـر پـاره پـاره‌ام
از مـلک دل مـپرس خبر کـاندرین دیار صاحب تصرّفی است که مـن هـیچکاره‌ام
ـ جـور و جـفا اگـر ز پـی آزمـودن است از من نمانده خود اثر این امتحان[۲] کیست؟
ـ از بس همگی شده‌ام ای حـور سـرشت دانم که چـو فـرسوده شـوم در تـه خشت
رضـوان بـه بـهشت بـرفشاند خـاکـم تا بـو کـه چـو بـوی تـو کـنم بـوی بـهشت
ـ ای بـخت اگـر مـرا گـل از بـید دمـد یک صـبح وصـال از شب امّـید دمـد
گـیرم ز رخـش ذخـیره‌ای کـز پـس مـرگ تـا حشـر ز خـاکـم هـمه خـورشید دمـد[۳]
ـ مصریان انصاف می‌خواهـم کـدامین بـهترند آفـــتاب یـزد مـا یـا مـاه کـنعان شـما

[۱۲۰۹]
حسن بیگ صلایی خراسانی

در هند بوده. تقی اوحدی وی را[137a] دیده است. این بیت او راست:

۱. S ,A این رباعی را ندارد ۲. S استخوان
۳. S ,A «از بس همگی... خورشید دمد» را ندارد

خارکش را قیمتِ خاشاک دوش آورد خویش   از هـزاران گـنجِ باد آوردِ خسـرو بهتر است

[۱۲۱۰]
مولانا صنعی

او راست:

ـ بردار نقاب از رخ و حیرانی من بین   بگشا گره از زلف و پریشانی من بین
دیـروز تـو را دیـدم و از شـوق نـمردم   جان می‌دهم امروز پشیمانی من بین
ـ شمعی که بر فروخت دل از دودِ آه ما   تا روز گریه کرد به روز سیاه ما[1]
ـ از گریبان چاک کردن نشکفد دل غنچه را   من همان دلتنگم و صدچاکم از دامن گذشت

[۱۲۱۱]
مولانا صنعتی[2]

از شعرای زمان شاه طهماسب ماضی مغفور صفوی بوده. او راست:

دلی که دم زند از صبر صد هزار ایّوب   به نیم لحظهٔ ناز تو بر نمی‌آید

[۱۲۱۲]
صیقلی بروجردی[3]

در اصفهان می‌بوده با مولا شانی و صحیفی مهاجات نموده. او راست:

رنجیده‌ام به مرتبه‌ای از جفای تو   کز صد هزار لطف تلافی نمی‌شود

---

۱. S این بیت را ندارد
۲. S شرح احوال مولانا صنعتی را ندارد
۳. S یزدجری

[۱۲۱۳]

صفی قلی بیگ

از امرا زاده‌های ایرانی است. اصل ایشان از اکابر چرکس [1] بوده، در آخر حال خبطی در دماغش به هم رسیده به روش عجیب به سر می‌کرده. در زمان شاه سلیمان مغفور گویا به رحمت حقّ پیوست. اشعاری که می‌گفته بعضی را در آتش می‌سوخته و بعضی را در آب می‌شسته و بعضی را پاره می‌کرده. از اشعار پاره شده‌اش قدری که به دست مردم افتاده، نسخه‌ای بر می‌داشته‌اند [2]. این ابیات از آن جمله است:

ـ فارغند از خار خار [3] عرض مطلب لالها — چشم گویای تو می‌فهمد زبان حالها
می‌نماید چون خط یاقوت [4] از پشت لبش — سبزهٔ خطی که خواهد رست بعد از سالها
ـ گردون پی شکست دل ما فتاده است — این شیشه را به ساقی کوثر سپرده‌ایم
ـ الهی بر سریر محنتم صاحب کلاهی ده — ز درد و داغ عشقم تاج و تخت پادشاهی ده
اگر بینی به سرخ و زرد مایل، طبع شوخم را — سرشک ارغوانی لطف کن، سیمای [5] کاهی ده
نمی‌دانم چه می‌باید مرا، تا از تو در خواهم — به هر چیزی که دانی لایقم، خواهی نخواهی ده
مزن مُهر خموشی بر لبم در پرسش محشر — شکایتها ز خود دارم زبان دادخواهی ده
ـ آسمان کیست که با همچو منی جور کند — آنچنان هرزه بگردد که سرش دور کند [6]

[۱۲۱۴]

میر عبدالباقی صهبای

در عهد شاه جهان پادشاه بوده. او راست:

ـ هزار مرتبه بخشیده جرم من کَرَمت — دلیر ساخته بر عفو تو، گناه مرا

---

۱. H «چرکس» را ندارد؛ S جرکش
۲. S «نسخه‌ای بر می‌داشته‌اند» را ندارد
۳. تذکرة‌الشعرای نصرآبادی: از گفتگوی
۴. همان: رگ یاقوت
۵. همان: رخسار
۶. همان: آسمان کیست که خواهد به کسی جور کند/ این قدر بیهده گردد که سرش دور کند؛ M درد

- از کوچهٔ نی تا به در میکده راه است | بر دعوی من مطرب و ساقی دوگواه است
- چو در خیال نگنجد، چگونه دست دهد | وصال چون تو شهی به گدای همچو منی
- نه بهر دفع خمار و نه بهر رنجوری | به رغم شیخ کشیدم شراب انگوری

[۱۲۱۵]

میرزا صالح منشی

برادرزادهٔ اسکندر بیگ مؤلّف تاریخ *عالم آراست*. وزیر آذربایجان بوده. او راست:

نه تنها ز پی قتلم کمر بسته است شمشیرش | که در ترکش برای کشتنم پر می‌زند تیرش

[۱۲۱۶]

میرزا صالح تبریزی

شیخ الاسلام تبریز بوده و درکمال زهد و ورع روزگارگذرانیده و قامت صلاحش به تشریف کمالات آراسته بوده. او راست:

- می‌توانستم که سازم آسمان را زیر دست | کینه با افتاده پیری، سخت نامردانه بود
- تا رفته‌ای شمار شب و روز می‌کنم | ایّام عمر من همه یوم الحساب بود[۱]
- کسی نیست واقف، بکن هر چه خواهی | شکست دل است این، صدایی ندارد
- جهان به منّت اهل جهان نمی‌ارزد | هزار شکر که نیکی ز کس نمی‌آید

[۱۲۱۷]

میر صدرالدّین

از سادات مشهد مقدّس بوده، در زمان شاه سلیمان به خدمت دیوانی مشغولی داشته.

---

۱. S «می‌توانستم...یوم الحساب بود» را ندارد

او راست:

دشمنی با اهل عالم، خصمی خود کردن است عـــالمی را دوست دارم از بـــرای خـویشتن

[۱۲۱۸]
مسیحای کاشی

متخلّص به صاحب. از فضلای مشهور و مقرّر[۱] زمان بوده. از تلامذهٔ آقا حسین خوانساری است و این ابیات او راست:

ـ شـد گرم جگر سوزیم آن رند شرابی مستیش بـرین داشت کـه گـردید کـبابی
ـ از پـــرورشِ آب حـیای گـــل رویش فـرداست کـه آن سیبِ ذقـن گشته گـلابی
ـ پـیوند الفت تـو، چـو تـار نـظاره است تا چشم می‌زنی به هم، این رشته پاره است
ـ بس که خوش زلف و کـاکل افتاده است تـاب در جـانِ سـنبل افـتاده است
یـار سـرگرم عشق همچو خودی است بـــرق در خـرمن گـــل افـــتاده است
ـ گـل مـن تـا شـنیدم از تـو بـوی بی‌وفایی را بـه هم چون غـنچه پیچیدم بساط آشنایی را

[۱۲۱۹]
آقا صادق تفرشی

از شاگردان حکیم ربّانی مولانا محمّد صادق اردستانی است. بسیار به شعور و لطافت طبع است و در فنون حکمت[۲] ربط زیادی دارد. در شعر صاحب مذاق خوشی است، به اشعار مولوی جامی بسیار مأنوس است و خود مثنویها گفته، بیشتر به طور مثنوی مرحوم شیخ[۳] ـ طاب ثراه ـ و اقسام دیگر شعر کمتر می‌گوید. شنیده شد که الحال در قید حیات و در تفرش می‌گذراند. این بیت از او در خاطر بود نوشته شد:

۱. S معزّز
۲. M ,H حکمیّه S کلمه
۳. M ,H + بهایی

تا بهر خود نداشته باشم ذخیره‌ای | امروز می‌خورم غم فردای خویشتن

[۱۲۲۰]
قاسمی[1] صیرفی

میرزا طاهر نصرآبادی نوشته که حکیم شفایی را به وی نظر شفقت بود. چون پدرش صرّاف بود لهذا صیرفی تخلّص می‌کرد و این ابیات را از وی آورده است:

ـ سوز دل گر همه با عشق مجازیست، خوش‌است | عود هرچند که خام‌است چو سوزی، خوشبو است
ـ غنچه‌ای نگذاشت کآرام دلِ بلبل شود | باغبان امروز گل را سخت بی‌دردانه[2] چید
ـ فسرده دل شدم از خطِّ عنبر آلودت | ز آتشت نشدم گرم و مُردم از دودت[3]

[۱۲۲۱]
صوفی شیرازی

اصلش کرمانی است. از بام افتاده، فوت شد. او راست:

صوفی نشود که چشم جادوی کسی | هر دم نکشد دلی ز پهلوی کسی[137b]
این طایفه بهر زینت چهرهٔ خویش | نگذاشته‌اند رنگ بر روی کسی

[۱۲۲۲]
بیرم بیگ صبحی

تویسرکانی است. از تلامذهٔ آقا حسین خوانساری است. او راست:

۱. M قاضی
۲. نصرآبادی: بی‌رحمانه
۳. تذکرة الشعرا، ۱/۴۰۰.

ای تازه جوان، جوان شدم[۱] پیر شوی / کز قدّ توام عصای پیری دادند

[۱۲۲۳]
صالحای مشهدی

در زمان شاه سلیمان بوده، از فرط ارتکاب به مغیّرات به پینکی مؤبّد رفت. این بیت را به وی منسوب داشته‌اند:

از گوشهٔ ابرو سخنی گفت به گوشم / رفتم که کنم فهمِ سخن، برد ز هوشم

[۱۲۲۴]
حاجی صادق صامت[۲]

بیان شیرین و زبان نمکین داشته. مولد و موطنش اصفهان بهشت نشان بوده. دو بار به هندوستان آمده باز به ایران مراجعت نمود. معاصر شاه سلیمان صفوی است و این ابیات او راست:

- ما را نگه چشم تو از چشم تو خوشتر / بادام، صفای گل بادام ندارد
- نشان چشمهٔ حیوان ز خضر جستم، گفت: / دلی است کز ستم عشق آب می‌سازند
- از کشتنم گر آن مژه پرهیز می‌کند / پیکان به سنگ سرمه چرا تیز می‌کند؟
- بی‌رخش دستی که بر سر می‌زدم از کار ماند / پا ز رفتن، دیده از دیدن، لب از گفتار ماند
- بس که بر خود دامن افشاندیم مانند هلال / از قبای هستی ما یک گریبان وا رماند
- در محیط ناامیدی، هم نصیبِ گوهرم / تر نمی‌گردد لبم، گر بگذرد آب از سرم
- ز دل، محبّت دنیا قدم برون ننهاد / فغان که دوستی ما نصیب دشمن شد

---

۱. M پیر شدم

۲. M صاحب

[۱۲۲۵]

حسینای صبوحی

خوانساری است. در مجلس آرایی و سخن سنجی بی‌نظیر بوده، در سنهٔ ۱۰۸۸ فوت شد. چند مثنوی به سلک نظم آورده، این ابیات از مثنویی که در بحر *شاهنامه* گفته نوشته شد.

در تعریف شمشیر گوید:

به میدان کین بسته چرخ نگون　　نمایان پلی بر سر بحر خون

در توصیف اسب گفته:

ز نعلش گر آیینه سازد خیال　　نماید درو چهره امر محال

در تعریف اصفهان گوید:

چه شهری ز وسعت برون از گمان　　نگین دان فیروزهٔ آسمان

[۱۲۲۶]

شمسای صفیر

قابل و فهیم و سخن سنج بوده. میرزا صایبا وی را تبریزی نوشته و میرزا طاهر نصرآبادی، قمی ذکر کرده[1]، به هر صورت این ابیات او راست:

ـ تپیدن بس‌که عادت کرده جسم ناتوان من　　پس از مردن حمارم می‌خورد از استخوان من
ـ چرا به پای خود ای کعبه رو نمی‌افتی　　همان تویی که به فرسنگ می‌نمایندت
ـ دلدار چه بی وفا بر آمد　　شرمندهٔ انتخاب خویشم
ـ شیشه و پیمانه می‌روید ز خاک جلوه‌گاه　　هر کجا پا می‌گذاری دست گلچین می‌شود
ـ رندانه گذشتیم حریفان ز می ناب　　ما این طرف آب و شما آن طرف آب
ـ تا سرشکم نشود پرده‌در رازِ کسی　　می‌شود آبله و در کف پا می‌ریزد
ـ خون گل جوش زد از رخنهٔ دیوار چمن　　باغ این زخم نمایان زکه برداشته است

---

۱. *تذکرة الشعرا*، ۱/۵۱۷.

[۱۲۲۷]

میر صُبحی

از سادات مازندران بوده. در اکثر علوم خصوصاً طب و حکمت و موسیقی مهارت داشته. در لباس فقر پادشاهی می‌کرده. در زمان شاه سلیمان مغفور به عنوان سیاحت به اصفهان آمده بوده است و این اشعار از اوست:

- صبحی چون شمع بر لبم آمده جان — از صرصر دم دم سردی ابنای زمان[1]
- خواب عدم کجاست که آسوده دل شوم — فارغ ز پاسبانی این مشت گل شوم
- تو کافر نعمتی صبحی وگرنه — به خون دل تنعّم می‌توان کرد

[۱۲۲۸]

حکیم کاظم

صاحب تخلّص. در عهد عالمگیر پادشاه به هند آمده. او راست:

- پیرتر هر چند گردم شوخ‌تر خواهم شدن — این کمان چون حلقه گردد، چشم آهو می‌شود
- ما را به خدای خویشتن راهی هست — در ظلمت تن نور شهنشاهی هست
چشمک زدن ستاره بی‌چیزی نیست — در پرده عنبرین شب، ماهی هست

[۱۲۲۹]

میر صیدی طهرانی

در زمان شاه جهان پادشاه به هند آمده، در ملازمت جهان‌آرا بیگم صبیهٔ آن پادشاه معدلت گستر به سر می‌برده و اکثر اوقات مورد عنایات انعامات می‌گردیده، چنانچه روزی جناب بیگم به سیر باغ متوجّه بود، میر به تقریبی خود را نزدیک به فیل سواری بیگم

---

۱. S این بیت را ندارد

رسانیده، این مطلع را خواند:

برقع به رخ افکنده برد ناز به باغش / تا نکهت گل بیخته[1] آید به دماغش

هزار اشرفی همان وقت انعام شد و فرمودند که چون مرتکب سوء ادب شد و گستاخانه نزدیک سواری ما آمد، لهذا هزار اشرفی در وجه صلهٔ این بیت به او انعام کردیم و اگر به وسیله و واسطه گزارش می‌نمود لک روپیه می‌بخشیدیم.

خلاصه میر مذکور شاعر خوش سخن بوده. دیوانش اگر چه کم است، امّا شعرهای خوب دارد. این چند بیت از اوست:

ـ بیهوده مده پند، خموشان محبّت / آن را که زبان لال بود، گوش گران است
ـ ز آستان تو گاهی چو گرد از آن خیزم / که سجده تازه کنم شکر ناتوانی را
ـ به درآ به ره سپار که مردان راه عشق / تیغِ کشیده نام نهادند، جاده را
ـ در کوی خویش منع رقیبان به من گذار / خار از برای پاس گلستان به از گل است
ـ چنان خوش است محبّت که گر ضرور افتد / به عمر هم نتوانند زندگانی کرد
ـ دلیل خواهش خوبان همین بس بینوایان را / که گل یک ساله ره از بهر بلبل باز می‌گردد
ـ آبرویی که به صد خون دل اندوخته‌ای / به امید کرمِ نسیه به درمان مفروش
ـ بی‌طالعی نگر که من و یار چون دو چشم / همسایه‌ایم و خانهٔ هم را ندیده‌ایم
ـ آه از راه محبّت که چه بی‌پایان است / با دو منزل که یکی وصل و یکی هجران است[2]
ـ چینِ جبین در اوّل سودایِ عاشقی / از مصحف جمال تو آمد به فال ما 138a
ـ در دهر هر که هست مهیّای جنگ ماست / بر روی ما کسی که ناستاد رنگ ماست[3]
ـ خود بی‌تکلّفانه بیا شاد کن مرا / از منّت هزار کس آزاد کن مرا
ـ وصل رو داده و آرام نمی‌دانم چیست / چارهٔ این دل خودکام نمی‌دانم چیست
ـ خوشدلی آن روز[4] که رو می‌نمود / آیینهٔ طالع ما زنگ داشت
ـ عجب دارم از طالع ساغر خود / که در ساختن نیز گردیده باشد

۱. S بی خبر
۲. M یکی هجر و یکی پایان است
۳. S ،A این بیت را ندارد
۴. S امروز

- چه کرده‌ام که به من باز ماجرا دارد / بکشتنم نگهش جنگ با حیا دارد
دلم به عشق تو هم اضطراب صیّادی است / که دام در گذر و مرغ در هوا دارد
- درین فصل گل هر چه داری به می ده / مبادا که دیگر بهاری نیاید
- به حیرتم که چسان می‌خورد به دل تیرت / تو را که هیچ نظر نیست بر نشانهٔ خویش
- در غبار دل هوسها را نهان کردیم ما پاک / در حیات خویش بردیم آرزوها را به خاک[1]
- روز وصل تو گم کنم خود را / نو به دولت رسیده را مانم
- در جهان بود از این بیش نشاطی و کنون / ما مکافات کش عشرت آن یارانیم[2]
- یاد آن لطف نمایان که به کوری رقیب / می‌نمودی به سر انگشت مه عید به من
- هر کس نظر کند به تو عاشق، گمان کنی / بی آنکه یک رهش به جفا امتحان کنی
- نگه ز بیم مکافات سوخت در چشمم / در آن نفس که ز پیشم گذشت باز کسی

[۱۲۳۰]

میر علاءالدّین محمّد صوفی

خلف میر معزّالدّین محمّد بوده. معاصر شاه سلیمان مغفور است و این بیت او راست:

سر برون آورد از خاکم، گل زخم و هنوز / سبزهٔ تیغش ز خونِ ناحقم سیراب نیست

[۱۲۳۱]

میرزا صایب

اسم ایشان میرزا محمّد علی است. از شعرای عالی‌مقدار و فصحای بلاغت شعار روزگار بوده. در طرز خود امام فنّ و در روش خویش مقتدای زمن است. صیت سخنوری او از قاف تا قاف جهان رسیده و خوان نعم کلامش از مشرق تا مغرب کشیده. متأخّرین را با وی خیال همسری محال و دغدغهٔ برابری را چه مجال. مشهور است که میرزای مزبور مرحوم در ایّام

---

۱. S ,A این بیت را ندارد

۲. S ,A این بیت را ندارد

طفولیّت روزی به اتّفاق والد مرحوم خود که از اعاظم تجّار تبارزه[1] اصفهان بوده به دکّان یکی از اهل الله که به امر صحّافی[2] اشتغال داشته وارد می‌گردیده، و آن ولی کامل کاغذ ریزهایی که از دم مقراض بریده در دوکان ریخته بوده است درکاسهٔ سریش ریخته، مخلوط نموده به نزد میرزا صایب می‌گذارد و امر به خوردن می‌نماید. میرزا صایب نیز به اشارهٔ والد شروع به خوردن نموده، دو ثلث آن را می‌خورد. آن شیخ کامل به والدِ میرزا می‌فرماید که اگر همه را خورده بود کلامش به تمام عالم می‌رسید و الحال دو ثلث جهان را صیت بیانش فرو خواهد گرفت. و الحقّ آن دلچسبی که درکلام میرزای مرحوم است به سبب سریش اولیاست و الأظاهر احوال میرزا مقتضی آن نبوده که این همه حقایق و معارف از وی صدور یابد.

خلاصه آنکه میرزا صایب مرحوم تربیت ظاهر از حکیم رکنای مسیح کاشی مغفور یافته و صحبت حکیم شفایی زیور جمالِ شاهد کمالش گردیده به مدارج کمال عروج فرموده. در اوایل حال به هندوستان آمده، ظفرخان متوجّه او شده، نهایت رعایت و دلجویی نموده به ملازمت جهانگیر پادشاه رسید و به منصب هزاری و به انعام بیست هزار[3] روپیه سرفراز گردید. در همان سال ترک نوکری نموده به اصفهان مراجعت نمود. این غزل را در ایّام توقّف هندوستان گفته:

خوش آن روزی که من در اصفهان صایب، مکان سازم — زآب زنده‌رودش خامه‌را رطب‌اللسان سازم
نسیم آسا بـه گِرد سر مگردم خار باغش را — به‌هر شاخی که خواهد مرغ دل من آشیان سازم

بعد از مراجعت از هند در ایران ترقّی تمام و کمال در احوالش به هم رسیده، در زمان شاه عبّاس ثانی ملک الشعرا گردیده. در روز جلوس شاه سلیمان که حسب الفرمان قضا جریان مأمور به خواندن شعر شده بود، این مطلع را خواند:

احاطه کرد خط آن آفتاب تابان را — گرفت خیل پری در میان سلیمان را

---

۱. S به بازار — ۲. S صفهانی
۳. S هشت هزار

چون آن پادشاه مغفور در عین شباب و در کمال حسن بود از استماع این مطلع متغیّر شده، دیگر هرگز مادام الحیات تکلّم با میرزا صایب نکرد و شعر از وی نشنید. کلّیات میرزا به صد و بیست هزار بیت می‌رسد، لیکن سوای غزل از اقسام دیگر شعر کمتر دارد، چند قصیده در مدح شاه صفی و شاه عبّاس و شاه سلیمان و خلیفه سلطان و ظفرخان دارد و دو سه رباعی، و باقی تمام اشعارش غزلیّات است و اکثر افکار بلاغت آثارش منتخب و بلند و بیشتر آن مرغوب و دلپسند است. تحریر بسیاری از آنها متعذّر و موجب اطناب کتاب می‌شد، لهذا به قلیلی از آن اکتفا می‌نماید:

- زهی به غمزهٔ جانسوز برقِ مذهبها / به خندهٔ شکرین نوبهارِ مشربها
از آن به تیرگی شب خوشم که مجنون را / سیاه خیمهٔ لیلی بود دل شبها
نه روز اختر سیّاره ترک ما گیرند / نه شب به خواب روند این پرنده[1] عقربها
گذشتم از سر مطلب، تمام شد مطلب / نقاب[2] چهرهٔ مقصود بود مطلبها
- ای زبون در حلقهٔ زنجیر زلفت شیرها / سر به صحرا داده‌ای، چشم خوشت نخجیرها
گفتگوی کفر و دین آخر به یک‌جا می‌کشد / خواب یک خواب‌است و باشد مختلف تعبیرها
از سر تعمیرم ای خضر مروّت در گذر / برنمی‌دارد مرا از خاک این تعمیرها
- ای ز مژگان تو در چشم گلستان خارها / گل ز سودای رخت افتاده در بازارها
چشم پر کار تو از اهل سلامت می‌کشد / نغمهٔ اقرارها از پردهٔ انکارها
- سیه شد بس که عالم از چراغ مردهٔ دلها / نمی‌بینند پیش پای خود را شمع محفلها
دل بیدار می‌باید در این وادی، توجّه کن / که من با پای خواب‌آلوده کردم قطع منزلها
بنای کعبه و بیت الصّنم کردند بیکاران / گل و خشتی که بر جا مانده بود از کعبهٔ دلها
زبان بستم، گشاده دل ز صد جانب برون آمد / نظر پوشیدم، از پیش نظر برخاست حایلها
به نومیدی مده تن گر چه در کام نهنگ افتی / که دارد در دل گرداب، بحر عشق ساحلها
نمی‌بود این‌قدر خواب غرور دلبران سنگین / اگر می‌داشت آوازی، شکست شیشهٔ دلها

۱. M گزنده
۲. دیوان: حجاب

به لیلی متّهم دارند مجنون را، وزین غافل
که دارد گفتگوی مردم دیوانه محملها

ـ ای دفتر حسن تو را فهرست خطّ و خالها
تفصیلها پنهان شده در پردهٔ اجمالها

پیشانی عفو تو را پرچین نسازد جرم ما
آیینه کی بر هم خورد از زشتی امثالها

حیران اطوار خودم، درمانده درکار[1] خودم
هر لحظه دارم نیّتی چون قرعهٔ رمّالها

ـ زهی نقاب جمالت برهنه روییها
خموشی تو زبان بند کامجوییها

ز سرو قدّ تو یک‌جلوه، عالم آشوبی
ز نوبهار تو یک برق، تندخوییها

ـ ای خار و حسن بحر ثنای تو سخنها
گنجینهٔ گوهر ز مدیح تو دهنها

ما و سر آن زلف و پریشانی غربت
گرد سر این شام شود صبح وطنها

ـ عنان نفس را بگذار چندی تا به راه آید
که از خامی برآرد اسب سرکش را دویدنها

ـ غم حساب ندارم ز می پرستیها
که نیست قابل تعبیر، خواب مستیها

نسیم جاذبه‌ای پیش راه ما بفرست
که گشت سدّ ره ما غبار هستیها

به وصل او نرسیدم ز مفلسی صایب
سیاه در دو جهان روی تنگدستیها 138b

ـ ای خانهٔ زنبور ز فکر تو جگرها
آیینهٔ حیرت ز جمال تو نظرها

ـ مژگان نبود گرد نظرها، که شده چاک
از شوق لقای تو گریبان نظرها

ـ تا مباد آگاه از ذوق گرفتاری شوند
می‌کنم آزاد طفلان را ز مکتب خانه‌ها

ـ نیست صایب مُلک تنگ بی‌غمی جای دو شاه
زان سبب طفلان جدل دارند با دیوانه‌ها

ـ نتوان به پی مثال رسید از مثالها
از ره مرو به موج سراب خیالها

در روزگار چشم تو جام تهی نماند
یکسر شدند ماه تمام این هلالها

ـ صحبت غنیمت‌است به هم چون رسیده‌ایم
تا کی به هم رسد دگر این تخته‌پاره‌ها

ـ ای حسن پرده‌سوز تو برق نقابها
روی عرق فشان تو سیل حجابها

گر چنین روی تو آرد روی دلها را به‌خود
رفته‌رفته طاق نسیان می‌شود محرابها

ز بی‌دردان علاج درد خود جستن به آن ماند
که خار از پا برون آرد کسی با نیش عقربها

ـ اگر مردی بردار پردهٔ ناموس چون زنها
که دود عود از خامی گریزد زیر دامنها

۱. دیوان: درماندهٔ کار

- از رباط تن چو بگذشتی دگر معموره نیست
زاد راهی برنمی‌داری از این منزل چرا؟

- در آن سر است بزرگی که نیست فکر بزرگی
در آن دل‌است تماشا که نیست یاد تماشا

- صایب از کوی خرابات به جایی نرود
دختری خواسته از سلسلهٔ تاک اینجا

- عشق است غمگسار دل دردمند را
آتش گره ز کار گشاید سپند را

همّت به هیچ مرتبه راضی نمی‌شود
یک جا قرار نیست سپهر بلند را

بیرون روم چگونه ز بزمی که می‌شود
برخاستن ز جای فرامُش سپند را؟

- چرخ چندانکه زند نقش حوادث برِ آب
می‌شود جوهر آیینهٔ آگاهی ما

رفت عمر و قدم از خود ننهادیم برون
داد از غفلت ما، آه ز کوتاهی ما

- احاطه کرد خط آن آفتاب تابان را
گرفت خیل پری در میان سلیمان را

شکار هاله بود ماه و آن خط مشکین
به دام هاله کشید آفتاب تابان را

- دشنام یار جان دگر می‌دهد مرا
این زهر پرورش به شکر می‌دهد مرا

چون داغ لاله، سوخته نانی‌است روزیم
آن هم فلک به خون جگر می‌دهد مرا

- چشم روشن می‌دهد از کف دل بیتاب را
صفحهٔ آیینه بال و پر شود سیماب را

- نمی‌دانم کدامین غنچه لب در پرده می‌خندد
که شور صد قیامت در نمکزار است دلها را

سر زلف که یا رب آستین افشانده بر عالم؟
که اسباب پریشانی به سامان است دلها را

- درماندهٔ این جسم نزار است دل ما
در سنگ نهان همچو شرار است دل ما

دریوزهٔ دیدار کند از در و دیوار
هر چند که آیینهٔ یار است دل ما

از چشمهٔ حیوان جگرِ سوخته دارد
هم طالع خال[1] لب یار است دل ما

- چون سگ گزیده‌ای که نیارد در آب دید
آیینه می‌گزد من آدم گزیده را

- در ریاض آفرینش چون دو سرو توأمند
حسن روزافزون یار و عشق روزافزون ما

- ز آه سرد پروا نیست عشّاق بلاکش را
کند بر دود صبر آنکس که می‌افروزد آتش را

به فریاد سپند ما درین محفل که پردازد
که اخگر در گریبان است از خوی تو آتش را

- ز ابراهیم ادهم شهسواری پیش می‌افتد
که در دولت نگه دارد عنانِ نفس سرکش را

---

۱. S خراب

ـ دوام عشق اگر خواهی مکن با وصل آمیزش
که آب زندگی هم می‌کند خاموش آتش را

ـ اگـر آزاده‌ای بگـذار اسـباب تـجمّل را
که بی‌برگی به‌سامان می‌کند کار تـوکّل را

نفس در صحبت بی‌نسبت از من بـرنمی‌آید
حـضور زاغ بـاشد سـرمهٔ آواز بـلبل را

مرا ترساند از تیغ تـغافل یـار و زیـن غـافل
که صبر من کند دندانه شمشیر تغافل را

ـ اگر غفلت نهان در سنگ خارا می‌کند ما را
جوانمرد است درد عشق پیدا مـی‌کند مـا را

نـدارد صـرفه‌ای آیـینهٔ مـا را جـلا دادن
شود رسوای عالم هر که رسوا می‌کند مـا را

اگر چون قطره در دریای کثرت راه ما افتد
خـیال دور گـرد یـار تـنها مـی‌کند مـا را

همین عشقی که روز ما ازو شب شد اگر خواهد
بـه داغـی آفـتاب عـالم‌آرا مـی‌کند مـا را

ـ اگر چه رنگ آن گل می‌برد از کـار گـلچین را
همان از شوخی بو می‌کند بیدار گلچین را

ـ عجب که پای تو را در نگار بگذارد
ز انتظار تو خونی که در دل است مرا

ـ تا نگشتم دور از او کامل نگشتم همچو ماه
دوری خورشید عـالم‌تاب مـی‌سازد مـرا

ـ ز بس که گرم تـماشای گـلرخـان گشـتم
نـیافتم کـه کـجا شـد دل مـن آب کـجا

ـ سایهٔ مژگان گرانی می‌کند بر چشم یـار
از پـرستاران بـود بـیماری ایـن بـیمار را

ـ در آن زلف سیه دلهای خونین می‌شود پیدا
ازین سنبل‌ستان آهوی مشکین می‌شود پیدا

به هرصورت که‌باشد عشق،دل را می‌دهد تسکین
کـه بـهر کـوهکن از سـنگ شـیرین مـی‌شود پـیدا

گـرانـیهای غـفلت لازم افـتاده‌است دولت را
که در جوش بهاران خواب سنگین می‌شود پیدا

ـ بـی‌زبانی پـرده‌داری مـی‌کند راز مـرا
می‌دهد خاموشی مـن سـرمه غـمّاز مـرا

ـ از بـاده چـون کـند عـرق آلوده مـاه را
در چشـــم آفـتاب بسـوزد نگـاه مـرا

ـ کارم به یوسفی است که از جلوه‌های شوخ
در رقـص گـردباد فکـنده‌است چـاه را

عشـق است غـمگسار دل نـاتوان مـا
بـرق است شـمع بـر سـر بـالین گـیاه را

بـا دیـدهٔ نـدیده عـاشق چـها کـند
رویـی کـز آفـتاب دو دل کـرده مـاه را

ـ بـاده در لعـل لب یـار نـماید خـود را
آب در گـوهر شـهوار نـماید خـود را

ـ بیگانگی شـده است ز عـالم مـراد مـا
یـادش بـخیر هـر کـه نیفتد به یـاد مـا

با نامرادی از همه کس زخم می‌خوریم   ای وای گر سپهر رود بر مراد ما[1]

ـ رسانیده است حسن او به جایی بی‌وفایی را   که عشّاق از خدا خواهند تقریب جدایی را

ـ ز روی گرم که در جان شرر گرفت مرا   که آفتاب قیامت به بر گرفت مرا

دل رمیدهٔ من سرکشی نمی‌داند   توان به رشتهٔ مویی مگر گرفت مرا[2]

ـ نه از گل می‌گشاید دل، نه از گلزار عاشق را   که باغ دلگشایی نیست غیر از یار، عاشق را

به بوی گل ز خواب بی‌خودی بیدار شد بلبل   زهی غفلت که معشوقش کند بیدار عاشق را

ـ دل چه باشد تا ز من باید به تنهایی ربود؟   آخر ای بی‌درد، بایستی خبر کردن مرا

ـ می‌بود کاش درد گرفتاریم یکی   پیوند دیگر است به هر جای او مرا

خون هزار بوسه به دل جوش می‌زند   از دیدن حنای کف پای او مرا

از عشق جای شکوه نمانده است در دلم   لطف بجاست رنجش بی‌جای او مرا

می‌داشت کاش حوصله یک نگاه دور   شوقی که می‌برد به تماشای او مرا

ـ عشق خونگرم از محبّت کرده ایجاد مرا   آهوان از چشم نگذارند صیّاد مرا

گر چه من چون غنچه دارم مهر خاموشی به لب   نکهت گل می‌کند تفسیر، فریاد مرا

ـ پرواز من به بال و پر توست، زینهار   مشکن مرا که می‌شکنی بال خویش را

آن سنگدل که آینهٔ ما به سنگ زد   می‌دید کاش صورت احوال خویش را

ـ بزرگانی که مانع می‌شوند ارباب حاجت را   به چوب از آستان خویش می‌رانند دولت را

به شکر اینکه داری فرصتی تعمیر دلها کن   که کوتاه است عمر کاروانی برق فرصت را

عدالت‌کن که در عدل آنچه یک‌ساعت به‌دست آید   میسّر نیست در هفتاد سال اهل عبادت را[3]

ـ تو گر نازک دلی از نکهت گل روی می‌تابی   چه لازم بر سر حرف آوری، آتش زبانی را

ـ قسمت ما چون کمان از صید خود خمیازه‌ای است   هر چه داریم از برای دیگران داریم ما

ـ به کار بخیه زخمی نیامدم هرگز   ازین چه سود که همواره رشته‌اند مرا

ـ در این میدان کسی را می‌رسد لاف زبردستی   که از دشمن بخواهد وقت فرصت کینهٔ خود را

ـ با اختیار حقّ چه بود اختیار ما   با نور آفتاب چه باشد شرار ما

---

۱. S ،A «اگر آزاده‌ای... مراد ما» را ندارد

۲. S ،A «از روی گرم... گرفت مرا» را ندارد

۳. S ،A «عشق چون گرم ...عبادت را» را ندارد

در هجر وصل کار دل ما تپیدن است   دایم به یک قرار بود بی‌قرار ما
- چشم تو را به سرمه کشیدن چه حاصل است   کوته کن این بهانهٔ دنباله‌دار را
- دل پریخانه از آن روی چو ماه‌است مرا   یوسفی در بن هر موی به چاه‌است مرا
آه من چون علم صبح قیامت نشود   الف قامت او سر خط آه است مرا
می‌چکد خون چو حباب از نفس دعوی من   با چنین سوز چه حاجت به گواه‌است مرا
- چنان به عهد تو آیین سرکشی شد عام   که در بغل ندهد سرو جای فاخته را
- چشم مست یار شد مخمور و مدهوشیم ما   باده از جوش نشاط افتاد در جوشیم ما
نالهٔ ما حلقه در گوش اجابت می‌کند   از سحرخیزان آن صبح بناگوشیم ما[1]
فتنهٔ صد انجمن، آشوب صد هنگامه‌ایم   گر بظاهر چون شراب کهنه خاموشیم ما
- جان به لب داریم و همچون صبح خندانیم ما   دست و تیغ عشق را زخم نمایانیم ما
خرقه از ما می‌ستاند نافهٔ مشکین نفس   از هواداران آن زلف پریشانیم ما
مشرق خورشید و مه را گل به روزن می‌زنیم   از نظربازان آن چاک گریبانیم ما
از شبیخون خمار صبحدم آسوده‌ایم   مستی دنباله‌دار چشم خوبانیم ما
- هزاران همچو بلبل هر بهاری می‌شود پیدا   نواسنجی چو من در روزگاری می‌شود پیدا
گرفتم سهل سوز عشق را اوّل ندانستم   که صد دریای آتش از شراری می‌شود پیدا
وفا خار ره است ارنه برای آشیان ما   به هر گلشن که باشد مشت خاری می‌شود پیدا
- از بساط فلک آن سوی بود بازی ما   شش جهت کیست به ششدر فکند بازی ما
ما حریفان کهنسالِ جهان ازلیم   طفل شش روزهٔ عالم ندهد بازی ما
پیری و طفل مزاجی به هم آمیخته‌ایم   تا شب مرگ به آخر نرسد بازی ما
ظاهر و باطن ما آینهٔ یکدگرند   خاک در چشم حریفی که دهد بازی ما
بودِ ما محض نموده است، سرابیم سراب   جای رحم‌است بر آن کس که خورد بازی ما[2]
- به هر تردامنی منمای آن آیینهٔ رو را   مبادا زنگ خجلت سبز سازد حرف بدگو را
به این شوقی که من رو در گلستان آوردم   نگه دارد خدا از بوسهٔ گرمم لب جو را

---

۱. S ،A «به کار بخیه... بناگوشیم ما» را ندارد

۲. S ،A «گرفتم سهل ... بازی ما» را ندارد

همان در پیش چشمش گرد خجلت بر جبین دارد
اگر در سرمه خوابانند صد شب چشم آهو را

ز رشک شانه در تابم که با کوتاه‌دستیها
به صد آغوش در برمی‌کشد آن عنبرین مو را

عزایم‌خوان اگر خود را بسوزد جای آن دارد
که از یک شیشه می، تسخیر کردم صد پری‌رو را

نگارین می‌شود از خون دلها دستِ سیمینش
دهد پرداز اگر با دست، زلف عنبرین بو را

تو را صدبار اگر بینم، همان مشتاق دیدارم
تهی چشمی به‌گوهر کم نمی‌گردد ترازو را[1]

شراب چشم لیلی بدخمار ظالمی دارد
ازآن پیوسته مجنون در نظر می‌داشت آهو را

ـ تا خرام قامت او برد از سر هوش ما
پشت بر دیوار چون محراب ماند آغوش ما

ـ ناز پرورد خرام قامت رعنای اوست
برنمی‌خیزد به تعظیم قیامت گرد ما

ـ دیوانه کرد سبزهٔ خطّت بهار را
در خاک می‌کشید رُخت لاله‌زار را

ـ که را می‌گشت در دل کز زمین انسان شود پیدا؟
که می‌گفت از تنور خام این طوفان شود پیدا؟[2]

ـ دلگیر کند غنچهٔ من صبح وطن را
در خاک کند کلفت من سرو چمن را

بر مسند عزّت به غریبی چو نشینی
از یاد مبر چشم به راهان وطن را

صایب چه خیال است شود همچو نظیری
عرفی به نظیری نرساند سخن را

ـ ساقی محجوب می‌باید شراب عشق را
آتش هموار می‌سازد کباب عشق را

ـ شیوه‌های چشم او را در نظر داریم ما
مو به مو از جنبش مژگان خبر داریم ما

بلبلان در راه ما بیهوده می‌ریزند خار
دیده‌ای از دامن گل پاکتر داریم ما

ـ دگر با نوخطی دارد دل من در میان سودا
که دارد در گره هر موی خطّش یک جهان سودا[3]

اگر یابد به دشمن رایگان دادن متاع خود
مکن زنهار تا ممکن بود با دوستان سودا

ـ سراپا عشقم امّا کارفرمایی نمی‌یابم
که بر فرهاد و مجنون تنگ سازم کوه و صحرا را

ـ به مژگان خارخار از سینه می‌رویاند آتش را
به یاقوت لب از رخ رنگ می‌گرداند آتش را

سپند من ندارد تاب مهتاب و تو سنگین دل
مزاج سرکشی داری که می‌سوزاند آتش را[4]

ـ مده از دست در پیری شراب ارغوانی را
شراب کهنه از دل می‌برد یاد جوانی را

---

۱. S این غزل را ندارد؛ دیوان: ابیات را پس و پیش دارد.
۲. S ،A «به این شوقی ... شود پیدا» را ندارد
۳. S ،A «ساقی محجوب ... جهان سودا» را ندارد
۴. S ،A «به مژگان ... آتش را» را ندارد

به امیدی که چون بادبهار از در درون آیی چوگل در دست خود داریم نقد زندگانی را
ـ اگر چه خوش نبود سیر بوستان تنها گرفته‌ایم اجازت ز باغبان تنها
بهار عمر ملاقات دوستداران است چه حظ کند خضر از عمر جاودان تنها
دلم به پاکی دامان غنچه می‌لرزد که بلبلان همه مستند و باغبان تنها
اگر دهدم فرصتی، سخن دارم هزار حرف نهانی به آن دهان تنها
ـ گداخت دیدن آن روی بی‌نقاب مرا چو نخل موم نمی‌سازد آفتاب مرا
ـ نیست آیین تکلّف شیوهٔ ارباب فقر هرکه روزی از دل خود می‌خورد مهمان ماست
ـ زهد بی‌کیفیّت این زاهدان خشک را هیچ برهانی بِه از خمیازهٔ محراب نیست
ـ تخمی‌است دوستی‌که در آب‌وگل تو نیست شمعی‌است روی‌گرم‌که در محفل تو نیست
ـ ابلیس ز آدم قد افراخته‌ای دید غافل که درین پای علم، تاجوری هست
ـ نه چهره‌اش عرق از گرمی هوا کرده‌است نگاه را رخ او آب از حیا کرده‌است
شده است پردهٔ بیگانگی ز غیرت عشق همان نگه که مرا با تو آشنا کرده‌است
به سیر چشمی من نیست زیر چرخ کسی گرفتن سر راه توام گدا کرده‌است
ستمگری که مرا می‌کشد، نمی‌داند که بر جفا، ستم و بر ستم، جفا کرده‌است
ـ تا نبینی چهرهٔ تاریک دنیادار را کی شود هرگز تو را روشن که دنیا آتش است
ـ روی هفتاد و دو ملّت جز درین درگاه نیست عالمی سرگشته‌اند و هیچ‌کس گمراه نیست[1]
نیست پروای قیامت آن خدا ناترس را ورنه از دامان محشر دست ما کوتاه نیست
ـ هر شبنمی که هست در این باغ و بوستان گل را بهانه ساخته آیینه‌دار اوست
ـ نباشد چون سبکرو توسن عمر که هر موج نفس چون تازیانه است
گناهان را به خردی سهل مشمار که خرمنهای عالم دانه دانه است
ـ به غیر از آه مکتوبی ندارم چو آتش ترجمانِ من زبان است
ـ به دوست نامه نوشتن شعار بیگانه است به شمع نامهٔ پروانه، بال پروانه است
به فکر دل نفتادیم از غلط بینی[2] نیافتیم که لیلی در این سیه خانه است

---

۱. S ،A «بهار عمر ... گمراه نیست» را ندارد
۲. دیوان: نفتادیم صائب از غفلت

ز تن ملال ندارد روان دون همّت
که مرغ ریخته پر را قفس پریخانه است

- کی جام باده درخور کام و زبان ماست
خونی که می‌خوریم زیاد از دهان ماست

- اگر چه کعبهٔ مقصد نصیب هر دل نیست
ز پا فتادن این راه کم ز منزل نیست

- لاله‌رویی که ازو خار مرا در جگر است
برگ ریزان دل و باغ و بهار نظر است

- تا به کی سال و مه عمر ز هم پرسیدن
حاصل عمر به تحقیق سزاوارتر است

- عروس عافیتی را که خلق می‌طلبند
چو نیک در نگری در حبالهٔ عربی است

- چو دوختی ز جهان چشم، فکر رزق مکن
که باز بسته نظر را دهند طعمه به دست

- همیشه بر سر چشم جهان بود جایش
تواند آنکه چو ابرو به هم دو مصرع بست

- صفای حسن تو از خط به جای خویشتن است
در این غبار همان بر صفای خویشتن است

هنوز لطف به جا، صرف می‌شود بی‌جا
هنوز رنجش بی‌جا به جای خویشتن است[1]

- به نامرادی ما عشق مایل افتاده است
وگر نه مطلب کونین از دل افتاده است

سیه‌دلی که تو را بسته‌است بند قبا
از آن لطافت اندام، غافل افتاده است

نظر ز حلقهٔ فتراک بر نمی‌دارم
که این دریچه به جنّت، مقابل افتاده است

- آتشین رویی اگر در صف محشر باشد
چشم بستن ز تماشای جنان این همه نیست

- کدام زهره جبین بی‌نقاب گردیده است
که آتش از عرق شرم آب گردیده است

ز قرب دیدهٔ من از وصال محروم است
محیط پردهٔ چشم حباب گردیده است

ز سیر خانهٔ آیینه چون به بزم آید
گمان برند که در آفتاب گردیده است[2]

نه هاله است به دور قمر که خوبی ماه
به دور حسن تو، پا در رکاب گردیده است

- عشق مرا به زینت ظاهر اساس نیست
پروانه را ز شمع نظر در لباس نیست

اشک من و رقیب به یک رشته می‌کشد
صد حیف چشم شوخ تو گوهر شناس نیست

- از شور ماست کان ملاحت جهان عشق
اشک کباب ما نمک خوان آتش است

استاده‌اند بر سر پا شعله‌ها تمام
امشب کدام سوخته مهمان آتش است

- خلاصی دل ما از جهات ممکن نیست
به زور نقش ز ششدر نجات ممکن نیست

---

۱. A، S «گناهان را...خویشتن است» را ندارد

۲. A، S «آتشی روی... گردیده است» را ندارد

بلاست عاشقی نوخطان چار ابرو
ز چار موجهٔ دریا نجات ممکن نیست

ـ با کمال قرب، از جانان دل ما غافل است
زنده از دریاست ماهیّ و ز دریا غافل است

محو دنیا را به گِرد دل نگردد یاد مرگ
از معلّم طفلْ هنگام تماشا غافل است

هند چون دنیای غدّار است و ایران آخرت
هر که نفرستد به عقبی، مال دنیا غافل است

ـ نه خط ز خال لب یار سر بر آورده است
که در هوای شکر مور پر بر آورده است

مشو ز لالهٔ سیراب و داغ او غافل
که لیلی ز سیه خانه سر برآورده است

ـ سحر که باد صبا از رخش نقاب گرفت
دو دست صبح به روی خود آفتاب گرفت

ـ پاک شد دل چو به آن آینه‌سیما پیوست
سیل ناصاف نماند چو به دریا پیوست

سیل چون پهن شود چرخ زمین می‌گردد
جای رحم‌است بر آن دل‌که به‌صد جا پیوست

ـ زان قد ناز آفرین در هر دلی اندیشه‌ایست
این نهال شوخ را در هر زمینی ریشه‌ایست

ـ حقّ اگر بندد دری، ده در گشاید در عوض
طفل بی‌مادر ز هر انگشت جویی شیر داشت

ـ مرا به بلبل تصویر رحم می‌آید
که در هوای تو بال و پری به هم نزده است

ـ دلبستگی است مادر هر ماتمی که هست
می‌زاید از تعلّق ما، هر غمی که هست

ـ به خال گوشهٔ ابروی او ببین گستاخ
که چون ستارهٔ دنباله‌دار خونریز است

ـ مرو به مجلس می گر به توبه می‌لرزی
سبو همیشه نیاید برون ز آب درست

ـ نگذاشت شور مجنون یک طفل در دبستان
در خانه‌ای عروسی صد خانه را عروسی است

ـ من که در خاموشی از آیینه می‌بردم سبق
نوخطی دیدم که از هر موی من فریاد خاست

ـ مهر از جهان ببر که غذای لطیف اوست
خونی است در لباس اگر شیر مادر است

ـ در خون کشد نظر را حُسنی که بی‌حجاب است
تیغ برهنه باشد رویی که بی نقاب است

ـ چندین هزار جامه بدَل کرد هر حباب
دریای بیکران حقیقت همان که هست

ـ تا چشم من به گوشهٔ عزلت فتاده است
از دیده‌ام سراسر جنّت فتاده است

داند که روح در تن خاکی چه می‌کند
هر ناز پروری که به غربت فتاده است

ـ چهرهٔ صاف تو آیینهٔ اندیشه نماست
جان ز سیمای تو چون آب ز گوهر پیداست

جسم خاکی است حجابی نظر راه روان
سیل چون گرد ره از خویش فشاند دریاست

نفس مرتاض بود راحلهٔ گرم روان
اژدها را چو گلو تنگ بگیرند عصاست

پیش از آنی که به جرم کم من پردازی
کم از آنم که مرا عذر گنه باید خواست؟

- چون خدنگی که کند دست در آغوش کمان
به میان رفتن من بهر کنار آمدن است

- فلک نیلوفر دریای عشق است
زمین دُرد ته مینای عشق است[1]

- از سبک روحی پروانه کباب است دلم
که ز جان دست به یک بال فشانی برداشت

- از لخت دل مرا مژه در چشم تر شکست
چون شاخ نازکی که ز جوش ثمر شکست

- جوش دل می‌آورد خاکساران را به وجد
مطرب ما چون خم می از درون خانه است

- خویش را بشناس تا در مغز داری نور عقل
پی به گنج خود ببر تا ماه در ویرانه است

- آب حیات شبنم آن روی چون گل است
عنبر خمیر مایهٔ آن زلف و کاکل است

یک چشم پر خمار بِه از صد قدح شراب
یک چهرهٔ شکفته بِه از صد چمن گل است

- روی تو برق خرمن آسایش دل است
زلف تو تازیانهٔ جانهای غافل است

- ای رهرویی که خیر به مردم رسانده‌ای
آسوده رو که بار تو بر دوش سایل است

- از شکر چاشنی نالهٔ نی بیشتر است
این قدر حسن گلوسوز کجا با شکر است

بر نگردد ز غلط کردهٔ خود حسن غیور
ورنه از آینه، چشم و دل ما پاکتر است[2]

چشم عاشق ز تماشای تو چون سبز شود
هر نگه سلسله جنبان نگاه دگر است[3]

- تا خط به دور ماه رخت هاله بسته است
از هاله مه به حلقهٔ ماتم نشسته است

- ستاره سوختهٔ عشق را پناهی نیست
در آفتاب قیامت گریزگاهی نیست

دل رمیدهٔ من وحشی بیابان است
که جز زبان ملامت دروگیاهی نیست

اگر چه آه ندارند در جگر عشّاق
نگاه حسرت این قوم کم ز آهی نیست

فغان که در نظر اعتبار لاله‌رخان
شکسته رنگی عاشق به برگ کاهی نیست

- با عمر جاودان قدّ جانان برابر است
این مصرع بلند به دیوان برابر است

غیر از تو ای نگار ز سیمبران کراست؟
در پیرهن تنی که به صد جان برابر است

- قدّ تو کجا و قدر رعنای قیامت
این جامه بلند است به بالای قیامت

هم جنّتی از چهره و هم دوزخی از خو
نقد است در ایّام تو سودای قیامت

---

۱. S ،A «اشک من و رقیب ... عشق است» را ندارد
۲. S ،A «از لخت دل ... پاکتر است» را ندارد
۳. S «نه هاله است... دگر است» را ندارد

در سینهٔ ما سوختگان نم نتوان یافت / بی آب بود دامن صحرای قیامت
- پوچ است هر سری که نه در وی هوای تُست / سهو است سجده‌ای که نه بر خاکپای تُست
ظرف وصال نیست من تنگ ظرف را / طبل رحیل هوش من آواز پای تُست
- در دلبری اندام تو کم نیست ز رخسار / هر بند قبای تو مرا بند نقابی است[1]
- تلخی می به گوارایی دشنام تو نیست / در دهی[2] بوسه به شیرینی پیغام تو نیست
خود مگر از در انصاف در آیی ور نه / جذبهٔ شوق، حریف دل خودکام تو نیست
- از صد هزار خانه خراب است یادگار / گَردی که بر عذار تو از خطّ نشسته است
- مجنون ز بخت تیره ندارد شکایتی / زیر سیاه خیمهٔ لیلی نشسته است
- زمانه چون ورق انتخاب از صد فرد / تو را ز جمع بتان گوشهٔ کلاه شکست
- آیینه را گزیر نباشد ز پشت و روی / تا دین به جای خویش بود کافری بجاست[3]
- شاخ گل را از سراپا، چهره تنها نازک است / نازک اندامی که من دارم سراپا نازک است
آرزوی بوسه در دل خون شود عشّاق را / گر بگویم چهرهٔ او تا کجاها نازک است
از بیاض گردنش پیداست خون عاشقان / می‌شود بی‌پرده می چندانکه مینا نازک است
- روی شکفته، شاهدِ جان فسرده است / آواز خنده شیونِ دلهای مرده است
چون غنچه این بساط که بر خویش چیده‌ای / تا می‌کشی نفس همه را باد برده است
- ز گوشه‌گیری خار لب تو معلوم است / که آن بلای سیه در کمین هوش من است[4]
به این نشاط که دل سر به تیغ یار گذاشت / کدام تشنه لب خود به جویبار گذاشت
جواب خون حلال مرا چه خواهد گفت / ستمگری که تو را دست در نگار گذاشت
- سر گرم تمنّای تو فارغ ز گزند است / مجنون تو را دانهٔ زنجیر سپند است
دل به‌دست آن نگار شوخ و شنگ افتاده‌است / طفلِ بازی‌گوش را آتش به چنگ افتاده‌است
یک جهان کام از دهان نوخطان[5] دارم طمع / وقت من در عاشقی بسیار تنگ افتاده‌است
- گریهٔ مستانهٔ من از خمار چشم تُست / آه من از سرمهٔ دنباله‌دار چشم تُست

---

۱. S ،A «غیر از تو ... نقابی است» را ندارد
۲. M دزدی
۳. S ،A «از صد هزار ... کافری بجاست» را ندارد
۴. S ،A «روی شکفتهٔ ... هوش من است» را ندارد
۵. M نوخطی

-بیان شوق به تیغ زبان میسّر نیست　　محیط را گذر از ناودان میسّر نیست
به غیر گرسنگی در میان نعمتها　　چه نعمت است که سیری از آن میسّر نیست[1]
شادم از سرگشتگی کز کاکلت دارد نشان　　خوشدل از بیماریم کان یادگار چشم تُست
من نیم غمّاز، امّا روز تاریک مرا　　هر که بیند بی‌سخن داند که کار چشم تُست
-بزم عالم ز دل خون شدهٔ ما گرم است　　مجلس عیش به یک شیشهٔ صهبا گرم است
که گذشته‌است ازین بادیه دیگر، کامروز　　می‌جهد نبض ره و سینهٔ صحرا گرم است 139a
-شور در دل فکند لعل خموشی که تراست　　خواب را تلخ کند چشمهٔ نوشی که تراست
از لطافت سخنی چند که در دل داری　　می‌توان خواند ز لبهای خموشی که تراست
-شب که مجلس روشنی از طلعتِ پروانه داشت　　شمع پیش چشم دست از شهپر پروانه داشت
-از غیرت نگاهت از دیده خون روان است　　امّا چه می‌توان کرد پای تو در میان است
-با مست خُم از عمر استادگی مجویید　　پا در رکاب باشد تیری که در کمان است
-چون گذارد خشت اوّل بر زمین معمار کج　　گر رساند بر فلک باشد، همان دیوار کج
می‌تراود از سراپای دل آزاران کجی　　باشد از مرغ شکاری ناخن منقار کج
-گَرد گناه با دل روشن چه می‌کند　　از دود شب، سیاه نگردد قبای صبح
-خندهٔ شیرین علاج زهر چشم او نکرد　　قند نتوانست تلخی بردن از بادام تلخ
-هر بلبلی که زمزمه بنیاد می‌کند　　اوّل مرا به برگ گلی یاد می‌کند
دیوان عاشقان به قیامت نمی‌کشد　　ایّام خطّ تلافی بیداد می‌کند[2]
-دل خراب مرا جور آسمان کم بود　　که چشم شوخ تو ظالم هم آسمان‌گون شد
-یکی است آمدن و رفتن سبکروحان　　شکوفه جامهٔ احرام از کفن دارد
-هر نقطه کزین دایره بیکار شمارند　　صاحب نظران خال لب یار شمارند
-چه بهشتی‌است که آن بند قبا بگشایند　　در فردوس به روی دل ما بگشایند
با دل تیره جهان در نظر ما زشت است　　آه اگر چهرهٔ آیینهٔ ما بگشایند
-تا بَهله مَحرمِ کمر آن نگار شد　　دستِ ز کار رفته‌ام امّیدوار شد

۱. S ،A «بیان شوق... میسّر نیست» را ندارد
۲. S ،A «شور در دل ... بیداد می‌کند» را ندارد

سنگ ملامتم ز سلامت نگاه داشت   دشمن مرا ز دشمن دیگر حصار شد

- هرکه با خود درد و داغ دلستان را می‌برد   بی تکلّف حاصل کون و مکان را می‌برد

خانهٔ دنیا به عینه خانهٔ آیینه است   هر چه هر کس آورد با خود همان را می‌برد

- پرستاری دلِ افگار را دشوار می‌باشد   از آن پیوسته چشم دلبران بیمار می‌باشد

مرا از بَهله ظاهر شد که بی‌قالب تهی کردن   به دست آوردنِ موی میان دشوار می‌باشد

- بس که در زلف تو دلها آب شد   حلقه‌هایش سر به سر گرداب شد

می‌شود بیدار بخت عاشقان   چشم ساقی چون گران از خواب شد

- اگر چه دیده به خواب از صدای آب رود   مرا ز قلقل مینا ز دیده خواب رود

به محفلی که تو از رخ نقاب برداری   ز چشم آینه بی‌اختیار آب رود

- گر نه دل را زلف مشکینش نگهداری کند   کیست کاین بیمار را یکشب پرستاری کند

می‌تراود بوسه زان لبهای نوخط بی‌طلب   میوه چون شد پخته ممکن نیست خودداری کند

- عیب پاکان زود بر مردم هویدا می‌شود   در میان شیر خالص موی رسوا می‌شود

نیست ممکن برنگرداند ورق عشق غیور   عاقبت یوسف خریدار زلیخا می‌شود

- چنانکه گل به سر شاخسار می‌آید   به پای خود سر عاشق به دار می‌آید

جز اینکه از ته دل در دعا برآرم دست   دگر ز دست و دل من چه کار می‌آید

- اگر چو صبح کشم آفتاب را در بر   همان ز سینهٔ من آه سرد می‌خیزد

- مباد روز خوش آن خط بی‌مروّت را   که چشم شوخ تو را از ستم پشیمان کرد

- ز دل خیال میانش به در نمی‌آید   ز لفظ معنی پیچیده برنمی‌آید

سبوی باده دلِ تنگ در جهان نگذاشت   ز دست بسته مگو کار برنمی‌آید

- هر پرده که از چهرهٔ مقصود برافتاد   شد برق جهانسوز و مرا در جگر افتاد

اندیشهٔ معشوق نگهبان خیال است   عاشق نتواند به خیال دگر افتاد

یکبارگی افتاد کلاه خرد از سر   روزی که به بالای تو ما را نظر افتاد

- خوشا چشمی که به آن طاق ابرو آشنا گردد   کزین محراب هر حاجت که می‌خواهی روا گردد

در ایّام خطّ از عاشق عنانداری نمی‌آید   گدای شرمگین در پردهٔ شب بی‌حیا گردد

ز مطلب چون گذشتی سر نهد مطلب به دنبالت   فلک بر مدّعا گردد چو دل بی‌مدّعا گردد

- خالش خبر ز سرّ دهانم نمی‌دهد
زان راز سر به مهر نشانم نمی‌دهد
- از کمرش کام دل چگونه بر آید؟
خرد شود شیشه که بر کمر آید
گل شود از اضطراب دستِ زلیخا
یوسف ما چون ز صحن باغ بر آید
از در حق کن طلب شکسته دلان را
شیشه چو بشکست پیش شیشه‌گر آید
- لب لعل تو همان تلخ زبان است که بود
در نگین تو همان زهر نهان است که بود
- ز چشم ظالم و مژگان خونریز تو می‌بارد
که در ایّام حظ هم مهربان من نخواهی شد
خط ز رخسار تو هر چند قیامت انگیخت
چشم مستت به همان خواب گران است که بود
دل ما با تو چنان است که خود می‌دانی
گوشهٔ چشم تو با ما نه چنان است که بود
- در دل شب دزد را جرأت یکی گردد هزار
خال او در پردهٔ خط بیشتر دل می‌برد
- زین درد بی‌شمار که دل را نصیب شد
خواهد ز راه تجربه آخر طبیب شد
نتوان نگاهداشت به زنجیر در بهشت
چشمی که آشنا به خط دلفریب شد
ما از شکست گوهر خود داغ نیستیم
داغیم ازین که گرد یتیمی غریب شد
- دل ز بی‌برگی جگردارانه در خون می‌رود
تیغ از عریان تنی مردانه در خون می‌رود
می‌کند از سایهٔ آن جامه گلگون احتراز
گرچه از جرأت دل و دیوانه در خون می‌رود
- پس از مردن به خاک من گل افشاندن به آن ماند
که با صندل عزیز خویش را هندو بسوزاند
- حیف کز آینه‌رویان پاک دامانی نماند
چشم شرم آلود و روی گوهر افشانی نماند
سینهٔ روشندلان در گرد کلفت شد نهان
طوطی ما را برای حرف میدانی نماند
- ز ابروی تو دل گردد زهره[1]، گر آهنین باشد
کمانی را که تیر از خانه خیزد این چنین باشد
کند در پردهٔ مه سیر خورشید جهان‌آرا
ز صورت، دیدهٔ هر کس به صورت آفرین باشد
- کی سر از تیغ شهادت جان روشن می‌کشد؟
شمع در راه نسیم صبح گردن می‌کشد
- جمعی که دل به طرّهٔ طرّار بسته‌اند
اوّل کمر به رشتهٔ زنّار بسته‌اند
زان است دین ضعیف که فرماندهان شرع
عمّامه‌های خویش به پروار بسته‌اند
- آنها که نظر باز به نو خط پسرانند
بی‌چشم بد از جملهٔ بالغ نظرانند

---

۱. دیوان: ز ره

این زهد فروشان ز خدا بی‌خبرانند　　این دست و دهن آب کشان پاک ترانند

- دو زلف یار به هم آن قدر نمی‌ماند　　که روز و شب ما به یکدگر ماند

- عشق فکر دل افگار ز من دارد بیش　　دایه پرهیز کند طفل چو بیمار شود

آنکه از چشم تو افکند مرا بی‌تقصیر　　چشم دارم به همین درد گرفتار شود

از صفای دل ما حسن بود جلوه طراز　　آه از آن روز که آیینهٔ ما تار شود

- به دور حسن تو با گلستان که پردازد؟　　به لاله و سمن و ارغوان که پردازد؟

به آب تیغ تو بردند راه سوختگان　　دگر به زندگی جاودان که پردازد؟

- روی یوسف کند آن روز جهان را روشن　　که برافروخته از سیلی اخوان گردد

صبر کن بر نفس گرم خود ای تشنه جگر　　که چو دل آب شود چشمهٔ حیوان گردد

- در دامن مراد دو عالم نمی‌زنند　　دستی که عاشقان تو بر دل نهاده‌اند

جمعی که واقفند ز خوی تو همچو شمع　　از سر گذشته پای به محفل نهاده‌اند

- از روی نو خط یار هر جا سخن برآید　　گرد از بهار خیزد، دود از چمن برآید

هر چند گفتگو را نازک کند لب او　　پیچد چو غنچه بر هم تا زان دهن برآید

مویت سفید چون شد آماهٔ سفر شو　　کاین صبح طی چو گردید صبح کفن برآید

- وصال با من خونین جگر چه خواهد کرد　　به تلخکامی دریا شکر چه خواهد کرد[1]

- بار غم از دل مجنون که تواند برداشت　　ناقهٔ لیلی اگر جانب صحرا نرود

- ز روی نوخط دلدار جان بیاساید　　چو ماه پرده‌نشین شد کتان بیاساید

- نفس به سینه‌ام از اضطراب می‌سوزد　　چنانکه تیر شهاب از شتاب می‌سوزد

- بهار نوجوانی رفت کی دیوانه خواهی شد　　چراغ زندگی گل کرد کی پروانه خواهی شد

- کی به وصل از سینهٔ عاشق تمنّا کم شود　　نیست ممکن تشنگی از آب دریا کم شود

می‌کند شور محبّت را خموشی مایه‌دار　　چون سر خم باز باشد جوش صهبا کم شود

- به قامت سرو را از قد کشیدن باز می‌دارد　　به عارض رنگ گل را از پریدن باز می‌دارد

اگر بی‌پرده در بازار مصر آیی زلیخا را　　تماشای تو از یوسف خریدن باز می‌دارد

---

۱. A، S «هر نقطه کزین... خواهد کرد» را ندارد

ـ عشّاق دل به دیدهٔ روشن کشیده‌اند چون ذرّه رخت خویش به روزن کشیده‌اند
در جلوه‌گاه حسن تو منصور وار خلق کرسی ز دار ساخته گردن کشیده‌اند
ـ اگر کلام نه از آسمان فرو آید چرا به هر سخنی خامه در سجود آید
ـ مردان به آب تیغ شهادت وضو کنند تا بی غبار سجده بر آن خاک کو کنند
جای درست در جگر ما نمانده است چندانکه دلبران سر مژگان فرو کنند
ـ رخسار جهانسوز تو بی پا و سرم کرد نظّارهٔ زلف تو پریشان نظرم کرد
امّید نجات من از آن زلف به خط بود سر زد خط بی‌رحم و گرفتارترم کرد
ـ خضر اگر چاشنی تیغ شهادت می‌کرد ز آب حیوان به لب خشک قناعت می‌کرد
صفحهٔ روی تو را دید و ورق برگرداند ساده‌لوحی که به من دوش نصیحت می‌کرد
ـ دیده چون تاب صفای آن بناگوش آورد؟ شبنمی چون خرمن گل را در آغوش آورد؟
چشم ما بازیچهٔ هر روی آتشناک نیست دیگ دریا را مگر خورشید در جوش آورد
ـ مرگ نتواند به ارباب سخن بیداد کند سرو را یک مصرع از قید خزان آزاد کرد
از شکار لاغرم فربه نشد پهلوی دام ناتوانیها مرا شرمندهٔ صیّاد کرد
ـ شکسته حالی من پیش یار باید دید خزان رنگ مرا در بهار باید دید
ـ مرا ز روز قیامت غمی که هست این‌است که روی مردم عالم دوباره باید دید
ـ تا کی در این جهان مکرّر به سر کنید خود را به یک پیاله جهانی دگر کنید
ـ هنگامه‌ای به خون دل آماده کرده‌ایم معشوق بی‌تکلّف ما را خبر کنید
ـ هرگز به سوی خویش نمی‌بینی از حجاب در خلوت تو آینه دلگیر می‌شود
ـ دور نشاط زود به انجام می‌رسد می چون دو ساله عمر کند پیر می‌شود
عالم به مرگ دست نمی‌دارد از ستم آخر پر عقاب پر تیر می‌شود
ـ گل همیشه بهار سخن زوال ندارد چمن صفای پریخانهٔ خیال ندارد
ـ نوبت عقده گشایی چو به ما می‌افتد گره ناز بر آن بند قبا می‌افتد
در حریمی که گل و شمع گریبان چاکند که به فکر دل صد پارهٔ ما می‌افتد؟
ـ بر چهرهٔ خورشید فروغ تو گواه است این چشم پر آبی که در گوش تو دارد
ـ مرا با خار نومیدی رها کن ای چمن‌پیرا که شادی‌مرگ می‌کردم چو گل در دست من باشد

- مرا ناله از پردهٔ دل برآید
به نازی که لیلی ز محمل برآید

- نیست از سنگین دلیها گر نگریم در وداع
زخم تیغ تیز خون را دیر بیرون میدهد

- خون مردم را چو آبْ آن لعلِ میگون می‌خورد
آب را نتوان چنین خوردن که او خون می‌خورد

- پیچیده‌تر ز جوهر تیغ است راه عشق
خونش به گردن است که این راه سر کند

گشتیم چون صبا به سراپای لاله‌زار
داغی نیافتیم که دل را خبر کند

- دولت روشندلی زوال ندارد
آب گهر بیم خشکسال ندارد

- نیست سامان تماشا صفحهٔ ننوشته را
چهرهٔ خوبان نوخط بیشتر دل می‌برد

- هر که را بینم سری دارد به پای یار خویش
از برای تیر، آهِ من کمانی می‌شود

- چند قرب یار از غفلت حجاب من شود
آب دریا پردهٔ چشم حباب من شود

آنکه دارد اعتماد خیرگی بر چشم خویش
سخت می‌خواهم دچار آفتاب من شود

- حسن تو از دمیدن خط کامیاب شد
پیغمبر جمال تو صاحب کتاب شد

تا چهرهٔ تو در عرق شرم غوطه زد
هر آرزو که در دل من بود آب شد

از رفتن حباب چه پرواست بحر را
عشق تو را ازین چه که عالم خراب شد

- گردنکشی به سرو سرافراز می‌رسد
آزاده را به عالمیان ناز می‌رسد

یعقوب، چشم باخته را یافت عافیت
آخر به کام خویش نظر باز می‌رسد

- رخسار او ز می چو عرقناک می‌شود
هر سینه‌ای که هست ز دل پاک می‌شود

آدم ز خلق خوش به مقام ملک رسد
خونی که مشک ناب شود پاک می‌شود

- عمر رفت و خار خارش در دل بی‌تاب ماند
مشت خاشاکی در این ویرانه از سیلاب ماند

- مستانه سرو قامت او در خرام شد
طوق گلوی فاختگان خطّ جام شد

زین بیش شغل عشق به خاصان نمی‌رسد
در روزگارِ حسن تو این شیوه عام شد

- مجنون نظر به شوخی چشم غزال کرد
یاد آمدش ز وحشت لیلی و حال کرد

از سایهٔ خط تو چو خورشید روشن است
میلی که آفتاب تو سوی زوال کرد

- حسن در خانهٔ زین جلوه دیگر دارد
در نگین خانه، نگین جلوهٔ دیگر دارد

عالم آشوب بود شور قیامت، لیکن
خنده‌های نمکین جلوهٔ دیگر دارد

- عاشق دل شده هر چند که آواز دهد
کوه تمکین تو مشکل که صدا باز دهد

راه در خلوت وصل تو سپندی دارد   که ز خاکستر خود سرمه به آواز دهد
دهن خویش به دشنام میالا زنهار   کاین زر قلب به هر کس که دهی باز دهد
- دلیل راحت ملک عدم همین کافی است   که هر که رفت به آن راه بر نمی‌گردد
ز شست صاف تو صیدی که زخم بردارد   کباب تا نشود با خبر نمی‌گردد
- تو را چون صبح خندان آفریدند   مرا چون ابر گریان آفریدند
من آن‌روز از سلامت دست شستم   که آن چاه زنخدان آفریدند
لطافتهای عالم گِرد کردند   از آن سیب زنخدان آفریدند
شکست آن‌روز بر قلب دل افتاد   که آن صفهای مژگان آفریدند
- حسن نوخط تو سرمایهٔ نازی دارد   که ز هر حلقهٔ خط چشم نیازی دارد
گرچه از غمزهٔ بی‌رحم تو دل نومید است   به سر زلف تو امّید درازی دارد
به که از کف ندهد شیوهٔ مردم داری   هر که چون دید در خانهٔ بازی دارد
- محض حرفی است که او را دهنی ساخته‌اند   در میان نیست دهانی، سخنی ساخته‌اند
جای شکر است که غمهای گرانمایهٔ تو   با دل سوختهٔ همچو منی ساخته‌اند
- سرآمد گشته‌ام چون سرمه در علم نظربازی   زبانِ چشم خوبان را کسی چون من نمی‌داند
- عزلت گزین که آب به این سهل قیمتی   در دامن صدف چو کشد پا، گهر شود
- شوریده‌تر از سیل بهارم چه توان کرد؟   در هیچ زمین نیست قرارم چه توان کرد؟
شیرازه نگیرد به خود اوراق حواسم   بر هم زدهٔ زلف نگارم چه توان کرد؟
- طوفان گل و جوش بهار است ببینید   اکنون که جهان بر سر کار است ببینید
در جامهٔ خود چاک زدن بی‌سببی نیست   در پیرهن غنچه چه خار است، ببینید
- پیمانه چارهٔ سر پر شور می‌کند   آتش علاج خانهٔ زنبور می‌کند
آن ساده دل که سنگ ملامت به من زند   رطل گران تکلّف مخمور می‌کند
هرگز نبوده است ملاحت به این کمال   عکس تو آب آینه را شور می‌کند
- موحّدان که به لیل و نهار ساخته‌اند   به یاد زلف و رخ آن نگار ساخته‌اند

ـ گشاده‌اند جگر تشنگان دهان طمع   ز بس عقیق تو را آبدار ساخته‌اند[1]
به هیچ حیله به آغوش در نمی‌آیی   مگر تو را نسیم بهار ساخته‌اند؟
ـ دل را نگاه گرم تو دیوانه می‌کند   آیینه را رخ تو پری خانه می‌کند
ای زلف یار سخت پریشان و درهمی   دست بریده‌ای که تو را شانه می‌کند
ـ فروغ روی تو چون از نقاب می‌گذرد   عرق ز پیرهن آفتاب می‌گذرد
به خون دل گذارد روزگار سوختگان   مدار شعله به اشک کباب می‌گذرد
ـ رسید موسم گل ترک کار باید کرد   نظارهٔ گل روی بهار باید کرد
اگر ضرور شود صید بهر دفع ملال   تذرو جام و بط می شکار باید کرد
وصال سوختگان تازه می‌کند دل را   شبی به روز در این لاله‌زار باید کرد
ـ محو جانان خویش را جانان تصوّر می‌کند   قطره خود را بحر بی‌پایان تصوّر می‌کند
سرو سیمین تو را دیده است هر کس در لباس   جان بی‌تن را تن بی‌جان تصوّر می‌کند
ـ عشق او جا در دل دیوانه خالی می‌کند   روشنایی جای خود در خانه خالی می‌کند
بر سریر خم مربّع می‌نشیند همچو خشت   هر که قالب در این میخانه خالی می‌کند
ـ دوستی با ناتوان مایهٔ روشن دلی است   موم چون با رشته سازد شمع محفل می‌شود
ـ خانه‌ای کز نور حسن او مصفّا می‌شود   حلقهٔ بیرون در، محو تماشا می‌شود
خودنمایی کار ما را در گره انداخته‌است   قطره چون‌برداشت دست از خویش،دریا می‌شود
ـ جنونی کو که آتش در دل پرسوزم اندازد   ز عقل مصلحت بین صد بیابان دورم اندازد
نیَم سنگ فلاخن لیک دارم سخت ناسازی   که بر گِرد سر هر کس که گردم دورم اندازد
ـ ناز لیلی نکند چشم به هر سرمه سیاه   گَرد مجنون مگر از بادیه پیدا گردد
ـ چشم شوخ تو چو بر هم زن مژگان گردد   دو جهان فتنه به هم دست و گریبان گردد
ـ هر که از دامن او دست مرا کوته کرد   دارم امّید که دستش به گریبان نرسد
ـ بوی دل از نفس باد صبا می‌آید   می‌توان یافت کزان زلف دو تا می‌آید
این کمانی که دل وحشی من زه کرده است   یک سر تیر ز من، سایه جدا می‌آید

۱. S ،A «ز روی تو خط ... آبدار ساخته‌اند» را ندارد

- از مستی چشم تو چه تقریر توان کرد — این خواب نه خوابی است که تعبیر توان کرد
- ز آه من دل سنگین یار می‌لرزد — ز برق تیشهٔ من کوهسار می‌لرزد
- چو گوهری که ز آیینه باشدش میدان — عرق به چهرهٔ آن گل عذار می‌گردد
- این اشک جگرگون چه اثر داشته باشد — پیداست که طفلی چه جگر داشته باشد
فردوس چه دارد که دهد عرض به عاشق — نقشی مگر از روی تو برداشته باشد
نسبت به بدان در چه شمارند نکویان — دریا چه قدر آب گهر داشته باشد
- ز جلوهٔ تو دل روزگار می‌ریزد — بنای صبر و شکیب و قرار می‌ریزد
به خاکساری من نیست هیچ کس در عشق — به چشم آیینه عکس غبار می‌ریزد
- به قتل هرکه مایل آن دل بی‌باک می‌گردد — گریبان بر گلویش حلقهٔ فتراک می‌گردد
- هر داغ حسرت توکم از آفتاب نیست — عمر شب فراق چرا کم نمی‌شود
- دو چشم شوخ تو را دیده‌بان نمی‌باید — که آهوان حرم را شبان نمی‌باید
نگاه حسرت اگر دست و پای گم نکند — برای عرض تمنّا زبان نمی‌باید
چه حاجت است به تدبیر عقل مجنون را — درخت بادیه را باغبان نمی‌باید
- تا گلستان را نهال قامتش آباد کرد — باغبان چندین خیابان سرو را آزاد کرد
اینقدر تمهید در تعمیر ما درکار نیست — می‌توان ما را به گرد دامنی آباد کرد
- کشتی دریایی‌ای دیدم دلم آمد به یاد — حال دور افتادگان ساحلم آمد به یاد
سر به هم آورده دیدم برگهای غنچه را — اجتماع دوستان یک دلم آمد به یاد
- نظر به روی تو خورشید آب و تاب ندارد — بدیهه عرق شرم آفتاب ندارد
ستاره سوز بود آفتاب صبح قیامت — بیاض گردن او خال انتخاب ندارد
- مرا به هر مژه‌ای اشک بی اثر چسبد — چو غرقه‌ای که به هر موجه خطر چسبد
به غیر شهدِ خموشی کدام شیرینی است — که از حلاوت آن لب به یکدیگر چسبد
- با خیال یار در یک پیرهن خوابیده‌ام — بر ندارد سر ز بالین هر که بیدارم کند
- بی مگس هرگز نماند عنکبوت — رزق را روزی رسان پر می‌دهد
هوشیاری گر چه جان گفتگوست — می سخن را رنگ دیگر می‌دهد
- غم عالم به دل از دیدهٔ خونبار می‌آید — به این گلشن خزان از رخنهٔ دیوار می‌آید

پس از مردن به من شد مهربان جانان، ندانستم   ز خواب مرگ کار دولت بیدار می‌آید[1]
ـ از یار چار ابرو سخت است دل گرفتن   کشتی ز چار موجه کمتر به ساحل آید
ـ دهان تنگ آن شیرین پسر پنهان نمی‌ماند   ندارد گر چه اصل این خبر پنهان نمی‌ماند
مگر عریان شود ورنه چوگل صد جامه گر پوشد   صفای پیکر آن سیمبر پنهان نمی‌ماند
ـ همه کس از دل و جان امّت خاموشانند   خامُشی مرتبهٔ مهر نبوّت دارد
ـ گر چنین نشو و نما آن نخل موزون می‌کند   سرو را بار خجالت بید مجنون می‌کند
تا ز زخم من جدا شد خنجر او خون گریست   چون فتد ماهی به خشکی یاد جیحون می‌کند
ـ ز خطّ صفای دگر روی یار پیدا کرد   ز داغ حسن دگر لاله‌زار پیدا کرد[2]
ز خطّ کشید رخش گِرد خویش دایره‌ای   فغان که رهزن دلها حصار پیدا کرد
مباد روز خوش آن خط بی‌مروّت را   که در میان من و او غبار پیدا کرد
ـ در مشک سوده تا به کمر غوطه می‌خورد   مشّاطه‌ای که زلف تو را شانه می‌زند
ما و نگاه یار که با آشناییش   ناخن به دل چو معنی بیگانه می‌زند
ـ بهشت و دوزخ ما هجر و وصل آن پسر باشد   صراط مردم باریک بین موی کمر باشد
ـ فغان که قافلهٔ نوبهار کم فرصت   امان نداد که نرگس ز خواب بر خیزد
ـ در چراغ دیدهٔ من آب، روغن می‌شود   بخت چون باشد چراغ از آب روشن می‌شود
ـ بس که بیماری عشقم به رگ جان پیچید   ساعدم رشته به انگشت طبیبان پیچید
ـ هرکه چون زانوی خود آیینه‌داری دارد   روز و شب پیش نظر باغ و بهاری دارد
خضر اگر راه به سرچشمهٔ حیوان برده‌است   مست هم در دل شب آب خماری دارد
ـ گر به ظاهر لیلی از احوال مجنون غافل است   در لباس چشم آهو دیده‌بانی می‌کند
ـ اگر به پیرهن گل گلاب باز آید   امید هست به جوی من آب باز آید
دلم ز آینه‌رویان به سینه بر گردید   به حسرتی که سکندر ز آب باز آید
ـ حاجت دام و کمندی نیست در تسخیر من   چون تو را می‌بینم از خونم روانی می‌رود
ناامیدی می‌دواند موسی ما را به طور   دیگ شوق ما به سر از لن ترانی می‌رود

---

۱. S ،A «دل را نگاه گرم ... بیدار می‌آید» را ندارد
۲. S ،A «دهان تنگ ... پیدا کرد» را ندارد

- سپند خال لبت آتشین عذارانند / به خون تپیدهٔ لعل تاجدارانند
نوشته‌اند به روی بتان به خط غبار / که آفتاب رخان صید خاکسارانند[1]
- نظر به خط و رخ یار کن که پنداری / در آفتاب قیامت گناهکارانند
- مرا بی‌دانه در دام خود آورده است صیّادی / که اشک شادی مرغان به دامش دانه می‌ریزد
- یوسف نداشت نعمت دیدار این‌قدر / حسن تو چشم آیینه را سیر می‌کند
- دل به دشمن چون ملایم شد مصفّا می‌شود / سنگ با آتش چو نرمی کرد مینا می‌شود
چون رود بیرون ز باغ آن یوسف گل پیرهن / گل به دامنگیریش دست زلیخا می‌شود
- خجالت می‌کشم از نامه‌های بی‌جواب خود / که بار خاطر آن رخنهٔ دیوار می‌گردد[2]
- جایی نمی‌روی که دل بدگمان من / تا بازگشتن تو به صد جا نمی‌رود
- که با تو حرف شهیدان عشق می‌گوید / که چون شبنم از آفتاب می‌جوید
ز شرم نیست نظر پیش پا فکندن یار / بهانه‌اش شده آخر بهانه می‌جوید
- گریبان چاکی عشّاق از ذوق فنا باشد / الف بر سینهٔ گندم ز شوق آسیا باشد
به‌اندک روی‌گرمی پشت برگُل می‌کند شبنم / چرا در آشنایی اینقدر کس بی‌وفا باشد؟
- در مشرب من صبح چه گویم چه اثر داد / این شیر مرا غوطه به دریای شکر داد
تا مرد گرفتار نیستان وجود است / چون نی نتواند ز مقامات خبر داد
- هر چشم زدن چشم کبود تو به رنگ است / نیلوفر چرخ این همه نیرنگ ندارد
- در عشق ناامیدی روی امید باشد / صبح امید یعقوب چشم سفید باشد
در روستای مشرب هر روز روز عید است / در شهربند مذهب سالی دو عید باشد
- یک بار رو به اهل وفا می‌توان نمود / تعمیر کعبهٔ دل ما می‌توان نمود
وا سوختن علاج تب عشق می‌کند / این درد را به داغ دوا می‌توان نمود
- جگر تشنه محال است که سیراب شود / گر عقیق لب او در دهنم آب شود
طوطی از پرتو آیینه شود حرف شناس / سخن آن روز شود سبز که دل آب شود
- در وصل از او توقّع مکتوب می‌کنم / بی طاقتی مرا به دیار دگر کشید

۱. S ،A «در مشک سوده ... خاکسارانند» را ندارد
۲. S ،A «مرا بی‌دانه ... دیوار می‌گردد» را ندارد

ـ من اعتبار ز هر کس گرفتمی زین بیش ... کنون ز من همه کس اعتبار می‌گیرد
بنفشه می‌دمد از یاسمین اندامت ... اگر نسیم تو را در کنار می‌گیرد
ـ از کوچه‌ای که آن گُل بی خار بگذرد ... موج لطافت از سر دیوار بگذرد
ـ گر یار ز احوال من آگاه نمی‌بود ... درد من سودازده جانکاه نمی‌بود
جا در دل او دادم و از من خبرش نیست ... ای کاش مرا در دل او راه نمی‌بود
ـ دولت ز دستگیری مردم به پا بود ... فانوس این چراغ ز دست دعا بود
ـ این آهوان که گردن دعوی کشیده‌اند ... خال بیاض گردن او را ندیده‌اند
جمعی که در کمین گه صبح قیامت‌اند ... آن سینه را ز چاک گریبان ندیده‌اند
ـ سر هرکس که گرم از بادهٔ منصور می‌گردد ... به چشمش چوب خشک دار نخل طور می‌گردد
تماشای تو را بر هیچکس غیر از تو نپسندم ... که گر این است حسن، آیینه چشم شور می‌گردد
اگر یک لحظه از خال لب او چشم بردارم ... سویدا در دل بی طاقتم زنبور می‌گردد
ـ شکسته خار به چشمم ز بدگمانی غیرت ... که از خیال که، چشم ستاره خواب ندارد
ـ گریبان چاک از مجلس میا بیرون که می‌ترسم ... گل خورشید خود را در گریبان تو اندازد
الف از سایه‌اش بر صفحهٔ الماس می‌افتد ... که حد دارد نظر بر تیغ مژگان تو اندازد
ـ دانهٔ خال تو روزی که مرا در دل بود ... حاصل روی زمین از من بی‌حاصل بود
مست نازی که تسلّی به خبر بودم از او ... در میان من و او بی‌خبری حایل بود
ـ دل می‌تپد مگر خبر یار می‌رسد ... جان در تردّد است که دلدار می‌رسد
از چشم خانه رخت برون می‌برد غبار ... گویا که بوی پیرهن یار می‌رسد
ـ گر بیان دلم را نعرهٔ مستانه‌ای دارد ... سر زنجیر این دیوانه را دیوانه‌ای دارد[1]
ـ به خود از پیچ‌وتاب رشک چون زنجیر می‌پیچم ... چو بینم کودکی سر در پی دیوانه‌ای دارد
در اقلیم قناعت نیست رسم خرمن اندوزی ... گره در کارش افتد هر که اینجا دانه‌ای دارد
ـ بر زنخدان تو هر کس که نگاه اندازد ... گر بود خضر، دل خویش به چاه اندازد
دور باش مژه از هر دو طرف استاده است ... زهرهٔ کیست بر آن چشم نگاه اندازد

---

۱. S ،A «جایی نمی‌روی ... دیوانه‌ای دارد» را ندارد

ـ من و جدایی از آن آشنا خدا نکند — مگر ز بزم تو بیرون مرا شراب برد
ـ آه عشّاق سیه روز اثرها دارد — شب این طایفه در پرده سحرها دارد
دل از آن موی میان چون به سلامت گذرد؟ — از کمر وحشی رم کرده خطرها دارد
ـ زخمی که ره به لذّت ناسور می‌برد — فیض نمک ز مرهم کافور می‌برد
تا کی ز حسرت لب خاموش خون خورم — این آرزو مرا به لب گور می‌برد
نزدیکتر به کعبهٔ مقصود می‌شوم — چندان که اضطراب مرا دور می‌برد
ـ غبار معصیت از عفو پایمال شود — چو سیل واصل دریا شود زلال شود
مباش غرّه به خوبی که دور چون برگشت — به یک دو هفته مه چارده هلال شود
ـ غبار من ز سیل نوبهاران بر نمی‌خیزد — چو من افتاده‌ای از خاکساران بر نمی‌خیزد
ندارد پردهٔ انصاف گوش باغبان دارد — چو من رنگین نوایی از هزاران بر نمی‌خیزد
ـ عدل ایزد برگرفت از من عذاب قبر را — بس که بر من چار دیوار عناصر تنگ بود
ـ عرق چو بر رخت از گرمی شراب آید — شفق به ساغر زرّین آفتاب آید
خیال خال تو آمد به دل ز روزن چشم — چنانکه دزد به گلشن ز راه آب آید
اگر به سیخ کشندم نمی‌روم بیرون — از آن حریم که بوی دل کباب آید
ـ حجاب پردهٔ چشم پر آب می‌گردد — وگر نه صبر ما بی‌نقاب می‌گردد
همین ز جلوهٔ آن شاخ گل خبر دارم — که اشک در نظر من گلاب می‌گردد
ـ رنگ خط بر لعل جانان ریختند — خار در پیراهن جان ریختند
سبزهٔ خط جوش زد از لعل یار — طوطیان در شکّرستان ریختند
در تماشای تو ارباب نظر — بر سر هم همچو مژگان ریختند
خاکساران را به چشم کم مبین — چون عبیر از زلف جانان ریختند
ـ گریه ابری است که از دامن دل می‌خیزد — آه گَردی است که از رفتن دل می‌خیزد
چشم بد دور از آن سلسلهٔ زلف دراز — که ز هر حلقه او شیون دل می‌خیزد
ـ ساغر می دور از آن لبها اگر یک دم شود — خط به گِرد ساغر می حلقهٔ ماتم شود
بیستون را جان شیرین کرد در تن کوهکن — عشق اگر بر سنگ اندازد نظر، آدم شود
ـ کدامی روز بر حالم دل خارا نمی‌سوزد — ز اشک آتشینم دامن صحرا نمی‌سوزد

من گریان سراپا سوختم از داغ تنهایی
که می‌گوید در آتش چوب تَر تنها نمی‌سوزد

در این بستان‌سرا سرو سرافرازی نمی‌یابم
که همچون شمع سبز از رشک آن بالا نمی‌سوزد

ـ گلی که از عرق شرم دیده‌بان دارد
خط امان ز شبیخون بلبلان دارد

فغان که آینه رخسار من نمی‌داند
که آشنایی تردامنان زیان دارد

ـ هر کجا خوبان چراغ دلبری بر می‌کنند
شمع را پروانه، آتش را سمندر می‌کنند

نامه‌پردازان در ایّام فراق دوستان
با کدامین دست و دل یا رب قلم سر می‌کنند

ـ تماشای بتان از چشم خون بسیار می‌آرد
نگاه گرم آخر آه آتشبار می‌آرد

نیم طوطی که با آیینه باشد روی حرف من
مرا چشم سخنگو بر سر گفتار می‌آرد

ـ بخیهٔ خال او بر او افتاد
دزد در ماهتاب رسوا شد

ـ تا تو بی‌پرده شدی لاله‌رخان خوار شدند
همه گلهای چمن در پس دیوار شدند

ـ این شیوه‌ها که من ز میان تو دیده‌ام
مشکل به صد عبارت نازک ادا شود

ـ از همّت بلند اثر در جهان نماند
یک سرو در سراسر این بوستان نماند

روشندلان چو برق گذشتند از جهان
خاکستری به جای از این کاروان نماند

ـ خزان رسید و گل افشانی بهار نماند
به دست بوسه فریب چمن نگار نماند

چنان غبار خط آن صفحهٔ عذار گرفت
که جای حاشیه زلف بر کنار نماند

ـ آن خرمن گل چون ز در باغ در آید
سرو از لب جو چند قدم پیشتر آید

با آه جگر سوختگان اشک نباشد
غوّاص چو تعجیل کند بی گهر آید[1]

ـ کی ز سیل گرمرو بر روی صحرا می‌رود؟
آنچه از مژگان تر بر چهرهٔ ما می‌رود

رفتی و از بدگمانیهای عشق دوربین
تا تو می‌آیی به‌مجلس، دل به صد جا می‌رود

ـ نخل قدّ تو به باغی که خرامان گردد
سرو در زیر پر فاخته پنهان گردد

ـ حرف درشت بر دل بی کینه می‌خورد
گر سنگ گوهر است بر آیینه می‌خورد

ـ سر خوش از صحبت ارباب هوس می‌آید
شعلهٔ طور به دل سوزی خس می‌آید

روی گردان نشود صافدل از دشمن خوش
آخر آیینه بسه بالین نفس می‌آید

---

۱. A، S «در اقلیم قناعت ... بی گهر آید» را ندارد

- خطّ سیه مباد از آن خال سر برآرد　　عمرش تمام گردد چون مور پر آرد
- دهان تنگ تو بر روزگار تنگ گرفت　　خط غبار تو بر روی آفتاب دوید
- دل آگاه ز تن فکر رهایی دارد　　از رفیقی که گران است جدایی دارد
دل به خط نقل مکان کرد از آن حلقهٔ زلف　　می‌توان یافت که اندازِ رهایی دارد
- به عارض تو که رنگ نگاه می‌ریزد؟　　که زهر از آن مژه‌های سیاه می‌ریزد
شکسته‌ای که گرفتار خطّ مشکین است　　چو خامه از مژه خون سیاه می‌ریزد
طمع مدار ز دندان ثبات در پیری　　که این ستاره در این صبحگاه می‌ریزد
- سری که در ره او بی کلاه می‌گردد　　فلک سوار و چو خورشید و ماه می‌گردد
ز داغ لاله سیراب می‌توان دریافت　　که دل ز باده گلگون سیاه می‌گردد
- مرا تعجّب از آن پر حجاب می‌آید　　که در خیال چسان بی نقاب می‌آید
ز روی گرم تو دمها چنان ملایم شد　　که زخم آینه بر هم چو آب می‌آید
قدم شمرده نهد حسن در قلمرو خط　　چو عاملی که به پای حساب می‌آید
ببر چگونه کشم آن میان نازک را　　که در خیال به صد پیچ و تاب می‌آید
- سیر حسن خود اگر در دل ما خواهی کرد　　سفر آینه را رو به قفا خواهی کرد
گر بدانی که چه مشتاق به آغوش توام　　نامهٔ شوق مرا بند قبا خواهی کرد
با رخ ساده کنی خون دل پُرکاران را　　در زمان خط شبرنگ چها خواهی کرد
- بی‌خبر از در من یار مگر باز آید　　ورنه این صبر که دارد که خبر باز آید
زان خوشم با دل صد چاک که آن سرو روان　　هر نفس در دلم از راه دگر باز آید
شادی قافله مصر به گردش نرسد　　هر که را چون تو عزیزی ز سفر باز آید
- چه شد که دامن یار از کفم رها گردید　　که بوی گل نتواند ز گل جدا گردید
هزار خانهٔ آغوش را به خاک نشاند　　تو را به خانهٔ زین هر که رهنما گردید
- جذبهٔ عاشق اثر در سنگ خارا می‌کند　　کوهکن معشوق خود از سنگ پیدا می‌کند
آنکه رو در خلوت آیینه تنها کرده است　　کاش می‌دانست تنهایی چه با ما می‌کند
صائب این حسن به سامانی که من دیدم از او　　دیدهٔ آیینه را سیر از تماشا می‌کند
- به هوش باش دلی را به سهو نخراشی　　به ناخنی که توانی گره گشایی کرد

ـ کی یاد زلفش از دل بی کینه می‌رود	از یاد طفل کی شب آدینه می‌رود
دارد هنوز شرم حضور مرا نگاه	پنهان ز من به خانهٔ آیینه می‌رود
ـ ز عشق هر که به دل داغ روشنی دارد	از این خرابه به فردوس روزنی دارد
ـ نه زلف شانه کند نه به چشم سرمه‌کشد	به خود نمی‌رسد آن شوخ تا به ما چه رسد
ـ روی تو صبر از دل بی‌تاب می‌برد	آیینه اختیار ز سیماب می‌برد
در زیر تیغ، خواب نمی‌گردم از غرور	اکنون مرا به سایهٔ گل خواب می‌برد
ـ در لب یار نهان عیش جهان ساخته‌اند	باغ را در گره غنچه نهان ساخته‌اند
ـ اگر چه روی من از درد زعفرانی بود	خمیر مایهٔ صد گونه[1] شادمانی بود
ز خشک مغزی پیری مرا یقین گردید	که در سیاهی مو آب زندگانی بود
من آن نیم که به نیرنگ دل دهم به کسی	بلای چشم کبود تو آسمانی بود
ـ تو را چه غم که شب ما دراز می‌گذرد	که روزگار تو در خواب ناز می‌گذرد
ز کشور دل محمود گَرد برخیزد	اگر نسیم به زلف ایاز می‌گذرد
ـ آنها که به فردوس رخ یار فروشند	از سادگی آیینه به زنگار فروشند
بی زرق و ریا نیست نماز شب زاهد	معیوب بود هر چه شب تار فروشند[2]
ـ چون قلم بر سر غمنامهٔ هجران آید	دل به جان، آه به لب، اشک به مژگان آید
ـ گر شب هجر سیاهی شود و آه قلم	نامهٔ شوق محال است به پایان آید
کشت امّید مرا ابر بهاری دگر است	قاصدی کز سر کویت عرق افشان آید[3]
ـ آنکه منع من مخمور ز صهبا می‌کرد	لب میگون تو را کاش تماشا می‌کرد
عاشقان را به سر خاک شدن، خون می‌شد	زیر پا گر نظر آن، قامت رعنا می‌کرد
تیغ عریان تو را دید و ورق برگرداند[4]	آنکه دایم ز خدا عمر تمنّا می‌کرد
ـ مگو پوچ تا نشنوی حرف پوچ	که خمیازه خمیازه می‌آورد
ـ بدعتِ برگِرد سرگشتن، گر از پروانه ماند	دورِگَردیهای معشوق از من دیوانه ماند
من که صدمیخانه می‌کردم تهی در یک‌نفس	زان لب میگون دهانم باز چون پیمانه ماند

۱. دیوان: رنگ
۲. S ،A «نخل قدّ تو ... تار فروشند» را ندارد
۳. S «به هیچ حیله... افشان آید» را ندارد
۴. S برکردند

ـ تا بوسه‌ای به من ز لب دلستان رسید   جانم به لب رسید و لب من به جان رسید
احوال من مپرس که با صد هزار درد   می‌باید به درد دل دیگران رسید
ـ ز بس که سنگ ملامت فلک به کارم کرد   نهفته در جگر سنگ چون شرارم کرد
ز حرف شکوه لبم بود تیغِ زهر آلود   به یک تبسّم دزدیده شرمسارم کرد
مرا به حال خود ای عشق بیشتر ازین مگذار   که بی‌غمی یکی از اهل روزگارم کرد
ـ اگر چه نطق در هر نکته صد تنگ شکر دارد   ولی شهد خموشی در نظرشان دگر دارد
ـ از حب جاه خواری دنیا شود لذیذ   از ذوق نشئه تلخی صهبا شود لذیذ
ـ ای زلف سرکش تو ز بالا کشیده‌تر[1]   از روز عاشقان شبِ زلفت سیاه‌تر
ـ از من مپوش چهره که فردوس تازه‌روی   شبنم نداشته است ز من پاک دیده‌تر
ـ ای چشمت از غزال ختن خوش نگاه‌تر   مژگان و چشم شوخ تو از هم رمیده‌تر[2]
ـ نسخهٔ کفر از آن زلف پریشان بردار   چون به این حلقه درآیی دل از ایمان بردار
از شکر خنده‌ات ای صبح، حلاوت رفته‌است   نسخه‌ای تازه از آن چاک گریبان بردار
ـ حسن دارد در سواری شوکت و شأن دگر   جلوه را در خانهٔ زین است میدان دگر
جان رسمی زندگی را تلخ بر من کرده بود   از دم تیغ شهادت یافتم جان دگر[3]
ـ بیرون مَیا ز گوشهٔ میخانه در بهار   لب بر مدار از لبِ پیمانه در بهار
آغاز عاشقی است ز قربم حذر کنید   جهل است آشنایی دیوانه در بهار
ـ ای بر روی تو از آیینهٔ گل صاف‌تر   فتنهٔ روی زمین زلف تو را در زیر سر
ـ هر که از بت روی گرداند نبیند روی حق   هر که از زنّار برگردد نمی‌بندد کمر
ـ جوشنِ داودیِ قلمروِ تدبیر   نقش بر آب است پیش ناوک تقدیر
ـ بس که کشیده است دردسر ز جنونم   گو چه دهد چون شوم دچار به زنجیر
ـ صفای یار به دیدن نمی‌شود آخر   گلی است این که به دیدن نمی‌شود آخر
وگر به لطف خموشم کنی وگرنه چو شمع   زبان من به بریدن نمی‌شود آخر
ـ ای هر ورق گل ز تو آیینهٔ دیگر   هر غنچه ز اسرار تو گنجینهٔ دیگر

۱. دیوان: ای چشمت از غزال ختن خوش نگاه‌تر
۲. دیوان: از روز عاشقان شب زلفت سیاه‌تر
۳. S، A: «من که صد ... جان دگر» را ندارد

بی بادهٔ گلرنگ، بود در نظر من / هر ابر سیاهی شب آدینهٔ دیگر
آن دلبر بی‌باک چو می‌کرد به عاشق / می‌داشت اگر غیر دل آیینهٔ دیگر

ـ جز آن لبهای میگون نیست دل را چاره‌ای دیگر / نمی‌چسبد کباب من به آتشپاره‌ای دیگر
به یک دیدن سر آمد عمر من چون چشم قربانی / خوشا چشمی که دارد فرصت نظّاره‌ای دیگر

ـ نیست بیرون ز تو مقصود، تکاپو بگذار / چند روزی سر خود بر سر زانو بگذار
لعل و یاقوت در این داد و ستد سنگِ کم است / وصل یوسف طلبی جان به ترازو بگذار
بیش از این رنج سخن بر لب نازک مپسند / شغل گفتار به آن چشم سخنگو بگذار

ـ نیست در ظاهر مرا گر گلعذاری در نظر / از دل صد پاره دارم نوبهاری در نظر
مدّ عیش من چو ابرو در بلندی طاق بود / داشتم تا نرگس دنباله داری در نظر

ـ چه شد که یار خط آورد، با صفاست هنوز / فروغِ صبح بناگوش دلگشاست هنوز
اگر چه خط رقم عزل خواند در گوشش / دراز دستی مژگان او بجاست هنوز
از او توقع حلوای آشتی زود است / عتاب و رنجش بی جای او بجاست هنوز
نگشته است به دلها گران غبار خطش / عزیزِ دیدهٔ مردم چو توتیاست هنوز

ـ بیا و تازه کن ایمان به نوبهار امروز / که شد قیامت موعود آشکار امروز
محیط رحمت حق در تلاطم آمده است / کف از شکوفه فکنده است بر کنار امروز
ز جوش لاله و گل کز رکاب می‌گذرد / پیاده جلوه کند در نظر سوار امروز

ـ دگر که را کنم از اهل درد محرم راز؟ / که رنگ من به زبان شکسته شد غمّاز
چو دید طاق دو ابروی یار، برگردید / کسی که گفت روا در دو قبله نیست نماز
ز عرض حال در ایّام خط مشو غافل / که وقت شام بود تنگ در ادای نماز
چنانکه سیل خس و خار را به دریا برد / مرا به عشق حقیقی کشید عشق مجاز

ـ نکرد در دل من کار، عشق شورانگیز / ز هیزم تر من شد فسرده آتش تیز
عجب که راه به دیر مغان توانم یافت / مرا که نیست به جز سبحه هیچ دستاویز

ـ زان چهره خط قیامتی انگیخته است باز / رنگی برای بردن دل ریخته است باز

زان لب هنوز می‌شکند یک جهان خمار — زان زلف خوشه‌های دل آویخته است باز[1]

- از جبینش عرق شرم روان است هنوز — چشم امّید به رویش نگران است هنوز
ملکش از لشکر بیگانهٔ خط شد پایان — حسنِ غافل لمن‌الملک زنان است هنوز

- پیغامی از آن غنچه دهن می‌رسد امروز — خوشحالیی از غیب به من می‌رسد امروز
جز زلف دراز تو که ترخان خدایی است — دست که به آن سیب ذقن می‌رسد امروز؟

- شرح دشت دلگشای عشق را از ما مپرس — می‌شوی دیوانه، از دامان این صحرا مپرس
می‌زنی آتش به عالم، حرف روی او مگو — می‌کنی قایم قیامت را، از آن بالا مپرس

- از ما حدیث زلف و رخ دستان مپرس — طوفان رسیده را ز کنار و میان مپرس
چون گل نظر به سینهٔ صد چاک من فکن — از تیغ بازی مژهٔ دلستان مپرس

- باز دارم به نظر خطّ غباری که مپرس — سایه کرده است به من ابر بهاری که مپرس
نیست در رفتن دل هیچ گناهی از من — کششی دیده‌ام از جلوهٔ یاری که مپرس
شب که آن موی میان تنگ در آغوشم بود — داشتم از غم ایام کناری که مپرس[2]

- داشت امروز رخ یار حجابی که مپرس — زد به روی دل مدهوش گلابی که مپرس
ناز هرچند به دامان نگه می‌آویخت — می‌دوید از پی دلها به شتابی که مپرس

- شد خطّ لعل تو ایمن ز شبیخونِ هوس — در شب تار بود شهد مسلّم ز مگس

- بر نمی‌آیم به تسکین دل خودکام خویش — چون فلک در برقراری دیده‌ام آرام خویش
دردسر بسیار دارد دردمندیهای من — سوختم چون لاله تا پر کردم از خون جام خویش

- رسیده است به جایی لطافت بدنش — که از نسیم شود داغدار یاسمنش
اگر ز نکهت گل پیرهن کند در بر — شگفت نیست که نیلوفری شود سمنش
شکوه حسن از این بیشتر نمی‌باشد — که از سپند نخیزد خدا در انجمنش
چه لذّتی است شنیدن نوای جان‌پرور — ز مطربی که توان بوسه داد بر دهنش

- شده است از شوق تیغ جان ستانش — وبال عمر، خضرِ جاودانش
غبار آلودهٔ گرد کسادی است — نسیم پیرهن در کاروانش

---

۱. S ،A «آغاز عاشقی است ... آویخته است باز» را ندارد
۲. S ،A «ملکش از ... که مپرس» را ندارد

ز حیرت آنقدر فرصت ندارم | که درد خود کنم خاطرنشانش
چنان ناسازگار است آن جفاجوی | که نتوان ساخت پیغام از زبانش
ـ مرغی است روح، قطرهٔ میْ آب و دانه‌اش | دل توسنی‌است ناله و نی تازیانه‌اش
هر دم هزار بوسه طلب را به گفتگو | وا می‌کند ز سر لب شیرین بهانه‌اش
ـ سری راکه بالین شود آستانش | بود بخت بیدار خواب گرانش[1]
فتاده است کارم به خونریز طفلی | که گلگون شود اسبِ نی زیر رانش
گرفتم که افتد به خاکم گذارش | کرا هست دستی که گیرد عنانش؟
ـ دلپذیر است چنان پستهٔ شکر شکنش | که رسد بیشتر از گوش به دلها سخنش
ـ عاشقان منّت آمد شد قاصد نکشند | که دهد رفتن دلها خبر از آمدنش
ـ بس که آمیختهٔ ناز بود رفتارش | باشد ایمن ز چکیدن عرق رخسارش
ـ نه خطاست این‌نمایان‌گشته از طرف بناگوشش | که شد گِرد یتیمی سایه‌افکن‌از در گوشش
ـ خون ما از روی آتشناک می‌آید به جوش | از دم گرم بهاران خاک می‌آید به جوش
ـ از آن از دست نگذارد قدح چشم فسون‌سازش | که هر پیمانه چون آیینه آرد بر سر نازش
ـ می‌کند تأثیر عاجز نالی ما در دلش | دیگ سنگین از خس و خاشاک می‌آید به جوش
ـ کاش می‌دیدی به چشم عاشقان رخسار خویش | تا دریغ از چشم خود می‌داشتی دیدار خویش
حسن عالم‌سوز را مشّاطه‌ای در کار نیست | گرم دارد از فروغ خود گهر بازار خویش
نکشیدیم شبی سیمبری در بر خویش | دست ما همچو سبو ماند به زیر سر خویش
ـ بر سر حرف آمده است چشم سیاهش | نو خط جوهر شده است تیغ نگاهش
دایرهٔ حیرت است حلقهٔ زلفش | مرکز سرگشتگی است خال سیاهش
ـ نماند زنده کس از دست و تیغ چالاکش | هنوز می‌پرد از شوق، چشم فتراکش
ـ سرو اگر جلوه کند پیش قد رعنایش | قمری از شهپر خود ارّه نهد بر پایش
ـ در جهان فتنه به هم دست و گریبان گردد | مژه بر هم چو زند چشم قیامت زایش
ـ شوخی که جلوگاه بود دیدهٔ منش | چون طفل اشک، روی توان دید در تنش

---

۱. A، S «بر نمی‌آیم به ... گرانش» را ندارد

پیداست همچو قبله‌نما از ته بلور   از سینهٔ لطیف دل همچو آهنش

ـ گر کنند از رشتهٔ جانها زه پیراهنش   از لطافت رنگ گرداند بیاض گردنش

آنکه از تیغ تغافل می‌کشد صید حرم   کی به خون چون منی آلوده گردد دامنش؟

ـ کراست تاب شکرخنده‌های پنهانش؟   که شور حشر بود گردهٔ نمکدانش

چه عارض است که در آفتابِ زرد خزان   بهار می‌چکد از خطّ همچو ریحانش[1]

ـ شکست رنگ مرا رنگ همچو مهتابش   ربود خواب مرا نرگس گران خوابش

به جامه خانهٔ گردون نظر سیاه مکن   حذر که گرد رخ اخگر است سنجابش

محیط عشق محال است آرمیده شود   به تیغ موج بریدند ناف گردابش

ـ نانش همیشه گرم بود همچو آفتاب   هرکس به ذرّه‌ای فیض رساند ز خوان خویش

ـ به عاشق صید عاشق می‌کند قدّ دل آرایش   ز طوق قمریان فتراک دارد سرو بالایش

ـ آن شاه سواری که منم دل نگرانش   تیری‌است که از خانهٔ زین‌است کمانش

چون نقطهٔ موهوم که قسمت کندش هیچ   پوشیده‌تر از خنده شود راز دهانش

ـ رنگ می‌بازد ز نامِ بوسه یاقوتِ لبش   از اشارت آب می‌گردد هلال غبغبش

ـ بوسه‌های تشنه لب، پر در پر هم بافته است   چون کبوترهای چاهی، گِرد چاه غبغبش

ـ آنکه در آیینه بیتاب شد از طلعت خویش   آه اگر در دل عاشق نگرد صورت خویش

ـ ز دل برون نرود چشم آشنا رویش   سری به دامن مجنون نهاده آهویش

ز حال دل خبرم نیست اینقدر دانم   که دست شانه نگارین برآمد از مویش

ـ از بی‌قراری دل اندوهگین خویش   خجلت کشم همیشه ز پهلونشین خویش

از بس گرفته مرا در میان گناه   از شرم ننگرم به یسار و یمین خویش

ـ هر حلقه ز کاکل رسایش   چشمی است گشاده در قفایش

صد جام لبالب است در گرد   در حلقهٔ چشم سرمه سایش

در هیچ سری کلاه نگذاشت   نظّارهٔ قامت رسایش

عشق است شهنشهی که باشد   برخاستن از جهان لوایش

---

۱. A، S «دلپذیر است ... ریحانش» را ندارد

ـ اگر چشم کافر فتد بر لقایش
نیاید به لب غیر نام خدایش

ـ ز اضطراب دل کند آن زلف عنبرفام رقص
می‌کند آری به بال مرغ وحشی دام رقص

ذرّه را نظّارهٔ خورشید در رقص آورد
آتشین‌رویی چو باشد نیست بی‌هنگام رقص

ـ چون برق زود می‌گذرد آب و تاب خط
زنهار دل مبند به موج سراب خط

از بس که چشم بوالهوسان خیرگی نمود
رفت آفتاب حسن به زیر نقاب خط

ـ گر چه صاحب نظرانند تماشایی شمع
بهر پروانه بود انجمن آرایی شمع

خط به آن چهرهٔ روشن چه تواند کردن؟
شب تاریک بود سرمهٔ بینایی شمع

کثرت خلق به توحید چه نقصان دارد؟
چه خلل می‌رسد از رشته به یکتایی شمع؟

ـ دل مست حیرت و سر پر شور سماع
موسی به خواب بیخودی و طور در سماع

خوش باده‌ای‌است عشق که چندین هزار بط
آمد به بال این می پر زور در سماع

ـ این سرشک آتشین کز دیده می‌بارد چراغ
تخم مهری در دل پروانه می‌کارد چراغ

شعلهٔ ادراک را لازم بود بخت سیاه
پیش پای خویش را روشن نمی‌دارد چراغ

ـ گلها تمام یک طرف آن رو به یک طرف
چین و ختا به یک طرف آن مو به یک طرف

آخر نشانه‌ای چه کند با هزار تیر؟
دل یک طرف هزار پریرو به یک طرف

ـ از بس که شد ز لعل تو با آب و تاب حرف
شوید غبار عقل ز دل چون شراب حرف

شادابی لب تو از آن است کز حجاب
در لعل آتشین تو می‌گردد آب حرف

گر هوش کوتهی نکند می‌توان شنید
از چشمهای شوخ تو در عین خواب حرف

ـ جان تازه می‌شود ز نسیم بهار عشق
از یک سر است جوش گل و خارخار عشق

ـ صبح قیامت بود چاک گریبان عشق
شور دو عالم بود گرد نمکدان عشق

ـ نه شبنم است چمن را به روی آتشناک
عرق ز روی تو کرده‌است گل به دامن پاک

ـ چکیدهٔ جگر شعله است نغمهٔ عود
کمند عشرت رم کرده است رشتهٔ چنگ

ـ آمد بهار و شد در و دیوار لاله رنگ
از جوش لاله شیشهٔ پر باده گشت سنگ

ـ باغ از بنفشه صفحهٔ رخسار یوسف است
گردیده از طپانچه اخوان کبود رنگ

ـ در زهد من نهفته بود رغبت شراب
چون نغمه‌های ترکه بود با رباب خشک

- زان لعل آبدار خوشم با جواب خشک
سازند در مقام ضرورت وضو به خاک[1]

- چرخ است حلقهٔ در دولتسرای دل
عرش است پردهٔ حرم کبریای دل

دل آنچنان که هست اگر جلوه‌گر شود
نُه اطلس سپهر نگردد قبای دل

خود را اگر گرفت جگردار عالم است
آن را که از خرام تو لغزید پای دل

- ای از رخت هر خار را سامان بستان در بغل
هر ذرّه را از داغ تو خورشید تابان در بغل

کی چشم گستاخ مرا راه تماشا می‌دهد؟
رویی که دارد از عرق چندین نگهبان در بغل

یک ره برآر از آستین دست نگارین در چمن
تا دستها پنهان کند سرو خرامان در بغل

- رفتی و در رکاب تو رفت آبروی گل
چون سایه در قفای تو افتاد بوی گل

شرم رمیده را نتوان رام حسن کرد
رنگ پریده باز نیاید به روی گل

- عشق را نغمهٔ داوود بود شیون دل
حسن را آمدن آب بود رفتن دل

روح بیچاره چه می‌کرد درین خاکستان
خانهٔ چشم نمی‌داشت اگر روزن دل

- مشو چو بی‌خبران غافل از نظارهٔ گل
که یک دو صبح بود شوخی ستارهٔ گل

- بر آن سیاه گلیمت سیر باغ جلال
شود دو آتشه رنگ بتان ز جامه آل

- از آن به خامهٔ گلرنگ مایل است آن شوخ
که در لباس کند خون عاشقان پامال

به پاکدامنی افتاده است کار مرا
که جامه را نکند جز به خون حلال

- رنگین شده است بس‌که ز خونین ترانه‌ام
مرغان غلط کنند به گل آشیانه‌ام

چون غنچه داشتم دل جمعی درین چمن
بر باد داده یک نفس بی‌غمانه‌ام

- یاد ایّامی که شور عشق بلبل داشتم
از دل صد پاره دامانی پر از گل داشتم

خانه‌ام بی انتظار خانه‌پردازی نبود
چشم دایم در ره سیلاب چون پل داشتم[2]

- من آن نیم که به گلشن به اختیار روم
مگر ز بی خبریها به بوی یار روم

به آب و رنگ مرا نوبهار نفریبد
به ذوق داغ مگر سوی لاله‌زار روم

مرا از آن سفر بیخودی خوش آمده است
که رفته رفته ازین راه سوی یار روم

به خاکساری خود چون غبار از آن شادم
که در رکاب تو ای نازنین سوار روم

---

۱. A، S «دلپذیر است چنان ... وضو به خاک» را ندارد. ۲. A، S «رفتی و در رکاب... پل داشتم» را ندارد

ـ با کمال مَحرمی محروم از آن رخساره‌ام
در کنار گل چو بوی گل همان آورده‌ام

ـ روی آتشناک خوبان آب حیوان من است
هست از آتش زندگی، چون مرغ آتشخواره‌ام

ـ آن سپهر عالم افروزم جهان درد را
کز سرشک داغ باشد ثابت و سیّاره‌ام

ـ اگر به روی تو بار دگر نظاره کنم
چو صبح زندگی خویش را دوباره کنم

مرا به سوی تو بال و پر دگر گردد
ز اشتیاق تو هر جامه‌ای که پاره کنم

نماند در نظر از جوش اشک جای نگاه
مگر ز رخنهٔ دل یار را نظاره کنم

ـ تا به کی بر دل ز غیرت زخم پنهانی خورم
با تو یاران می خورند و من پشیمانی خورم

ـ راهی که راهزن زد یک چند امن باشد
ایمن شدم ز شیطان تا توبه را شکستم

ـ دستم آن روز گرفتند که رفتم از دست
کارم آن روز نسق یافت که از کار شدم

ـ تا لبش کرد چو طوطی به سخن تلقینم
شد قفس چوب نبات از سخن شیرینم

ـ طاقت جلوه او نیست مرا می‌ترسم
که به فردوس برد دیدهٔ کوته بینم

ـ چه بود هستی فانی که نثار تو کنم
این زر قلب چه باشد که به کار تو کنم

همچنان بر کف پای تو دلم می‌ارزد
اگر از پردهٔ دل راهگذار تو کنم

ـ اوّل ز رشک محرمیم سرمه داغ بود
چون خواب رفته رفته به چشمش گران شدم

ـ تمتّع با کمال قرب از آن رعنا نمی‌بینم
که زیر پا نبیند یار و من بالا نمی‌بینم

ـ می‌شود از دم زدن خراب وجودم
پرده آهی است چون حباب وجودم

ذرّهٔ من زندگی ز خویش ندارد
بسته به دامان آفتاب وجودم

ـ مکش ز حسرت تیغ خود که تاب ندارم
ز هیچ چشمهٔ دیگر امید آب ندارم

ـ بیا در جلوه ای سروِ روان تا جان برافشانم
بیفشان زلف کافر کیش تا ایمان برافشانم

ـ تو صبح عالم افروزی و من شمع سحرگاهم
گریبان بازکن تا بی‌تأمّل جان برافشانم

ـ بس که رخسار تو در مدّ نظر داشته‌ام
دیده‌ام روی تو تا آینه برداشته‌ام

بر گرانباری من رحم کن ای سیل فنا
که من این بار به امّید تو برداشته‌ام

ـ می‌زدم بر قلب هجران گر جگر می‌داشتم
دست بر دل می‌نهادم دل اگر می‌داشتم

گوهر شهوار عبرت گر نمی‌آمد به دست
از بساط آفرینش من چه برمی‌داشتم

ـ کس زبان چشم خوبان را نمی‌داند چو ما
روزگاری این غزالان را شبانی کرده‌ایم

- چـه دست در خم آن زلف دلنواز کـنم؟ / بـه ناخنی کـه نـدارم چـه عـقده بـاز کـنم؟
ببین چه ساده دل افتاده‌ام کـه مـی‌خواهـم / تـو را بـه نـیم دل از خـلق بـی‌نیاز کـنم
- من که از وسعت مشرب به فلک ساخته‌ام / پیش خـوی تـو مکـرّر سـپر انداخته‌ام
نـفس گـرم ازیـن بـیش چـه تأثیر کند؟ / جـامهٔ سـرو تـو را فـاخته‌ای سـاخته‌ام
حسـن را هـیچ مبصّر نشناسد چـون مـن / کـه چـو یـعقوب دریـن کـار نـظر باخته‌ام[1]
- ز خـال گـوشهٔ ابـروی یـار مـی‌ترسم / ازیـن سـتارهٔ دنـباله دار مـی‌ترسم
- لذّت نـمانده است در آیـندهٔ حـیات / از عـیشهای رفـته دلی شـاد کـنم
- چون صبح خنده بـا جگـر چـاک مـی‌زنم / در مـوج خـیز خـون نـفس پـاک مـی‌زنم
- عـالم بی‌خبری طـرفه بـهشتی بـوده‌است / حیف و صد حیف که ما دیر خبردار شدیم
- هـرگز نشـد کـه بـر سـر حـرف آورم تـو را / مـن کـز دهـان غـنچه سخن وا کشیده‌ام
از پـا کشـند بـی‌خبران خـار را و مـن / از خـار راه او ز ادب پـا کشـیده‌ام
- جـان را بـه دم خـنجر قـاتل بـرسانم / طـوفان زدهٔ خـویش بـه سـاحل بـرسانم
صد بار جرس گشتم و پاس ادب عشق / نگـذاشت کـه آواز بـه مـحمل بـرسانم
- اگـر چـه نـیک نـیم خـاک پـای نیکانم / عجب کـه تشـنه بـمانم سـفال ریـحانم
نـه ذوق بـودن و نـه روی بـاز گـردیدن / چـو خنده بـر لب مـانده رسیده حیرانم[2]
- به اشک درد دل خـود نـوشته سـر دادیـم / خـط نـجات بـه مـرغان نـامه‌بر دادیـم
ز مـا دعـا بـرسانید مـی‌فروشان را / کـه مـا قـرار بـه خـونابه جگـر دادیـم[3]
- شاهد بیداری شـبهاست خـواب بـی‌محل / من ز خواب چشم او در صدخیال افتاده‌ام
- عـالم بـی خـبری بـود بـهشت آبـادم / تا به هوش آمدم از عـرش بـه فـرش افتادم
- گـوشمال عـبثی مـی‌دهد اوسـتاد مـرا / سـبقی نـیست مـحبّت کـه رود از یـادم
- بـه جـای بـاده اگـر در پـیاله آب کـنیم / ز تـنگ حـوصلگی مستیی شـراب مـی‌کنم
- بـیاض گـردن اوگـر بـه دسـت مـا افـتد / چـه بـوسه‌های گـلو سـوز انتخاب کـنیم
- راز عشـق از دل غـمناک نـیاید بـیرون / دانـهٔ سـوخته از خـاک نـیاید بـیرون

---

۱. S ،A «با کمال محرمی ... نظر باخته‌ام» را ندارد   ۲. S ،A «هرگز نشد ... حیرانم» را ندارد
۳. S «به اشک درد... جگر دادیم» را ندارد

لفظ پیچیده به زنجیر کُشد معنا را دل از آن طرّه بی‌چاک نیاید بیرون
ـ دلیل راحت ملک عدم همین کافی است که طفل گریه‌کنان آید از عدم بیرون
کسی که می‌نهد از خود قدم بیرون کبوتری است که می‌آید از حرم بیرون
ـ دلدار رفت و برد دل خاکسار من یکبار شد ز دست کمند و شکار من
باری مرا به داغ جدایی چو سوختی غافل مشو ز خال دل داغدار من
باغ و بهار من ز جهان دامن تو بود دیگر به دامنی که نشیند غبار من
ـ پیش اهل دل ادب منظور داشتن با کمال قرب خود را دور باید داشتن
چشم او در روزگار خط قیامت می‌کند در بهاران مست را معذور باید داشتن[1]
ـ ای لب لعل تو را خون یمن در آستین هر سر موی تو را چندین ختن[2] در آستین
گرچه دلگیراست چون شام غریبان طرّه‌اش دارد از رخسار او صبح وطن در آستین
ـ نظر به زلف و خط آن بهشت سیما کن شکستهٔ قلم صنع تماشا کن
ـ افشان خال بر رخ آن دلربا ببین در روز اگر ستاره ندیدی بیا ببین
گر نیست باورت که دل از ما گرفته‌ای در روزنامهٔ سر زلف دو تا ببین
زان فارغی ز ما که نداری ز خود خبر یک ره بیا به دیدهٔ من خویش را ببین
ـ دست تا بر ساز زد مطرب، دل ما خون گرفت از زمین ما به ناخن آب می‌آید برون
ـ خوش‌است فصل بهاران شراب نوشیدن به روی سبزه و گل همچو آب غلطیدن
ـ جهان بهشت باشد از نوبهار، باده بیار که در بهشت حلال است باده نوشیدن
ـ ز آه من ندارد هیچ پروا کج کلاه من ز شوخی می‌کند چون زلف خود بازی به آه من
ـ بس که دارد گرد کلفت چهرهٔ احوال من روی می‌مالد به خاک آیینه از تمثال من
ـ خال را در زیر زلف آن پری پیکر ببین گر ندیدی دانه‌ای از دام گیراتر ببین
ـ دور از انصاف‌است پیچیدن سر از سودای ما عذرخواه دست خالی، چهره چون زر ببین
ـ برای کام دنیا دامن دل بر میان مشکن پر و بال همایی را در هوای استخوان مشکن
غرور حسن ای مجنون شراکت بر نمی‌تابد خمار چشم لیلی را به چشم آهوان مشکن

۱. A، S «به جای باده ... باید داشتن» را ندارد
۲. دیوان: چین و ختن

ـ تا به عزم صید آن بی‌باک می‌آید برون
خون ز چشم حلقهٔ فتراک می‌آید برون
صبح عشرت می‌کنندش نام، این نادیدگان
آه سردی کز دل افلاک می‌آید برون
ـ حذر کن از عرق روی لاله رخساران
که می‌کند به دل سنگ رخنه این باران
همیشه داغ دل دردمند من تازه است
که شب خموش نگردد چراغ بیماران
ـ خال یا تخم امید عاشق شیداست این؟
زلف یا شیرازهٔ جمعیّت دلهاست این؟
فتنهٔ روز قیامت در رکابش می‌رود
رایت حسن بلند اقبال یا بالاست این؟
ـ سرو گلزار ارم یا قامت دلجوست این؟
زلف مشکین یا کمند گردن آهوست این؟
اختر صبح سعادت، مرکز پرگار حسن[1]
تخم آه آتشین یا خال عنبر بوست این؟
حسنش از خط می‌کند منشور زیبایی درست
یا دعای چشم زخم آن بهشتی روست این؟
فتنه‌ها از یک گریبان سر برون آورده‌اند
یا صف مژگان به گرد نرگس جادوست این؟
ـ بی‌درد مشکل است سخن گفتن این چنین
رنگین شود سخن ز جگر سفتن این چنین
از خواب ناز نرگس او وا نمی‌شود
در آفتاب رو نتوان خفتن این چنین
ـ زنده شد عالمی از خندهٔ جان پرور او
که گمان داشت وجود از عدم آید بیرون؟
ـ نالهٔ نی از جگرها آه می‌آرد برون
یوسفی در هر نفس از چاه می‌آرد برون
در تنور رزق چون نوبت به قرص ما رسد
چرخ گویا بیژنی از چاه می‌آرد برون
ـ زهی از شبنم رخساره‌ات چشم حیا روشن
چراغ ماه را از شمعِ رویت پیش پا روشن
فلک با تنگ چشمان گوشهٔ چشم دگر دارد
که چون فرزند کور آید شود چشم گدا روشن
ـ گرفتم این که نظر باز می‌توان کردن
به بال چشم چه پرواز می‌توان کردن
کلاه گوشهٔ همّت اگر بلند افتد
به مطلب دو جهان ناز می‌توان کردن
نمانده از شب آن زلف گرچه پاسی بیش
هنوز درد دل آغاز می‌توان کردن
ـ گر بنالم خون ز چشم سنگ می‌آید برون
ور بگریم خار یک رنگ می‌آید برون
هر طرف دیوانهٔ خوش طالع من می‌رود
کودکی با دامن پر سنگ می‌آید برون
عمرها باید که آن یاقوتِ لب نوخط شود
سبزه با تمکین ز زیر سنگ می‌آید برون

۱. دیوان: عشق

ـ شد گلستان خار خار من به من   کو نپردازد بهار من به من
می‌کند چون بوی گل در جیب گل   سرکشیها در کنار من به من[1]
ـ از بس‌که سرکش است قدّ چون نهال تو   در آب هم نگون ننماید جمال تو[2]
فردای حشر مایهٔ اشک ندامت است   امروز خون هر که نشد پایمال تو 139b
ـ نیست خالی یک سر موی تو از سودای تو   پیش یکدیگر نظر بازند سر تا پای تو
ـ زهر آب زندگانی می‌شود در جام او   نیست فرقی در میان بوسه و دشنام او
ـ چشم را خیره کند پرتو زیبایی تو   من و از دور تماشای تماشایی تو
سایه نبود ز لطافت قدّ رعنای تو را   نیست یک سرو درین باغ به یکتایی تو
بر سر منصب پروانه چه خونها می‌شد   شمع می‌داشت اگر انجمن آرایی تو
ـ شد خط مشکبار عیان از عذار او   جوهر نما شده آیینه بی غبار او
آه از غرور حسن که در روزگار خط   در خواب ناز می‌گذرد روزگار او
ـ مپسند پر ز داغ کنم از جفای تو   آن کیسه‌ها که دوخته‌ام بر وفای تو
شادم به مرگ خود که هلاک تو می‌شوم   با زندگی خوشم که بمیرم برای تو
گر بشنوی از او دو سه حرفی چه می‌شود؟   صائب چها شنید ز مردم از برای تو
ـ در هیچ پرده نیست نباشد نوای تو   عالم است از تو و خالی است جای تو
در مشت خاک من چه بود لایق نثار   هم از تو جان ستانم و سازم فدای تو
ـ خطّت که رفت در بغل هاله ماه از او   پوشیده است کعبه پلاس سیاه از او
من بسته‌ام لب طمع، امّا نگار من   دارد دهان بوسه فریبی که آه از او
تا جلوه داد قدّ قیامت خرام او   آمد هزار منکر محشر به راه از او
ـ ز من شکیب به قدر دل فگار بجو   به من دلی بنما بعد از آن قرار بجو
مرا به مرگ ز کوی تو پای رفتن نیست   غبار من به سر راه انتظار بجو[3]
ـ چه باشد حاصل مرغ چمن ای‌گلعذار از تو؟   که از گل می‌خورد صدکاسه خون هردم بهار از تو
مرا شرمنده کردی از دل امیدوار خود   مباد هیچ کافر در جهان امّیدوار از تو

۱. M ،A «نظر به زلف ... کنار من به من» را ندارد   ۲. M مثال تو
۳. S ،A «نیست خالی یک... انتظار بجو» را ندارد

مرا خود نیست یارای سؤال، آخر چه می‌گویی | اگر پرسد گناه من کسی روز شمار از تو[1]
ـ چو بنشیند، شود صد کوه تمکین همنشین با او | چو برخیزد ز جا، از جای برخیزد زمین با او
ز فیض داغ سودا دام و دد شد رام با مجنون | سلیمان می‌شود هر کس که باشد این نگین با او
من از شرح پریشان حالی دل عاجزم صائب | به سرگوشی مگر گوید دو زلف عنبرین با او
ـ هرگز به زیر پای نمی‌بینی از غرور | بیچاره عاشقی که شود خاکراه تو
ـ دلربایانه دگر بر سر ناز آمده‌ای | از دل ما چه به جا مانده که باز آمده‌ای
در بغل شیشه و در دست قدح، در بر چنگ | چشم بد دور که بسیار بساز آمده‌ای
می بده می بستان دست بزن پای بکوب | به خرابات نه از بهر نماز آمده‌ای
ـ ای آنکه دل به ابروی پیوسته بسته‌ای | غافل مشو که در ته طاق شکسته‌ای
امروز از نگاه تو دل آب می‌شود | گویا به روی گرم خود از خواب جسته‌ای
ـ آن خوش پسر بر آمد از خانه می‌کشیده | مایل به اوفتادن چون میوهٔ رسیده
چشم از فسانهٔ ناز در خواب صبحگاهی | مژگان ز دل فشاری دست نگار دیده
ـ به ساغر نقل کرد از خم شراب آهسته‌آهسته | برآمد از پس کوه آفتاب آهسته‌آهسته
زبس در پردهٔ افسانه با او حال دل گفتم | گران‌گشتم به‌چشمش همچو خواب آهسته‌آهسته
کباب نازک دل آتش هموار می‌خواهد | بر افکن از عذار خود نقاب آهسته آهسته
ـ تا سبزهٔ خط از لب جانان بر آمده | دود از نهاد چشمهٔ حیوان بر آمده
ما بی توکّلیم وگرنه درین چمن | رزق شکوفه از بن دندان بر آمده[2]
ـ در خاک و خون کشید مرا ترک زاده‌ای | مژگان به ناز بالش دل تکیه داده‌ای
ـ چون ابر نوبهار ز روی عرق فشان | چندین هزار خانه به سیلاب داده‌ای
ـ دلهای بی قرار ز مردم گرفته‌ای | با خویشتن قرار نکویی نداده‌ای
ـ تا کرد خانه از رخ او روشن آینه | گیرد ز آفتاب به گل روزن آینه
جوهر مکن خیال، که از بیم غمزه‌اش | پوشیده است زیر قبا جوشن آینه
ـ صبح شد برخیز مطرب گوشمال ساز ده | عیشهای شب پریشان گشته‌ای را آواز ده

۱. S «چه باشد حاصل... شمار از تو» را ندارد
۲. S ،A «چو بنشیند ... دندان برآمده» را ندارد

هیچ ساز از دلنوازی نیست سیر آهنگ‌تر — جنگ را بگذار، قانون محبّت ساز ده

- بی‌پرده رو در آیینه ما نکرده‌ای — خود را چنانکه هست تماشا نکرده‌ای[1]

- یا رب آشفتگی زلف به دستارش ده — چشم بیمار بگیر و دل بیمارش ده

تا به ما خسته‌دلان بهتر ازین پردازد — دلی از سنگ خدایا به پرستارش ده

- کوچک دلی است مایهٔ تسخیر عالمی — آفاق را گرفت سلیمان به خاتمی

- عیش فرش است در آن محفل روح افزایی — گر فتد شیشهٔ می جایی و ساقی جایی

یوسف از قحط خریدار دل خود می‌خورد — حسن مغرور تو می‌داشت اگر پروایی

چشم از آن حسن جهانگیر چه ادراک کند؟ — در حبابی چقدر جلوه کند دریایی؟[2]

- تا تو چون شانه دل چاک مهیّا نکنی — پنجه در پنجهٔ آن زلف چلیپا نکنی

بر کلاه خرد و هوش اگر می‌لرزی — به که نظّارهٔ آن قامت رعنا نکنی

- هر گاه رخ ز باده عرقناک می‌کنی — هر سینه‌ای که هست ز دل پاک می‌کنی

امّیدوار چون نشود چشم ما، که تو — آیینه را به دامن خود پاک می‌کنی

- رویی به طراوت قمر داری — چشمی ز ستاره شوخ‌تر داری

خورشید چراغ روز می‌گردد — زان چهره اگر نقاب بر داری

- مرکز عیش است آن دهان که تو داری — عمر دوباره است آن لبان که تو داری

- فروغ زندگانی برق شمشیر است‌پنداری — نفس عمر سبکرو را پَر تیر است پنداری

به‌مشت خاک خود کامروز و فردا می‌برد بادش — چنان دلبستگی داری که اکسیراست پنداری

- ای جادهٔ سودای تو هر رشته آهی — در هر گذری چشم به راه تو نگاهی

در عالم امکان دل عارف نگشاید — یوسف چقدر جلوه کند در دلِ چاهی[3]

- پنهان رخ چو ماه برای چه می‌کنی — خون در دل نگاه برای چه می‌کنی

رخسار همچو روز تو را زلف شب ببست — روز مرا سیاه برای چه می‌کنی

- من همان روز که دل را به سر زلف تو بستم — دست در خون جگر شستم از امّید رهایی

پیش چشمی که به غیر از تو مثالی نپذیرد — حیف از آن روی نباشد که به آیینه نمایی؟

---

۱. S ،A «تا کرد خانه ... تماشا نکرده‌ای» را ندارد
۲. S ،A «کوچک‌دلی ... دریایی» را ندارد
۳. دیوان: ته چاهی

ـ دل مـــرا بـــه نگـاهی ز مـن بـر آوردی / ســخن نکـردهٔ مـرا از سـخن بـر آوردی
دل رمـیده چـه بـاشد کـه مـاه کـنعان را / بـه شـیوه‌های غـریب از وطـن بـرآوردی
به آب و رنگ عقیق تـو چشم بـد مـرساد / که خـون ز چشـم سـهیل بـه مـن بـرآوردی
ـ کـــند کـــبک تـــقلید رفـتار او / ادب نـیست در مـردم کـوهساری[1]
ـ مباد از قـتل مـن شـرمنده بـاشی / تـو مـی‌باید کـه دایـم زنـده بـاشی
به بوسی کردی از مُردن خلاصم / رسـانیدی بـه جـانم زنـده بـاشی
هم این جا صلح کن با ما چه لازم / که در محشر ز مـا شـرمنده بـاشی
ـ از درد و داغ عشـق بـود شـور هـر دلی / بـــی روی آتشـین نشـود گـرم مـحفلی
هـر حـلقه را ز روی تـو نـعلی در آتش است / در دور خـطّ بـه بـردن دل بس کـه مـایلی
ـ چه شـود گـر بـه پیامی دل مـن شـاد کـنی / پـیش از آن روز کـه بسـیار مـرا یـاد کـنی
ـ خاک شو خاک از آن پیش که بر بـاد روی / بـــندگی پـیشهٔ خـود سـاز کـه آزاد روی
مـن نـه‌آنم‌کـه بـه‌جان بـخل‌کنم بـا تـو، ولی / تـو نـه آنی کـه بـه قـتل از سـر مـن شـاد روی
ـ در سـاحت جـهان نـبود غـیر پـای خـم / یک گل زمـین کـه خـواب فـراغت کـند کسـی
ـ مستی و خمیازه بر خـون دل مـا مـی‌کشی / صد خم می داری و حسرت به مینا می‌کشی
آه رعنا مـی‌شود هـر چـند رعـنا مـی‌شوی / آرزو قـدّ مـی‌کشد چـندانکـه بـالا مـی‌کشی
آفتاب از حسرتش هر روز گـردن مـی‌کشد / ایـن کـمند عـنبرینی را کـه در پـا مـی‌کشی[2]
ـ افتاده کـار مـا را بـا یـار شـوخ و شـنگی / در جنگ دیر صلحی، در صلح زود جنگی
عقل مرا سبک‌کرد، داد مرا گران سـاخت / چشـم تـمام خـوابی، رخسـارِ نـیم رنگی
ـ نهشت شـرم رخ از گـوشهٔ نـقاب نـمایی / نشـد کـه گـوشهٔ کـاری بـه آفـتاب نـمایی
هوا چو ابر شود شیشه را به جلوه در آور / مــباد دخـتر رز را بــه آفـتاب نـمایی[3]
ـ ای فـتنه از سـپاه تـو، تـیری ز تـرکشی / از خـندهٔ تـو شـور قـیامت نـمک چشـی
ـ دلفروز است جام خاموشی / ما و عـیش مـدام[4] خـاموشی
پستی نطق چون شود معلوم / چو بر آیی بـه بـام خـاموشی

---

۱. S ،A «هر گاه رخ ... کوهساری» را ندارد
۲. S ،A «از درد داغ ... دریا می‌کشی» را ندارد
۳. S ،A «نهشت شرم ... آفتاب نمایی» را ندارد
۴. S تمام

روضة الضّاد

[۱۲۳۲]

ضیاءالدّین خجندی

از روشن بیانان صافی ضمیر بوده. او راست:

کار اوفتاد بی‌تو مرا با گریستن — عیب است عیب، در غم تو ناگریستن
نه حیله‌ای ز سوز تو الّا گداختن — نه چاره‌ای ز درد تو الّا گریستن
شب تا به روزکار من و روز تا به شب — نالیدن است در غم تو یا گریستن
ما را به دولت غم عشق تو هر زمان — صد گونه محنت است نه تنها گریستن
زیبایی است در تو که آید به یاد تو — از چشم عاشقان تو زیبا گریستن

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۱۲۳۳]

ضیاءالدّین محمّد بن محمّد بسطامی

از عالی‌قدران روزگار بوده. او راست:

در عشق بسی سؤال باشد — کان را هرگز جواب نبود

[۱۲۳۴]

ضياءالدّين محمود غزنوی

به کابلی اشتهار داشته، از افاضل روزگار بوده. این رباعی او راست:

چشمم ز تو خون گریست، حیرانش مکن دانسته به زهرِ خنده گریانش مکن
در زلف فراهمت، دلی دارم من زنهار شکسته است پریشانش مکن[1]

[۱۲۳۵]

ضعیفی[2] نیشابوری

از بی‌باکان روزگار بوده است، آخر قاید توفیق گریبانگیرش شده پیاده به زیارت بیت الله مشرّف گردید. او راست:

چو سر به حلقهٔ زلف بتان در آوردم سری به عالم دیوانگی بر آوردم

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۱۲۳۶]

بی‌بی ضعیفی

سمرقندی بوده. این بیت را به بی‌بی آرزویی نوشته، فرستاده است:

در دلم بود آرزویت بیش از هر آرزو دیدم آن روی و فزون شد آرزو بر آرزو

[۱۲۳۷]

میر نظام ضیایی

نشابوری بوده و در نقّاشی مهارت داشته. او راست:

به خونِ عاشق امشب تشنه بینم لعل سیرابش مده می ساقیا، ترسم که از مستی برد خوابش

---

۱. S این بیت را ندارد

۲. S ضعفی

[۱۲۳۸]
ضیایی اردوبادی

شوخ طبع و هزّال بوده، مردم را از صحبتش شکفتگی حاصل می‌گردید. او راست:

ـ نرگس به دور چشم تو میل شراب کرد   مست آن چنان فتاد که یک سال خواب کرد
ـ خوش آن‌ساعت که آید شوخ من شمشیرکین با او   رقیبان جمله بگریزند من مانم همین با او

[۱۲۳۹]
میر محمّد قاسم ضعیفی سمنانی

از خوش خیالان بوده. او راست:

ـ بمیرم پیش آن مژگان کزو در وقت خونریزی   اجل را دست و پا لرزد، بلا در اضطراب افتد
ـ ز بس لخت جگر ریزد ز چشمم در شب هجران   ز هر پهلو که غلطم، بر سر خون جگر غلطم
ـ گِرد سر خیال تو گَردم که متّصل   در شام غم انیس دل داغدار ماست

[۱۲۴۰]
ملاّ ضمیری همدانی

از شعرای زمان شاه طهماسب مغفور ماضی بوده. ظهورش قبل از مولانا ضمیری صفاهانی است. حیرانی همدانی پدر اوست و این بیت از ضمیری مزبور است:

می‌روی جلوه‌کنان بی‌خبر از اهل نظر   روش مردم این شهر چنان[1] است مگر

---

۱. H چنین

[۱۲۴۱]

مولانا ضمیری اصفهانی

ضمیر منوّرش از آفتاب انور روشن‌تر بوده. از شعرای مقرّر[1] مشهور زمان شاه طهماسب ماضی مغفور است. رحلتش در اوایل جلوس شاه سلطان محمّد خدابنده[2] بوده. در فنّ شاعری یگانهٔ دوران و در استادی مسلّم زمان است، اگر چه دیوان او به نظر راقم حروف نرسیده، لیکن اشعار چند از وی دیده‌ام که هر یک با دُرّ یتیم برابری می‌کرده. از آن جمله چند بیتی نگارش می‌رود:

- تغافلهای من از خنده لب بسته‌است جانان را — که استغنای محتاجان خجل سازد کریمان را
- گر نه فریب وعدهٔ روز جزا بود ز تو — سوی بدن که آورد جان گریز پای را
- چو انگیزد مَلَک از بهر پرسش در ته خاکم — برم نام تو و در شرم جاویدانش اندازم
- کینه جویان خوی هم دارند ای بدخو بگو — کین همه با عاشقان بی‌مهری افلاک چیست؟
- خوشحال آنکه دید تو را و سپرد جان — آگه نشد که هجر کدام و وصال چیست 140a
- هر کس که دید کشته مرا گفت: این کسی است — کز بهر آرزوی دل از جان گذشته است
- هر دو عالم را به اوّل دیدن از چشمم فکند — این زمان خود اندک‌اندک در دلم جا می‌کند
- می‌خواست رستخیز ز عالم برآورد — این باغبان که تربیت این نهال کرد
- روز جزا ز پرسش جورت به سر رسید — صد دست دادخواه تو را در عنان هنوز
- وه که ترسم گَرد غم گیرد دل شاد تو را — مایه تسکین دل سازم اگر یاد تو را
- ناله‌ام را هست تأثیری و می‌ترسم که زود — بر سر رحم آورد شوخ ستمکار مرا
- به گاه مهربانی ز اضطرابش فاش شد راز — نکرده کار، چون کاری کند رسوا کند خود را
- نور نظر ز دیدنت از بازگشت ماند — گویا که کرده است فراموش خانه را
- طی لسانی از خدا خواهم و روز محشری — پیش تو تا بیان کنم حال شب فراق را[3]

---

۱. S معزّز
۲. S خدای بنده
۳. S این بیت را ندارد

- مشکل شده کارم ز تو درد دلم این است | آگه نه‌ای از درد دلم، مشکلم این است
سیلاب سرشک از در او می‌بردم باز | عمری اثر گریهٔ بی‌حاصلم این است
- سوزد گلوی عالمی از شهد آرزو | زان چاشنی که لازم گُنج دهان توست
- حیران شده را لذّت دیدار نباشد | زان مانع نظّارهٔ من، یار نباشد
فریاد ازآن لحظه که درد دلم آن شوخ | پرسد ز من و قوّت گفتار نباشد
- کس به این حسن نباشد به تماشاگه صنع | جای رحم‌است بر آنکس که درایّام تو نیست
- تا گشت دل از لذّت جان دادنم آگاه | بر حال کسی سوخت که از دست تو جان برد
- زمان هجر کشید آنقدر که روز وصال | به روز فکر مرا در نظر نمی‌آید
- شادم که وعده داد به فردای محشرم | کان روز هیچ وعده به فردا نمی‌رسد
- به رنگ شیشه ساعت غبار خاطر من | نهان رهی به دل فارغ تو هم دارد
- علاج درد ضمیری نشد، نمی‌دانم | که گفته بود که دردش دواپذیر مباد
- نمی‌دانم شفاعت‌خواه جرم کیست زلف او؟ | که بی‌تابانه هر ساعت به پای یار می‌افتد
- آن چنان بیگانه‌ام در عشق او از مردمان | کآشنای من همان ناآشنای من بود
- زبان بستن ز حاجت پیش او شرط ادب باشد | که خاموشی گدای عشق را حسن طلب باشد
- بال و پر سوختهٔ مجلس جانان ماییم | آتش ماست که در خرمن پروانه زدند
- لب گزیدی و من از ذوق[1] فتادم مدهوش | به تو خاصیّت این باده ندانم چون کرد
- بر گریه‌های بی اثرم خنده تا به کی؟ | روزی بود که بر دل سختت اثر کند
- فراموشم ز یادش بخت آنم کو که بدگویی | کند تحریک آزار من و از من دهد یادش
- به‌قدر سود اگر ذوق‌است در عشق تو عاشق‌را | عذاب اهل دوزخ را همه برجان خود خواهم
- درمانده به درد دلِ بی‌حاصل خویشم | رو همدم و بگذار به درد دل خویشم
گیرد همه‌کس روز جزا دامن قاتل | جز من که به جان منفعل از قاتل خویشم
- سر در جهان نهاد ضمیری سرشک تو | ترسم ز جور یار به عالم خبر برد
- عاشق کجا و خواب اگر دیده بسته‌ام | او در دل است دیده به او باز کرده‌ام

---

۱. S شوق

ـ لطفی نکرده‌ای که دلی شاد از آن کنم / بر من غمت چو زور کند یاد از آن کنم
ـ من از مجموعهٔ حسن بتان خوش کرده‌ام او را / به رویش نقطهٔ مشکین نشان انتخاب من
ـ تا شرمسار من نشوی از جفای خویش / یا رب مباد درد محبّت نصیب تو
ـ هر دم ای خطّ طرف، عارض دلدار مگیر / جانبش گر چه عزیز است به‌یک بار مگیر
ـ کجا از کبریایی، ناز بر عاشق نظر دارد / که غیر از بی‌نیازی صد نگهبان دگر دارد
ـ ندارد وعدهٔ وصلم به روز حشر ضمیری / ز بیم آنکه مبادا امیدوار بمیرم
ـ چنان رشک‌است بر چشم‌و دلم هنگام دیدارش / که می‌دزدد نظر از دیده از دل محبّت هم[1]
ـ نسازان به رخت معرکه آرای قیامت / بازیچه از چشم تو غوغای قیامت
ـ وصل دایم اضطراب شعلهٔ شوقم نشاند / چن روزی هجر می‌خواهم سزای من دهید
ـ گفتم‌از هجرت ضمیری مُرد و شد از غم[2] خلاص / گفت کی جان می‌تواند بی‌رضای من دهد؟
ـ چو از کویش زدم حرف پشیمانی به‌هرگامی / کنم رو در پس و با جان در دنبال خود کویم
ـ صبا برهم زد آن‌زلف و دلم بر گِرد آن گردد / چو آن‌مرغی که برهم کرده بیند آشیانش را
ـ گفتم مگر برون شده مهر تو از دلم / دوشت به غیر دیدم در غیرتم هنوز
ـ مست بگذشتی و از خلوتیان ملکوت / به تماشای تو آشوب قیامت برخاست
ـ رسانده حسن به‌جایی تو را که در دوجهان / مقیّد سر زلفت همین خداست که نیست
ـ به‌اندک سوز غیر از ره مردگان از هوس باشد / چو آتش در خس افتد شعلهٔ آن یک‌نفس باشد[3]
ـ به غیر عشق به یوسف که می‌تواند داد / قرار منصب معشوقی زلیخا را
ـ چو می‌بینم کسی از کوی او دلشاد می‌آید / فریبی کاوّل از وی[4] خورده بودم یاد می‌آید
ـ چه کند خضر ندانم به حیات جاودانی / که مرا ملال باشد به دو روزه زندگانی
ـ چنان زهر فراقی ریختی در ساغرِ عمرم / که مرگ از تلخی آن گِرد جان من نمی‌گردد
ـ چو برخیزد ز خواب ناز و بیند روی در رویم / بهانه چشم مالیدن کند تا ننگرد سویم

۱. S «لطفی نکرده ... دل محبّت هم» را ندارد
۲. S از غم شد
۳. S این بیت را ندارد
۴. S کز وی اوّل

[۱۲۴۲]

ضیایی ملتانی[1]

نامش علی محمّد[2] بوده. تقی اوحدی نوشته در سنهٔ ۱۰۲۲ در آگره بود. اکثر قصاید موشّح می‌گفت. او راست:

ـ شهید تیغ ستم را به حشر وعده مده | که کشتگان تو را ذوق خونبها اینجاست
ـ محبّت است که پیمانه می‌دهد به مراد 140b | گر از صراحی زرّین ور از سبوی گِلی است

[۱۲۴۳]

مولانا ضیاءالدّین محمّد کاشانی

از افاضل عالی‌مقدار و از هنرمندان عالی تبار روزگار خویش است. در جمیع علوم یگانهٔ آفاق خصوص در حقایق در عالم طاق بوده. وفاتش در سنهٔ ۱۰۲۴ واقع شده، مدفنش کاشان است. این ابیات و رباعیّات را میرزا صایبا به نام وی ضبط نموده:

ـ دل به آن لعل شکّر آسا ده | این آهن کهنه را به حلوا ده
دل ز اندیشهٔ جهان پرداز | به دلآرام عالم آرا ده
جمع کن استخوان مجنون را | به سگ آستان لیلا ده
ـ هستی که شود نیست ز هستی به در است | هر زر که شود مس به حقیقت نه زر است
مس را به عمل توان زر خالص کرد | اینجا نظری کن که محلّ نظر است
ـ از صحبت خلق پا کشیدن خوشتر | در گوشهٔ عزلت آرمیدن خوشتر
زنهار ضیا علاج چشمت نکنی | کاوضاع زمانه را ندیدن خوشتر

و این رباعیات را تقی اوحدی به نام وی نوشته:

ـ زاهد به در میکده آراست مترس | ترسی که درین راه خطرهاست مترس

---

۱. S بلیانی ۲. M محمّد علی

آنکس کـه ز تـرس او نیایی بـر مـا — پنهان ز تـو در خـرابهٔ مـاست مـترس
ـ افسانهٔ مـا گـر چـه درازاست خـوش‌است — هر چند که عشق جان گداز است خوش‌است
حسن تو بـه هـر روی کـه بـاشد نیکوست — عشق ار همه بر وجه مجاز است خوش‌است
ـ با آنکه شب از غصّه غمم فرساید — روزم هـمه آرزو کـه کـی شب آیـد
آزردهٔ روزگـــــار را القـــــصّه — روز دگـــر و شـب دگـــر مـی‌باید

[۱۲۴۴]
شاه ضیاءالدّین کرمانی

در زمان شاه سلطان خدابنده وزارت اصفهان کرده. در تربیت اهل فضل و کمال کوشش بسیار می‌نموده است و خود نیز در فضایل از یگانگان عصر بوده. در سنهٔ ۹۸۸ یوسف خان افشار وی را به قتل رسانید. او راست:

ـ دل دوش که ذکـر تـو سـتمگر مـی‌کرد — هر کس ز غـمت شکـایتی سـر مـی‌کرد
می‌کوفت وفا به سینه از جور تو سنگ — عهد از ستم تـو خـاک بـر سـر مـی‌کرد
ـ عشـقی خـواهـم قـرین رخسـارهٔ زرد — یـاری خـواهـم هـلاک سـازندهٔ مـرد
با صد غـم و درد تـا کـنم آنـم جفت — وز هسـتی خـویش تـا کـنم اینم فـرد[1]

[۱۲۴۵]
ضیاءالدّین محمّد جابری

ابن عمّ میرزا سلمان[2] جابری است. به غایت صاحب اخلاق حمیده و فهیم بوده. مولدش اصفهان است. او راست:

ـ نه از نازاست گر حرفش به لب کم آشنا گردد — سـخن را دل نـمی‌آید کـزان لبها جدا گـردد
ـ وعده‌اش را آخرین روزاست می‌ترسم که باز — گـویدم فـردا و بـاز از سـادگی بـاور کـنم

---

۱. A، S این رباعی را ندارد
۲. S سلیمان

ـ به هر که یار شدم تا به آخرت یارم		هزار عیبم اگر هست این هنر دارم

[۱۲۴۶]
ضیایی شوشتری

از شعرای زمان بوده. او راست:

مـی‌پرد چشـم غـمم، آه بـر آنـم کـه دگـر		حسرت آلوده به روی تو نظر خواهم کرد

مصرع اوّل را اگر چنین خوانند بهتر است:

می‌پرد چشم غمم نیست یقینم که دگر

ـ به فلک باد حلال این همه آزارم اگر		یک شبم را به وصال تو سحر خواهم کرد

ـ رشک اگر سلسله بر هم زن الفت نشود		تـا قـیامت ز تـوام قـطع مـحبّت نشود

ـ ما در قدم گرم‌روان خاک شدیم		آب رخِ آیـینه افـلاک شـدیم

تا لب ز زلال معرفت تر کردیم		ز آلودگی هر دو جهان پاک شدیم

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۱۲۴۷]
ضیایی قزوینی

آفتاب طبعش لامع و ضیای خاطرش ساطع بوده. کمال مردمی و نامرادی داشته و در زمان شاه سلیمان مغفور فوت شد. او راست:

ـ من کیستم ز هجر تو، از کار رفته‌ای		خورشید عمر بر سر دیوار رفته‌ای

با غیر در بهشت برین دل شکسته‌ایم		چون طفل با ادیب به گلزار رفته‌ای

ـ ما بین خطّ و زلف تو ای حورنژاد		هـر چـند کـه گـرم بـود بـازار عـناد

خـطّ تـو حـریف لشکـر زلف نبود		داغم که چرا شکست بر زلف افتاد

ـ مِـی کـرده ز اخـتلاط مـردم سیرم		از غـصّه اگـر مِـی نـخورم، دلگیرم[1]

گـیرد چـو غـم دهـر گـریبان مـرا		مـن نـیز گـلوی شـیشه را مـی‌گیرم

---

۱. نصرآبادی: می‌میرم

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

روضة الطّاء

[۱۲۴۸]
بابا طاهر عریان[۱]

اکثر در کوهها و غارها به سر می‌کرده. عارف کامل محقّق فاضل بوده. شنیده شد که خواجه نصیرالدّین طوسی ـ علیه الرّحمه ـ را در شکلی از اشکال افلاک شبهه واقع می‌شود، عزیمت خدمت بابا نموده، در غاری که می‌بوده است می‌رود می‌بیند که برهنه و ژولیده درازکشیده است. خواجه از دور به ادب ایستاده، سلام می‌کند. بابا می‌فرماید که اگرچه ما دیوانگان از تکلّف بیرونیم، لیکن رعایت فضل تو نموده، جواب سلام می‌دهیم، و علیکم السّلام یا نصیرالدّین طوسی. خواجه عرض می‌کند که اسم بنده را از کجا دانستید؟ بابا خنده کرده می‌فرماید که من بر تو اسم گذاشته‌ام، چگونه ندانم. بعد از آن به انگشتِ پا شکلی که خواجه را در آن شبهه بود بر زمین نقش می‌کند و به خواجه امر می‌فرماید که ببین. خواجه ملاحظه فرموده رفع شبهه‌اش می‌شود و عرض می‌کند که این را چه قسم دریافت فرموده‌اند؟ می‌فرماید: نصیرالدّین چه تعجّب در این می‌نمایی، روزی که می‌ساختند در حضور من می‌ساختند. خواجه عرض می‌کند که چگونه ارادهٔ بنده را دریافت فرموده‌اند؟ بابا می‌فرماید: نصیرالدّین هنوز متنبّه نشده‌ای؟ خواجه قدمش را بوسه داده، رخصت می‌شود.

---

۱. S بابا محمّد طاهر عریان

در میان مردم به دیوانگی اشتهار داشته است، به زبان رازی اشعار خوب دارد. این دو بیت از آن جمله است:

دلم از عشق رویت[1] گیج ویجی — گهی سوخی در آتش گه بریجی[2]
دل عاشق مثال چوب تر بی — سری سوجی، سری خونابه ریجی

[۱۲۴۹]

امیر حسین بن جلایر 141a

تخلّصش طفیلی[3] و در خدمت سلطان حسین میرزا بوده. او راست:

- بحمدالله که دیگر ره به اقبال شه عادل — برون آمد گُلم از خار و خار از پا و پا از گل
- سرو قدت جلوه کرد، قدر صنوبر شکست — لعل لبت خنده زد، قیمت گوهر شکست
هندوی دربان تو چوب سیاست به قهر — از کف خاقان گرفت بر سر قیصر شکست
مانند نقطهٔ دهنش در غبار خط — لیکن چو نقطه‌ای که بود بر خط غبار

[۱۲۵۰]

سلطان طغرل

از سلاطین سلجوق است. به وفور همّت و دانش سرآمد اقران خود بوده است. بعد از آنکه سلطنت به وی انتقال یافت، عبرت از حال گذشتگان گرفته به مصداق این ابیات که

بیا که قصر امل سخت سُست بنیاد است — بیار باده که بنیاد عمر بر باد است
مجو درستی عهد از جهانِ سست نهاد — که این عجوزه عروس هزار داماد است

عیش ده روزهٔ عمر مستعار را غنیمت دانسته، قضایای مَلَکی را به دیگری حواله نموده،

---

۱. S خوبان
۲. آتشکدهٔ آذر: مژه بر هم زنی خونابه ریجی
۳. A طفلی

خود به عشرت مشغول گردید. لهذا به مصداق این بیت که

بسا شاه غافل به بازی نشست که دولت برفتش به بازی ز دست

نتیجهٔ نیک نیافته در اندک مدّتی اوضاعش مختل گردیده، ساقی فلک زهر به جام عشرتش ریخت. اتابک قزل ارسلان که غلام‌زاده‌اش بود خروج کرده، وی را گرفته محبوس نموده، آخر به قتلش رسانید و دولت آل سلجوق منقرض گردید. در حبس گفته است:

ـ در بند غمم گره‌گشا یا مپسند وین کاهش جانِ جان‌فزا یا مپسند
از زادهٔ بندهٔ رود چندین ظلم بر خواجهٔ خویشتن خدایا مپسند
ـ ماییم در این جهان خرامان و چمان بخشیم و خوریم و یاد ناریم[1] غمان
نه مال به جا ماند و نه خان و نه مان چون عمر نمی‌ماند گو هیچ ممان
ـ امروز کرم کن، ای کرم را پر و بال کز نیستیم شده است مردار حلال
فردا که ز اخترم نکو گردد فال گوهر ز کف تو بر نگیرم به سفال

و این رباعی مشهور نیز به وی منسوب است:

دیروز چنان وصال جان افروزی امروز چنین فراق عالم سوزی
افسوس که در دفتر عمرم ایّام آن را روزی نویسد، این را روزی

[۱۲۵۱]

ملک طغانشاه بن محمّد المؤیّد

پادشاه کامکار عالی مقداری بوده که پیوسته در ترویج فضل و کمال کمر همّت بر میان بسته دقیقه‌ای از تربیت اهل هنر غافل نبوده. اکثر شعرای زمان مدّاحی وی کرده‌اند، چون ازرقی و غیره. آخر با ابراهیم ینال دادِ مصاف داده، گرفتار گردیده از بصارت عاری شد. در آن حال گفته است:

---

۱. S یاد بازیم

ـ تا چرخ کهن ز بدگمانی برخاست — دل از سر کار این جهانی برخاست
تا دست قضا چشم مرا میل کشید — فریاد ز عالم جوانی برخاست
ـگل دوش به هنگام سحر خاسته بود — خود را چو عروس نو بیاراسته بود
مشتی زر ریزه ریزه در کف کرده — زو نیز مگر که یار زر خواسته بود

و این رباعی را نیز به وی نسبت می‌دهند:

دی چون خبر قصد تو اندر دادند — بر جان و دلم بار دگر بنهادند
دست تو، چو چشم من مگر عاشق بود[1] — بر چهرهٔ تو که خون ازو بگشادند

[۱۲۵۲]
حکیم طیان[2]

بمی بوده. اشعارش در کمال فصاحت و بلاغت واقع شده، از شعرای قدماست. این دو رباعی از اوست:

ـگر تیغ تو یک‌دم از میان برخیزد — عصمت همه را ز خان و مان برخیزد
از بستر غم که جای بدخواه تو باد — برخیز سبک ورنه جهان برخیزد
ـ از سهم مهابتت جهان می‌لرزد — وز لفظ ملالتت زبان می‌لرزد
از غایت احسان تو بر هر ذاتی — بر جان تو صد هزار جان می‌لرزد

[۱۲۵۳]
طلحهٔ مروزی

در شاعری هنر[3] سامری داشته. او راست:

ـگیرم که ز زلف حلقه‌ها بافته‌ای — وانگه به رخ چو ماه برتافته‌ای

۱. H دست تو مگر چو چشم من عاشق بود
۲. A طبان؛ S طبمان
۳. S سحر

الماس لطافت از کجا یافته‌ای　　کان لعل چنان به حیله بشکافته‌ای
ـ یاقوت ز دیده بیختم تا چه کنی　　دریای غم تو ریختم تا چه کنی
در هر که ز تو گریختم، سود نداشت　　از تو به تو درگریختم تا چه کنی
ـ دوش از تو دلم شاد شد ای چشمهٔ نوش　　و امشب ز غم فراقت آمد به خروش
چیزی که قیاس آن نشاید کردن　　یا محنت امشب است یا راحت دوش
ـ در عشق تو دل نکرد یاد از دگری　　در راه وفا نشان نداد از دگری
گر چه ستم از تو دید و داد از دگری　　غمناک هم از تو به که شاد از دگری
ـ گفتی خونت بریزم از شیدایی　　تا باز زبان به عهد من نگشایی
آن خون ز ره دیده بیالودم پاک　　تا دست به خون چون منی نالایی
ـ گه کوز چو زلف دلستان تو منم　　گه نیست شده همچو دهان تو منم
ای قدّ تو همچو تیر بر من روزی　　آخر گذری کن که کمان تو منم
ـ زان دم که به گلزار خرامیدی مست　　از رشک رخ تو گل بیفتاد از دست
ور دیدن روی تو بود گل پیوست　　گل را تو چنان خوشی که گل هست[1]

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

[۱۲۵۴]

طالب جاجرمی

مدّت سی سال در شیراز به سر کرده. مثنوی گوی و چوگان به نام سلطان عبدالله بن سلطان ابراهیم بن شاهرخ میرزا گفته است. دولتشاه نوشته که وی شاگرد آذری بوده در سنهٔ ۸۵۴ فوت شده، در مصلاّی شیراز مدفون گردید. او راست:

ـ ای که بی‌روی تو ما را زندگانی مشکل است　　تلخی داغ فراقت همچو زهر قاتل است
در غمت بگریستم چندانکه آب از سر گذشت　　در پیت زانرو نمی‌آیم که پایم در گِل است[2]
ـ در کوچهٔ عاشقی به پیمان درست　　می‌گفت به من اهلِ دلی روز نخست

۱. A، S «دوش از تو دلم ... گل هست» را ندارد
۲. تذکرة الشعراء، ۴۷۸.

طالب مطلب کسی که او غیر تو جست	رو طـالب آن بـاش کـه او طـالب تُست

[۱۲۵۵]

مولانا طاقی بخاری

در معماری و بنّایی و کتابه‌نویسی و کاشی‌تراشی در زیر گنبد گردون طاق بوده. او راست:

دلم کـه بی‌هوس آن لب شکـرخـا نـیست	سمندری است کز آتش دمی شکیبا نیست
مگر کـه میم دهـان تـو نـون تـنوین است	کـه در حـدیث درآیـد و لیک پیدا نـیست

[۱۲۵۶]

مولانا طایری بخاری[۱]

در عهد سلطان حسین میرزا بوده. او راست:

تـو را بـه مـهر و وفـا اعـتبار نـتوان کـرد	چرا که عمری و بـر عـمر اعتباری نـیست
چو سایه بی‌خود اگر در پی تـو مـی‌افتم	ز مـن مـبین کـه مـرا هـیچ اخـتیاری نـیست
در عشق چو من سوختهٔ دربدری نیست 141b	لطفی که به درمـاندگی مـن دگـری نـیست
در خـــرمن گـــل نـــالهٔ بـلبل زده آتش	آری نـفس سـوختگان بـی اثـری نیست

[۱۲۵۷]

طایری

نام شاعری است. معلوم نیست که همان طایری است یا غیر آن. او راست:

چو تُرک سرکش من مایل شراب شود	ز تاب عارض او مـرغ دل کـباب شـود

---

۱. M ,H «بخاری» را ندارد

[۱۲۵۸]

شاه طاهر

اصلش انجدانی[1] است. دُردانهٔ بحر طریقت و پروانهٔ شمع حقیقت بوده، اشعارش در السنهٔ جمهور مذکور و معروف است. او راست:

- دوش با دُردی کشان صافدل در پای خم / باده می‌خوردیم، کآواز آمد از بالای خم
کای حریفان چون شما ما نیز رندان بوده‌ایم / خاک گشتیم و کنون خشتیم بر سرهای خم
- در غم او لذّت عیش از دل ناشاد رفت / خو به غم کردیم چندانی که عیش از یاد رفت
- وفا کن چند روزی با اسیران / جفا هرگاه خواهی می‌توان کرد
- امید وصل نرفت از دل فگار هنوز / نشسته‌ام به سر راه انتظار هنوز
ز شوق روی تو دادیم جان به‌صد حسرت / ولی ز روی تو هستیم شرمسار هنوز
گمان مبر که به آخر رسید حکایت عشق / چو هست حسن تو را ابتدای کار هنوز
- در دهر کسی که عشق را شاهد[2] نیست / یاری که ازو دلی بر آساید نیست
صدگونه ملامت که نمی‌باید، نیست / یک لحظه فراغتی که می‌باید نیست
- آنیم که کوس نیکنامی نزدیم / چون بی‌خردان دم از تمامی نزدیم
هرگز قدمی به خوشدلی ننهادیم / هرگز نفسی به شادکامی نزدیم
- چشمت به دل شکسته در عین ستیز / دل مرغ شکسته بال و شاهین تو تیز
با این همه از هر دو طرف زلف دو تا / دامی شده و بسته بر او راه گریز[3]

[۱۲۵۹]

طالب گیلانی

او راست:

- رشکم آید که برم نام تو پیش دگران / اگر انصاف بود پیش تو هم نتوان برد

---

۱. همهٔ نسخه‌ها: انکوانی

۲. M شاید

۳. S ,A «آنیم که ... راه گریز» را ندارد

- ای تـو را سـرو از گـرفتاران پـا در گِـل یکـی غـنچه را بـا دعـوی عشـقت، زبـان بـا دل یکـی
- دعوی عشق و جنون، اهل وفا را مـی‌رسد عاشقی میراث مجنون است، ما را مـی‌رسد

[۱۲۶۰]

طاهر هروی

اوّل کفش‌دوزی می‌کرده، آخر مشغول به کتابت گردید. او راست:

گفتم به ازین فکر مـن بـی دل و دیـن کـن در خنده شد و گفت که فکری بِه ازین کن

[۱۲۶۱]

مولانا طوسی

در زمان بابر میرزا بوده و نوازش [۱] از وی یافته. او راست:

- زهـی نـوش لب لعـلت حـیات جـاودان مـن به دندان می‌گزی لب‌را، چه‌می‌خواهی ز جانِ من؟
- آنکه بر روی چو مـه زلـف دوتـا مـی‌آرد عـاقبت بـر سـر ایـن شـهر بـلا مـی‌آرد
عالمی را به سخن سوخت ندانم چون شمع ایـن هـمه چـرب زبـانی ز کـجا مـی‌آرد؟
- خواهم اندر تو کنم ای بت پاکیزه خصال نظر از مـنظر خـوبی شب و روز و مـه و سـال
وه که پشت تو افتاده و جنبان چه خوش است کاکل مشک فشـان از طـرف بـاد شـمال [۲]
- بـه جـان بـاده گـلگون و خـاکپای قـدح که نیست درد من امروز جز دعـای قـدح

[۱۲۶۲]

مولانا طاهر نایینی

کلانتر نایین بوده. وفاتش در سنهٔ ۱۰۲۳ واقع شده. او راست:

---

۱. H نوازشات

۲. S ,A «خواهم اندر... باد شمال» را ندارد

ـ تا در دلم هوای قدت جا گرفته‌است / جانم هوای عالم بالا گرفته‌است
خون شد دلم از غصّه که آن غنچهٔ امید / با دیگران شکفته و با ما گرفته‌است
ـ دوشینه به غیر دیدمش دوش به دوش / می‌خواستم از شکایت آیم به خروش
سویم نگهی کرد که تا روز جزا / گر جور کند همیشه باشم خاموش

[۱۲۶۳]
طاهر بیگ اردستانی

از اعزّهٔ زمان و اجلّهٔ دوران بوده است. او راست:

طفل است و ز کس نام محبّت نشنیده است / ترسم کنم اظهار و به یک بار برنجد[۱]

[۱۲۶۴]
طاهر قندهاری

اصلش از هرات بوده. او راست:

خوش آنکه بپرسی دل دیوانهٔ ما را / روشن کنی از شمع رخت خانهٔ ما را

[۱۲۶۵]
مولانا طاهر موسوی

او راست:

ـ غافل از حال خودی، سیم‌برت می‌بینم / مست حسنی و ز خود بی‌خبرت می‌بینم
بس‌که در دیده و دل کرد خیالت منزل / هر کجا می‌نگرم جلوه‌گرت می‌بینم
ـ هرگز نظری سوی من از ناز نکردی / کز ناز به من عربده آغاز نکردی

---

۱. H نگنجد

پیوسته به قانون وفا ریختیم خون / در بزم طرب چنگ وفا ساز نکردی
زان دل بتو داده‌ام که یارم باشی / آسایش جان بی قرارم باشی
از من به طریق آه دامن نکشی / چون اشک همیشه در کنارم باشی

[۱۲۶۶]

امیر ابوطالب شهرستانی

او راست:

شادم از اهل زمان کز اثر صحبتشان / به جهانی ندهم گوشهٔ تنهایی را

[۱۲۶۷]

بابا طالب صفهانی[1]

درویش کامل بوده و محقّق فاضل. به هندوستان نیز آمده، مدّتی به سر کرده است. معاصر شاه عبّاس ماضی مغفور است. او راست:

زهرم به فراق خود چشانی که چه شد / خونریزی و آستین فشانی که چه شد
ای غافل از آنکه تیغ هجر تو چه کرد / خاکم بفشار تا بدانی که چه شد

[۱۲۶۸]

طالب آملی

از مستعدّان روزگار بوده. خطوط را خوب می‌نوشته، در مصاحبت و مجلس‌آرایی نظیر نداشته است. اشعارش درکمال عذوبت و بلاغت و شکستگی و تازگی و روانی و نازکی واقع شده. خاله‌زادهٔ حکیم رکن الدّین مسعود مسیح است، چنانچه این رباعی را حکیم

---

۱. S اصفهانی

مرحوم در مرثیۀ او گفته است:

فرزند عزیز طالب خویشم رفت زین واقعه‌ها چه با دل ریشم رفت
من بودم و آن عزیز در عالم خاک خاکم بر سر که آن‌هم از پیشم رفت

مدّتها در خدمت میرزا غازی به سرکرده ترّقیات نمود. پس از آن به خدمت جهانگیر پادشاه رسیده کامیاب گردید. در آخر خبطی به دماغش راه یافته، فتوری در افکارش به هم رسید. تقی اوحدی نوشته که وی را دیده‌ام و با یکدیگر صحبت بسیار داشته‌ایم و فیضها برده‌ایم[۱]. او راست:

ـ بس‌که زهر چشم او بنمود بر من جام تلخ تلخ شد در استخوانم مغز چون بادام تلخ
ـ گریزم در پناه زلفش آن گه کام دل جویم به تاریکی کنم دریوزه درویش تنگ رویم
ـ ز غارت چمنت بر بهار منّتهاست 142a که گل به دست تو از شاخ تازه‌تر ماند
ـ دشنام خلق را ندهم جز دعا جواب ابرم که تلخ گیرم و شیرین عوض دهم
ـ مزه‌ای در جهان نمی‌بینم دهر گویا دهان بیمار است
ـ لب از گفتن چنان بستم که گویی دهن بر چهره زخمی بود به شد
ـ آنجا که ابروی تو نماید هلال را چون ناخن بریده به زیر زمین کنند
ـ مردم ز رشک چند ببینم که جام می لب بر لبت گذارد و قالب تهی کند
ـ هر سنگ که بر سینه زدم نقش تو بگرفت آن هم صنمی بهر پرستیدن من شد
ـ بی نیازانه ز ارباب کرم می‌گذرم چون سیه چشم که بر سرمه فروشان گذرد
ـ مرا کیفیّت آن چشم کافی است ریاضت کش به بادامی بسازد
ـ چنان ز روی تو در نور خورد غوطه شبم که صبح اگر بدمد، گویم این سیاهی چیست
ـ سبک چنین که به گلگون می سوار شدم امید هست که رنگ پریده را گیرم
ـ هر عضو تنت ساده‌تر از عضو دگر بود مویی که بر اندام تو دیدیم کمر بود[۲]
ـ چنان ز حسن تو اجزای بزم رفته ز هوش که گر صراحی می بشکنند، صدا نکند

---

۱. H، M «و فیضها بردیم» را ندارد
۲. A، S این بیت را ندارد

- حدیثت چو گل بس که رنگین بود　　سخن چین بزم تو گلچین بود[1]
- خوش آن که مست حیا با تو هم شراب شوم　　تو رفته رفته شوی آتش و من آب شوم
- ز بخت تیره‌ام امّید روشنایی نیست　　همان ستارهٔ خویشم گر آفتاب شوم
- چندان به سر زدم که چو دست از پی دعا　　سازم بلند سر به گریبان گریزدم[2]
- دام گستردم ولی از نارساییهای بخت　　تا تو در دامم درآیی سبز گردد دانه‌ام
- ز بس گریسته‌ام گل فتاده در چشم　　کنون به حیرت از آن گل گلاب می‌گیرم
- ز انگشتم نسیم غنچهٔ فردوس می‌آید　　نمی‌دانم سحر بندِ گریبان که وا کردم؟
- زخم تیغ او هلالی بود بر پیکر مرا　　من به دست خویشتن ماه تمامش ساختم
- من و دل از آن روی غم دیده‌ایم　　که صبح ازل روی هم دیده‌ایم
در این انجمن غیر لبهای یار　　دومی را به یک نشئه کم دیده‌ایم
- دو پلک دیده به هم تا به صبحدم ننهیم　　بلی تر است کتابم از آن به هم ننهیم
- غفران تو تا زود بیابد گنه ما　　در دفتر عصیان ورق توبه شکستیم
- مومیایی بهر اصلاح شکست آید به کار　　من که گشتم توتیا از مومیایی فارغم
- گر من به جای جوهر آیینه بودمی　　بی رونما تو را به تو کی می‌نمودمی[3]
ای کاش گوش رغبتم احول بُدی چو چشم　　تا هر چه گفتی از تو مکرّر شنودمی
- آن زلف که جمع آمده یک جنگل باز است　　گر باز کنی نسخهٔ صد عمر دراز است[4]
- با چنین چهره که امروز تو آراسته‌ای　　هر که آینه به دست تو دهد دشمن توست
- درین گلزار مسکین لاله هم پا در گلی دارد　　چرا داغی نسوزد بر جگر آن هم دلی دارد
- صبح است به که رو به چمن چون صبا کنم　　کسب هنر گذارم و کسب هوا کنم
- گل گل ز باد چون پر طاووس گشته‌ای　　آمادهٔ هزار دهن بوس گشته‌ای[5]
- تا جز تو حریفیش گشادن نتواند　　خواهم گرهٔ دل زنم آن بند قبا را
- عید قربان‌است امروز آهوان دشت را　　آن شکار افکن مگر طرح شکار افکنده‌است

---

۱. S ،A این بیت را ندارد
۲. S ،A «ز بخت... گریزدم» را ندارد
۳. S ،A «در این انجمن... می‌نمودمی» را ندارد
۴. S ،A این بیت را ندارد
۵. S ،A «درین گلزار... گشته‌ای» را ندارد

ـ جگر از کاوش آن غمزه پناهی می‌جست   هیچ جا امن‌تر از خانهٔ زنبور نیافت

ـ سوی چمن چو آب روان شو که غنچه‌ها   چون ماهیان تشنه دهنها گشاده‌اند

ـ دل شرح بی‌وفایی گل پیش یار گیرد   این حرف آشنا به دلش سخت کارکرد[1]

ـ نیست درازی عجب از شب هجران یار   زانکه شهیدان عشق عمر به او داده‌اند

ـ با چنین بختی که من زادم عجب نبود اگر   مادر از نامهربانی آب در شیرم کند[2]

ـ ما را زبان شکوه ز بیداد چرخ نیست   از ما خطی به مُهر خموشی گرفته‌اند

ـ یک قطرهٔ خون در دلم از بخت زبون نیست   اشکم ز حیا چهره برافروخته، خون نیست

ـ حریص کرد مرا تیغ او به خوردن زخم   برنده بود بلی آب اشتها آورد[3]

ـ گشتم چنان ضعیف که گر آتشم زنند   دودم به پای خویش به روزن نمی‌رسد

ـ ایما چه و اشاره کدام و کنایه چیست؟   در چشم او صریح سخن می‌کند نگاه

ـ ز سینه تا به لبم سبحه می‌شمارد آه   ز گریه‌ها که گره گشته در گلوی من است

ـ آیینه ز برق نفس آب ساختم   غافل که آب نیز بگیرد مثال دوست

ـ گنه توبهٔ خود فاش نسازم ترسم   بشنود مادر و از شیر حلالم نکند

ـ می‌آیم اینکه از سفر بیخودی به خویش   پر عاجزم مباد که پامال خود شوم

ـ گرنه بر دوش بود بار هوا و هوسی   می‌توان سیر جهان کرد به بال مگسی

ـ ما خموشان را زبان معذرت کوتاه بود   عذرهای لنگ ما را لطف او رهوار بود[4]

ـ برافکن پرده تا گل قطرهٔ خوی از حیا گردد   خرامان شو که آب زندگی بی‌دست و پا گردد

نشان عشق دارم در شکست رنگ معذورم   گر این خورشید بر یاقوت تابد کهربا گردد

ـ ز خونریزی نیاساید زمانی دیده عاشق   ز هم دورند دایم گر چه لشکرهای مژگانش

ـ چشمی که آیدش به نظر زخم کاریم   ابری شود به گریه اگر چشم سوزن است[5]

ـ ترسم به غلط یار ز من دست بشوید   ای شرم به نزدیکی آن گو، مکن آبم[6]

ـ نخواهم غیر را مهر خموشی بر دهن باشد   که می‌ترسم نهالی با خیالش در سخن باشد

---

۱. S ،A این بیت را ندارد

۲. S ،A این بیت را ندارد

۳. S ،A «ما را زبان... آورد» را ندارد

۴. S ،A «ز سینه تا... رهوار بود» را ندارد

۵. S ،A «ز خونریزی... سوزن است» را ندارد

۶. S کونکن؛ دیوا S کوهکن

- با صد کرشمه آن بت بد مست می‌رود / خود می‌کند خرام و خود از دست می‌رود
- هوا در عطرسایی، مایه از موی تو می‌گیرد / صبا بر گِرد گل می‌گردد و بوی تو می‌گیرد
تو گر با گل نشینی سالها عادت نگردانی / وگر یک دم نشیند با تو گل خوی تو می‌گیرد
- چو عاشقان به قیامت نشان یار دهند / تو را نشان به سرانگشت زینهار دهند
- مهی‌است دلبر من ز آفتاب روشن‌تر / خطی به گرد عذارش ز آب روشن‌تر
ز سرمه خاک به لب گو ممال نرگس یار / که هست خوردن خونش ز آب روشنتر
- سیر گل و هوای گلستان و گشت باغ / فرح دل و دماغ بود، کو دل و دماغ
- تا چند بکاوم دل غم پیشهٔ خود را / نشترکده سازم رگ اندیشهٔ خود را
- بس‌که بر بستر گران شد جسم غم پرورد ما / بعد مرگ از خاک معشوقانه خیزد گَرد ما[1]
- وجود سایه نداریم و نیست در همه دهر / غمی که سایهٔ دیوار ما پناهش نیست
- به خون دل زده‌ام غوطه تا بگردن و خلق / گمان برند که دارم زه گریبان سرخ
- ضبط نگه مکن که به چشم تو داده‌اند / بیماریی که نیست به پرهیزش احتیاج
- گه به دل جلوه کند پرتو او گاه به چشم / قسمت این شد که در آیینه او آتش بینم
- چو در جریدهٔ اعمال خود نظاره کنیم / هر آن ورق که ز عصیان تهی است پاره کنیم
- اگر چه شیشه از نسیم در خطر است / گمان مبر که تنزّل ز سنگ خاره کنیم[2]
- به حشر تن به جحیم افکنم نخستین گام / دل و دماغ رسن بازی صراطم نیست
- از شکست ما فرو گیرد جهان را اشک و آه / ما طلسم آتش و آبیم ما را نشکنی
- می‌رقصدت به بازوی مژگان کمان ناز / دستی به طالع دل ما زن به ترکشی
- دل شکستهٔ من خوی زلف او دارد / که تا وزیده هوای برو پریشان است
- دور فلک به چشم نمی‌آورد مرا / او هم به دیدهٔ تو به من می‌کند نگاه
- کفر است در طریقت ما کینه داشتن / آیین ماست سینه چو آیینه داشتن
- آنان که گره بر آتش از مو زده‌اند / راه خوابم به چشم جادو زده‌اند
لختی ننهیم دیده به هم پنداری / مژگان مرا گره بر ابرو زده‌اند[3]

---

۱. S ،A «چو عاشقان... گَرد ما» را ندارد
۲. S ،A «چو در جریده... خاره کنیم» را ندارد
۳. S ،A «از شکست ما... ابرو زده‌اند» را ندارد

[۱۲۶۹]
مولانا طالعی یزدی[1]

او راست:

- روزی بـه عشـق نـام بـر آورد طـالعی / کـز عـاشقی نـبود بـه عـالم نشان هنوز
- روشنی هر شب[2] از آن روی چو مه دارد چراغ / ورنه هـر شب خانهٔ ما را سیه دارد چراغ
- تو نیک باش به من کز بدان نیندیشم / چه غم که نیک نباشند این و آن با من

[۱۲۷۰]
طالعی

دیگر بوده، معلوم نیست که همان طالعی است یا غیر او و این اشعار از اوست:

کی بستمی به عزم سفر زین دیار بار / برداشتی اگر ز دلم آن نگار بار
پیش سگش نبود مرا اعتبار از آن / بستم ز کوی او من بی اعتبار بار
کوه غمی شده است دل ناتوان من / از بس نهاده بر دل من روزگار بار
یک بار پیش یار کسی حال ما نگفت / با آنکه گفته‌ایم به هرکس هزار بار

[۱۲۷۱]
طبخی قزوینی

طبّاخی کردی. اشعارش خالی از پختگی و مزه نیست. تقی اوحدی نوشته که وی را دیده‌ام. او راست:

- غارتگرا به ملک دلم تا در آمدی / انداختی به کشور جان انقلاب را
طبخی وجود توست درین ره حجاب تو / آهی ز دل بر آر و بسوز این حجاب را
- ز بیم غیر نتوانم که گِرد محفلش گردم / خیالی گشته‌ام شاید که روزی در دلش گردم

---

۱. S هروی
۲. M امشب

[۱۲۷۲]
مولانا طبعی[1] سمنانی

نیز در همان عهد بوده. وی راست:

- نماند نسبت الفت به هیچ چیز مرا / به غیر عشق تو از هر چه بود ببریدم
- شرح سوز دل که عمری از تو پنهان داشتم / گر نگویم دل، وگر گویم زبان می‌سوزدم
- هر لاله‌ای که سر زد از هر گلِ زمینی / دارد به سینه داغی از روی نازنینی

[۱۲۷۳]
کمال‌الدّین حسین طبعی

از اجلّهٔ سیستان بوده. طبعی خوب و بیانی مرغوب دارد. او راست:

- من کشتهٔ آن لب که جوابش همه خون است / لب تشنهٔ آن تیغ که آبش همه خون است
اشکم مگر آهنگ عنان‌گیری[2] او کرد / کز چاک دلم تا به رکابش همه خون است
- هر چه خواهد دلم مهیّا نیست / کامرانی دگر چه می‌باشد 142b
- چندان به پریشانی آن زلف چه نازی / در زلف تو از زلف تو آشفته‌تری هست
- زود از سرم چنین گله‌آلوده برمخیز / باقی نمانده جز نفسی زود برمخیز
سهل است خون خوریم و نفس برنیاوریم / گو از نهاد سوختگان دود برمخیز
روزی به مدّعای دل ما به شب رسان / کو مدّعی ز بزم تو خشنود برمخیز
- آمدی در خوابم و از بی‌قراریهای شوق / نه تو را دیدم دگر نه خویش را نه خواب را

[۱۲۷۴]
میر طرزی شیرازی

در شیراز دوکان[3] طرّاحی داشته، پیوسته مجمع شعرا و فضلا در دوکان او می‌شده. تتبّع

---

۱. S طبخی
۲. M جهانگیری
۳. H دکان

دیوان بابا فغانی ـ علیه الرّحمه ـ می‌کرده است و شعرا در این کار با وی موافقت می‌نموده‌اند. وفاتش در سنهٔ ۹۹۲ بوده. او راست:

ـ آنان که دل به خنجر قاتل نهاده‌اند / بر صد هزار زخم جگر دل نهاده‌اند

وصلی که رشک غیر دل از غصّه خون کند / با محنت فراق مقابل نهاده‌اند

ـ هجر تو پای جور به دامن نمی‌کشد / تا انتقام وصل تو از من نمی‌کشد

ـ به رنگی کشتهٔ شمشیر ناز[۱] یار گردیدم / که در رشکند فردای قیامت صد شهید از من[۲]

[۱۲۷۵]

طفیلی حصاری[۳]

او راست:

چسان پنهان شبی در کوی آن پیمان‌شکن باشم / که برق آه روشن می‌کند جایی‌که من باشم

[۱۲۷۶]

طفیلی مشهدی

از شعرای زمان پادشاه مغفور شاه طهماسب ماضی بوده. او راست:

غمین مباش طفیلی ز نامرادی بخت / بسا مراد که در ضمن نامرادیهاست

---

۱. M جور

۲. A، M، S + میر حسینی طفیلی / طبعی به قدرت داشته. او راست: سرو قدّت جلوه کرد، قدّ صنوبر شکست / لعل لبت خنده زد، قیمت گوهر شکست / هندوی دربان او چوب سیاست به قهر / از کف خاقان گرفت، بر سر قیصر شکست / مانند نقطهٔ دهنش در غبارِ خط / لیکن چو نقطه‌ای که بود بر خط غبار. واله میر حسینی طفیلی و امیر حسین بن جلایر را دو تن فرض کرده و شرح حال آن دو را عیناً تکرار کرده است.

۳. S «طفیلی حصاری» را ندارد و شاهد شعری آن را ذیل نام میر حسین طفیلی آورده است.

[۱۲۷۷]

طلوعی کشمیری

از شعرای زمان جهانگیر پادشاه بوده. او راست:

- از صبح طلب فیض که صاحب نفس این است / دامان سحر گیر که فریادرس این است
- فصل گل و مُل گذشت و ما بی‌خبریم / آب از سر پل گذشت و ما بی‌خبریم
ایّام جوانی که بهاری خوش داشت / چون موسم گل گذشت و ما بی‌خبریم

[۱۲۷۸]

حکیم ابوطالب تبریزی

متخلّص به طالب. از اطبّای عهد شاه عبّاس ماضی بوده. چون در هنگام استیلای رومیّه [بر] تبریز، وی از مخصوصان و موالیان آنها شده بود، بعد از آنکه تبریز مفتوح پادشاه مغفور مزبور شد به هلاکش امر فرموده. او راست:

- غیر را تسکین ده درد دل ما کرده‌ای / باز با ما از کجا این لطف پیدا کرده‌ای
حیرت عشق تو دارد غافل از یاد توام / رفته‌ای از خاطرم تا در دلم جا کرده‌ای[1]
- هر چند من به سوی دگر بینم اضطراب / فریاد می‌کند که نگاهم به سوی توست
- نگیرد از پریشان حالی من تا ملال او را / دهم جان از غم هجر و نیارم در خیال او را
- نکنم بی کسی اظهار که از رحم مباد / هوس کشتن من از دل قاتل برود
- بیمار درد عشق تو را سازگار نیست / گر جان به جای زهر غمش در گلو کنند
- یار با غیر و غم هجر در آغوشم بود / مرگ صد بار به از زندگی دوشم بود

---

۱. S ابیات دیگر را ندارد

[۱۲۷۹]

مولانا طوفی تبریزی

از شعرای زمان پادشاه مغفور شاه طهماسب است و تا اواخر عهد شاه عبّاس ماضی مغفور در حیات بوده. مرقدش در اردبیل است. او راست:

- خوش آن آزاده کو گَرد تعلّق از تن افشاند — ز هر چیزی که دامنگیر باشد دامن افشاند
شود هر گلشنی رشک نهال وادی ایمن — چو از خاکسترم گَردی صبا بر گلشن افشاند
- جدایی از تو به ناکام در اوایل عشق — چنان بود که به حسرت کسی جوان میرد
- کس را خبر ز حال دل غافل تو نیست — تو در همه دلی و کسی در دل تو نیست
- حسن تو گر بر اهل قیامت شود شفیع — ایزد به روی خلق نیارد گناه را
- که ماند کز تو به تیغ کرشمه کشته نشد — همین ستیزهٔ حسن تو با خداست که نیست
- به محشر مایهٔ رشک دگر باشد شهیدان را — که خواهند از تو ایشان داد[1] و من خاموش بنشینم
- خورد از لبت به وعدهٔ فردا دلم فریب — غافل از آنکه وعده به فردای دیگر است
- شهباز اوج عشقم و پرواز می‌کند — چندین هزار طایر قدسی به بال من
- تا از خجالت ستمش آورم برون — نسبت دهم به خویش گناه نبوده را
بستم به زلف یار، دل داغ داغ را — در رهگذار باد نهادم چراغ را
- بخت اگر درخواب یکشب همدم یارم کند — دل تپد از شوق چندانی که بیدارم کند
- چون فلک خواهد غمی از جانِ ناشادم برد — محنتی پیش من آرد کان غم از یادم برد
- غنچه می‌گفت سخن از لب شکّر شکنش — در سخن بود که زد باد صبا بر دهنش
- نشستی بر سر خاک شهیدان، آه از آن ساعت — که برخیزی و چندین کشته همراه تو برخیزد
- عشق را بیچارگی می‌باید و افتادگی — این کمان نتوان به بازوی توانایی کشید
- آنکه جان تعبیه در صورت دیوار کند — جلوه‌ای کرد که چون صورت دیوارم کرد
- صد بار می‌گداخت حیا تا به خون من — از چشم او اجازت یک ناز می‌گرفت

---

۱. M که ایشان داد خواهند از تو

ـ دلربـا نیست چـو ابروی هـلالت مـه نـو / کـار ابـروی سیه کی کـند ابروی سفید
ـ نمی‌دانـد کسی در وصـل قـدر دوستداران را / جدایی مـی‌کند ظاهر بـه یاران قـدر یـاران را[1]
ـ قاصد رساند مژدهٔ وصـل از زبـان دوست / با آنکه نیست جای سخن در دهـان دوست
کـارم رسـیده است بـه جایی کـه فـارغم / از انـتقام دشـمن و از امـتحان دوست
ـ ناوک[2] اندازیست صیّادم که شهبازان قدس / رقـص در گـردون ز آواز پـر تـیرش کـنند
ـ بـه غـیر از اینکه بـه تیغ تـغافلم بکشی / دگـر ز دست تـو بـیداد کـز چـه مـی‌آید

[۱۲۸۰]
سلطان جنّت مکان شاه طهماسب بن شاه اسماعیل بن سلطان حیدر صفوی الموسوی الحسینی ـ انار الله برهانه ـ

شهریاری است که تا اورنگِ سپهر فیروزه رنگ را143a به لآلی[3] ثوابت و سیّار آراسته و افسر زرّین آفتاب عالمتاب را به طلای کامل عیار وجود پیراسته‌اند، مسند آرایی مانند او قدم به عرصهٔ هستی نگذاشته است. بعد از پدر بزرگوار مرحوم مغفور در سنّ سیزده سالگی در تبریز بر سریر فرمانفرمایی[4] جلوس فرموده، عرصهٔ ایران را رشک فردوس برین نموده. در شرح بزرگواری و معدلت گستری او زبان خامه معترف به قصور است، در کتب تواریخ فی الجمله مسطور گردیده. سلاطین آفاق از روم و هند و ترکستان سرِ اطاعت و نیاز بر آستان سدره نشانش نهاده کامیاب گردیدند، چنانچه سلطان ایلدرم بایزید خواندگار و پادشاه هندوستان[5] و سلاطین ترکستان قاطبةً دست توسّل به دامن مکرمتش چست نموده به مرادات فایز شدند. در رعایات احکام شرعی به مرتبه‌ای مبالغه داشته که شرح آن موجب طول مقال می‌گردد. مجملاً آنکه فرمانی که شهنشاه مغفور به قاطبهٔ ملازمان خود نوشته و به مهر آن پادشاه به نظر رسیده است چون خالی از فواید ندید به جنسه نقل آن را در اینجا

---

۱. S «آنکه جان... قدر یاران را» را ندارد
۲. M نازک
۳. S به لوای
۴. H فرمانروایی
۵. H + همایون پادشاه

ثبت می‌نماید که دستور العمل کارکنان و مملکت داران و خردمندان آفاق می‌تواند بود و نیز شخصیّت و حالت آن مغفورِ مبرور را از همین فرمان دریافت می‌توان نمود، چه مشتی باشد نمونهٔ خرواری.

لفظ (ظلّ / ۹۳۰) تاریخ جلوس آن آفتاب سپهر دینداری و معدلت گستری است. پنجاه و پنج سال بر وسادهٔ سلطنت تکیه‌فرما بود. ولادت شریفش چارشنبه[1] بیست و ششم شهر ذیحجّهٔ سنهٔ ۹۱۹ و رحلتش در سه‌شنبه هفدهم صفر سنهٔ ۹۸۴ واقع شده، چنانچه لفظ (دوازده امام) تاریخ رحلت آن شهریار آفاق است. سواد رقم پادشاه مزبور این است:

حکمِ جهان مطاع عالم مطیع از منبع عاطفت و معدن رأفتِ شاهنشاهی شرف نفاذ یافت که منتسبان درگاه سلاطین سجدگاه و کارگزارانِ بارگاه خلایق امیدگاه از برادران و فرزندان عالی تبار و بیگلربیگیان و خلفا و سرداران و امرا و خوانین معظّم و سایر منصب‌داران و وزرا و مستوفیان و ضابطان و عاملان جزو و کلّ و کوتوالان قلاع و سفید ریشان[2] اویماقات[3] و کلانتران و کدخدایان و راهداران و جمهور ملازمان آستان خلافت‌نشان و منتظمانِ مَهام اقطاع و اصقاع فرمان‌پذیر بوده، بدانند که علاوهٔ آنچه از قوانین این سلطنت کبری و خلافت عظمی معلوم دارند و طبع معدلت اساس و سیرت پسندیدهٔ همایون ما را بر آن روش مفطور و مجبول می‌دانند. این دستور العمل را که الحال از موقف اجلال عزّ اصدار می‌یابد در انتظامِ احوال عبّاد و بلاد پیش نهاد و مدار علیه نموده، سرِ مویی انحراف نورزند و در عهده شناسند.

اوّل به طریق اجمال آنکه در جمیع کارها از عادات و معاملات و عبادات رضای الهی را جویا بوده، نیازمند درگاه ایزدی باشند و خود را و غیر خود را تا توانند همّت بر آن گمارند که منظور نداشته، خالصاً لله شروع در آن کار کنند. دیگر آنکه خلوت دوست نباشند که آن رسم درویشانِ صحرا گزین است و پیوسته در عام

۱. S چهارشنبه
۲. H ریش سفیدان
۳. A اویقامات؛ S اویمات

نشستن و در کثرت بودن عادت نکنند که طریق بازاریان است و بالجمله توسّط و میانه‌روی به کار برند و سر رشتهٔ اعتدال از دست ندهند و بزرگ‌کردهای ایزد بی‌چون را از عقلا و علمای عالی‌مقدارِ درست کردار، عزیز و محترم دارند و به بیداری صبح و شام و نیم شب و روز عادت کنند و در هنگامی که کار خلق خدا نباشد به مطالعهٔ کتب ارباب صفوت و صفا مثل کتب اخلاق که طب روحانی است مشغولی کنند، و به تعطیل و آسایش و راحت طلبی اصلاً خو نکنند که مانا به حال اموات و نسوان است نه عادت مردان و زندگان. و در کارها صلب و فراخ حوصله باشند تا به مَهام کثیره و تسویلات ارباب تزویر و خداع از جا نروند که بهترین عبادات الهی در نشئهٔ تعلّق سرانجام مَهام خلایق است که دوستی و دشمنی و خویشی و بیگانگی را منظور نداشته، کار همه به خشنودی و دل آسایی به تقدیم رسانند. و به فقیران و مسکینان و محتاجان به تخصیص و گوشه‌نشینان و مجرّدان که درِ خروج و دخول بسته‌اند و زبان خواهش نمی‌گشایند به قدر طاقت احسان و امداد کنند. و تقصیرات و زلّات و جرایم مردم را به میزان عدالت سنجیده، پایهٔ هر یکی را به جای خود دارند و به این میزان عدالت پاداش هر یکی نمایند و به دلِ دقیقه‌شناس دریابند که از این کرده کدام تقصیر پوشیدنی و گذشتنی است و کدام گناه پرسیدنی و سزا دادنی که بسا تقصیرِ اندک، سزای جزای بسیار است و بسا تقصیر بسیار، اغماض کردنی است.

و متمرّدان را به نصیحت و ملایمت و به درشتی و هیبت بر تفاوت مراتب رهنمونی کنند و چون از نصیحت و تدبیر گذرد به بستن و زدن و عضو بریدن نسبت به تباین مدارج عمل نمایند و در کُشتن دلیری نکنند و تأمّل فراوان به جای آرند:

که نتوان سر کُشته پیوند کرد

و تا توانند مستحقِّ کشتن را به درگاه آسمان جاه فرستند و یا حقیقت آن را

معروض دارند به هر چه حکم رسد مقیّد شده 143b به تقدیم رسانند. و اگر در نگاهداشتِ آن متمرّد، فتنه‌ای یا در فرستادن او فسادی باشد در آن صورت او را از هم گذرانند و در سیاستگاهِ عبرت بدکاران گردانند. و از پوست کندن و سوختن و عقوبتهای سخت که سلاطین کبار کنند احتراز نمایند. و سزای هر یکی از طبقات مردم فراخور حالت او باشد که عالی فطرت را نگاهِ تند برابر کشتن[1] است، و پست همّت راگردنی ولَت سودمند نه. و هرکس راکه بر عقل و دیانت او اعتماد باشد، رخصت دهند که آنچه ناشایسته از ایشان بینند که به زعم خود بد بدانند در خلوت بگوید. و اگر احیاناً گوینده غلط کرده باشد، او را سرزنش ننمایند که سرزنش سدِّ راه گفتن است و از دلیری در اظهار باز خواهد ماند.

و هرکس راکه ایزد متعال آن توفیق و قوّت داده باشد که خود به خود نقصِ ناقصان را اظهار کند، عزیز و مکرّم دارند که مردم درگفتن حق به غایت عاجز و قاصرند. و جمعی که بد ذات و شریرند، میل گفتن حق ندارند و می‌خواهند که همان‌طور همیشه بر مَلا باشند. و آنکه نیک ذات است ملاحظه‌مند می‌باشد که مبادا ازگفتن من مستمع برنجد و من در بلیّه افتم. و نیک‌اندیشی که زبان خود را برای نفع دیگران گزیند، حکمِ کبریت احمر دارد و خوشآمد دوست نباشد که بساکارها از خوشآمدگویان ناساخته و تباه می‌ماند. و یکبارگی هم به این طبقه از حدِّ اعتدال نگذرانند و بد نباشد که ملازم را خوشآمد گفتن ضروری است، امّا ملازم را نه مشاور را. و در داددهی و پرسشِ دادخواه خود به نفس خود به قدر وسع قیام و اهتمام نمایند و اسامی داد طلبان[2] را به ترتیب آمدن نوشته، پرسیده باشند تا پیش آمده محنتِ انتظار نکشد و هر که بدی از کسی نقل کند در سزای آن شتابزدگی ننمایند و تفحّص کنند که سخن سازِ مفتری بسیار است و راستگویِ نیک اندیش کم.

---

۱. S بستن
۲. H داوطلبان

و هنگام غضب، سر رشتهٔ عقل را از دست ندهند و به آهستگی و بردباری کار کنند و چندی از آشنایان و ملازمان خود را که با فزونی خرد و اخلاص ممتاز باشند مختار گردانند که در زمانِ هجوم غم و غضب که عقلا ساکت و خاموش می‌شوند از کلمة الحق ضِنّت نورزند و عذر نیوشی و اغماضِ نظر از تقصیرات خوی کنند، مادامی که منجر به فساد نشود. اکثر افراد انسان بی‌گناه و تقصیر نمی‌تواند بود و گاه از تنبیه دلیر شوند و گاه به عبرت آوارگی اختیار می‌کنند. جمعی باشند که تنبیه ایشان بی‌گناه باید کرد و بعضی باشند که هزار گناه ایشان باید گذرانید. کار سیاست نازکترین مهمّات سلطنت است به آهستگی و فهمیدگی و فراست به تقدیم رسانند و همواره از کلّی و جزوی احوال و اوضاع متعلّقه به خود و حدود خود آگاه و خبیر باشند که پادشاهی و سرداری و حکومت عبارت از پاسبانی است. و سوگند خور نباشد که سوگند خوردن خود را به دروغگویی نسبت دادن است و مخاطب را به بدگمانی متّهم داشتن. و به دشنام دادن عادت نکنند که شیوهٔ اجلاف و ارذال[1] است.

و در افزونی زراعت و استمالتِ رعیّت و تخم و تقاوی دادن اهتمام کنند که سال به سال امصار و قُرا و قصبات افزون می‌شده باشد. و چنان آسان گیرند که زمین قابل زراعت همه آبادان شود و پس از آن در افزایشِ اجناس کاملهٔ نفیسه کوشش کنند و در دستور العمل عامل جدّ و اهتمام تمام پیشنهاد خاطرِ جدّ گزین خود سازند. و بالجمله به جمیع رعایای ریزه فرداً فرداً برسند و غمخواری کنند و از قول و قرار به هیچ رسم و قول برنگردند. و قدغن نمایند که سپاهی و غیر آن در مساکن مردم بی‌رضای ایشان هرگز فرود نیایند. و در کارها بر عقل خود اعتماد نکنند و مشورت با داناتری از خود کنند واگر نیابند هم مشورت از دست ندهند که بسیار باشد از نادانی راه حق و صواب یافته شود. و با بسیار کس مشورت در میان ننهند که عقلِ درستِ معامله‌دان خداداد است نه به خواندن و روزگار

۱. H ارازل

گذراندن به دست افتد.
و هرکاری که از ملازمان شود به فرزندان نفرمایند و هر چه از فرزندان شود خود متکفّلِ آن نشوند که آنچه از دیگران فوت شود خود تدارک توانند نمود و آنچه از خود فوت شود، تلافی آن مشکل باشد. و خیراندیشان هر طبقه را دوستدار باشند، و خواب و خورش از حدّ[1] و اندازه نگذرانند تا از پایهٔ حیوانیّت[2] فراتَرَک شده به رتبهٔ انسانی اختصاص یابند. و لجوج و مفسد و شریر و شدید العداوت نبوده، سینه را زندان کینه نسازند و اگر از بشریّت گرانی به هم رسد، زود زایل سازند. و خنده و هزل کمتر کنند و به آرایش بدن و نفاستِ جامه و لباس نپردازند و هرکس از پایهٔ استطاعت خود چیزی کمتر اختیار کنند و در ترویج دانش و هنر و کسب کمال اهتمام[3] نمایند که صاحبان استعداد از طبقات مردم ضایع نشوند. و در تربیت خاندانهای قدیم همّت گمارند و از سامانِ سپاهی و یراق غافل نباشند. و خرج کمتر از دخل کنند که 144a هر که را خرج از دخل زیاده باشد احمق است و هر که را برابر باشد، چنانچه احمق نیست، عاقل هم نیست. و در عهد تخلّف نورزند و درست قول باشند، خصوصاً با متصدّیان اشغالِ سلطنت. و بد ذاتان و شرایر[4] را به خود راه ندهند، اگر چه این جماعت از برای بدکاران دیگر خوب‌اند، امّا از ایشان مطمئن نتوان بود. سر رشتهٔ حساب از دست ندهند و این گروه را همیشه در دل خود متّهم دارند که مبادا در لباش قصد نیکان کنند و از نزدیکان و نیکان[5] خبردار باشند که به وسیلهٔ قرب ستم نکنند. و از چرب زبانانِ نادرست که در لباس دوستی کار دشمنی می‌کنند حذرناک باشند که فساد از این رهگذر پدید می‌آید. بزرگان را از فزونیِ مشغله فرصت کم و این گروه بدکردار فراوان. و پیوسته از جاسوسان خبردار باشند و به سخن یک جاسوس

۱. S «حدّ» را ندارد
۲. M, H حیوانات
۳. M اهتمال
۴. M شریران
۵. M, H خدمتکاران

خصوص در مقامِ احتمال غرض اعتبار نکنند که راستی و بی‌طمعی بسی کمیاب است، پس در هر امری چند جاسوس تعیین کنند که از یکدیگر خبردار نباشند و تقریرات هر یک را جدا بشنوند و پی به مقصود برند و جاسوسان باید غیر معروف باشند و سپاهیان را پیوسته ورزش فرمایند و به شکار و سیر مشعوف نباشند، مگر به جهت ورزش سپاهگری[1] و نشاطِ خاطر گاهی به آن پردازند.

و احدی در کلّ ممالک محروسه جنس غلاّت را از رعایا به طمع گرانی نگیرد و انبار نسازد که اگر ظاهر شود، مورد سخط سلطانی است. و در امنیّت طرق و شوارع حسب الواقع کوشیده، قدم به قدم از طرق ممالک محروسه، نیک و بد آن بر ذمّت حکّام و کدخدایان است. باید پیروی دزدان و راهزنان نموده، چه در شوارع و چه در معموره‌ها از کیسه‌بُر و شب دزد و رباینده اثر نگذاشته، براندازند. و هر چه گم شود یا به تاراج رود یا دزدان پیدا سازند و الاّ خود از عهدهٔ او برآیند. و اموال غایب و متوفّا را به هر دین و مذهب باشد تحقیق نمایند، اگر وارث داشته باشد به آنها گذارند و احدی پیرامون آن نگردد و اگر وارث نباشد به اطّلاع معارف هر محل به امینِ معتمد سپارند، وثیقه بر آن درست کنند و حقیقت را به درگاه معلّی عرض نمایند تا هرگاه صاحبِ حق پیدا شود به او وصول یابد و در این باب قدغن تمام لازم دانسته، نیک ذاتی و خیراندیشی به کار برند که مبادا چنانچه در مرز و بوم روم شایع است رفته رفته به ظهور آید و دیانت و سیر چشمی از میانه برخیزد.

و در ارزانی نرخها کوشش نمایند و نگذارند که مال‌داران، بی‌مصلحتِ دولت قاهره به طمع آنکه کم کم گران فروشند، بسیار خریده ذخیره نمایند. و رسم تجارت را از غلاّت ضروریّه براندازند. و کمال پیروی نمایند که اثری از شراب نباشد و خرنده و فروشنده و کِشنده آن را چنان تنبیه نمائید که موجب عبرت دیگران گردد. و در غیر نقّارخانه‌های همایون که در ممالک محروسه است دیگر

---

۱. M ,H سپاهیگری

در جایی سُرنا و ساز ننوازند و اگر معلوم شود که احدی سازی ساخته، هرچند دف باشد مجرم است. و در لوازم جشن نوروزی و عید غدیر و مولود و سایر اعیاد متعارفه اهتمام نمایند و در روزهای عید در شهر نقاره نوازند. و در هیچ وقت زن بی‌ضرورت بر اسب سوار نشود و اگر ضرورت اقتضا کند تا ممکن باشد بر زین سوار نشود و لجام خود به دست نگیرد. و اَمردان و زنان هر چند عجوزه باشند در کنار معرکه‌های قلندران و بازیگران و امثال آن مقام نکنند، و اگر چه اصناف این گروه را از معرکه‌گیری منع ننموده‌ایم، امّا قدغن است که اطفال زیاده بر دوازده ساله را در معرکه با خود نیارند.

و در شهر و قریه از ممالک محروسه تفحّص کنند، هرگاه طفلی یتیم مانده باشد و کسی از اقربا نداشته باشد که پرورش او کند اگر رضیع و خُردسال است، دایهٔ معتمدی تعیّن نموده به او سپارند که تربیت کند. و بعد از رسیدن به سنّ برای ذکور معلّمِ صالحی و برای اناث زن بیوهٔ عفیفه‌ای تعیین نموده، اطفال ایتام را به ایشان سپارند که تربیت کنند. و پسری که آموختن پیشه و صنعتی مناسب و موروثی او باشد، روز به کسب رفته، شب نزد معلّم آید و چون به سنّ رشد و بلوغ رسند بر وفق شریعت غرّا ذکور را به اناث نکاح نمایند. و تعیین وظیفه معلّم و مربّی به قدر حال و اخراجات ضروریّه اطفال نموده، ماه به ماه عمّال دیوانی هر محل از عین‌المال دیوان بلا تأخیر به اطّلاع حکّامِ شرع و عرف همان شهر و محل برسانند. و در نوروز هر سال برای اطفال و معلّمین فرداً فرداً دو دست سراپا مناسب حال و در اوّل میزان لباس زمستانی یک دست و در عروسی آنچه لایق حال او باشد، فی‌الجمله تدارک مایحتاج زندگانی همه از سرکار دیوان اعلیٰ سامان نموده، مجری دانند. اگر ایتام صد باشد و اگر یک به همین دستور عاملان و کلانتران هر شهر و محل مقرّری را رسانیده، سر رشته آن را سال به سال نام به نام به نظر اقدس رسانند و دستورالعمل دارالقضا و آنچه مناسب بر آن است و دستورالعمل معاملات و ضوابط متعلّقه به آن را در ضمن دو طغرا144b در فرمان

همایون که در سنهٔ سابقه عزّ صدور یافته برقرار دارند.

و برّه و بزغاله مادام به شش ماه هلالی نرسد در هیچ مکان، نه در خانه‌ها و نه در بازار ذبح ننمایند. و احدی مرض و بیم مرگ آن را عذر ذبح نسازد، اگر بمیرد گو مرده باش، ذبح نکنند. و صاحبان اموال و کرایه‌کشان بی‌ضرورت و حجّت اتفاقیه بر شتر زیاده از یک صد من تبریزی و بر استر هشتاد من و بر اُلاغان زیاده از پنجاه من بار نکنند. و در هر باب آنچه به قانونِ اعتدال و انصاف نزدیکتر باشد اختیار کنند.

مستوفیانِ عظام این فرمان واجب الاذعان را ثبت دفاتر خود نموده، بیگلربیگیان و حکّام و خلفای عالی‌مقدار سواد آن را به اُلوسات و قُرا و نواحی متعلّقه به خود برسانند و در سه چهار شهر از امصار معتبره مشهوره عراق و آذربایجان همین فرمان اقدس را بر لوح سنگ خارا نقش و در محلّ شایسته نصب نمایند تا کارگزاران روزگار را هوش‌افزا و از این خاندان نبوّت و ولایت قانون سلطنت و خلافت به یاگار باشد. تحریر فی ثالث رمضان المبارک سنة ثلاث و اربعین و تسعمائة.

باقی حالات و صفات محاربات آن شهریاری عالی‌تبار مغفور درکتب تواریخ مبسوط است در اینجا گنجایش ایراد آنها نبود به همین قدر اکتفا نمود. غرض آنکه گاهی به گفتن شعر میل می‌فرموده‌اند و این چند بیت از لآلی خاطر دریا مقاطر آن بحر پر دلی و شکوه است:

- زلف سر برده به‌گوش تو سخن می‌گوید / مو به مو حال پریشانی من می‌گوید
- ز تبریزی به خیر چیزی نبینی / همان بهتر که تبریزی نبینی
- کامران خارجی است می‌گویند / خارجی کامران نمی‌باشد
- سگِ کاشی بِه از اکابر قم / با وجودی که سگ بِه از کاشی است
- اصفهان جنّتی است پر نعمت / اصفهانی در او نمی‌باید
- یک‌چند پی زمّردِ سوده شدیم / یک چند به یاقوت تَر آلوده شدیم

آلودگی بود به هر رنگ که بود — شستیم به آبِ توبه آسوده شدیم
ـ چون چرخ و فلک در اضطرابیم همه — در محنت و غم به پیچ و تابیم همه
از بهر دو روزه عمر ای یار عزیز — بنگر که چگونه در عذابیم همه

[۱۲۸۱]

حکیم طفیلی لاهجی

از اطبّای حاذق زمان بوده و در انشا کمال مهارت داشته. او راست:

ـ طرّه‌وارم بی‌سبب تا چند درهم بشکنی — ای اسیرت جان و دل، من عهد و پیمان نیستم
ـ غیرت اغیار درکوی تو ما را بند داشت — ورنه ما آزادگی را از خدا می‌خواستیم

[۱۲۸۲]

میرزا طاهر

توسرکانی[1] است. والد او که میرزا محمّد نام داشته واقعه نویس شاه عبّاس ماضی مغفور بوده. او راست:

سر تا قدمم رفته به تاراجِ نگاهی — از چشم و دلم مانده همین اشکی و آهی

[۱۲۸۳]

میرزا طالب

از تبارزهٔ ساکن عبّاس آباد اصفهان است. والدش از تجّار معتبر بود. بعد از پدر جمیع اموال او را به محتاجان داده، خود به پریشانی اوقات می‌گذرانیده. علوم متداوله را دیده و در شاعری مهارت داشته، مثنویهای خوب دارد. از اشعار آبدار وی به این یک رباعی که در

۱. H تویسرکانی؛ S توسکانی

نعت شفیع المذنبین و خاتم المرسلین ـ صلّی الله علیه و آله و سلّم ـ گفته اکتفا نمود:

ای خلق تو بر خلق عیان از ره عین　　موقوف شفاعت تو جرم کونین
آنجا که شفاعت تو باشد ترسم　　با خُلق حسن بگذری از خون حسین

[۱۲۸۴]
طاهر[۱] تربتی

والد امینی است[۲]. در مشهد مقدّس به شغل عطّاری مشغول بوده. او راست:

ـ ز بس دو رنگی مردم به یکدگر دیدم　　تسلّیم به شب و روز خود که یک رنگ است
ـ از فریب باغبان ایمن مشو ای عندلیب　　بیش ازین من هم درین باغ آشیانی داشتم
ـ تمام عمر صرف گریه کردم و زنم اشکی　　نه گل در باغ و نه خاری به هامون پرورش دادم

[۱۲۸۵]
طلوعی خوانساری

با امیر خان قورچی باشی می‌بوده. او راست:

خون هزار بلبل زارم به گردن است　　در پای هر گلی که نشستم به یاد تو[۳]

[۱۲۸۶]
ملاّ طغرای مشهدی

در نظم و نثر دستگاه عالی داشته. در زمان شاهجهان پادشاه به هندوستان آمده، اکثر بلاد دکن را سیر کرده، آخرالامر در خطّهٔ کشمیر جنّت نظیر پای همّت در دامن عزلت و انزوا

---

۱. S میرزا طاهر　　۲. M ،H امتی
۳. S برای تو

کشید و همانجا درگذشت. این چند بیت او راست:

ـ عشق از محیط شعبده چون سر بر آورد / از بیضهٔ حباب سمندر بر آورد
ـ سرچشمهٔ این بادیه را خضر بلد نیست / برداشتمی کاش چو گوهر ز وطن آب
ـ دگرگون گر شود چرخ از لگدکوبش مشو ایمن / همان بر دانه گردد آسیا وقتی که برگردد
ـ خوش آن روزی که بزم آرا نشینی بر لب جویی / خط پشت لبت چشم قدح را گردد ابرویی
ـ آنی که تو را خیل کواکب سپه است / خورشیدی و نیلی سپرت قرص مه است
گر تیره نماید سپرت نیست عجب / مه پهلوی آفتاب، دایم سیه است

ملاّ طغرا به کلیم[1] نوشته:

ای طالب کلیم زمان مسیح دم / کز نوبهار ناطقهات گلستان شدم
مضراب از تراشه کلک تو ساختم / قانون نواز زمزمهٔ بلبلان شدم
راه حدیث پایهٔ نظم تو دست داد / بودم اگر زمین سخن آسمان شدم
کردم نظر به نافهٔ آهوی خامهات / مشکین نگاه تا قلمِ استخوان شدم
حلاّل مشکلات تویی اهل نظم را 145a / رو داده مشکلی به تو زان همزبان شدم
ده سال پیش ازین به تقاضای روزگار / در جانب دکن بر خوانِ زمان شدم
از گفتههای خویش به من خواند مطلعی / کاینک قلم گرفته به تحریر آن شدم
رفتم به کوی او گذرم پاسبان شدم / گفتم که سیر باغ کنم باغبان شدم
گل کرد چون غلط ز بنِ شاخ مطلعش / آهنگ رمز داشته بلبل بیان شدم
دریافت مدّعا و بر انصاف ره نبست / نگشود لب که قافیهسنج این زمان شدم
اکنون به رنگ مطلع او از تو مطلعی / آمد به گوش اینک از آن ترزبان شدم
غارتگر نگه به رخت پاسبان شود / گلچین به این چمن چو رسد باغبان شود
ظاهر نشد که چیست تفاوت درین دو بیت / هر چند در مقابله روشن بیان شدم
معنی همان و لفظ همان و غلط همان / سرگشته در مغایرت این و آن شدم
بنمای راه فرق که در جستجوی آن / هر چند گام فرق زدم ناتوان شدم

۱. M ابوطالب کلیم

[۱۲۸۷]
طایفا

اسمش محمّد علی و مولدش گلپایگان و اصلش نجفی است. به اصفهان در خدمت آقا حسین علاّمه مشهور به تحصیل علوم اشتغال داشته. او راست:

ـ به هرجا قامتش چون من دل از کف داده‌ای دارد — به رنگ نقش پا در هر قدم افتاده‌ای دارد
سیه‌بختی چو من، فرش‌است دایم بر سر راهش — حنای یار هندو پیش پا افتاده‌ای دارد
ـ عشق می‌سازد ملال از جانِ غم پرور جدا — می‌نماید رنگ از آیینهٔ روشنگر جدا
دورباش شرم در تکبیر من دارد[1] مدام — چون گل رعنا من و او را ز یکدیگر جدا
گَرد کلفت لازم روشندلی افتاده است — هست تا آتش نمی‌باشد ز خاکستر جدا

[۱۲۸۸]
طبعی قزوینی

از شاگردان حکیم شفایی بوده. او راست:

ـ شمع ما را تابِ بال‌افشانی پروانه نیست — جان‌فشانی از برون انجمن خواهیم کرد
ـ نمی‌دهم به نگه، رخصت نظارهٔ یار — درین زمانه به چشم خود اعتباری نیست
ـ تنها به دیده‌ای نتوان دادِ گریه داد — چون ابر باید از همه اعضا گریستن
ـ شکفته باش که دایم دلش پر از خون‌است — چو غنچه هر که به خود کار تنگ می‌گیرد

[۱۲۸۹]
میرزا طاهر

تفرشی است. قبل از این که علیمردان خان شاملو به ایلچیگری هندوستان و رسانیدن مژدهٔ فتح صفاهان به این مملکت آمده، خدمت وزارت معزّالیه تعلّق به میرزای مزبور داشت.

۱. M در یک پیرهن دارد؛ S شرم دامن گیر من دارد

بعد از مراجعت خانِ والا شأن مزبور به ایران دوباره شوق هندوستان گریبان‌گیر میرزا شده، کشان کشان بلکه دوان دوان به شاهجهان آبادش آورده به اندک فرصتی به بنگاله‌اش رسانید. دیگر احوالش معلوم نشد. طبعش موزون و کثیرالخیال است، امّا شعرِ تمام بی‌عیب کم دارد:

این کار دولتی است کنون تا کرا دهند

این رباعی از اوست:

پنداشتمت مهر و وفایی داری — همچون دل من صدق و صفایی داری
چون هندوی مشتبه به اهل اسلام — بیگانه دل دوست نمایی داری

[۱۲۹۰]
طالعای[1] رشتی

محمّد محسن نام داشت. در اصفهان به سر می‌برد و اغلب اوقاتش به فکر شعر می‌گذشت. اگر چه خود را از اوستادان می‌شمرد، لیکن بندرت شعر ممتازی از زبانش سر می‌زد. این بیت از اوست:

توتیای چشم پیران را چو خط یار نیست — عینکی روشنتر از آیینهٔ دیدار نیست

[۱۲۹۱]
میرزا عبدالباقی

متخلّص به طبیب. از سادات رفیع الدرجات اصفهان، خلف الصّدق میرزا رحیم حکیم‌باشی مرحوم است. الحق در میدان قابلیّت گوی سبقت از اقران ربوده، در خدمت قهرمانِ ایران به خدمت حکیم باشی‌گری سرفراز بود. در حینی که موکب آن پادشاه والا جاه در دهلی نزول اجلال داشت، اکثر به صحبت همدیگر می‌رسیدیم و بعد از آن نیز

۱. H، M: طابعای

تا حال ابواب محبّت و مراسلات مفتوح است. تولّدش در سنهٔ ۱۱۲۷ در دارالسلطنهٔ اصفهان واقع شده. این ابیات از جمله اشعاری است که از ایران نزد فقیر فرستاده است:

- چشم یک شهر شد از سوختن ما روشن / سرمه را قدر شکستیم ز خاکستر خویش
- گریه نتوانست غم را از دل بی‌تاب برد / کی تواند کوه را از جای خود سیلاب برد
- عادت به ستم کردی و ترسم که مبادا / وقتی که ز دل سوخته‌ای سر زند آهی
- هر نهالی از فغانم گشت نخل ماتمی / در گلستانی که طرح آشیان انداختم
- جدا ز روی تو چشمم چو خون‌فشان گردد / ز خونِ دل مژه‌ام شاخِ ارغوان گردد
گرفته دل به غمش الفتی و می‌ترسم / خدا نکرده به من یار مهربان گردد[1]
- بس‌که ساغر چشم مخمورش ز خون دل گرفت / رنگِ خون مژگان او چون خنجر قاتل گرفت
خوشدلی مطلع من نیست گویا روزگار / در سرشتم آب از چشم تری در گل گرفت
- می‌کند دلجویی احباب ما را بی‌حضور / وقت آنکس خوش که‌از حالش کسی آگاه نیست
- ترسم که چو جانم ز تن[2] زار بر آید / از خلوت اندیشهٔ من یار بر آید
دلتنگ شدم بس‌که طبیب از غم ایّام / از سینهٔ من آه به زنهار بر آید
- در هجر تو بایست که یک عمر بنالم / افسوس که از ضعف به جز یک نفسم نیست
- گر بی تو به بزم عیش ساغر زده‌ام / صد غوطه به خون دیدهٔ تر زده‌ام
- مانند سبوی باده مانده‌است به جای / دستی که ز هجران تو بر سر زده‌ام 145b

---

۱. S بقیّه ابیات را ندارد ۲. M دل

روضة الظّاء

[۱۲۹۲]

ظهیرالدّین نصیر سجزی

از خلفای زمامدار و شعرای عالی‌مقدار ملک نیمروز است. محمّد عوفی گفته که چون از سیستان به رسالت غور رفت، غیاثی فخرالدّین مبارک شاه به وی کمال اشفاق و عنایات به جا آورده. این قطعه را در شکر آن نوازشات گفته:

ـ از ادای شکر انعامش چنان عاجز شدم | کین زمان صد خجلت از طبع سخنور می‌برم
پیش تختش نامه اندر سر چو هدهد آمدم | طوق بر گردن ز شکرش چون کبوتر می‌برم[1]

ـ ای به لطف تو زنده جانِ سخن | وی به طبع تو زاده کان سخن
جز به آب ضمیر تو نشکفت | گل معنی به بوستان سخن
داد ملک سخن بده که تویی | مهدی آخر الزّمان سخن

ـ نه عهد به سر بردی، نه وعده وفا کردی | بس شرم اگر گویم با من تو چها کردی
من با تو وفا کردم پاداش وفا دیدم | هان تا که چه بینی تو با من که جفا کردی

---

۱. *لباب الالباب*: ۱/۱۳۳. عوفی نام وی را الامیر الاجلّ ظهیرالدّین نصر السموری السجزی ضبط کرده است؛ H سنجری

[۱۲۹۳]

سیّد ظهیرالدّین یحیی سرخسی

در فضیلت و سخنوری مشهور زمان بوده. محمّد عوفی گوید[۱] که چون به هند افتاد این قطعه را به تاج الدین تمرانشاه فرستاد. پادشاه مزبور جواب آن را چنانچه در تحت اسمش گذشت گفته با یک کنیز صاحب جمال و عقد مروارید ناسفته از برای وی فرستاد. قطعه مزبور این است:

صدرا به ذات پاک خداوند انس و جان — کز جان و دل ثنای جلال تو گفته‌ام
در بحر طبع خویش گهرهای شب چراغ — بهر ثنات در قدم دل[۲] نهفته‌ام
دانی بزرگوار کز جور روزگار — شبها چو بخت خود نفسی می‌نخفته‌ام
دارم طمع ز لطف تو ناسفته گوهری — زیرا بسا گهر به مدیح تو سفته‌ام

و چون کنیزک را ازاله بکارت کرد، همان لحظه کنیزک وفات یافت، چون صورت این واقعه به سمع ملک تاج الدّین تمرانشاه رسید، قطعه‌ای که تحت اسمش گذشت گفته به وی فرستاد و او در جواب این قطعه را گفته به عرض مَلِک رسانید:

وعده‌ای کرده‌ای مرا شاها — به سخن دور و دیر نتوان کرد
به یقین غزوِ کافرِ ماده — جز به شمشیر کیر نتوان کرد

[این رباعی او راست:]

یک ذرّه چو نیست در دلت بستگی‌ای — منمای دل ریش مرا خستگی‌ای
کم کن ز جفا و جور چندانکه دلم — خو باز کند از تو به آهستگی‌ای

۱. لباب الالباب: ۱/۱۳۷.

۲. S بهر ثنات در صدف دل

[۱۲۹۴]

ظهیرالدّین ولیّ النسوی

از افاضلِ عصر بوده. محمّد عوفی گوید: در نسا به خدمت وی رسیدم[۱]. او راست:

صبحی ندمد ز آخر هیچ شبی — تا تازه به رویم نرساند تعبی
حاصل من بی‌دولت حرمان روزی — دارم ز تَر و خشک جهان چشم و لبی

[۱۲۹۵]

ظهیرالدّین عبداللهِ شفروه

ولد عمّ شرف الدّین است[۲]. محمّد عوفی گوید که در نهایت ورع و کمال زهد و غایت تجرید به سر می‌کرد. در محفلِ شریعت بادهٔ حقیقت را از دست ساقی طریقت نوشیده بود[۳]. او راست:

ـ به جز درگه پادشاهِ جهان را — پناهی در اطراف عالم ندیدم
جز او هیچ عقل مصوَّر ندیدم — جز او هیچ روح مجسَّم ندیدم
ـ دلدار ز چهره‌ها پرده بگشود به روز — صد روز دگر ز نو برافزود به روز
در زلف رخش نمود خورشید به شب — ور خنده لبش ستاره بنمود به روز
ـ در زیر کلاله‌اش گل و لاله ببین — زیر هر مو دلی و صد ناله ببین
سالی که بود دوازده مه دیدی — برخیز و مه دوازده ساله ببین
ـ خاک در تو چو سرمه در دیده برم — وانگه به نظر پرده افلاک درم
تو با من و رحم نه که در من نگری — من با تو و زهره نه که در تو نگرم
ـ ای ذات شریفت بری از چون و چرا — رخشنده ز نور قدمت هر دو سرا

---

۱. *لباب الالباب*: ۱/۲۴۳.

۲. همه نسخه‌ها: ولد شرف الدین عمر است. با توجّه به متن لباب الالباب ۱/۲۷۳ اصلاح شد.

۳. چنین عبارتی در متن چاپی لباب الالباب وجود ندارد.

تا چند چو چشم ای گرامی شب و روز عالم به تو بینم و نبینم تو را[1]

[۱۲۹۶]
ظهیرالدّین طاهر بن محمّد فاریابی

اعجوبه زمان و نادرهٔ دوران بوده. در فضیلت و دانش یگانهٔ آفاق و در فنّ سخنوری در عالَم طاق است. فصیح زبانانِ زمان در جنبِ بلاغت گستری آن اوستادِ جهان به کُنج خموشی عزلت گزین گشته، چنانکه در این باب گفته‌اند:

دیوان ظهیر فاریابی در کعبه[2] بدزد اگر بیابی

به هر حال ظهیرالدّین مزبور به اجماع اوستادان، مسلّم زبان و یگانهٔ دوران است. وفاتش در سنهٔ ۵۹۸ بوده، مرقدش در سرخاب تبریز است. او راست:

ـ آن زلف عنبرین که به رخ بر نهاده‌ای صد گونه داغ بر دل عنبر نهاده‌ای
مخمور عشق را نبود چاره‌ای که تو مُهر عقیق بر می و شکّر نهاده‌ای
خُود از برای سر، زره از بهر تن بود تو جنگجوی عادت دیگر نهاده‌ای
در برگفته‌ای دل چون خُود آهنین وان زلفِ چون زره که تو بر سر نهاده‌ای
ـ از آن چو دایره غم در میان گرفته مرا که راه نیست خرد را به نقطهٔ دهنش
ـ شرح غم تو لذّت شادی به جان دهد شُکر لب تو طعامِ[3] شکر در دهان دهد
شمع است چهرهٔ تو که هر شب ز نور خویش پروانهٔ عطا به مهِ آسمان دهد
تیری است فرقت تا که پیکانش را اجل در آتش دل آرد و آب روان دهد[4]
خلقی ز پرتو تو، چو پروانه سوختند کس نیست کز حقیقت رویت نشان دهد
زلفت به جادویی ببرد هر کجا دلی است وانگه به چشم و ابروی نامهربان دهد
هندو ندیده‌ام که چو تُرکان جنگجو هرچه آیدش به دست به تیر و کمان دهد

---

۱. S ،A «خاک در تو... نبینم تو راه» را ندارد
۲. S مکّه
۳. S کام
۴. دیوان: این بیت را ندارد

مایيم و آبدیده و سقّای کوی دوست — صد[1] مشک ازین متاع[2] به‌یک تای نان دهد
گر بر رخم بخندی بر من منه سپاس — این خاصیت همین رخ چون زعفران دهد
فریاد من ز طارم گردون گذشت و نیست — امکان اینکه[3] زحمت آن آستان دهد
نُه کرسی فلک نهد اندیشه زیر پا 146a — تا بوسه بر رکاب قزل ارسلان دهد
ای خسروی که حفظ تو از راه اهتمام — گوگرد را ز صولت آتش امان دهد
پیرند چرخ و اختر و بخت تو نوجوان — آن بِه که پیر نوبت[4] خود با جوان دهد
شاید که بعد خدمت ده ساله[5] در عراق — نانم هنوز خسرو مازندران دهد
ـ شاها اساس ملک به تو استوار باد — عمر تو همچو دور فلک پایدار باد
هر آرزو که در دل اندیشه بگذرد — همچون عروس ملک تو را در کنار باد
گر در ممالک تو پریشانی بود — در زلف لعبتان ختا و تتار باد
ـ میان عالم و جاهل تفاوت آنقدر است — که این کشیده عنان باشد آن گسسته مهار
ـ ای جهان را به تیغ داده قرار — کرده شاهان به بندگیت اقرار
بر کشد دشمن تو را گردون — لیک بر نگذراند از سردار
گرچه پیشت نکرد کس تعریف — که مرا چیست پایه[6] و مقدار
سخنم خود معرّف هنر است — چون نسیمی که آید از گلزار
زان چو تیغم زبان گشاده که من — گوهر خویشتن کنم اظهار
گرچه یک شخصم از ره صورت — دارم از علم لشکری بسیار
آفرینش برین گواه من است — که ندارم در آفرینش یار
من یکی گوهرم فتاده به خاک — از سر تربیت مرا بردار
گرچه باشد به نزد همّت تو — گوهر از خاک برگرفتن عار
ـ خون می‌زاید ز شعرم آری — از گوشهٔ دل همی تراشد
ـ از دست مده مرا که ترسم — کانروز که جوییم نباشم

۱. دیوان: ده
۲. M عطای
۳. دیوان: آنک
۴. دیوان: دولت
۵. دیوان: یک ساله
۶. دیوان: پایه

- تو راست لعل شکر بار و در میان گوهر   میان لعل چرا کرده‌ای نهان گوهر
- هر کجا تازه بخندد لب گل رخساری   بر رخم بشکفد از خون جگر گلزاری
عشقبازی به جهان کار چو من بیکاری است   که جز این کار ندارم من و مشکل کاری
- بیمار نرگس تو که مایل به خون ماست   تن در دهیم تا دل بیمار نشکند[1]
- عالمی بر فراز منبر گفت   که چو پیدا شود سرای نهفت
ریشهای سپید را ز گناه   بخشد ایزد به ریشهای سیاه
مردکی سرخ ریش حاضر بود   دست در ریش زد چو آن بشنود
گفت ما خود درین شمار نه‌ایم   در دوگیتی به هیچ کار نه‌ایم
بنده آن سرخ ریش مظلوم است   که ز انعام شاه محروم است
- از رایت تو نور ظفر می‌تابد   آن کیست که از رای تو سر می‌تابد
عفو تو به رحمت خدایی است که خلق   هر جرم که می‌کنند بر می‌تابد[2]
- دیشب خردم[3] نصیحتی پنهان گفت   در گوش دلم گفت و دلم با جان گفت:
با کس غم دل مگوی زیرا که نماند   یک دوست که با او غم دل بتوان گفت
- ای خیمهٔ دولتت گذشته از افلاک   چون دامن خیمه، دلِ بدخواه تو چاک
دشمن چو طناب خیمه، بی‌جان و چو میخ   سرکوفته و نیمه فرورفته به خاک
- تا خاصِ خدای، از دل و جان نشوی   بر مرکب فقر، مرد میدان نشوی
شیران جهان پیش تو روبه گردند   گر تو سگ نفس را به فرمان نشوی
- با گل گفتم چو سوی گلزار آیم   از عهد بد تو سست گردد رایم
گل سوی تو بنگرید دزدیده و گفت   بد عهدتر از خودت کسی بنمایم؟
- ای نوبت تو گذشته از چرخ بسی   بی نوبت تو مباد عالم نفسی
آوازهٔ نوبتت به هر کس برساد   لیکن مرساد از تو نوبت به کسی
- دل گرچه هلاک جان و تن می‌خواهد   رسوایی حال خویشتن می‌خواهد

۱. S ،A «شاها اساس ملک ... بیمار نشکند» را ندارد   ۲. S ،A این رباعی را ندارد
۳. دیوان: دوش این خردم

من فارغم از ملامت دشمن و دوست / خود حسن تو عذر دل من می‌خواهد[1]

ـ نقّاش ازل ز عنبر ای حور نژاد / بر روی تو ابروی تو را خم می‌داد

یک نکته ز کلک عنبرینش بچکید / بر طرف لب شکر فروش تو فتاد[2]

ـ تا کی ز غم تو رخ به خون شوید دل / آزار فراق تو به جان جوید دل

رحم آر کز آسمان نمی‌بارد جان / بخشای که از زمین نمی‌روید دل

[۱۲۹۷]

ظهیرالدّین محمّد بن علی کاتب سمرقندی

در فضیلت و هنرمندی بی مثل و عدیل بوده. تصانیف خوب دارد، از جمله: کتاب *اعراض الرّیاسة فی اغراض السّیاسة* و نسخهٔ سمع[3] *الظهیر* [*فی جمع الظهیر*] از اوست. محمّد عوفی گوید که مدّتها دیوان قلیچ طمغاج‌خان بوده. او راست:

ملک بر پادشاه قرار گرفت / روزگار آخر اعتبار گرفت

بیخ اقبال باز نشو نمود / شاخ انصاف برگ و بار گرفت

مدّتی مُلک در تزلزل بود / عاقبت بر مَلک قرار گرفت

آنکه گنجی به یک سؤال بداد / وانکه ملکی به یک سوار گرفت[4]

عکس بزمش چو بر سپهر افتاد / جامهٔ زهره زو به کار گرفت[5]

صبح تیغش چو از نیام بتافت / آفتاب آسمان حصار گرفت

ملکا، خسروا، خداوندا / این سه نام از تو افتخار گرفت

پای ملک از تو استوار گشت کنون / که رکاب تو استوار گرفت[6]

---

۱. S ,A این رباعی و رباعی پسین را ندارد.

۲. دیوان: این رباعی را ندارد

۳. M ,H شمع

۴. M این بیت را ندارد

۵. S روزگار گرفت؛ لباب: خانهٔ زهره زو نگار گرفت

۶. *لباب الالباب*، ۱/۹۱.

[۱۲۹۸]

ظهیرالدّین چرپادقانی[1]

از سخنوران قدیم العهد بوده. او راست:

مابیم و دمی و صد شکایت
تا خود به کجا رسد حکایت

از رنج شبی ز غصّه روزی
جانی و غمی، دمی و سوزی

نه زنده نه مرده در زمانه
چون شمع بمانده در میانه

دستی نه که سر ز کار جویم
سر رشتهٔ روزگار گویم

بر خود که نه مرده‌ام نه زنده
می‌خندم و هست جای خنده

[۱۲۹۹]

مولانا ظریفی ساوجی[2]

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

اسمش محمّد بیگ است. در زمان پادشاه مغفور شاه طهماسب ماضی به هندوستان آمده، مدّتی ملازمت اکبر پادشاه کرد. او راست:

- هر آنچه با دل من می‌کنی مکن تقصیر
زبان شکوه نداریم و دست دامنگیر

- هلاک سرکشی و سرگرانیت گردم
سر تغافل و نامهربانیت گردم

چه کرده‌ام، سبب رنجش تو چیست بگو؟
بگو که گِرد سر بدگمانیت گردم

- نیشترهای شعاعش همه در دیده خلید
مهر هر گاه از آن سایه دیوار گذشت[3]

- محمل روان شد ای دل اگر طالب رهی
صد حرف آشنا ز درا می‌توان شنید

- مرگ در پس، آرزو در پیش و حسرت بر کنار
پادشاه ملک دردم، خوش به چشمت می‌روم

- در یکدگر نظّاره کنان‌اند اهل بزم
قاصد مگر که نامهٔ من ناگشوده داد

محرومیش سزاست ظریفی هر آنکه او
مکتوب خود به قاصد ناآزموده داد

---

۱. S ظهیر الدّین محمّد
۲. S ,M ,H «ساوجی» را ندارد
۳. S ,A این بیت و بیت پسین را ندارد

ـ دوش غوغای سگان تو به گوشم آمد　　مُردم از رشک که آیا که گذشت از کویت

[۱۳۰۰]
پادشاه جنّت آرامگاه امین قطب شاه[1]

متخلّص به ظلّ الله. از شهریاران کامکار سلسلهٔ قطب شاهیّه است که مدّتها این سلسلهٔ علیّه در دکن سلطنت نمودند و عالمی را در ظلّ رأفت خود آسوده. بسیاری از فضلا و شعرا و ارباب هنر را تربیت فرمودند، الحقّ اثر فیض این دودمان علیّه و دودمان عادل شاهیه تا حال باقی است. عاقبت انقراض این دولت هر دو سلسله در طالع اورنگ زیب پادشاه عالمگیر بوده که از هندوستان یورش دکن نموده به سعی بسیار به مدّتهای متمادی این هر دو سلسله را برانداخته دکن را به تصرّف خود آورده و این معنی نامبارک شده. از آن عهد تا حال روز به روز هندوستان رو به خرابی آورده و می‌آورد، بلکه بیشتر خرابی هندوستان در این زمان به تیغ انتقام مرهتهٔ دکنی است. به هر حال این بیت از آن ظلّ الله است: 146b

تعالی الله چه حسن‌است اینکه نازم صنع یزدان را　　که در آیینه روی تو دیدم صورت جان را

[۱۳۰۱]
مولانا ظهوری

خورشید وجودش از مشرق ترشیز ظهور نموده. آفتاب طبع انورش گوی از میدان مهر و ماه ربوده. نزاکت گلهای چمن خاطرش خار حسرت بر گریبان گل پیرهنان[2] گلشن ایجاد ریخته و رعونت تازه‌نهالان بوستان فکرش دست اندیشه در زیر شمشاد قدانِ چمن وجود شکسته. نثرش را به نظمش بیشی و نظمش را به نثرش پیشی است. الحقّ تا قوّت ناطقه به گویایی زبان گشاده، زباندانی مثل او ندیده و تا گوشِ فلک به سخن نیوشی گوش نهاده،

۱. S + والا جاه

۲. S گل شیرین بیانان

سخنوری مانند وی نشنیده. شاعری جامه‌ای است زیبنده بر بالای او، سخنوری آیینه‌ای است محو تماشای او. *دیوان* فصاحت بنیانش مصداقِ آیۀ کریمۀ ﴿يُضِلُّ مَنْ يَشَآءُ وَ يَهْدِي مَنْ يَشَآءُ﴾(فاطر ۸/ ۳۵) است، زیرا که از فهم نزاکت بیانش هرکس را نصیب نه و از دقایق بلاغت کلامش هرکوته‌اندیش را حصّه‌ای نیست. از بس الفاظش ملایم واقع شده مأنوس همه طبایع است، لهذا داعیۀ آن گفتگو از دل هرکس سر می‌زند و اکثر به ضلالت افتاده، راه گفتگو را غلط کرده به خیالات دور از کار بنگیانه و سخنان مزخرف مخبّطانه افتاده می‌پندارند که متتبّع طرز آن مغفورند، لیکن نفس گداخته‌ای که به حکم سلیقه و لطف الهی و جبلّت اصلی به دریافت مراتب سخن دسترس داشته باشد به یقین می‌داند که تتبّع مولانای مرحوم مشکل بل محال است، چه سلیقه و حالت و مایه‌داری وی موافقت به این قسم گفتگو کرده و این جامه به اندازۀ وی راست آمده است.

خلاصه آنکه در اقسام سخنوری به روش خود بی‌مثل و عدیل و بی‌شبهه و نظیر بوده، قصاید خوب نیز به همان روش دارد، چند بیتی از هرکجا به عنوان نمونه از دیوانش نوشته می‌شود و باقی را حواله دیوان بلاغت بنیانش می‌نماید.

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

من قصایده

- خوب می‌گریم گزند چشم زخم خنده دور دامن اشکی کنم هر دم نثار خویشتن
آستین خود غبار آلوده می‌سازی چرا من که می‌سازم به روی پر غبار خویشتن
وقت مردن چشم بر راه پی تقریب بود خوب کردی داشتی پاس[1] وقار خویشتن
در سراغ خویش عمری می‌دویدم کو به کو بر سر کوی تو گردیدم دوچار خویشتن[2]

- فرو دوید به رویم سرشک گلناری بناز ای گل خودرو به لاله رخساری
هزار دل شده در شهر و کوی گم هر شب که طرّۀ تو بر آورده سر به طرّاری
هزار عقل و خرد ساده‌لوح گردیدند قلم گرفت چو نازت به مشق پرگاری
ز کفرِ کاکل و زلف تو دین پرستان را فتاده بر رگ جان پیچ و تاب زنّاری

۱. S: با من
۲. M، S: این بیت را ندارد

کرشمهٔ تو چو تیغ سیاه تاب کشد   شکیب را نرسد دعوی سپر داری
برون خرام چو طاوس مست تا ببری   شکیب باز دلم را به کبک رفتاری
برون خرام که خیّاط نوبهار برید   ز برگ بر قد گلبن قبای زنگاری
بیا به باغ که گل همچو عارض تو شکفت   ز هر طرف بشنو نغمه‌های منقاری
حیات می‌چکد از دشنه‌های مژگانت   خوش آنکه دارد از او طالعِ دل افگاری
چه لافها که نمی‌کرد صبر در کارم   کند به عشق تو حالا تخلّص انگاری
به عجز سر نهدت دجله‌ای خون بر پا   ز زخم دامن مژگانم ار بیفشاری
در انتظار، جگر ریش شد چه خواهد شد   که زخمی از دم تیغ ستم کم انگاری
ضعیف طالعم آسان چه سان شود کارم   قوی است نسبت احوال من به دشواری
بلای غربت و بیماری غم هجران   غریب خاک خراسان کناد غمخواری
علی موسی جعفر که تا صفی الله   مسلّم است بر او سروری و سالاری
مباد از سر ما دور سایهٔ عَلمش   به روز حشر خروشد چو کوس قهّاری
برای روح بدن دخمهٔ مجوسان است   چو روح مهرش اگر نیست در بدن ساری
رسید عرش به عرشی در آستانه تو   رساند خُلق تو گلزار را به گلزاری
برای بذل چو برخاست همتت، برخاست   ز نقد و جنس جهان مبلغی و مقداری
به وصف معنی حلمت اگر قلم رانند   رود به صفحه فرو لفظ از گرانباری
حیات رفت ظهوری تأمّلی وقت است   که دل ز صحبت اهل زمانه برداری
به روی نشتر الماس می‌روند مگر   نهند اگر به غلط پای در ره یاری
دعا گرفت سر راه بر شکایت من   اشارتی است به ختم کلام پنداری
به جنبش مژه چشمانِ عشوه‌ساز بتان   کنند تا دل عشّاق را سنان کاری
زمانه از دم تیغ ستم فرو ریزد   برای دشمن آل علی دل افگاری

ـ ای زیادت آگهان را کنج دل باغ جنان   وی ز نامت الکنان را شکّرستان در زبان
بر کنار بحر لطف شادی و غم تازه‌رویی   بر سر خوان نوالت کفر و ایمان میهمان
علم را در وصف ذاتت جزو حیرت در بغل   در ثنایت نطق را مهر خموشی بر دهان
فارغبال آنکه می خواند تو را نعم‌الوکیل   سیر چشم آنکس که می‌داند تو را روزی رسان

عقل را در حیرت ذاتت سخن در لب شکست / هم همینی هم همان لیکن نه اینی و نه آن
نقد و جنسی هر دو عالم را به فلسی نشمرد / آنکه در بازار سودای تو بگشاید دکان
گر ز غفلت فوت گردد یک نفس بی یاد تو / بس نباشد بهر ماتم صد حیات جاودان
بر تو معلوم است عجز و ناتوانیهای ما / تاب قربت نیست ما را ای خدای مهربان
آنکه از کانون شوقت ریخت اخگر در بغل / گل فشاند از داغ دل در دامن باغ جنان
یک کفِ آب از محیطِ عفو می‌خواهیم و بس / تا برون آید ز گردِ غم جبین خاکیان
خلد را فردا چو رضوان درگشاید دور نیست / داعی لطفت برد گر نیک و بد را گله‌ران
حاش لله بیم رسوایی نباشد روز حشر / کی دَرَد ستّار هرگز پردهٔ راز نهان
با ولای اهل بیت از کثرت عصیان چه باک / از غم محشر **ظهوری** باش فارغ مِن ضمان
ای خوش آن‌روزی که در دیوان سلطان نجف / خجلتم در عذر تقصیرات راند داستان
ای خوش آن روزی که در گرمای دشت کربلا / خاک را سیراب گردانم ز چشم دجله‌ران
گر بهشت رایگان خواهیم چندان دور نیست / زانکه جانِ رایگان دادی و نان رایگان
تا نهم صد خرمن عیش ابد در دشت دل / یک کف از تخم غمت در مزرع جانم فشان
حلقه کوبد بر در دل هر کرا دست غمت / پا و سر در خویش گم سازد به یادت حلقه‌سان
بس‌که هر چیز از می شوق تو بیخود گشته‌اند / لب به توصیف تو بگشادست عقل هیچدان
از تف سودای وصفت گرچه برجوشید نطق / بر دهان زد مهر خاموشی به رسم ترجمان[1]

- به خون رخ نگارم برای نگاری / ز خود بر کنارم ز شوق کناری
دمانید شاخی نهال امیدم / که هر برگ در سایه دارد بهاری
شکار دو عالم پسندم نیفتد / زبون‌تر نیفکنده از من شکاری

من غزلیّاته

- عبث در پردهٔ دل آرزوی نامه می‌پیچم / زبانِ خامهٔ خوبان نمی‌گردد به نام کس
- در صید نگهت ز شوق یک تیر / صد سینه به دوش بسته نخجیر 147a

۱. S ,A «ای ز یادت ... به رسم ترجمان» را ندارد

ـ آفـتابی در نـقاب ذرّه پـنهان مـی‌کنم
می‌شوم گم در خود این کار نمایان می‌کنم

تـا یک جـفا بـه‌کـار بـرد صـد وفـا کـنم
دشـنام بـایدم بـه چـه عـجزی دعـا کـنم

در جیب گل به بویی که این چاکها فتاد
بر سر سـزد کـه خـاک ز دست صبا کنم

هرگز نمی‌شوم بـه عـزیزی چـو دیگـران
خـود را هـزار سـال اگـر بـی‌وفا کـنم

از خود بـرم ظـهوری اگـر رام خـواهیش
بـیگانه شـو ز جـمله، منت آشـنا کـنم[1]

ـ وحشـتم بـرد بـه خـلوت، هـمه‌جا انجمن است
همزبانش تویی آن کس که به خود در سخن است

لاله و غـنچه چـرا شـعله و اخگـر نشـود
دری از گـلخن مـن بـاز بـه روی چـمن است

در لحــد مـنّت کس، بـار بـر او دوش مـباد
ای خوش آن مرده که گِرد سر راهش کفن است

نـیست قـادر کـه بـه تـلخی دل مـن شـاد کـند
شکوه دارم که چرا این هـمه شـیرین دهـن است

تـو نـظر بـاز نـه‌ای، ورنـه تـغافل نگـه است
تو زبان فهم نه‌ای، ورنه خموشی سخن است

هـمه اویـم هـمه نـاسازی و بـیگانگیم
چـون نباشد هـمگی مـهر و وفـا او کـه مـن است

ـ چه بی‌خودی و جنون کز تو نیست شود ظهوری
چـنین مـعامله آن طـرّه بـا دمـاغ کـه دارد؟

ـ عجب که غمزه به خون تو خنجر آلاید
مـرا کـه رگ بـه تـمنّای نـیشتر نـپرد

کـجا چـراغ نـهد داغِ سینه افروزت
که گِـرد آن هـمه پـروانه‌ای جگـر نـپرد

ـ دارد تـغافلی ز نگـه، صـید بـند تـو را
جـانها فـدای آگـهی غـافلی چـنین

ـ خلوتسرای جسـم ز جـانانهٔ پـر شـده‌است
جان کوچه‌گَرد گشته، بلی خـانه پـر شـده است

زیـن ایـمنم کـه تـیغ جـدایـی عَـلم کـنی
هر قطره‌خونم از تو جداگانه پر شده است[2]

در دست عشق تا سر زنجیر زلف تـوست
سر تـا بـه پـایم از دلِ دیـوانه پـر شـده است

گاهی که داده نـرگسِ شـوخت تـنی بـه خـواب
از ناز و عشوه بستر افسانه پـر شـده است

ـ داغ مـــی لاله دمـانید ز پشـمینهٔ مـا
روز شـنبه هـمه زایـد شب آدیـنهٔ مـا

گشت آن‌روز که تابیده طناب رگ و پی
خـیمه زد داغ تـمنّای تـو بـر سینهٔ ما

گرنه اسراف تو می‌رفت ظهوری از حدّ
صـرف امسـال شـدی طـاقت پـارینهٔ مـا

ـ عشق است حکمران که گه این و گه آن کنم
خود در میان نیم که چـنین و چـنان کـنم

---

۱. S ،A این بیت را ندارد

۲. S این بیت را ندارد

کـردی هـزار بـار ظـهوری مـرا خـجل دیگر تو را چرا به شکیب امتحان کنم؟
ـ نمی‌سوزم ز رشک مدّعی افسرده می‌جوشد دل خون گرم می‌باید که داغش را پسند افتد
ـ هیچ جا تیغ غمت صرفه نبرده‌است به کار وه چه رشکی که شهیدان تو را بر هم هست
ـ نخواهم داد از کف روز محشر دامن خود را نبینم تا به کف دامان گل پیراهن خود را[1]
تـوانـم آنـقدر در مهربانی همرهی کـردن که بهر خاطر او دوست دارم دشمن خود را
پی نظّاره از گلشن دوانم صد چمن بیرون چو آیین بندم از خاشاک، گویی گلخن خود را
نـدارد غـالباً آب مـروّت تـیغ بـیدادش ظهوری برکشد تا کی به‌حسرت گردن خود را
ـ نمانده هیچ حجابی غم جدایی نیست میان ما و تو حایل جز آشنایی نیست
ـ در حلقِ خضر گشته گره، آب حسرتی دانسته است مُردنم از آرزوی کیست
ـ آبـروی ورع از گـریهٔ مسـتانه مـا جـامِ خـورشید سـفالِ درِ مـیخانهٔ مـا
عشق آباد که مسجود جهانی شده‌ایم قـبلهٔ اهـل مـحبّت شـده ویـرانـهٔ مـا
چشم بیدار ز چشم تو فسونی آموخت که کند خواب تـو را عاشق افسانهٔ ما
ـ قسم به جان تو جان هرکه زنده به توست که بی‌رخ تو ظهوری ز جان به‌جان آمد
ـ گـر ظـهوری گشت رسـوا زو مَـرنج اقـتضای عشـق پـنهانی‌است ایـن
ـ دمـاغم بـر نـمی‌تابد فسون پـیر و بـرنا را جنونی کو که در زنجیر پیچم کوه و صحرا را
دو عالم، یوسف ما قیمت یک جلوه می‌خواهد که می‌گوید جواب دعوی غبن زلیخا را
ـ نـماند تـاب دگـر جـانِ نـاتوانِ مـرا مسـوز جـان مـن از رشک غیر جانِ مرا
تو پاکدامنی امّا ز رشک نزدیک‌است که سر به وادی تهمت دهی گمان مرا
ـ بیش ازین طاقت نداری ای ظهوری صلح کن مُردی ای بیچاره، برخود این جفا کردن چرا؟
ـ عشـق آورد پـی بـه خـانهٔ مـا سـرِ مـا خـاک[2] آسـتانهٔ مـا
سوخت در یکدگر هوا و هوس آتشـیم، آهِ مـا زبـانهٔ مـا
گشـته از فـرق تـا قـدم یک‌داغ بـی نشـانیم، ایـن نشـانهٔ مـا
بـلبلانِ بـهار رخسـاریم شکسـنِ طـرّه آشـیانهٔ مـا

---

۱. A, S این بیت و بیت پسین را ندارد
۲. S سر ما وقف

کهنه گردیده بود ناز و نیاز   عشق نو گشت در زمانهٔ ما
رام ساقی و وحشی خویشم   باده و نقل آب و دانهٔ ما
به زبان نگاه حرفی چند   گشت ردّ و بدل میانهٔ ما
دل به مهر و محبّت تو پُر است   چه گهرهاست در خزانهٔ ما
نرگست خوابِ ناز می‌فهمید   می‌شنیدی اگر فسانهٔ ما
عشق از آن خانمان خرابی هست   که تو را آورد به خانهٔ ما

ـ می امن و امان ساخته خوف و خطرم را   مستی شده خوش محتسبی شور و شرم را
پروانه افسرده‌ام امّید که شمعی   با شعله کند دست و بغل بال و پرم را
بازوی تو طوق دگرم کرد به گردن   زانوی تو برداشت چو از خاک سرم را
خراب بادهٔ سرجوش کرده‌ای ما را   بهوش باش که بیهوش کرده‌ای ما را[1]
چرا به حرف ظهوری نمی‌نهی گوشی   به گفتگوی که خاموش کرده‌ای ما را

ـ کنم در عشق، مکتبخانهٔ خود کوه و هامون را   بیاموزم طریق عاشقی فرهاد و مجنون را
چو قاصد می‌فرستم آنقدر فرصت نمی‌دارم   که از خونِ جگر رنگی دهم در نامه مضمون را

ـ غریب باشد اگر در دلم وطن نکنی   چنین که خصمِ وطن کرده‌ای غریبان را

ـ چه مُردنها ظهوری کرده‌ای فوت   قضا بر ذمّهٔ احیای عشق است
به وصلم گر نباشد التفاتی   تعجّب نیست، استغنای عشق است

ـ نیستم با خود نمی‌دانم، چها خواهم نوشت   بی‌علاجم حرف دردِ بی‌دوا خواهم نوشت
جای خود واکرد آخر غیر در پهلوی تو   گر نویسم حرف بی‌جایی، به جا خواهم نوشت
این شکایت نامه از نامهربانیهای توست   آنچه دیدم از جداییها، جدا خواهم نوشت

ـ از سخت جانی دل ما در تعجّبی   آگاه نیستی که چه مقدار نازک است

ـ طرز بی‌رحمان دیگر گشته بود الحق کهن   اختراعی چند در نامهربانی کرده است

ـ روی مرا به خون جگر می‌کند[2] نگار   چشم تَرَم که پای کسی را حنا نبست 147b

---

۱. S، A: «می امن ... کرده‌ای ما را» را ندارد

۲. S: کرده‌ای

- در غمش شهر و کوی پر شور است
می‌کند منع زاریم، زور است

گشته بودم به چشم او شیرین
چشم من از برای من شور است

بایدش آخر از ظهوری شد
عجز و زاری ندیده مغرور است

- خُلد از رخ تو شکفته‌تر نیست
با قدّ تو سدره آن قدر نیست

منصور به دار گشت راضی
پنداشت که پایهٔ دگر نیست

در شکر و شکایت که باشم
ما را که ز حال خود خبر نیست؟

برخیز به سیر خود ظهوری
گم کردهٔ ما ز ما به در نیست

- تا نکردی علم به معشوقی
دعوی عاشقی مسلّم نیست

- مِهر را تیره بخت خواندم
تا تو را ذوق سیر مهتاب است

- از حسن تو نیست عشق من کم
ناز تو ز صبر من زیاد است

- کس چه داند قدرِ مردنهای عشق
منّت این مرگ بر جان من است

- حسن را با عشق هرجا وعده‌ای است
وعده‌گاهش کوی جانان من است

- با کم سخنیش می‌توان ساخت
این است بلا که کم نگاه است

- خوشا تنی که شود خاک بر سر کویت
خوشا دلی که زند جوش ز آتشِ خویت

بلای دوشِ سری کز هوای تو خالی است
وبالِ چشم نگاهی که نیست بر رویت

- شده‌است سینه ظهوری پُر از محبّت یار
برای کینهٔ اغیار در دلم جا نیست

- دلِ بدخواه تو خون باد، مپرس احوالم
چون بگویم که جدا از تو ظهوری چون است

- گلت پربار، دستِ چیدنم نیست
نقابت دور و چشمِ دیدنم نیست

روم گِرد در و دیوار گردم
که حدِّ گِرد سر گردیدنم نیست

چه محرومی، چه بی‌قدری، چه خواری
چه حاصل از وفا ورزیدنم نیست

- دوش از عارض او ناز، نقابی نکشید
زان گلِ تَر، نگه گرم، گلابی نکشید

- بر جگر تشنگی خضر، دلم می‌سوزد
که ز سرچشمهٔ تیغی، دم آبی نکشید

- غالباً مُرد بختِ خفتهٔ من
ورنه خواب این قدر نمی‌باشد

- بیابانگرد او غمنامه‌پردازی نمی‌داند
کفِ خونی مگر بر بال مرغِ نامه‌بر بندد

- در بیابانِ طلب بانگ جرس نبود دلیل
یک‌قدم هرکس که از دنبالِ محمل ماند، ماند

ـ ظهوری در غریبی مُرد، شاد است / که مرگش خاطری غمگین ندارد
ـ ظهوری گر چه مجمل شرحِ حال خویش می‌گویی / عجب دارم که یک‌حرف تو در صد داستان گنجد
ـ ظهوری پای خوردی، توبه بشکستی، غلط کردی / ندانستی غنیمت کاین چنین ساقی به‌دست آمد[1]
ـ ظهوری بسته تعویذی به بازوی خود از مویی / که در شبگردی کویی، ز ترسیدن برون آید
ـ دلی که کرد به درد تو خو، دوا چه کند؟ / کسی که گشت شهید تو، خونبها چه کند؟
ـ از بیاضِ عشق می‌خوانم، سوادم داده‌اند / علم خود علم فراموشی‌است، یادم داده‌اند
در ره بت می‌توان پا بر سر ایمان نهاد / در محبّت دستگاهِ اجتهادم داده‌اند
ـ چنان به جانب من گرم گرم می‌بینند / که بر حسود، دلم گاه گاه می‌سوزد
ـ فغان از قاصدان بی‌تصرّف / ز خود یکبار پیغامی نسازند
ـ چون سبزه اگر سجده بروید عجبی نیست / از بس که زمین بر سر آن کوی زمین شد
ـ جانب من گر نبیند غیر، گو خوشدل مشو / صد نگه چون جمع گردد یک تقابل می‌شود
ـ سازند کاشکی قفس از چوب سرو و گل / آهن دلان که قمری و بلبل گرفته‌اند
ـ خموشی نفعها دارد سخن پرداز می‌داند / نخستین اینکه هیچگه ملزم نمی‌گردد
ـ دلم را بست در مو در گشادش کوششی دارم / ظهوری بی‌کشش هرگز گره محکم نمی‌گردد
ـ اگر تو خوب ز صبر و قرار برگردی / عجب که یار ز عهد و قرار برگردد
ـ خوش آنکه نقل سازم لبهای می پرستش را / جانی کشم به پایش جامی کشم ز دستش
دودی که بر آرد ز دلم چشم سیاهش / گردون برباید که شود سرمهٔ ماهش
خوابی که به افسانهٔ رخسار تو آید / دارند چراغ مه و خورشید به راهش
ـ ز وعده‌های تو بر راه دیده ننهادم / که در حضور تو انتظار خویش برآیم
ـ چنین که خوارتر از خود کسی نمی‌دانم / مگر عزیزتر از خود کسی گمان دارم[2]
ـ کدام غم که نورزید با دلم عشقی / روم به ناز که معشوقِ روزگار منم
جدایی تو نخواهد کشید چندانی / در آرزوی تو از خود چنین جدا که منم
ـ در آه و ناله تقصیری نکردم / چه حاصل فکر تأثیری نکردم

۱. S بقیّه غزلیات را ندارد

۲. S ،A «چون سبزه ... گمان دارم» را ندارد

به پیری خدمت طفلی ضرور است به طفلی خدمت پیری نکردم
ـ نه طور اوست که با مدّعی شراب خورد کباب گشتن من مدّعاست می‌دانم
ـ بینایی ما اینکه به رخسار تو محویم گویایی ما اینکه به حرف تو خموشیم
مفتون حدیث تو چه گفتن چه شنیدن خوش دوست ما جمله زبان و همه گوشیم
ـ بگذاشتیم دیدن و گفتن به دیگران چشم از نگاه و لب ز سخن برگرفته‌ایم
آورد خوش معامله هجر در میان جان داده‌ایم و مرگ به تن برگرفته‌ایم
ـ عشقی به نهاد ما در آمد بر هر چه دلی نهاد دادیم
ـ دل را غم بر مراد دادیم وین مژده به جان شاد دادیم[1]
ـ جز تو کس در جهان نمی‌خواهم بی وصال تو جان نمی‌خواهم
رخصت سجده پاسبان داده است زحمت آستان نمی‌خواهم
داستانهای گفتنی دارم گفتگو در میان نمی‌خواهم
خشم و ناز تو را سبک نکنند با کَست سر گران نمی‌خواهم
ـ به می پارساله غسل کنیم نسیّت پارسایی دارم[2]
ـ نیفتد برون تا دل در تپیدن جگر در چاکهای سینه چیدم
ـ باشد همان غبار رهت آبروی من صدبار اگر به چشمهٔ حیوان فرو برم
ـ بر ظهوری چه منّت از قاصد بی‌کسیها رسانده پیغامم
ـ وصف زنجیر سر زلف تو افسانه کنم خواب آسوده‌دلان را همه دیوانه کنم
ـ در برون کردم و از ذوق نگنجم در پوست ای خوش آن روز که در مغز دلت خانه کنم
ـ در در و دشت سزد گر همه مجنون روید بس که دیوانگی از بیم تو در خاک کنم
ـ کس به بخت قمری و بلبل مباد طالع زاغ و زغن می‌بایدم
ـ ز سیر گل و لاله چون باز گردم به خاشاک کویی دعایی رسانم
چو خون مرا از دیت نیست رنگی به شمشیر گلگون قبایی رسانم[3]
ـ قابل تربیتیم، صاف توانم گردید خویش را چندی اگر در می تاب اندازم

---

۱. S, A «بینایی ما ... شاد دادیم» را ندارد
۲. M این بیت را ندارد
۳. S, A «کس به بخت... قبایی رسانم» را ندارد

ـ از جراحت زمانه نگردد دگر خراب　　خوش سینه‌ای به داغ تو آباد کرده‌ایم
ـ خراب گشته‌ام از دست دل، علاج این‌است　　که چون برون روم، او را به خانه بگذارم
ـ چه غم که جای گرفتند دیگران در بزم　　امید هست که در خاطر تو جا گیرم
ـ ز خود تمام برآیم مگر تمام برآیم　　هزار بار بسوزم مگر خراب برآیم[۱]
ببر پیام من ای قاصد و به گوشهٔ خلوت　　سر سخن بگشا تا خود از پیام برآیم
ـ خوشا چشمی که بی‌تقریب هر ساعت فرو گرید　　کنم تا دیدهٔ نمناک ماتمها به پا دارم
ـ به من گمان محبّت زیاد ازین دارد　　ضرورت است که در دوستی بیفزایم
ـ وقت آن است که دستی به دعا برداریم　　از ره عافیت این خار بلا بر داریم
ـ به این حسرت اگر جان دادنم را　　تو می‌داری روا من هم بمیرم
ـ به بلبل از گل روی تو گویم　　ز غوغای گلش منقار بندم[۲]
ـ ز مژگان تو خنجر بر کشیدن　　ز دلها چاکها در بر کشیدن
یکی از دستگیریهای عشق است　　عزیزان را به خواری بر کشیدن
نیَم قانع به یک زنّار ذوقت 148a　　بتان بر روی یکدیگر کشیدن
ـ ظهوری این همه دیوانگی کرد　　نگفتی هیچگه دیوانهٔ من
ـ با غیر آشنا شده، ناآشنا ببین　　گر بی‌وفا ندیده کسی، گو بیا ببین
تهمت نگر، به رحم تو را نام می‌برند　　نسبت دهند صبر به من، افترا ببین
از همرهان خویش مبادا خجل شوی　　تنهایم گداخته تنها، بیا ببین
ـ برو ناصح که من بر خویش هردم طعنه‌ای دارم　　که دور از یار این مقدار طاقت هم چرا دارم
ـ چه ظلمی در حق من کرده بودی چرخ اگر کردی　　به دام دیگری غیر از تو ای بدخو گرفتارم
ـ تو اگر چه بی‌وفایی ز تو چون کنم جدایی　　به کدام صبر و طاقت به کدام بی‌وفایی
ـ از نگه چشم تهی گشت و تماشا مانده است　　در زبان حرف نمانده‌است و سخنها مانده‌است
ـ هزار دیدهٔ آباد عاریت بستانم　　که در غم تو برای دل خراب بگریم
ـ با گفتگوی غیر زبان تو را چه کار؟　　پروای جان خویش ندارم به جان تو

۱. S ،A این بیت و بیت پسین را ندارد
۲. S ،A این بیت را ندارد

- اگر با خویش می‌بودیم همراه / ظهوری کی به منزل می‌رسیدیم[1]
- مدّعی را دل نمی‌بایست برد / کرده‌ای سهوی به زودی باز ده
- به خاک بیزیم افتاده کار می‌ترسم / که در ره تو در آید به سنگ، پای کسی
- یک روز نمی‌کشی شرابی / کز لخت جگر کشم کبابی
اشک نشمرده می‌فشانم / برداشته غم ز من حسابی
شبها چه فسانه‌ها که خواندند / در هیچ فسانه نیست خوابی[2]
- اگر احوال ما پرسیده باشی / ز رحم خود خجل گردیده باشی
ظهوری نامه‌ای دادی به قاصد / چه حسرتها در آن پیچیده باشی
- از نیاز من این قدر شده‌ای؟ / چقدر ناز بر تو می‌رسدم
- چرا شبها کسی آید به خوابت / به من بگذار چندی پاسبانی
- چشم زاهد از شرابم دور باد / دیده‌ای دارد ز بختم شورتر
- مرگ چو منی اگر چه سهل است / گنجایش لب گزیدنی داشت
- ز رشک غیر، ظهوری به مرگ نزدیکی / بمیر زود که قربان غیرت تو شوم
- ندارد حرف قاصد در دلش تأثیر و می‌خواهم / که یکسره بشنود درد دل من از زبان من
- خدا چنین آفریده‌است از برای طرّه و کاکل / به بهر آنکه روز و شب کسی را بر جبین باشد

من رباعیّاته

- با روی تو چشمم از چمن می‌گوید / با موی تو مغزم از ختن می‌گوید
اندازهٔ من نیست حکایت با تو / عشق است که با حسن سخن می‌گوید
- سرمایهٔ[3] فکر توست سودای مرا / بگرفته خیال تو ز من جای مرا
یک قطرهٔ خون خود به صد جان ندهم / دل کرده محبّت سراپای مرا
- چشم تَرَم ابر را خجل می‌خواهد / تا مغز زمین ز گریه گل می‌خواهد

---

۱. S ,A «هزار دیدهٔ ... می‌رسیدیم» را ندارد
۲. S ,A «یک روز ... خوابی» را ندارد
۳. S سر نامه

با کوه محبّت تو یک دل چه کند؟	هر ذرّهٔ آن هزار دل می‌خواهد
- هر چند که رانیم دگر می‌آیم	فرسوده شود پای به سر می‌آیم
صد جای به حیله در دلت پنهانم	گاهی که ز خاطرت به در می‌آیم[1]
- در عشق تو جان ز خویش بیچاره شده‌است	اندوه تو کنج دل ویرانه شده است
زنجیری موجهای طغیان خورده است	از آرزوی تو گریه دیوانه شده است
- هر لاله رخی تو را پرستار دگر	هر سروقدی تو را هوادار دگر
تا نکهت سنبلِ سمن سای تو را	گل ضبط کند، غنچه شود بار دگر
- گردیده پر از تو باطن و ظاهر ما	یکسان شده غایب و حاضر ما
پیش تو به شرح گفته خواهد بودن	جاسوس خیالت خبر از خاطر ما
- ما عشق نه چون اهل زمان باخته‌ایم	با دست تهی هر دو جهان باخته‌ایم[2]
- هوشم که ربود سنبلت می‌گوید	اشکم که ز گل کرد گلت می‌گوید
از طرز رمیدن الفتی معلوم است	داری نظری تغافلت می‌گوید
- میلی ز تو کو که مایل خود باشیم	آگاه نه‌ای که غافل خود باشیم
سبحان الله رفت بی ما به سرت	شرمندهٔ فکر باطل خود باشیم
- خوش همّت آنگدا که کارش به شه است	وین است گناهش که چرا بی‌گنه است
شاد است که اینچنین ز ما می‌گذرد	غافل که تغافلت سراپا گنه است
- شب دود دل از موی سیاهش می‌ریخت	اختر نجومی از روی چو ماهش می‌ریخت
می‌گفت و نگفتن از لبش می‌بارید	می‌دید و ندید از نگاهش می‌ریخت
- تشریف محبّتش به هر کس ندهد	آن را که پلاس باید اطلس ندهد
در بیع که غمش ... بخت	مفتی زده‌ام گر به خودم پس ندهم
- در راه طلب خضر بیابان شده‌ام	با عمر ابد دست و گریبان شده‌ام
مشکل که شب هجر برد راه به من	در پرتو روز وصل پنهان شده‌ام
- صد شکر که درد دل به درمان برخورد	لب تشنگیم به آب حیوان برخورد

۱. S، A این رباعی و رباعی بعد را ندارد

۲. بیت دیگر رباعی در نسخه نیامده است

خود را به در انداختم از کلبهٔ هجر — در کوچه وصل جان به جانان برخورد[1]
- بر تابهٔ هجر جز تپیدن چه کنم؟ — رم کرده چو صبرم آرمیدن چه کنم؟
عیبی است عظیم زندگانی بی تو — دارد خجلم امید دیدن چه کنم؟
- هر حرف که هست داستان من و اوست — نقد دو جهان جنس دکان من و اوست
در رشک ز عیش و عشرت یکدگریم — زین ناز و نیازی که میان من و اوست

[۱۳۰۲]

ظهیرای نهاوندی

از سادات آنجاست. با میرزا طاهر وحید می‌بوده. او راست:

- گه به مسجدِ دل ما، گاه به میخانه رود — چون گدایی که ازین خانه به آن خانه رود
- خویش را شیفتهٔ سرو روانی کردیم — آشنایی به عجب آفت جانی کردیم
پیر میخانه نمی‌داد به ما دختر رز — بر در میکده خوش کشمکشانی کردیم[2]
- از آتشِ دل دماغ ما می‌سوزد — چون لاله همیشه داغ ما می‌سوزد
رخساره‌اش از عرق بر افروخته است — از روغن گل چراغ ما می‌سوزد

[۱۳۰۳]

ظهیرای لاهجی

اوّل خبّازی کرده، آخر نانش را در تنور ملّایی پخته و به آب باریک تجارت معیشت می‌نمود. معاصر شاه سلیمان مغفور است و این دو بیت از اوست:

- نیافتم که سر رشته در کجا بند است — که آه من به کشیدن نمی‌شود آخر
- آگهی سنگین‌دلان را نیست از اطوار خویش — کوه کی افتد به فکر وضع ناهموار خویش

---

۱. A، S «هر چند که ... جانان برخورد» را ندارد
۲. S + این رباعی به نام دیگری هم نوشته شده